3 1761 05611910 0

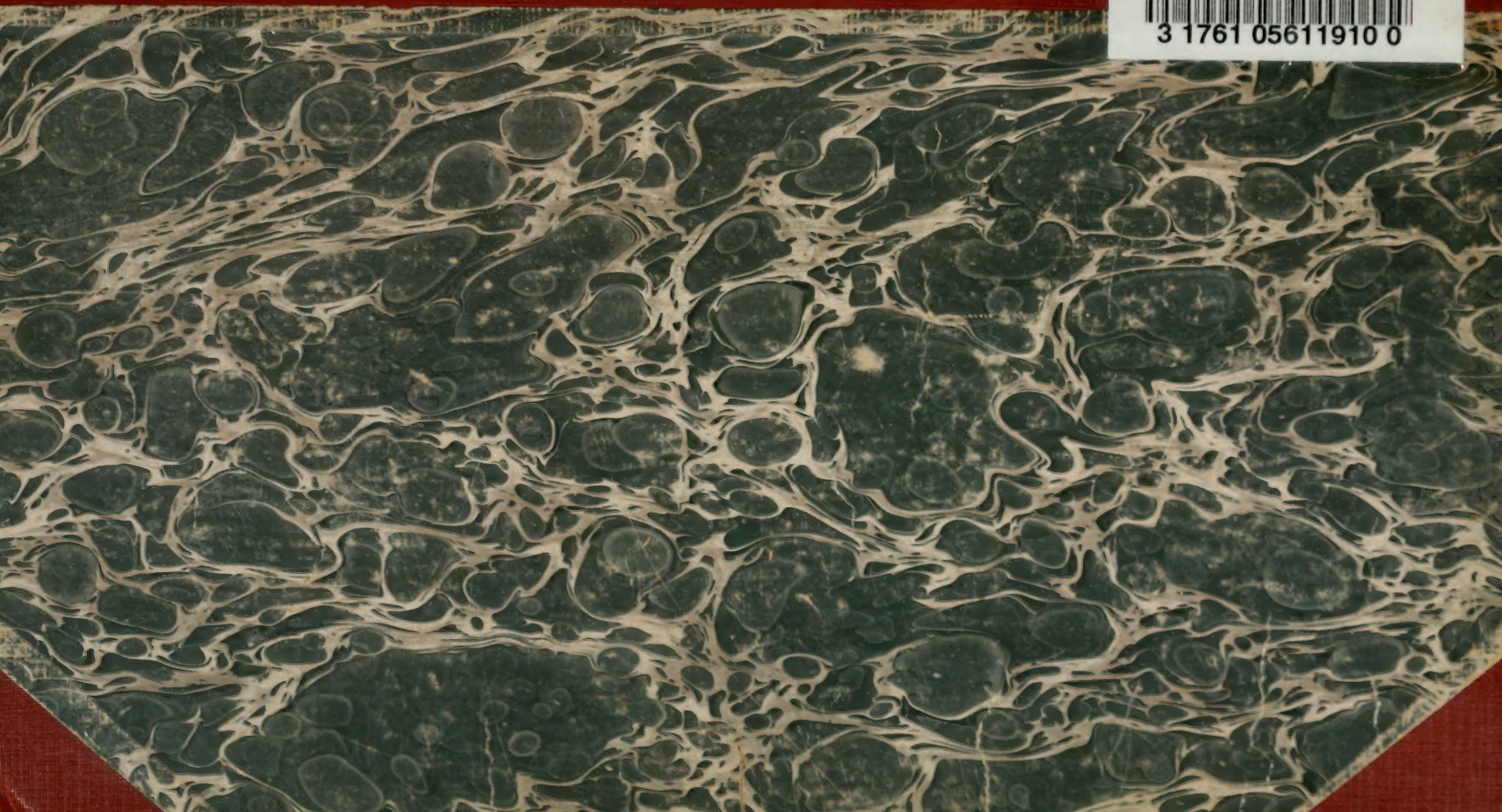

A ROMÁN KÉRDÉS

ÉS

A FAJOK HARCZA

EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON.

*

IRTA

BEKSICS GUSZTÁV.

ATHENAEUM
·1868·

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R. TÁRS. KIADÁSA.
1895.

DB
919
B4

Budapest Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája.

Előszó a magyar kiadáshoz.

E munka tanulmány a román kérdésről, nem pedig puszta válaszirat a románok és magyarok között folyó polemiában. Feladata annak bizonyítása, hogy a román kérdést nem a magyarok zsarnoksága hozta létre, hanem természetes következménye az a románok egységre való törekvésének, s a fajok közt, most már Európa keletén is, folyó kulturai harcznak.

Ez az oka, hogy a tanulmány három részre oszlik. Az első rész a román kérdést Európához való viszonyában tárgyalja. A második rész a pán-, vagy dákóroman törekvéseknek a magyar nemzeti érdekhez való viszonyát adja elő. A harmadik rész a fajok küzdelmét fejtegeti ugy nyugati, mint keleti Európára vonatkozólag. Ugyane rész feltárja a várható evolucziókat s különösen a magyar faj és a magyar állam remélhető diadalát az örök törvényeknek hódoló kulturai küzdelemben, melyet a különböző fajok vivtak a multban, s fognak egymással vívni a jövőben.

Az olvasó tapasztalni fogja, hogy egészen pozitiv adatok s nem az optimismus fényes ködképei vezettek, midőn a magyar faj diadalmas kibontakozására vonok következtetést. E munka czélja kettős. Az egyik az,

hogy tárgyilagos adatokkal kimutassa a román követelések lehetetlen voltát s a román vádak alaptalanságát. A másik, hogy a magyar nemzet is felvilágosítást nyerjen a román kérdés lényege és saját faji erőinek győzelmet biztosító mivolta felől. A román izgatók által gyártott meséket ugyanis nemcsak a külföld, hanem már a magyar közvélemény is kezdte legalább részben igazaknak tartani. Kiváló politikusaink közt is akadtak egyesek, a kik lelkük belsejében attól féltek, hogy fajunk hegenomiája valóban csak mesterséges eszközök segitségével tartható fenn. A jelen tanulmányban felsorolt számos adat nemcsak az európai közvéleményt, hanem remélhetőleg ezen magyarokat is meg fogja győzni az ellenkezőről; arról, hogy a magyar faj ellenállhatatlan fölénye nem mesterséges eszközökben, hanem annaktermészetes erőiben gyökerezik. De midőn igyekezem szétoszlatni a dákoromán mesék nyomasztó ködét, nem kivánoma chauvinizmus malmára hajtani a vizet. Ez a jelen tanulmányból vehet ugyan túlvérmes czéljaira adatokat; de részemről igyekeztem munkámat lehető tárgyilagossággal és minden túlzó chauvinizmustól mentesen alkotni meg.

Ha itt-ott meg-megcsendül egyes élesebb akkord a helylyel-közzel szükségessé vált polemiákban, ezt mentse ki azon jogos harag, melyet föltétlenül érez minden magyar, ha olvassa a román vádakat s egyszersmind ismeri ezek alaptalanságát.

A tanulmány Párisban megjelenő franczia kiadása lényegileg megegyez a magyar szöveggel.

Abban több helyen jelentékeny rövidítéseket tettem; de csak oly részleteket hagytam ki, melyek

kevésbbé érdekelhetik a franczia, illetve európai, mint a magyar olvasóközönséget.

A könyvkiadásra legalkalmatlanabb holt évadban pedig azért kellett közzé tennem munkámat, mert a románok ugyancsak ekkor szokták ellenünk intézni támadásaikat, akkor, a midőn Európa közvéleményét más kérdés nem veszi igénybe. Nem kétséges, hogy az idén is valamely, még a nyár folytán kinálkozó alkalmat fel fognak használni a magyar nemzet ujabb befeketítésére. Ez az oka, hogy ugy Párisban a franczia, mint Budapesten a magyar kiadás a holt évad tetőpontán jelenik meg.

Budapesten, 1895. julius közepén.

Beksics Gusztáv.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

A román kérdés és Európa.

Lap

I. Fejezet. A keleti kérdés egy része ... 3

II. Fejezet. A román izgatás ... 8

III. Fejezet. Az oláhok latinsága ... 19

IV. Fejezet. A román egység ... 26

V. Fejezet. Dákorománia és az európai érdek ... 36

MÁSODIK RÉSZ.

A román kérdés és Magyarország.

I. Fejezet. A magyarok állama ... 45

II. Fejezet. A kiegyenlíthetetlen ellentét ... 51

III. Fejezet. A kibékítés kísérlete ... 64

IV. Fejezet. A román követelések ... 72

1. A történelmi jog és Erdély ... 73
2. Erdély román autonomiája a Tiszáig ... 78
3. A szoros értelemben vett Erdély román autonomiája ... 79
4. Nyelvterületek ... 82
5. A nemzetiségi törvény ... 88

V. Fejezet. A románok kulturája és szabadsága ... 94

VI. Fejezet. A románok sérelmei ... 103

1. A vádak ... 103
2. A választójog és a passzivitás ... 105
3. Kivételes törvények ... 119

HARMADIK RÉSZ.

A fajok harcza Európában és Magyarországon.

I. Fejezet. A fajok harcza és az asszimiláczió általában ... 127

II. Fejezet. Az összeolvadás Magyarországon ... 132

III. Fejezet. Az erőszak a fajok küzdelmében ... 139

Lap

IV. Fejezet. A fajokat fentartó erők. (Vallás és nemzeti eszme) ... 147

1. A vallás a fajok küzdelmében ... 147

2. A nemzeti eszme a fajok küzdelmében ... 153

V. Fejezet. A kultura és a vagyon a fajok küzdelmében ... 158

1. A kultura ... 158

2. A vagyon ... 165

VI. Fejezet. A faji erők és a nő ... 188

VII. Fejezet. A városok hatása a fajok összeolvasztására ... 201

Befejezés ... 226

Függelék ... 238

Hibaigazitás ... 242

ELSŐ RÉSZ.

A ROMÁN KÉRDÉS

ÉS

EURÓPA.

I. FEJEZET.

A keleti kérdés egy része.

A román kérdés sohasem volt tisztán magyar jellegü kérdés, hanem mindig Európa kérdése gyanánt szerepelt a keleti mozgalmak kapcsán. Világrészünk mitsem tudott, a 48-iki bonyodalmak s a párisi béke által véget ért keleti háború előtt, a dunai fejedelemségekről, a későbbi Romániáról. A keleti kérdés régibb fázisaiban a román nemzet nem szerepelt, vagy szerepe egészen jelentéktelen volt. A román emigráczió s a 48-iki eseményekre pár évre következett keleti háború egyszerre megjelentette az európai politika napirendjén a román kérdést. Európa egyszerre csak arra ébredt, hogy a nagy keleti kérdés hátterében van egy kisebb keleti kérdés, mely amazzal minden ponton érintkezik s azon keresztülkasul szövődik.

Az európai nagyhatalmak, valahányszor azon helyzetbe jutottak, hogy a Keletet organizálják, mindig kénytelenek voltak foglalkozni a román kérdéssel. A párisi béke idején különös figyelemben részesült a két dunai fejedelemség: Moldva- és Oláhország. Ez a béke szüntette meg az orosz protektorátust a két fejedelemségben s orosz Besszarábiának jelentékeny részét (Kahul, Izmael és Bolgrad) Moldvába kebelezte.

Ugyancsak a párisi szerződés rendelte el, hogy a két fejedelemség maga állapítsa meg alkotmányát. Az erre következett belső küzdelmek európai szempontból csak annyiban érdekesek, a mennyiben azokba a hét szerződő hatalom, a

párisi szerződés alapján, mindig beleszólt. Így történt a többi közt, hogy az európai hatalmak Cuzának mind a két fejedelemség által való megválasztatását az 1858. augusztus 19-iki egyezménybe ütközőnek jelentették ki, de mégis ajánlták a portának, hogy a választást hagyja helybe. Cuza államcsínyje után a szerződő hatalmak ismét beavatkoztak Románia ügyeibe, de mindig a keleti kérdés kapcsán.

A román kérdésnek a keleti kérdéssel való szoros kapcsolatát leginkább feltüntette az utolsó török-orosz háború. Románia semlegességét sem a párisi szerződés, sem a hatalmak konstantinápolyi konferenciája nem mondta ki. A román kormány azonban az orosz invázió előtt mindent elkövetett, hogy a román terület a hatalmak oltalma alá helyeztessék. Midőn azonban e törekvése egyáltalán nem sikerült, Oroszországgal, 1877. április 16-án katonai szövetségre lépett Románia

Románia a román kérdésnek a keleti kérdéssel kapcsolatos volta miatt mehetett csak panaszra a berlini kongresszusra Oroszország ellen, a miért ez Besszarábiát visszavette tőle. Csakis a keleti kérdés kapcsolatossága miatt ülhetett törvényt a berlini kongresszus Románia felett, hozzá járulva Oroszországnak Besszarábiára támasztott követeléséhez. Ugyancsak ezen jogalapon jött létre a berlini szerződés 44. czikke, mely Romániának honossági, vallási és felekezeti viszonyait rendezte, illetőleg Romániának meghagyta, hogy a jogegyenlőség elvét alkotmányába beiktassa. Ekkép tehát még az 1879. évben létrejött, de valójában soha végre nem hajtott román jogegyenlőségi törvény is a keleti kérdés kapcsán keletkezett. Ugyanezen jogczímen szólt bele Európa, a berlini szerződés által, Törökország, Bulgária, Szerbia, Montenegró és Bosznia ügyeibe. És végre ugyancsak a keleti kérdés kibontakozásának egyik útjelzőjét képezte azon tény, mely által a hatalmak Románia függetlenségét és később királyság rangjára való emelését elismerték.

A keleti kérdés azonban még nem nyerte végleges rendezését. Hogy miként fog Európának ez a legnagyobb kérdése, kibontakozásának útján előrehaladni, s mi lesz és mikor következik be e kérdés végleges megoldása: senki nem mondhatja meg. E nagy problema fejtegetésébe nem is akarok bocsátkozni. Egy azonban egészen bizonyos: *hogy a román kérdés nem fog szünetelni mindaddig, a míg lesz keleti kérdés.* A román kérdés egy vagy más alakban mindig fel fog merülni, valahányszor Európa a Kelet birtok- és jogviszonyait rendezni fogja.

A tulajdonkép való románok: tehát a romániai, magyarországi, bukovinai, besszarábiai és szerbiai románok körülbelül 8—9 millió lélekszámot tesznek ki: a maczedóniai s a többi románokról nem szólva, a kik egészen más nyelvet beszélnek, s a kikkel együtt a románság körülbelül 9—19 millió lélekszámra emelkedik.

Nem képzelhető Kelet-Európának olyatén birtokrendezése, mely mindezen román törzseket a román királyságban egyesítené. Mivel pedig a román egység apostolai vágyat keltettek a románok szivében ez egyesülés iránt, a romániai románok mindig elégedetlenek lesznek s a keleti kérdés valamennyi fázisához hozzáfüzik érdekeiket. Nyúlj a keleti kérdéshez s azonnal román kérdésre bukkansz, ezt elmondhatja minden politikus, a ki Kelet-Európa viszonyaival foglalkozik.

De, habár a román sovinizmus meg is elégednék a román ügy eddigi diadalaival: ha szivében-lelkében minden román le is mondana magyarországi, ausztriai és oroszországi fajrokonaival való egyesülésének vágyáról, Romániát már geografiai helyzete belelöki a keleti kérdés zürzavaraiba. Nem képzelhető a keleti kérdésnek semmi evolucziója Románia nélkül.

Oroszországnak, hogy Törökország ügyeibe avatkozzék, át kell mennie román területen. Vagy legalább is nagyon valószinű, hogy a Fekete tengeren át nem fog hadi műveletet végrehajtani.

Romániát tehát minden keleti háború alkalmával igen valószínüen vagy orosz katonai okkupáczió fenyegeti, ha a háborúban Ausztria-Magyarország semleges. Vagy osztrák-magyar megszállás, ha Ausztria és Magyarország Oroszország irányában ellenségesen lép fel.

Képzelhető egy harmadik eset is: Románia semlegessége. Ez azonban nem valószinű, mert a hatalmak, mint már említettem, a legutóbbi keleti háború idején sem voltak hajlandók a román területet garantirozni.

Románia tehát előreláthatólag belekeveredik a keleti válság forgatagába, akár mint Oroszország szövetségese, akár mint Ausztria-Magyarország fegyveres barátja.

De, habár az összes hatalmak, s pedig háború nélkül, megegyeznének a keleti kérdés megoldásában, a végleges megoldás idején Romániával még ez esetben is számolni kellene. A románok okvetlenül fellépnének egy vagy más követelésükkel azon kongresszuson, a mely a Kelet ügyeit rendezné. Lehet, sőt valószinű, hogy Románia *minden* követelése a mellőzés szomorú sorsában részesülne; de a keleti felszámolás nagy idején Románia okvetlenül érvényesíteni akarná valódi vagy vélt jogait a csődtömeg irányában.

Ekkép tehát a keleti kérdésnek sem részleges, sem végleges megoldása nem képzelhető a román kérdés nélkül. Az előbbinek tehát az utóbbi integrans része. Ez alakjában a román kérdés természetesen egész más szempontok látóterületén jelenik meg, mint hogyha pusztán a magyar-román versengés köntösét ölti fel.

A román izgatás mégis ez utóbbira törekszik. Azon nagy kapcsokat, melyek a román kérdést összekötik a keleti kérdéssel, sem a bukaresti liga, sem a volt nagyszebeni komité emberei nem akarják észrevenni: sőt mindent elkövetnek, hogy azokra a feledés fátyola boruljon. De mondani is felesleges, hogy ez csak taktika és semmi egyéb.

Ausztria-Magyarország soha sem engedhetné meg, hogy

Európa, a román vagy a keleti kérdés kapcsán, belügyeibe vagy területi viszonyaiba avatkozzék; a liga emberei azonban úgy a béke, mint háború esetén arra spekulálnak, hogy Erdélyt belevonják a keleti kérdés szövevényeibe. És nyiltan mégis csak Erdélyről beszélnek, a keleti kérdésről ellenben hallgatnak. De a román kérdés összességében, alapeszméjében és czéljaiban ma is az, a mi volt és lesz: *a keleti kérdés lényeges alkotó eleme*. E jellegétől megfosztani nem lehet, pusztán *magyar-román* konfliktussá devalválni azt: politikai és történelmi képtelenség.

II. FEJEZET

A román izgatás.

A román kérdést tehát nem a magyarok teremtették. Nem hozta azt létre a magyar államnak, illetőleg fajnak sem erőszaka, sem chauvinismusa. A román kérdés, mint európai vonatkozásu kérdés, évtizedek óta létezik a keleti kérdés újabb evolucziójának kapcsán. A dunai fejedelemségek felszabadításának s egyesülésének problemája mint szabadságkérdés állott a művelt népek itélőszéke elé.

Mióta azonban a román királyság megalakult, de különösen mióta a bukaresti liga létesült, a román kérdés látszólag alakot változtatott. Lényegében ma is keleti kérdés s az általános nagy román egység kérdése az, de egyelőre a liga Magyarországot szemelte ki támadásainak czéltáblájává. Mint jelen munkámban részletesen ki fogom mutatni, a román kérdés fenekén állandóan az összes román faj politikai és állami egyesülésének törekvése rejlik, de a jelenlegi politikai viszonyok között legjobb taktikának látszik a Magyarország ellen irányuló hadviselés, mely mégis csak egy részlete annak a nagy küzdelemnek, mely lappangva folyik Európa keletén, s melynek sorsa szorosan összefűződik a keleti viszonyok szálaival.

Részletesen utalni fogok arra, hogy a román actió miért támad első sorban Magyarország ellen, holott sokkal több leszámolni valója volna más államokkal. De már itt a

leghatározottabban tagadom, hogy a hazug ürügyek alatt Magyarország ellen indított hadjárat csak a magyarok és románok kérdése. Tagadom, hogy e küzdelem csak Magyarországra és Romániára vonatkozik. Nem pusztán kulturai és faji küzdelem ez közöttünk, hanem egyszersmind oly európai actió első fellépése, mely felett a lepel még szét nem lebbent. A románság chauvinista törekvése látszólag és egyelőre csak a magyar állam egységét akarja megbontani. A foederalismus és nyelvterületek követelése semmi egyéb mint azon eszközök egyike, a melyekkel a román liga küzd az általános román nemzeti egységért.

A román és magyar polemia, mely román részről már kezd hasonlítani oly törvényszéki jelenethez, hol az ellenfelek ügyvédjei a birákat agyonbeszélik, csak előcsatározása azon ellentéteknek, melyek nemcsak Románia és Magyarország, hanem Románia és a Kelet minden állama közt léteznek.

Vakmerőbb vággyal és merészebb követeléssel nem lépett fel még nép mint a román, vagy legalább fellépnek ennek nevében tulzói. A panszlávizmus s az ennek nevében beszélő moszkvai egyesület legelvadultabb korszakában sem merészelt oly hangon beszélni más államokról, melyeknek szláv lakosságuk van, mint mely hangon a román líga beszél Magyarországról. Sőt mig a panszlávizmus nevében indult mozgalom csökkenőben van, addig a román liga mozgalma a hihetetlenségig messze menő evolucziónak indult.

Nem szándékozom a román liga és külföldi barátainak müveivel polemizálni. A jelen munka nem is puszta válaszirat, hanem a román kérdés lényegének s európai jelentőségének feltárása akar lenni. És itt mindjárt a lappangó gondolatot akarom megvilágítani.

A béke verőfényes napja ragyog Európára. Sehol egy barna felhő, melyből a legsötétebben látó időjós is a háború zivatarára vonhatna következtetést. De a béke egyszer csak mégis véget ér, a háborunak, ha előbb nem, hát utóbb be

kell következnie, mert a népek még nincsenek beojtva a háború virusának ellenszerével.

A román liga a teljes béke idején erre a jövendő háborúra spekulál. Tudja jól, hogy a jövendő nagy háborúja nem hagyhatja érintetlenül Európa keletét; sőt ez a háború, még ha a Nyugat hatalmi kérdéseit oldja is meg, a keleti kérdés örök gyújtó csávájától kap majd lángot. A nagy európai konflagratió aztán üszköt vethet valamennyi nyugati állam tetőzetére is; de egészen bizonyos, hogy Európa a Felső-Duna völgyétől keletre lángözönbe kerül akkor. Senki sem számíthatja ki a jövő esélyeit, annál kevésbé a hatalmas európai szövetségek által vívandó harcz eredményeit. A román liga számít minden eshetőséggel, s titkos gondolata az, hogy bármit hozzon a jövendő, a dákó-román kérdést bele akarja kapcsolni a véres harczok árán diadalmaskodó ügy érdekszövetébe, s ekkép akármelyik irány jut is túlsúlyra, a román egységnek a megindulandó európai küzdelemből győzedelmesen kell kiemelkednie.

Tagadhatatlan értelmesség és erély nyilatkozik a dákoromán liga tevékenységében. Az európai kérdések szinte mind szünetelnek. Csak egy kérdésnek nem szabad szünetelnie: a dáko-román kérdésnek. Csak ez az egyetlen kérdés az, mely miatt pihenést és nyugalmat nem ismerhetnek Európa népei. Nyugszik a nagy antagonizmus Francziaország és Németország közt; sötét homály borul az évek óta nem mozduló keleti kérdésre. A lengyel szabadság eszméje is elpihent, vagy pedig megfojtotta Pozenben Poroszország s Varsóban a czárizmus vaskeze. Az emigrácziók mindenütt megszüntek vagy felbomlottak. A zsarnok hatalom üldözése elől menekülő hazafiak nem árasztják el a szabad országokat. Csak a dáko-románizmus nem nyugszik bele a bevégzett tényekbe.

Azok a nagy politikai és katonai erők, a melyek világrészeket szoktak átalakítani, egész Európában pihennek, csak a dákorománizmus az, a mely neki feszül a bevégzett tények által

teremtett viszonyok falának. A lengyel emigráczió és az ez által ébren tartott lengyel nemzeti politika visszavonult a vis resistentia és a kulturai küzdelem terére. A magyar emigráczió tárgya és indoka megszünt a kiegyezés létrejöttekor, az az egyetlen, a ki nem akarta elismerni Deák müvét, Kossuth Lajos, már nincs az élők sorában. A román emigráczió a két dunai fejedelemség felszabadulása és egyesülése után szintén megszünt: vezérférfiai a szabad román hazában kormányra és hatalomra jutottak. Európa tehát azt hihette volna, hogy végleg megszabadult a legégetőbb függő kerdésektől: megszabadult a magyar kérdéstől, midőn a magyarok kibékültek uralkodójukkal, és a magyar állam történelmi jogainak birtokába jutott: megszabadult mint actuális kérdéstől a lengyel kérdéstől, mert erre a kérdésre rátette csendet paranesoló kezét Oroszország és Németország. Végre joggal hihette Európa azt is, hogy a román kérdés a két Duna-fejedelemség egyesülése és különösen a szabad román királyság létesülése által végleges megoldást nyert.

A román emigráczió helyére lépett román liga azonban nem engedte meg Európának a pihenés luxusát. A román kérdés helyére tette a dákóroman kérdést: a román emigráczíót, a melynek annak idején nagy szabadsági jelentősége volt, a dákóroman mozgalommal helyetesítette, s hogy ez fennállhasson s Európa előtt tüntethessen, a liga pályázat útján fogja a mártirokat és számüzötteket. Minimális rendőri és sajtóvétségi büntetések elől menekülnek Erdélyből a dákómanizmus mártirjai, csak azért, hogy üldözöttek és politikai menekültek gyanánt szerepelhessenek.

A liga az erdélyi románok elnyomatását teszi akcziójának látszólagos ürügyévé. Czélja, bár nyiltan el nem ismeri, ugyanaz, a mit Papiu Hilárion hires memorandumában a dákómanizmus hitvallásává tett: *a román egység a mai román királyság vezérlete alatt.* E czélra azonban Európában nem kaphat rokonszenvet, s így addig is, míg valódi czéljait föl-

fedheti, a magyar államot denunciálja s a magyar atroczitások mesterséges zajával tölti be világrészünket. Könyvek, hírlapczikkek tervszerű következetességgel jelennek meg a művelt népek nyelvén, a melyeknek közvetlen czélja a román kérdés ébrentartása a hosszú békekorszakban, hogy majd a háború korszakában e kérdéseknek jogfolytonossága legyen s ennek nevében követeléseket lehessen támasztani.

A liga igen jól tudja, hogy a dákóroman kérdést békésen megoldani nem lehet: még Erdély román autonómiáját sem létesítheti semmiféle irodalmi polémia, denunciáczió, mesterséges emigráczió, sőt tervszerűen fölizgatni akart európai közvélemény sem. Erdély Magyarországnak, tehát egy nagy s katonailag első jelentőségű monarchia egyenrangú államának az alkatrésze. Az erdélyi románság ügye tehát *magyar belügy*, a melyhez Európának semmi köze sincsen.

A ligának esze ágába sem jut, hogy most, a teljes béke idején Franczia-ország, Olaszország vagy Németország együtt, avagy külön, be fognak avatkozni Magyarország belügyeibe a románok érdekében, még az esetben is, ha a magyarok ellen szórt vádak és rágalmak mind igazak lennének. Egyszerűen hangulatot akar csinálni a béke idején a jövendőbeli háború idejére és arról is gondoskodik, hogy e hangulatot majd kizsákmányolhassa, bármely hatalom, vagy hatalmak bármely szövetsége fog is a jövendő háborújában győzedelmeskedni. A ligának mindegy, vajjon a hármas-szövetség, vagy pedig a hatalmak más csoportosulása fogja-e kezébe ragadni a győzelem pálmáját. Minden eshetőségre el van készülve.

A hivatalos román politikával épp ellenkező politikát követ mindíg. Ha a hivatalos román politika franczia- és oroszbarát volna, mint már volt annyiszor, akkor a liga német és osztrák-magyar, vagyis a hármas-szövetséggel barátságos politikát követne. De mert a hivatalos román politika Romániát a hármas-szövetség oldala mellé sorakoztatta, a liga Franczia-országban s így közvetve Oroszországban keres rokonszenvet.

Egyszerre eszébe jut a latin eredet tradiciója, holott a hivatalos román politika e tradicióval éppen ellentétes irányt követ.

A román kérdést a liga ekkép biztosítani akarja minden véletlen baleset ellen, s akárki lesz a Kelet ura, ennek kész szolgája lesz — föltéve, hogy ez hajlandó Erdélyt a Tiszáig kiszolgáltatni a dákoromán ábrándozóknak. Ez az a titkos gondolat, a mely a liga vezéreit, sőt minden fölforgatóját vezeti. Ezért kell a magyaroknak, összes liberális hagyományaik daczára, zsarnokok és elnyomók gyanánt szerepelniök. Ezért kell az erdélyi románoknak úgy föltünniök Európa szemei előtt, mintha rosszabb sorsban részesülnének a régi török rájáknál. Ezért kell Európának a hosszú béke korszakában a bizonytalanság érzetét szenvednie s folyton tapasztalnia, hogy nemcsak a tulajdonkép való Keleten, hanem a Duna völgyében is vannak megoldásra váró függő kérdések, s ezek közt szerepel legelső sorban, a liga szerint, eddig csak félig megoldott román kérdés.

A román népies színjátéknak, eltekintve kisebb jelentőségű prológjaitól, csak első nagy felvonása ért véget a két dunai fejedelemség egyesítése és a román királyság létesülése által. A második nagy felvonás lenne Erdélynek Romániába való bekebelezése, s ez eseménynyel egyidejűleg vagy külön epizódok gyanánt, a többi román lakosságú tartomány, Beszarábia, Bukovina stb. beleolvadása a pánromán egységbe.

E második felvonást akarja előkészíteni a román liga s így a hivatalos román politikának igyekszik úttörőjévé lenni. És tagadhatatlanul nem csekély tért hódított meg Európában a dákóromán törekvések számára. Mi magyarok emigrációnk megszünte után nem folytattuk az európai sajtó kultiválását, mert a magyar kérdést megoldottnak tekintettük. A román liga másként cselekedett.

A valódi emigráczió után elfoglalta ennek minden meghódított területét s most benne ül az európai sajtó organumai-

ban s harangirozza ellenünk az európai közvéleményt A liga megmutatta, hogy nem csak pénzzel lehet spekulálni, hanem lehet üzérkedni a nagy és művelt nyugati népek rokonszenvével is. Ezt az üzérkedést úgy az erdélyi izgatók mint a bukaresti liga a legnagyobb tökélyre fejlesztették s czéljukra különösen Franczia országot szemelték ki. Mi magyarok sohasem voltunk üzleti nép, s így csak tanulhatunk az erkölcsi javakban utazó dákoromán ügynököktől.

Ha nem tanulunk és pedig igen gyorsan, meg fog történni, hogy az egész Nyugat közvéleménye ellenünk s a román ügy mellé fordul. A magyar emigráczió, egy negyed század előtt, dicsőséggel töltötte el a világot. Kossuth angliai és amerikai útja egy vesztett ügy és az ezért síkra szálló lángész diadalmenete leend a művelt emberiség történetében. Párisi emigrációnk óriásilag fölötte állott értelmi és erkölcsi tekintetben a lengyel emigrációnak, s a román emigráczió emellett egészen összetörpült. Andrássy Gyula gróf, Kossuth és Teleki párisi szereplésével egy napon sem lehet együtt említeni a román emigráczió vezérférfiainak szereplését. Olaszország felszabadításában egyedül a magyar emigráczió vett komoly és tekintélyes részt. A magyar nemzet a 67-iki kiegyezés előtt igen rokonszenves nép volt, s a magyar rokonszenv lehatott a nép legalsóbb rétegeibe is. Közönséges, de derék munkások voltak Londonban azok, a kik a bresciai hienát, Haynaut, Magyarország vérszopó tigrisét, kegyetlenül elpáholták.

Felesleges ismertetni azon szerepet, melyet III. Napoleon juttatott Magyarországnak és a magyar emigrációnak, s ismeretes azon számos eset, a midőn Anglia és Észak-Amerika a magyar szabadsághősök érdekében koczkára tették tekintélyüket. Tudva van, hogy Anglia- és Franczia ország a leghatározottabban támogatták a portát, a midőn ez megtagadta Oroszországnak és Ausztriának a magyar emigransok kiadását. Anglia legujabb történetéből ismeretes, hogy Palmerston

(pedig Angliát nagy történeti hagyományok kapcsolták Ausztriához, mert hisz szövetségesek voltak a franczia titán levereténél) kárörömmel szemlélte az osztrák diplomácziа rémületét, midőn London és a nagy angol városok tüntetőleg ünnepelték Kossuthot.

Európa, sőt a művelt világ, alkotmányunk visszaszerzéséig sokat foglalkozott velünk, ismerte bajainkat, törekvéseinket, erkölcsileg támogatott küzdelmeinkben. Világrészünk a szabadság és lovagiasság eszméit képviselő nemzetnek tartott bennünket. Talán csak az egy Németországban, mely akkor erősen osztrák befolyás alatt állott, nem volt iránтunk mély gyökerü rokonszenv. Egyáltalán a szabadság eszméi minden korban a legkevesebb visszhangot keltették német földön. De a szabadság és eszményiség klasszikus országaiban, mint Franczіaországban, Angliában és Itáliában a magyar nemzet iránt a legélénkebb rokonszenv létezett, s e rokonszenv oly mély gyökereket vert, hogy azt lehetett volna hinni, hogy ez daczolni fog az idő és az ellenséges áramlatok minden hatalmával.

E téves nézet volt azután oka, hogy midőn a 67-iki kiegyezés nyugodt révében megpihentünk, elhanyagoltuk e rokonszenv ápolását. Emigrácziónk megszünt, mert haza tért, s ekkép megszünt egyszersmind a nyugati népekkel való közvetlen érintkezésünk. A magyar ügy képviselői azelőtt állandóan ott voltak Párisban, Londonban, Turinban s másutt; befolyással birtak a legnagyobb világlapok szerkesztőségeiben; több mint egy évtizeden keresztül, a világsajtó által tájékoztatták a közvéleményt Magyarország felől. Alkotmányunk helyreállítása után mindez megszünt vagy megváltozott. A személyes és irodalmi kapcsolatok elszakadoztak, és sajtónk, mely magyar nyelvü, nem tájékozhatta Európát viszonyaink felől.

Még a barátságot is csak apró kedveskedések tartják fenn, mint a franczia közmondás szól, annál gyorsabban elhal

a rokonszenv, ha az összeköttetés szálai megszakadnak. Hibás társadalmunk, hibásabbak kormányaink, a miért elmulasztották Európa tájékoztatását. Annál nagyobb és irigylésre méltóbb tevékenységet fejtett ki a román társadalom s a román liga. Minden egyes román utazó, a külföldi egyetemeket látogató minden egyes román tanuló állandó és biztos eszköze volt a román rokonszenv ápolásának, a külföldi sajtó értesítésének. Azon körülmény, hogy Románia nagyrészt hijával van magasabb kultúrai intézményeknek, hasznára vált a román ügynek. A román intelligenczia külföldön s különösen Párisban tanult, ott vett magába bizonyos franczia szellemet s ott hozta létre azon benső kapcsokat, a melyek a románság és a nyugati latinság közt támadtak. A római eredet e tekintetben csak alárendelt szerepet játszott. A románok azonban mindenkor mindent elkövettek, hogy nagy és dicső fajrokonaikhoz dörgölőzködjenek.

Ma már tudva van, hogy a románok nem Itáliából eredtek, s Cantili mégis úgy hivatkozott és hivatkozik Olaszországra, mint a románság eredetének fényes forrására. Az állítólagos közös eredetnek ezen folytonos hangoztatása sok poezist keltett a politikában, s a nyugati latin társadalmakban a politikát nem egyszer költői kolorittal vette körül. Franczia-országban és Olaszországban irók és szónokok keltek a román ügy védelmére már akkor, a midőn ez még nem volt ellentétben a magyar ügygyel. Nem csak Vaillant és St. Marc-Girardin álltak ki a síkra a román ügy mellett, hanem az ügynek örök dicsősége, hogy Quinet Edgar is mellette foglalt állást.

A román liga és a román társadalom gondoskodott róla, hogy a román ügy első sorban Franczia országban akkor is védelmezőkre találjon, a mikor dákoromán ellenségeinknek sikerült ez ügyet ellentétbe hozni a magyar érdekekkel.

De, ismétlem, ennek kevésbé a latin származás az oka, hanem inkább a román társadalom és a román liga fáradha-

tatlan tevékenysége Londontól, de különösen Páristól kezdve Rómáig és Szt-Pétervárig a politikusokat és a nyilvánosság organumait a románok mindenütt megszállva tartják. Román ostromállapot létesült Európa rokonszenvének kierőszakolására. A franczia nemzetnek különösen hizelgett, hogy Románia rögtönzött állami organismusát legalább a külsőségekben Franczia országtól kölcsönözte.

A magyar alkotmány egy ezredéves fejlődés eredménye: a román nemzet és állam csak tegnap keletkezett, és parvenusége javára vált a demokratikus franczia nemzet előtt. A mi ezredéves evolucziónkat, arisztokratikus hagyományainkkal a franczia nem érti. Franczia ország az eszmékben sokkal nagyobb hatással volt ugyan reánk mint a románokra, mert mi az eszméket megértettük, saját géniuszunk szerint feldolgoztuk s beleillesztettük azokat ezredéves multu alkotmányunkba. Holott a románok nem tettek egyebet, mint lélek nélkül másoltak holt kereteket.

A magyar parlamentárizmus összehasonlíthatlan nemcsak a románnal, hanem a legtöbb nyugati népek parlamentárizmusával is, mert az angol parlamentárizmust franczia interpretáczió szerint illesztettük bele nyolczszázados diétai rendszerünkbe.

Egy nép azonban, mely mint egy a hó alatti növény észrevétlen növekedett, s mely csak alig pár évtizeddel ezelőtt létesítette államát, melynél a történeti fejlődés minek sem képezte gátját, ekkép tehát a demokrácziának legújabb vívmányait ha nem is érti, legalább utánozhatja, sokkal közelebb áll a franczia nép felfogásához, habár valójában mi magyarok vagyunk a kelet igazi francziái. Temperamentumunk, lobbanékonyságunk, művészetünk, mind csupa franczia szellemre vall. Geografiailag közelebb esünk Németországhoz és szellemileg mégis Franczia ország közvetlen szomszédunk. A kultura elemeibe már egy ezredév előtt a német nép vezetett be bennünket, felsőbb oktatásukat azonban a francziáktól kaptuk.

Kulturánkon a franczia géniusz képez visszfényt, akkép, hogy a gall és a magyar szellem egymással összeolvad. Minderről azonban a franczióknak kevés tudomásuk van, mert a románok informálják őket s mi Párizsba csak mulatni megyünk. A magyar társadalomnak mégis komolyabb feladatai vannak mint a románnak. Ez utópisztikus álmok után fut, nekünk igazolnunk kell Európa előtt, hogy a kulturára és az emberiségre szerencsés körülmény volt, hogy a magyarok egy ezredév előtt a négy folyam táján hazát szereztek és államot alapítottak.

III. FEJEZET.

Az oláhok latinsága.

A latin származás szinte egyik legerősebb fegyver a román agitáczió kezében. Az eredet czímén akarnak a románok maguk iránt rokonszenvet kelteni Európában s különösen a latin népeknél.

Igaz, hogy a származás helyére nézve maguk a román írók is ellentétben vannak egymással. A költőibb hajlamuak Itália napsütötte partjaira helyezik a román nép bölcsőjét. Mások megelégesznek a román-dák származással, tehát hogy az oláh nép Erdély havasai közt született volna. Nem szenved kétséget, hogy a román népben a latin eredet eszméje újabb keletü s csak a katholikus vallásra való visszatérés idején jött létre; hogy tehát az oláhságban a latin öntudat nem volt állandó. Hosszu századokon keresztül a román nép sejtelmével sem birt latin eredetének.

De igazságos akarok lenni s egy pillanatig sem vonom kétségbe az oláh nép latin származását. A palaeontologiával részletesen nem foglalkozom s így a dácziai származásra nem terjeszkedem ki. Ezzel foglalkoztak és foglalkoznak mások s különben sem lényeges kérdés. De a legkiválóbb tudósok (Tomassek, Capitár, Miklosich, Rössler, Hunfalvy) bizonyítása alapján mégis, mint bár nem döntő tényt, állíthatom fel azon tételt, hogy a románok a Balkán-félszigeten jöttek létre az ottani latin lakossággal való érintkezés folytán.

Sokkal fontosabb a dácziai származás kérdésénél az, hogy semmi jel sem mutatja, hogy, mint Itáliában, Spanyol- és

Franczia országban bebizonyítható, a románok *magának a latin lakosságnak folytatását képeztek volna.* Ugy látszik, hogy nyelvük az úgynevezett latin vulgaireből alakult épúgy, mint azon román nyelv, mely Franczia országban és másutt a római provincziákban, a vulgaire latinból keletkezve, megelőzte a franczia nyelvet s egyéb latin származásu nyelveket.

E nyelvhez valami hasonló lehetett a mai oláh nyelv első alakulása, mely előbbi nyelvről Gaston Paris ezt mondja: »Le roman était une belle langue sonore et douce, forte et flexible, riche de mots expressifs et vivants, transparente de ses formes, simple et claire dans ses constructions.« A román nyelv kezdetleges formája azonban szükségkép lényegesen különbözött a franczia étól, mert míg a franczia nyelv a gall, kelta, görög s német nyelv hatása alatt indult fejlődésnek, addig az oláh nyelv, mely minden valószinüség szerint a mai Albániában keletkezett, legelőször albán alkatrészekkel volt telítve, s később a bolgár hatása alá akként került, hogy a latin lakosság, illetőleg római castrumok behatása által latin nyelvüvé vált oláhság vándorló utjára indult. Az egyik ág, az, a mely beszivárgott a mai Romániába és Erdélybe, Bulgárián keresztül vonult s ott megkapta a bolgár hatást. A másik rész Maczedónián túl nem ment s ott görög befolyás alá került. A harmadik, legjelentéktelenebb ág Isztria félszigetére vetődött s ott a délszláv hatást vette fel magába. Ez már kiveszőben van.

Littré, a nagy franczia tudós, felállitotta azt a kétségbevonhatatlan tételt, hogy, minél közelebb volt valamely római provincia a latin centrumhoz, annál tisztábban vette fel a latin nyelvet. Ez volt az oka, hogy pl: Provence-ba (a latin Provincia) sokkal tisztábban jött át a latin nyelv mint Franczia ország északi részébe, vagy az iberiai félszigetre. Hiszen tudjuk, hogy a gazdag és hatalmas római családok már Julius Caesar hóditása előtt fényes villákat épitettek a gall tengerparton. A Pompejus-féle park negyven római mértföld területtel birt.

A tétel azonban megfordítva is áll. Minél távolabb volt valamely provincia Rómától, vagyis a latin centrumtól, annál átalakultabb formában jött létre a vulgaire latinból az illető román nyelv. Világos tehát, hogy a mai Albániában, a hol az oláh nyelv született, a román nyelv (nem az oláh) sokkal távolabb állott a latin nyelvtől mint a provence-i, sőt a galliai és hispániai román nyelv. Kétségtelen ugyanis, hogy a mai Albániával, közelsége daczára, sokkal ritkább és kevésbbé közvetlen érintkezése volt a latinságnak mint a galliai és hispaniai partokkal. Dalmácia történetéből is kitünik, hogy a rómaiság az Adriai tengeren túl nem igen tudott gyökeret verni, pedig Antonius meghódította Dalmáciát, de ez mindamellett visszaszerezte függetlenségét és visszasülyedt a barbárságba.

Annál kevesebb hatása lehetett a latin kulturának Albániára vagy épen a Balkán-félsziget belső részeire.

De legkevesebb hatása lehetett Dáciára. *A románok tehát akkor lennének legkevésbé latinok, ha dák eredetüek volnának.*

Nem bocsátkozom azon, a nagy Littré és Loiseau által vitatott kérdés fejtegetésébe, vajjon a franczia nyelv korrupcio, vagy evolucio által származott-e a latinból. Loiseaunak talán igaza van, midőn híres munkájában (Histoire de la langue française) állítja, hogy a korrupció maga nem magyarázza meg a franczia nyelv összes jelenségeit. A teljes magyarázatot csak az evolució tana adja. Tény mégis, hogy maga a galliai román, illetőleg az ebből származó franczia nyelv lényeges átalakulása a latinnak. Littré szerint kétségtelen, hogy a latin declinatió reductiót szenvedett, megszünt a semleges nem, létrejött az articulus, az összetett mult keletkezett, egy uj igemód támadt (le mode conditionnel), segédigék képződése keletkezett az igeragozásnál stb.

Minde változások azonban nem érintették sem a román, sem a franczia nyelvben a latin grammatikának alapépitményét. Littré szerint ugyan nem csak idegen szókincsek kerül-

tek a latinból származó román, illetőleg franczia nyelvbe, hanem az említett grammatikai hatások is bekövetkeztek. Maga Hyppolite Cocheris (La langue française) elismeri, pedig azok közé tartozik, a kik leginkább állítják, hogy a latin nyelv szerkezete az átalakulás következtében nem igen lett mélyen érintve, miként a frank befolyás nemcsak szókincset adott a franczia nyelvnek, hanem egyszersmind hatással volt a franczia nyelv alakzatainak keletkezésére. (»Cen 'est pas une raison cependant pour ne pas reconnaître l'action que les idiomes tudesques ont exercée sur la langue française.«)

Annál nagyobb átalakuláson ment keresztül azon román nyelv, melyből a Balkán-félszigeten a mai román nyelv keletkezett. Grammatikai szempontból van ugyan a román nyelvnek egy alakzata, a mely a többi latin származásu nyelvben nem fordul elő, s ez 'az ablativus absolutus. Az oláh grammatika mégis sokkal több és lényegesebb átalakulásokon ment keresztül, mint Littré szerint a franczia. A mi pedig az oláh nyelv szókincsét illeti, ez természetesen nem ugy támadt mint a franczia stb. nyelveké, nem vette át sem a gall, sem germán nyelvek szókincsének a nagy részét, hanem igenis albán szavakat s különösen a duna- vidéki oláh nyelv a szláv szavak egész tömegét olvasztotta magába. Cihac A. román nyelvész maga kifejezést ad abbeli meggyőződésének, hogy *az oláh szavaknak legalább két ötödrésze szláv eredetü.*

Az oláh nyelvnek ugy szerkezete, mint szókincse arra birt néhány irót, mint pl. Sulfert, hogy *az oláhokat inkább a szláv, mint a román népek közé számították.*

Már maga tehát a román nyelv, ha nem is egészen, de félig minden esetre kiszakitja az oláh népet a latinság közösségéből. Ezt az elszakadást azonban szinte teljessé teszi az oláhok kulturhistoriai fejlődése. A midőn az oláhok megtelepedtek a Duna vidékén, ugy politikailag, mint társadalmilag egészen szláv hatás alá kerültek. Vallásilag is elszakadtak a latinságtól, mely katholikus, s ők a görög, illetőleg szláv keleti

egyházhoz csatlakoztak. Tomasek szerint pedig kétségtelen, hogy az oláh nyelvben a vallási terminologia a legrégibb korban latin volt és sem görög, sem pedig szláv; később azonban az összes egyházi és vallási nevek átalakultak az oláh nyelvben szlávvá. A szláv kulturával és vallással vették át az oláhok az ó-szlovén liturgiai nyelvet. Magának a püspöknek neve a szláv hatás alatt »vladika« lett. Szóval az oláhság egyházilag teljesen szakított multjával.

De szakított politikailag is. Az oláhságnak összes alkotmányos intézményei, politikai és társadalmi méltóságai mind szláv neveket kaptak (hospodar, vojvoda, bojar, — a bolgár boljariu-ból, stb.). Legjellemzőbb az, a mit Schwicker Henrik egyik munkájában felhoz, hogy ezen szó: »roman« a XVII. században nem a dunai fejedelemségek politikai nemzetét jelentette, hanem jobbágyot, vagyis a bojárok szolgáit.

Az oláh népnek nem csak vallása, nemcsak politikai intézményei egyeztek meg a keleti szlávokkal, hanem egyszersmind összes kulturai viszonyai. Ugyanazon műveltségi színvonal, vagyis a kulturában való hátramaradottság, jellemzi az oláhságot.

Egy másik fejezetben foglalkozom e kérdéssel. Itt csak azt jegyzem meg, hogy az oláhság egyáltalán nem képvisel kulturai szigetet a keleti szlávság félbarbár világában. Ugyanazon eszmék, ugyanazon fogalmak, ugyanazon politikai és társadalmi viszonyok vannak Romániában, mint a keleti szláv államokban. A történeti aristokráczia hiánya s a feudalismus hatásának elmaradása jellemzi úgy az oláhokat, mint a keleti szlávokat. Az autokracziára való hajlam szintén a közös jellemvonáshoz tartozik s az alkotmányosság csak legujabb keletű úgy Romániában, mint a többi Balkán-államban.

Oroszország volt mindig a minta, a mely után indultak úgy az oláhok, mint a szlávok. Különösen a közös vallás az, ami az oláh népet Oroszországhoz kapcsolja. Még a látszólagos demokráczia is az oláhoknál egészen szláv és nem

latin jellegű. Demokráczia nem képzelhető polgárság nélkül s a városi polgárság, mely a latin demokrácziát és civilisacziót annyira jellegzetessé tette, teljesen hiányzik úgy az oláhoknál, mint a keleti szlávoknál.

Régebben zsarnok földesurakból és elnyomott parasztokból állt az oláh, és a keleti szláv társadalom, most áll szegény és gazdag parasztokból. Városok és következőleg városi polgárok majd teljesen hiányoznak úgy Romániában mint a balkáni szlávok területén.

A mikor tehát a román nép kivonult születésének helyéről, szakított latin eredetének összes emlékeivel, kivéve grammatikájának és szókincsének egy részet. *A nemzet fogalmát azonban nem pusztán egy, különben is kétes grammatika, hanem a történeti kapocs és a kulturai egység állapitja meg.* A grammatika elvesztése kétségkívül a nemzeti egységből való kiszakadást jelent, habár az irek nyelvük elvesztése után is fenntartották kelta nemzetiségüket. De viszont pusztán azon tény, hogy valamely nép grammatikájat közös szálak kötik össze más népekével, nem dönti el e nép nemzetiségét, ha azzal szemben állnak az összes történeti és kulturai tények.

Az olaszok, francziák és spanyolok vallásilag, kulturailag, sőt a politikai szellem tekintetében is megmaradtak latinoknak, nyelvükről nem is szólva, mely a latin nyelvnek egyenes folytatása. Az oláhok azonban levetkőzték rómaiságuknak minden öltönyét, kivéve az oláh grammatikának latin emlékeit.

Vallásilag, politikailag, kulturailag megszüntek latinok lenni. És az mitsem határoz, hogy vajjon a Balkán-félszigeten vagy Dácziában keletkeztek-e?

Ha az Erdély birtoklása szempontjából gyártott dákoromán monda igaz volna is s az oláhság csakugyan Dácziában keletkezik, e körülmény a végeredményekre a latinság szempontjából teljesen mindegy volna. Az oláh nép ez esetben is megszünt volna latinnak, tehát rómainak lenni, mert hiányzik belőle a rómaiság, a római szellem nem csak vallásilag,

hanem egyszersmind kulturailag, politikailag és társadalmilag. A nyelv hézagos összekötő szálai *a dák származás eszméjében sem* tartanák fenn magukban véve a rómaiság kontinuitását.

De kétségtelen, hogy az oláhok legújabban szorgalmasan keresik az összekötő kapcsokat a nyugati latinsággal. Kulturai kapcsokkal és az intézmények recipiálása által akarja különösen Románia visszaállítani a rég elszakadt szálakat. Állami intézményeiben tüntetőleg utánozza Franciaországot. Recipiál primitiv viszonyaihoz recipiálhatlan törvényeket. Magát az oláh nyelvet igyekeznek az oláhok visszalatinosítani, franczia és olasz szavakat keverve abba, a melyek a népre nézve megérthetetlenek. A politikai tendencziák hatása alatt egészen új oláh nyelv van keletkezőben, mely az irodalom és a nép nyelve közt áthidalhatatlan űrt támaszt. És ép a politikai törekvések adnak létet annak a kulturai önámításnak, a melybe az oláhság belemerült. Erről mondja Majorescu Titusz, tehát egy oláh, Moldován Gergely, tehát szintén oláh, de magyar érzelmü oláh által reprodukált szavaiban: »Kulturánk mai irányában legfőbb bün a hazugság. Hazugság az aspirációkban, hazugság a politikában, a költészetben, a nyelvtanban és a közszellem minden nyilvánulásában« (Critice 327. l.). Azután: »Müveltség nélkül még el lehet egy nép, de hamis kulturával bukásra tör.«

A nyugati latinságtól az oláhságot egy évezred, s jelenleg nagy geografiai távolság s óriási kulturai különbség választja el. Politikai rugóknak engedő, különben is egészen felületes kulturai mozgalmak nem lesznek képesek áthidalni sem az évezredet, sem a geografiai és kultura különbség által vájt mélységes mély árkot.

Az oláhság latin származása kétségtelen, de latin jellegét elvesztette, úgy hogy azt többé vissza nem szerezheti. A legjobb családból származó egyének is néha elzüllenek s többé nem küzdhetik fel magukat vissza azon polczra, honnét a sors viszontagságos hatásai következtében lebuktak.

IV. FEJEZET.

A román egység.

A román kérdés a keleti kérdésnek integrans része. De nem lehetne az a román faj egységi törekvése nelkül. A román kérdésnek, tehát a 8, sőt egészben 10 millió román nép egyesülésére vonatkozó alapgondolatnak, szintén Európát érdeklő vonatkozása van.

Sőt ez alapgondolat teszi azt valóban európai érdekűvé. A román egységre vonatkozó törekvés egészen új jelensége a nemzetiségi kérdésnek s a faji egységen alapuló állameszmének. Nagy tradicziók csapásán halad s külsőségeivel utánozza az olasz és német egység eszméjének peripetiáit. Belső hasonlat azonban mi sem köti a román kérdést a latin és a germán unió eszméjéhez. Az olasz egység nagy és történeti nevezetességü korszakokban, államilag és politikailag is létezett. Nyelvi és kulturai feltételei Dante korától kezdve ismeretesek voltak az olasz nemzet előtt. E nép csak államilag nem volt egységes, de grammatikailag és kulturailag az volt Odoaker barbár királysága előtt és után.

A német egységnek szintén voltak nemcsak kulturai és nyelvi, hanem egyszersmind politikai és államalakulási előzményei. A német-római császárság volt a német nemzet politikai és állami egységének első formája, s e forma teljesebb volt a mai német egységnél, amennyiben Ausztria germán lakosságát is magában foglalta. Az olasz és német egység csak nagy forradalmi átalakulások következtében bomlott szét

s a legújabb kor egységesítő törekvése nem volt egyéb mint a régi állapot reaktiválására irányzott vágy és cselekvés.

A román egység gondolatának e nagy és ezredéves eszmeáramlathoz semmi köze. Csak bitorlás címén került bele a nagy nyugati népek eszmeközösségébe.

A román népet Európa minden fajától és nemzetétől, megkülönbözteti az a sajátságos vonása, hogy sem őslakó, sem hódító nem volt sehol. Oslakó nem volt Hunfalvynk és mások megczáfolhatlan bizonyítása szerint nemcsak Erdélyben, hanem a mai Romániában sem: román honfoglalásról pedig a történelem mit sem tud.

Az oláhság nem fegyverrel kezében szerzett hazát, hanem beszivárgás és csendes térfoglalás által.

Még a szlávok is inkább beszélhetnek régi egységükről mert, a hunn, avar és magyar hóditástól eltekintve, a keleti szlávság meglehetősen egységes volt.

Egyedül csak a román egység nélkülöz minden történeti gondolatot és előzményt, a hol tehát reaktiválásról nem lehet szó. A románok lassanként elfoglalták a régi Moldvát és Romániát, a mai Besszarábiát, beszivárogtak Erdélybe, sőt Magyarországba egész a Tiszáig, elterjeszkedtek még Bukovinában is; de sehol sem voltak, mint már megjegyeztem, akár őslakók, akár hódítók. A történelemnek nincs egyetlen egy időpontja, a melyben az ekként szétterjedt román faj akár kulturai, akár állami egységet képezett volna.

A román politikai egység eszméje egészen a legujabb politikai kor szülöttje, a mely nélkülöz minden történeti fejlődést.

Az erdélyi románokban csak a nemzeti öntudat született meg, a katholikus egyházzal való unió részleges sikere által. Sinkay György és Major Péter a római »propaganda fide« kollégiumban tanultak, s ott támadt azon gondolat, hogy a románság itáliai eredetü s hogy bele tartozik a latin népek közösségébe. De mint Obedenariu, Nilles jezsuitához

irott levelében, elismeri, e tény csak kulturai eszmét tartalmazott s nem a román egység gondolatát.

A katholikus egyházzal létesült részleges unió gyakorlati következményeivel foglalkozom másutt; itt csak azt jegyzem meg, hogy a román nemzeti eszme a római egyházzal történt unió folytán született meg. A román egység gondolatáig még 1848-iki szabadságharczunk idején sem emelkedett.

A románok a magyar uralom ellen ép akkor lázadtak fel, midőn ez uralom szabadokká tette őket, s e lázadás nem a román nemzeti, vagy ép az egységesítő eszme miatt történt, hanem az osztrák reakczió működése folytán. Balcescu Miklós, a párisi román emigráczió egy ünnepélyén 1851-ben nyiltan elismerte, hogy égett az arcza a szégyentől, midőn látta, hogy a románok a szabadságért a legpiszkosabb zászló, a bécsi reakczió zászlaja alatt küzdöttek s hogy inkább hasonlítottak fellázadt rabszolgákhoz, mint szabadsághősökhöz.

A román egységnek első embryója Siaguna úgynevezett nemzeti kérvényében jelenik meg, de e kérvény még nem követeli az összes románság egységét, hanem *a jelenlegi osztrák-magyar monarchia románjainak egyesítését és nemzeti önkormányzatát.*

Ama szolgálatok fejében, a melyeket a románok az osztrák reakczionak tettek a magyar szabadságharczczal szemben, a Siaguna által 1849. február 25-én Ferencz Józsefnek átadott kérvényben a románság azt követelte, hogy az akkor már összbirodalommá alakított Ausztria és Magyarország összes románjai önálló nemzetté egyesíttessenek s az osztrák császár által, mint az összbirodalmat kiegészítő külön tartomány kormányoztassanak s önálló politikai és egyházi autonomiát nyerjenek. E kérvény volt szülőanyja a román egység gondolatának.

A mai osztrák-magyar monarchia összes románjai, tehát nemcsak az erdélyi és tiszavidéki, hanem egyszersmind a

bukovinai románság egyesüléséről volt szó e kérvényben, a március 4-iki alkotmány alapján. Ez a románság akkor három és fél millió lélekszámmal bírt, a dunafejedelemségi románság lélekszáma 4 millió volt. Tüntetőleg kérdezhette tehát Balcescu 1850. március 4-én Párisból írt levelében Golescu Sándortól, hogy ki akadályozhatná meg e két román csoport egyesülését?

Ez időponttól kezdve csak arról volt szó, hogy minő alakban és mily protektorátus alatt történjék a románság egyesülése. Roth Dániel s Majorescu János számos romániai s erdélyi románnal egyetértve a Habsburgok jogara alatt akarták egyesíteni a románságot. Míg Dákoromániát Bibescu saját uralma alatt akarta létesíteni, addig Majorescu az osztrák protektorátus alatt álló Dákoromániára gondolt, de akkép, hogy a román egység gondolata Ausztria közvetítése által a német érdek szövetébe fonódjék. Majorescu János tényleg, mint Jancsó Benedek adatokban gazdag könyve előadja, a frankfurti német birodalmi miniszteriumhoz memorandumot adott be s Németország támogatását kérte a román egységhez, mely Ausztria protekciója alatt jött volna létre. E memorandum és Siaguna nemzeti kérvénye közt logikai összefüggés van, s bár Majorescu memoranduma pár hónappal megelőzte Siaguna kérvényét, ez utóbbi mégis előzmény gyanánt tekinthető, mert tovább fejlesztette Siaguna gondolatát a román egység tekintetében.

Majorescu második memoranduma még nagyobb előhaladást jelzett a román egység kérdésében. Itt már azt is megmondta, hogy a német, illetve osztrák protektorátus alatt létrejövendő román állam nemcsak Erdélyt, a régi Daciát, s nemcsak Bukovinát, hanem egyszersmind Besszarábiát is belekapcsolná a román egységbe, a melyeket erőszakkal és igazságtalanul szakítottak el a román államtól. A román emigráció, habár Franciaország vendégszeretetét igénybe vette s majdnem kizárólag a franciák rokonszenvének köszön-

ték a románok hazájuk felszabadítását. *titokban mindig Ausztriával és Németországgal trafikált.*

Golescu Sándor levele, melyet Ghikához intézett, nyiltan elárulja a német rokonszenvet. »Nagy jelentőségü dolog,« úgymond Jancsó Benedek által reprodukált levelében, »Ausztriára, hogy a birodalmában lakó többi nemzetek között elismerje a negyedfélmilliónyi román nemzetet is, a mely nemzet a császári alkotmányos kormányzat alatt felvirágozván, a román fejedelemségek rokonszenvét is feltétlenül Németország részére fogja vonni. Én mindig azt tanácsoltam az emigránsoknak, hogy kérjék Bécsben Erdélyben való honossá tételüket s így vagyonuk a fejedelemségekben biztosítva lesz, valamint személyük is. Meg vagyok győződve, hogy a románság ujra születik Ausztriában. Nem fog elveszni a fejedelemségekben sem, ha még örökre ez országokban is maradnak.«

A dakoromán törekvéseknek az előadottak és előadandók szerint nemcsak egy útjuk van a román nemzeti egység felé. Az autonomia, a konfederáczió Magyarországon és Ausztriában mindmegannyi eszközök a nagy román nemzeti czél felé, mely semmi más, mint *az északi Kárpátoktól, a Tiszától kezdve Erdélyen, Bukovinán, Szerbián keresztül a Fekete és az Aegei tengerig az összes románság egyesítése; román számítások szerint 10 millió románságnak egyetlenegy román államban való egyesítése.*

A román társadalmi politika minduntalan változtatja közvetlen czéljait; de bármily alakot ölt s bármily eszközöket használ e politika, a czél mindig ugyanaz: a román faj teljes egyesítése. A dakorománizmus tehát csak szükebb kifejezése a nemzeti czélnak, csak Magyarország ellen látszik irányulni. A román egység eszméje azonban elvben, sőt gyakorlati sorrendben megtámadja szinte az összes közép-európai és keleti hatalmakat.

Igényeket támaszt Ausztria ellen Bukovina czimén.

Megtámadja Magyarországot a hazug dák tradiczió nevében, Erdély birtoklása miatt a Tiszáig.

Kiterjeszti igényeit Szerbiának dunamelléki vidékeire.

Nem hagyja békén még Bulgáriát és Törökországot sem s különös jogot formál Maczedoniára.

Nyiltan nem mervén fellépni, öklét zsebében szorítja össze Oroszország ellen, midőn titkos óhajtásokat táplál a román államtól elszakított Besszarábiára.

Ekép tehát a román egység eszméje ellentétben van két nagyhatalom és egy csomó kisebb állam érdekeivel, a nélkül hogy, mint a német és az olasz egység, történelmi előzményekkel birna s a román nemzet valaha egységes lett volna. A románok nem panaszkodhatnak a felől, hogy nemzeti egységüket idegen hódítók vagy belső válságok széttörték, mint Itáliáét és a német birodalomét: a midőn mégis irredentizmust csinálnak vagy készítenek elő minden irányban, *Európa keletének legforradalmibb elemét képezik.* És mégis minket vádolnak minduntalan, hogy megbontjuk Európa nyugalmát és békéjét.

Ez röviden a román egység gondolatának történeti előzménye. Röviden lehetett azt előadni, mert az eszme egészen uj. Az is kiviláglik ebből, hogy a románok osztrák és német protektorátus alatt akarták a románságot egységes államba kapcsolni. Valóban ez a gondolat részben diadalmaskodott is, mert a román királyság a Hohenzollern dinasztia uralma alatt létesült. Hogy Románia önálló állammá lett, ezt legelső sorban Francziaországnak köszöni, mert a párisi szerződést első rangban a franczia fegyver és diplomáczia létesítette. A román államnak királysággá történt átalakulása már a valódi román tradicziók nyomán történt, mert Francziaország leveretése után Németország közvetítésével jött létre. A románok sokat másoltak a franczia intézményekből; sokat köszönnek, hogy a két dunai tartomány egyesülhetett, Francziaországnak, de legujabb politikai evolucziójukat Németország s a Románia élére került német dinasztia hozta létre. A román egység gondolata jövőre is inkább Németországra támaszkodik

mint Franciaországra. Így hasznosította a román politika a franczia rokonszenv által elért eredményeket a német érdekek javára. Oroszország és az orosz protektoratus alatt létrejövendő román egység csak a legtulzóbb román desperadók gondolatában fogamzott meg. A besszarábiai románság sorsa megtanította a román politikusokat, hogy mily sors várna a román egységre és a román szabadságra, ha Románia és a román ügy orosz protektorátus alá kerülne

A román hivatalos politika arra törekszik, hogy eszmeileg a hármas szövetséghez csatlakozva küzdjön a román egység gondolatáért. Ha ugyanis az európai konflagraczióban Oroszország vereséget szenved, ez esetben Románia megkapja Besszarábiát. A román egység czélja felé azután a további lépés Erdély és Bukovina annektálása lenne. Ezt azonban Románia csak orosz és esetleg franczia szövetség által érhetné el, mely szövetség leverné Németországot és Ausztria-Magyarországot.

Ily messze hatnak ki a jövőbe a dakoromán politikai számítások. Addig is azonban, a jövő esetleges evoluczióinak megfelelőleg, a dakoromán politika, mint már említettem, két homlokzatban küzd. Az egyik a hivatalos román politika, a mely bár nyiltan be nem vallva a hármas szövetségre támaszkodik és Besszarábiára kacsint. A másik a liga és a román társadalom politikája, a mely a franczia rokonszenvre spekulál s Erdélyben csinál román kérdést, hogy a dolgok további fejleményei idején legyenek hasznosíthatók a román egység javára. Az első lépés (a hivatalos politika, s nem a liga politikája szerint), mint jeleztem, a román egység czélja felé, a hármas szövetség segítségével, Besszarábiának Romániával való egyesítése lenne. A logikai sorrendben a második felvonást Erdély és Bukovina bekapcsolása képezné.

A román hivatalos politika által favorizált liga *miért csinál mégis legelőször Erdélyben román kérdést és nem Besszarábiában?* Ennek oka igen egyszerű. Sem a hivatalos román politika, sem a liga Besszarábiához, melyet vasmarkával Orosz-

ország szorít, nem férhet hozzá. Oroszország egy pillanatig sem türné azokat az üzelmeket, a melyeket a liga a magyar szabadság oltalma alatt Erdélyben véghez vihet.

A bukaresti liga Besszarábiába még lábát sem meri betenni, mert tudja jól, hogy Oroszországgal nem lehet tréfálni. Oroszország Besszarábiában nem tart fenn sajtószabadságot, mint a magyarok Erdélyben. A »Tribuná«-k ott lehetetlenek volnának, sőt az orosz kormány mostanig meg román nyelvű lapot sem türt meg. Ha pedig a liga lázító ügynököket küldözne Besszarábiába, ezek könnyen megismerkedhetnének Sziberiával. A liga emélfogva jó képet csinál a rossz játékhoz s azzal indokolja, hogy Besszarábiára nem terjeszti ki figyelmét, hogy a besszarábiai románok már elidegenedtek Romániától.

De gyönyörűséges életük lehetett a besszarábiai románoknak a román királyságban, ha nem is egész másfél évtized mulva, a mióta az orosz hatalom elszakította őket, el tudtak idegenedni Romániától s el tudtak idegenedni épen Oroszország uralma alatt. Az elidegenedés — mondanom sem kell — puszta ürügy s a valódi ok az, a mit már említettem, hogy a liga Besszarábiába nem meri lábát betenni. Hanem azért Besszarábiára titokban szintén számít, de csak akép, ha Oroszország a hármas szövetség által megveretnék s így a hármas szövetség visszaadná Romániának azt a tartományt, a melyet Oroszország hálából elvett a románektól, a miért ezek Plevnánál megmentették a legszégyenletesebb katonai kudarctól.

Igen érdekes az a másik kérdés is: *miért nem csinál a liga irredentismust Ausztria irányában Bukovina miatt?* Hiszen a román foederatio eszméje tulajdonkép azon kezdődött, hogy az osztrák-magyar monarchia románjai, mint külön nemzet, foederatióba lépjenek az összbirodalommal. 1849-iki és utánni követeléseikben, az 1863-iki birodalmi alkotmányig, világosan külön nemzeti létet és külön [illegible] területet

igényeltek az összes románok számára az összbirodalommal szemben. Miért adták fel tehát e követelésüket a románok, midőn tulajdonkép ez volt a román nemzeti egység eszméjének első formája?

Ennek legfőbb oka az, hogy a román izgatók, a régi traditiók csapásán járva, nem akarják hinni, hogy 1867-ben a monarchia és monarchiai politika gyökeresen átalakult. Azt hiszik, hogy a dualizmus, melyet szerintük a magyarság csak Sadowa után tudott kicsikarni a dynastiától, ideiglenes állapot s hogy azt nemsokára a régi birodalmi politika s ennek alakulásai fogják felváltani. A bécsi reactióról az hiszik, hogy az mint organismus ideiglenesen felbomlott ugyan, de egyéneiben tovább él és nemsokára ismét szervezetté verődhetik össze.

A tulzó románok ezért nem akarnak Bukovinába bevonulni s ott kezdeni irredentismust. Ausztriával jó viszonyban akarnak élni, hogy annál rosszabb viszonyban lehessenek Magyarországgal.

Maga Ausztria rég feladta a birodalmi alkotmányt, a tulzó románok ellenben még most is a reactió által teremtett ezen hypokrita alkotmány emlékét igyekeznek fentartani. A mi 1867-ben alkotmányosan történt, nem ismerik el; sem Erdély és Magyarország unióját, sem az 1848-i alkotmány visszaállítását. Reájuk nézve még mindíg a birodalmi alkotmány létezik.

Ausztriát nem bántják, mert mély mindig a birodalom magvának tartják s azt hiszik, hogy a most háttérben levő osztrák politikusokkal szövetkezve, visszatérhetnek a birodalmi alkotmányhoz. Ezért nem akarnak ismerni magyar királyt, hanem csakis osztrák császárt. Nem hivén szemöknek és 28 éves tapasztalataiknak, azt hiszik, hogy a Habsburgok reaktivált magyar királysága csak látszat, és csakhamar visszatér 1849-i alakjában a császárság eszméje, mely a románokat eszközül használta Magyarország és a magyar szabadság ellen.

Ezért élesítik ki a románok a román kérdésnek csak Magyarországra vonatkozó részét. Ezért igyekeznek a román egység gondolatát csak a Magyarország elleni antagonizmus formájában feltüntetni. Ezért írnak memorandumot az osztrák császárhoz és nem a magyar királyhoz.

Ime a legfőbb indoka annak, miért csinálnak a tulzó románok és a bukaresti liga Erdélyben irredentizmust és miért nem csinálnak Bukovinában vagy Besszarábiában. A másik indok a szabadság terén található meg s abban áll, hogy a liga Erdélyben szabadon izgathat. Nálunk még kis és nagy ostromállapotok nincsenek, mint Ausztriában, annál kevésbé uralkodik Erdélyben a románok felett oly zsarnok hatalom mint Besszarábiában, melyet e hatalom hermetice elzár a többi románságtól.

A harmadik, de nem legutolsó indok a müveltségi fokozat. A román kultura tulajdonkép Erdélyben keletkezett s onnét vonult át Bukarestbe. A román renaissance óta az erdélyi és romániai románok közt állandó kulturai kapocs volt.

Mindez indokok együtt idézték fel, hogy a romanizmus Erdélyre és Magyarországra vetette magát s egyelőre csak Dákoromániát akarja visszaállítani. A román egység eszméjét itt akarja a liga fentartani addig is, míg a többi államokra kerül a sor. Az erdélyi román kérdés, tehát nem pusztán a magyarok és románok faji kérdése, hanem nagy európai kérdés, a mely érdekli Ausztriát, Oroszországot, az egész Balkán-félszigetet és, Angliáról nem is szólva, különösen Franciaországot, mely nélkül a Kelet végleges berendezése nem történhetik meg.

V. FEJEZET.

Dákoromania és az európai érdek.

A bukuresti liga s általában a román izgatók taktikájának folytonos változását bizonyítja azon körülmény is, hogy újabban kezdik tagadni, mintha ők Erdély elszakítására s Dákoromania létesítésére törekednének. A liga pláne, legutóbbi közgyűlésén nyiltan kibontotta a dunai konfederáczió zászlóját, ami által Károly király jogos haragját vonta magára. Mindez azonban csak külső szín s a liga eszközeinek a viszonyokhoz való módosítása; de nem magának a czélnak megváltoztatása. Jelenti e körülmény azt is, hogy a dákoromán izgatók kettőnél több kártyával is játszanak; de a kettős játék állandó és következetes.

A román kormányok és a román társadalom kettős szerepe és politikája, mely, mindig ellentétes, Romániát, mint politikai tényezőt, egészen bizonytalanná teszi Kelet-Európában. A kormánynak, illetőleg a dynastiának a legjobb szándoka lehet, sőt van. Őszintén csatlakozhatik a hatalmak egyik vagy másik csoportjához.

De, mert Románia társadalma egészen más politikát követ mint kormány és dynastia, válságos időkben a román királyság ép ellenkező irányba sodorható.

Románia története bizonyság reá, Cuza fejedelemmé választásától kezdve, egész a politikai gyilkosságokig, hogy a felülről vezetett politikát az alulról támadó mozgalom megbuktathatja.

Jelenleg is kétségtelen, hogy a román hivatalos politika, Magyarország irányában barátságos igyekszik lenni. A román társadalom ellenben, élén a bukaresti ligával, elnegy egész a magyarországi oláhság lázadásra való ingerlésig. Különben is Románia érdekei a faji egység gondolata miatt annyira decentralizálva vannak, annyi állam érdekeibe ütköznek, hogy *a keleti bonyodalmak idején soha sem lehet biztosan tudni, ki ellen és kivel fog küzdeni a románok királysága?* Bizonyos, hogy a hivatalos román politikának a hármas szövetséghez való, igaz csak erkölcsi, csatlakozása daczára, a dákoromanizmus eszméje nemcsak él a román nép szivében, hanem határozottan azon alakja van, hogy Dákoromániát, vagyis Erdélynek a román királysághoz való csatolását Oroszország segítségével lehet éskell megvalósítani.

A román faj becsületére legyen mondva, vannak kiváló gondolkodói és higgadt politikusai, a kik a dákoromán politikát egyátalán visszautasítják. Különösen azon gondolatot, hogy Erdély elszakítása Románia javára Oroszország segítségével történjék. Ezen kiváló gondolkodók és politikusok közé tartozik Soimescu szenátor, ki »Romania, Rusia si Intreita alianta« czímű munkájában figyelmezteti nemzetét a dákoromán és az orosz szövetség veszélyeire. Munkájának 278. stb. lapjain oly szépen és helyesen fejti ki a román nemzeti szellem tévedését, hogy ide vonatkozó előadását szükségesnek tartom közölni.

»A mint, írja, 1888 tavaszán felkelt falusi parasztjainknak azt a hazug mesét sugták fülükbe, hogy az orosz czár minden községnek 5000 leit hagyott és hogy Cuza vajda fia jön (muszka cselvetés), hogy földet osszon ki közöttük: épen úgy suttogták a könnyenhivők füleibe ezt a csiklandozó kifejezést: »Erdély elfoglalása orosz segítséggel!« Ez az orosz csábítgatás emlékeztet a mesebeli kutyára, a melyik kiejtette szájából a húsdarabot, hogy vizben tükröző árnyékát elkapja.

»Hogyan!? Adjuk fel törvényes, semleges és független

állami poziciónkat, melyet Európa czivilizált államainak szerződései támogatnak, hogy az éjszak felől jövő ázsiai invázionak eszközei legyünk? Hogyan! Önként legyünk a hódító oroszok számára hid a Dunán át és adjuk ki kezeinkből a Kárpátok kulcsait is azon hiú reményből, hogy az, a ki Plevna bevétele után elrabolta tőlünk Besszarábiát, ide adja nekünk Erdélyt és a többi államokat! És mindezt miután a kozák lándzsáját mélyen beleütötte a román országok oldalába.

»De ki lehetne oly ostoba, és könnyelmű hivő, hogy elhigyje, hogy a moszkvai kolossz egy szörnyű, de győzedelmes háború után el fogja hagyni az okkupált országokat és nem fogja megvetni egyik lábát a Kárpátokban, a másikat pedig a Balkánban, hogy uralkodjék Keleten és fenyegesse Európát e két természetes erőd magaslatairól. Melyik európai hatalom tudná akkor a győzelmes Oroszországot rászorítani, hogy tartson meg holmi papir rongy szerződést, a melyet vele kötöttünk; hogy lehetne elhinni, hogy a moszkovita a mi kedvünkért el fogja hagyni a Kárpátokat és a Balkánt s üres kézzel fog hazamenni. Angyal szelidségünek kellene lenni annak, ki csak egy pillanatra is megengedné e feltevés lehetőségét.

»Ha a központi hatalmaknak hármas szövetsége lesz a vesztes és Oroszország a győzedelmes ura lesz Keleten a helyzetnek, akkor nemcsak nem fogja királyságunkat új tartományokkal növelni, s nemcsak nem fogja ide adni Erdélyt, Bukovinát, Besszarábiát, de egy és más ürügy alatt elveszi azt is, a mink van, és nekünk fizetni fog szolgálatunkért Lengyelország és az eloroszosított Besszarábia sorsával, és ez nemcsak az orosz hódító természetéből következik, de a dolgok rendjéből is, mert hiszen senki sem kezd egy nagy háborúba, nem áldoz vért és kincset, hogy aztán haza menjen üres kézzel. És szerencsétlenségre Románia földrajzi helyzeténél fogva épen Kelet kapujánál fekszik, az orosz hódításnak a Balkán és Konstantinápoly felé vivő útjában, s ha Oroszország győző lesz, már csak azért sem respektálhatja a függetlensé-

günket és területünket, mert másképen hogyan is közlekedhetnék Bulgáriával és Európa keletének maradványával, ha a román királyság még nagyobb és még erősebbé lesz útjában. Hogy a román terület respektálása mellett közlekedhessék Bulgáriával, szükséges lenne, hogy az orosz hadsereg többé ne menjen szárazon Bulgária felé, hanem vagy a Fekete tengeren — nem megengedhető dolog — vagy pedig találjon fel valami óriási léggömböket, hogy az orosz kolossz fejünk felett átmehessen. Ej! Az Erdély elfoglalásához hasonló káprázatokkal és csalóka kecsegtetésekkel nem lehet szövetséget kötni és egy biztos és törvényes helyzetet feláldozni a legveszedelmesebb kalandokért.

»Ha Oroszország az 1877. orosz-román szövetség s azon szerencsés segítség után, melyet Plevnánál adtunk, mégis gúnyt űzött belőlünk a béke megkötésénél, sőt hadaink lefegyverezésével fenyegetett, tőlünk elrabolta azt a darabot Besszarábiából, mely számunkra garantirozva volt, ki hiheti ma, hogy ez a (pravo slavnik) orthodox Európa keletén egyszer úrrá lévén, növelni és erősíteni fogja azt a Romániát, a mely egyenesen a kozákok és pánszlávok útjában fekszik. Mikor látjuk, hogy ma is, mikor a hármas szövetség még érvényben van, nyiltan igyekszik a balkáni népeket a pánszlávizmusnak megnyerni és russzifikálni, ki birná megállítani ezt az áramlatot akkor, mikor győzelmesen át fog ömleni a Dunán és a Kárpátokon? Miként állhatna fenn egy nagy és szabad Románia, mint egy latin sziget a szláv oceán közepette.

»A Kaulbarsok és az orosz pánszlávok működése ellen megkisérlett legcsekélyebb ellenállásra sokkal több kínzásnak lennének kitéve a románok mint a bolgárok, mert a győzelmes orosz akkor Romániában letelepedik mint otthon és hadseregünket lefegyverezéssel fenyegetné (mint 1878-ban), a leginteligensebb ifjainkat és patriotáinkat Szibériába küldené, legjobb katonáinkat orosz zászlók alá sorozná és elküldené ázsiai pusztáira, a szegény román népet, a parasztot, mester-

embert, a kereskedőt rákényszerítené, hogy megfizesse a hódítónak a véradót és fizesse be a péterváli császári kincstárba a román tartományok jövedelmét azon terv szerint, mely tervet II. Katalin czárnő tábornokai csináltak.

»És így, a mennyiben a mi russzofiljeink hisznek, vagy legalább e hitet színlelik a szent Oroszország igéretében és csábításaiban — egy nagy Dákorománia helyett a kozák lándzsájától és kancsukájától arra ébresztetnék fel csakhamar, hogy Stefan cel Mare és Vitéz Mihály hazája orosz kormányzósággá alakult át. Lengyelország és Besszarábia mintájára, trónján — ha ugyan még lenne trónja — egy péterváli nagyherczeggel, vagy pedig a Kaukázusból egy mingreliai herczeggel!«

Soimescu senátor bölcs fejtegetései azonban aligha győzték meg a román nemzetet a dákoromán ábránd és az orosz szövetség veszélyeiről.

A bukaresti liga és a román társadalom a kiváló román hazafi munkájának megjelenése óta szinte fokozottabb mérvben közd a dákoromán ábrándért. Ez ábrándot most is Oroszország segítségével akarja megvalósítani, de szintén vár az alkalomra, hogy, mikor majd Oroszország leend a legyőzött, valakinek, mindegy bárkinek, segítségével Románia Oroszországtól fogja elvenni Besszarábiát.

De nem a nemzeti sovinizmus dönt, hanem az európai érdek.

Európának pedig nemcsak nem érdeke Dákorománia, hanem épen ellenkezőleg, a *dákoromán gondolat beleütközik az európai érdekbe*. Közép-Európában, a közép Dunánál az utolsó ezredév történetében mindig szükség volt egy nagyhatalomra, hogy ez uralkodjék a keleti chaos fölött és szilárd egységet állítson szembe a Balkán-félsziget zavaraival. Ez a nagyhatalom Mohács előtt Magyarország volt, jelenleg pedig Ausztria-Magyarország. Európa egyensúlya a legnagyobb rázkódáson menne keresztül, ha Ausztria-Magyarország elvesztené hatalmi

állását, vagy épen felbomlanék. Hiszen ezen monarchia talán már rég szerteszét szakadozott volna, ha a legelső európai érdek nem segíti fentartani.

Európára nézve egészben mindegy, miképen nevezik azon nagyhatalmat, mely a Közép-Dunától gyakorolja befolyását a Keletre. Századok előtt hívták Magyarországnak, hosszú idon keresztül hívták Ausztriának, most nevezik Ausztria-Magyarországnak. Ha Dákoromániának, vagyis az Erdélylyel és Magyarországnak a Tiszáig terjedő részével kiegészített román királyság képes volna pótolni a hatalmi egyensúlyban a Habsburgok monarchiáját, úgy Dákorománia ellen, az európai érdek szempontjából, komoly kifogást nem lehetne tenni. De a románok álma: Dákorománia — mint majd részletesen ki fogom mutatni, — nemcsak grammatikai és ethnografiai lehetetlenség, hanem egyszersmind a politikai képtelenségek közé tartozik Európa szempontjából.

Dákorománia létesülése ugyanis fölbontná nemcsak Magyarországot, hanem egyszersmind az osztrák-magyar monarchiát, mivel Magyarország olyan nagymérvű megcsonkítása, minőt a dákoromán álom követel, csak megsemmisítő hadviselés esetén következhetnék be. És Dákorománia akkor is legfeljebb 10—11 millió lakosságból álló királyságot képezne, melyben (mivel az általuk követelt területeken is vegyesen laknak) az elégedetlen nemzetiségeket magyarok és németek képviselnék, a kik — eltekintve vagyoni és értelmi fölényüktől, — a becsatolt területen számbelileg is többséget képeznének.

Hogy mi lenne a megcsonkított Magyarországból és a legyőzött Ausztriából, erről a dákoromán ábrándozók nem adnak számot. De bizonyos, hogy a 10—11 millió lakossal biró Dákorománia, vagy épen az összes román fajokat egyesítő román királyság sem pótolhatná az osztrák-magyar monarchiát a hatalmi egyensúly mérlegén.

E monarchia bukása kiszámíthatlan zavarokat idézne elő a nemzetközi viszonyokban, s az osztrák-magyar monarchia

melynek súlypontját a magyarok állama képezi, nem tarthatná meg hatalmi állását, ha Magyarország végzetesen megcsonkíttatnék.

Dákorománia tehát politikai utópia. Az osztrák-magyar monarchia s ekkép a magyarok állama európai szükségesség. Sem az egyiket, sem a másikat nem lehet, nem szabad megbontani. És éppen Európa érdekei miatt.

MÁSODIK RÉSZ.

A ROMÁN KÉRDÉS

ÉS

MAGYARORSZÁG.

I. FEJEZET.

A magyarok állama.

A román kérdés Magyarországhoz való viszonyában csak így lesz teljesen érthető, ha Magyarország politikai jelentőségét Európa és a monarchia irányában mérlegre helvezzük.

Dákoromániát kizárja az európai érdek; de ugyancsak Európa szempontjából még kétségben marad, vajjon nem lehetne-e Magyarországot s az osztrák-magyar monarkiát a román, illetőleg panszláv követelésekhez képest akkép berendezni, hogy a követelések érvényesüljenek?

Már jeleztem, hogy e követelések hátterében ott áll Magyarország, illetőleg a monarkia szétbontása, mivel a foederalismus csak átmeneti alakulást képezne, melyet feltétlenül követne a Habsburgok monarkiájának szerteszét hullása.

Kossuth irataiból kitűnik az az egész felfogás, mely az európai hatalmakat mindig vezette Magyarország és a magyar nemzet politikai súlyának mérlegelésénél. Ez a súly mindig nagyon kicsiny volt, s az európai hatalmaknak és az államférfiaknak soha sem volt fogalmuk Magyarország és a magyar állam felől. A mohácsi vész előtt létezett egészen önálló magyar állam elvesztette az európai népek előtt minden tradicziját. Ez az állam az európai kultúra védelmében bukott el, s halálos sebeket kapott a küzdelemben nemcsak a magyar állam, hanem a magyar nemzet is: holott a balkáni népek majdnem küzdelem nélkül hódoltak meg a barbár győző előtt, s így mint nemzet csakis fejlődésükben maradtak hátra.

De nem szenvedtek oly végzetes katasztrófát mint a magyarság Mohácsnál és Mohács után.

Európa szinte alig vette észre a magyar állam eltünését, mely kettészakadva, egyik felével belemenekült a Habsburgok, s így a német római imperium révébe. Ez időtől kezdve Európára nézve Magyarország megszünt létezni: a Habsburg dinastia pótolta azt a nyugati czivilizáczió védelmében. Soha egyetlen egy állam sem gondolt arra, hogy a magyar hatalmat restaurálni kell a keleti barbárság chaosával szemben. Bármily zsarnok uralmat fejtettek ki koronként a Habsburgok, Magyarország Európában legfeljebb csak részvétet és rokonszenvet nyerhetett, de soha komoly akaratot arra, hogy a Mohács előtti magyar állam visszaállittassék.

A Habsburgoknak s Ausztriának minden ellensége a mohácsi vész óta Magyarországot mindig fel akarta használni, de soha sem igyekezett régi hatalmi pozicziójába visszahelyezni. A Rákóczy-féle szabadságharcz idején a nyugati hatalmak, a melyek Magyarországgal a Habsburgok ellen szövetkeztek, azonnal feláldozták ezt, mihelyt érdekeik kielégítést nyertek.

Napoleon és Cavour, valamint Bismarck szintén fel akarták Magyarországot használni Ausztria meggyengítésére, de nemcsak állami függetlenségét nem akarták visszaadni, hanem még nyiltan bevallott viszonyba sem akartak vele lépni. És midőn Magyarország 1848-ban a fegyverek hatalmával kivívta függetlenségét s a világ csodálatát felkeltő diadalmas háborúban megmutatta, hogy katonailag erősebb mint a monarkia másik állama, Miklós czár Oroszország összes erejével verte ki a győzelmes magyar sereg kezéből a kardot. Magyarország nem lehetett a Habsburgoktól elszakított független állammá.

Vajjon Miklós czár Oroszország érdekében cselekedett-e, e kérdést nem vizsgálom. Bizonyos, hogy a hatalmas Ausztria Európának konzervativ gondolata. Jelentősége az, hogy Közép-Európa kelet felé vergáló regióiban legyen egy kompakt,

erős hatalom, a melynek segítségével a nyugati konzervativ államok biztosíthassák érdekeiket. Ez volt oka, hogy Magyarország, valahányszor konfliktusba került a Habsburg dinastiával, sohasem nyerhette meg azon nyugati hatalmak támogatását, a melyek éppen Oroszország hatalmi túlterjeszkedésétől féltették a Keletet.

Ekkép, a mig Magyarország és a Habsburgok közt antagonizmus létezett, nemcsak a magyar kérdés, hanem egyszersmind az ausztriai kérdés is állandóan nyugtalanította világrészünk politikai vezetőit. Ausztria, a mig Magyarország elégedetlen volt, nem képviselhette elég hatalmasan a konzervativ európai érdekeket, viszont Magyarország a Mohács után lefolyt három század óta soha sem volt oly erős, hogy a konzervativ európai érdekeket Ausztria helyett megvédelmezhette volna. Igy támadt azon, Európa szempontjából is nagy fontosságú antagonizmus, a melynek végzetes peripetiáit az 1867-ki kiegyezés zárta be. Ausztria csak akkor volt hatalmas, ha Magyarország teljes erejével támogatta, s a Habsburg dinastia, két nagy háborúban, csakis Magyarország erőfeszítésének köszönhette megmentését. Ellenben valahányszor Magyarország elégedetlen volt, a Habsburg dinastia és Ausztria az európai csatatereken mindig súlyos vereségeket szenvedtek. Solferino és Sadova nem következnek be, ha Magyarország támogatja a dynastia háborúját.

Nem volt és nincs mód a Habsburgok monarkiájának más berendezésére, hogy e monarkia keleti és konzervativ hivatását teljesítse, mint az a forma, mely 1867-ben Deák bölcsessége folytán létrejött, s melybe Magyarország visszaszerezte államiságát, anélkül hogy akár a dynastiától, akár Ausztriától elszakadt volna. A Habsburgok és az osztrák politikusok három század alatt megkísérlettek mindent. Megkísérlették Magyarország lassú és csendes beolvasztását, megkísérlették a felvilágosodott és a durva absolutismust. És a legérdekesebb, hogy kísérletet tettek a foederalismussal is.

Az 1863-diki birodalmi alkotmány a legmesszebb menő foederalismus alapjára helyezte a monarkiát. Ez alkotmány keretében, ha azt Magyarország régi történeti alkotmánya helyett elfogadja, a magyar állam megszünt és foederalistikus alapon beolvadt volna az összmonarchiába. Magyarország nemcsak nyelvi, hanem egyszersmind politikai területekre bomlott volna fel. *Ha a foederalismusban erő lecndett s ez megfelelne Magyarország tényleges viszonyainak, akkor az 1863-iki alkotmány még ma is léteznék, s Ausztria mint egységes állam ma a foederatio alapján berendezett birodalmat képezné.*

De a tények megmutatták, hogy a monarchiát a foederatio alapján nem lehet hatalmassá szerezni. És a foederatio elemeinek hiánya nem Ausztriában, a monarchia másik államában, hanem Magyarországon jelentkezik. Az osztrák állam berendezhető foederativ alapon. Történeti mult, a fajok, geografiai helyzete, kultura és politikai decentralizáczió, mind eszközei lehetnek a foederalismusnek. Magyarországon ellenben a foederatiónak sem történeti, sem nyelvi, sem kulturai és politikai előfeltételei nincsenek meg. Az absolut uralommal tett számos kísérlet után, a foederatio kísérlete Magyarországon szintén teljes bukásra jutott. A papiron könnyű volt Magyarországot felosztani erdélyi oláh, délvidéki szerb, északi tót stb. foederatióra, *a gyakorlat azonban megmutatta*, hogy az ily kísérlet még akkor sem sikerülhetett, midőn a történeti jogot, Magyarország ezredéves államalakulását, az idegen segítséggel győző osztrák hatalom vasököllel összetörte

Ime tehát, az a két eszme, mely ellentétben volt Magyarország állami létével, vagy nemzeti egységével: az absolutismus és foederalismus, Magyarország ősi erőforrásai miatt megbukott. Úgy az absolut, mint a foederativ Ausztria gyengének bizonyult s egyik katasztrófából a másikba jutott. Keserű tapasztalatok bizonyítják, hogy a Habsburgok többé vissza nem térhetnek sem az absolutizmus, sem a foederatio gondolatára s az osztrák-magyar monarchia csak úgy lehet

hatalmas, ha hű marad a Deák Ferencz által alkotott dualismus alapjához.

Az absolutismus többé Ausztriában sem lehetséges de az ottani viszonyok nem zárják ki a foederatio eszméjét. A magyarok államában ez az eszme teljesen ki van zárva, s pedig — ismétlem — *nem a magyar történeti jog, s nem is a magyar chauvinismus, hanem a gyakorlati viszonyok miatt.* A foederativ szerkezet Magyarországon akkor is lehetetlennek bizonyult, midőn Magyarország leveretett s bénultan hevert a küzdőtéren. Annál kevésbé volna lehetséges ma a foederatio, midőn Magyarország erős és hatalmas.

Ha az események kényszere oda vinné Magyarországot, hogy újabb kísérletet kellene szenvednie a foederatio eszméje miatt, vagyis ha ismét reá kényszeritenék az oláh, szerb és tót politikai kerületeket, e kísérlet csak a monarchia újabb elgyengülését és vereségét idézné fel, de egyszersmind felidézné ama konzervativ érdekek veszedelmét, melyek miatt a felső Duna völgyétől a keleti Kárpátokig erős hatalomnak kell léteznie, s melyek miatt Magyarország függetlenségi harczai soha sem nyerték meg a nyugati hatalmak komoly támogatását.

Ha tehát erős Ausztria létezése európai érdek, akkor egyszersmind európai érdek a nemzeti alapokon felépült, szilárd Magyarország létezése. E Magyarország nélkül, vagy épen foederativ alapokon, az osztrák-magyar monarchia egyetlen egy hivatását sem oldhatná meg. A foederatio gondolatának a magyar állam organizmusába való bevitele bukásba sodorná azt az alapeszmét, mely miatt az osztrák-magyar monarchia létezik.

Deák Ferencz dualizmusa tehát, mely egyrészt eloget tesz annak az európai érdeknek, hogy a felső Dunától az alsóig a Habsburgok uralkodjanak, s másrészt eloget tesz a magyar államiság eszméjének, a régi antagonizmust nemcsak belügyileg oldja meg szerencsésen, hanem egyszersmind a kül-

ügyek szempontjából is. Nincs többé sem osztrák, sem magyar kérdés Európa előtt. A Habsburgok ellenségei többé nem számíthatnak Magyarországra. Ez megtalálta államisága érvényesítésének azt a formáját, a mely nem ütközik a monarchiai és az európai érdekekbe. Ez államiság azonban kizár minden foederativ törekvést, mert csak így erőforrás, különben a gyengeség forrása lenne ugy a monarchiára mint Európára.

Ha a foederatio már csufos kudarczot nem vallott volna, akkor még talán lehetne róla beszélni. A tapasztalati tények után azonban hasztalan a szlávizmus és a romanizmus minden törekvése. Mindazon európai érdek, mely erős Ausztriát követel egyszersmind hozzáfüződik a magyarok államához. Ez az állam pedig nem pusztán a történeti jog s nem is a magyar elbizakodottság miatt, hanem a tények és viszonyok erejénél fogva *nem lehet más mint magyar.*

II. FEJEZET.

A kiegyenlíthetetlen ellentét.

A román eszme minden alakjában sérti a magyar állameszmét. Háromféle módosulásban jelentkezhetik az, habár mind a háromnak végeredménye egy és ugyanaz.

1. *Erdély elszakitása külön vagy a Tiszáig.* Ez szétszakitása Szent István birodalmának.

2. *Erdély román autonómiája.*

3. *Nyelvterületek alakitása Erdélyben és Magyarországon.*

A két utóbbi a magyar állam egységének megbontása. Mind a kettő grammatikai és ethnografiai okok miatt lehetetlen. Ezt további fejtegetéseim ki fogják mutatni. És a dákoromanizmus mégis, midőn nem meri nyiltan proklamálni Erdély elszakitását, e két forma egyike vagy másika által akarja elérni az elszakitást. Mind a kettőnek czélja tehát, hogy az ellentét a magyar állameszme és a román törekvések közt nyiltan felállittassék.

Ez ellentét létezik is, és látszólag kiegyeztethetlenül. És ha valóban kiegyeztethetlen volna, ennek nem a magyarok chauvinismusa, hanem a román kérdésnek ily merev felállítása lenne az oka. Legkevésbbé oka volna pedig a történelmi jog, melyet a román izgatók tagadnak, mikor az a magyarok előnyére szól, ellenben — mint majd utalok rá — azonnal igénybe vesznek, mihelyt az mellettük látszik bizonyitani.

A történelmi jog, ha csak magában áll, keveset határoz. Ha tehát a történelmi jog a románok mellett volna is, ebből

magából kevés hasznuk lenne. Igen helyesen irta Emile Berr a »Pesti Napló« 1894. nov. 4-iki számában »Tegyék az én romániai barátaim kezöket a szivükre és mondják meg, valyon azt hiszik-e, hogy oly heves harczal szemben, a melyet ők Erdélyben a felsőbbség ellen indítottak, nem menthető-e a kormány, ha azon iparkodik, hogy védelmezze magát! A magyar állam nem tegnapi keletű. Ezer esztendő óta áll fenn, s ma mégis kétségbe vonják létjogát!! 1894-ben, ezzel a magyar állammal szemben az *archeologiára alapított revindikaciókkal állnak elő! Numizmatikával, meg paleontologiával akarnak megoldani választási vitákat: a törvényszék előtt a Trajan emlékére hivatkoznak, és allegálnak Árpád meg Attilla ellen. Különös módja a politizálásnak.*

Ugy vélem, hogy még ha be volna is bizonyitva, hogy a románok Erdélyben Trajan katonáinak az ivadékait képviselik, azért *a magyaroknak tiz százados birtokláson és tényleges supremátiáján alapuló joga* a kortársak szemében mégis sokkalta erősebb és szentebb marad, mint egy olyan római hóditásból levont elméleti jog, mely hódításnak a nyoma az aldunának már csak néhány ócska köve közt található fel.

»Avagy az én hazám is nem egy egész csomó ethnikai elem összekerülésének és egybekeveredésének a terméke-e, a melyben mindennemű civilizació és faj ott hagyta nyomát nemcsak a létének, hanem az uralmának is! Marseille görög kolonia volt, mielőtt franczia prefektura lett volna; Toulouse népessége részben a saracenok ivadékaiból áll; az avignoni francziák közt czigányok vannak, és Provençzunk büszkén mutatja római műemlékeit, a melyekre azonban, meg vagyok róla győződve, Crispi ur egyáltalában nem szándékozik kiterjeszteni Olaszország protekturatusát.«

Emile Berr ur idézett szavaiban a mívelt nemzetek tudása és lelkiismerete nyilatkozik meg.

Nekünk magyaroknak azonban legkevesebb okunk van a történelmi jog s egyáltalán a jog erejét kétségbe vonni.

Nincs Európában nép, melynek közjogi fejlődése oly világos és tiszta volna mint a magyaré.

Ezredéves ünnepünk alkalmával sok érdekeset mutathatunk be Európának, melyek haladásunkról, műveltségünkről tesznek tanuságot. Európa majdan meg is jelenik s el fogja mondani elismerő ítéletét: hogy annak a földnek, melyet ezer év óta lakunk, polgárosító tényezői voltunk. Tudományban, iparban, kereskedelemben, művészetben Európa bizonyára messze megelőzött bennünket s ezek terén csak követői vagyunk s nem vezetői a művelt nemzeteknek. Egyet azonban Európa nem mutathat föl, maga Anglia sem, s ez alkotmányunknak és közjogunknak bámulatos fejlődése egyezer éven keresztül. Corpus jurisunk e fejlődés tanuja és följegyzője: páratlan könyv az egész világon. Bizonysága annak, hogy a magyar nemzet szilárdan, férfiasan és nem csüggedve ragaszkodott jogaihoz, még a legsúlyosabb körülmények között is. Századokon keresztül gyakran egyéb fegyverünk sem volt, mint a történelmi jog s e fegyverünkkel győztünk. A történelmi jog s egyáltalán a jog győzelméhez külső körülmények is szükségesek. Midőn nemzetünknek nem volt egyebe mint csak történelmi joga, s bevonult ennek fellegvárába, ott bizonyára kiéhezett volna, ha külső körülmények nem jönnek segítségére. Hasztalan emeli vala Deák Ferencz a nemzeti evangélium magaslatára a jogfolytonosság elvét, ha nem jő segítségünkre Solferino és Sadowa.

A hosszú megpróbáltatás idején Deák Ferencz legkedvesebb barátja, a tépelődő nagy szellem, Kemény Zsigmond gyakran irott szavakba foglalta aggodalmát, hogy a jog nem hatalom.

Valóban a jogot hatalomnak kell támogatni, hogy érvényesülhessen, s a történelmi jog érvényesítése e nélkül lehetetlen. A történelmi jognak azonban van egy ellenszere, s ez az elévülés. Ha ez nem léteznék, mily bizonytalan volna akkor az európai államok alakulása. Csaknem minden népnek volna

a másikon követelnivalója, s a történelmi jogon alapuló követelések gyakran a legellentmondóbbak volnának.

A franciák követelhetnék a Rajnát, s viszont a németek a történelmi jog czímén vették el Elszász-Lotharingiát.

De a legfurcsább volna, hogy abszurd példát említsek. Oroszország követelése Németország irányában. Viszakövetelhetné Brandenburgot, magát Berlint azon a czímen, hogy ott valamikor szlávok laktak.

De mégis, ismétlem, legkevesebb okunk van nekünk a történelmi jog kisebbítésére. A multban ez volt legfőbb fegyverünk. S ez lesz bizonyos tekintetben a jövőben is, bármenynyire leszállította a történelmi jog erkölcsi erejét az újabb kor szelleme s különösen a nemzetiségi eszme. Magyarország úgy van történelmi jogával, mint huszárainak, a világ legelső katonaságának, bravurjával. A modern fegyverek leszállították e bravur katonai értékét, de még ezt sem szüntették meg teljesen, annál kevésbé semmisítették meg annak, t. i. a történelmi jognak erkölcsi tartalmát s vele kapcsolatos nemzeti büszkeségünket.

Ettől az erkölcsi erőnktől és büszkeségünktől akarnak megfosztani bennünket a román vádaskodók. De nem fog nekik soha sikerülni bebizonyítani, hogy Erdély valaha a románoké volt, vagy hogy valaha a románok Erdélyben autonomiával birtak. A dákoromán legenda rég meg van czáfolva az európai tudomány előtt.

De habár igaz leendett e legenda, mint Emile Berr mondja, habár az erdélyi románok a római hódítás által keletkeztek s ott laktak volna a magyarok bejövetelének idején, ez sem bizonyítana semmit. A fegyveres hódítás minden nép történetében jogczímet alkotott s a hódítók történelmi jogczíme a hódítás pillanatától kezdődött. Még ez esetben is egy ezredév óta folyna a magyar történelmi jog szabályos pataka, a történelmi jog még ezen esetben is mellettünk lenne. Hát igy, midőn a magyar és külföldi tudománynak sikerült

bebizonyítani s a világ előtt feltárni a románok igazi eredetét, s azt a tényt, hogy a magyar hódítás idején Erdélyben románok nem laktak.

A történelmi jog mellettünk tanuskodik. Ez azonban nem volna elégséges arra, hogy a magyar állam és a magyar nemzet egységét megvédelmezzük. Ide hatalom és kulturai fölény is kell, melyek nélkül a történelmi jog gyenge.

Törökországnak is megvan a történelmi joga, de a hatalom és kulturai fölény hiányában szerteszét bomladozik.

Magyarország azonban nem Törökország s a magyar nemzet nem haldokló, hanem életerős nemzet.

Életerős épen szabadsága és igazságossága által, hogy más fajokat is fel tud ölelni magába, s ekép a jog egyenlőségében összeforrva, teremti a grammatikai különbségek daczára az államalkotó, egységes magyar nemzetet.

A kiegyenlíthetetlennek látszó ellentétet — ismétlem — sem a történeti jog, sem a magyarok erőszakoskodása nem idézte fel. De mi adott létet ily körülmények között azon gyűlöletnek, mely a román vádaskodásokban ellenünk megnyilatkozik?

Mint komor őszi napon a károgó varjuseregek, úgy kavarognak az európai sajtóban a román izgatók által ellenünk emelt vádak. Vádak, a melyek megrázhatják a nyugati népek czivilizált idegeit.

Csak a legelkeseredettebb gyülölet hangoztathatja e vádakat. Csak az erjedő anyagokból hosszan készült és lecsapolt gyülöletnek lehet oly ereje s vészes fantáziája, a mely az ellenünk emelt vádakat kigondolja, s csak az e gyülölettől sarkalt erély viselheti ellenünk ezt a vádhadjáratot ily következetesen és lankadatlanul.

Nem a vádakkal akarok itt foglalkozni, ezekre később kerül a sor. Itt ama gyülölet lélektanával foglalkozom, a mely e vádakat létrehozza. A magyar kormányzat, sőt egyáltalán semmi kormányzat nem lehet annyira aljas; a magyar köz-

igazgatás, sőt egyáltalán semmi közigazgatás nem lehet annyira hitvány, hogy a vádakban foglalt tényeket elkövette légyen. Ezt kell mondania minden elfogulatlannak, habár Magyarország belviszonyait nem is tanulmányozta alaposan.

A magyar közigazgatás nincs még olyan rossz sem, a milyen a hire legközvetlenebb szomszédainknál, sőt a minőnek nálunk itthon is tartják. Az organismus hiányos ugyan, de az emberek az ország számos részeiben a kezelés miként je által megjavítják a szervezeti hibákat. Nem is szólva Magyarország egyes minta-vármegyéiről, magában Erdélyben is vannak egyes megyék, a melyekben a közigazgatás legalább van oly jó, mint legközvetlenebb szomszédunk Ausztria fejlettebb tartományaiban. De eszem ágába sem jut, ezzel a regi magyar közigazgatás rozoga épületét védelmezni. Minél gyorsabb és minél mélyebbre ható reformra van szükségünk, hogy közigaztásunk legalább megközelítse azt a magaslatot, a melyen Francziaország és Poroszország közigazgatása áll. Hiszen nincs oly jó és fejlett közigazgatási rendszer, a mely idővel reformra nem szorulna. Francziaország nagy forradalmának VIII. évében, a midőn a prefektusi rendszert megteremtette, később pedig, az első császárság idején, úgy látszott, hogy ez a közigazgatási rendszer befejezett és végleges. És bárha az alapvető gondolatok mindvégig meg is maradtak, mégis mennyi változáson ment keresztül Francziaország közigazgatási rendszere a különböző államformák alatt, főleg pedig 1875-től egész napjainkig.

Minden kormánynak és pártnak elengedhetetlen hazafias kötelessége Magyarországon a közigazgatási rendszer megjavítása, s különösen Erdélyben a létező közigazgatási mizériák orvoslása. De bármily hiányos e közigazgatás, nincs köze a román fantazia által kigondolt tényekhez, s nem oka, vagy legalább nem lényeges oka annak a sötét és vad gyülöletnek, a mely az ellenünk emelt vádakban viharzik.

Mi hát az igazi ok, vagy mik az igazi okok? Mielőtt e kérdésre felelnék, konstatálnom kell, hogy az az izzó gyülö-

let, a mely az ellenünk emelt vádakban megnyilatkozik, nem él az összes román nép szivében.

Nem élt a multban s nem él jelenleg sem. Voltak ugyan az erdélyi románságban nyugtalanságok, sőt lázongások. A Hóra-Kloska-féle zendülés története nagyon is ismeretes, de egyszersmind köztudomásu az a tény, hogy e lázongásnak agrár-szocializtikus jellege volt, s alapjául nem szolgált a magyarság és románság közti nemzeti ellentét.

Ez az ellentét ma sem szolgál általános ok gyanánt: nem gyökeredzik az az oláh nép szivében, pedig a régi osztrák uralom, a melynek nyomoruságos kenyere a nemzeti ellentétek felkeltése volt, mindent elkövetett, hogy a magyarság és románság közt a testvéries békét feldulja s a nemzeti antagonismust tegye helyére. A világtörténelemben szinte páratlan tény az, hogy egy törvényesen konstituált kormányzat a haza ugyanazon területén lakó, de különböző nemzetiségü polgárait egymás ellen lázítsa s a divida et impera elvéből rendszert csináljon. A nemzetiségi forradalom és ellenforradalom gyalázatos mesterkedésén alapuló e rendszer füstölgő romokkal s patakzó vérrel örökítette meg emlékét a Királyhágón tul. De az enyedi s egyéb vésznapok nem voltak képesek kiirtani a román nép szivéből a hazaszeretetet s annak emlékét, hogy a románság, mint a magyar nemzet kiegészítő része, századokon keresztül ezzel diadalmaskodott annyi bajon és veszedelmen.

A románság nagy zömében sem a 48—49-iki testvérharcz, sem a sokat szidalmazott közigazgatás, sem az izgatók nem voltak képesek belecsepegtetni a gyülöletnek azt a mérgét, a melyet az ellenünk emelt vádak tartalmaznak. Tény csupán az — bár ez is sajnálatos — hogy az izgatók gyülöletét a román intelligenciának egy része osztja, ez intelligenczia lelkében él a multak keserü emléke, s az ő ábrándjaikban jelenik meg a jövő oly alakban, a mely a magyar állam konszolidáczijával ellentétes és összeférhetetlen.

Nemcsak a romániai, hanem egyszersmind az erdélyi román intelligenczia, vagy legalább ennek nagy része érzi azt a keserü gyülöletet, a mely az ellenünk viselt háborura lelkesíti, megtagadtatja vele a magyar állameszmét s kitépi szivéből a magyar hazafiságot.

Komolyan kell feltennünk e kérdést, vajjon rászolgáltunk-e erre a gyülöletre, vagy az egész érdemetlenül támad ellenünk? E gyülölet legfőbb oka a dákoromán ábránd, vagy legalább Erdély román autonomiája, a melynek eszméje kezdetben néhány fanatikus agyában fogamzott meg s onnan átszürődött a román intelligenczia nagy részének gondolkodásába. Ekkép tehát az említett kiegyeztethetlen ellentét a legfőbb oka a román intelligenczia ellenünk való haragjának, vagyis oly tényező, a melyről nem tehetünk, a melyet meg nem változtathatunk s a melyet következményeivel együtt el kell fogadnunk. De vajjon nincs-e részünk abban, hogy ez a harag izzó gyülöletté fokozódott s látszólag már-már kizárja a kibékülés lehetőségét? Tegyük fel e kérdést világos és konkrét formában: mint állam, vagy mint társadalom, vétkeztünk-e a románok ellen?

A magyar államot illetőleg teljes nyugodt lehet lelkiismeretünk. A régi erdélyi állam hibáit nem védelmezem, de mióta Erdély a magyar állam kiegészítő része, államilag és közhatalmilag semmi vétségben sem vagyunk bűnösök. A magyar állam és a magyar törvényhozás soha semmit el nem követett, a mi a románokra sérelmes lehetett volna. Sokkal nagylelkűbb és szabadelvűbb volt úgy az előbbi, mint az utóbbi a románok, s általában a nem magyar ajkú polgárok irányában, mint bármely nyugati állam. Nincs egy ország sem a Nyugaton, a mely vallásilag és politikailag türelmesebb lett volna az uralkodó faj mellett élő más fajok irányában. A magyar törvényhozás még a mult század végén reczipiált vallássá tette a görög-keleti vallást, vagyis a románok és szerbek vallását akkor, midőn Anglia még a legsötétebb val-

lási türelmetlenségben leledzett. A mikor Irországban megsem indult a nagy katholikus mozgalom, a mely évtizedek mulva, a nagy O'Connell vezetése mellett, a katholikusok emanczipácziójáit idézte elő. Politikailag pedig, mi történelmünk összes folyamában, egyenlően bántunk a magyar és nem magyar ajku polgártársainkkal. A míg a szabadság kiváltsághoz volt kötve, részesülhetett abban egyenlően mindenki, ha kiváltságra tett szert. A magyar jobbágyság ép oly kevéssé volt szabad mint a román, vagy más nemzetiségű. És mikor 1848-ban a földbirtok bilincseit széttörtük, a szabad és önálló tulajdon áldásaiban a román pór ép úgy részesült mint a magyar. Nem fosztottuk ki az erdélyi románokat, mint kifosztotta Anglia földbirtok rendszere az ireket. Az újabb korban sem adtunk okot agrarius forrongásokra az erdélyi románok közt. A magyar állam lelkiismerete tiszta s nem kell neki, mint Angliának, a bűnbánat és a reparáczió eszközeihez folyamodnia.

De vajjon tiszta-e egyszersmind lelkiismeretünk mint *társadalomnak?* Vajjon mint társadalom oly fenkölt gondolkodásuak vagyunk-e és voltunk-e, mint voltunk és leszünk mint állam?

Férfias őszinteséggel el kell ismernünk, hogy mint társadalom nem vagyunk mentesek minden hibától. Régebben az osztálygőg nem éreztette hatását annyira, mert a románságból kiemelkedő intelligenczia rendesen magyar nemessé lett s ekként belépett az erdélyi nemesek sorába. Az osztály egysége megszüntette a faji különbséget. A demokráczia azonban új alakulást hozott létre. Erdélyben román intelligenczia fejlődött ki, a melyet nagy száma miatt a nemesi osztály fel nem vehetett, az erdélyi magyar társadalom osztálygőgjét azonban e demokratikus fejlődés le nem rombolta. Igy keletkezett az ellentét részben társadalmi úton, így lépett a külön és önálló alakulás terére a román értelmiség, s így lett az hajlandó a magyar állam ellenes eszmék befogadására. Ide járult még, hogy

Erdély közigazgatása nagyrészt a magyar társadalmi osztály kezében volt, s ezek kizárólagossága éreztette hatását magában az administráczióban is. Ekkép támadt a szakadás Erdély társadalmában. Mély árkok képződtek, a melyek többé nemcsak az osztály és társadalmi rétegeket választják el egymástól, hanem egyszersmind a politikai eszméket s magán a hazafiságon is rést ütöttek.

Itt van egyik, bár kisebbik oka a román chauvinismus által ellenünk keltett gyűlöletnek. A politikai mellett ez a *lélektani* magyarázat.

Az erdélyi kiváltságos osztályok azonban nem szolgáltak rá, hogy a románok egy részének gyűlölete az ő cselekedeteik miatt nyerjen indokolást.

És nem osztozhatom, az erdélyi nemességgel szemben, sem a vádak, sem a követelések egy részében sem.

A dákoromanizmus minden esetre létesült volna az esetben is, ha az erdélyi nemesség, megtagadva osztály érzelmeit, az az egyetlen európai nemesség lett volna, a mely demokratikus tendencziákat követ. A dákoromanizmusnak talán nem volna annyi híve Erdélyben, mint ma van tényleg. De a dákoromanizmus azért mégis léteznék a Királyhágón túl és követőinek száma bizonyára még elég tekintélyes volna.

Az erdélyi románok tudvalevőleg ép akkor lázadtak fel a magyar uralom ellen, amikor az erdélyi nemesség, a magyarországinak példájára, szintén lemondott előjogairól és szabaddá tette a földbirtokot. Kossuth csodálkozva mondhatta érthetetlennek, hogy az erdélyi románok akkor lázadnak fel, a mikor szabadokká lettek; hisz bármennyit szenvedtek a magyar nemességtől, ugyanannyit szenvedtek egyszersmind régebben a németektől, s most mégis ezekkel szövetkeznek a magyarok ellen.

Az erdélyi nemesség megróható, hogy vagyoni és értelmi fölényét nem tudta felhasználni a magyar állameszme megszilárdítására; de az asszimilácziót, a románok beolvasztását,

joggal senki sem várhatta tőle. Hisz az arisztokráczia és az arisztokratikus intézmények sehol Európában nem voltak a beolvasztás eszközei. A feudalismus, a mely a nemességet létrehozta, ép ellenkezőleg mindenütt a társadalom felbomlását idézte elő, a homogén társadalmakat heterogén elemekre osztotta. A feudalismus bárói, nemhogy magukhoz tudták volna vonni a tömegeket, melyekben uralkodtak, hanem ép megfordítva ép ők olvadtak bele e tömegekbe. A normann urakat, a kik I. Vilmos alatt Angliát meghódították, nem menthette meg a beolvadástól sem az osztály-, sem a faji gőg, a mely pedig páratlan volt egész Európa történetében.

A feudalismus határozott megalakulása előtt a katonai uralomban és hódításban gyökerező kasztok is mindenütt beolvadtak a meghódított népbe. Ez történt Itáliában az V. századtól kezdve. Igy olvadtak be és vesztek el a góthok nemcsak Itáliában, hanem egyszersmind Spanyolországban is. Igy sülyedtek el a gallo-római társadalomban a frankok, a midőn Galliát, e legnagyobbszerű és legműveltebb római provinciát meghódították. Ha igazuk volna a dákoromán íróknak, ha a magyar hódítás Erdélyben nagy tömegű románságot talál, ha nem volna igaza dicső emlékű Hunfalvynknak, hogy a románok a magyar hódítas után csak századok mulva kerültek Erdélybe, s ha igaz volna, hogy a románok a római szellem visszfényét tartották fenn Erdélyben, mint a gallok Franczia-országban: akkor egész természetes lett volna, hogy az erdélyi arisztokráczia és gentry beolvad a románságba. És akkor tán ugyanazon tünet jő létre, ami megvalósult Felső-Magyarországon, ahol a tótság és a bevándorolt lengyelség kebeléből támadt határozottan magyar szellemű nemesség. Talán az erdélyi románság kebeléből is felmerült volna akkor, egy a magyar állam és nemzet érdekei által áthatott magyar nemesség és arisztokráczia.

Ez azonban nem történt meg. A magyar nemesség Erdélyben megőrizte nemcsak a társadalmi mellett egyszer-

sminden faji jellegét. Helyesen, és az utóbbit az ország érdekeire nézve üdvösen tette; mert kérdéses, vajjon az oláhságból kiszármazó gentry oly magyar lett volna-e, mint a felvidéki tót származású nemesség. Azon vád ellen pedig határozottan védem, hogy a dákoromán kérdést ő hozta létre.

A dákorománizmusnak faji jellege van, nem pedig osztályjellege. Nem társadalmi kérdés az, hanem politikai.

Ha csak társadalmi ellentét volna köztünk és a románok közt, a bajt sokkal könnyebben lehetne orvosolni. A magyar társadalom demokratizálása alkotmányunk félszázados követelményéhez képest rohamosan halad előre. Sőt többé mi gátja sincs annak, hogy a román intelligenczia és a magyar mívelt társadalmi rétegek összeolvadjanak. A magyar középosztály, úgy a Királyhágón túl, mint azon innét, a legmelegebben óhajtja a román értelmiséggel való barátkozást. De a szerepek megcserélődtek. *Nem a magyar középosztály utasítja többé vissza a román intelligenciát, hanem ez amazt.*

Azon áldatlan munkát, melyet régen az osztálygőg végzett, most a fajgyülölet végzi.

Közigazgatási reform, a román intelligenciának az állami funkcziókba való bevonása, társadalmi érintkezések még mindig kiegyenlítőleg hatnának, ha az ellentét köztünk és a románok közt pusztán csak társadalmi lenne.

A politikai ellentét hegye is leköszörülhető volna, ha az ellentét nem abban gyökereznék, hogy a román tulzók vagy el akarják szakítani Erdélyt Magyarországtól a Tiszáig vagy belülről akarják megbontani a magyar állam egységét.

Így állítva fel a kérdést (és nem mi állítottuk fel eként, hanem a románok), lehetetlennek látszik az ellentét kiegyenlítése. Nem is lesz az ellentét kiegyenlítve mindaddig, *míg a román tulzók nemcsak az elszakadás eszméjéről le nem mondanak, hanem egyszersmind fel nem adják a területi különállás gondolatát.*

Addig hasztalan vállalkozik bárki a kiegyenlítés munká-

jára. Hasztalanul vállalkozott maga Deák Ferencz is, a kinél pedig a szándék őszinteségét és komolyságát senki sem vonhatja kétségbe. Nem vonhatják kétségbe maguk a román tulzók sem. Deák Ferencz kibékítési törekvéséről azért kell részletesebben megemlékeznem, hogy megczáfoljam azon vádakat, mintha a magyarok csak addig jártak volna a nemzetiségek s névszerint a románok kedvében, a míg alkotmányukat és szabadságukat visszaszerezték. Akkor azután az elnyomottakból elnyomókká és zsarnokokká alakultak át.

A vádakat legteljesebben megczáfolja Deák Ferencz kiegyezési műve kettős irányának rövid története.

III. FEJEZET.

A kibékítés kisérlete.

Deák Ferencz egyetlen czikkével, a történeti nevezetességü »husvéti czikkel« megindította a dinasztiával való kibékülés eszmeirányát. A dinasztiával való kibékülés és Ausztriához való közjogi viszonyunknak rendezése azonban csak egyik oldala volt ama nagy műnek, melyet létesíteni kellett s melynek létesítésétől függött az ország jövője. A kibékülésnek be kellett következnie nemcsak fent, hanem lent is; nem csak a dinasztia, hanem egyszersmind a nemzetiségek irányában. Szabadságharczunk idején ugyanis nemcsak a dinasztia ellen küzdöttünk fegyveres kézzel, hanem a bécsi reakcziónak sikerült fellázítani a magyar nemzet és a magyar szabadság ellen a horvátokat, szerbeket, és románokat. Patakokban folyt a leggonoszabb háborúban, a fajharczban kiontott vér. Magyarország függetlenségi harczát nem az osztrák reakczió s nem a lázadó nemzetiségek verték le, hanem az orosz intervenczió. És az ellenünk küzdött nemzetiségeket az idegen segítség támogatása által diadalmas bécsi reakczió ép úgy elnyomta, mint meg akarta semmisíteni a magyar fajt.

A bécsi udvar hálátlansága által felidézett csatlakozás nem feledtethette a keserűség érzetét az ellenünk küzdött nemzetiségekkel; ezeket mégis közelebb hozta hozzánk. Nemcsak a magyar politikai pártok, hanem a nemzetiségek is érezték, hogy a dinasztiával való kibékülés műve csak úgy lesz teljessé, ha egyszersmind megtörténik a kiegyezés a magyar faj

és a nemzetiségek között. A kibékülési törekvés a közjogi kiegyezést messze megelőzte a magyar politika mindkét pólusán Deák Ferencz és Kossuth Lajos politikai irányzatában. Deák Ferencz már első felirati javaslatában 1861. május 13-án kifejtette annak szükségességét, hogy a magyar nemzetnek nemcsak a dinasztiával kell a pragmatika-szankczió alapján kibékülnie, hanem egyszersmind a nemzetiségek méltányos követeléseit is teljesítenie kell.

»El vagyunk határozva, írta Deák Ferencz, mindent elkövetni, hogy a félreértések elháríttassanak s teszünk a mit az *ország szétdarabolása s önállásának feláldozása nélkül tehetünk*, hogy a honnak minden nemzetiségü polgárai érdekekben és érzelemben összeforrjanak. Óhajtjuk törvényeink azon rendeleteit, mik e részben akadályul szolgálhatnak, közös érdekeink szerint méltányosság alapján módosítani.« A kibékítés és békülékenység ezen hangja állandó akkordot képezett Deák Ferencz feliratiban és beszédeiben. A magyar politikának a forradalmi iránynyal szakító vezére ekkép művét szintén csak úgy tartotta egésznek s minden rázkódtatástól biztosítottnak, ha a kibékülés a nemzetiségekkel is megtörténik. A másik irány, a mely az Ausztriától forradalom által való elszakadást hirdette s a melynek vezetése a magyar emigráczió, illetőleg Kossuth Lajos kezében volt, még erélyesebben fejezte ki a nemzetiségekkel való kibékülés szükségességét, mert helyre akarta hozni az 1848-ban elkövetett hibát s a nemzetiségeket s különösen a románokat el akarta vonni az osztrák reakczió oldaláról és egy ujonnan kitörendő fegyveres akczióban a dinasztia ellen akarta felhasználni. Deák és Kossuth iránya megegyezett abban, hogy mind a kettő őszinte volt, hogy egyik sem akarta üres igéretekkel áltatni a nemzetiségeket. Bratianunak tehát nem volt igaza, a mikor Cavour előtt így nyilatkozott: »Én nem hiszek a magyar urak szabadelvüségében és mérsékletében.« »Álarcz az, a mely alatt a császárt akarják megcsalni.« Deák és Kossuth nemzetiségi politikája abban is

megegyezett, hogy a nemzetiségi igények kielégítését nem előleg gyanánt helyezték kilátásba, hanem a magyar szabadság kivívásának természetes következménye gyanánt tekintették. Az igéret mértékei azonban a két nemzetiségi politikában lényegesen különböztek, a mi különben nagyon természetes. Deák Ferencz békés kiegyenlítést akart a Habsburg dinasztiával s a 48-iki magyar államot akarta restaurálni. Kossuth ellenben s a magyar emigráczió legnagyobb része va-banque-politikát csinált; el akarta szakítani Magyarországot Ausztriától s elment egész a dunai konfederáczió tervezetéig. Senki sem csodálkozhatik, mi sem akarjuk megróni Kossuth emlékét s a magyar emigrácziót a miatt, hogy hajlandó volt a nemzetiségeknek s névszerint a románoknak oly engedményeket tenni, a melyeket sem a magyar nemzet, sem Deák Ferencz el nem fogadhattak volna. Ez engedményeket megmagyarázza azon körülmény, hogy Kossuth Lajos hajlandó volt még egy uj államalakulásba is belemenni, csak hogy az általa gyülölt dinasztiával szakíthasson. A mikor Kossuth Lajos elfogadta a dunai konfederáczió eszméjét, szükségkép el kellett fogadnia egyszersmind a federativ rendszert; de a forradalmi politika ezen legszélsőbb elvadulásának idején sem szakított Kossuth Lajos teljesen a magyar történeti állammal s Magyarország területi integritásával. Sem a brusszai tervezet, sem a Cuzával kötött egyezmény nem fogadta el a román emigráczió által sürgetett azon eszmét, hogy Erdély kiszakíttassék a magyar állam kötelékéből. Annál kevésbé fogadta el Erdélynek a két román fejedelemséghez való csatolását. Erdélynek külön autonomiája az, a mibe Kossuth Lajos s a magyar forradalmi politika beleegyezett volna; de még ezen külön autonomia sem volt Kossuthnál s a magyar emigrácziónál feltétlen elv, hanem csak azon *legvégső határ*, a meddig a Habsburg dinasztiával és Ausztriával végleg szakító irány elment volna. Mint *eshetőség* jött számba Erdély közigazgatási autonomiája s nem pedig mint a federáczió szükséges következménye. Kossuth Lajos

brusszai tervezete nem tartalmazza ugyan a Cuzával kötött második egyezmény 6. pontját, a mely kimondta, hogy Magyarország felszabadulta után Erdély határoz azon kérdés felett, valjon közigazgatásilag akar-e egyesülni Magyarországgal vagy sem: de bár Kossuth Lajos irataiban nem ad felvilágosítást e pontra nézve, a dunai konfederációra vonatkozó munkálata kétségtelenné teszi, hogy az megfelelt intencziójának.

Nem Kossuth Lajos ellen hozom föl ezeket, sőt épp megfordítva, azt akarom bizonyítani, hogy még a forradalmi irány legkétségbeesettebb politikája is visszariadt a románoknak teendő területi engedménytől. Kossuth Lajos legvakmerőbb tervezgetései közepett is, mintegy csak hallgatag járult hozzá azon lehetőség elfogadásához, hogy Erdély külön autonómiát kapjon. *De Erdély elszakadását Magyarországtól még a legkétségbeesettebb magyar politikusok sem fogadták el.* Soha, sőt, ismételem, hogy még Erdélynek külön közigazgatási autonómája is csak mint *lehetőség* jött figyelembe a forradalmi irány vezérférfiainál. És mily sokat kellett távol lenniök e vezérférfiaknak az országból és mily külföldi befolyások s névszerint a román emigráczió mily befolyása alatt kellett állniok, hogy az 1848. és 1849-iki álláspontjuktól ide eltévedjenek. A *területi* engedmény még mint lehetőség is ki volt zárva, nemcsak a magyar politikából, hanem *minden magyar politikájából.* A nemzetiségeknek s névszerint a románoknak teendő engedmények az *egyéni* és *politikai* szabadság körében mozogtak. Wesselényi törvényjavaslatától kezdve egészen Szemere törvényéig. Kossuth Lajos 1848-ban és 1849-ben szintén csak az egyéni szabadság és politikai egyenlőség alapján állott, minden területi engedményt visszautasíttatott: visszautasította azt is, hogy a románok külön kapitányt kapjanak s az ország felforgatására vezető gondolatnak mondta azt, hogy a hivatalok fajok szerint osztassanak fel. A Jankuval való alkudozások idején sem ment tovább, s ő, a ki később Brusszában beleegyezett a külön nemzetiségi főnökök választásába, 1849-ben tisztán nyelvi és kul-

turai koncessziókra szorítkozott. Késznek mutatkozott arra, hogy a román nép szabadon használhassa nyelvét iskoláiban, egyházaiban s a községben, melyet teljesen hajlandó volt nacionizálni a lakosság többségének nyelve szerint. Szabaddá akarta tenni a román nyelv használatát a kormánytól kezdve minden hatóságnál és bíróságnál, a mennyiben az ügyvédi képviselet hiányzanék. A Balcescu-féle tervezet sem ment területi engedményig a románok javára; sőt ezen a magyarok és a románok közt közvetítő javaslat nyiltan kimondta, hogy a törvényhozás nyelve a magyar lesz s az adminisztráczió nyelve, a mennyiben azt a magyar állam egysége megköveteli, szintén magyar leend. Csak egy lépés történt tovább az adminisztráczió naczionálizálása felé, a mennyiben nemcsak a községi adminisztratió nyelve lehetett volna román, hanem egyszersmind azon megyéké, a melyek kizárólag (!) román lakossággal birtak. A román iskolák román tannyelve sem ekkor, sem máskor nem jutott kérdésbe. A Szemere-féle törvény, illetőleg törvényjavaslat, mert hisz az törvenyerőre formai okokból sohasem emelkedett, meglepően hasonlított az 1868-ban létesült nemzetiségi törvényhez. A kormányzati, igazgatási, törvényhozási és katonai hivatalos nyelv, e javaslat szerint, a magyar leendett; a község maga határozta volna meg igazgatási nyelvét; a megyékben a lakosság többsége lett volna hivatva meghatározni a tanácskozási és ügykezelési nyelvet. A kormánynyal és a többi hatóságokkal azonban még azok a megyék is tartoztak volna magyarul levelezni, a melyeknek többsége nem magyar.

Jellemző, hogy még a kétségbeesés napjaiban sem ment el a magyar parlament a románoknak teendő *területi* engedményig, midőn az egész nemzeti ügy már elveszni látszott. A legvégső veszély pillanatában sem lehetett volna a magyar parlamentben elfogadtatni oly törvényjavaslatot, mely a románoknak területi engedményt ad.

Ha ismételve emlékeztetek rá, hogy később, az emigráczió idején, még a legszélsőbb forradalmi irány is csak feltételesen

s abban a hiszemben volt hajlandó kilátásba helyezni Erdély önkormányzatát, hogy a Királyhágón túl majd összehivandó gyülés az 1848-iki szellemben újra kimondja Erdély unióját Magyarországgal, s figyelembe veszszük, hogy tulajdonkép való területi engedmény ez által még feltételesen sem volt kilátásba helyezve; mert nem volt kimondva, hogy Erdély önkormányzata román leend: csak nagyon természetes, hogy a békés kiegyenlités s a történeti tradicziókhoz hű magyar politika vezére, Deák Ferencz, annál kevésbbé mehetett el a nemzetiségek s névszerint a románok kibékítésénél a területi engedményig.

A külön autonomia és a külön terület fogalma nem volt kizárva a magyar nemzet és Deák Ferencz kibékítési politikájából, a hol ez történeti előzményekkel és jogos alappal birt. A magyar nemzet és a magyar szabadság elleni támadást Horvátország kezdte; ez állt legelőször a bécsi reakczió szolgálatába, ennek volt a legelőször szervezett katonai ereje, a melyet ellenünk fordított. Janku és Axente vérfürdői daczára a magyar nemzet nagyobb haragot táplálhatott a horvátok mint a románok iránt. És úgy a magyar nemzet, mint vezére Deák Ferencz mégis mindjárt kezdetben elfogadták a Horvátországgal való kibékülés eszméjét, a külön terület s a Magyarországtól teljesen független beligazgatás gondolatának alapján.

Magyarország tényleg 1868-ban, tehát ugyanakkor, midőn meghozta nemzetiségi törvényét a külön terület és a független közigazgatás alapján, ki is békült a horvátokkal, ugyannyira, hogy *Magyarország és Horvátország közt semmi antagonizmus nem áll fenn.*

Ennek oka azonban nemcsak a történeti fejlődésben, s abban a tényben volt, hogy Horvátország mindig külön területtel s az önálló közigazgatás embriójával birt; hanem főleg azért, mert területi különállása geografiai és ethnografiai biztositékokkal birt. A Dráván tul ugyanis a magyar királyság majd teljesen tisztán szláv lakossággal bir, horvát kézben vannak még a kulturai pontok is; s a történeti, államalkotó

magyar faj a kiegyezés idején a Dráván tul alig létezett nagyobb mértékben s ott csak ez idő óta foglalt tért.

A többi nemzetiségekkel, románnal, tóttal, szerbbel stb., területi alapon nem történhetett kiegyezés, mert hiányoztak nemcsak a történeti előfeltételek, hanem egyszersmind a területi különállás geografiai és faji előfeltételei is. Különösen hiányoztak a románokra nézve ezen feltételek annyiban, a menynyiben ezek nem voltak hajlandók megelégedni Erdélynek oly különálló területi autonomiájával, melyben a többi, nem-román lakosság szintén részt vesz. A legjellemzőbb és igen érdekesen világítja meg a román felfogást Erdély külön területi autonomiájáról az a tény, hogy, midőn a bécsi reakczió által diktált márczius 4-iki alkotmány Erdélyt különválasztotta közigazgatásilag Magyarországtól, de úgy, hogy a szász nemzetiséget régi autonom jogaiban megtartotta, ez ellen a románok határozottan tiltakoztak s a bécsi udvart hálátlansággal vádolták. A román liga erdélyi hívei most is úgy értelmezik Erdély autonomiáját, hogy a román nép elnyomhassa a magyarokat és szászokat, a mely értelmezés ellen Kossuth már 1848-ban tiltakozott.

Deák Ferencz épen nem fogadhatta el e román felfogást s a közjogi kiegyezés után nem mehetett tovább az 1868-ban létrejött nemzetiségi törvény álláspontjánál. Nagy alkotásának első része, a közjogi alku, fényesen sikerült, Magyarország a dualizmusban megtalálta állami és nemzeti létének feltételeit. Művének második része sem volt egészen sikertelen, a nemzetiségi törvény kielégítette a nemzetiségek jogos követeléseit. Tény, hogy Horvátországról nem is szólva, a melylyel való kiegyezés sikerét a román liga szépen elhallgatja, a legtöbb nemzetiség és a magyar állameszme közt közeledés történt. Közeledtek tótok, ruthének, szerbek, a német fajról nem is emlékezve meg külön, mely a szászok kivételével soha sem helyezte magát ellentétbe a magyar fajjal. Mégis kétségtelen, hogy Deák Ferencz alkotásának második része

csak félsikerü volt. *Ennek oka azonban nem a magyar nemzet szükkeblüsége, legkevésbé pedig az, mintha a magyar politika vezérei megcsalták volna a nemzetiségeket s névszerint a románokat.* Még a forradalmi vezetők, mint Kossuth Lajos, sem csalták meg őket, s ha az ő politikájuk diadalmaskodik, bizonyára megtartják igéretüket. Annál kevésbbé csalta meg a nemzetiségeket, s így a románokat, Deák Ferencz, a ki fennebb idézett szavai szerint már kezdetben kijelölte a kibékülés határát s ugyancsak idézett szavai által a területi engedményt határozottan kizárta. A tulzókkal való kibékülés elmaradását okozták maguk a tulzók, de remélem, hogy eljövend az idő, *midőn a románság józan többsége elejti a kibékülés területi föltételét.* És akkor azután megvalósulhat teljesen Deák Ferencz nagy művének második alapgondolata is, a magyar nemzet s a nemzetiségek teljes egybeforrása, mint létesült a korona és a nemzet benső egyesülése.

IV. FEJEZET.

A román követelések.

Nézzünk szemükbe határozottan és részletesen azon követeléseknek, a melyeket a dákoromanizmus, vagy pusztán csak a romanizmus nevében, Erdély irányában felállíttanak. A második rész második fejezetben felsoroltam már a területre és nyelvre vonatkozó román igényeket. Itt világotom meg azokat részletesebben. Erdély fegyveres elszakítása Magyarországtól nem lehet sem vitatkozás, sem érvelés tárgya. Ez egyszerűen hatalmi kérdés; fegyverek kérdése, mint minő mindig volt Elszász-Lotharingia hovátartozása. Ha Ausztria-Magyarország oly hatalmas ellenfél által megveretnék, amely le tudná szorítani az összes európai érdekeket, s felbontva a monarchiát, Erdélyt kiszakítaná a magyar állam közösségéből és Romániához csatolná, ez oly hatalmi tény lenne, mely esetleg bevégzett actust hozna létre. Ezzel szemben hasztalan volna a jogra való minden hivatkozás, mint az ily esetekben történni szokott. *Az a közel egy millió, túlnyomólag magyar és csak sokkal kisebb részben német lakosság, mely a szoros értelemben vett Erdélylyel a román királyságba löketnék*, kétségkivül legsajnálatosabb sorsban részesülne; mert nemzetisége a román királyságban határozottan veszélyben forogna. De ismételem, e kérdés nem tartozik a vitatkozás terére. Meg vagyok ugyan győződve, hogy, habár az osztrák és magyar monarchia nem volna elég erős a magyar állam területének megvédelmezésére, az európai konzervativ érdekek segítenék a védelem

munkájában: mégis kétségtelen, hogy e kérdés felett csak is a fegyverek dönthetnének. Ugyanez áll a dunai konfederaczióra vonatkozólag, melyet legújabban, bizonyára csak taktikából, ismét emleget a bukaresti liga. Az osztrák-magyar monarchiának a federáczióra való átmenetele pedig megtámadná ennek szerkezetét, s erről már szóltam. Érdekesebb a román követeléseket azon téren vizsgálni, ahol látszólag nem akarják megtörni a monarchia és a magyar állam területi épségét. *Látszólag*, mondom, mert még az autonomiára vonatkozó minden román követelés is a háttérben Erdély elszakítását és Romániába való bekebelezését rejtegeti. E téren három tétellel állunk szemben.

1. Erdély román autonomiája egész a Tiszáig. Ez magába foglalná a Királyhágón innen mindazon törvényhatóságokat, a melyekben a román lakosság legalább tekintélyes kisebbségeket képez.

2. A tulajdonkép való Erdély román autonomiája, csak is a Királyhágón túli részekre szorítva.

3. A román nemzeti autonomia feladása mellett közigazgatási nyelvterületek kikerekítése, a Királyhágón túl és innét. E terület, a románságot illetőleg (a hol t. i. a románság legnagyobb percentet képvisel) Brote német nyelven megjelent munkája szerint, 18 törvényhatóságot foglalna magában.

1. A történelmi jog és Erdély.

Mielőtt az egyes tételek vizsgálatára áttérnék, szükségesnek tartom, kitérni a dákoromán izgatók azon logikátlan tételére, hogy, míg egyrészt megtagadják a történelmi jog érvényét, midőn az Magyarország javára szól, másrészt azonnal fontosnak tartják a történelmi jogot, mihelyt a román követelések mellett vonultatják fel. De leginkább szükségesnek tartom a román vádaskodókat a történelem nevében figyelmeztetni, hogy alapos tévedésben vannak, midőn Erdélynek

Magyarországtól való különállását bizonyítva, azt képzelik, hogy egyszersmind bebizonyították Erdély történeti autonomiáját.

Erdély, a midőn Magyarországtól különválva élt, *állam* volt és nem *tartomány*. Horvátország ellenben soha sem volt állam, hanem Magyarországnak többé-kevésbé autonom tartománya. Ebben van a fő különbség Erdély és Horvátország, valamint a magyar és dákoromán álláspont közt. E különbséget hagyta figyelmen kívül a román liga, pedig ez a lényeges, mert Horvátországgal e miatt lehetett kiegyezni, területi különállás és önkormányzat alapján. És e kiegyezés nemcsak a törvény betűje által, hanem egyszersmind a szivekben történt. Gróf Khuen-Héderváry horvát bán örök emlékét állította fel államférfiúi képességeinek Horvátország pacifikációja terén. De a béke állandó garancziáját az képezi, hogy Horvátország autonomiája és területi különállása a történelemben gyökerezik. Erdélyország ellenben az utolsó századokban önálló *állam* volt, tehát ép a román liga által hánytorgatott történelmi multja miatt nem kaphat külön autonomiát, hanem csakis külön állami lételt nyerhetne.

Ez a logika. A román liga követeléseiben azonban semmi logika nincs; annál kevésbé található fel ez abban a vaskos kötetben, melyet Brote Jenő »Die Rumenische Frage in Siebenbürgen und in Ungarn« czím alatt legújabban közzétett. Ez az okmány-konglomeratum egyáltalán nem világítja meg a kérdést, csak konstatálja a tényt, a melyet különben is mindenki ismer, hogy Erdély századokon keresztül nem tartozott Magyarországhoz, és feleslegesen bizonyítgatja, hogy az absolutizmus korszakában, az uniónak 1848-ban történt kimondása után, Erdély ismét külön kezelésbe jutott.

Brote úr és a román liga mit sem törődik azzal az említett különbséggel, hogy Erdélynek régi különállása nem autonom, hanem állami különállás volt. Annál kevésbé jut eszébe a történet tényeihez híven konstatálni, hogy Erdély a

mohácsi vészig Magyarország kiegészítő részét képezte; Magyarországgal együtt alkotta a szoros értelemben vett magyar államot, míg a Magyarországtól többé-kevésbé hosszú időn át függő tartományok a tágabb értelemben vett magyar birodalom alkatrészei valának. A mohácsi vész után azonban csakhamar véget ért az állami kapcsolat Magyarország és Erdély között. Ez külön fejedelemséggé lett, gazdákat változtatott, hosszú időn át a török szultán vazallus országa volt, a mennyiben ez erősítette meg Erdély fejedelmeit. Amidőn I. Lipót alatt, 1691. deczember 4-én Erdély a Habsburgok jogara alá került, szintén megtartotta a mohácsi vész után bekövetkezett különállásának formáit. Amidőn e tényt Brote úr ismét feleslegesen bizonyítgatja, újra csak önmaga és a román liga ellen bizonyít, a mennyiben e tényből kitűnik, hogy Erdély I. Lipót alatt sem kapcsoltatott vissza Magyarországhoz, hanem az erdélyi fejedelmek is a török szultán kezelése helyett az osztrák császár — és nem a magyar király — kezelése alá került. Ha Brote úr és a román liga nem akarnának túl sokat bizonyítani, sokkal többet bizonyítanának a romanizmus javára. Ha okosak volnának, s ha a történelem nyilvános tényei meg nem czáfolnák őket, akkor különösen kettőt kellene bizonyítaniok. Az első az, hogy Erdély a mohácsi vész után sem volt végleg elszakítva Magyarországtól, hanem csakis autonom provincziát képezett, vagy legalább ilyenné tette azt a Lipót-féle diploma. Akkor volna némi történeti jogfolytonossága azon követelésnek, hogy Erdély, mint a magyar állam alkotó része, külön területi autonomiát kapjon. A történelem nevében azonban csak két követelés léphet fel. Az egyik a magyar, a mely arra támaszkodik, hogy Erdély a mohácsi vész előtt Magyarország kiegészítő része volt, a mohácsi vész által és után ettől erőszakkal szakíttatott el; I. Lipót idejében a Habsburgok uralma alá került ugyan, de alkotmányunk ellenére nem kapcsoltatott vissza Magyarországhoz. De mikor Magyarország és Erdély egyaránt kivívták teljes szabadságukat, a mult nagy

hagyományaihoz képest újra egyesültek. Ez történt 1848-ban, a midőn a kényuralom és erőszak Világos után ismét elszakították az alig restaurált kapcsokat, Erdély újra külön létet kapott ugyan, de a Habsburg-dynastiával történt 1867-iki kiegyezés által Magyarországgal utoljára és véglegesen egyesült. Ez az igazi történelem és az igazi jogfolytonosság.

De lehetséges egy másik felfogás is, legalább mint logikai képlet, a mely Erdély hosszú időn át létezett különállásába kapaszkodva, azt a történeti fikcziót állítja fel, hogy, mivel Erdély századokon keresztül külön állami léttel birt, a bevégzett tények daczára újra külön állammá legyen. Ez ugyan képtelenség, mert Erdély mint külön állam nem állhatna fenn s vagy ujra Magyarországba olvadna, vagy a keleti Kárpátokon túl levő román állam alkatrészévé lenne. E felfogásban azonban mégis van logika, s a fegyverek hatalma valóban fel is idézhetné egy Ausztriára és Magyarországra végzetes háború esetén, hogy Erdély újra kiszakadna a magyar állam közönségéből. A nyiltan bevallott dákoromán felfogásban tehát szintén van logika, hogy Erdélyt Oroszország, vagy bármely más hatalom segítségével Romániához kell átkapcsolni. Csak Brote úr és szövetségeseinek felfogásában nincs logika, a midőn nyiltan nem mindig mernek a dákorománizmus álláspontjára helyezkedni, hanem kerülő utakon igyekeznek ide jutni. A midőn Erdély számára sem külön állami létet, sem Romániába való beolvadást nem követelnek, hanem a történeti hagyományokba csimpeszkedve, megelégedni látszanak a külön területi autonomiával. Koronként elárulják magukat, s követelik egyiket és másikat is. De midőn taktikáznak, az autonomiára szoritkoznak. E taktikázás azonban a mellett, hogy csak kendőzés, nélkülöz minden értelmet. Oly hóbort, melyben nincs rendszer: »There is no method in it.«

A másik a mit Brote urnak és a ligának bizonyítani kellene, az volna, hogy Erdély a nemzeti fejedelemség bukása után is szerette a Magyarországtól való különlétezését s hogy

e különlétet fen is akarta tartani és csakis a magyarok mesterkedése törte meg Erdély partikularizmusát. Az igazságos történet azonban azt tanítja, hogy Erdély alkotmányos tényezőiben a Lipót-féle diploma óta mindig megvolt a hajlam a Magyarországgal való egyesülésre. Ez egyesülést az alkotmányos tényezők ki is mondták 1848-ban és 1867-ben egyaránt. A Liga erre azt mondja, hogy az unio 1848-iki nagy ténye a románok nélkül jött létre. Ez annyiban igaz, a mennyiben a románság Erdélyben 1848-ig — elismerjük, eléggé hibásan — nem birt megfelelő alkotmányos képviselettel. De Erdély akkori alkotmányához képest, a mely rendi jelleggel birt, az unio aktusa egészen törvényesen jött létre. Különben románok is részt vettek abban. Mindenesetre törvényesebben jött létre, mint Oláhországnak és Moldvának egyesülése, a mely a legnagyobb erőszak, a néptömeg fenyegetésének nyomása alatt létesült, a nemzetközi szerződések ignorálásáról nem is szólva.

Szintén egészen törvényesen jött létre Erdély s Magyarország uniójának az 1867-ki kiegyezés után történt reaktiválása. És az erdélyi románok most már mindazon alkotmányos jogokkal birnak, melyek a speczifikus magyar fajt megilletik: most tehát módjukban volna az Erdélylyel történt unio fölbontására alkotmányos formák közt törekedni. De ha ezt tennék is, csak oly ferde helyzetbe jutnának, mint Brote úr és barátai. A három százados mult nevében egyedül állami létet követelhetnének Erdély számára. A dákoromanizmus nevében pedig azt követelhetnék, hogy Erdély a román királysághoz kebeleztessék be. A mit a mult nevében és a logika legegyszerűbb törvényei szerint követelni nem lehet, ez Erdélynek a magyar állam keretében való területi autonomiája. Minden bizonyítás tehát, a mely Erdély függetlenségét tolja előtérbe, a Brote-féle álláspont ellen szól. A történelmi jogot, a melyet a románok ki akarnak küszöbölni a velünk való vitatkozásból, az unió kérdésében román szolgálatba akarják vinni. De a balvégzet utóléri a román vitatkozókat, a midőn azon egyetlen

egy esetben is, a melyben történeti jogra hivatkoznak, ez a jog leghatározottabban ellenük fordul.

2. Erdély román autonomiája a Tiszáig.

A mi Erdély román autonomiáját illeti a Tiszáig, e követeléssel végezhetek legrövidebben. Eltekintve a történeti jogtól, magyar állami és nemzeti érdektől, e követelések megvalósítása, még román nemzeti álláspontra helyezkedve is, teljesen képtelenség. Habár az összes vagyoni, kulturai és értelmi fölényt mellőzni is lehetne valamely adminisztrativ szerkezet létesítésénél, maga azon tény, hogy az ekkép megjelelt területen a románság mint faj is *kisebbségben* volna, elégséges e követelés tarthatatlanságának bebizonyítására. A következő statisztikai adatok világosan beszélnek. Erdélynek, továbbá a Tisza-balparti vármegyéknek (Békés, Bihar, Hajdu, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Szilágy és Ugocsa) és a Tisza-Maros szög megyéinek (Arad, Csanád, Krassó-Szörény, Temes, Torontál) népességi adatai anyanyelv, illetőleg nemzetiség szerint a következők (az elenyészően csekély számban képviselt nemzetiségeket nem véve figyelembe):

	Összes lakosság	Magyar	Német	Tót	Oláh	Rutén	Szerb
Erdély	2.251,216	697,945	217,670	1,880	1.276,890	351	—
Tisza balpart .	2.069,690	1.224,866	78,575	73,287	526,195	156,195	—
Tisza-Maros szög	1.907,596	328,993	432,054	42,244	782,875	—	266,959
Összesen	6.228,502	2.251,804	728,299	117,411	2.585.960	156,546	266,959

Itt tehát 2,585.960 oláhhal 3 millió 672 ezer nem-oláh lakós áll szemben. A nem-oláhok száma több mint egy millió-

val multja felül e területen az oláhokét, s magyar mindössze kerek 300.000-el lakik csak kevesebb e területen, mint oláh. Az oláhok számaránya 41.68% E területen tehát, a melyre a dákoromán eszme a Tiszáig építi fel a román aspirácziokat, képzelhetlen minden román autonomia, mert hisz a románság e területen kisebbségben van. A kulturai viszonyokról felesleges itt megemlékezni. Már maguk a felsorolt számok mindent megvilágitanak. Fontosabb kérdés az, mely Erdélylyel áll kapcsolatban.

3. A szoros értelemben vett Erdély román autonomiája.

Erdély összes lakossága 2.251.216. Ebből magyar 697.945, német 217.670, tót 1.880, oláh 1.276.890, ruthén 351, horvát 431, szerb 177, vend 145, egyéb nyelvü 55.727. Az oláhok itt, a Királyhágón tul, a lakosságnak 56.72%-át, tehát csak valamivel többet képezik felénél. De e területen is kivihetetlen a román autonomia, mert hisz az két fajt, mely számbelileg is majdnem akkora mint a románság, kulturailag pedig emél sokkal magasabban áll, az elnyomott fajok színvonalára sülyesztene le: ez a magyar és a szász. Mert Erdély autonomiája alatt a liga és a dákorománok határozott román politikai alakulást értenek. Így értették ezt az utóbbiak már 1848-ban, a midőn Erdélyből a bécsi reakczió segítségével román tartományt akartak csinálni. Román politikai alakulás volt szemük előtt 1849-ben, midőn a román egységet ki akarták terjeszteni Bukovinára is. Így értették speziálisan Erdély különállását az októberi diploma, vagy később az 1863-iki birodalmi alkotmány alapján. Ez alkotmány a forduló pont a tulzó románok politikájában. Ennek létrejötte idején, 1863-ban, feladták Ausztriára vonatkozó igényüket, vagyis a teljes román egységet az akkori osztrák birodalom határain belül. Ez időtől kezdve soha sem zaklatták Bécset Bukovinára vonatkozó igényük kifejezése által. Miután a Magyarország, sőt Ausztria

népeinek megkérdezése nélkül kizárólag oktroi által létesült birodalmi alkotmány Erdélynek területi különállást adott Magyarországtól, a román egység hívei egyelőre elégségesnek tartották e különállást czéljaik megvalósítására. Erdélyben, bár csekély, de számszerű többségben voltak a románok, s így a román egység emberei itt akarták keresztülvinni a románság uralmát, hogy azután, mikor Erdély román tartománynyá alakult át, folytathassák működésüket Dákorománia érdekében s majd, a román egység czélja felé, más államok irányában.

Ezért ragaszkodtak a román túlzók oly makacsul még az Ausztriában is megvetett és megszünt birodalmi alkotmányhoz, és azért is ellenségei a magyar alkotmánynak, a mely hasonlíthatlanul több szabadságot ad a románoknak, csak területi különállást nem. E területi különállás hiánya miatt nem fogadták el a magyar alkotmányt a túlzó románok, s midőn e területi különállást az 1868-iki nemzetiségi törvény sem adta meg, a szerdahelyi értekezlet 1869-ben kimondta a románok politikai passzivitását. Ez értekezlet visszatért az 1863-iki birodalmi alkotmány alapjára s erre helyezte a román nemzeti politikát. A reakczió ezen alkotmányának alapján maradt az 1881-iki nagyszebeni román programm is, vagyis követelte Erdély területi különállását a *román nyelv igazgatási használatával.* Ekkép tehát Erdély autonómiája a román nemzeti eszme evolucziójának valamennyi fázisában mindig román nemzeti autonómiát jelentett, vagyis a román többség uralmát a magyar és német kisebbség felett. És jelentené ma azt, hogy Erdélyben 1,276.890 oláh uralkodjék 697.945 magyar és 217.670 német felett.

Feltéve tehát, hogy a magyarság állami érdekeinek feláldozása mellett beleegyeznék Erdély területi különállásába, Erdély román nemzeti autonómiája azt jelentené, hogy a számbelileg is majdnem egyenlően nagy magyarság és németség *mesterségesen csinált* román hegemónia alá kerüljön.

E hegemóniát ugyanis csak legmesterségesebb és leg-

erőszakosabb eszközökkel lehetne létesíteni még akkor is, habár Erdély teljesen különálló állami létet kapna, mert a számbelileg sem valami jelentékeny többség igen alárendelt helyzetbe jut a sokkal magasabb kulturával szemben. A demokrácia legnagyobb szélsősége, mely csak a számok erejét tekinti, és a többségnek alárendeli a kisebbséget, még a demokratiának e legnagyobb tulzása sem nullifikálhatja a gazdasági és kulturai fölényt. Ez pedig annyira a magyarok és a szászok kezében van, hogy a románok számbeli többsége e fölénynyel szemben egészen összetörpül.

Ha tehát Erdély egész szabadadon kibontakozhatnék is a magyar állam kötelékéből, s ugy egészen magára hagyva, választhatna magának területi önállást és önkormányzatot, s ha mindkét kérdés az általános szavazati jog alapján bocsájtatnék Erdély lakosságának döntése alá, még ez esetben is kétséges, vajjon a magyarok és a szászok nagy kulturai fölénye és csekély számbeli kissebbsége miatt a szavazás eredménye kedvező lenne-e a románokra? Nem hiszem, hogy, ily számbeli és kulturai viszonyok közt, még az általános szavazat is megvalósítaná Erdélynek a magyar államból való kiválását, vagy akár autonomiáját. Ahhoz pedig, hogy Erdély autonomiája leigázza az óriási kulturai fölényben levő magyarokat és szászokat, valóságos zsarnoki hatalom kellene. Oly hatalom, minővel a czárizmus képes érvényesiteni törekvéseit. A szabadság eszközei mellett és a szabadság légkörében Erdélynek még akkor sem lehetne román autonomiája, habár a magyar törvényhozás s az állami akarat beleegyeznék. Erdélynek ez esetben lenne különállása és külön területi önkormányzata, csakhogy ez nem volna *román*.

Ebből tehát látható, hogy a román egység eszméjének hivei hasztalan teszik végső czéljuk felé vezető utjuk kiindulási pontjává Erdély román autonomiáját. Ez autonomiának nem pusztán a történeti jog s a magyar állam hatalma a gátja, hanem egyszersmind gátját képezik maguk az erdélyi viszo-

nyok, a melyeket semmiféle vádaskodás vagy czélzatos ferditès által megváltoztatni nem lehet.

4. Nyelvterületek.

A román egység hiveinek néha vannak szerénységi rohamaik is. Európa előtt látszólag gyakran lemondanak a panromanizmus eszméjéről. Oroszországtól való féltükben nem igen merik feszegetni a besszarábiai kérdést. Osztrák reakcionarius barátaiknak is megteszik azon szivességet, hogy Bukovinát nem igen emlegetik. Néha még a gyülölt magyaroknak is hajlandók konczessziókat tenni, s ugy cselekesznek, mintha megelégednének Erdély román autonómiája helyett *Erdélynek nyelvterületekre való beosztásával.*

Ez azonban pusztán csapda és csalétek. A szerénykedésnek czélja semmi más, minthogy be akarnak bennünket mártani Európa előtt. Hivatkoznak arra, hogy még Csehországban is vannak nyelvterületek, a magyarok ellenben még Erdélyben sem akarnak ily kerületeket létesíteni, annál kevésbé akarnak Erdélynek román autonomiát adni. Kiváló mértékben érdemes e kérdéssel behatóbban foglalkoznunk, mert e foglalkozás még jobban megvilágítja Erdély viszonyait s a románok követeléseit.

Erdélyben, igenis, sőt a Királyhágón innét is vannak természetes nyelvterületek, de csak szűk határok közt. Ennek okát azonban nem a magyarok zsarnoksága képezi, hanem képezik maguk a viszonyok.

Hogy Erdély és a Királyhágón inneti román jellegű vidék nyelvi viszonyait megismerjük, vizsgáljuk meg ép azon területet, a melyet Brote német munkájában (Die rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn), mint specifikus oláh nyelvterületet jelöl meg.

A Brote által nagy diadalmasan oláh gyanánt feltüntetett nyelvterület a gyakorlatban következő alakkal bir (a táblázatot l. a 84—85. oldalon):

E hivatalos statisztikai adatokból kitünik, hogy az u. n. román nyelvterületen, mely tehát nemcsak Erdély jelentékeny részét foglalja magában, hanem számos vármegyét Magyarországból is, 4.116.876 lélek lakik, s ebből 2.369.208, vagyis 57·55% román ugyan, de e lakossággal szemben áll még e specifikus román területen is több mint egy millió magyar, közel fél millió német és számos más faju nemzetiség. Már tehát a főösszegek mutatják, hogy román nyelvterületről még e specifikus területen sem lehet szó, annál kevésbé lehet szó akkor, ha a közlött statisztikai adatok részleteit tekintjük.

Minden vármegyében össze-vissza vannak keverve a fajok. Csak két vármegye van, a hol a románok perczentszáma meghaladja a 80-at s e két vármegye Fogaras és Hunyad. De még ezen vármegyékben, is ép a kulturpontokon, a városban erős magyarság és németség áll szemben a románsággal. Annál inkább áll az a többi vármegyére nézve, a melyekben a románság perczentszáma mindig lejebb és lejebb száll, egész a 33-ig. De van különösen két oka annak, a miért az oláh nyelvterület román közigazgatással nem lehetséges. Ez okok egyike az, hogy, mint a közölt táblázat is mutatja, minden vármegyében legalább 3, sőt 4—5 faj lakik együtt; ekkép tehát lehetetlenség volna a közigazgatást és igazságszolgáltatást akár román lábra helyezni, akár pedig valamennyi faj igényeit kielégíteni. Csehországban és Belgiumban, a hol csak 2 faj lakik egymás mellett s egymástól néha egészen hermetice elkülönítve, lehetségesek volnának a külön nyelvterületek. Belgiumról szólok a harmadik részben. Itt Csehországra szorítkozom. Kirchof Alfréd Landeskunde-je szerint (megjelent Bécsben és Prágában, 1889-ben). *Csehországban van 15 tiszta német politikai kerület 749.000 lakossal és 25 tiszta cseh politikai kerület 1,612.000 lakossal.* A vegyes kerületek száma Csehországban is a legnagyobb: 49, s ebben 3,170.000 lakos van; de mégis vannak tisztán cseh és tisztán német kerületek, a melyekben a cseh és német lakosság külön lakik. Csehország 5½ millió lakosa közt

Folyó szám	Megye neve	Terület □ kilométerekben	Összes lakosság száma	1 □ km.-re eső lakosság	Magyarok	
					száma	%
1	Fogaras	1,875.43	88,217	47	4,082	4.63
2	Hunyad	6,932.04	267,895	38	17,167	6.03
3	Alsó-fehér	3,576.50	193,072	54	30,181	15.63
4	Krassó-Szörény	9,750.16	407,635	42	10,879	2.67
5	Szolnok-Doboka	5,149.82	217,550	42	38,961	17.91
6	Torda-Aranyos	3,369.91	150,564	43	37,590	24.97
7	Beszt.-Naszód ...	4,014.35	104,737	26	4,994	4.77
8	Szeben	3,313.52	148,738	49	4,342	2.92
9	Szilágy	3,628.69	191,167	52	67,275	35.19
10	Arad	6,443.39	343,597	53	86,780	25.26
11	Kolozs	5,149.25	225,199	44	77,271	34.31
12	Kis-Küküllő	1,645.82	101,045	61	27,652	27.36
13	Bihar	10,961.63	516,704	47	283,806	54.93
14	Nagy-Küküllő ...	3,109.67	135,312	43	14,148	10.46
15	Temes	7,110.56	437,039	61	37,976	8.67
16	Brassó	1,803.63	86,777	48	26,116	30.09
17	Maros-Torda ...	4,324.03	177,860	41	102,572	57.67
18	Szatmár	6,491.23	323,768	49	198,429	61.28
	Összesen	88,649.63	4.116,876	46	1.070,221	26.00

Nem-magyarok		Oláhok		Németek		Egyéb anyanyelvűek	
száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
84,135	95.37	78,725	89.24	4,009	4.54	1,401	1.59
250,728	93.97	238,486	89.02	8,047	3.18	4,195	1.57
162,891	84.37	151,397	78.41	7,539	3.91	3,955	2.05
396,756	97.33	311,335	76.37	48,058	11.80	37,363	9.19
178,589	82.09	166,806	76.21	6,234	3.33	5,549	2.55
112,974	75.03	107,491	71.39	841	0.55	4,642	3.09
99,743	95.23	70,466	67.34	25,268	24.07	4,009	3.82
144,396	97,08	98,719	66.37	42,497	28.57	3,180	2.14
123,892	64.81	117,711	61.57	1,593	0.84	4,588	2.40
256,817	74.76	208,957	60.81	37,303	10.87	10,557	3.08
147,928	65.69	133,277	59.20	8,081	3.57	6,570	2.92
73,393	72.64	49,573	49.06	18,273	17.99	5,547	5.59
232,898	45.97	219,940	42.57	3,374	0.65	9,584	1.85
121,164	89.54	53,644	39.64	59,575	44.03	7,945	5.87
399,063	91.33	161,449	36.94	160,456	36.74	77,158	17.65
60,661	69.91	31,106	35.85	27,802	32.04	1,753	2.02
75,288	42.33	62,179	35.01	6,438	3.57	6,671	3.73
125,339	38.72	107,947	33.34	13,883	4.30	3,509	1.08
3.046,655	74.00	2.369,208	57.55	479,271	11.64	198,176	4.81

2,154.000 $37^2{}_{10}{}^0/_0$ német és 3,470.000 $62{\cdot}8^0{}_0$ cseh. A németek közül $36{\cdot}4^0{}_0$ lakik tiszta német és $63^0/_0$ vegyes kerületekben. A csehek közül $47^0/_0$ lakik tiszta cseh és $52^0/_0$ vegyes kerületekben. De ha még a fajoknak területi kettéválása nem is volna ily nagy és éles körvonalu; habár a cseh és német, Csehországban úgy volna összekeveredve, mint Erdélyben a magyar, román, német stb., valamiképp csak mégis lehetne konstruálni igazgatást a *nyelvek dualizmusának alapján*. De ott, a hol, mint Erdélyben s az úgynevezett oláh nyelvterületen, 3—5 különböző fajú és nyelvű lakosság él együtt, ott ki van zárva még a lehetősége is annak, hogy ott fajok szerint lehessen külön területeket létesíteni.

A második szempont, a mire ráirányozzuk figyelmünket, az, hogy még ezen speczifikus oláh nyelvi vidéken is a kulturpontok (a városok) csaknem mind túlnyomóan vagy egészen magyarok. Alig hét városban marad a speczifikus magyarság az $50^0/_0$ alatt, a többiben mind fölötte áll a lakosság felének, sőt eljut közel a $100^0/_0$-ig. A magyarul tudók számával pedig még ezen úgynevezett oláh területen is a városok lakosságának magyarsága, alig három esettől eltekintve, túlnyomó a többi lakosság fölött. S a nem magyar lakosság még ezen városokban sem oláh, hanem túlnyomóan német. Ekkép a Brote és a dákoromának által román nyelvvidék gyanánt megjelölt nyelvterületen is a kulturpontoknak, a városoknak határozottan magyar jellegük van. Legfeljebb még a német elem jut jelentőségre a városokban, a román elem alig.

A harmadik részben kimutatom, mennyiben vesz részt a románság a kulturában, ipari, kereskedelmi, gazdasági viszonyokban. Itt csak azt konstatálom, hogy a kulturai pontokat még a speczifikus oláh vidéken is a magyarság tartja megszállva, mint ez kitünik a következő statisztikai táblázatból:

(A külön román városi perczentet szintén a harmadik rész tünteti föl »A kultura és vagyon a fajok küzdelmében« czím alatt.)

Folyó szám	Város neve	Összlakosság	Magyar anyanyelvü	%	Más anyanyelvü	%	Magyarul tudó a magyarokkal együtt	%
1	Fogaras	5,861	2,397	40.99	3,464	59.01		-
2	Déva	4,657	2,187	46.96	2,470	53.04	2,298	64.58
3	N.-Enyed	5,932	4,208	70.94	1,724	29.06	5,011	84.47
4	Lugos	12,489	1,807	14.47	10,682	85.53	3,868	30.97
5	Dés	7,728	5,661	73.25	2,067	26.75	6,469	83.71
6	Torda	11,079	8,541	77.09	2,538	22.91	9,628	86.90
7	Beszterecze	9,109	1,126	12.36	7,983	87.64	3,130	34.36
8	N.-Szeben	21,465	3,199	14.90	18,266	85.10	8,214	38.27
9	Zilah	6,474	5,992	92.55	482	7.45	6,325	97.70
10	Arad	42,052	25,901	61.59	16,151	38.41	35,090	83.44
11	Kolozsvár	32,756	27,514	84.00	5,242	16.00	31,694	96.76
12	Erzsébetváros	2,795	1,346	48.16	1,449	51.84	2,061	73.74
13	N.-Várad	38,557	34,239	88.80	4,318	11.20	37,621	97.57
14	Segesvár	9,618	1,630	16.95	7,988	83.05	5,114	53.16
15	Temesvár	39,884	10,657	26.72	29,227	73.28	21,663	54.33
16	Brassó	30,739	10,441	33.97	20,298	66.03	18,893	61.46
17	M.-Vásárhely	14,212	12,785	89.96	1,427	10.04	14,083	99.17
18	Szatmár	20,736	19,587	94.46	1,149	5.54	20,384	98.30

A fennebbi adatokból kétségtelenül kitünik, hogy, ha Magyarország szakítani akart volna is hagyományaival, történeti fejlődésével és el akarta volna fogadni a federáczió eszméjét, *ezt maguk a tényleges viszonyok tették volna lehetetlenné.* Lehetetlen, a fennebbi adatok szerint, nemcsak Erdély külön román autonomiája, hanem lehetetlen még a magyar állam keleti részeinek nyelvterületekre való beosztása is. De egyszersmind lehetetlennek bizonyult a komoly magyar politikusok azon törekvése, hogy a románok igénye, a mennyiben ez bár, nem külön területet, hanem külön politikai érvényesülést követelt, teljesíthető legyen.

5. A nemzetiségi törvény.

A magyar nemzet komolyan vette a Deák Ferencz feliratiban kifejezett azon igéretet, hogy a nemzetiségek igényeit lehetőleg ki fogja elégíteni. Mihelyt Magyarország régi alkotmányának birtokába jutott, lovagias jelleméhez híven sietett a nemzetiségi követeléseket a lehetőség határai közt teljesíteni. Az 1868: IX. t.-cz. által éppen a románság érdekeit akarta kielégíteni a görög keleti szerb egyháztól való különválás által. Nagy kedvezmény volt ez az oláhság számára, mert ez fölszabadította a szláv (szerb) egyház uralma alól.

Az 1868: XXX. t.-cz. állandó alapját rakta le a magyar és horvát nép testvéries békéjének. Az 1868: XLIV. tv.-czikk által a magyar nemzet a nemzetiségek s így a románság nyelvi követeléseit akarta a lehetőség korlátai közt kielégíteni. A nemzetiségi képviselők nem fogadták el e törvényt, mert ez sem területi különállást, sőt még nyelv-régiókat sem adhatott a nemzetiségeknek. Pedig ez a törvény elment a legvégső határokig, a meddig a magyar állameszme fölbontása nélkül elmehetett.

Sőt túlment a gyakorlati lehetőség határain, mert több intézkedése a gyakorlati viszonyok miatt nem volt megvalósítható.

A Magyarország s Erdély egyesítése folytán egyszersmind a Királyhágón túli nemzetiségek az 1868: XLIV. tv.-czikk által teljes politikai elégtételt kaptak, a mi nem is volt másképlehetséges, mert az 1868: XLIV. törvényczikk semmi egyéb, mint az 1848-iki jogegyenlőség megvalósítása a nemzetiségi viszonyokban.

Az 1868: XLIV. tv.-czikk konstruálta a politikai nemzet fogalmát s ennek körében megszüntetett minden grammatikai különbséget, tagjává tette a hon összes polgárait faj- és felekezetkülönbség nélkül. Bevezetésének első alineájában ugyanis kimondta a következőt:

»Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint és politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, — az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.«

A törvénynek ezen deklarácziója, mely az azelőtt közjogi páriaként tartott oláhságot is a magyar nemzet egyenjogú tagjává tette, midőn ekkép megállapította a magyar politikai nemzet bonthatatlan egységét, már elvileg kizárt minden federativ törekvést. *A hol ugyanis az állam szubjektiv fogalma, a nemzet egységes, ott szükségkép egységes maga az állam is.*

A federativ államokban sehol nincs egységes nemzet: így például Svájcz közjoga nem ismer egységes nemzetet, magában Ausztriában, mely pedig a federácziónak csak küszöbén áll, nincs politikailag egységes nemzet. Vannak osztrákok, csehek, lengyelek stb., de osztrák nemzet nem létezik.

Sokszor szidalmazott nemzetiségi törvényünk tehát ekképen helyes alapból indult ki, midőn minden félremagyarázás kikerülése végett törvénybe iktatta a magyar nemzet egységét, a mi különben 800 év elforgatása alatt soha kétségbe nem vonatott.

A törvény bevezetésének második alineája csak nyelvi engedményeket akart tenni, de szintén fölállította a határokat,

a meddig ezen engedmények elmehetnek az állam egységének megtámadása nélkül; sőt ugyanezen alinea határozottan utalt a gyakorlati lehetőségre is. Ezen érdekes és eddig kellőleg meg nem figyelt alineát szó szerint idézem:

»Minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos kapcsolatára nézve és *csak annyiban eshetik külön szabályok alá*, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége és az igazság pontos kiszolgáltatása lehetségessé teszik.

Ezen alineából világosan kitünik, hogy a *nyelvi engedmények csak annyiban voltak elvileg is lehetségesek, a mennyiben az állam egységét meg nem támadták. Ez volt az első föltétel.*

A második feltétel volt a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége.

A törvény következő pontjai azonban határozott ellentétben vannak ezen két feltétellel. *És ha csak az állam egységével volnának ellentétben, akkor még talán lehetne politikai sérelemről panaszkodni.* A nemzetiségi tulzók talán mondhatnák, hogy a nemzetiségeknek adott jogokat *a magyar állam egységének rovására* is érvényesíteni kell.

Mondják, hirdetik ezt s vádaskodnak miatta, de alaptalanul. Közjogilag úgy áll a dolog, hogy valamely törvénynek oly intézkedése, mely alapelvével, vagyis a törvényhozás vezérgondolatával ellentétben van, az nem létezőnek tekintendő, ha az nem mint kivétel konstruáltatott. Már pedig az 1868. évi XLIV. t.-cz. nemcsak kimondotta bevezetésében azon alapelvet, hogy a magyar nemzet egységes, hanem egyszersmind azt, hogy a nyelvek használatának egyik határa *az állam egysége*. Minden oly használat tehát, melyből az állami egység megbontása keletkezhetett volna, már eleve kizártnak volt tekintendő.

A nemzetiségi törvény legtöbb intézkedésének végrehajtása azonban már azért sem volt lehetséges, mert beleütközött a másik

feltételbe: a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetőségének feltételébe.

A 4. §-tól kezdve egész a 9. §-ig oly intézkedéseket tartalmaz a törvény a nyelvek használata tekintetében, a melyek egyszerüen lehetetlenné tették volna a kormányzásnak és közigazgatásnak nemcsak helyes, hanem egyáltalán való gyakorlását. Közigazgatás és igazságszolgáltatás egyáltalán belefulnak abba a nyelvzürzavarba, amely az említett pontokban foglalt intézkedések gyakorlati keresztülvitele által létesült volna. Sőt még habár áldozatul esik is a közigazgatás és igazságszolgáltatás, a mi végre nem lehet vala közönyös nemcsak az államra, hanem magukra a nem magyar ajku honpolgárokra nézve sem, ezen pontok intézkedéseinek megvalósitása egyszerüen a lehetetlenséggel állott szemben.

Még a federativ jellegü államokban is a legalsó fokokon csak úgy lehetséges a nyelvi decentralizácziő, ha ugyanazon területen legfeljebb *csak két nyelv, vagyis két faj lakik egymás mellett:* de egyszersmind ezen fajok, illetőleg nyelvek külön, s egymásba át nem folyó tömböket képeznek, mint Csehországban (Csehországról, valamint a fajok erdélyi keveredéséről fennebb már részletesebben szóltam). Magyarországon, illetőleg Erdélyben azonban a különböző nemzetiségek nemcsak külön tömböket nem képeznek, hanem, mint a fennebbi táblázat is mutatja, egymást át- és átszövik s egyszersmind nem két, hanem többnyire három, négy faj lakik egymás mellett.

Ily körülmények közt, még a legalsóbb fokozaton sem lehetséges az állami nyelv mellett külön politikai egyéniségeket adni a nemzetiségi nyelveknek s ekkép a nemzetiségeknek. A mennyiben a nemzetiségi törvény ezt megkisérlette, gyakorlati megvalósitása lehetetlennek bizonyult. A magyar nemzet s a magyar kormányok tehát nem szolgáltak rá a vádra, hogy a nemzetiségi törvényt megalkották ugyan, de czélzatosan vonakodtak azt megvalósítani.

A nemzetiségi törvény azon két alapelvéből: 1. hogy a magyar nemzet egységes és osztatlan, 2. hogy a nemzetiségek, mint az oszthatlan magyar nemzet tagjai teljesen egyenjoguak, nem a különböző nemzetiségi nyelvek egyenjogusága, hanem az *egyének* egyenjogusága következik. A nemzetiségi törvény alapeszméje tehát az, hogy a grammatika nem képez választó vonalat s nem gátja az egyenjoguságnak.

Továbbá következménye a nemzetiségi törvény elvi deklaracziójának, *hogy a grammatika ne képezze gátját az egyén jogai érvényesítésének sem a közigazgatásnál, sem az igazságszolgáltatásnál.* Végül következik *a nemzetiségi törvény alapelveiből, a nem magyar ajku egyéneknek nemcsak politikai egyenjogusága, hanem egyszersmind azon joga, hogy szabadon fejleszthetik kulturáját.* A magyar nyelvet az állam nem kényszeríti fel egyik polgárára sem, ellenben szabadságot ad minden polgárának, hogy művelje nyelvét és kulturáját. És enynyi elég.

A nemzetiségi törvény ide vonatkozó intézkedései végre is vannak hajtva, mert végrehajtásuk lehetséges volt. Egységes nemzet és állam a nemzetiségi kérdést másképp, mint a teljes jogegyenlőség alapján nem kezelheti. Ennél többet másutt, mint federativ államban, a nemzetiségek nem is követelhetnek.

A mondottakból világosan következik kettő.

Az egyik az, hogy a nemzetiségi törvény már elvileg sem elégíthette ki a nemzetiségeket s különösen a románokat, mert nem biztosított nekik területi különállást. Ha tehát a törvény végrehajtható lett volna is, nem elégíthette volna ki a román aspirácziókat. A másik az, a mit már említettem, hogy a magyar törvényhozás, a midőn a nemzetiségi törvényben a különböző nyelvek használatáról intézkedett a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban, tulment a nyelviviszonyokban gyökerező lehetőség határain.

A közigazgatásban, s annál kevésbé az igazságszolgáltatásban nem érvényesülhettek a fajok nyelvi igényei, mert

különben lehetetlenné lett volna úgy a kormányzás, mint az igazgatás. Ismételve utalok a cseh országi viszonyokra s ez utalást nem lehet eléggé figyelmökbe ajánlani a mi román túlzóinknak és külföldieknek egyaránt. *A cseh országi viszonyok mutatják, hogy még ott is, a hol a fajok száma nem haladja túl a kettőt, a hol ezek egymástól igen nagy területen külön élnek, mégis mily nehézségekbe ütközik a nyelvterületek feláll ítása.*

A magyar nemzet tehát nemcsak hogy meg nem csalta a nemzetiségeket, a Deák Ferencz feliratainban kifejezett nemzeti igéret nemcsak beváltatott, hanem a magyar törvényhozás az igéret beváltásánál, túlment a gyakorlati viszonyok által adott lehetőség határán. A románok vádakat emelnek ugyan az általuk különben el nem fogadott nemzetiségi törvény végre nem hajtása miatt. E törvény azonban csak is a nyelvek közigazgatási és igazságszolgáltatási használatára vonatkozó részeiben nem volt teljesen végrehajtható s ezt megmagyarázzák a fennebbi statisztikai táblázatok.

Kulturai részleteiben azonban, valamint az egyéni és politikai szabadság tekintetében a nemzetiségi törvény nemcsak végrehajtatott, hanem egyszersmind oly szabadságokat biztosított a nemzetiségek s nevezetesen a románok számára, a melyeknél teljesebb szabadságot egy állam polgárai sem élveznek.

V. FEJEZET.

A románok kulturája és szabadsága.

A román izgatók külön területet követeltek a románok számára. A magyarok adtak nekik egy egész országot, az egész magyar hazát. Az izgatók jogokat igényeltek. A magyar állam adott a románoknak teljes egyéni és politikai szabadságot: az összes magyar szabadság egyenjogu részeseivé tette őket. Szabaddá lett az oláh paraszt évtizedekkel előbb mint magában Romániában, szabaddá lett minden román állampolgár épúgy, mint a magyar államnak magyar állampolgárai. A jogok teljességében részesült a románság épúgy, mint bármely faj szent István birodalmában. Sőt ahol lehetséges volt, a románság még különös jogokban is részesült, ráadásul az összes jogaikra. Az 1868: IX. t.-czikk román nemzeti egyházat teremtett, felszabadítva ekkép a románokat nem a magyarok, hanem a szerbek uralma alól, mert a legtürelmesebb nép, a magyar, soha sem nyomott el egyetlen fajt sem vallása miatt. Ekkép nyer igazolást a román izgatók azon vádja, hogy a magyar állam megfosztja vallásuktól a románokat. Ezt a vádat dr. Rácz János, a memorandumperben szemökbe merte mondani a magyaroknak. De csak a külföldre számított, mely viszonyainkat és törvényeinket nem ismeri, s így nem ismeri az 1868: IX. t.-czikket sem, mely teljes egyházi autonomiát biztosított, egészen nemzeti alapon, a románoknak.

Kulturailag is szabaddá lett a románság, urává sorsának. A mellett hogy politikailag mint elnyomatva ép oly

kulturai autonomiája van a románságnak, mint a minő vallási autonomiája. A kettő között különben is szoros összefüggés van. A román kultura belekapcsolódik a vallási autonomiába s a román nemzeti egyházszerkezetbe. A szabad magyar állam megszületése megadta a románságnak a kulturai előfeltételeket és az alkalmat a román nemzeti kultura kifejlesztésére.

Ép oly meglepő, mint megczáfolhatatlan adatok bizonyítják, hogy a magyarországi és erdélyi románság kulturai fellendülése a magyar szabadsággal, a magyar államiság reaktiválásával egy időben kezdődött. Közvetlenül az 1867-iki kiegyezést megelőzőleg a román kultura a magyar állam területén is nagyon hátramaradt volt. A tulajdonképeni román nemzet kulturáját a keleti Kárpátokon túl legelső sorban az erdélyi és magyarországi románoktól kapta. Havasalföldön és Oláhországban még nem is kezdett csirákat hajtani a kultura, midőn Erdélyben a román nemzeti kulturának ébredése már a XVI. században jelentkezett. A románság csaknem minden jeles férfia a szépirodalom, a történetirás és tudományos irodalom terén Erdélyben született. A magyar Sinkai nélkül a román nemzetnek még történelme sem volna, s talán fel sem ébred benne latin származásának tudata. De az 1867-iki kiegyezést közvetlenül megelőzőleg, mint említettem, az erdélyi és a magyarországi románság is aránylag csekély haladást mutatott. Bizonyítja ezt a többi közt az akkori iskolák száma. Akkor ugyanis (1865-ben) a görög-keleti iskolák összes száma 824 s a görög-katholikusoké 1295 volt. Iskolába járt akkor 70,000 görög-katholikus és 40,000 görög-keleti tanköteles gyermek. És mert ekkor a görög-keleti vallás még nem oszlott fel szerbre és románnemzetire, az iskolák nagy része is vegyes volt.

A magyar államiság fejlődésével és megszilárdulásával rohamosan emelkedett az oláh népiskolák száma. 1881-ben már 2781 tisztán oláh tannyelvű népiskola volt s 322 olyan,

melyben magyarul és oláhul tanítottak. 1890-ben a tisztán román tannyelvü népiskolák 3289-re emelkedtek és nem kevesebb mint 244,540 román tanköteles járt az iskolákba. Igaz ugyan, hogy az összes oláh tankötelesek száma az egész magyar királyságban meghaladta a félmilliót, de Erdélyben ugyanakkor csak 273,000 volt a tankötelesek száma s így a tankötelesek s a tényleg iskolába járt gyermekek közt fenforgó viszony nem oly nagyon hátrányos a románságra nézve, mint első pillanatban látszik. Sőt miután nemcsak a 6 és 10, hanem egyszersmind a 11 és 15 év közti tankötelesek is fel vannak véve e számba, az arány még kedvezőbb lesz a románokra nézve akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy a tankötelesek közül különösen a románság foglalkozása s tulnyomólag pásztorélete miatt főleg a 10 éven felüli tankötelesek nem járnak iskolába. Ezek száma pedig az 1890-iki adatok szerint volt 252,863.

Az oláh nemzeti kultura fejlődését bizonyítja továbbá az irni és olvasni tudók számának növekdése is. Az oláh lakosságból a legujabb (1890-iki) statisztikai adatok szerint 262,713 férfi tud irni és olvasni, tehát az oláh férfi lakosságnak 19·89%-a. Ugyancsak egész Magyarországon az oláh nők közül 105,589 (8·19%) tud irni és olvasni. 1890-től fogva e kulturai számok kétségkivül jelentékenyen növekedtek, úgy hogy az oláh férfi lakosságnak ma már jóval több, mint 20%-a tud irni és olvasni.

Ellenben a nemzeti román kormánynyal s az izgatók dicsekvése szerint nagy kultus-budgettel dolgozó Romániában e kultur-százalékok sokkal kisebbek s így sokkal kedvezőtlenebbek. Ezt az 1894 végéről kelt román hivatalos adatokkal is be lehet bizonyítani. A »Moniturul Oficiale« hivatalos adatai szerint Romániának 5.406,243 lakosa van. Ebből irni és olvasni tud csak 686,886 és pedig 511,328 férfi és 175,558 nő. A lakosságnak tehát 13%-a. A városi lakosság száma 829,688, ebből irni és olvasni tud 322,935.

A kulturai pontokon, a városokban, Romániában is ked-

vezőbb az arány, de a lakosság átlaga tekintetében az írni és olvasni tudók száma Romániában meglepően csekély. Meglepően csekély még a román izgatók szerint a magyarok által elnyomott és nemzetiségükből kivetkőztetett erdélyi románokhoz képest is.

Még szomorúbb arányokat mutat a román kultur-statisztika az iskolák, a tankötelesek s a tényleg iskolába járó gyermekek viszonyát illetőleg. Ismét román hivatalos adattal bizonyítok. Az 1892-ben a román kir. közoktatásügyi minisztérium hivatalos kiadásában megjelent »Statistica invetamentului public primar ruralsi urban pe anul scolar 1891« tanúsítása szerint volt Romániában a városokban 105.191 iskolaköteles gyermek. Ezek közül 1891-ben be volt iratkozva az iskolába 59.487. A falukban volt 547.263 iskolaköteles gyermek.

Ezen és az alábbi adatok kétségtelenné teszik, hogy a román királyságban az 5 és fél millió románság számára nem létezik annyi iskola, mint Magyarországon a dákoromán izgatók által elnyomott gyanánt feltüntetett román faj számára. 1890-ben ugyanis, mint már említettem, Magyarországon tisztán román tannyelvű iskola volt 3289 s Romániában az 1880-iki adatok szerint volt 2505. De, hogy az idő egyenlőségét is helyreállítsam, az 1880-iki adatok szerint Magyarországon tisztán román tannyelvű iskola volt 2781, tehát akkor is jelentékenyen több mint egész Romániában.

Ha lehet, még szomorúbbak a latin kulturával diesekvő Romániára nézve az iskolába járás adatai. Románia összes tankötelesei (652.454) közül tényleg iskolába csak 152.819 (23% o) járt. De legsötétebbek lehetnek Romániában a viszonyok a falukon. Itt nem kevesebb mint 547.263 a tanköteles gyermekek száma, s ezek közül 1891-ben csak 93.000 (18% o) járt tényleg iskolába.

Ismétlem, hogy az összehasonlításnál csakis román tannyelvű iskolákról és tankötelesekről van szó, mert a magyar

kulturai viszonyokhoz hasonlítva. Románia még inkább összetörpülne. Magyarországon és Erdélyben a román faj a kulturai lépcsőzeten a legalsóbb fokot foglalja el. Az írni és olvasni tudók országos átlaga 60.20% férfi, 46.49% nő: ennek ellenében az oláhoké 19.89% férfi és 8.19% nő.

De a kulturában leghátramaradottabb magyarországi románság is sokkal előrehaladottabb a műveltség útján mint a romániai románság. És a dákoromán izgatók mégis magyar barbárságról merészelnek beszélni. Ezt merészelte tenni dr. Rácz a memorandum-perben és utána Cantilli úr röpiratában. Köztudomású tényekkel szemben azt merészelte mondani, hogy a magyarok nyelvüktől fosztják meg a románokat. Vádaskodni mernek, hogy a magyar állam kivetkőzteti nemzetiségéből és nemzeti kulturájából az oláhságot. Akkor merészlik ezt cselekedni, midőn nyilvános adatok bizonyítják, hogy a magyarországi románság sokkal műveltebb a romániainál, s hogy a román nemzeti kultura Erdélyben és Magyarországon azóta vett nagyobb lendületet, mióta Magyarország visszaszerezte alkotmányos szabadságát. Ez a szabadság, mint a fentebbi adatok is bizonyítják, sokkal inkább kiterjesztette kulturateremtő áldását a magyar- és erdélyországi románságra, mint a román függetlenség és szabadság a romániai románokra.

A nyelvrablás vádjára vonatkozólag még csak egy tényre hivatkozom. A dákoromán liga az 1879 : XVIII. t.-czikket, mely a magyar nyelvnek minden tanintézetben köteles tantárgygyá való tételét elrendelte, úgy tünteti fel, mint a román nyelv elleni merényletet. Természetesen a külföld arról értesült, hogy e törvényczikk a magyarosítás számára sequestrálta a román iskolákat. A vádaskodók azt hirdették, hogy e törvényczikk alapján a tannyelv lett magyar a román iskolákban. Pedig esze ágába sem jutott sem a törvényhozásnak, sem a legtulzóbb magyar chauvinismusnak a több mint 3000 román iskolát lefoglalni a magyarosítás czéljára. Az állam egyszerűen csak alkalmat akart adni a nemzetiségeknek, hogy az állam

nyelvét, a magyar nyelvet elsajátíthassák. Hiszen külföldi államok nyelvét is tanítjuk iskoláinkban. Kötelező tantárgy középiskoláinkban a német és a franczia nyelv. De talán még sem jut eszébe valakinek azt állítani, hogy meg akarjuk germanizálni vagy franczia nyelvűvé akarjuk tenni a nemzetet. De legjobban beszélnek maguk a tények. A magyar nyelv kötelező oktatását 1879-ben mondta ki a törvény; de természetesen a törvény parancsa írott malaszt maradt. A román iskolák legcsekélyebb részében tanították tényleg a magyar nyelvet: mert hisz a román elemi iskolai oktatóknak csak kicsiny hányada tudott magyarul. De legeklatánsabb bizonyítékot képez az említett törvényczikk magyarosító hatása tekintetében azon, bizonyára sajnálatos körülmény, hogy a 80-as évek közepe óta a magyar román tanintézetek száma nemcsak nem növekedett, hanem fogyott. 1881-ben, tehát akkor, a midőn a magyar nyelv oktatását elrendelő törvény végrehajtása még meg sem kezdődött, román-magyar iskola volt 322. Négy évre rá ezen iskolák száma fölemelkedett 520-ra. A rohamos apadás azonban csakhamar bekövetkezett. 1890-ben 468 ily vegyes iskola létezett. Sőt ez iskolák száma 1892-ben leszállt 364-re. Tehát 3289 kizárólag román tannyelvű tanintézettel szemben csak 364 oly iskola áll, melyben a tanítás magyarul és oláhul történik. Még jellemzőbbek maguk az erdélyi adatok. Itt 1892-ben 829 gör.-kath. és 781 gör. kel. román iskola volt és ez iskolák tanítási nyelve tekintetében azon szomorú arány jött létre, hogy csak 46-ban volt román-magyar oktatás, ellenben az 1608-ban az oktatási nyelv kizárólag a román volt.

Ily tényekkel és adatokkal szemben merészli a román liga továbbra is fentartani azon vádját, hogy a magyar állam meg akarja fosztani a románokat anyanyelvüktől?

Áttérhetek most az egyéni és politikai szabadság czímén emelt vádakra. A román faj minden egyes egyéne ugyanazon individuális és politikai szabadságban részesült, mint a speczi-

fikus magyar faj bármely tagja. Történelmi nevezetességű átalakulásunk alapvető törvényhozása, az 1848-iki, minden fajt egyenlően felvett az alkotmány sánczaiba. A legteljesebb jogegyenlőség alaptétele alkotmányunknak, úgy hogy nincs Európában nemzet, hol a jogegyenlőség teljesebb volna mint Magyarországon. Azon körülmény, hogy valaki román, tót vagy szerb, semmi befolyással sincs sem az egyéni, sem a politikai jogokra. Nincs a valláskülönbségnek sem. Ellenben Románia, melynek társadalma, sőt politikai pártjai ellenünk háborút viselnek, s a művelt világ előtt úgy akarják feltüntetni a magyar nemzetet, mint mely a jogegyenlőség ellensége, tényleg e legsúlyosabb vétségeket követte és követi el a modern állam princzipiuma ellen. A berlini szerződés által az európai hatalmaknak kellett ráparancsolniok Romániára, hogy a faji és vallási különbségeket szünjek meg a politikai egyenlőség gátjai gyanánt tekinteni. Ez volt függetlensége elismerésének feltétele. Románia 1879-ben hozott is a jogegyenlőségről törvényt, de csak azért, hogy azt meg ne tartsa. E törvény és a berlini szerződés daczára, tényleg régi állapotai maradtak érvényben. A legsúlyosabb következményű különbségeket teszi a fajok és vallások közt. Teljes joggal Romániában csak a született román és az bir, a ki egyszersmint a gör. kel. valláshoz tartozik. A nem született románok és a nem-görög, keletiek ki vannak zárva számos előnyből. A jogegyenlőtlenség súlyos következményeit viseli minden romániai nemzetiség, tehát nemcsak a 700.000 zsidó, hanem egyszersmind a görög török, magyar stb. És e következmények elmennek egész a birtokszerzési képesség megtagadásáig. A román állam a berlini szerződésben elvállalt kötelezettségei ellenére bánik az idegenekkel s ezek közt a zsidókkal. Vallási egyenjoguságot nem ismer, mert hisz üldözi nemcsak a mohammedán és zsidó vallást, hanem egyszersmind a katholiczizmust. A nemzetiségi és fajegyenlőséget visszautasítja. Dobrudsában valósággal ráerőszakolja a román

nyelvet a nem román ajku lakosságra, s különösen a mohammedánokat annyira üldözi, hogy ezek ezrével vándorolnak ki.

Nemcsak a zsidók — habár mégis főleg ezek — részesülnek azon bánásmódban, mely le van írva a Romániában született izraeliták által a királyhoz és a kormányhoz, valamint a törvényhozáshoz 1893-ban benyujtott memorandumban. Kereszténykre, mohammedánokra, magyarokra, görögökre, németekre egyaránt kiterjed az 1879-iki törvény félremagyarázása. E törvény szerint ugyanis a romániai lakosok két kategóriába esnek: állampolgárok és idegen államok alattvalói. Csak az előbbiek gyakorolnak politikai jogokat, az utóbbiak nem. Most már Románia azokat, akiket meg akar fosztani politikai jogaiktól, nem tekinti állampolgároknak, még azon esetben sem, habár Romániában születtek s ott nemcsak adót fizetnek, hanem védkötelezettséget teljesítenek. Igy azután a memorandum szerint a zsidók (de természetesen sok esetben magyarok és más nemzetiségüek is) az 1882. nov. 21-iki ujonczozási törvény értelmében nem lehetnek önkéntesek, nem lehetnek tisztek stb. Az 1884. júniusi törvény szerint pedig a zsidók nem lehetnek ügyvédek, mert idegenek gyanánt tekintetnek. Sőt különböző törvények szerint nem lehetnek orvosok, gyógyszerészek: korlátozva vannak még az iparban és kereskedelemben is.

Románia a zsidók, de más bevándorolt fajok irányában is, erőszakosabb rendszabályokat követ, mint maga Oroszország.

A román állam tehát nem a jogegyenlőség s nem a vallásszabadság országa. A nem-román fajok és nem görögkeletiek a legmesszebb menő jogfosztás és üldözés tárgyai, és mégis a román liga emberei merészelnek minket, magyarokat a jogegyenlőség és szabadság nevében megtámadni. Minket, akik a vallásszabadságért már akkor küzdöttünk, midőn a román népnek a mult századok sötét ködein keresztül még neve sem hatolt át; minket merészelnek megtámadni a sza-

badság nevében, akiknek szabad intézményei régebbek és állandóbbak voltak minden európai nép, maguknak az angoloknak hasonló intézményeinél. Minket bátorkodnak a liga emberei a művelt világ közvéleménye előtt zsarnokok gyanánt befeketíteni, akiknek nemzeti léte fűződik a szabadsághoz, akik a szabadság által éltünk s menekültünk meg a végpusztulástól, s akik az igazi liberalismusnak és parlamentarizmusnak legvégső bástyáját képezzük kelet felé.

Szerencse, hogy minden ártó vádra a legfényesebb védő tényekre lehet hivatkoznunk.

VI. FEJEZET.

A románok sérelmei.

1. A vádak.

Csoportosítsuk a román vádakat, melyeket elszórva már említettünk.

A román izgatók és a bukaresti román liga különböző időkben különböző módon sorolták fel a románok állítólagos sérelmeit. De különösen két eszmecsoport az, a melyben e sérelmek mintegy keretet találnak. Az egyik csoport vonatkozik a területi viszonyokra (Erdély elszakítása, Erdély oláh autonomiája s külön oláh nyelvterület), a másik államjogi s politikai sérelmek gyülekező pontja.

Ami az elsőt illeti, a megelőző fejezetekben már bőven foglalkoztam a román követelések, illetőleg sérelmek, minden képzelhető alakjával. Itt még csak azt tehetem a mondottakhoz, hogy Erdélynek úgy elszakítása, mint külön oláh autonomiája nemcsak ethnografiai és grammatikai, hanem egyszersmind pénzügyi képtelenség: mert a jelen munka 3 részében közölt adatok szerint Erdély ép oly deficzites provinczia mint Horvátország. És ekkép az Erdélylyel kiegészített Dákorománia gazdaságilag megélni nem tudna. Erdély oláh autonomiája pedig csak is magyar költségen volna fenntartható. Erről azonban, ismétlem, a jelen munka 3 részének adatai fognak beszélni.

Ami a másik vádcsoportot illeti, t. i. az alkotmányjogi és politikai panaszokat, ezek leginkább abban kulminálnak:

1. hogy a románok a választótörvények által s a választókerületek beosztásánál el vannak nyomva s így a magyar törvényhozásban nem érvényesülhetnek;

2. hogy a magyar állam Erdélyben kivételes és idegen törvényeket tart fönn csak azért, hogy a román lakosságot elnyomhassa.

A két vádcsoport között van még egy sereg más vád, melyet a román liga belekürtöl Európába: ezekkel azonban nem foglalkozom, mert nem döntők a kérdés elbirálásánál.

Mellőzöm az állítólagos brutalitásokat, a melyeket a román vádak szerint a közigazgatás közegei elkövetnek. Az erdélyi magyar társadalom állítólagos bünlajstromát sem szellőztetem itt. Egy korábbi fejezetben, mint lélektani indokra, a románság egy része magyargyülöletének lélektani indoka gyanánt utaltam már úgy a közigazgatás, mint a társadalom viszonyaira. A törvényszéki üldöztetésről s így a memorandum-perről egyáltalán nem emlékszem meg, mert az ezzel kapcsolatos román vádakat magyar publicisták már eddig is alaposan megczáfolták, sőt jelenleg is munkában vannak röpiratok, melyeknek czélja e czáfolás kiegészítése.

Ide vonatkozólag csak annyit jegyzek meg, vajjon Franczia ország büntetlenül hagyná-e azokat, a kik területe egy részének elszakítására izgatnának? A franczia bíróságok és a Code pénal bizonyára sokkal szigorubb elbánásban részesítenék az izgatókat, mint a magyar bíróságok és a magyar büntető törvénykönyv.

De, ismétlem, mert a feleselgetés terére nem akarom átjátszani a kérdést, hanem a magasabb és döntő szempontoknál óhajtok maradni, ezuttal csakis a választójoggal és a kivételes törvényekkel foglalkozom.

2. A választójog és a passzivitás.

A román liga és a román elégedetlenek legtöbb és a legélesebb vádat a választójog miatt intézik Magyarország ellen. Azt hirdetik, hogy Magyarország kétféle censust tartva fenn a Királyhágón innen s túl, mesterségesen kiszorítja a parlamentből a románságot. E vádra kötelesség a legnagyobb részletességgel megfelelni, mert szinte e vádban kulminál a románság állítólagos elnyomatásának kérdése.

Előzetesen és csak mellékesen jegyzem meg, hogy Romániában egész a legujabb időkig sokkal magasabb volt, sőt részben t. i. egyes kategoriákban, most is magasabb a census, mint akár Erdélyben, akár Magyarországon. De azt már határozottan konstatálnom kell, hogy a kétféle census nem irányult a románság ellen: mert hisz a románság nagyobb része a Királyhágón innen lakik, tehát ugyanazon census alá esik, mint a speczifikus magyar faj. A második a mit konstatálnom kell, hogy az erdélyi magyarság és olálság szintén ugyanazon census alá esik, különbség tehát nincs az erdélyi fajok közt. Nincs még a személyjogu választói jog tekintetében sem, mert ez is egyformán kiterjed minden fajra. A személyes jogot ugyanis minden faj egyénei gyakorolták és gyakorolják, a kik »nemesi jogon« felvétettek valamely választólajstromba. De e jog nem öröklő. A különbség csak az, hogy a feudális kor hagyatéka gyanánt a székely földön sokkal több volt és több még ma is a személy-joggal biró választó mint a román vidékeken. Ez azonban csak ideiglenes dolog: mert a jelen nemzedék kihalása után az arány teljesen helyre fog állni.

De leginkább konstatálnom kell azt, hogy az erdélyi választó census sokkal alacsonyabb a magyarországinál. Nem vádolmezem választási törvényeinket. Ezek bizony minél előbb való reformra szorulnak: mert nincs állam Európában, mely 40—50 év alatt meg nem változtatta volna választási törvé-

nyét s a kerületek beosztását. De a legnagyobb tévedés azt hinni, a mit hirdetnek a dákoromának, hogy a régi választótörvények fenntartása a magyar faj érdekében s a nemzetiségek érdekének ellenére maradtak ily hosszú időn át érvényben. *Fejtegetéseimből az arithmetika leghatározottabb bizonyítása szerint világosan ki fog tünni, hogy a régi választótörvények fenntartása csak a magyar fajnak vált hátrányára s a nemzetiségeknek, név szerint a románoknak, vált előnyükre.*

Már maga azon körülmény, hogy Erdélyben alacsonyabb a census mint a szoros értelemben vett Magyarországon, mutatja, hogy a censuskülönbség a románság javára szolgál, mert Erdély lakosságának többsége román ajku. Magyarországon ugyanis a feudális hagyományokhoz képest $^1/_4$ telek a földbirtok censusa; Erdélyben a földadókataszter alapján 84 frt tiszta jövedelem, a mely 8 frt 40 kr földadónak felel meg. A szoros értelemben vett Magyarországon az $^1/_4$ telek sokkal több adót fizet 8 frt 40 krnál, mely utóbbi adófizetés Erdélyben teljesen elégséges arra, hogy valaki, akár magyar, akár oláh, választói jogosultsággal birjon. A censuskülönbség tehát nemcsak nem bizonyítja a magyarok zsarnokságát, hanem ellenkezőleg azt, hogy a magyar törvényhozás tekintetbe vette az erdélyi fejletlenebb kulturviszonyokat s az erdélyi lakosság, így a románok javára sokkal kisebb censust állapított meg. Ha a census egyenlő volna Magyarországon és Erdélyben, úgy az erdélyi román jellegü vármegyékben még kevesebb választó volna mint jelenleg. Az aránytalanság a magyarországi és az erdélyi választók között így is szembeszökő.

A Királyhágón innét s különösen a magyar faj lakta vidékeken kétszer-háromszor annyi választó választ egy képviselőt, mint a román jellegü vidékeken. A választók számát azonban azért nem állítom egymással szembe, mert erre a dákoromán izgatók azt mondhatnák, hogy a különböző census szorítja ki az alkotmányos jogok gyakorlatából a román anyanyelvü állampolgárokat. A külföldet úgy is ezen váddal árasztották el a romá-

nok, s e váddal szemben nem képez teljes bizonyítékot a kétféle census alapján való választó-jogosultak számaránya.

A teljes bizonyítékot az képezi, hogy, ha Magyarország az általános szavazatjogra, vagy egyenlő czenzusra térne át, vajjon ez esetben a románság nyerne-e előnyt s hátrányt szenvedne-e a magyar faj?

Megyjegyzem, hogy Magyarország az általános szavazatjogra még soká nem fog áttérni. De nem a magyar faj érdekeinek, hanem az állami és társadalmi érdekeknek biztosítása miatt. A franczia nemzet általános szavazati jogát igazolják a történeti tradicziók; Magyarország azonban, habár sok tekintetben választási reformra szorul, még hosszabb időn át kénytelen lesz föntartani kisebb-nagyobb censust.

A dákóromán izgatók által felvetett kérdést azonban, hogy az a külföld előtt is világos legyen, különösen az általános szavazatjog és az egyenlő census szemdontjából lehet megvilágitani. Ekép tehát először azon kérdésre kell felelnünk, vajjon a népesség arányát véve fel, a románok elvannak-e nyomva, vagy pedig nem? *A válasz meg fogja lepni nemcsak a dákóromán váduskodás által félrevezetett európai, hanem egyszersmind a magyar közvéleményt.*

Már az első számarány feltünteti, mily előnyben részesül a román többséggel biró Erdély a speczifikus Magyarország felett. A mig ugyanis Erdélyben 30,000 lélekre esik egy országgyülési képviselő, addig szoros értelemben vett Magyarországon 38,000 lélekszám választ egy országgyülési képviselőt. Már e számarányból kitünik, hogy a magyarság nemcsak előnynyel nem bir, hanem *határozottan hátrányban van.* A dákoromán mesét tehát már ezen számarány teljesen értéktelenségére redukálja.

De még inkább feltünik, hogy a speczifikus román lakosság nemcsak hátrányban nincs a speczifikus magyar lakosság mögött, hanem ép megfordítva, a speczifikus magyar lakosság szenved hátrányt a román lakossággal szemben. Ezt a következő adatok mutatják.

Egymás mellé állítom azon választókerületek lakosságának számát, a melyekekben (Erdélyben) erős a *román* és (a Királyhágón innét) a *magyar* elem. Az összeállítás azonban annyira nem czélzatos, hogy a táblázatban pár helyen oly csoportok kerülnek egymással szembe, melyeknél a viszony a románokra nézve kedvezőbbnek látszik. A végeredmények azonban teljesen igazolják a felállított tételt.

Egy képviselőt választ:

Alsó-Fehérmegyében.
(Oláh lakosság: 78·41%.)

Alvincz	54.081
Magyar-Igen	43.054
Maros-Ujvár	38.687
Nagy-Enyed	38.957
Összesen	174.779

Besztercze-Naszód m.
(Oláh lakosság: 67·37%.)

Besztercze	43.295
Naszód	61.442
Összesen	104.737

Brassómegye.
(Oláh lakosság: 35·85%.)

Hermány	28.352
Vidombák	27.686
Összesen	56.038

Fogaras.
(Oláh lakosság: 89·24%.)

Felső (fogarasi) ker.	49.640
Alsó (árpási) ker.	38.577
Összesen	88.217

Békésmegyében.
(Magyar lakosság: 73·06%.)

Gyoma	78.618
Orosháza	76.054
Összesen	154.672

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.
(Magyar lakosság: 80·81%.)

Abony	67.629
Alsó-Dabas	61.441
Duna-Keczel	44.895
Duna-Pataj	47.540
Duna-Vecse	34.231
Fülöpszállás	55.262
Gödöllő	79.857
Monor	55.109
Ráczkeve	54.389
Szt-Endre	44.541
Vácz	39.802
Összesen	584.696

Hunyadm.

(Oláh lakosság: 59·02% .)

Déva	40.849
Dobra	40.086
Hátszeg	51.936
Körösbánya	48.244
Szászváros	45.475
V.-Hunyad	41.305
Összesen . .	267.895

Kis-Küküllő.

(Oláh lakosság: 49·06% .)

Balavásár	42.064
Dicső-Szentmárton . .	56.186
Összesen . .	98.250

Kolozs.

(Oláh lakosság: 67·56%, Kolosvárral együtt 59·20% .)

Bánffy-Hunyad	61.139
Gyalu	46.056
Kolozs	48.143
Teke	37.105
Összesen . .	192.443

Maros-Torda.

(Oláh lakosság: 37·59%, Marosvásárhelyt beleszámítva: 35·01% .)

Ákosfalva	26.419
Gernyeszeg	31.797
Maros-Vásárhely . . .	35.367
Nyárád-Szereda . . .	25.452
Szász-Régen	44.613
Összesen . .	163.648

Jász-Nagykun-Szolnok vm.

(Magyar lakosság: 99·03% .)

Jákóhalma	48.361
Karczag	46.862
Kun-Szentmárton . .	38.185
Mezőtur	49.003
Szolnok	57.806
Török-Szentmiklós . .	53.927
Összesen . .	294.144

Zala vm.

(Magyar lakosság: 73·18% .)

Baksa	41.456
Csáktornya	44.475
Keszthely	45.477
Alsó-Lendva	49.345
Letenye	40.698
Nagy-Kanizsa	52.207
Szt-Grót	42.510
Tapolcza	43.211
Zala-Egerszeg	45.326
Összesen . .	404.699

Szabolcs vm.

(Magyar lakosság: 95·91% .)

Kisvárda	47.623
Nagykálló	37.797
Nyirbátor	39.771
Nyir-Bogdány	44.340
Tiszalök	48.400
Összesen . .	217.931

Nagy-Küküllö.
(Oláh lakosság: 39·64%.)

Kőhalom	33.873
Medgyes	32.192
Segesvár	31.408
Szent-Ágota	37.839
Összesen	135.312

Szeben vm.
(Oláh lakosság: 66·37% .)

Keresztény-Sziget	41.593
Nagy-Disznód	32.224
Szászsebes	33.923
Ujegyház	19.533
Összesen	127.273

Szolnok-Doboka vm.
(Oláh lakosság: 76·21% .)

Bethlen	54.077
Deés	45.493
Magyar-Lápos	36.172
Nagy-Iklód	41.262
Nagy-Ilonda	33.550
Összesen	210.554

Torda-Aranyos.
(Oláh lakosság: 71·39%.)

Felvincz	27.106
Maros-Ludas	38.884
Torda	44.440
Toroczkó	40.134
Összesen	150.564

Somogy vm.
(Magyar lakosság: 90·02% .)

Csurgó	36.726
Kaposvár	46.798
Lengyeltóti	48.391
Marczali	41.000
Nagyatád	46.560
Szigetvár	36.743
Szill	36.939
Tab	33.678
Összesen	326.835

Budapest fö- és székváros.
(Magyar lakosság: 66·35% .)

1. kerület	33.770
2. »	28.996
3. »	28.854
4. »	27.806
5. »	37.730
6. »	87.646
7. »	88.777
8. »	91.303
9. és 10. kerületekben	61.789
Összesen	486.671

Hódmezövásárhely.
(Magyar lakosság: 98·91% .)

55.475 lélek.

Szeged.
(Magyar lakosság: 96·13%.)

2. kerület 85.569 lélek.
1. kerületre esik 42,784 lélek.

Az összehasonlításnál azért kellett az erdélyi román vármegyékre szorítkoznom, mert a czenzus-különbség itt áll fenn. Ezért nem utaltam azon egyetlen választó kerületre, melynek lakossága tulhaladja a legnépesebb magyar választó kerületi lélekszámát. Ez Karánsebes.

De tán azt mondhatnák a dákorománok, hogy az erdélyi magyar megyéket szándékosan mellőztem az összehasonlításnál s ezeket mintegy rejtegetni akarom. A fennebbi csoportosításból az erdélyi magyar megyéket egyszerűen azért hagytam ki, mert az ellentétes pólusokat kellett csoportosítanom. De nehogy szemrehányást kapjak és pártoskodásról vádoljanak, itt közlöm két legspecifikusabb erdélyi magyar megye számadatait.

Csik vármegye:

Csik-Karczfalva	35.687
Csik-Szt-Márton	18.748
Csik-Szereda	19.117
Gyergyó-Szt-Miklós	40.557
Összesen . .	114.109

Udvarhely vármegye:

Homoród-Oklánd	32.288
Székely-Keresztur	32.360
Székely-Udvarhely	36.362
Összesen . .	100.950

Tehát még a legmagyarabb erdélyi vármegyék is, magában Erdélyben, a választó kerületek lakói számát illetőleg, messze felette állnak Brassó megyének, sőt teljesen egy színvonalon vannak azon oláh jellegű megyékkel, a melyek a választó kerületek lakossága számarányának tekintetében a középhelyet foglalják el. Az erdélyi úgynevezett magyar rotten-borough-k csekély számaránya lényegesen nem alterálja még

az erdélyi viszonyokat sem. E kis erdélyi városok, mint Erzsébetváros, Oláhfalu, Bereczk stb. kétségkivül az erdélyi magyarság előnyére válnak a románság felett. Ez előny azonban nagyon partialis és csak Erdélyre vonatkozik s ez igazságtalanságot a választóreform alkalmával meg kell szüntetni. *De itt nem az erdélyi, hanem a nagy országos arányokról van szó.* A románok által, de általunk is követelt parlamenti reform, akár az általános szavazatjog, akár az egyenlő census alapján nem szorítkozhatik csak Erdélyre, hanem ki kell terjednie az egész országra. Ekkép tehát a fennebbi adatok kapcsán az országos arányokat kellett felállítani, s ezek meglepően kedvezők a magyar fajra nézve.

Az általános szavazatjog behozatala éppen a speczifikus magyar fajra volna előnyös, nem pedig a románságra. A fennebbi számok kétségtelenné teszik, hogy a románság nemcsak elnyomva nincs, hanem inkább előnyben részesül a magyar faj fölött. A míg ugyanis nincs túlnyomóan oláhok által lakott választókerület, a melyben a lakosok száma elérné a 62.000-et, addig túlnyomóan magyarok által lakott választókerület nem kevesebb mint hét van, a mely messze túlhaladja a román jellegű választókerületek legmagasabb arányát. Magában a magyar fővárosban, Budapesten, három kerület lélekszáma túlhaladja a 80.000-et, sőt ezek közül egyik 91.000 lakón fölül van. Erdélyt magában véve, az általános szavazatjog *irni-olvasni tudás nélkül*, az ottani románságot fölénybe juttatná a Királyhágón túli magyarság fölött, habár a magasabb kultura még az általános szavazatnál is érvényesíti befolyását. De, ismétlem, a parlamenti reform nem szorítkozhatnék Erdélyre: ki kellene terjednie az egész országra. A nagy országos keretben azután az általános szavazatjog *még az irás olvasás kvalifikációja nélkül* is a románság hátrányára lenne.

Ha ugyanis az általános szavazatjog életbelépne Magyarországon, a kerületeket a lakosság számához képest kellene beosztani s így *a román lakosságra sokkal kevesebb választó-*

kerület esnék, mint az idő szerint.' Ha tehát meg van rövidítve valamelyik faj, úgy ez nem a román, hanem a magyar.

Ezután is fogják még követelni a román túlzók a tömegekre appelláló általános választójogot?

Igen érdekes statisztikai adatok világítják meg másodszor azon kérdést is, hogy *egyenlő czenzus esetén a román vidékekre kevesebb választókerület esnék, mint a mennyi választókerülettel most birnak a sokat rágalmolt kettős czenzus alapján.* Ez adatok hivatalos úton gyűjtettek és így megbizhatóságukhoz semmi kétely nem fér. Egyenlő czenzus gyanánt föl van véve azokban 10 forint állami adó, a mely a tulajdonképeni Magyarországon a minimuma az adóczenzusnak. Ugyanezen adatok a kulturai viszonyokat is tartalmazzák s ezekhez képest állapítják meg a választókerületek beosztását. Ha egyenlő czenzus és egyenlő kultura vétetnék alapul a választókerületek új beosztására, akkor a túlnyomóan oláh lakosságú vármegyékben a képviselő-választó kerületek száma következőleg apadna le:

* Csak hozzávető számításokat lehet tenni a románok választási hányadát illetőleg, az általános szavazat alapján; mert az oláhság minden választó kerületben erősen keverve lakik a többi fajokkal. Külön területen pusztán a lélekszám vagy a választók száma határozna. Ha azonban az általános szavazat, a mint Magyarországon másként nem is volna képzelhető, az irni és olvasni tudás értelmi czenzusa által nyerne megszorítást, akkor a románok alig 24 kerületben birnának absolut többséggel; tehát még ha *semmi adó-czenzus sem lenne is*, a románok igen nagy veszteségeket szenvednének.

Vármegyék	A választókerületek száma		
	jelenleg	a 10 frtnál több állami adót fizetők alapján számítva	az irni-olvasni tudók alapján számítva
Alsó-Fehér	7	4	2
Arad	7	8	5
Besztercze-Naszód	2	2	2
Bihar	12	10	10
Brassó	4	2	3
Fogaras	2	1	2
Hunyad	6	5	2
Kis-Küküllő	3	2	2
Kolozs	4	3	2
Máramaros	6	2	2
Maros-Torda	5	3	3
Nagy-Küküllő	4	4	4
Szilágy	5	4	3
Szolnok-Doboka	7	3	2
Torda-Aranyos	4	3	2
Krassó-Szörény	7	8	9
Szeben	6	3	4
Szatmár	8	6	7
Összesen	99	73	66

Ellenben a magyarok által lakott vidékeken a képviselő-választó kerületek száma következőkép *növekednék*:

Vármegyék	A választókerületek száma		
	jelenleg	a 10 frtnál több állami adót fizetők alapján számítva	az irni-olvasni tudók alapján számítva
Baranya	7	12	10
Bács-Bodrog	12	24	17
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	15	21	22
Somogy	8	10	11
Tolna	6	9	10
Zala	9	13	12
Budapest főváros stb.	9	12	23

Az alább közölt adatok az országos arányokat tüntetik föl az egyenlő czenzus és az irni-olvasni tudás alapján. De megjegyzem, hogy az I. alatti arányok nem meritik ki teljesen a magyarság nyereségeit, mert a vegyes vármegyékben és a városokban is a száztóli-növekedés legnagyobb részében a magyar faj javára esnék. Az országos arányok a következők:

	A kerületek száma		
	jelenleg	a 10 frtos adófizetés alapján	az irni és olvasni tudás alapján számítva
I. Magyar, vagy magyar és német absolut többségü vármegyékben (36 vármegye)	225	245	248
II. Tót absolut többségü vármegyékben (10 vármegye)	53	39	48
III. Oláh absolut többs. várm. (11 várm.)	57	44	35
IV. Vegyes nyelvü vármegyékben, melyekben nincs absolut többség (6 vármegye)	37	43	31
V. Szabad kir. és t. h. j. f. városokban	40	41	50
VI. Fiumében	1	1	1
Összesen	413	413	413*

A közölt adatokból tehát kitünik, hogy egyenlő czenzus alapján a román lakossággal biró vidékek 99 képviselő helyett csak 73-at választanának; értelmi czenzus alapján pedig csak 66-ot választanának. Ellenben a magyar lakossággal biró vidékek választó-kerületeinek száma mindkét esetben magas arányban felszöknék. Ekkép tehát csak azt ismételhetem, hogy, ha valamely faj Magyarországon arról panaszkodhatnék, hogy a választó-jog tekintetében el van nyomva, úgy ez csakis a magyar faj volna, nem pedig a román.

* Ugyanezen viszonyok jönnének létre akkor is, ha az egyenlő czenzust nem a Királyhágón innéti 10 frt, hanem az erdélyi 8 frt 40 kros vagy még alacsonyabb összegü czenzus képezné; mert mint kétségtelen számadatok bizonyitják, különösen Erdélyben a Székelyföldön legalább is ugyanannyi magyar uj választó nyerne jogot, mint a hány oláh kerülne be a választó listába.

A románok előreláthatólag kifogásokat fognak tenni adataim és következtetéseim ellen. De komolyan nem lesznek képesek sem azokat, sem ezeket megczáfolni. Valaki mégis azt hozhatná föl, hogy Magyarország végre is poliglott ország, a hol a magyar faj az összes lakosságnak csak körülbelül felét képezi; mikép történhetik mégis, hogy a budapesti parlamentben nem ülnek ott a nemzetiségek képviselői? A kérdés azonban így nem állítható föl. Először is a nemzetiségek képviselői igenis ott ülnek a budapesti parlamentben. Ott vannak Horvátország képviselői, mint a horvát országgyűlés delegátusai. Ott ülnek a felvidéki tót jellegű vármegyék képviselői, a kiket túlnyomó számban tót választók küldöttek oda. Ha azonban a felvidéken a gentry és az intelligenczia magyar s a tót nép ezt tartja természetes vezérének s ennek soraiból választja képviselőit, e miatt csak nem lehet vádolni a magyarokat. Sőt épp ez mutatja, hogy a magyar állam és a magyar társadalom jó bánásmódban részesíti a nemzetiségeket, névszerint a tótokat, különben nem választanának a felvidéki magyar gentry és magyar értelmiség soraiból képviselőket. Egész Magyarországon sehol sincs szakadás a nép és a magyar intelligenczia közt, csakis Erdélyben az oláhlakta vidékeken. De Erdélyből is ott ülnek a szász nép képviselői, sőt a passzivitás daczára bizonyos tekintetben képviselve vannak a parlamentben maguk a románok is.

Igaz, hogy oly vidékeken, a hol a románok nem passzivek, majd kivétel nélkül magyarokat, vagy magyar érzelmű románokat választanak, de Sierbanu Miklós csak közelebb áll a nagyszebeni programmhoz és a bukaresti ligához, mint a magyar nemzet érdekeihez. Kétségtelen, ha a románok feladnák passzivitásukat, képesek volnának több Sierbanu Miklóst vagy nála sokkal tulzóbb románokat is megválasztani. De korántsem valami nagy számban.

Még az egyenlőtlen czenzus és a választókerületek jelen beosztása mellett sem volnának képesek a románok számuknak

megfelelő képviselőt küldeni a budapesti parlamentbe, hogy törvényes úton tiltakozzanak a magyar állameszme ellen. A vagyon és értelmiség, valamint a müveltségi központok, a városok, túlnyomóan magyarok s ezek mellett még a szászok kezén vannak Erdélyben. Ekkép a nyers tömegekkel szemben a kulturai tényezők érvényesítenék befolyásukat. Érvényesítenék még általános szavazatjog mellett is, melyre — ismétlem — a magyar politikusok közül senki sem gondol.

A románok jól tudják ezt s főleg ez oka passzivitásuknak. Tudják, hogy, ha akczióba mennének, nemzeti tiltakozásuk a csekély eredmény folytán kudarczot vallana. Passzivitásukat mégis azzal indokolják, hogy a választótörvények által el vannak nyomva. Tényleg azonban úgy áll a dolog, hogy az egyenlő czenzus és a választókerületek arányos beosztása esetén még kevesebb képviselőt választhatnának.

Természetesen senki sem teheti föl, hogy a választókerületek beosztása czélzatosan úgy történt, mikép a magyar faj húzza a rövidebbet. Nem tehető ez föl sem az 1848-iki, sem az 1874-iki törvényhozásról. A dolog magyarázata az, hogy 1848 óta a különböző fajok különbözőleg fejlődtek úgy vagyonosság, értelmiség, mint számerő tekintetében. A választókerületek beosztása fél század előtt igazságos lehetett, sőt talán a magyar faj javát mozdíthatta elő. E faj azonban fél század alatt óriásilag kifejlett, míg ellenben a nemzetiségek s névszerint a románok, bár szintén haladtak, de haladásuk mérete úgy a kultura, mint a számbeli erő tekintetében meg sem közelíti a magyar fajét. A mi tehát 1848-ban kedvező lehetett a magyar fajra nézve, ugyanez közel 50 év mulva hátrányossá vált a speczifikus magyarságot illetőleg.

A közölt adatokból merítsen öntudatot és büszkeséget a magyar nemzet. Nem igaz, a mit a dákoromán vádaskodás hirdet: hogy a magyar faj mesterséges és igazságtalan eszközökkel tartja fenn politikai szupremácziáját. Ezen tudatnak át kell hatnia nemzetünket.

Parlamenti reformot, a választókerületek új beosztását, egyenlő czenzust követelnek a dákorománok? Jó: mi is követeljük mindezt. Követelnők azon esetben is, habár ebből a románságnak lenne haszna. De szabad talán követelnünk azon esetben is, ha, mint a fennebbi adatok bizonyítják, a reform a magyar fajnak válnék hasznára.

Mindezekből folyik azonban egy más tanulság is, s ez a románok passzivitására vonatkozik.

Elhitették Európával, sőt annyit hiresztelgették, hogy talán már maguk is hiszik, mikép, mint már fennebb említettem, az igazságtalan választótörvények következtében maradnak el az ország törvényhozásából. A fennebbi adatok után ki fog nekik hinni? Önmaguk legkevésbbé fogják elhinni jövőre a saját maguk által gyártott mesét.

Megkínáljuk a románokat akár az általános szavazat-joggal, akár az egyenlő czenzussal. Az általános szavazat-joggal azonban csak elméletileg, mintegy a papiron, kínálhatjuk meg őket, mert az általános szavazat-jogra, nem miattuk, hanem általános társadalmi okok miatt, egyelőre át nem térhetünk. De föltéve, hogy azonnal átternénk az általános szavazat-jogra, a közölt adatokból kitünik, hogy ez esetben sem a magyar faj lenne vesztessé. Az egységes czenzus és a választókerületek néparány vagy a választók száma szerint való fölosztása ellenben akár rögtön is megvalósítható. Igazságosabbak már nem lehetünk. És ki fog tünni, hogy helyzetük hátrányosabb leend, mint a minő az most.

Sem a passzivitás humbugja, sem ennek politikája nem tartható fenn jövőre. Hiba volt már a passzivitás kimondása is. Sokkal többre mehettek volna a románok, ha a parlamentbe belépve, az alkotmány keretében igyekeznek orvosolni valódi vagy képzelt sérelmeiket. A passzivitásban azonban czélzat volt. Az izgatók pályáztak az összes román faj számára Európa előtt a mártiromság koszorújáért. Ezt a koszorút azonban szerteszét tépik a fennebbi adatok. A passzivitásnak ezentúl semmi czélja

sem lehet. Még csak taktikának is rossz. Mert ha bebizonyúl, a mint bebizonyodott, hogy a választótörvények nem sérelmesek a román fajra nézve, akkor a passzivitás Európa szemeiben nevetségessé válik.

3. Kivételes törvények.

A magyar politikának egyik legelső feladata, Erdélyben megszüntetni a »kivételes törvényeket«. Az osztrák uralom sajnálatos maradványai ezek ott, s nem is kivételes jellegüek, csak is a román vádaskodás nevezi azokat ilyeneknek. A nemzetiségi mozgalmak és állami érdekeink iránti közönyünk legeklatánsabb bizonyitéka az a tény, hogy Erdélyben, a magyar állam legszorosabb kiegészitő részében, még mindig idegen törvények vannak érvényben. Bismarck nagyságát mutatta, hogy belátta, mily szoros összefüggés van az igazságügyi institucziók és az állam politikai szerkezete közt. Az első dolga tehát az volt, hogy a partikuláris német kodexeket birodalmiakká igyekezett átváltoztatni. Legelső dolga volt különösen a büntető törvénykönyvet és eljárást egységessé, vagyis birodalmivá tenni. Bismarck jól tudta, hogy a büntető törvénykezés, mely az állami rendet is védi, szorosan beletartozik az államjogi szerkezetbe. Azért mondta a német jogtudósoknak, akik évtizedeken át elvitatkoztak volna a német birodalmi törvénykönyv javaslata felett: »vitatkozzanak az urak később. A német egység érdeke miatt nekem azonnal szükségem van a német birodalmi törvénykönyvre«!

Bismarck lángelméje e tekintetben hasonlít némileg I. Napoleonéhoz. A franczíák nagy császárja még nagyobb keretekben érvényesítette a fennebbi elvet. Tudta, hogy fegyverrel lehet ugyan hóditani, de csak intézmények által lehet népeket megtartani. Ezért elnökölt a franczia kodexeket szerkesztő bizottságokban. A franczia szuronyok mindig magukután vitték a franczia igazságügyi intézményeket. És midőn

a szuronyok dicsősége már elhomályosodott, az intézmények fénye még mindig ragyogott. A rajnai tartományok fényes példát képeznek arra, mily sokát tulélhetik a hódító nemzet intézményei ennek katonai dicsőségét.

A magyar államférfiui bölcsesség mind e példákon nem okult. Az erdélyi partikularizmusnak tápot adott az által, hogy a leglényegesebb kérdésekben, mint a büntető és sajtó törvénykezés s a polgári jog terén fentartotta a Királyhágon tul az osztrák törvényeket. Ezek azon törvények (számra három: polgári törvénykönyv, bünvádi eljárás és sajtó rendtartás), a melyek a dákoromának magyargyülölő dikcziónáriumában kivételes törvények gyanánt szerepelnek, mint a magyarok zsarnokságainak bizonyitékai.

Ha e törvények valakit sérthetnek, ugy ez senki más mint a magyar nemzet. Ha e törvények valamely érdekbe beleütköznek, úgy ez semmi más nem lehet mint a magyar állam érdeke. Ha e törvényeket minél előbb meg kell a Királyhágón tul szüntetni, ezt szintén a magyar nemzet becsülete követeli.

Hosszu halaszgatásra többé nem lehet idő. A magyar sajtótörvény Erdélyben azonnal életbe léptethető. Csak három soros törvény szükséges hozzá. A bünvádi eljárás már készen van s a parlament előtt fekszik. Egyik legfőbb indok annak gyors elfogadására ép az, hogy a régi reakcionárius osztrák eljárás Erdélyben mielőbb elveszitse hatályát. Ugyancsak az egységes jogrendszer szempontja parancsolólag követeli a legtöbb részében már szintén kész magyar magánjogi törvénykönyv mielőbb való törvényre emelését. Annál inkább lehetséges ennek gyors megvalósítása, mert az örökösödési jog már elérkezett a törvényre emelés révébe. A családjog a képviselőház előtt fekszik. A polgári törvénykönyv egyéb részének előadói tervezete szintén elkészült. Olaszország jogtudósai évtizedeken át vitatkozhattak a kodifikáczió egységének kérdése felett, mert végre is nemzeti kódexekkel volt dolguk. Magyar-

országnak azonban pirulnia kell, hogy 28 év multán is fentartja Erdélyben az osztrák uralom gyászos emlékeit. De a mi bününk még sem oly nagy mint a románoké. Ugyanazon románoké, a kik minket azzal vádolnak, hogy czélzatosan és elnyomó szándékból tartottuk fenn Erdélyben az osztrák törvényeket.

Hogy kerültek a törvények oda? A magyar fegyvereket legyőző reakczió által. Az orosz segitséggel diadalmas Ausztria Magyarországon is, Erdélyben is megszüntette a magyar törvényeket. A reakció vezéreinek volt annyi tudásuk, mikép sejtették hogy a birodalmi czentralizácziót csak úgy lehet keresztül vinni, ha a partikuláris törvényeket megszünteti. Ezért kellett hatályon kivül lépniök az ezredéves magyar és erdélyi partikuláris jogoknak s ezért léptek azok helyére az osztrák birodalmi törvények. És a meddig a bécsi czentralizácziónak erő volt, ezek hatályban is maradtak. E czentralizáczió erős hanyatlását mutatta az a tény, hogy a birodalom solferinói nagy veresége után az osztrák államférfiak 1861-ben beleegyeztek a magyar partikuláris jogrendszer visszaállításába. Erdélyt azonban a bécsi reakczió még mindig legsajátabb provinczijának tartotta. Abba sehogy sem egyezett bele, hogy az osztrák jog Erdélyből is kiküszöböltessék.

De jött az 1867-iki kiegyezés. A magyar állam visszaszerezte függetlenségét. Első dolga lendett ennek, hogy az osztrák uralom hagyatékait kiküszöbölje. *Im akkor előálltak ugyanazok a románok, a kik ma vádaskodnak ellenünk és keservesen siránkoztak, hogy Erdélyben hagyjuk érvénybe az osztrák törvényeket.* Mind a három osztrák törvényt illetőleg fényesen kimutatható ez. Az 1865-1868-iki országgyülésen a román nemzetiség még képviseltette magát. Az izgatóknak akkor még nem sikerült a passzivitást keresztülvinniök. És a román nemzetiségi képviselők a leghatározottabban követelték az osztrák törvények fentartását. Ugy állították fel e követelést mint a román nemzetiség legmelegebb óhajtását. És tudták, mit cse-

lekesznek. Tudták, hogy a partikuláris jog (most az osztrák jog lett partikulárissá) erős támasza a politikai partikulárizmusnak, s a románság az erdélyi partikulárizmust oláh köntösbe tudja öltöztetni.

A magyarok azonban nem tudták, mit cselekesznek, midőn a románok követelésének eleget tettek. Nem tudták, hogy a románok azért ragaszkodnak az elavult osztrák törvényekhez, hogy magyar törvények uralma alá ne kerüljenek. És nemzetünk lovagias tulajdonságai miatt, nem számíthattak a magyarok arra, hogy a románok képesek lesznek évtizedek mulva a magyarok engedékenységét ugyancsak a magyarok ellen felhasználni. Ki gondolhatta, hogy a románok az osztrák törvényeket, a melyek hatályban tartásáért rimánkodtak, később a magyar zsarnokság bizonyitéka gyanánt fogják felsorolni.

Tény, hogy a román izgatók egész Európát beharangozzák azzal a váddal, hogy az osztrák törvények Erdélyben a magyar zsarnok uralom kivételes törvényei. Valóságos ostromállapotos törvények. Mellékes dolgokkal felesleg az időt tölteni. Igy nem szükséges arra hivatkozni, hogy az osztrák polgári törvénykönyvvel csak nem lehet a románokat elnyomni. Arra sem kell részletesen kitérni, hogy az osztrák sajtó-pátens büntetési tételei több ponton enyhébbek a magyar büntető tételeknél. Ha tehát a magyar törvény volna Erdélyben érvényben, a memorandum-per vádlottjai sokkal sulyosabb büntetésekben részesültek volna. Arról sem lényeges dolog megemlékezni, hogy az osztrák sajtópátens Bukovinában az előleges czenzurával együtt van érvényben, s a román izgatók mégis Magyarországot vádolják zsarnoksággal és Ausztriát nem.

Döntők a kérdésben ezek a körülmények:

1. Hogy az Erdélyben érvényes osztrák törvények nemcsak a román ajku lakóságra, hanem egyszersmind a magyarokra és szászokra is vonatkoznak, tehát az összes lakosságra.

Az osztrák jogrendszer tehát nem lehet Erdélyben ostromállapotos rendszer a románság ellen.

2. Köztudomásu dolog, hogy a magyar birodalom harmadfél millió román nemzetiségü polgárainak csak kisebbik része lakik Erdélyben (1 millió 100 ezer,) a többség (1 millió 400 ezer) a szoros értelemben vett Magyarországon él. Itt pedig egyetlen egy osztrák törvény sincs érvényben. Miként vonatkozhatnának tehát az erdélyi kivételes törvények a román fajra, mikor ennek csak kisebb része lakik a Királyhágon tul?

3. A magyar alkotmány helyreállításának idején maguk az erdélyi román képviselők sürgették leginkább az osztrák törvény érvénybenhagyását. Pusztán e tény tehát eklatánsan bizonyítja, hogy az osztrák törvényeket a magyar uralom nem azért hagyta érvényben Erdélyben, hogy a románokat elnyomja.

Ennek oka, mint már érintettem, az engedékenység s az igazságügyi intézmények politikai hatásának nem ismerése volt. Az engedékenységért a magyar nemzet gyöngyörüséges jutalomban részesült. Okulhat rajta. De valahára megtanulhatja nemzetünk az intézmények nagy államjogi és politikai hatását is. Szerencse, hogy a románok felvették követeléseik közé az osztrák törvények megszüntetését. Ha ez nem volna a követelési lajstromon s a magyar törvényhozás legközelebb már érvénybe léptetné a magyar törvényeket s ekkép hatályon kivül helyezné ott az osztrák jogot, mily eget verő panaszok harsognának Európában a magyarok atrocitásáról. Hogy irná és hangoztatná Európa minden nyelvén a román liga, hogy a magyarok zsarnoksága kiforgatja sajátos jogrendszeréből a román nemzetiséget.

Nemcsak a birodalmi eszme, hanem egyszersmind az elavult osztrák jog köti a románokat a régi Ausztriához, mely már csak a kihalóban levő reakczionárusok emlékében él. Ha tehát a magyar törvényhozás most e szálat eltépi, mily siránkozás indul meg a román vonalon.

De szerencsére maguk követelték e szál szétszakítását. A bűnök átka, a német közmondás szerint, hogy rosszat akarva jót eredményeznek. A midőn tehát a román izgatók Magyarország ellen vélnek cselekedni, ha követelik az osztrák törvények megszüntetését, a magyar állam érdekében dolgoznak. Az egységes törvénykezés, az egységes jogrendszer ugyanis nélkülözhetetlen feltételei az állam egységének. A román követelés a magyar államegységet mozdítja elő. A magyar kormány és törvényhozás tehát teljesitsék minél előbb legbensőbb ellenségeink rosz indulatu, de jó eredményű követeléseit.

HARMADIK RÉSZ.

A FAJOK HARCZA EURÓPÁBAN

ÉS

MAGYARORSZÁGON.

I. FEJEZET.

A fajok harcza és az asszimiláczió általában.

A román kérdés a fajok harczának csak egyik jelensége, s e szempontból sem speczifikus magyar-román kérdés. Mint a fajok küzdelmének egyik mozgalma nem csak Magyarországra terjed az ki, hanem mindazon államokra, a melyeknek román lakosságuk van. A fajok küzdelme folyamatban van az egész Keleten, s e küzdelemnek végeredménye lesz a most heterogen fajok összeolvadása s uj egységes nemzetek keletkezése.

Tiszta fajokból soha sem lett nagy nemzet. A tiszta fajok vagy elvesztek, vagy igen alárendelt jelentőségre sülyedtek le s végül is más fajkeverékek alkatrészévé lettek, illetőleg lesznek. Tiszta faj tulajdonképen ma már nem létezik világrészünkben. Legfeljebb egy-egy hegyvidéken s ennek hozzáférhetlen zugaiban tartja magát néhány tiszta faj. De ez is, mihelyt érintkezik a czivilizáczióval s más fajokkal, azonnal elveszti faji tisztaságát. A régi kelták utolsó töredékei a pirenei havasok közt, Alsó-Bretagneban, Wales-ben, Man szigetén, az ir és skót felföldön teljesen el fognak veszni, s a vaskok beolvadnak a spanyol, a bretonok a franczia, s a brit kelták utolsó maradványai beolvadnak az angol nemzetbe.

Mindazon népekről, a melyek nagy szerepet játszottak a világtörténelemben, kimutatható, hogy a legkülönbözőbb fajok vegyülékéből alakultak. Róma nemzete latinokból, görögökből, trójaiakból, etruskokból, sabinokból stb. jött létre. Fustel de Coulanges határozottan rámutat, hogy a Palatin dombon volt a latin város s a mai kapitolium helyén laktak a sabinok.

A Quirinal a Quirinus sabin istentől nyerte nevét. A Coeliuson kezdettől fogva az etruskok laktak. Róma eleintén nem egyetlen város, hanem a különböző nemzetiségek által lakott városok szövetsége volt. Még királyai is nemzetiség szerint következtek egymásután: az első latin, a második sabin, az ötödik görög s a hatodik estrusk nemzetiségü volt. A latin nyelv a legkülönbözőbb elemekből alakult. A latin grammatika és szókincs uralkodott ugyan benne, de számos szabin és görög szó vegyült beléje, a közép-itáliai dialektusokról nem is szólva. Még Augusztus korában is köztudomásu dolog volt Rómában, számos legelőkelőbb család idegen származása. A Tulliusok és Serviliusok albai származásuak voltak. Az Auréliusok a sabin nemzetséghez tartoztak, az Octaviusok szintén idegenből származtak Rómába.

És hogy a középkori népvándorlás mikép keverte össze a különböző fajokat, szinte mondani sem kell. A nyugoti nemzetek a fajvegyülés következtében ismételten átalakuláson mentek keresztül. Névszerint Franciaországot. Caesar hóditásai előtt kelta tömbök s déli partvidékein görög és latin kolóniák lakták. E különböző fajok aztán összeolvadtak s pár század alatt elfogadták a romlott latinból származott román nyelvet s ekkép rómaiakká, latinokká lettek. A germán hóditás azután német népelemet vitt a gall-római nemzetbe, gyakorolva ekkép hatását nemcsak a rómaiság folytatását képező ezen népre, hanem egyszersmind e nép nyelvére.

A brit szigeteken, mint a latin czentrumtól, Rómától legmesszebb eső provinciában, leggyorsabban enyésztek el a rómaiság emlékei: de a latinság népalakító hatása itt sem maradt el. A kelta őslakókat uralmuk alá helyezték az angolszászok, s az első fajvegyülés a különbözö kelta tömbökből és angolszászokból keletkezett, római motivumok behatása alatt. A második alakulást Hódító Vilmos elfrancziásodott normannjai hozták létre, a kik a XI-ik század közepén Angliát meghódítva, megindították a fajoknak igen érdekes küzdelmét, mely

három század alatt az angol nemzet s az angol nyelv megalakulására vezetett. Az olasz és spanyol nemzet szintén a legkomplikáltabb átalakuláson ment keresztül longobardok, rugiak, góthok s más germán törzsek hódítása és beolvadása következtében.

Mi magyarok a jövő évben ünnepeljük honfoglalásunk milleniumát. Ez aránylag nem is oly régi esemény idején a nyugoti nagy nemzetek sem voltak egységesek, hanem számos nyelvszigeteket tüntettek fel, és e szigeteken különböző fajok éltek. Nemzeti királyaink már megalapitották a magyar államot, midőn a nagy nyugati nemzetek részben vagy egészben még mindig polyglottok voltak. Hódító Vilmos még el sem foglalta Angliát, még a germánság sem végezte be alakulását; az elba-szlávok és más szláv tömbök a mai germán területeken még mindig léteztek.

A mikor pedig az angol nemzet alakulási küzdelmének utolsó századát élte, a mi nagy királyaink a magyar birodalmat már kiterjesztették az Adriától a Fekete tengerig.

A fajok küzdelme azonban koránsem ért véget a nyugati nemzetek megalakulásával. És az az örök törvény sem szünt meg, hogy csak az összetett, vagy a különböző fajokból keletkezett népek lehetnek nagy és hatalmas nemzetekké. A fajok békés vagy harczias küzdelme egykoru magával az emberiséggel. Elpusztulnak vagy felszivódnak a gyenge fajok, fennmaradnak s nem csak a természetes propagáczió, hanem egyszersmind a beolvasztás által növekesznek a hatalmas népegyéniségek. Még a nyugati küzdőtéren is van mozgalom. Végleg felszivódik a keltaság, melyet talán azért boríthatott el olyan könnyen az indogermán népözön, mert túlságosan tiszta faj volt. Folyik vagy meg-megujul a küzdelem a francziа-német és a német-szláv határvonalon.

Egész Ausztria darabokra látszik töredezni a faji küzdelem hatása alatt, s Magyarországon ujabban, szintén már évtizedek óta folyik, bár szelidebb formákban, a fajok harcza.

A fajokból nemzeteket gyuró örök törvény működik az egész Keleten, hogy szintén egységes nemzetalakulásokat hozzon létre, mint létre hozott a Nyugaton. A magyar fajnak jövendőbeli sorsa attól függ, miképen lesz képes megállani helyét ez örök törvény által felidézett küzdelemben. De ettől függ egyszersmind a többi fajok sorsa. A románoké is.

A nagy nemzetalakulás, apróbb hátramaradt jelenségektől eltekintve, Nyugaton a felső Duna völgyéig, Ausztriáig, befejezésre jutott. E választóvonaltól kezdve a fajok evolucziója s az egységes nemzetek alakulása több századon át megkésett; de annál gyorsabban siet most czélja felé. *Egy uj millenium elforgása alatt talán a Keleten is ép úgy egységes nemzetek lesznek, mint a Nyugaton.* A nagy körvonalak még nem bontakoznak ki; még teljes homály borul Európa keletére. De a küzdelem jelenségeivel mindenütt találkozunk. A panszláv, a dákoromán, a délszláv, a cseh, a lengyel, szlovén stb. törekvések mindmegannyi alakzatai és kifejezései a nemzeteket alakító fajküzdelemnek.

De még ugyanazon államban is, mint például Magyarországon, eltekintve a lármás jelenségektől, egész csendben, minden feltünés nélkül folyamatban van a fajok átalakulása, terjeszkedése vagy összezsugorodása. A magyarság olvasztó erejéről szóló dákoromán vádaskodásnak századrésze sem igaz. Szent István koronájának területén belül a magyar faj itt-ott beolvadt. A szlavóniai magyarság részben már is horváttá lett.

Erdélyben, a XVIII-dik század elejétől kezdve, a magyarság óriási tért vesztett. A nagy alföldi magyar medenczét két század előtt még területi folytonosság kötötte össze a legkeletibb magyar medenczével, a székely földdel. Egész serege a magyar községeknek oláhosodott el. Régi jó magyar családok tömegesen lettek oláhokká; s ép az ellenünk izgató dákoromán vezérférfiaknak legnagyobb része elsoláhosodott magyar.

Kevésbbé az állam, mint inkább a kultura fegyvereivel vívott eme küzdelem most ujult erővel folyik. A kultura

melege és világossága viszi a nemzetiségi tömegekbe a magyarságot.

A fajküzdelem várható evolucziója *Európa keletének szempontjából* érdekelheti Európát. Minket magyarokat első sorban saját jövőnk miatt érdekel. De általános nagy szempontok az irányadók a fajok küzdelmének kérdésében, s e szempontok figyelemre méltók a nyugati népek előtt is, ép azért a magyarság és románság kulturai küzdelmét a nagy európai látókörben vonultatom fel. Különösen a fajokat konserváló és a fajokat összeolvasztó erőkre és tényezőkre irányzom az olvasó figyelmét. De mielőtt ezekre térnék át, meg kell emlékeznem az *összeolvadásról Magyarországon*. Továbbá ki kell mutatnom az *erőszak jelentőségét a fajok küzdelmében*, mert a dákorománok különösen azon váddal állnak folyton elő, hogy a magyarok erőszakkal vetköztetik ki a románságot nemzetiségéből.

II. FEJEZET.

Az összeolvadás Magyarországon.

Ha az oláh, tót és szerb összeolvad a magyarsággal, ugyanaz történt volna nálunk, ami végbement Franciaországban és a Nyugaton. A fajvegyülésből talán igen érdekes nép származik s a magyar nemzet, e keverékből összealkotva, bizonyára sokkal nagyobb és hatalmasabb lenne, mert az ekkép származott nép az illető fajoknak legkiválóbb tulajdonságait szokta örökölni. A magyar nemzetnek megvolnának kiváló előnyei a tótok, oláhok stb. jeles tulajdonságaival kapcsolatban. A magyar nyelv ez esetben tele volna tót, román és szerb gyökszavakkal, mint a franczia nyelvben számos germán és kelta szó fordul elő.

A magyar nemzet azonban, habár, mint később részletesen lesz róla szó, szintén keveredett, sem fel nem szítta magába a fajokat, sem nem olvadt fel ezekben. Közös nyelv és közös nemzet sem keletkezett, mint keletkeztek ily népek a Nyugaton. És hogy mily messze állunk még az összeolvadás bármely alakjától, e tekintetben az adatok teljesen meggyőzők. Galliában az összes lakosság megtanulta a romlott latint, vagyis az úgynevezett román nyelvet s azután keletkezett germán és egyéb befolyások alatt a franczia nyelv. A magyar nyelvet azonban Magyarországon a nemzetiségeknek csak egy kis töredéke beszéli, mint a következő adatok bizonyítják:

1890-ben a magyarországi nemzetiségek közül magyarul beszélt:

német	500.271	(25·16%).
tót	227.548	(12·00%).
oláh	179.883	(6·95%).

Ez adatok világosan mutatják, hogy faji összeolvadásról s egységes nyelv keletkezéséről Magyarországon ez idő szerint alig lehet szó, és hogy mily lassan fog előre haladni az összeolvadás, bizonyítja azon tiz évi átlag, melyet a magyar nyelv terjeszkedése az utolsó decenniumban felmutat.

1880-ban a magyarországi nemzetiségek közül magyarul beszélt:

német	377.041	(20·16%).
tót	176.693	(9·53%),
oláh	137.252	(5·71%).

Tehát a magyarul tudó idegen anyanyelvüek száma a legutóbbi 10 esztendőben a következő szaporodást tünteti fel:

a németeknél	5% .
a tótoknál	2·47% .
az oláhoknál	1·24% .

Ez adatok mutatják, hogy mily lassan halad előre a magyar nyelvnek, az állam hivatalos nyelvének, még csak elsajátítása is: ami egyáltalán nem jelenti a nemzetiség elvesztését.

Sőt a részletek tekintetében e viszonyok még rosszabbak. Az utolsó évtizedben (1880—1890) a Duna balpartján (19 ezerrel) a Tisza balpartján (49 ezerrel) s Erdélyben (72 ezerrel), a Tisza-Maros-szögön (49 ezerrel) szaporodott a magyarul nem tudók száma. Ekkép leginkább a román vidékeken esett vissza a magyar nyelv terjedése, ami abban leli magyarázatát, hogy a népszámlálásnál azon románok is eltagadták a magyar nyelv ismeretét, akik tényleg tudnak magyarul.

Belgium szintén csodálatos hátramaradást mutat a fajok összeolvadása tekintetében, mintegy kivételt egész Nyugot-Európában. Ott ugyanis az 1890-iki népszámlálás által kimutatott 6,069.321 főnyi összes lakosság körülbelül felerészben oszlik meg a flamand és franczia faj, illetőleg a flamand és franczia anyanyelvüek közt, még pedig úgy hogy az előbbiek valamivel, de nem sokkal vannak többségben úgy az országban egyáltalán, mint a városokban. Belgiumban ugyanis 1890-ben a csakis flamandul beszélők száma 2.744.271 volt, a csakis franczia nyelven beszélőké 2,485.072. Ezeken kívül 32,206 azoknak a száma, kik csakis németül beszélnek. A fajok nyelvi összeolvadása tekintetében a németek csekély számánál fogva tehát csak a franczia és flamand elem jöhet számításba. És itt azt találjuk, hogy a francziául és flamandul beszélők száma nem több 700,997-nél: tehát az összes lakosságnak mintegy 11.15 százalékánál. A fajok keveredésének ezen meglepő hátramaradását többféle ok magyarázza meg.

Először is Belgium három nyelvterület határán fekszik, s e területek a belga államon belül érintkeznek egymással. Itt találkozik a franczia nyelv a némettel s a plattdeutschsal, itt érintkeznek a franczia és német nyelv sajátságos dialektusai: a wallon és a flamand. Mindegyik nyelv mögött nagyobb tömegü nyelvrokonság áll, sőt a franczia és német nyelvet illetőleg a szárazföld két legelső kulturnemzete támogatja a nyelvhatárokat. Ezen tény önmagában megmagyarázná az összeolvadásnak lassuságát, de még van egyéb ok is.

A kulturai okot csak futólagosan említem s csak arra utalok, hogy Belgium lakosságának alsóbb tömegei csak ujabban kezdenek nagyobb részt venni a kulturában; csak ujabban emelkedett az írni és olvasni tudók száma jelentékeny magasságra; mert 1866-ban 7 éven aluli gyermekek leszámításával, ami majdnem 900,000 lélekszámot képviselt, a lakosságnak 44%-a nem tudott írni, olvasni.

A belgiumi fajok valamennyien mégis a legműveltebb

nemzetekkel álltak és állnak kulturai kapcsolatban. Nemcsak a franczia és német lakosság támaszkodik, intelligenczája által, a világ két legelső kulturájára, hanem a flamand lakosság is át van hatva úgy a hollandi, mint a német kultura által. Magasabb kulturai fokon pedig, ahol szinte egyenlő kulturai erők működnek, igen lassu az összeolvadás, sőt esetleg ki is van zárva.

A döntő okot azonban magában Belgiumban a nyelvterületeknek szinte abszolut elzárkózása képezi. A nyelvhatár mindenütt élesen domborodik ki. Aachentől Mastrichtig a nyelvvonal egész német területet érint. A flamand nyelvterület szinte egy tömegbe öleli fel Belgium legtermékenyebb és leggazdagabb síkságát. A franczia nyelvterület teljesen egyenlőszárú háromszöget képez, melynek alapvonala Franczia országra támaszkodik Mons-tól Longwy-ig s csúcsa Lüttich-nél van. E nyelvterületnek a neve: a wallon-ék. E három nyelvterületet, kivéve a nagyobb kulturpontokat, a városokat, egy és ugyanazon faj lakja; nem csoda tehát, hogy az érintkezés hiányában faji és nyelvi összeolvadás csak csekély mértékben történik. Magyarországon és Erdélyben is erős geográfiai elkülönzésben élnek a fajok, de sehol nincs egyetlenegy pontja a magyar királyságnak, nem szólva természetesen Horvátországról, ahol az elkülönzés oly teljes és szinte hermetikus volna, mint Begiumban.

A faj- és nyelv vegyülés csakis a városokban történhetik, mert Belgiumban csakis itt találkoznak a különböző fajok. És hogy ott a fajkeveredés tényleg előre halad, mutatják a legujabb statisztikai adatok.

A valamivel több mint 700,000 belga állampolgár, aki flamandul és franczián tud, óriási többségében városi lakó. Nem kevesebb mint 517,570 lakik a 700,000-ből a belga városokban. Legjellemzőbb Brüsszel lakosságának nemzetiségi összetétele. A belga fővárosnak 176,138 lakosa van. Ebből tisztán franczia anyanyelvü 35,505: tisztán flamand anyanyelvü

40,502. Francziául és flamandul beszél 90,420 (51·12%); franczióul. flamandul és németül beszél Brüsszelben 5,226. Ekkép tehát Brüsszel valamint a többi városok lakossága erős fajvegyülést mutat fel. amennyiben csak 40,000 ember (29%) nem tud Brüsszelben francziául, a többi lakosság (71%) vagy tisztán franczia anyanyelvü. vagy beszél francziául is.

Statisztikailag nem állapíthatjuk ugyan meg, de igen valószinűnek látszik, hogy azon másfélszázezer belga lakosnak. aki két nyelvű, s nem városi elem. legnagyobb része a vidéki flamand intelligenciát képezi. Habár tehát a faji, illetőleg grammatikai vegyülés Belgiumban szintén nagyon hátramaradt, (arról nem is szólva, hogy a vegyülés perczentje mégis sokkal nagyobb, mint a mi románjainknál.) Belgiumban a kultura szintén erősen érezteti már hatását s a felszivódás és összeolvadás, mert a kulturai czentrumok erősek. csakhamar nagyobb arányokat fog ölteni. Erről tanuskodik azon adat is, hogy míg 1866-ban a lakosságnak csak 6%-a tudott francziául és flamandul, ez a % 1890-ben meghaladta a 11-et.

Erdélyben a kulturai czentrumok gyengébbek s így a faji és grammatikai vegyülés ott sokkal lassúbb tempóban fog előrehatolni. Az oláh lakosságnak azon csekély perczentje, mely magyarul tud, szintén legnagyobb részében városi lakó s vidéki román intelligenczia. De igen nagy különbség van az erdélyi fajvegyülés tekintetében azon szempontból is, hogy az oláhság nemcsak a Királyhágón innét, hanem a Királyhágón túl is csak minimális perczentben városi lakó. mint majd erről a városok fejezetében részletesebben fogok szólni. Belgiumban ellenben 1,270.000 tisztán flamand anyanyelvű és 517,000 francziául és flamandul beszélő egyén lakik a városokban. Ekkép tehát Belgiumban a kulturai pontokon sokkal nagyobb eredmények jöhetnek létre a faji és grammatikai vegyülésre nézve mint Erdélyben, ahol a lakosság többségét képező oláh faj a városi élettől félrevonul.

Ide járul még igen fontos geográfiai szempont is. Az oláh

faj Erdélynek leginkább hegyvidékeit lakja; az úttalan és hozzáférhetetlen tájak majdnem mind a román lakosság kezében vannak. Ekkép a kultura is csak nagyon nehezen férkőzhetik az elzárt hegyvidékekbe, arról nem is szólva, mily grammatikája van a kulturának. Sem magyar, sem német, sem oláh nyelvü kultura meg nem hódítja egyhamar, sőt beláthatlan időkig, Erdély bérczvidékeit.

A román izgatók csak ámítják tehát Európát, midőn erőszakos magyarosításról beszélnek. A tulajdonkép való románság nem magyarosodik sem erőszakkal, sem önként. A fennebb említett csekély perczent s az a még kisebb szántöredék, mely arról tanuskodik, hogy a románságban terjed a magyar nyelv, csak a román intelligencziára s a kevés számu oláh városlakókra vonatkozik. A magyar kultura itt érezteti némi hatását. Künn azonban, a románság nagy tömegeiben, a havasi falvakban, a magyar nyelv terjeszkedésének semmi nyoma.

Tavasszal a napsugaraknak óriási meleget kell kifejteniök, hogy felolvaszthassák a télen át felgyülemlett hótömegeket. A kultura keletkező és emelkedő napjának is óriási meleget kell árasztania, amíg a müveltség által nem érintett tömegeket átalakíthatja. Különösen áll ez akkor, ha e tömegek még egyszersmind geográfiailag vagy topográfiailag hozzáférhetetlenek. Az angol müveltség fényes napja, mely beragyogja a világot, századok óta fenn van Irország horizontján s a kerry-i hegyek keltáit még most sem volt képes teljesen átalakítani.

Kiszámíthatatlan, mily kulturai emelkedésnek kellend történnie Erdélyben s hány századon át kell ennek hatnia, amíg az erdélyi havaslakók gyökeres faji és nyelvi átalakulása meg fog történni. Nincs és nem képzelhető oly magyar optimismus vagy chauvinismus, mely csak álmodni is merne arról, hogy a közel jövőben, ami alatt századok is érthetők, az erdélyi románság a magyar faj javára asszimilálható lesz. A kultura nagy és örök törvénye a Keleten s így Erdélyben

is fogja hatását gyakorolni. A fajok és nyelvek vegyülése itt is be fog következni, mint bekövetkezett Nyugaton. de a nagy és hatalmas kulturák is csak hosszú időn át hatnak. A románság tehát legtávolabbról sem féltheti nemzetiségét. és ha a kulturai küzdelemben megállja helyét, nem féltheti egyáltalán. Amely faj azonban a kulturában hátramarad. az a népirtó nagy küzdelemben vesztes leend. Akár román, akár magyar.

III. FEJEZET.

Az erőszak a fajok küzdelmében.

A legnagyobb tévedések egyike, hogy erős fajokat és népeket az erőszak segítségével át lehetne alakítani s nemzetiségükből teljesen kivetkőztetni. A történelem mutat fel eseteket, amidőn egyes fajok csakugyan az erőszak áldozatai lettek. Ezeket azonban a zsarnokság vagy egyszerűen kiirtotta, vagy áttelepítette.

Róma sem gyakorolta rendszerint beolvasztó politikáját erőszak által. Hanyatlásának már igen komoly jeleit mutatta a római imperium, a midőn Claudius idejében nem ugyan nyilt erőszakkal, hanem a latin grammatikának absolut érvényesítése által akarta Róma felkényszeríteni nemzetiségét a meghódítottakra. A caesarismus legsötétebb korszakából való azon Svetonius által megörökített római törvény, mely szerint római polgár csak az lehetett, aki latinul tudott. A történelem mégis feljegyzett egyes eseteket, a midőn Róma egész fajokat kiirtott vagy áttelepitett. Oroszország utánozta e római politikát s korunkban is véghezvitte úgy az irtás munkáját, mint az áttelepítést.

A felszívás, az asszimiláczió, azonban, mely par excellence a kulturai küzdelem eredménye, csak a legkivételesebb esetekben történhetik meg az erőszak segítségével. Csak akkor, ha az erőszak igen nagy fölényben levő kultura fegyvereivel harczol. Egyes esetekben megtörtént ugyan, hogy barbár tömegek a kulturában magasabban álló fajokat magokba olvasztottak, de ez alakulás csak a barbár tömegek óriási

számbeli fölénye esetén jöhetett létre. Ez történt Anatoliában, ahol a törökök túlnyomó száma magába olvasztotta a kulturai fölénynyel biró görögséget. De az erőszak, ha csak a megsemmisítésig túlnyomó eszközökkel nem küzd, rendesen vagy csak igen kevés eredményt ér el, vagy pedig épen visszahatást szül s az ellenkező eredményre vezet.

Már e néhány sor kétségtelenné teszi, mennyire nem bir komoly alappal a dákorománok azon vádja, hogy Magyarország erőszakkal olvasztja be a románokat. Ez a vád még a művelt nemzeteknél is felteszi az ethnologiai tudatlanságot, felteszi azt, hogy sem francziák, sem németek, sem a többi művelt nemzetek nem ismerik a fajok és nemzetek keletkezésének történetét. Csakis ez magyarázza meg, hogy az izgatók vérlázító panaszokkal töltik be az európai s különösen a franczia sajtót, mikép irtják ki a magyarok a román nyelvet.

A francziák talán különösen érzékenyek lehetnek e panaszok iránt, mert tapasztalatból tudják, mily üldözésben részesül a franczia nyelv Elzászban és Lotharingiában. A Francziaországtól elvett e két tartományban tényleg erélyesen és következetesen folyik a germanizáczió, s nem lehet tagadni, hogy az elnémetesitésnek vannak gyakorlati következményei. A germanizáczió azonban Elzász-Lotharingiában még nem kegyetlen fegyverekkel küzdő és fajirtó háboru. Ez a háboru Pozenben folyik. Miután az állami hatalom és közigazgatás minden eszköze elégtelen volt Pozen elnémetesitésére, Németország még Bismarck idejében megkezdte a lengyelek ellen a fajkiirtást. Nem kevesebb mint száz millió állami kölcsönnel, illetőleg segélylyel halad előre a német gyarmatositás és a lengyel földbirtok kisajátitása.

Azt lehetne hinni, hogy a Bismarck által kieszelt nemzetiségi és faji harcz kimeritette végső eszközeit s elmondotta utolsó szavát.

De egy pillantás Oroszország legujabb történetére mindenkit meggyőz arról, hogy Németország germanizáló eszközei

nagyon is kezdetlegesek. A czéltudatos beolvasztás, a nagy orosz fajba való felszivása minden más fajnak, az emberiség történetében páratlan módszerekkel történik a czárok birodalmában. Mindaz, a mit valaha római imperátorok, konzulok, vagy prokonzulok egész fajok kiirtására vagy tömeges áttelepitésére tettek, összetörpül a szentpétervári kormányok cselekedeteihez képest. Csak legujabban történt, hogy II-ik Miklós czárnak összes lengyel alattvalói orosz nyelven voltak kénytelenek hüségeskütt tenni. Ez azonban csak a lengyel nyelv üldözésére vonatkozik s betetézte azokat a rendszabályokat, melyek a lengyel nyelvnek az iskolákból, magából a templomból való kiüzésére vonatkoznak. Egész Lengyelországban orosz a tannyelv s a legkomolyabb lépések történnek a lengyel-katholikus liturgia eloroszitását illetőleg. De Lengyelországon meg volt támadva, különösen a 63-iki fölkelés után, az összes lengyel földbirtok, és pedig nem ugy mint Pozenben telepités, hanem a mi az egész világon páratlanul áll, eladási kényszer által. Nagyon ismeretesek a czárizmus kényszeritő eszközei az egész orosz birodalomban. Az erőszakos russzifikálás kiterjed most már a balti tartományokra is. III-dik Sándor czárnak egyik legutolsó tette volt, hogy kiterjesztette az orthodox egyház hatalmát a nem orthodox felekezetekre, s az előbbinek főpapjai döntenek a tekintetben, épithet-e templomot valamely felekezet.

A russzifikálásnak e tényeiről, melyeknek czélja lengyeleket, ruthéneket s németeket a nagy orosz faj tengeréből felszivatni, még csak értesült Európa, mert azok a tartományok, a melyekben a fajgyilkos háboru folyik, közel vannak a nyugati államokhoz s a kényszerrendszabályok müvelt népeket sujtanak, a melyek följajdulnak s följajdulásuknak visszhangjuk van az európai sajtóban.

De ott van Besszarábia, a melyet Oroszország a legutóbbi török háboru idején vett el a románoktól. Ez már egészen félreeső tartomány. Az orosz kormánynak itt nem

kell attól tartania, hogy az erőszak tényeiről valami kiszivárog Európába. És nehogy a besszarábiai román ujságok valamit elárulhassanak, az orosz kormány egyetlen rendelettel betiltott minden román lapot. Igy azután még csak egy jajdulás sem hallatszik arról, mikép folyik a russzifikális munkája Besszarábiában.

Soimescu szenátor »Romania, Russia si intrei ta Alianta« czimű munkájában figyelmezteti honfitársait, a románokat, besszarábiai rokonaik sorsára s egyszersmind megvonja a paralellát azon kétféle bánásmód közt, melyben Oroszország és Magyarország részesítik a románokat. »Alig szokták meg«, irja, »a románok, hogy nézzenek a Prúton tul lakó testvérekre is, kik az orosz kancsuka alatt szenvednek és több rokonszenvvel viseltetnek a Kárpátokon túl lakó testvérek iránt — noha Erdély és Bánát politikailag soha sem voltak integráló részei a román államnak, mint volt Besszarábia integráló része Stefan Cel Mare hazájának egészen 1812-ig. Daczára a magyarok minden nyomásának, a Kárpátokon túl a román nem vész el, a román elem ott erősen áll és férfiasan küzd — törvényes és alkotmányos úton — nyelve és nemzetisége fenntartásáért.

Nincs igy ez Besszarabiában.

A Kárpátokon túl lakó románok iránt érzett túlnyomó rokonszenv eredménye annak a sűrü kereskedelmi és kulturális érintkezésnek, mely fennáll Erdély és a szabad Románia között azon állandó kivándorlás következtében, mely ez országokból felénk irányul. A kivándorlottak nálunk vagyont szereznek, társadalmi tekintélyre tesznek szert, sőt bizonyos befolyást is gyakorolnak a mi politikai és parlamenti köreinkre. Természetes, ha ezek a kivándoroltak nem feledik egykönnyen szülőföldjüket és szívök aspirácziójának tárgya a Kárpátok csúcsán túl van s ezért igyekeznek is itt ebben az értelemben egy nemzeti áramlatot teremteni.

Ha az eszmék és érzések e közössége természetes határai között kulturális és nemzeti alapon mozog a nélkül, hogy sér-

tené a legkevésbbé is az internacionális politikai viszonyokat a román állam és az osztrák-magyar monarchia között, senkinek sem lehet ellene ellenvetése.

A Kárpátokon túl lakó testvérek iránt érzett szeretetnek s a jó szolgálatoknak, melyeket nekik tehetünk, a legnagyobb bizonyítéka az, ha nem gyújtunk fel bennök oly illuziókat, a melyeket nem lehet megvalósítani a nélkül, hogy élesebbé ne tegyük a magyarokkal való törvényes viszonyokat, felkeltvén ezeknek gyanúját és bizalmatlanságát, hogy az osztrák-magyar birodalom megdöntésén munkálkodunk, sőt Oroszország eszközévé lettünk. Mentől jobban bíznak a magyarok a románok loyalitásában, annál inkább fog csillapulni chauvinismusuk s végre eljutnak oda, hogy meggyőződjenek arról, hogy a panszláv részről fenyegető közös veszedelemmel szemben a magyarok és a románok testvériesülése — birván a Kárpátok természetes erődjét, a leghatalmasabb gátja az orosz inváziónak és legerősebb biztosítéka jövendő létezésöknek.

Soimescu figyelmeztetése azonban nem keltett nemzetében visszhangot: a román társadalom most sem törődik a besszarábiai testvérekkel, a kiknek sorsa valóban szánalmas. Még a külföldről érkező román könyveket és ujságokat is egészen a legujabb időkig a határon elkoboztatta az orosz kormány. A román iskolai tankönyvek is ki voltak tiltva. Ezek, valamint a román ujságok bevitelét csak legujabban engedte meg az oroszok czárja.

E kegyelmi tény elégségesnek látszott a bukaresti liga előtt, hogy legutóbbi (1895 jun. 4-én tartott) közgyülése alkalmából köszönetet szavazzon a minden oroszok czárjának. Mily hálát érdemelne akkor a magyar állam és a magyar kormány, midőn megengedik bármely román könyv vagy irat behozatalát Erdélybe és Magyarországba: sőt a szabadelvü magyar alkotmány mellett lehetséges, hogy magyar területen a magyar állam és épsége ellen izgató román lapok jelenjenek meg? Magyarország iránt azonban a bukaresti liga akkép

mutatta meg háláját, hogy a magyargyülölő Luegert tiszteleti tagjává választotta. A czárnak megszavazott hála daczára az erőszakos russzifikálás a legteljesebb mértékben folyik minden téren, még a vallás terén is. Csak az idősebb román papoknak van megengedve az oláh nyelvű misézés; az ifjabbak mind tartoznak oroszul misézni.

Ily eszközök segitségével történik a fajbeolvasztás másutt, s történik nemcsak Oroszországban, melynek leplezett vagy leplezetlen borzalmaihoz a müvet világ már hozzászokott, hanem történik, bár szelídebb alakban, másutt is, a czivilizáczió élén haladó nemzeteknél.

És mégis mi magyarok vagyunk a zsarnokok. Mi, a kik a román faj és nyelv ellen egyetlen erőszakossági tényt nem követtünk el. Mi, akik megengedjük, hogy a románok román tannyelvü középiskolákat tartsanak fenn.

A magyarok zsarnokságának hirdetői a több mint háromezer román tannyelvű iskola, a virágzó és folyton fejlődő román pénzintézetek, a magyar sajtóval egyenlően szabad román sajtó s egyáltalán az a hatalmas kulturai fejlődés, melyet a magyarországi románság mutat s mellyel távolról sem hasonlítható össze a román királyságbeli románok kulturai fejlődése.

Mi vagyunk a zsarnokok, a kik megengedjük, hogy román pénzintézetek kisajátitsák az államalkotó magyar fajt s ennek helyére románokat ültessenek. Mi vagyunk a fajirtó kegyetlenek, a kik bünös közönynyel néztük a magyarság nem egy végvárának pusztulását. Mi vagyunk a barbár zsarnokok, a kik megengedjük, hogy Erdélyben megjelenhessenek román hirlapok, melyek a dákorománizmus szolgálatába állanak s melynek iróit csak abban a legvégső esetben sujtja nagyon is enyhe állami igazságszolgáltatásunk, ha nyilt támadást intéznek a haza és nemzet ellen.

Ilyen zsarnokok vagyunk mi, voltunk a multban s leszünk a jövőben. S bármennyire fog bennünket izgatni a

perfid vádaskodás, megmaradunk mindig a törvényesség, jogegyenlőség és szabadság terén. És pedig nem csak azért, mert zsarnokok lenni nem tudunk, s mert nem akarjuk utánozni az előadott brutális példákat, hanem egyszersmind azért, mert a történelemből s a jelenkor tapasztalataiból nagyon is jól tudjuk, hogy az erőszakos olvasztási eszközök rendszerint sikertelenek, igen gyakran épp az ellenkező eredményt hozzák létre. Tévedés azt hinni, mintha Franciaország nyelvi egységét czéltudatos beolvasztó törekvések hozták volna létre. Hiszen a franczia nyelv egysége legnagyobb részt már a XI-dik században létesült, s alig maradt itt-ott valami keltizmus vagy germanizmus. A nyelv egységét összetévesztik sokan a franczia nemzet és állam egységével, melyet valóban egy öntudatos és következetes politika volt képes létesíteni a provinczializmussal szemben. Az északkeleti szlávokat sem az erőszak olvasztotta be, hanem a kultura. Az egységes nyelveket és nemzeteket mindenütt a kultura létesitette, s ez fogja létesíteni jövőre is. A nyelvhatárokon lehet némi eredményeket elérni, mint tényleg elér Németország Posenben s Elszász-Lothringiában. A nyelvhatárok a történelem folyamában mindig alá voltak vetve az ingadozásnak. A tömeges beolvasztás azonban az erőszak eszközeivel lehetetlenség. Éppen Oroszország példája mutatja, hogy a legnagyobb és legerélyesebb hatalom által gyakorolt kényszereszközök is eredménytelenek, midőn jelentékenyebb fajok és tömegek beolvasztásáról van szó. A lengyelek ma erősebbek, mint voltak az üldözések előtt; a leghatározottabb gazdasági fölényt nyerték az orosz birodalom fölött.

Hogy pedig Németország erőfeszítése Posen germanizálását illetőleg mily kevés eredményre vezetett, egész Európa tudja.

Besszarábiában Oroszország teljes sikert érhet el, mert a pár százezer románra egész hatalmával reáfekszik az északi kolosszus. Igen csekély néptömbök a nagy hatások súlya alatt

szétmállanak, de nagy tömegek soha. Ezeket csak a kultura szívhatja fel és pedig csak azon esetben, ha nem támad bennök kulturai ellenhatás.

A legnagyobb képtelenség tehát a dákorománok azon vádja, hogy a magyaroknak bármily erőszaka kivetkőztethetné nyelvéből és nemzetiségéből a harmadfél millió románságot. Az erőszak mint beolvasztó eszköz történeti mese. A magyarok erőszaka dákoromán ferdítés s a történelem által megczáfolt értelmetlen denunciáczió.

VI. FEJEZET.

A fajokat fentartó erők. (Vallás és nemzeti eszme.)

1. A vallás a fajok küzdelmében.

Ismeretes, hogy a vallások mily kiváló szerepet játszanak népek, nemzetek és fajok életében. E kiváló szerepnél azonban még fontosabb volt az, melyet a vallás az ó-korban játszott. Fustel de Coulanges megállapította, hogy az ó-korban a vallás volt az egység kizárólagos kapcsa. Róma nem csekély mérvben annak köszönte hatalmi terjeszkedését, s később világhatalmát, hogy a meghódított városok isteneit és kultuszát befogadta. Mindjárt kezdetben magáévá tette Consus szabin istenség, majd később ugyancsak a szabin Quirinus isten kultuszát. Ezt azért tette, hogy benső kapcsot hozzon létre a szabinok népe és a római nép közt. Albát, melynek Róma csak kolóniája volt, azért támadta meg, hogy elvegye tőle isteneit és vallását, mert Alba az által uralkodott, hogy az uralkodó istenek kebelében trónoltak. Róma ugyanannyi istent és vallást hódított meg, mint a hány várost és provinciát. Hatalmába kerítette Praeneste Jupiterét, Lanuvium Junoját s a sammitok Venusát; a meghódított népek isteneit azután a saját istenei közé sorozva, létesítette a győzők és legyőzöttek politikai egységét.

A középkor vallási küzdelmei kevésbbé tartoznak tárgyunkra. Ezek a vallási fanatizmus eredményei voltak s uralkodók és nemzetek eltértek a bölcs római felfogástól, hogy a vallási egység csak abban az esetben szilárd alapja a politikai

egységnek, ha a vallások egységét a különböző kultuszok tiszteletben tartása, nem pedig azok megtámadása létesíti.

Az egész középkor tele van a vallások kiirtására vonatkozó törekvésekkel; a vallásnak tehát akkor inkább szétbontó mint egyesítő hatása volt.

A reformáczió nemcsak vallásilag, hanem politikailag is szétbontotta a népeket és államokat. A hol a reformácziót csirájában sikerült elfojtani, mint Franczia országban, a protestánsok kiirtása által, ott bármit vesztett a nemzet szelleme a szabad gondolkodás czímén, sokat nyert az állami és társadalmi egység. A hol az erőket taktikai szempontból meg kellett osztani, mint Magyarországon, ott a reformáczió végtelenül hasznos volt politikai szempontból is. Franczia ország a protestanizmus eltiprása következtében a czivilizáczió és haladás útján nagyon visszaesett, de nemzeti és társadalmi egysége kétségkívül nyert. A német állami és nemzeti deczentralizáczió és széttagoltság sok tekintetben a protestantizmussal függ össze.

A vallási eszme a legujabb korban sem vesztette el nagy befolyását a fajok, népek és nemzetek küzdelmében. Ma is van neki összekapcsoló hatása, mint Rómában, és szétválasztó ereje, mint a középkorban. Mind a két hatást, illetőleg eredményt szemléljük Európa különböző államaiban. Németországban a katoliczizmus nem természeténél, hanem helyzeténél fogva bontó hatást gyakorol. Ebben gyökerezik a német szeparatizmus. Ugyancsak ez a hatása van, szintén sajátságos helyzete miatt, a katoliczizmusnak Irországban, a hol szintén az angol államegység bomlasztó eleme. Franczia ország hatalmas állami és nemzeti egységének ellenben nemcsak a grammatikai és politikai, hanem egyszersmind vallási egysége is egyik szilárd alapja. A katoliczizmus Franczia országban egységesítő hatást gyakorolt. Hogy Magyarországnak a katoliczizmus sokat használt, nem is kérdéses. A magyar állam a katoliczizmus öléből született meg. Ha első királyunk, Szent István, a római helyett a keleti egyházhoz csatlakozik, Magyarország nemcsak a kul-

turában maradt volna a balkáni népek színvonalán, hanem a magyar nemzet szintén beolvadt volna talán a szlávizmusba, mint rokona, a bolgár nemzet.

A katoliczizmusnak későbbi ellenhatásai a bécsi reakczió tendencziáira vezethetők vissza. Róma vallásának szintén van faj- és nemzetfentartó ereje. Kétségtelenné teszi ezt első sorban Lengyelország példája, a mely a katoliczizmus segítségével védekezik Oroszország beolvasztó kisérleteivel szemben. A katoliczizmusban rejlő e konzervativ erő oka annak, hogy Oroszország ép úgy üldözi a katolikus vallást, mint a lengyel nyelvet. Ugyanez mondható el a Rómával egyesült ruthénekről is. Ezek politikai egyénisége már valóban csakis a katholikus vallás által különbözik az orosz nemzetétől.

De a legeklatánsabb példa a katoliczizmus fajkonzerváló erejére nézve Irországban található fel. Az irek rég elvesztették nyelvöket. Alig százezer ir tud még anyanyelvén szólni a kerry-i hegyekben. O'Connell angol nyelven tartotta hatalmas filippikáit Anglia ellen. Az ir nemzeti egyéniség kizárólag a katoliczizmusban tartotta fenn magát. A Gladstone által 1873-ban megszüntetett angol államegyház képviselte az angol elnyomást s a katoliczizmus az ir nemzeti érdeket. A ki az anglikán államegyházhoz tartozott, az nem lehetett ir s viszont Irország katolikus lakosai az ir nemzetet alkották és alkotják.

A katoliczizmusban tehát ép úgy megvan a faj- és nemzetkonzerváló erő, mint bármely más vallásban. Csak egy hátránya van van, szinte minden más vallással szemben, s ez az, hogy egyetemes jellege miatt nem alkalmas nemzeti egyházak alakítására. Minden kisérlet, mely a katholikus egyházat nemzeti egyházakra akarta deczentralizálni, szükségkép megbukott s pedig a katoliczizmus lényege: általánosságának s egyetemességének hitelvi tartalma miatt. A febronianizmus, mely talán a legnagyobb kisérlet volt a katoliczizmus nemzeti deczentralizácziója felé, látszólagos nagy sikerei daczára, csakhamar megbukott. A gallikanizmus hagyott ugyan maga után nyomot

az eszmékben, de mélyre ható következményei a franczia egyház különállása tekintetében ennek sem lettek.

A magyar katolikus egyház már megalakulása pillanatában magában hordozta a szeparatizmus csiráját. A magyar király kivételes, úgynevezett apostoli jogai mintegy eleve kijelölték a magyar katolikus egyház különleges jog fejlődését Róma irányában. A katoliczizmus kezdettől fogva államvallás volt ugyan Magyarországon, de a helyes kiindulási pont daczára sem fejlődhetett nemzeti egyházzá.

Nem vádkép hozható ez fel a katoliczizmus irányában, mert hisz általános jellege kizárja a nemzeti alakulásokat. De e tény kétségkívül konstatálható s politikai indokból konstatálandó is.

Más vallások különösen alkalmasak arra, hogy az állammal összeolvadjanak s az állam czéljait szolgálják. Anglia nem csekély mérvben köszöni nagyságát annak, hogy egyháza nemzetivé s az állami czélok tényezőjévé lett. A protestantizmus is egészen tud simulni az állami czélokhoz, mint Németország példája mutatja; de egyszersmind asszimilálni tudja a nemzeti czélokat, mint a magyar protestantizmus története kétségtelenné teszi.

De sehol sem maradt meg a vallás összekötő ereje a római birodalom bukása után annyira, mint Európa keletén. A rómaiságot, az impérium bukása után is folytatták a nyugati latin népek, francziák, olaszok, spanyolok. *Róma vallási szellemét azonban a Kelet örökölte.* Már a keleti császárság mutatta, hogy nem ugyan Róma műveltsége, hanem az antik rómaiság vallási szelleme. Itáliában megbukva, átköltözött Bizanczba. A nyugati római birodalom nem volt képes állami intézményeinek szerkezetébe boolvasztani a katoliczizmust; Bizancz ellenben teljesen asszimilálta vallási és politikai intézményeit. A katolikus egyház központjával, Rómával való vallási szakítás politikailag is nagy hasznára vált a Keletnek.

A keleti imperium mitsem hagyott örökségbe a keleti

népeknek mást, mint a *rómaiságból átszármazott egységesítő vallási eszmét*. A nyugati imperium nagyszerű kulturát, nyelvet s bámulatos intézményeket hagyott örököseire, a latin népekre. A keleti imperium a Balkánfélsziget népeire nem hagyott sem nyelvet, sem kulturát, sem institucziókat, hanem maga után hagyta a vallás unifikáló hatalmát. A görög nyelvből nem származtak leányok és unokák, mint nyugaton, a hol a latin nyelv egyenes leszármazókat hagyott maga után. De politikai czélokra talán még becsesebb legátumot hagyott utódaira a keleti vallásban. Ez a leghatalmasabb egységesítő erő. Ebben gyökerezik a legnagyobb egység gondolata, a panszlávizmusé. A katolikus szlávok sohasem voltak megnyerhetők a moszkvai czélokra, pedig faj- és nyelvrokonság köti őket a szláv czentrumhoz. A keleti vallás egységesítő ereje ellenben Oroszországhoz vonzott nyelvileg nem rokon népeket is, mint pl. a románokat.

Az erdélyi román kérdés szoros kapcsolatban áll a vallási kérdéssel. Az erdélyi románokat nemcsak a faj-, hanem egyszersmind a vallásközösség kapcsolja össze Romániával. Sőt a vallási kapocs még általánosabb, mert ez úgy az erdélyi románokat mint Romániát, a napi politika változandósága daczára, közel viszi Oroszországhoz.

Ha az erdélyi románok protestánsok volnának, nem volna román kérdésünk. Mert Keleten a vallás a legerősebb kapocs: nincs sem állami, sem politikai, sem társadalmi intézmény, mely oly hatalmas volna mint ez. A fajrokonság és nyelvközösség is foszló szál e kötelékhez képest. A protestáns oláhság nem csatlakozhatnék vágyaival sem Romániához, sem Oroszországhoz. A protestantizmus már rég belekapcsolta volna a a románságot a magyar állam kötelékébe.

De miért nem történt ez, legalább részben is, a katoliczizmus által? Azt lehetett volna hinni, hogy, midőn a bécsi udvar és Róma, egymással szövetkezve, vissza akarták hódítani a keleti egyháztól az erdélyi románokat, ez által legalább közvetett hasznot hajtanak a magyar nemzeti érdeknek. Ez azon-

ban még csak távolról sem volt egyiknek is gondolatában s a gyakorlati eredmény sem vált a magyar nemzeti érdekeknek hasznára. Annál kevésbbé kárpótolhatta a magyar nemzeti érdekeket az erdélyi románság nagy részének uniója a protestáns magyar államegyház bukásáért.

Kétségtelen ugyanis, hogy a román nemzeti eszmét a katoliczizmus ébresztette fel. A propaganda fide intézetben tanultak azon román ifjak, a kik a rómaiság öntudatára jutottak s ez öntudatukat felébresztették nemzetökben. Ez öntudat a katoliczismus révén került a keleti vallású románságba is. A katoliczismus volt az első kapocs a római hagyományok és a román nemzet közt: mert hisz a mig az összes románság a keleti valláshoz tartozott, román nemzeti eszme a rómaiság öntudatával kapcsolatban nem is létezett. A keleti vallás örökre elszakítani látszott az oláhságot nemcsak a vallási Rómától, hanem egyszersmind Róma kulturai hagyományaitól.

És mert a katoliczizmus volt a románságra nézve a nemzeti ébresztő erő, ez nem állhatott szembe a román nemzeti czélokkal. Különben is az unió, mint kétségtelen, nem tette a külsőségek tekintetében is azonossá a románok vallását a katolikus magyarok vallásával. Róma több engedményt tett a románoknak a coelibátus s a liturgia czímén. A magyar állam pedig sietett kiszabadítani a románokat a szláv liturgia uralma alól és saját kezdeményezésére létesítette azt a törvényt, mely a keleti vallású románokat is román nemzeti alapon organizálta felekezetté. A külsőségek pedig sokat tesznek a vallások politikai és társadalmi hatását illetőleg. Eltekintve tehát attól, hogy a katholiczizmus keltette fel a románokban a nemzeti eszmét, az unió, mert a külsőségekre nem terjeszkedett ki, nem hozta közelebb Magyarország katolikus román lakosságát a magyar nemzet többségét képező katolikusokhoz.

Ekkép jött létre az a sajátságos eredmény, hogy a magyarországi románságot nemcsak a keleti vallás, hanem egyszersmind a katoliczismus is erősíti. Így jutott a kato-

liczizmus Európa keletén is fajfentartó szerepéhez, mint melylyel bir Irországban.

A vallás az előadottakhoz képest tehát igen nagy szerepet fog játszani a fajok küzdelmében egész Keleten s különösen Magyarországon. Ez a szerep bizonyára kedvezőtlen a magyar nemzeti érdekekre.

2. A nemzeti eszme a fajok küzdelmében.

A nemzeti eszme a leghatalmasabb fajfentartó erők közé tartozik. Fejlődésének zenitjén sem volt ugyan kizárólagos fajfentartó erő; de ma még a döntő tényezők közt foglal helyet. A nemzeti öntudat, ha kulturára, irodalomra és művészetre támaszkodhatik, ma is szinte legyőzhetetlen és meggátolja, hogy bár egy kisebb faj a nagyobba beolvadjon. A nyugoti szlávokat, névszerint a cseheket és morvákat, a germánság főleg ezek nemzeti öntudata és fejlett kulturája miatt nem képes asszimilálni. A nemzeti eszme tehát Európa keletén erős gátja lesz a fajok összekeveredésének. De nem legyőzhetetlen gátja. *Ezredév* vagy ezredévek minden gátat ledönthetnek.

Európa közszellemét az utolsó ezredév alatt három eszme irányozta: a vallás, a nemzet és a szabadság eszméje. Ez eszmék különböző korszakokban előtérbe nyomultak, egymást követő sorrendben uralkodtak, de sohasem kizárólagosan és föltétlenül. A vallás eszméjével már foglalkoztam, úgy az ó-kori, mint a középkori, sőt a jelen kora való vonatkozásaiban. De éppen iménti fejtegetéseimből sem következik, hogy a vallási eszme valaha kizárólagos lecndett. Még legtúlzóbb korszakaiban is versenytársa volt a nemzeti eszme és a szabadság eszméje. Különösen a nemzeti eszméről nagy tévedés azt hinni, hogy az teljesen a modern kor találmánya s hogy a középkorban nem volt néha győzelmes versenytársa a vallási eszmének.

A területi állam a középkorban a népvándorlás szükséges következménye volt. Az emberiség nagy forradalma ismeretlen

népeket vetett északról és keletről a hanyatló római birodalomra. Ez a birodalom alapjában roskadozott, de fényt árasztott: a czivilizáczió fényét. Ez volt az egyetlen fény akkor Európában. A barbár népek, mint az éji lepék, előtörtek sötétségükből, hogy ezt a fényt körülrajongják, végre hosszú időre kioltsák. Általános zürzavar támadt, mint egy földforradalom után. A népek rétegei a rázkódás következtében kilódultak helyükből, egymásra torlódtak. Egyik erőszakkal félretolatott, a másik a föltornyosodó tömegek alá került és agyonnyomatott. Világrészünk egész arczulata átalakult. A római birodalom helyén, mely csak egy nemzetiséget ismert, a rómait vagy legfeljebb a görög-rómait, új államok támadtak, melyekben a legkülönbözőbb népvegyületek foglaltak egymás mellett helyet. Közös összekötő kapocs, mely a római polgárság volt, többé nem létezett. Ezt pótolta a területi állam eszméje.

De azért a nemzetiségi eszme szolgálatában álló erők nem szüneteltek. A fölkavart zürvavar megjegeczedése nem a területi állam gondolatának alapján történt. Szent Istvánunk mondása a regnum unius linguae-ről nem jelentette a nemzetiségi eszme erőinek elhalását. Ezek az erők működtek hazánkban egy ezredév előtt és működnek most. Működésük ma bizonyára öntudatosabb, de ez csak onnét van, mert az emberiség mozgalmai előtt most általában világosan lebegnek azon czélok, melyek felé a középkor félhomályában csak ösztönei vezették. Tény, hogy e kérdés a középkorban nem mindig a faji önérzetben, de a grammatikában is gyökerezett. A normánok, miután nyelvüket elvesztették s francziákká lettek, gyűlöletet tápláltak fajrokonaik, az angol-szászok iránt. Az általuk meghódított Angliát annyira megvetették, hogy építkezéseikhez Franczia-országból hozattak követ és fát. Azt hitték gőgös fölfuvalkodottságukban, hogy minden rossz, a mi angol és jó minden, a mi franczia. Igaz, hogy fajok álltak egymással harczban, s pusztultak el, olvadtak be, s velük együtt vagy egészen elveszett, vagy a győztes grammatikába olvadt nyelvük is.

De a fajok egymás elleni gyűlöletét akárhányszor elősegítette a nyelvbeli különbség.

Anglia meghódítása után a szászok csak azért mentek Vilmossal a Maine elleni irtó-háborúba, mert a gyűlölt király nemzetén, a vele egy nyelvet beszélő népen állhattak boszút. A hadjárat sorsát kevésbbé Vilmos norman lovasságának bravourja, mint inkább az angolok őrjöngő dühe döntötte el, kik követ kövön nem hagytak, még a fákat és szőlőtőkéket is kiirtották. Nemzetiségi gyülöletük elvakultságában azt képzelték, hogy a franciákat gyilkolva, Normandián állnak boszút.

Ki tagadhatná, hogy a föllhozott példából a hódító és meghódított faj egymás elleni gyűlölete villámlik ki? De ki merné egyszersmind állítani, hogy a nyelvkülönbség nélkül ez a gyűlölet oly izzóvá lesz?

A frankok és burgundok példája majd egészen hasonló. Az előbbiek úgy gyűlölték az utóbbiakat mint a rómaiakat. De a történelem tanúskodik, hogy Hildebert és Chlothar haragját a frankok nemzetiségi gyűlölete gyújtotta lángra.

Nem oly jelenség-e ez utóbbi, mint a lengyelek és oroszok nemzetiségi gyűlölete, mely széttépi a faji köteléket? S nem éppen a lengyel és orosz tüntet-e föl a fajrokonság mellett legnagyobb grammatikai eltérést?

S nem volt-e a mult rettenetesebb harczok szintere, melyek a faj- és nemzetiségi gyűlölet gyászlobogója alatt vívattak?

Sőt saját hazánkban nem volt-e az egész középkorban izzó nemzetiségi gyűlölet azon két faj közt, mely jelenleg teljes békében él egymás mellett, a magyar és német közt? Ha valaki tagadná, utalok a budai véres összeütközésekre s a felvidéki német városok privilegiumaira. A magyart a németség nem türte meg sorai közt és viszont.

És hogy a protestantizmus nemzeti és szabadsági czélokat rejtett a vallás köpenye mögött, magyarázni sem kell. Németország nagy vallási háborújáról nem is szólva, s mellőzve a franczia protestantizmus bukását, a vallási háborúk itt Magyarországon

is nemzeti és szabadsági eszméket rejtettek. A bécsi és linczi békekötések nemcsak a protestantizmus, hanem a szabadság érdekeit, valamint a nemzeti érdekeket is diadalra vitték.

A vallási eszme még a rajongás legtúlzóbb századaiban sem volt kizárólagos, hanem mindig kapcsolatban volt két versenytársával. A katoliczizmus fanatizmusa a keresztes háborúkban érte el tetőpontját; de már a XI., XII. és XIII. század magában hordozta a reformáczió csiráit. Hanyatlása csak később következett ugyan be, de e hanyatlás előjelei már korán mutatkoztak.

A legérdekesebb jelenségek közé tartozik, hogy *a vallási eszme utóbb versenytársában, a nemzeti eszmében talált szövetségest.* A nemzeti eszme hatása alatt a nemzeti egyházak keletkezése hatalmasan meg indult s mindenütt, a hol nemzeti egyházak keletkeztek, a mi főleg a protestantizmus és a keleti ortodoxia területén volt lehetséges, a vallási érzület kifejlődött és megizmosodott. A keresztes háborúk után hanyatlásnak indult vallási eszméket tehát a nemzeti és részben a szabadsági eszme mentette meg a bukástól.

A midőn a nemzeti eszme lett uralkodóvá, ez sem volt kizárólagos zsarnoka a művelt világ közszellemének. Hatalmát éppen úgy korlátolta a vallás és a szabadság eszméje, mint a vallási eszme zsarnokságát a szabadság és a nemzetiség ideálja. Korunknak még mindig uralkodó eszméje a nemzeti eszme; *de hanyatlásának már minden előjele mutatkozik.* A mult század óta a nemzeti eszme nevében folyó nagy és véres küzdelmek félreszorították gyakran a vallás, sőt a szabadság eszméjét; épp úgy, mint a vallási eszme zenitjén háttérbe szorult a szabadság és a nemzet eszméje. A nemzeti eszme hanyatlását azonban mi sem bizonyítja annyira, mint hogy már is versenytársára, a vallási eszmére szorul; sőt komoly jelek vallják, hogy a vallás eszméje részleges diadalokat vív ki a nemzeti eszme fölött.

A nemzeti eszme hanyatlását a nagy világküzdelemben minden jel mutatja. Az angol nemzeti eszmét, Gladstone titáni

szereplése óta, a szabadság eszméje gyengíti, s ez az eszme kényszeríti Angliát, hogy koncessziókat adjon Irországnak.

És ha csak a szabadság eszméje volna, mely a nemzeti eszme túltengésének hanyatlását előidézi, akkor örvendhetnénk mi s örvendhetne velünk a haladás minden barátja. De az az anakronizmus jő létre Európaszerte, hogy *az aggságnak induló nemzeti eszme mankójává a vallási eszme lesz.*

A jövő perspektivája még kedvezőtlenebbül nyilik meg a nemzeti eszme számára. A küzdőtéren megjelent *egy új eszme*, mely régebben csak az utopisták agysejtszövetében rejtőzött, a szocializmus eszméje. A szocializmus minden egyes lépése, melyet még ma kiszámíthatatlan útjain tesz, háttérbe szorítja a nemzeti és a most vele szövetséges vallási eszmét: sőt háttérbe szorítja a szabadság küzdő és diadalmas korszakának vívmányait. Nem akarok mélyen behatolni a jövő alakulásának ködképeibe s nem is vonok következtetéseket a magyar nemzeti eszme sorsára a jövőt illetőleg: de kétségtelen, hogy a társadalmi nagy kérdések még inkább alá fogják ásni a talajt a már is hanyatlásnak indult régi eszmék alatt. A nyugati szocializmus meggyengítette a nemzetiségi ellentéteket, s ekkép a nemzeti eszme hanyatlását jelenti a civilizáció élén haladó nagy nemzeteknél.

Az északi szocializmus elvadult formája, a nihilizmus, is a legesküdtebb ellensége a szláv nemzeti gondolatnak, s mint a tenger titkos mélyének erői aláássák a sziklát, úgy ássa alá a nihilizmus a pánszlávizmusban rejlő nemzeti eszmét.

Talán már nem is távol jövőben a fajoknak csak kulturai küzdelme marad meg, mely mindig létezett és létezni fog mindaddig, míg a földgömbön különféle fajok élnek. E kulturai küzdelemben is el fognak bukni a gyenge fajok, de nem a fegyver és erőszak hatalmánál fogva, hanem az átalakító erők hatása alatt, a melyek égitestünkön nem engednek soha pihenést és nyugalmat sem a fizikai, sem az erkölcsi világban, hanem mindig a tökéletesedésre és egységre törekszenek.

V. FEJEZET.

A kultura és a vagyon a fajok küzdelmében.

1. A kultura.

A történelem minden ténye tanúskodik róla, hogy a fajok küzdelmében s az egységes nemzetek alakulásában szinte döntő tényezőt képezett és képez ma is a kultura s az ezzel kapcsolatos vagyonosság. A leghatalmasabb hódítók, ha a meghódított népeknél fejlett kulturával találkoztak, beolvadtak e kulturába, vagy legalább átvették a meghódított népek műveltségét. Róma gyökeres átalakuláson ment keresztül, midőn Görögország meghódítása következtében a hellén kultura hatalma alá került. A Galliát meghódító frankokat fölszívta magába a gallo-római műveltség és a gallo-román művelt társadalom. A műveletlenségnek nincs hódító ereje s ha megtörténik, hogy óriási nyers tömegek viszonylag elenyészően csekély kulturelemeket elnyelnek, ez a barbárság hódítása a czivilizáczió fölött. De még e barbár tömegek is alá vannak vetve az általuk széttiport czivilizáczió hatásának. A népvándorlás durva tömegei nem voltak képesek megsemmisíteni a római czivilizácziót, mert habár szétdulták annak nem egy góczpontját, a polgáriasultság kialvó lángja bennök újra lobot vetett.

A kultura a jövőben is azon szerepet fogja vinni, a mit vitt a multban. Leghatalmasabban elő fogja mozdítani a fajok vegyülését és egységes nemzetek keletkezését Európa Keletén is, mint a Nyugaton. A magyar nemzet büszkén mondhatja el, hogy keleti határain vannak fölállítva a nyugoti czivilizáczió

legvégső fényes határkövei. Még abban is nagy elégtétele rejlik, hogy e fényes határkövek, eltekintve a szászoktól, a magyarok által lakott vidékeken vannak fölállítva. A tölgyesi szorostól egészen a tömösi szorosig, tehát a magyar királyság legvégső keletén, a Székelyföldön, oly fejlett kultura van, mely fölötte áll az ország átlagának s méltó zárkövét képezi a műveltség azon épületének, melyet a magyarok egy ezredév alatt szent István birodalmában létrehoztak.

Nincs az egész Keleten egyetlenegy kulturai pont, mely csak legtávolabbról is kiállhatná a versenyt a magyarság ezen végvárának kulturai viszonyaival.

És a hatalmas magyar kultura nem is itt, hanem az ország nagy belső czentrumaiban van otthon. Kulturai fölényünk tehát a Kelet felé teljesen biztosítva van egyszersmind nemzetiségeink irányában is. — Nincs egyetlenegy nemzetiségünk sem, melynek kulturája csak távolról is kiállaná a versenyt a magyarral. A Dráva és Száva vonalán van keletkezőben egy erős délszláv kultura, a horvát. Ez hodítólag hathat a Balkán-félsziget felé. A horvát nép azonban nem nemzetiség, hanem nemzet, s a magyar kulturának a Dráva-vonalon túl ép úgy nincs nemzetalkotó hivatása, mint nem volt és nincs a német kulturának a felső Duna völgyén túl Kelet felé.

Tót, szerb s a többi kulturáról, mint nemzetalkotó és társadalomképző elemről felesleges beszélni.

Egyedül a románságnál érdemes vizsgálni azt a kérdést, vajjon nincsenek-e benne nagyobb kifejlődésre képes, oly kulturai elemek, a melyek kulturai szakadást létesithetnének a magyar faj és a román nép közt s az utóbbit különálló társadalommá s majdan nemzetté alakíthatnák át, a mint átalakult a horvát nép (a hosszu századokon keresztül, elszakadva a magyar kulturától) horvát nemzetté.

A fajok és kulturák küzdelme uj jelenség a Keleten. Ez a küzdelem a Nyugat nagy népeinél lefolyt már századok, sőt egy ezredév előtt.

E küzdelem eredményei a Nyugat egységes nemzetei és államai. A különböző fajok kultura nélkül hasonlítanak a téli hó és fagy által elborított mezőkhöz. Addig nem csiráznak és nem virágoznak, mig a tavasz napjának melege nem érinti azokat.

A népvándorlás korszakától a legutóbbi századokig, hogy úgy mondjam, kulturai tél borította az egész Keletet; így tehát nem csuda ha a fajok kulturai küzdelme nem támad föl, s hogy a nyelvviszonyokban Keleten a Magyarok bejövetele óta aránylag kevés változás történt. A mig Nyugaton a kultura megteremtette a különböző nyelvekből az egységes nyelvet, s a különböző fajokból az egységes nemzeteket, addig Keleten a különböző fajok és nyelvek fenmaradtak.

A bolgár grammatika elveszésén kívül alig történt valami nevezetes átalakulás. A legsötétebb barbárságban is történnek ugyan átalakulási mozgalmak, sőt az inkulturának, a müveletlenségnek is meg van hódító ereje. Vannak reá példák, hogy magasabb kulturához tartozó, de számszerüen csekély és hanyatló fajokat a barbárság felszivott magába. Az inkulturának azonban leginkább konzervativ ereje van.

A műveltség által nem érintett fajok megtartják egyéniségöket s nyelvöket, *s a küzdelem csak akkor következik be, midőn a kultura érinteni kezdi öket.* Ekkor dől el, vajjon gyakorolja-e rájuk beolvasztó erejét a müveltség, vagy pedig, van erejük külön önálló kultura létesítésére.

A nemzeti ébredés a Keleten együtt jelen meg a kulturának az Oriens horizonjára fölemelkedő napjával.

A barbárság tele mulóban, a kulturai tavasz keletkezőben van. Megindul a Keleten is az a nagy küzdelem a fajok és nyelvek között, a mely a Nyugat eredményét létrehozta. Győzni fognak az erősebb kulturák s az ezekre támaszkodó nyelvek.

Nem követelünk a magyar kultura és grammatika számára egységes társadalom- és nemzetteremtő missziót a Kárpátok vonalán túl, *Kelet felé*, habár büszkén elmondhatjuk, hogy

kulturai fölényünk a Kelet népei fölött legalább oly nagy, mint a nyugati népek kulturai fölénye mifelettünk. Valamint tehát a nyugati kultura hat reánk, azonképen hat a mindig hatalmasabban kibontakozó magyar kultura a Kelet népeire. De Pozsonytól Brassóig, a nyugati Kárpátoktól a keleti Kárpátokig a magyar kulturától senki el nem vitathatja nemzetalkotó hivatását. A magyar faj politikai hegemoniáját a magyar kultura vezérszerepe egésziti ki, a mely szerep betöltésében részt vehet nem csak a specifikus magyar faj, hanem a nemzetiségeknek a magyar kulturába felolvadt minden eleme is. Némi helyi jelleggel biró nemzetiségi kulturák keletkezhetnek, sőt már keletkeztek is, de domináns, oly kultura, mely a magyar nemzet és állam egységét megbonthatná, ily kultura nem keletkezhetik sem Felső-Magyarországban, sem Erdélyben. A mi különösen a románságot illeti, ez számbelileg a legnagyobb nemzetiség ugyan, de a benne rejlő kulturai elemek legfejletlenebbek.

A kulturai különbséget a magyar faj és a románság között szükségesnek tartom egész röviden statisztikai adatokkal is megvilágítani. Egyik előző fejezetben említettem már, hogy az egész román királyságban csak 2500 népiskola van, tehát hasonlíthatatlanul kevesebb mint Magyarországon csak a román faj számára a mennyi létezik. Az irni és olvasni tudók száma Romániában nem éri el a 700,000-et, mig Magyarországon pusztán a magyar faj kebelében nem kevesebb mint 4.011.000 azok száma, akik irni és olvasni tudnak. Százalékokban kifejezve: Romániában az összes lakosságnak csak 13%-a tud irni és olvasni, mig a specifikus magyar faj férfi lakosságának irni és olvasni tudó hányada közel 60%.

Még a magyarországi szlávok is sokkal felette állnak úgy a romániai, mint a magyarországi románságnak. A tót lakosságból a férfiak irni és olvasni tudó %-a 50, a horvát 49, a vendé 48. Csak az oláh lakosságnál kezdődik a nagy esés: 19%-a az olák férfi lakosságnak tud irni és olvasni. És még a magyar-

országi oláhságnak e silány kulturai perczentje is egész müveltségi magaslaton áll a romániai románok kulturperczentjéhez képest.

A kulturai sötétség a szerint növekszik Szent István birodalmában amint az oláh perczent emelkedik. Minél nagyobb az oláh lakosság száma valamely vidéken, annál kisebb a kulturai perczent. Legmüveletlenebb férfilakosság van Szolnok-Dobokában (irni és olvasni tudók számaránya 20·07%), Hunyadban (20·50%), Máramarosban (22·08%), és Kolozsmegyében (23·75%). Legmüveletlenebb női lakosság: Hunyad (12·06%), Szolnok-Doboka (11·10%), Máramaros (13·17%), Alsó-Fehér (14·92%), Torda-Aranyos (15·74%), Kolozs (16·05%), Szilágy (20·58%), Krassó-Szörény (20·96%), Arad (22·57%), Ugocsa (22·59%), Kis-Küküllő (23·28%), Fogaras (23·29%), Maros-Torda (24.58%). Brote nyelvterülete tehát kulturailag legsötétebb foltja Magyarországnak.

Ellenben Erdélyben a tulnyomólag magyarok és németek által lakott megyékben az irni-olvasni tudók aránya:

Brassó	74·20	»	61·43	»
Csik	42·52	»	26·42	»
Háromszék.	55·56	»	40·57	»
Nagy-Küküllő . . .	59·73	»	47·61	»
Szeben	60·11	»	43·91	»
Udvarhely	58·60	»	39·05	»

És mennyivel sötétebb még maga Románia, mint a magyarországi és erdélyi román nyelv-vidék kulturai sötétsége.

De legjellemzőbb az oláhok kulturájára és kulturképességére azon körülmény, hogy a kulturai pontokat, a *városokot* minden faj közt legkevésbbé tartják megszállva. És a lehető legnagyobb figyelemre méltó ama tény, hogy *magán a román nyelvvidéken minél erösebb kulturai központot képez valamely város, annál kisebb ott az oláh lakosság számaránya. Ellenben*

minél kevésbbé képez kulturpontot valamely város az oláh nyelvidéken, annál erősebb ott az oláh lakosság százaléka.

A következő adatok e tekintetben felettébb tanulságosak.

A Brote által oláh nyelvterületté dekretált 18 vármegye kulturpontjainak, vagyis városainak lakossági számaránya a következő:

Város neve	Összlakosság	Oláhok száma
1. Fogaras	5,681	1917 (34%)
2. Déva	4,657	1996 (43%)
3. Nagy-Enyed	5,932	1344 (23%)
4. Lugos	12,489	5277 (42%)
5. Deés	7,728	1791 (23%)
6. Torda	11,079	2297 (21%)
7. Besztercze	9,109	2274 (25%)
8. Nagy-Szeben	21,465	4581 (21%)
9. Zilah	6,476	329 (5%)
10. Arad	42,052	7873 (19%)
11. Kolozsvár	32,756	3226 (10%)
12. Erzsébetváros	2,795	595 (21%)
13. Nagyvárad	38,557	2527 (6%)
14. Segesvár	9,618	2429 (25%)
15. Temesvár	39,884	3613 (9%)
16. Brassó	30,739	9758 (32%)
17. Marosvásárhely	14,212	669 (5%)
18. Szatmár	20,736	717 (3%)

Ha a magyarországi és erdélyi románság tovább fejleszti kulturáját, kétségkivül jobban meg fogja szállni a városokat is. Ennek előjelei már mutatkoznak, mert bármi kedvezőtlenek a

fennebbi 1890-iki számarányok az oláhokra nézve, a multhoz képest azok mégis haladást mutatnak. Évekkel, pláne évtizedekkel előbb ugyanis még kedvezőtlenebb volt az oláhság városi százaléka.

Tagadhatatlan, hogy a román intelligenczia is az utolsó évtizedekben megnövekedett, ami természetesen szintén a magyarok zsarnokságát mutatja. A Bach-korszakban összeirták a hivatalviselésre képes oláhokat s alig találtak néhány százat. Az oláh intelligenczia ellenben most ezerekre rug. Csak a községi és körjegyzők között 461 vallotta magát az 1890-iki népszámlálás alkalmával oláh nemzetiségünek. Magában Erdélyben 221 oláh körjegyző van. Oláh nemzetiségü lelkész volt 1890-ben 1481 gör.-kath., 3386 gör.-keleti. A két felekezetből magára Erdélyre esik 1897 oláh lelkész. Tanitó volt ugyanakkor oláh nemzetiségü közel 3000, s e számból magára Erdélyre 1538 esik. És semmi sem bizonyítja annyira a magyarok zsarnokságát, mint hogy *ezen népoktatók közül több mint 500 még most sem tud magyarul.* Tehát a magyar nyelv kötelező oktatását elrendelő törvény már e miatt sem hajtható végre.

A román nemzetiségü ügyvédek és orvosok, valamint az értelmi kereset egyéb emberei szintén nagyon megszaporodtak s pedig azon negyedszázad alatt, amióta a magyar zsarnok uralom a liga szerint elnyomja a románságot. Ezen negyedszázad előtt az erdélyi és magyarországi románságnak alig volt e néven nevezhető intelligenciája. Most ez az intelligenczia, mely létét a magyar szabadságnak s a magyar állam kulturai hatásának köszöni, nagyobb részében a dákoromán agitáczió élén áll, sőt a dákoromanismus csakis ez intelligenciában gyökerezik, mert a parasztság vajmi keveset törődik a politikával.

De mennyire eltörpül úgy számra, mint műveltségre ez a román intelligenczia a magyarhoz képest! Körülbelül ép azon minimális arányra redukálódik, mint a román nemzeti kultura, ha a magyarral kerül összehasonlításba. Az arány és viszony mindig ugyanaz. A magyarországi románok kulturája és intelli-

genczája erősebb a romániai román kulturánál és intelligencziánál. A magyarhoz hasonlítva mindakettő az elenyészés szíztólijára redukálódik.

A fennebb közölt statisztikai adatok mutatják az átlagos műveltség összehasonlítását, mely óriási számarányokban a magyarság javára esik. Hát még a minőség és nemcsak a mennyiség! A magyar nemzetnek virágzó irodalma és az egész művelt világ által elismert művészete van. Nemzetünk már egyenrangú tagja a kulturában a nyugoti nemzeteknek. Ezek közül a legelőrehaladottabbak megelőznek bennünket, de a különbség köztünk és köztük távolról sem akkora, mint amekkora kulturai fölényben vagyunk mi a magyarországi s a romániai románság felett. Nem a büszkeség, hanem a nyilvánvaló tények mondatják velünk, hogy mi magyarok vagyunk Európa keletén a kultura határőrsége.

2. A vagyon.

Valamely fajnak szegénysége s a gazdaságilag felette álló faj gazdagsága nem mindig mozdítja elő az összeolvadást, sőt gyakran oly ellentéteket is szül, mint aminőt Irországban tapasztalunk, ahol az ellentét alapját nagy részben gazdasági ok képezi. A magyarok azonban sohasem fosztották ki az oláhokat, mint az angolok az ireket, s így ellentét e miatt nem támadhatott. Sőt egészen kétségtelen, hogy a román jobbágyok Erdélyben és Magyarországon évtizedekkel előbb lettek szabad földbirtokuk tulajdonosaivá, mint Romániában. A román faj gazdasági kifejlődése pedig szintén határozottan a magyar alkotmány visszaszerzése óta vett nagyobb méreteket.

A vagyonosság terén szintén ugyanazok a viszonyok állnak fenn. A magyarországi és erdélyi románság a magyar zsarnokság negyedszázada alatt határozottan fejlődött és erősödött vagyonilag is. A magyarok elnyomó rendszere oda vitte a dolgot, hogy 28 év előtt még teljesen koldus és nyomorult

oláhságnak ma nem kevesebb mint 41 pénzintézete van. E pénzintézetek alaptőkéje meghaladja a 2,000.000 forintot s tartaléktőkéje megközelíti a félmilliót. És e román pénzintézetek igen ügyes kezekben vannak, amit mutat az is, hogy a 41 pénzintézet mult évi tiszta jövedelme 364.398 frt volt, vagyis a részvénytőke 18%-a. A 41 pénzintézet mult évi betéte meghaladta a 10 milliót. A románság tehát kétségkívül gyarapodik; de mily csekély méretekben velünk összehasonlítva, akik a kulturai és gazdasági vezérszerepet visszük szent István birodalmában.

Nem is akarok azon 100 és 100 millió tőkékre hivatkozni, melyekkel a magyar pénzintézetek birnak. Csak azt említem meg példaképen, hogy egyedül az Első pesti hazai takarékpénztárnak 1893-iki tiszta nyeresége meghaladta a 2 milliót, vagyis akkora volt, mint az összes román pénzintézetek alaptőkéje. És mig a 41 román pénzintézet mult évi betétei csak valamivel haladták túl a 10 milliót, addig a pesti hazai takarékpénztárban 1893-ban nem kevesebb mint 104 millió frt betét gyülemlett össze s ugyanezen pénzintézet évi forgalma 760,000.000 frt volt.

E számok nagyon világosan beszélnek.

A románság szinte még figyelemreméltóbb fejlődési mozgalmat tüntet fel a földbirtok-viszonyokban. Bizonyos czélzatosság és következetesség mutatkozik a románok közt a földbirtokszerzés terén s a 41 román pénzintézet szinte csak azért létezik, hogy a román nemzeti törekvést megvalósítsa.

A románok, akik a dákoromán eszme kultuszának hódolnak, két rendszert követnek czéljaik megvalósításánál. Az egyik rendszer a nagy szavak, a zaj és tüntetések rendszere. Román izgatók politikai jelszavakat hangoztatnak, vádaskodnak az európai sajtóban, denuncziálnak bennünket, hogy erőszakosak és barbárok vagyunk; egyszer Balázsfalván, másszor Nagyszebenben tartanak gyűléseket s hoznak határozatokat. Ezek a magyar ügyre nem veszedelmesek; inkább használnak, semmint

ártanak. A román nemzeti pártot sikerült dekomponálniok, a vezető gyeplőt kiejtették kezükből s oda dobták a tömeg közé. Túlzásaikkal elrontották dolgukat a román kormánnyal, kompromittálták Európa előtt a román ligát, sőt magát a román ügyet is.

Van azonban a román nemzeti politikának más rendszere, s vannak más emberei is. Ez a rendszer válhatik veszedelmessé, s ezek az emberek tehetnek kárt nemzeti érdekünkben. Ezek nem ütnek zajt, nem verik a nagy dobot, panaszaikkal nem töltik be Európát, hanem csendben dolgoznak. Erélyesen és következetesen mennek előre kitüzött czéljuk felé, s ez az, hogy Erdélyt *társadalmilag és gazdaságilag* megszerezzék a románság számára. Nagyon jól tudják, hogy ha ez sikerült nekik, akkor egyszersmind meghódították Magyarországot Ojtostól és Küküllőtől kezdve a Tiszáig. Az oláh nemzeti ügy ez óvatos és messzelátó munkásai már évtizedek óta működnek és tagadhatatlan eredményeket értek el. Az oláh nemzeti kultura előmozdításáról nem is szólva, mindent elkövetnek, hogy az erdélyi románságot műveltté és gazdaggá tegyék. Eddig főleg csak a parasztságot erősítették, s arra törekedtek, hogy a magyar kézből elhullott földbirtok román pórok közt osztassék föl, s ekkép a román nép lépésről lépésre előre haladjon Erdély talaján. Ismeretesek az eredmények, amelyeket e tekintetben a csendben dolgozók elértek. Ujabban még intenzivebbé igyekezték tenni a jelzett törekvést s rendszerüket magasabb nivóra emelték. Tudták és tudják jól, hogy középosztály nélkül egyetlen faj sem érhet el sikereket, sőt még csak nemzeti egyéniséget sem szerezhet. Pusztán parasztokból, havasi pásztorokból, izgató pópákból, nehány ügyvédből és orvosból nem lehet Erdélyben a különálló s politikailag is különállást követelő nemzetet megkonstruálni. E czél érdekében szükség van nemcsak intelligens, hanem egyszersmind vagyonos, lehetőleg fölbirtokos középosztályra.

A magyar nemzeti politikának is első sorban a földbir-

tokos középosztály volt mindig letéteményese és vezére. E földbirtokos középosztály nélkül sem 48-iki, sem 67-iki vivmányaink nem jöttek volna létre. Hogy e politikailag iskolázott társadalmi réteg meggyengült, elég sajnosan tapasztaljuk már is. A liberális magyar nemzeti politika részben elvesztette természetes súlypontját, s most keresi azt az alapot, ahova áthelyezkedjék. Az erdélyi románoknak sohasem volt közép földbirtokos osztályuk, ez volt oka annak, hogy román nemzeti törekvések nem gyökereztek vezető társadalmi rétegben. A csendben dolgozók ezen akarnak most segíteni.

A földbirtokos középosztály a legújabb idők válságáig a Királyhágón túl is nemzeti, vagyis magyar volt. Oláh középföldbirtokos csak itt-ott létezett, e válságok azonban sehol sem idéztek fel súlyosabb bajokat mint éppen a legveszélyesebb és legveszélyeztetettebb ponton: Erdélyben. Az erdélyi kis- és középbirtokos magyarság részben tönkre ment, s ennek a helyét akarják most pótolni a román nemzeti ügy hallgatva dolgozó munkásai oláh elemekkel. Nem kevesebbet akarnak, mint a magyar gentry ritkuló sorait román gentryvel helyettesíteni. Ez a gentrygyártás még nem mutat fel ugyan nagy eredményeket, az oláh középföldbirtokos osztály még nincs megteremtve. De a munka e téren is folyik céltudatosan és erélyesen. A célt szolgálják a román pénzintézetek s a vezetők, de leginkább az az önfeláldozás s az anyagi érdekeknek a politikaiak alá helyezése, amely a néma munka intézőit jellemzi. Az első példányok az újonan gyártott oláh középföldbirtokos osztály előfutárai gyanánt már megjelentek Erdélyben, a régi gentry gyér sorai mellett. Ha a kisajátítási munka tovább folyik, követni fogják sokan az első példányokat, s ha egyszer sikerült Erdélyben román középföldbirtokos osztályt teremteni, akkor a román nemzeti politikának nyert s a magyar nemzeti politikának vesztett ügye van. Ez új földbirtokos osztály lesz természetes vezére a románságnak, és nem szédelgők, vagy a nemzeti jelszavakat csak céljaikra használó önzők fogják majd kezükben

tartani a gyeplőt. A fanatikus pópák és pert kereső ügyvédek háttérbe szorulnak akkor a valódi vezérek mögött.

Hogy a román ügy azon sikereket elérhette, melyekről az alábbi adatok tanuságot tesznek, szintén a magyarok ismeretes zsarnokságának tudható be, akik nemcsak megengedik, hogy román nemzeti pénzintézetek jöjjenek létre, hanem ezeket még az elnézés kedvezményében is részesítik. És ugyancsak a magyarok zsarnok uralmára mutat azon tény, hogy sem a kormány, sem a törvényhozás nem védelmezi a magyar fajt azon kisajátítási műveletekkel szemben, melyeket a román pénzintézetek véghezvisznek. Németország 100 millió állami segélylyel védi és terjeszti Posenben a német koloniákat. Az erdélyi magyarságot sem az állam, de még a magyar pénzintézetek sem védik azon pontokon, amelyeken a román pénzintézetek tényleg kisajátítják a magyar földbirtokot. *Horváth Gyula erélyes felszólalásának csak ezután lesz megfelelő eredménye.* Az alábbi adatok részletesen feltüntetik, mekkora földbirtok van különösen a román középbirtokos osztály kezén. Ez adatok két irányban is tanulságosak. A magyarok megismerhetik azokból, hogy tényleg létezik oly román nemzeti mozgalom, mely román középföldbirtokos osztályt akar teremteni. *A külföld pedig megtudhatja ez adatokból, hogy a románság nemcsak az egész ország irányában, hanem még azon vármegyékben is törpe minoritásban van a földbirtokot illetőleg, ahol lélekszámra nézve a lakosság többségét képezi.* A Brote-féle román nyelvterületet ez adatok is érdekesen világítják meg. Miképlehetne kiszakítani a magyar állam egységéből e területet akkor amidőn nemcsak a kultura, hanem egyszersmind a vagyon óriási nagy fölénye nem a román, hanem a magyar lakosságnál van?

A románságnak azonban a földbirtokban sokkal kedvezőbb szerepe van mint az iparban. Nagy oláh földbirtok még van, de oláh nagyipar nincs sem a Királyhágón túl, sem azon innét.

Az 1890-iki népszámlálás kiterjesztette figyelmét a nagyiparosok nemzetiségére is. E hivatalos és az illetők saját beval-

lásán alapuló adatokhoz képest volt az egész magyar birodalomban (több mint 20 segédmunkással dolgozó) *nagyiparos-magánvállalkozó 907. Ebből nemzetiség szerint: 533 magyar, 320 német, 18 tót, 2 szerb, 1 ruthén, 8 cseh, 3 lengyel, 3 morva, 11 olasz, 1 bolgár, 7 egyéb idegen nemzetségü. Román egy sem.*

A kisiparban a románság, a magyarok zsarnok uralma óta szintén kezd tért hódítani s ezen a czímen növekszik városi százalékuk. Így terjeszkednek a kisipar által Szebenben és Brassóban. De, ismétlem, a nagyipar és nagyvállalkozás szinvonalára sehol sem képesek emelkedni. Egyáltalán az iparra való képesség majd teljesen hiányozni látszik a román fajból s pedig nemcsak nálunk, hanem Romániában is. A vámháború előtt Románia ipari szükségleteit jelentékeny részben Erdélyből fedezte s pedig nem csekély hányadban a székely házi iparból. A vámháború óta Románia maga akar ipart teremteni; de leginkább magyarok, németek, szóval idegenek létesítik Romániában is a nemzeti ipart.

A román fajnak az iparban és kereskedelemben való ezen páratlan hátramaradása, nem pedig a magyarok zsarnoksága oka az erdélyi románság nagy szegénységének. Egyáltalán az erdélyi román lakosság nagy kulturai és gazdasági fejletlensége oka azon igen sajnálatos ténynek, hogy a románság csak minimálisan vesz részt a magyar állam terheinek viselésében. Különösen a román lakosság oka annak, hogy Erdély annyira deficzites vidék. Mint a jelen munkám 2. részében már említettem, az Erdélylyel kiegészített Dákoromániának ép a románság miatt lenne nagyon deficzites. Erdély román autonomiája pedig szintén az oláh lakosság nagy szegénysége miatt sok pénzébe kerülne Magyarországnak.

Mielőtt áttérnék az oláh földbirtok-viszonyok ismertetésére, szükségesnek tartom az erdélyi és magyarországi viszonyokat a közterhek viselésének szempontjából megvilágítani. Az itt közölt adatokból kitünik:

1. hogy a túlnyomólag oláh lakossággal biró vármegyék, összehasonlítva a magyarországi, vagyis a Királyhágón *innen* fekvő vármegyékkel, igen csekélylyel járulnak az állam közterheihez. Ha hozzájárulási összegük némely helyen föl is emelkedik, ennek az az oka, *hogy az illető vármegyében erős a magyar, illetőleg a német elem.* A legtöbb adót fizető városok pedig az egész oláh területen magyar vagy szász jellegűek. A székely vármegyék csekély adózási aránya nem adókedvezményt jelent, hanem jelenti azt, hogy a székelyföld gazdasági kifejtéséért nagyon kevés történt.

2. Egész Erdély, a magyar vidékekkel együtt is, aránylag kevés részt vesz a közterhek viselésében. Horvátország részvétele a közadózásokban valamivel több és mégis deficzites ország: Magyarországnak évenkint több millió forintjába kerül a horvát autonomia. Legalább ugyanennyibe kerülne Erdély román autonomiája!

3. A felső-magyarországi tót jellegű vármegyék a közteherviselést illetőleg legközelebb állnak Erdélyhez, vagyis szintén erősen deficzitesek.

Mindebből világosan következik, hogy a magyar államot gazdaságilag a magyarság s részben a vele szövetséges németség tartja fenn s ennek óriási gazdasági és kulturai fölénye pótolja ki azon hiányt, amelyet románok, tótok és horvátok pénzügyileg okoznak a magyar állam háztartásának.

A következő adatok mindenkit meggyőzhetnek ez állítás igaz voltáról.

1894-re Magyarországon, Horvátország nélkül, de Erdélylyel elő volt irányozva 100,000,000 frt *egyenes állami adó.* Horvátországgal együtt 109,000,000 frt. Ez egyenes adókban Erdély következőleg particzipált:

I.

Erdélyi vármegyék.

Megye neve	Terület □ kilométerekben	Lakosság	Adóelőirányzat 1894-re forintokban
Alsó-Fehér	3,576.83	193,072	751,351
Besztercze-Naszód	4,014.35	154,732	356,502
Brassó	1,803.63	86,777	540,312
Csik	4,493.22	114,110	286,722
Fogaras	1,875.43	88,217	273,444
Háromszék	3,556.29	130,008	487,564
Hunyad	6,932.04	267,895	984,636
Kis-Küküllő	1,645.82	101,045	370,657
Kolozs	5,140.25	225,199	960,464
Maros-Torda	4,324.03	177,860	582,122
Nagy-Küküllő	3,109.67	135,312	571,302
Szeben	3,318.52	148,738	756,986
Szolnok-Doboka	5,149.85	217,550	606,844
Torda-Aranyos	3,369.58	150,564	428,376
Udvarhely	3,417.68	110,132	286,429
Összesen	...	...	8,243,711

E számadatokból tehát első sorban az következik, hogy a 100 millió frt állami egyenes adóból Erdély nem visel egészen 8 millió frt terhet. Pedig még ennek legnagyobb részét is, magán a román területen, a szász és magyar kulturpontok viselik. Állítsuk ezzel szembe nehány királyhágón inneti vármegyének adóterhét.

II.

Magyarországi magyar vármegyék.

Vármegye neve	Terület □ kilométerekben	Lakosság	Adóelőirányzat 1894-re forintokban
Bács-Bodrog	11,079.41	716,488	6.131,680
Baranya	5,133.13	322,285	2.211,980
Békés	3,558.01	258,386	1.901,454
Csongrád	3,413.65	261,340	1.622,761
Fejér	4,156.00	222,455	1.887,298
Hajdu	3,353.22	190,978	1.477,075
Jász-Nagykun-Szolnok ...	5,373.31	318,475	2.138,112
Pest-Pilis-Solt-Kiskun ...	12,605.25	684,293	4.178,555
Pozsony *)	4,216.17	331,370	2.387,248
Somogy	6,530.94	326,835	1.908,774
Torontál	9,521.42	588,750	4.364,452
Zala	5,121.63	404,699	2.006,615
Budapest főváros	33,789 k. hold	491,938	21.548,705
... ...	...	...	—

*) Pozsony vármegyét azért vettem ki a tót jellegű vármegyék sorából, de pusztán csakis az adófizetés szempontjából, mert e vármegye nagy adófizetői óriási többségben magyarok és németek.

III.

A tót jellegü vármegyék.

Vármegye neve	Terület □ kilométerekben	Lakosság	Adóelőirányzat 1894-ben forintokban
Árva	2,071.42	84,820	221,037
Bars	2,673.45	152,910	800,175
Gömör	4,275.40	174,810	814,059
Hont	2,649.83	123,023	662,050
Liptó	2,257.54	76,850	266,813
Nyitra	5,723.59	396,782	2.200,571
Sáros	3,821.81	168,021	596,752
Turócz	1,150.35	49,979	180,157
Trencsén	4,619.82	258,846	691,395
Zemplén	6,301.58	299,197	558,201
Zólyom	2,730.17	112,413	557,285
Összesen	...	...	7,548,495

IV.

Horvátország és vármegyéi.

Horrát- Szlavonország összes területe: 42,535.25 □ kilométer.
» » » *lakossága:* 2,186,410 lélek.

M. kir. adófelügyelőség illetve pénzügyigazgatóság székhelye	Megye	Adóelőirányzat 1894-re forintokban
Zágráb	Zágráb	2.003,019
Varasd	Varasd és Belovár	1.749,332
Ogulin	Modrus és Fiume	396,235
Gospič	Lika és Krbava	142.549
Eszék	Verőcze és Pozsega	2.209,537
Vukovár	Szerém	2.163,557
Összesen	...	8.664,219

A fennebbi számadatok kétségtelenné teszik, hogy az összes nemzetiségi vidékek, tehát egész Erdély, egész Horvátország és Felső-Magyarország tót jellegű vidéke a magyar állam közterheinek, legalább az egyenes adók tekintetében, elenyészően csekély hányadát viselik. Minden nemzetiségi vidék tehát deficzites. A magyar faj nemcsak fegyverrel hodította meg ez országot, hanem egyszersmind gazdasági erejével fentartja azt.

Legjellemzőbb, hogy Budapest, a magyar főváros, egymaga közel akkora adóterhet visel, mint az összes perifériák, vagyis az összes nemzetiségi vidékek, t. i. Erdély, Horvátország és a felső-magyarországi tót vidék. Ahol ekkora koncentrikus erő rejlik nemcsak a politikai intézményekben hanem egyszersmind a kulturai és gazdasági viszonyokban, ott az állam és nemzet széttagolásáról csak az ábrándozók beszélhetnek.

*

A román nemzetiségü közép- és nagybirtokosok.

A magyar királyságban a közép-földbirtoknak van a többi birtokviszonyokhoz képest legrosszabb állapota. A valódi középbirtok (200—1000 hold közt) csak 14·49% -a az összes földbirtoknak, holott az uradalmi nagybirtok százalékaránya meghaladja a 30%-ot, a latifundiumoké eléri a 9%-ot. Miután pedig Magyarországon, Horvátországot is beszámítva, van 53.000,000 kat. hold termőföld van (Horvátország nélkül 49 millió), ebből a középbirtokra körülbelül $7\frac{1}{2}$ millió, a nagybirtokra mintegy $19\frac{1}{2}$ millió, összesen kerek 27 millió kat. hold esik. Az itt közölt s hivatalos úton gyűjtött adatok mutatják azon arányt, melyben az oláh nemzetiségü földbirtokosok résztvesznek a közép- és nagybirtokban. Az egyházi javak kimutatását mellőztem, mert nem tartozik tárgyamra. Ép így mellőztem a községi birtokviszonyokat is. Rendszerint csak az egyéni és társas közép- és nagybirtok kimutatására szoritkozom.

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénként kat. hold
Alsó-Fehér összterület 622,266 kat. hold	Moldován János lakik Balázsfalván	Kis-Cserged	700	
	Krecsim Szamoilu	Hosszutelke	513	
	Mácellár János lakik Szerdahelyt	Kis-Enyed	324	
	Katona János lakik Dátos	Kutyfalva	300	1,837
Besztercze-Naszód 653,502 k. h.	Bulbuk János	Oláh-Németi	244	244
Brassó 260.088 k. h.	—	—	—	—
Csikmegye 763,085 k. h.	Almatán Illés és társai	Csik-Madaras	348	
	Almatán Anna és társai	»	1,237	
	Skoru János és társai	»	959	
	Karácsony György és társai	Csik-Szt-Miklós	200	
	Kolcsár János és társai	»	1,479	
	Spenáli György és társai	»	492	
	Nagy János	Gyimesbükk	300	
	Bokor János	Gyó-Békás	1,000	6.015

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénkint kat. hold
Fogaras 406,499 k. h.	Boeru, Vaszu és Debrin családok	Felső-Árpás	375	
	Barbu Tanasi Mathei és társai	Nagy-Berivoj	488	
	Bojer George és társai	»	1.120	
	Grevu, Romsa és Popa családok	Breára	305	
	Lia Dávid és társai	Kopacsel	355	
	Chiornitza Niculae	Kucsuláta	410	
	Gravu család	Lissza	776	
	Paler George Onna	»	456	
	Monoiu Popa Nicolae és társai	Törcsvár	836	
	Stava-család	Sarata	206	
	Bika-család	Nagy-Vajdafalva	734	
	Bika- és Csungura-család	»	350	
	Csungura-család	»	600	
	Stancsiu Carjia Sándru család	Alsó-Vist	2,454	
	Alsóvisti Boer családok	Felső-Vist	547	
	Mecián Juon és társai	Zerneszt	251	
	Mecián Traján és társai	»	234	10,497

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénkint kat. hold
Háromszék 130,008 k. h.	Nyágovits Elek	Bodza	230	
	Ruszuj Miklós	Szitabodza	627	857
Hunyad 1.344,451 k. h.	Hurdukán Florea és birt. társai	Bokaj	452	
	Beroj Filip és birt. társai	Bucsum	382	
	Adameszk Vaszi és társai	Ludesd	507	
	Szencsán Pável és b. társai	Ludesd	235	
	Popovics Petru lelkész és b. társai	Kő-Boldogfalva	480	
	Manyeleszk család	Kimpulninyág	236	
	Sztáncs család	»	235	
	Mosotka család	»	236	
	Togyeszk család	»	235	
	Dávid Juon és birt. társai	Krivádia	829	
	Argyelán Albu és b. társai	Pancsinesd	1.429	
	Avrameszk Juon és társai	Vahóra	951	
	Furdui Nikolaj és b. társai	Bursuk	231	
	Bárb Aleea és b. társai	Nagy-Muncsel	409	—

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyeként kat. hold
Hunyad 1.344,451 k. h.	Mihai János	Batir	1,021	
	Tyevoj Moise N.	Szentgyörgyválya	201	
	Petrovits Miklós F.	Felső-Banczár	301	
	Mihanya János	Kimpulunyág	673	
	Mircs Dumitru Danist	Livárony	215	
	Mircs Juon b. Dumitru	»	226	
	Mircs Petru	»	214	
	Nemes Mita	»	231	
	Nemes Petru	»	260	
	Nemes Stefu	»	240	
	Dr. Mihu János	Szászváros	4,288	14,717
Kis-Küküllő 296,515 k. h.	Pap Emil	Bábahalma	400	
	Sterca-Sulutiu-alapitvány	Vidrátszeg	1,300	
	Bertalan Mózes	Laczkod	350	
	Bukur Sagán	N. Cserged. Mikefalva, F.-Kápolna	550	
	Ruszán Miklós	Szancsal	500	
	Láday Ágoston hagyt.	Hosszuaszó. Szancsal, M.-Péterfalva	500	
	Vancsa János-alapitvány	Bszt.-Miklós	700	
	Özv. Pinciu Jánosné	Mikeszásza	200	
	Bián Ödön	O.-Bükkös	340	
	Tilea Honorius	Somogyom	300	5,140

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénkint kat. hold
Kolozs 860,922 k. h.	Bágye Szimion és társai	Bedecs	254	
	Krisán Eugénné	Berkenyes	1,474	
	Dunbráva Tivadar	Budatelke	283	
	Krisán Mihály	Faragó	255	
	Hosszu József	Gyulatelke	—	
	Domsa György	Györgyfalva	244	
	Bolos György és társai	Hodosfalva	259	
	Terro Krecsun és társai	»	424	
	Moldován János	Katona	245	
	Simon Albert	K.-Czég	212	
	Grauz Sándor	Kozmatelke	287	
	Antal Flóra és társai	Középfüld	316	
	Marinovics Agapia	M.-Trála	326	
	Moga Jakab	»	249	
	Simon László	»	212	
	Ifj. Bora Juon és tsai	M.-Szt.-Pál	255	
	Pap Ananiás	Marótlaka	309	
	Simon Albert	M.-Szt.-György	260	
	Simon Lajos	»	299	
	Germán Juon	M.-Szombattelke	255	
	Forna György	N.-Esküllő	213	
	Roska Márton	O.-Gyéres	233	—

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénként kat. hold
Kolozs 860,922 k. h.	Gál János	Rogozsel	263	
	Bidián Alexa	Szava	230	
	Burján Szimon és társai	Sz.-Erked	202	
	Gáll Dániel örökösei	Székelyó	696	
	Gáll Dániel örökösei	Tránvis	254	
	Jusztián Tivadar	Ugrucz	229	
	Márics Konstantin utódai	Viszolya	505	9.243
Maros-Torda 722,904 k. h.	Metián Traján	Nagy-Ercse	767	
	Sándor György lak. Fogaras	Havasi birtok	13,448. birói árverés alatt	767
N.-Küküllő 572.330 k. h.	Zsurka János és neje	Rovás	476	476
Szeben 575,458 k. h.	Poppa János	Alczina, Ujegyház és Kürpöd	460	
	Morar Stefan és társai	Sugág	903	1,363
Torda-Aranyos 608.585 k. h.	Kormos Emil	Mezőgerebencs	654	
	Bukur Sogán	«	219	
	Katona János	Maros-Dátos	260	
	Boér János utódai	Maros-Lekencze	233	
	Páska Simon	Alsó-Szolcsva	700	2,066
Udvarhely 478.195 k. h.	—	—	—	

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegyűjtés vármegyénkint kat. hold
Szolnok-Doboka 857.280 k. h.	Illyés Viktor	Récze-Keresztur	1,745	
	Birle Miklós	M.-Köblös	235	
	Encsán Simon és tsai	Bödön	212	
	Bercsán Ilyésné özv.	Ormány	292	
	Muntyán Ágoston	Kérő	242	
	Mákovej Dénes	Noszoly	364	
	Drágos Sándor (Leményi János)	N.-Iklod	230	
	Bodo Juon és tsai	Dánpataka	273	
	Rácz László	Petőrét	234	
	Frink Endre kur. biró	Buzamező	322	
	Frink Lajos utódai	»	338	
	Kupsa Gábor s társai	Rohi	278	
	Vajda Dénes	F.-Csobánka	401	
	Vajda János	Alparét	750	
	Vajda Dénes	»	666	
	Vajda János	Oláh-Fodorháza	585	
	Dr. Mihályi Tivadar	Közfalu	464	
	Bugye Juon l'Gávrilla s társai	F.-Puszta-Egres	4,768	
	Szijgyártó Augusztin	»	767	
	Szijgyártó Simon	»	302	
	Vajda János	Pecsétszeg	236	
	Hanschild György ut.	Oláh-Lápos	368	
	Petricse Simon és tsai	Semesnye	396	
	Illyés Viktor	Klicz	1,448	
	Hosszu Elek és Miklós	Hosszurév	217	16,133

Az *erdélyi 15 vármegyében* tehát összesen van oláh magántulajdonosok kezében *69.855 kat. holdnyi közép- és nagybirtok.*

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. holdl	Összevezetés vármegyénkint kat. holdl
Arad 1,071,893 k. h.	Puta Mannilla	Ó-Pécska	206	
	Vertács Ivan	»	867	
	Grozda Péter	Ed. Simánd	277	
	Popeszku János	Nadab	210	
	Pero János	Seprős	278	
	Rozvány György	»	674	2,512
Békés 631,53 k. h.	Miskucza György	Békés-Gyula	282	
	Styr Pál	»	213	495
Csanád 299,30 k. h.	Marjanutz Traján	M.-Csanád	180	
	Marzsinyán Juon	Nagylak	227	
	Kába György	»	185	592
Krassó-Szörény 1,860,254 k. h.	Dr. Major János	Bálint	552	
	Dinu Flore	Barna és Ollóság	2,093	
	Todorescu Pál	»	2,093	
	Mocsonyi Zéno	Buzuik, Bauta, Bulcs, Czella, Ohaba, Szerbászka	18,308	
	Mocsonyi Sándor	Kápolnás	6,348	
	Kornean Dénes	Apádia	1,070	
	Joannovics György	Dulco	1,084	
	Abolescu György	Nevrincsa	403	
	Radulescu Szilárd	Vecseháza	249	
	Popovics Konstantin	Zsidóvár	292	
	Joannovics Bazil	Poganest	853	
	Csusza Nikolae	Rakitta	227	
	Hatieg Titus és társai	Zold	2,167	35,739

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyenként kat. hold
Szatmár 1.080,086 k. h.	Papp László	Tarvékonya és Vámfalu	1,040	
	Papp József	Iloba	209	
	Nyilván Miklós	Kolczér és P.-Hidegkut	kb. 200	
	Pap Sándor örökösei	Nagy-Nyires	336	
	Filep István	Kővár-Remete	kb. 200	
	Medán Letitia	P.-Hidegkut	kb. 200	
	Barbur Gábor	»	605	
	Buttyán Mihály	Csomaköz	kb. 200	2,990
Szilágy 660,146 k. h.	Kozma Endre	Felső-Szopor	403	
	Mica László	Szamos-Udvarhely	389	
	Dr. Pap György	Alsó-Várcza	306	
	Dr. Hosszu Longiu Ferenczné	Illésfalva	664	
	Pap Mihály	»	237	
	Borbola Kornél	Somlyó-Csehi	237	2,186
Torontál 1.692,153 k. h.	Szekosan Juon	N.-Torák	416	
	Paszku Tódor	N.-Komlós	182	
	Kudrin Aletta	Dolova	154	752

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok magyarországi kat. hold	Összegzés vármegyeként kat. hold
Temes 1.289,989 k. h.	Popp Vincze	Zsebely	425	
	Breban Juon	Gilád	454	
	Gaita Trifu örökösei	»	477	
	Serbán Vincze	Fólya	358	
	Gyika Iván	Dezsánfalu	666	
	Gyika Árpád	»	529	
	Jovanovics Szilárd	Szolsicza	1,272	
	Mocsonyi György	Paulis	1,204	
	Mocsonyi György	Vlajkovecz	1,228	
	Mida Jefta	»	1.242	
	Papházi Euthyon	Székás	1,049	
	Dragulits Iván	Beregszó	622	
	Mihálkovics István	Csernegyháza	406	
	Gaál József	Lukarecz	1,530	
	Loikitja Danilla	Zsebely	250	
	Ifj. Breban Juon	Gilád	400	
	Dadányi Ernő	Mély-Nádas	3,600	
	Özv. Muntean Ida	Zsebely	250	15.962
Bihar 1.856.095 k. h.	Balkó József	Álmosd	263	
	Gál Mózes	Szakál	267	
	N.-Szebeni Albina bank	Jánosda	772	1.302

Megye és területe	Oláh birtokos neve	Község	Birtok nagysága kat. hold	Összegezés vármegyénkint kat. hold
Máramaros 1.584,135 k. h.	Anderkó Sándor	Borsa	1,232	
	Bilásko György	Petrova	519	
	Filipcsuk Gábor	»	662	
	Jura János	Váncsfalva, Bogdán, Borsa	1,223	
	Dr. Kiss István	F.-Szelistye, Borsa	733	
	Mán Lajos	Közép-Visó	1,686	
	Mán László	F.-Visó, Mojszin	656	
	Dr. Mihályi János	Ruszpolyána, Ruszkirva	1,325	
	Dr. Mihálka György	Borsa	1,429	
	Nászuj Gábor	A.-Visó	180	
	Pap Simon	Borsa, F.-Visó, Leordina	1,197	
	Vincz Gyula	Dragomérfalva	1,703	
	Ivódy Illés	Budafalva, Szerfalva, Remete	264	
	Jurka Bazil	Szarvaszó, Kabolapatak, Ruszpolyána	1,701	
	Mihályi Péter	Szarvaszó, Kabolapatak, Ruszpolyána	2,207	
	Ifj. Mihálka László	Kabolapatak, Bruszturа	965	
	Mihálka Mihály	A.-Apsa	260	
	Pap Tógyer Jónás	Barczánfalva	274	
	Ifj. Pável Mihály	Falu-Szlatina, Szarvaszó	401	
	Pável Vazul	Aknasugatag	211	
	Id. Rednik Péter	Bártfalva, Gyulafalva	280	
	Ifj. Rednik Péter	Bártfalva, Gyulafalva, Bogdán	217	
	Mihálka Pál	Taraczköz, A.-Apsa	188	19,513

Ekkép tehát az oláh közép- és nagybirtokosok földbirtoka kat. holdakban számítva:

Erdélyben	69.355 kat. hold.,
Magyarországon	82.043 kat. hold.,
összesen:	151.398 kat. hold.

Miután pedig a magyar királyságban a közép- és nagybirtok körülbelül 27.000.000 kat. holdat képvisel, ebből látható, hogy az oláh kézen lévő közép- és nagybirtok mily csekély hányadot (0·5-%-et) képvisel. És pedig meg kell még jegyeznem, hogy a közép-földbirtok kezdetét, a régi számításokhoz képest, 200 kat. holdra tettem, pedig a legujabb felvételek a közép-földbirtok kiszámításának alapjául a 300 kat. holdat veszik. Ha ez utóbbi számot veszem kiindulási pontul, akkor a földbirtokviszonyok a románságra nézve még kedvezőtlenebb arányokat tüntetnének fel. Tegyük azonban fel, hogy a hivatalos becslés az oláh közép- és nagybirtokot némileg kevésre tette. Pár ezer hold nem tesz nagy különbséget. Befejezésül még egyszer ismétlem, hogy e birtokviszonyokat nem a magyarok zsarnoksága idézte fel. Sőt ellenkezőleg, az oláh középbirtokos osztály leginkább a magyar alkotmányos aera óta keletkezett. Ez állapot egyszerűen a kulturai és gazdasági viszonyok következménye.

VI. FEJEZET.

A faji erők és a nő.

A fajok küzdelmében a kultura és vagyon mellett egyenlő rangú, vagy még hatalmasabb tényezőt képeznek azon őserők, a melyek, az anyatermészet áldása gyanánt, egyes fajokban léteznek. A történelem összes tanuságai bizonyítják, hogy azon fajok, a melyekben hatalmasan működő őserők nem léteztek, elbuktak a létért folytatott küzdelemben. A faji erők ép úgy velök születnek a fajokkal, mint az egyéni tulajdonságok az egyénekkel. A hatalmas egyéniségek inkább születnek mint képződnek; szorgalom és törekvés sokat pótolhat, de soha sem pótolhatja teljesen az öröklött kiváló tehetségeket.

Azon küzdelemben, mely a fajok közt Európa keletén és névszerint Magyarországon folyik, a magyar faj feltétlenül elbuknék, ha nem birna azon őserőkkel, melyek lényében rejlenek. Meg nem menthetné az állami hatalom, a faji zsarnokság pedig csak rosszabbá tenné helyzetét. A magyar faj azonban mint a természet alkotó kezéből, habár számos keresztezés és összeolvadás után kikerült, igen nagy fölényben van mindazon fajok felett, a melyek vele versenyeznek.

Habár a magyar faj is komplex faj, fejlődése és öregbedése mégis kevésbbé történt és történik kivülről, vagyis idegen anyagok felvétele által, mint inkább a benne rejlő propagativ erők következtében. A magyar faj ősi összetétele Vámbéry szerint nyolcz alkatrészből állott s ezek: magyarok, ugorok, törökök, szlávok, besenyők, kúnok, izmaeliták és germánok. A fajképződés léte-

sülte után azonban az összeolvadás sokkal kisebb méretekre redukálódott. Kétségtelenül újabban is sok beolvadás történt a magyar fajba, különösen az Alföldön és a Dunántúl, de az asszimiláczió czímén a magyar faj is sokat vesztett Erdélyben, néhány felvidéki vármegyében és sokat veszt ez idő szerint a Dráván túl, hol a déli szlávság a kirajzó magyarságot lassan'kint felszívja.

Fajunk tehát kiváló mértékben saját belső erőinek köszöni gyors és feltartózhatatlan előrehaladását és kiterjedését. Nincs Európában faj, még az oroszt és németet sem véve ki, amely nagyobb propagativ erőt tartalmazna, mint a magyar. Csak nagyon természetes tehát, ha azon nagy halálozási arány daczára, mely az Alföld éghajlati viszonyai miatt különösen a speczifikus magyar fajt sujtja, ez a faj a mult század óta csekély minoritásból rohamosan felküzdi magát a többi fajok fölé. Ha a magyar faj nagy halálozási aránya megszünnék — s e tekintetben a közegészségügy fejlődése sokat fog tenni — a speczifikus magyarság hihetetlen gyorsasággal árasztaná el Szent István birodalmát. E tekintetben világosak és meggyőzők az újabb és a régi statisztika adatai. Kezdem az újabb felvételeken.

1880—1890. közt a fajok szaporodása Magyarországon százalékokban a következő volt:

	Magyarországon	Az egész magyar birodalomban
magyar	14·89	15·22
tót	2·22	2·45
oláh	7·74	7·77
Az egész népesség átlagos szaporodása	10·23	10·91

Míg tehát a magyar faj szaporodása a legutóbbi tiz év alatt úgy a tulajdonképeni Magyarországon, mint az egész birodalomban (Szent István birodalmában) az átlagot több mint 4% -kal felülmulja, addig az oláhok szaporodásának szá-

zaléka mintegy 3%-kal kevesebb ez átlagnál és a magyar faj szaporodásának csak felét képezi.

Pedig az oláhság lakta vidékeken a halálozás csaknem mindenütt kisebb a magyarok által lakott vidékek halálozási arányánál. Sőt némely oláh vidéken a halálozási arány a legkedvezőbbek közé tartozik.

A typikus magyar, oláh és tót megyékben a halálozások számaránya 1891-ben a következő volt:

Tót: Árvamegye	1000	lélekre	esett	halálozás	35·4
Magyar: Szabolcsmegye . .	»	»	»	»	36·1
Oláh: Krassó-Szörénym. . .	»	»	»	»	28·6

A halálozási arány az oláh vidékeken különbözik ugyan, úgy hogy két régiót lehet megkülönböztetni. A tulajdonképeni Magyarország (Erdély nélkül) oláhjai északon és nyugaton csaknem a Marosig szaporák, de egyuttal erős halálozást is mutatnak. E jellemző vonások kiterjednek a Biharhegységben, attól keletre a Marosig és Szamosig lakó oláhokra is. Az Érchegységtől délre az Aldunáig, azután a Romániával határos, valamint az északi erdélyi megyékben alacsony a halálozás.

A fennebbi halálozási arányszámokkal szemben állnak ugyane typikus megyékre nézve a következő születési arányszámok:

Tót: Árvamegye	1000	lélekre	jutott	születés	39·9
Magyar: Szabolcsm.	»	»	»	»	56·6
Oláh: Krassó-Szörénym. . .	»	»	»	»	34·6

E születési és halálozási arányokból a typikus megyékben világosan következik a magyar faj nagy propagativ ereje. Az általános, az egész országra kiterjedő szaporodás adataiban az assimiláczió is benfoglaltatik. A születési és halálozási viszonyok összevetéséből pedig a természetes szaporodás aránya következik. És ez az említett typikus megyékre következő:

1. Árvamegye . . . . . 4·5%
2. Szabolcsmegye . . . . . 20·5%
4. Krassó-Szörénymegye . . . . 6·0%

A születések és halálozások számarányának feltüntetésére vegyünk fel két typikus erdélyi vármegyét (egy magyart és egy oláhot), melyeknek még geografiai viszonyaik is hasonlók. E megyék Csik és Fogaras (Csik 87% magyar. Fogaras 89% oláh):

	születés	halálozás	szaporodás
Csik	43·5%	23·9%	19·6%
Fogaras . . .	37·8%	25·9%	11·9%

Ha e számarányok általánosíthatók volnának, akkor a magyar faj természetes szaporodása messze túlhaladná az országos átlagot; de Szabolcsmegye valóban kivételes szaporodást mutat a magyar faj javára. Ennek daczára az országos átlag (a magyar faj országos átlaga) csak kis mértékben tüntet fel assimilácziót s így a nagy szaporodási arány a magyar fajt illetőleg a természetes szaporodásból következik.

Az oláh fajnál a születésekre nézve nincs egyöntetüség. A tulajdonképeni Magyarország oláhjai le a Biharhegységig igen magas, itt-ott a Maros és Szamos völgyén még az átlagosnál is magasabb születési arányt mutatnak: ellenben az Erdély keleti és déli részén lakó oláhok szaporasága úgy mint a Marosnak a Királyhágón inneni folyása mellett s attól délre az Aldunáig elterülő oláh vidék szaporasága határozottan csekély. Egészben véve *az oláh nemzetiség hazánkban a szaporátlanok közé tartozik: a legkisebb születési aránynyal biró 9 járás közül 5 erős oláh többséggel bir.*

A szaporodás tekintetében a magyar a 4-ik, a román a 25-dik helyét foglalja el az összes fajok közt.

De Romániában is szaporátlan a román faj: még Franczia országnak is messze mögötte marad.

Mindez adatokból világosan következik két tétel igazsága:

1. hogy a magyar faj a születések számaránya tekintetében

páratlanul kedvező viszonya miatt éri el nagy fölényét a többi fajok fölött, daczára a halálozási arány kedvezőtlen voltának:

2. hogy a magyar faj kevésbbé beolvadás, mint inkább belső erőgyarapodás következtében növekszik oly rohamosan. Azon nagy százalék, melyről fennebb szóltam s mely a magyarság szaporodását oly magas arányban tünteti föl, úgy hogy mögötte az oláhság szinte 50 százalékkal elmarad, kétségkivül tartalmaz beolvasztást is, de a fennebbi számok bizonyossá teszik, hogy a magyar faj főleg a benne rejlő erőknek, névszerint a születések igen magas arányának köszöni terjedését.

Nem igaz tehát a dákoromán vád, hogy a magyar faj erőszakos eszközöket használ a beolvasztásra s ekkép történik szaporodása. A magyar faj a természettől nyert fölénye következtében növekszik, mert erősebb és szaporább faj mint a többi.

A magyar faj szaporodásának méretei még föltünőbbek lesznek, ha nagyobb időközöket veszünk föl az összehasonlítás alapjául:

	magyarság	oláhság
1840-ben	4,812.000	2,202.000
1870-ben	5,504.000	2,470.000
1880-ban	6,478.000	2.403.000
1890-ben	7,426.000	2,589.000

E számokból kitünik, hogy míg a magyar faj 1840-től 1890-ig terjedő fél század alatt nem kevesebb mint 54·31 % -kal, addig a románság nem egészen 18 %-kal szaporodott. Oly különbség ez a magyar faj javára, mely szinte páratlan a fajok történetében.

És a mint még inkább növeljük a perspektivát, annál óriásibb lesz a magyar faj szaporodásának mértéke. A mult századokról nincsenek adataink a románságra vonatkozólag s a magyarságot illetőleg is csak hozzávető számításokkal rendelkezünk. De Acsádyval bátran föltételezhetjük, hogy Magyarország összes lakossága a XVI. század közepén, tehát a tö[illegible] pusztítás után, nem haladta meg az 1 milliót s a következő század közepén sem volt több két milliónál. Annál bizonyo-

sabbaknak látszanak ez adatok, mert kétségtelen, hogy például Somogymegye, melynek a mohácsi vész előtt több mint 300 parochiája volt és ma 326.000 lakója van, a mult század elején csak 15.000 lakossal birt. Igen valószínű tehát azon föltevés, hogy a magyar faj a török iga lerázása idején alig pár százezer lélekkel haladhatta meg a félmilliót. A magyar faj aránysáma a többi fajokhoz képest még a mult század közepe táján is igen kedvezőtlen volt, a mi abban leli magyarázatát, hogy a török háborúk épp a magyar faj által lakott vidékeket pusztították el, t. i. a Dunántúlt és az Alföldet és majdnem kizárólag a speczifikus magyar faj által vivattak. A magyar faj ezen számbeli gyengesége 1763-ban Kollár Ádámot azon aggodalom kifejezésére birta, hogy a magyar nyelv épp úgy el fog enyészni mint a kúnok nyelve. A magyar faj azonban nemcsak nem veszett el, hanem inkább számbelileg is a többi fajok fölé emelkedett, oly óriási propagativ képességet mutatva, melyhez fogható alig található föl a népek történetében. A mult század végén a magyar faj nem igen lehetett több 1 vagy $1^1/_2$ milliónál s ma, a XIX. század vége felé, a speczifikus magyar faj megközelíti a 8 milliót, úgy hogy a magyarság alig egy század elforgása alatt közel meghatszorozódott. Erre még a nagy orosz faj szaporodásának történetében sincs példa. Ha Magyarországon a többi fajok is ily mértékben szaporodtak volna, úgy hazánk ma már egyike lenne a legtöbb lakossággal biró államoknak. A többi faj azonban messze elmaradt a magyar mögött és csakis e körülménynek tulajdonítható, hogy Magyarország lakossága (Horvátország nélkül) a század végén csak meg fogja közelíteni a 19 milliót, a mely számból a speczifikus magyar faj a *magyarul tudókkal* közel 10 millió lesz, tehát nagy többségbe kerül.

A magyar faj tehát születésénél és öröklött tulajdonságainál fogva hódításra van hivatva. És pedig nemcsak fegyveres hódításra, hanem egyszersmind arra, hogy a meghódított országot benépesítse. Kultura tekintetében is a vele szövetséges német elemmel együtt óriási fölényben van a többi fajok fölött.

olannyira, hogy maga e kulturai fölény biztosítaná a magyarság hegemóniáját. Fajunk nagy, természetes szaporodása pedig fizikailag és anthropologiailag is a többi fajok élére állítja.

Nincs itt szó történeti jogról, a mi miatt a románok panaszkodnak, mihelyt ez a magyarok mellett szól. A *természet* ad jogczimet a magyar fajnak, hogy szent István birodalmában vezérszerepre vállalkozzék.

A fajok küzdelme tehát a faji erők szempontjából is csak kedvező kimenetelű lehet a magyar fajra nézve. Ezen, a fajok benső énjében rejlő erők között meg kell említenem még a *nő* szerepét. Köztudomású tény, hogy a népek és fajok konzervativ tartalmának legkiválóbb képviselője az asszony. A nemzeti tipus leginkább a nő által nyer kifejezést. A franczia nő nélkül a franczia nemzet nem volna a legszeretetreméltóbb és legszellemesebb nép. Ha ez a gall eredetű asszony, a ki ma is oly élénk mint Julius Caesar korában, nem volna a franczia géniusz földerítője, a világ még ma sem ismerné a szellemes társalgás örömeit. A franczia irók nem leendettek képesek megírni sem regényeiket, sem színdarabjaikat. A gall-római származású asszony mentette meg a középkor fajküzdelmeiben a gall temperamentumot és a római szellemet. Ha nem ez a tipus győz, hanem a fajkeverék másik asszonyai diadalmaskodnak, a franczia nemzet nem leendett azzá, a mivé lett.

Németországban is a német nők tartották fenn a germánság ősi tulajdonságait s bármint művelődött a németség a cimberek és teutonok korától kezdve, egész a kulturai vezérszerepig, hogy a népkarakter ősi vonása még ma is meglátszik a német nemzeten, ezt szintén asszonyainak köszönheti.

Hidegebb éghajlat a német a franczián nemcsak klimatologiailag, hanem egyszersmind társadalmilag. Hűvösebb a temperamentum, ridegebb a társadalmi érintkezés, az életnek nem fakad ott számos virága, mely oly bájossá teszi a déli országokat s különösen Franciaországot. De több a lemondás. Kevesebb a szellem, de hatalmasabb a fizikum.

A két nemzet közti különbséget különösen a két társadalom asszonyaiban ismerhetni föl s a német asszonyoknak, a kik királyaik számára a gránátosokat szülik, nem csekély részben köszönheti a német nemzet katonai diadalait.

A nő a keleti népek fajküzdelmében is nagy szerepet fog játszani, sőt már most is játszik.

A fajilag legerősebb női tipus fog a küzdelemből győzelmesen kikerülni, s győzelemre fogja segíteni egyszersmind fáját. A gallo-római asszony Franciaországban legyőzte a germán nőt, s az utóbbi német földön diadalmaskodott a szláv asszony fölött. A magyarok és románok kulturai küzdelmében szintén kiváló szerep jut a magyar és román nőnek.

E kulturai harczban azonban a diadal korántsem függ az asszony regényes tulajdonságaitól. Ha ezektől függne, akkor a román asszony méltó versenytársa volna a magyarnak.

Szépségben és fajszeretetben a román nő nem áll hátrább a magyarnál. Sőt, mert az utóbbinak a román nőnél a római és délszláv származásra emlékeztető heves temperamentum a hordozója, a fajszeretetben a román nő a magyart talán meg is előzi.

A midőn pedig kész udvariassággal elismerem, hogy a román nő szépség tekintetében sem áll hátrább a magyarnál, teljes igazságot szolgáltattam, mert minden idegen, a ki Magyarországon valaha járt, tanúm rá, hogy, habár egyes kivételes szépségek Angliában, Franciaországban és Olaszországban fölöttük állnak a magyar nőknek: de annyi sok szép asszony, mint Magyarországon, nincs sehol világrészünkben.

A román nőnek heves temperamentumában van előnye és hátránya. Ez a heves temperamentum, mely lángoló szerelemre és izzó gyülöletre képesíti, nagy erőt ad neki a fajküzdelemben. E temperamentum rajza domborodik ki Balcescu Miklós leirásából, a ki az 1848—49-iki mozgalmakról szólva, 1851-ben a következőket adta elő: »Az asszonyok sem maradtak el sem bátorságra, sem nemzeti érzületre nézve. A he-

gyek csúcsairól a kőtömegek záporát zúdították alá, melyek meggyérítették az ellenség zászlóaljait. Dalaik sem voltak többé, mint előbb, a fájdalom és az öröm énekei, hanem hazafisággal és nemzeti érzülettel telt dalok. Hallottam Abrudbánya romjai közt egy ifjú, magas termetű, szép havasi leányt édes és fájó dalt énekelni. Egy ifjú, boldog román leányról énekelt, kit Flórának hívtak és ki azért volt boldog és szerencsés, mert román leány és itáliai eredetű volt; boldog, mert nem tud magyarúl; anyja sem tudott egy szót sem; boldog volt, mert csak azt szerette, a mi román és esküt tett, hogy sohasem fog magyart szeretni, míg csak a földön egy román lesz. Ez az érzéstől megittasult dal, ez a fehér és piros arczú szép leány és Abrudbánya megperzselt és kormos romjai, a melyek engem körülvettek s a magyar sírok dombjai, melyeket magam mellett láttam, mély hatást tettek reám. Mintha egy csodás látvány állott volna előttem; mintha a román nemzetiség géniusza állott volna az idegen ellenség sírdombja fölött, énekelve a föltámadás dalát.«

A mely nő ily vulkanikus hévvel képes gyűlölni fajának valódi vagy képzelt ellenségeit, épp oly vulkanikus hőfokra tud melegedni fajának szeretetében. Nagyrészben e tény magyarázza meg az oláh nő bámulatos konzervativizmusát a román faji tulajdonságok megőrzésében.

Különös szivóssággal ragaszkodik nyelvéhez, a mibe különben belejátszik kulturai hátramaradottsága is. Románia művelt asszonyai a párisi nyelv tökélyéig tudnak francziául. S e mellett ujabban anyanyelvükhöz is ragaszkodnak. Az erdélyi s a balkánfélszigeti oláh asszony kevésbé ismeri a nyugoti nyelveket, de annál rajongóbban szereti saját nyelvét. Picot a szerbiai román nőkről irta, hogy amely házba román nő teszi lábát, az a ház csakhamar egészen románná lesz. Igy történik a szerbek elolâhosodása az Alduna vidékein.

Nagy részben áll ez az erdélyi román asszonyokról is. A fajok vegyülése Erdélyben épp a román nők kizárólagos-

sága s a magyarok elleni gyülölete miatt lehető legkisebb mértékben történik: de Erdélyben is gyakran előfordul, amit Picot Szerbiára vonatkozólag mondott. Erdély részleges elolá-hosodása az utolsó századokban egészen más, és hatalmasabb okokra vezethető vissza, de e jelenség létrehozásában bizonyára része volt az oláh nőnek is.

A román nőnek heves temperamentuma s rajongásig menő fajszeretete egyszersmind hátrányát képezi. Izzó vérmérséklete gyorsan elperzseli szépségének virágait, míg mellette a magyar nő csaknem az angol nőhöz hasonlóan soká üde és szép marad. A rajongó fajszeretet pedig a románnőt szinte megállítja a haladás és művelődés utján. A fajkultusz gátját képezi nála a kulturának. A művelt magyar nő ellenben, bár fáját és hazáját szintén szereti, európai lég és látókörben él.

A fentebb közlött, a kulturára vonatkozó, statisztikai adatok frappáns bizonyitékai az oláh nő nagyfoku hátramaradottságának.

A fajküzdelemben, ismétlem, a nőnek nem költői, nem regénybe és szindarabba való tulajdonságai, hanem a regény- és szindarabirók előtt talán nagyon prózainak talált képességei döntenek. A fajok és népek sorsa felett az határoz, mily faj-propagativ erővel s mily családanyai tulajdonságokkal bir az asszony. S itt erősen beleszól a fajküzdelembe a nők erénye. Róma saját nagyságát asszonyainak tisztaságával és családanyai erényeivel hozta szoros összefüggésbe. A fórumon Fortuna istenasszony szobrát lefátyolozott női alak képezte, akkor mikor Róma nagy és hatalmas volt, jelentve, hogy a népek csak a nők erénye által lehetnek nagyokká és hatalmasokká. A hanyatlás sülyedt korszakaiban, a fátyolos asszony helyét a bájaikat fitogtató bachánsnők foglalták el. De akkor azután meg is taposták a szent mezőt és a fórumot barbár hóditók lovainak patkói.

Habár tehát valamely faj asszonyai legszebbek és legbájosabbak, de nélkülözik a faj-propagativ képességeket, s a

kiváló családanyai tulajdonságokat, ez a faj feltétlenül hanyatlani, sőt el fog pusztulni. Nem juthat eszembe még csak az udvariasságról is megfeledkezni a román nők irányában, annál kevésbbé követnék el igazságtalanságot ellenük. De nem regényt irok, hanem a nő szerepét rajzolom a fajok küzdelmében. És ehhez képest, bár lehető szelid kritikával, kénytelen vagyok kimondani, hogy a román nő az emlitett tulajdonságok tekintetében meg sem közeliti a magyar nőt, vagy épp azt a magyar-székely asszonyt, a ki az erdélyi küzdőtéren vele szemben áll.

A magyar faj nagy propagativ erejét, melyről a fennebbi statisztikai adatok szólnak, s mely mellett az oláh faj propagativ erői eltörpülnek, a magyar asszonyok erényének és termékenységének köszöni. Az oláh családokban megközelítőleg sincs annyi gyermek, mint a magyar családokban. És ami a családfentartást és háziasságot illeti, nemcsak az oláh nő nem lehet versenytársa a magyar illetőleg székely nőnek, hanem alig van Európa nyugatán is faj, melynek asszonyai különösen a székely nő jeles tulajdonságaival versenyezhetnének.

Ha a többnyire szegény román családokat és családi életet, a Királyhágón inneti gazdag magyar családokkal és ezek családi életével hasonlítanám össze, igazságtalanságot követnék el. A vagyoni ellentét azonban nem oly nagy a székelyföld és az erdélyi jobb módú oláh vidékek közt. Ha valamely idegen, a ki viszonyainkról sohsem hallott, belépne, nem is a havasi móczok kalibáiba, a melyeknek borzalmairól európai ember fogalommal sem birhat, s a melyekben ember és állat a közös istálló szennyében fetreng, hanem benyitna (alig nehány kivételtől eltekintve) a műveltebb oláh falvak egyes házaiba, s azután a székely falukat látogatná meg: az ellentét feletti csodálkozás szavai jönnének ajkaira.

Kevésbbé a vagyoni ellentét ötlenék szemébe, mint inkább azon ellentét, mely létezik a csin s a házi felfordultság, az esztétika és a szép-érzék hiánya, a tisztaság és piszok közt

A legközepesebb székely falu házaiban az idegen szeme kellemes érzéssel nyugodhatnék meg, míg a leggazdagabb oláh falu tanyáin kellemetlen érzések vennének rajta erőt. Legtanulságosabb tapasztalatot azonban akkor tenne, ha az uri háztájakat nézné meg az oláh vidékeken és a Székelyföldön. A vagyoni különbség itt sem nagy, de annál nagyobb az ellentét a székely háztartás diskrét elegánciája, a jólétet nem fitogtató de sejtetni engedő s a családiasságot lehelő légköre, s az oláh háztartás kirivó pompakedvelése, s az izléstelenségbe átcsapó előkelőség hajhászata közt. Az ellentét szinfalai mögött mindig ott van a nő: a román és a székely asszony. E két nőnek különbözősége hozza létre az ellentétet. E két nő tulajdonságai rányomják jellegüket úgy a két háztartásra, mint a két fajra. A művelt székely nő nemcsak elegáns, hanem egyszersmind takarékos. Hogy Franciaország a világ egyik leggazdagabb nemzetévé lett, s hogy különösen példátlanul sok apró és középvagyon halmozódott fel franczia földön, ennek legfőbb oka a franczia nő takarékossága. De hogy a Székelyföld Erdélyben, nagyon is szerény anyagi viszonyai mellett szegényebbé nem lett, sőt aránylagos jólétnek örvend, ennek okát még fokozottabb mértékben a székely nő bámulatos ügyessége és takarékossága képezi.

Az angol nő csak a nagy háztartáshoz ért, a franczia nők az úgynevezett »petit ménage« csodálatos művészei. A kis háztartásban a franczia nőknek csak a székely nőkben van megfelelő versenytársuk.

A kellemes, szerény, nem tulságosan bővelkedő, de nem is szükölködő otthon, a székelyföldön legszámosabb példányaiban található fel. Ennek a szerény jövedelmű, de kedves, családias, langyos légkörű otthonnak őrangyala a székely asszony.

Az oláh nő fényüzőbb, kevésbbé takarékos, a családi tüzhelynek és az otthonnak kevésbbé hivatott őre. Egyáltalán a keleti nő, román, szláv, szerb, orosz stb. kevésbbé van meg-

áldva a gondviselés legnagyobb áldásával: a családanyai erényekkel. A művelt oláh nő talán érdekesebb látvány a kereveten, de ott sokkal többet hever is, hogysem háztartását kellőleg gondozhatná. A Kelet az asszonyi tulajdonságok tekintetében a Királyhágónál kezdődik. Ezen tul az európaiságot csak a székely, magyar és a szász nő képviseli.

A fajok küzdelmében tehát, a mondottakból következtetve, előre lehet sejteni, melyik nőé, illetőleg melyik fajé lesz a győzelem. A magyar faj éppugy asszonyai által fogja kivivni a létért folytatott küzdelemben a diadalt, mint asszonyai által lett nagygyá nemcsak Róma, hanem minden jelenkori nagy nép is: a franczia, az angol és a német.

Ha a románság és a szlávság, különösen a Keleten, lassabban halad előre a kultúra nagy versenyterén, ennek a faji erők deficitje mellett, legfőbb okát a román és szláv nő inferioritása képezi a nyugati művelt népek asszonyainak irányában.

VII. FEJEZET.

A városok hatása a fajok összeolvasztására.

Köztudomású dolog, a történelemnek szinte legtaposottabb közhelye, hogy nagyobb műveltség, erőteljesebb kultura asszimilálólag hat a kisebb és gyengébb műveltség irányában.

Nemcsak az ó- és középkor, hanem a legújabb kor is tele van e megczáfolhatlan állítás bizonyítékaival. A nagyobb kultura mindig győzelmeskedett a barbárság felett. Az tehát nem szorul fejtegetésre, hogy a népvándorlás nyers tömegei szükségkép beolvadtak, mihelyt a római czivilizáczió köreit átlépték. Vandalok, góthok, hunnok, avarok szükségkép vagy átalakultak vagy megsemmisültek azon kérlelhetlen törvény, a polgáriasodás törvényének hatása alatt, mely csak a czivilizáczióra képes népeknek ád létjogosultságot. De nemcsak a barbár hódítók vették át a náluk műveltebb meghódított népek kulturáját, s ekkép azokkal lassan asszimilálódtak, hanem még oly művelt népre is, a minő a római volt, hatást gyakorolt a nála műveltebb, legyőzött népnek, a görögnek fejlettebb kulturája.

A fajok evolucziójának ezen primitiv törvénye önkénytelenül ajtót nyitott egy másik igazság előtt, a melyet azonban eddigelé igen kevesen vizsgáltak.

A nagy tudományu Fustel de Coulanges, kire e munka során ismételten hivatkoztam, tán minden írónál legközelebb járt az igazsághoz, amidőn Róma beolvasztó politikájáról szólt.

Világos megkülönböztetést tett a Kelet és Nyugat közt. Görögország és a görög koloniák művelt és erős városokkal

birván, ezek nem olvadtak be nyelvileg is a római birodalomba: sőt épp megfordítva: műveltségüket felkényszerítették Rómára. Ez a városi autonomiát sehol se rombolta le, s ekkép a görög municzipiumok nemzedékről nemzedékre fenmaradtak. Utóbb igyekeztek ezek rómaiakká átalakulni. Megtartották a római ünnepeket. A caesarismus korában színre hozták a nagyszerű római játékokat. De még sem latinosodtak el nyelvükre, hanem csakis szellemükre. Ellenben a rómaiak inkább görögökké váltak, még nyelvük tekintetében is.

A nyugati provinczziákban a római hódítás nem talált fejlett municipiumokra. Galliában és Hispániában hasonlíthatlanul kevesebb városi élet létezett mint a görög műveltség regiójában. Amennyiben Gallia déli partvidékein városok léteztek, mint Marsiglia, a mai Marseille, görög eredetűek voltak. Mint Mommsen is tanítja, Rómának czéltudatos törekvése volt a görögökön kívül minden egyéb nemzetiség beolvasztása. Ahol a legiók megjelentek, ott azonnal kezdetét vette a beolvasztás munkája. Az erőszak és csábitás minden eszköze működésbe hozatott a czél elérésére: a leghatalmasabb beolvasztó eszközt azonban a *városok* képezték.

Rómának a hódítás után első dolga volt, városokat és ezekből municzipiumokat hozni létre.

Fustel de Coulanges e tekintetben két feltevést tart lehetségesnek. Róma, szerinte, vagy azért hozott létre városokat a nyugati provinciákban, mert azt hitte, hogy máskép nem kormányozhatja ezeket. Vagy pedig azért, hogy lassanként asszimilálja a meghódított népeket Itália lakosságához.

Valószínű, hogy Rómának mind a két czélzata meg volt; de Mommsen szerint is kétségtelen, hogy a beolvasztás kiváló törekvése volt Rómának.

Pusztán kormányzati czélból elég leendett, ha municzipiumokat hoz létre; de hogy a városi élet által beolvasztani akart, kétségtelenné teszi azon körülmény, hogy nemcsak fegyveres erőt tartott a meghódított tartományokban és ezek

városaiban, hanem cirkuszokat és színházakat hozott létre, hogy az asszimiláczió gyorsan történjék. Sőt a római előkelő társadalmat s ennek keretében szép és szellemes nőket importált a provinciák városaiba, hogy ekkép megnyerje a benszülöttek előkelőit.

Semmi sem mutatja ezen czélzatot annyira, mint ama tény, hogy a míg a császárság magában Itáliában elnyomta a municipális életet, addig a provinciákban mindent elkövetett a városi élet fentartására. Később, a hanyatlás korszakában a municipiumok torzalakokká lettek; de ekkor már a városi élet gyakorolta átalakító hatását, Galliából latin provincia lett.

Az az egész rendszer és fokozat, mely szerint a városok polgárai jogokban részesültek, egész biztosan mutatja, az asszimiláló czélzatot. Teljes politikai és polgári jogokkal csak azon városok birtak, a melyek lassanként latinokká alakultak át. Csak ezeknek volt teljes joguk földbirtokukhoz is, mint hogy ha Itáliában laktak volna. A teljes római jogú városok tulajdonkép latin városok voltak.

Róma bizonyára a görög városokon tapasztalta, a városi élet asszimiláló hatását, és tapasztalatát nagyszerűen tudta értékesíteni a Nyugaton.

A latin nyelv a galliai és hispániai városokból hódította meg a vidéket. A városokba özönlött a vidéknek nemcsak elegáns világa, hanem közönséges népessége is. Itt volt az érintkezési pont kulturai, gazdasági és politikai tekintetben.

A törvénykezés és közigazgatás, valamint a művelt társadalmi rétegek nyelve latin volt, így a vidék lassanként kénytelen volt a városok nyelvét megtanulni.

»A negyedik század vége előtt«, mondja Chevallet, »különösen a városokban a latin volt a magasabb társadalmi osztályok, sőt a nők érintkezési nyelve. Szent Hilár latinul levelezett leányával: Sulpicius Severus szintén latinul írt nővérének, Claudiának és Banulának, anyósának. Szent Jeromos

szintén latinul folytatta levelezését Hedebia és Algasia nevű gall úrhölgyekkel. A falusi népnek kezdetben nem volt oly nagy érdeke, mint a felsőbb társadalmi osztályoknak megtanulni a latin nyelvet. De midőn már mindenütt körülötte Róma nyelvén beszéltek, e vidéki népség is a műveltebb osztályok után gagyogta a latin nyelvet. Ebben elősegítette azon hiú vágy is, melynél fogva az alsóbb társadalmi rétegek szeretik utánozni a felsőbbeket. Ez indokhoz járult még egy hatalmasabb is. S ez az volt, hogy az alsóbb társadalmi rétegek kénytelenek voltak naponként érintkezni a gazdagokkal s hatalmasokkal, akik a kelta nyelvet megvető feledésben részesitették, s nem ismertek más nyelvet, mint mely a római polgárhoz méltó volt.

A második században Szent Ireneus kénytelen volt keltául tanulni, hogy az evangeliumot hirdethesse Lyon lakosságának. A következő században egy druida asszony még kelta nyelven jövendölt Alexander Severusnak. A negyedik században azonban már a parasztság is latinul beszélt; de csak annyira, hogy képes volt megértetni magát.«

Ime Róma második czélzata, t. i. a provinciáknak a városok által való beolvasztása, kevesebb mint négy század alatt teljesen sikerült.

A városi élet tehát elsőrangú faktor volt már az ókorban, a fajok összeolvadása, illetőleg beolvasztása tekintetében.

De fejlett és nagyszabású városi életet éltek. A városnak igazi városnak kellett lennie, hogy beolvasztó hatását gyakorolja. A puszta városi név, vagy elnevezés nem határoz. Csak azon államokban jöttek létre a nyugaton is úgy az ókorban, mint a középkorban egységes nemzetek, a melyeknek fejlett városi életük volt. Ez történt a Duna felső völgyétől nyugatra mindenütt. Belgiumban nemcsak azért nem jött létre egységes társadalom, mert a nyelvhatárokon, vagyis három nyelv érintkezési pontján fekszik; hanem azért sem, mert a nyugaton legkevésbé volt fejlett városrendszere.

Mielőtt tovább mennénk, e fejtegetést már alkalmazom gyakorlatilag Magyarországra. A fajok összevegyülése nálunk is ott történik leginkább, ahol fejlettebb városi élet van, tehát leginkább a Királyhágón innét. Erdélynek alig van nagyobb városa, az asszimilacziő tehát ott csak nagyon primitiv lehet.

Egyáltalán Európa keletén azért halad oly lassan előre az assimilacziő, mert a városi élet teljesen hiányzik.

A város a kultura exponense, a konczentrált műveltség. A fejlett latin városok voltak oka, hogy Gallia latinizálása már a IV-ik században be volt fejezve.

A germán invázió már egy latin-kelta társadalmat talált Galliában, melyet a harcztéren legyőzött, de melynek nyelvét és szokásait respektálni volt kénytelen. A hódító germánok nem voltak mind Chateaubriand barbárjai, a medve- és borjubőrbe öltözött, vagy félmeztelen vadak.[1] A czivilizácziő kivéve a frankokat, már érintette őket. Megalakult nyelvük volt: a gót, burgund és frank. Törvényük, alkotmányrendszerük s nem épen alacsony műveltségi fokuk volt. Különösen áll ez a gótokra, kik a mai Francziaország déli részében telepedtek le. A kereszténység és az arianizmus felemelte őket. A burgundok, kik az 5-ik század közepe táján Metzig hatoltak, szintén érintve voltak a czivilizácziő által. Ép azért Gallia keleti és déli részeinek a burgundok és visigótok által történt meghódítása nem is volt oly erőszakos mint a frankok hódítása északon. Az első két népet nemzeti nagy szerencsétlenségei, kapcsolatban a kereszténységgel, szelidé tették, a német kedélyesség bennük legelőször nyilvánult.[2] A frankok azonban még a barbár Germániát képviselték. De sajátságos tünete a népvándorlásnak: még a legbarbarabb berohanók is tiszteletben tartották a czivilizácziót képviselő városokat. Alarich, mint Thierry elbeszéli Nouveau Récitjében, mély megillető-

[1] Les Martirs, 6. k.

[2] Augustin Thierry, Histoire de France, 87. l.

déssel lépte át Athen kapuját s megkímélte a görög cziviliczáczió e székhelyét. Ép így a Galliába betörő hódítók nem a gallo-román czivilizáczió, hanem a legiók ellen viseltek hadat. A gallo-román társadalom nem vett részt a küzdelemben. Akkor sem ment át akár rázkódáson, akár változáson, mikor a legiók legyőzettek. A római állam majd észrevétlenül omlott össze. A társadalom tovább élt. A frankok rablóhadjáratai sok vagyont elpusztítottak, de a jövevények nagy része tiszteletben tartotta, bámulta a gallo-román polgáriasultságot.

Hallgatag egyezség volt a hódítók és legyőzöttek közt. Állam tulajdonképen nem létezett, csak a társadalom. Léteztek a római municzipiumok alapján álló városok. Szerencse volt, hogy a nyugati római császárság nem fosztotta annyira ki a municipiumot, mint kifosztotta bölcs Leó császár a keleti római birodalom városait, mikor egyetlen tolllvonással megsemmisített minden helyhatóságot.[1] A városok a keleti római birodalomban nem menthették meg a római-görög műveltséget és az állami nyelvnek még töredékes darabjait sem, mint megmentették a nyugati városok.

Ez utóbbiak közt szintén legelső szerepük volt a galliai s különösen a dél-galliai városoknak, melyek mindjárt kezdetben teljes római városjogot nyertek. Hatalmas városok voltak ezek, a műveltség, gazdagság székhelyei. Kivéve a hadügy és adóügy központosítását, valóságos államokat képeztek, a mennyiben belső ügyeik teljesen függetlenek voltak Rómától. Ez fejti meg nagyságukat.

A városok ellen a reakczió azonban Rómában is bekövetkezett. Ez irány kifosztotta a municipiumokat vagyonukból. A városi polgári jog teherré lett. A régi városok még léteztek, de egészen más szellem lakott azokban. A korrumpált római kormány korrumpálta a társadalmat is. Így történt hogy ép a római városok nem voltak képesek ellentállni a bar-

[1] Novell. Leo, 46. l.

bároknak. Nem is harczoltak ellenük. Csak így magyarázható meg, hogy 7 millió főnyi czivilizált nép meghajolt a barbárok ezerei előtt. Semmi sem mutatja annyira Róma elaljasodását, mint az, hogy az egészen rómaivá lett provinciák teljesen képtelenek voltak minden erőfeszítésre. Bretagnenak, hol római városok hiányában a kelták nem rómaiasodtak el, meg voltak e sötét korban hőstettei. Déli Galliában, hol a római civilizáczió a fényes városokban legintenzivebb volt, az elbukó államnak nem sietett segélyére a társadalom.

Államfentartó szerepük nem volt sehol nagy a városoknak. A nemzeti individualitás nem ezekben lakott. A nagy ingó vagyon és a nagy műveltség hajlik a kozmopolitizmus felé. A hol pedig a nagy városok államot képeztek az államban, ezek inkább saját magukkal, mint az állammal törődtek. S a harczi erényeknek is inkább talaja a vidék. A feudalismus azért fejlődött oly hatalmas katonai szervezetté, mert nem az ipart és a kereskedést üző városi lakosságban gyökerezett. Olaszország hatalmas városrendszere csakhamar kiirtotta Italiában a harczias szellemet. A gazdag városi polgárság idegen zsoldosokkal védte magát. Azért volt annyi időn át a kalandorok és a betörő hódítók zsákmánya. *Az állam fentartására nem, de a nyelv terjesztésére minden fejlett városrendszer hatalmas befolyást gyakorolt.* Italia nem tudott ellentállni az idegen betolakodóknak, a felső-olaszországi virágzó városok nem voltak képesek feltartóztatni a longobardokat; de csakhamar beolvasztották őket. A feudalismus szétszórtságot idéz elő. A vidéket és nem a városokat szállta meg. A várkastély zárkózottságával szemben állt a városi pezsgő élet, amazok nyelvével ennek nyelve. Itáliában, Galliában, Spanyolországban, Angliában, mindenütt, a hol kifejlett városrendszert találtak a hódítók, szükségkép az utóbbinak kellett győzedelmeskednie grammatikailag. Páris, Marseille, Bordeaux, Toulon, Tour, Soissons, stb. városok gallo-román nyelve és társadalma szükségkép legyőzte a hódítókat. Legyőzték még a durva fran-

kokat is, annál inkább és előbb a góthokat, kik békében éltek a gallo-román társadalommal. Legelőször beolvadtak azon góthok, kik a városokban voltak elszállásolva. A városok hatásának a vidék sem tudott ellenállni. A burgundok szintén békében éltek a romai társadalommal. Szigorú törvények tiltották el őket a gallo-románok minden bántalmazásától. Még az is büntetést vont maga után, ha a burgund nem fogadott be házához rómait, ki vendégszeretetét kérte.[1]

De a frankokat és normánnokat sem menthette meg a beolvasztástól nyerseségük. A X. században a franczia nyelv már nagyrészt megalakult. Német idioma többé nem létezett franczia földön. Rouenben, még Rolf utódainak palotáiban sem beszéltek már a XI. század elején más, mint román, vagy franczia nyelven. Bayeux képezett némi kivételt. A Skandináviából érkező fajrokonok itt még megértették a norvég és szász dialectust.[2] Itt is a *város konserválta* a hódítók nyelvét, mert Bayeux nem franczia, de normann telep volt.

Hasonló jelenségeket látunk Angliában.

Hódító Vilmos normanjait kifejlett városrendszer fogadta. London már akkora város volt, hogy Vilmos győzelmes seregével sem mert bevonulni. Kívül táborozott, míg a szabályos védelemre készült várkastélyát norman hadi mérnökök felépítették. Csoda-e aztán, hogy a hódító sereg csakhamar elangolosodott? Hastingnél az angol ügy örökre elveszni látszott. De a mire a hastingsi halmokon a szekerczés angol lovagok nem voltak képesek, a városi polgárság elérte: visszavitta a hazát, véget vetett a normann uralomnak az által, hogy a győzőket beolvasztotta.

Igen érdekes kérdésre kell a városok kapcsán válaszolnom. Sokan felvetették már a kérdést, de legnagyobb tudományos apparatussal utóljára Vámbéry Ármin vetette fel:

[1] Lex Burgundiorum, 38. czim.

[2] Aug. Thierry, Conquête de l'Angleterre, 117.

hogy miért nem olvadtak be a honfoglaló magyarok a házában talált tótokba. Mellőzöm azon hipothezist, melyet Vámbéry »A magyarság keletkezése és gyarapodása« czimű jeles munkájában feltett, hogy Magyarország lakossága a honfoglalás idején csak 300 ezer lélek s e számnak 80% -a szláv volt és csak 20% -a ural-altáji. Egyszerűen csak annak konstatálására szorítkozom, hogy Vámbéry Ármin az összes történelemben páratlan jelenségnek tartja azon tényt, hogy a magyarok nem olvadtak be a nagy többséget képező meghódítottakba. E csodálatos tünet magyarázatául a hatalmas nemzeti érzületet jelöli meg egyik főok gyanánt és egy csomó mellékindokra is hivatkozik. »Ha ezen az ethnologia területén egyedül álló jelenség belső okait és indokait kutatjuk«, irja Vámbéry: »mindenekelőtt azt találjuk, hogy a szellemi és anyagi fensőbbség és különös ethnikai jellemzőség, a melyet a magyarok ágalji, társadalmi, politikai és vallási viszonyaik minden változása mellett megtartottak, ebben főtényezőül működött és a különnemű elemekre úgyszólván mágnesként hatott . . .«.

A magyarosodás hatalmas emeltyüjeként a magyar népnek erősen kifejlődött és mélyen gyökerező nemzeti öntudata, helyesebben nemzeti büszkesége működött, a mely a töröktatár család valamennyi tagjának sajátsága, ez mindenütt csodát tett és az idegen elemektől való veszélyeztetésük mértékéhez képest mindenütt mind jobban fokozódott.«

Tudós hazánkfiának részben igaza van. Nézete, mely Magyarországra felettébb kedvező, találkozik a magyargyülölő cseh Palaczky véleményével is. Ez a büszke és fenkölt nemzeti érzés azonban egymagában nem mentette volna meg a honfoglaló magyarokat, mint nem mentett meg egy hódító fajt sem. Senki sem tagadhatja, hogy hódító Vilmos normannjainak volt majdnem akkora nemzeti érzelmük és öntudatuk, mint a honfoglaló magyaroknak. Sőt sokkal erőszakosabbak voltak a legyőzött angolszászok irányában, mint a magyarok

a hazában talált szlávokkal szemben. És a normanok mégis összeolvadtak a meghódított angolszászokkal. Ugyanez történt volna a hódító magyarokkal, ha a honfoglaláskor e hazában fejlettebb czivilizácziót s e czivilizáczió exponenseit, vagyis nagyobb városokat találnak. Ez azonban nem történt. Kiváló mérvben ez volt oka, mint egy már régebben közzétett munkámban részletesen kifejtettem, azon Vámbéry által ethnikai unikum gyanánt feltüntetett jelenségnek, hogy a magyarok nem olvadtak be a szlávokba.

Indokoltnak tartom az említett munkámban mondottakat, a jelen alkalomból újabb adatokkal kiegészítve, reprodukálni. Fejtegetéseim a külföldre nézve különben is egészen újak, valamint új egyáltalán a városok nyelvi hatására vonatkozó elméletem.

A magyarok bejövetelük idején nem találtak virágzó városokat, mint talált minden más hódító nép, mely nyelvét elvesztette. A római czivilizáczió Pannoniában rég megbukott már, mikor őseink mai hazánkat elfoglalták. E czivilizáczió egyes kialvófélben levő üszkei még fénylettek: de elvesztették minden hódító varázsukat. Más munkámban[1] kifejtettem már, hogy őseink nem találtak itt római műveltséget, annál kevésbbé találtak rómaiakat. A történeti forrásaink által említett latinok nem rómaiak voltak, hanem olaszok, vagy latin hagyományokkal impregnált szlávok, németek stb. Római intézmények épp oly kevéssé voltak itt, mint nem léteztek többé a Névtelen által említett római városok. A latin- vagy olasznak nevezett elem, mely még a későbbi századokban is szerepel városainkban, nem birt városokkal. A hun birodalom fölbomlása után a római birodalom még egyszer föléledt, az avar hódítás azonban teljesen véget vetett neki.

Városok, valódi értelemben, egyáltalán nem léteztek sem Magyarországon, sem Erdélyben. A Névtelen említi ugyan,

[1] A demokráczia Magyarországon.

hogy a honfoglaló magyarok ostromolták Bihart, Veszprémet, s bár ezek sokáig ellenálltak, még sem romboltattak le. Ezek azonban épp oly kevéssé voltak *városok*, mint a többiek. Hiányzott belőlük a gazdag, művelt, fejlett ipart és kereskedelmet űző polgárság. Lakosaiknak száma egyáltalán nem volt nagy. És ez a lakosság sem volt akár szláv, akár német, hanem mindenféle néptörmelék.

A szláv vagy oláh még sokkal kevésbbé városalkotó faj mint a magyar. Pedig Magyarországot, sőt Erdélyt is, őseink bejövetelének idején túlnyomólag szlávok lakták. Pannonia is elszlávosodott, épp úgy mint Erdély. Pedig amott a németségnek is erős talaja volt a frank-német fenhatóság alatt álló Privina és Koczel herczegségben. Az ország északnyugoti részében a morva-szlávok, a Szvatopluk-féle nagy Morvaország szlávjai terjeszkedtek, de a Kárpátok mentén nem tudtak előre haladni. Itt lakatlan őserdők voltak, mint akár Amerikában.

A fejlettebb műveltségnek sehol semmi nyoma, mert hiányoztak a műveltség fő tényezői: a városok. A szlávoknak nincsenek városaik, még az állami és társadalmi alakulásnak is csak a legelső kezdetén állnak. A bejött magyaroknál valamivel polgáriasultabbak, mert állandó lakhelylyel birnak, földet művelnek stb., de azon műveltségnek, mely beolvasztani tud, híre-nyoma sincs. Maga Palaczky sem tudja az ellenkezőt kiokoskodni híres munkájában.

Geschichte von Böhmen (I. k. 197. l.) című művében elbeszéli, mint olvasztott be a szlávság hunokat, avarokat, bolgárokat stb. Sajátságosnak mondja ama jelenséget, hogy a magyarok a szlávok közepett megtartották nemzetiségüket. Ezt a tünetet erősebb nemzeti erejükből, s abból iparkodik megmagyarázni, hogy a magyarok nem elégedtek meg az ellenség megverésével: ki is irtották azt.

Az első föltevésnek van komoly alapja, mert tény, hogy a magyar mindig csodálatos szívóssággal ragaszkodott nemzetiségéhez. Az utóbbi azonban merő koholmány. Böles Leót fer-

díti Palaczky, mikor a magyarok hadi taktikájának leírását politikai értelemben is alkalmazza. A magyarok a megsemmisítésig aknázták ki győzelmeiket a »fegyverben álló ellenséggel szemben«. De a békés lakosok ellen nem viseltek háborút. Magyarországi szlávok pedig sohasem hadakoztak velük. Föl sem lázadtak a magyarok ellen, ezek tehát ki sem irthatták őket. Felejthetetlen tudósunk, Hunfalvy Pál, teljes joggal írhatta: »Sehol legkisebb támadását sem találjuk a szlávoknak a magyarok ellen; a mit nem abból lehet kimagyarázni, hogy az új telepedők azokat kiirtották volna: mert számuk nőttönnőtt.[1] Sőt a szlávokat még el sem nyomták, rabszolgaságra sem kényszerítették. Oly bánásmódban részesítették azokat, mint az ország egyéb lakosait. A németek igen is irtották és elnyomták a szláv fajt, mihelyt ezzel mint hódítók érintkeztek. A szlávság német földön épp azért inkább megsemmisült, mint beolvadt. Magyarországon azonban a szlávok olvaszthattak volna, ha erre képesek leendettek.

Ha őseink egy művelt tót társadalmat, fejlett városrendszert találnak itt bejövetelükkor, okvetlenül az történt volna velük, a mi történt Franciaországban a germánokkal. Békében hagyják vala a városokat, melyeknek iparára rászorultak. A magyar katonai társadalom mellett létezet volna egy szláv polgári társadalom. A magyarok egy ideig megtartották volna a nyelvüket is, mint a góthok és frankok Galliában. Épp úgy tanácskoztak volna országgyűléseiken magyarul vagy latinul, mint tanácskoztak a frankok és góthok a maguk nyelvén, mely tanácskozásokról bámulva szól Sidonius Apollinarius poéta. De a városok nyelve mégis legyőzte volna a hódító magyarok nyelvét, mint legyőzte Galliában a germán törzsekét. A magyar nyelv romjait ma a tót nyelvben találnók föl, ah elyett hogy a tót nyelv kölcsönzött szavakat az előbbinek. Minél többet, annál jobb, mert annál inkább kitünik

[1] Magyarország ethnogr. 45. l.

nyelvünk asszimiláló ereje. A magyar szóalakzat és nyelvtan érintetlen maradt, s ez teljesen elég. A szláv nyelvnek semmi befolyása sem volt a magyar nyelv alakulására, legfeljebb nyersanyag gyanánt adott szavakat, melyeket a magyar géniusz dolgozott föl.

És meg vagyok győződve, hogy a szókölcsönzés legnagyobb része mindjárt őseink bejövetele után történt. Ekkor érintkezett a magyar nép egészen ismeretlen tényezőkkel, viszonyokkal, melyek megjelölésére nem volt szava. Ekkor ment át a magyar nyelv megalakulási proczesusszán. Ekkor volt megnyitva leginkább az idegen befolyások előtt. Szóval ekkor történhetett volna meg, hogy a magyar nyelv vagy teljesen elvész, vagy az új viszonyok közt egészen más irányt vesz.

A szláv nyelv azonban még ekkor sem tudott betörni a magyar nyelvbe, mikor pedig az utóbbi még nem volt zárt egész. Ezt meg nem fejti más, mint a tótok alacsony műveltségi foka és városi életünknek teljes hiánya. Az, hogy a magyar és szláv faj geografiailag is meglehetősen elzárkózva élt egymástól, mit sem magyaráz meg: *mert ha a tótoknak városaik vannak, ez az elzárkózottság sem következik be.* A magyarok iparkodtak volna a városokban vagy azok közelében lakni, mint iparkodtak a többi hódítók, hogy a polgáriasultság előnyeihez hozzáférjenek.

De viszont a magyarok sem hoztak magukkal fejlett kulturát és városlakó szellemet. Ellenkező esetben az történik, a mit a római birodalomra vonatkozólag mondtam. Városokat teremtett és ezek által beolvasztotta volna a tótokat. Minden római telep várossá alakult s így a latin nyelv terjesztésének eszközévé lett. A magyaroktól azonban, kik nomád nép voltak, senki sem kívánhatta, hogy városokat alkossanak. A rómaiakat kivéve, minden nép elmulasztotta ezt. Őseink bejövetelük után csak fokozatosan lettek letelepedett néppé. De bizonyos, hogy az első században, miután már letelepedtek is, nagyrészt sátrakban laktak. A mit a városok építéséről olvasok forrásaink-

ban, a kritika előtt elfogadhatlanok. Igaz, hogy Bars várát Bars vezér, lehet hogy Csák, Szabolcs unokája, a fehérmegyei Csákvárt alapította, Csongrád is Ond fiainak köszönheti létét, Komárom, Himesudvar, Őrsurvár, Pata, Sárvár, Szekcső, Szabolcs stb. mind a vezérek korából származhatott, valamint igaz lehet, hogy Árpád Csepelben, a hasonnevű szigeten, magának és a nemzet előkelőinek, külföldi mesteremberek által, rendes lakóházakat építtetett: de tagadom, hogy ezen helyek közül bármelyik, akár Pest is, város leendett. Várak voltak ezek, városi polgárság, műveltség, ipar és kereskedelem nélkül. Hiszen tudjuk, hogy még a XII., XIII., sőt a XIV. században is milyenek voltak városaink. Győr lakossága vesszőből és karóból építette házait, és hogy legyen építési anyaga, egy fűzest nyert adományba. Keresztúr kulturájáról fogalmunk lehet, midőn kiváltságlevelében olvassuk, melyben meg van hagyva, hogy az elköltöző polgárnak házát nem szabad magával vinnie. A magyar polgárság, egész a XIV-ik századig, többnyire sövény-, tömés-falú házban lakott. Városaink tehát még ekkor sem voltak városok. Annál kevésbbé hathattak a magyar kultura és magyar nyelv terjesztésére az első századokban, mikor a magyar faj leginkább beolvaszthatta volna a szlávságot. Az Alföldön beolvasztotta, de csak azért, mert a szlávság itt aránytalan kisebbségben volt a magyar nép közepett.

A városoknak Magyarországon egyáltalán nem volt nyelvterjesztő szerepük, sőt a műveltségnek is alig voltak tényezői, mert nem voltak valódi városok. Nem voltak a német vendégek által alapított városok sem. Így például Korpona egyike legrégibb nem magyar eredetű városainknak. Őslakói tótok voltak, kik már a hun birodalom előtt le voltak benne telepedve. A nyolczadik század végén szászok költöztek bele, kikhez a XIII. század elején ismét szászok járultván, Korpona német várossá lett. De mily hatása lehetett Korponának vagy más városnak a nyelv alakítására? Hogy valamely város hamar

királyi szabad város czímet nyert, nem jelentette egyszersmind azt, hogy nagy város. Példa rá éppen Korpona, Zólyom, a már említett Győr stb.

A dolog tehát úgy áll, hogy a magyarok bejövetele után csak a régi castrumok romja vagy emléke létezett. Ezek helyén volt egy-két helység, majd várak alakultak. A XI., XII. és XIII. században a városoknak egész sorozata támadt: e városok azonban még ekkor sem hoztak létre városi életet, polgári rendet, műveltséget, melynek olvasztó ereje van.

Ami beolvasztás történt, az inkább a magyar faj javára ütött ki. Így tudjuk, hogy még a vezérek és Szent István korában beköltözött németek a XIII. század zavarai közepett, miután gyarmataik a tatárok által feldulattak, magyar városokba költöztek, hol elmagyarosodtak. Kecskemétről ez a leghatározottabban kimutatható.[1] Ugyanez kimutatható más városokról is. Erdélyben magyar jelleget öltött Kolozsvár.

Az olaszok és »francigenák« már a XIII—XIV. század körül a magyarságba olvadtak városainkban, így Pesten, Esztergomban, Székesfehérváron. Különösen Esztergom lakossága túlnyomólag olasz-örmény volt.[2] Mindkét elem magyarrá alakult. Általában, bár a magyar városok alakulására idegen befolyás hatott, a magyar elem jelentékeny, sőt számos helyen domináns szerepet játszott. Vannak városaink, hol ez elem a középkorban erősebb volt mint később. Így Pozsonyban a magyarság tekintélyes hányadot képezett. Nagyszombatban a magyar polgárság legalább is oly szerepet vitt mint a német. Magukban a bányavárosokban létezett a magyar elem, daczára e városok kiváltságainak, melyek annyira a magyarság ellen voltak irányozva, hogy pl. Korponán magyar ember nem tanuskodhatott a német polgár ellen.

Városaink hosszú időn át három: magyar, német, olasz

[1] Hornyik, Kecskemét város története. I. 94. l.

[2] Századok, 1880. VII. füzet, Szalay József értekezése.

(latin) nemzetiségű lakossággal birtak. A szlávság és oláhság később is alig tett számbavehető hányadot. Mivel pedig a latin elem magyarrá lett, városaink csak két: magyar és német nemzetiségüek voltak.

Ez az oka, miért nem tudott hódítani a szlávság és oláhság. Jelentékeny hódító szerepe azonban a magyarságnak és németségnek sem volt: mert, mint láttuk, városaink a XIV. és XV. századig alig voltak városoknak nevezhetők. Később sem emelkedtek a nyugati és déli városok színvonalára, s habár fejlődtek, nyelvterjesztő hatásukat a török pusztítás ellensúlyozta, valamint szoros zárkózottságuk, s azon alárendelt szerep, melyet Magyarországon mint politikai és társadalmi faktorok vittek. Ebben az alárendelt állapotban voltak 1848-ig.

*

A történelmi tanulság kétségtelenül utal a városok nyelvterjesztő és nyelvfentartó szerepére. A nemzetiségi eszme, mint már fejtegettem, létezett az ó- és középkorban is, habár tény, hogy a legújabb korban a nemzetiségi törekvések öntudatosabbakká lettek, s az államalkotásnak hatalmasabb rugóit képezik. De azért a fajok terjeszkedésének és elhalásának törvényei lényegükben változatlanok. A magyar nemzet nem a nemzetiségi eszme hiányának köszöni fenmaradását, s ez eszmének az újabb korban történt hatalmas fellángolása nem fenyegeti létében. Létkérdésünk kulturai kérdés, mely első sorban a városokban nyer megoldást. Az volt a multban s az lesz a jövőben. A magyar nemzet sorsa városainkban dől el.

A római nyelv túlélte a római államot. *De csak ott, ahol latin városok voltak,* s e városok megküzdötték a barbár középkor viharaival. Tehát Galliában és Hispaniában és természetesen Itáliában. A latin nyelv mindenütt másutt elveszett. *Elveszett Kis-Ázsiában, a Duna vonalán, Pannóniában, a Balkán-félszigeten és Afrikában.*

Ha semmi egyéb megbizható adat nem volna a kezünk-

ben, pusztán azon tény, hogy a latin nyelv, bár vegyülve, egyedül Olaszországban, Franciaországban és a spanyol félszigeten maradt meg, maga e tény kétségtelenül mutatná a városok nyelvfentartó és terjesztő hatását. Mert ép ez országok partvidékei voltak tele latin városokkal, a nagy római intelligenczia és vagyon székhelyeivel.

Az olasz, franczia és spanyol városoknak köszönjük, hogy a latin czivilizáczió és nyelv a középkor zürzavarában teljesen el nem veszett, s hogy a római műveltség fénye fél ezredév iszonyú sötétségében ki nem aludt.

Egész Kelet-Európában egyetlen latin, vagy latin-görög város sem maradt meg, ez volt oka, a miért a latin nyelv Európa keleti országaiban elveszett. Ha Pannóniában és Dáczián nagy római városok léteznek és ezek a népvándorlás zivatarai közepett meg nem semmisülnek, mint nem semmisültek meg az itáliai, galliai és hispaniai latin városok, s ezekben őseink hasonló műveltséget találnak mint a germán hódítók a déleurópai városokban, ma valamely latin jellegű nyelvet beszélnénk, mint a románok, kik nyelvüket a Balkán-félszigetről hozták, mielőtt ott a latin emlékek megsemmisültek.

Ha ellenben a tótok városépitő nép leendettek s nem az erdők vadonait lakják vala, beolvadtunk volna a szlávokba, mint beolvadtak a bolgárok.

Valódi városaink azonban a középkorban épen nem voltak. A magyar nemzet súlypontja a legújabb időkig a megyékben, a vidéki nemességben, nem pedig a városokban, a polgári elemben volt. Sőt ez az állapot most sem változott meg, csak módosult.

Ezért nem volt hatásuk városainknak a nyelvre. A városi élet fejletlensége okozta, hogy Európa keletén, a grammatikai viszonyokban az utolsó ezredév alatt kevés változás történt. A nyelvhatárok körülbelül ma is ott vannak, ahol a jelen millenium első századaiban voltak. Nem olvasztott sem a török, sem a magyar, valamint a lengyel sem, a középkor e három

keleti nagyhatalmassága; mert egyik sem fejtett ki hatalmas városi életet. Nyugaton ellenben a beolvasztás, vagy az amalgamizálás mindenütt megtörtént. Végrehajtották a hatalmas városok. S pedig nemcsak a három román államban, hanem Németországban is. Velencze és Genua az egész Levante partvidékeit elolaszosította. E két városnak köszöni Olaszország, hogy a Földközi tengeren nagy hivatás vár rá.

Ekkép nem olvadtak be a hódító magyarok az itt feltalált szlávságba. A fennebbiek egyszersmind megmagyarázzák, miért nem jött létre Magyarországon a fajok összeolvadásának valamely eredője.

A fejlett városrendszer azonban, mint a Belgiumra vonatkozó adatok által is bebizonyitottam, nem pusztán a faji összeolvadás legelső rangu eszközlője, hanem egyszersmind az anyagi jólét és a hatalom előfeltétele. Francziaországnak három városa, Páris, Marseille és Lyon, legfőbb erőforrását képezi. E három város tartja fenn Francziaország fejlődésének folytonosságát. A departementokban félszázad óta fogy a franczia népesség. E jelenség oka, hogy a harmadik köztársaság mindent elkövet a franczia nemzet szaporodásának előmozdítására. Kiváló franczia statisztikusok szerint Francziaország lakossága e három város duzzadása nélkül a jelen században 4%-al fogyott volna. Angliában is a lakosság és gazdagság főleg a városokban éri el azt a csodálatos nagyságot, mely páratlan az egész világon. Az összes angol grófságok a jelentéktelenség szinvonalára sülyedtek le Anglia 30 városa mellett, melyek lakossága a 100.000 és 5,000 000 közt váltakozik és melyek gazdagsága egyszerűen megmérhetetlen.

Magyarországon a városoknak, mielőtt a gazdasági emelkedés e magaslatára jutnának, előbb azon feladatot kell megoldaniok, a melyet már megoldottak a Nyugaton, t. i. elő kell mozdítaniok a fajok összeolvadását és a nemzet kifejlését. Városaink csak a legujabb korban jutottak oda, vagy kezdenek oda jutni, hogy ezen első hivatásukat is megoldhassák. A ma-

gyarországi városok nagy részben nem is voltak magyar eredetüek, de egészen a legujabb korig kivétel nélkül oly fejletlenek voltak, hogy nagymérvü összeolvasztó hatást nem gyakorolhattak. Nem áll ugyan, amit kiváló német geografusok Magyarország elleni ellenszenvből ismételten irtak (p. o. Kiepert), hogy Magyarországon magyar eredetü város nem létezett, hogy a középkorban minden magyarországi város német nevü volt, s hogy a magyar elnevezéseket csak legujabban erőszakolta ki a magyarok chauvinismusa. Pár év előtt jelent még a spanyol akadémia kiadásában Aldana expediciója Magyarországon (Expedition del maestro de campo de Aldana en Hungaria), és Aldana kapitány előadásából kitünik, hogy városaink nagy része már a középkorban magyar elnevezéssel birt. Aldana ugyanis közvetlenül a mohácsi vész után, a XVI. század közepe táján járt Magyarországon s I. Ferdinánd német zsoldosaival harczolt a törökök ellen. Emlékirataiban a nem német városokat magyar vagy latin nevükön említi. Ebből tehát kétségtelenül kitünik, hogy e városok nemcsak német nevüek nem voltak, hanem még a német zsoldosok sem keresztelték át azokat német nevükké, mert különben Aldana, a német zsoldosok befolyása alatt, szintén német nevükön nevezte volna azokat.

De kétségtelen, hogy, habár voltak magyar eredetü városok és pedig nagy számmal, ezek ép oly kevéssé hatottak a fajok összeolvasztására, mint nem hatottak a német eredetü városok. Egy bizonyos, hogy tót és oláh városok soha sem léteztek sem Magyarországon, sem Erdélyben.

Száz magyarországi és erdélyi városnak a függelékben közölt nemzetiségi statisztikája teljes képet ad városaink nemzetiségi viszonyairól az 1890-iki népszámlálás alapján. A táblázaton fel van sorolva minden 5000 lakón felüli város s egy-két más város is, mely ugyan 5000 lakónál kevesebbel bir, de erősebb kulturpontot képez. A legujabb népszámlálás eredménye az, hogy összes városainkban a magyar anyanyelvüek

hivatalos kimutatás szerint 68%-ot képeznek, míg a vidéken a magyar anyanyelvüek százaléka 45%. A magyarul tudókkal együtt a városok magyar eleme az országos statisztikai hivatal kimutatása szerint 1890-ben már meghaladta a 79%-ot, eddig már túlment a 80%-on; a vidéken, ugyan e kimutatás szerint, a magyar faj, a magyarul tudókkal együtt, 51·21%.

A magyar elem nagy térfoglalását a városokban még az utolsó évtizedek adatai is nagyon szemlélhetővé teszik. 1880-ban a városok nemzetiségi viszonya a következő volt:

Magyar volt az országban	44%	a városokban 63%
Német » » »	13%	» 18%
Tót » » »	13%	» 7%
Oláh » » »	16%	» 3%
Orosz » » »	2%	» 0·14%
Horvát, szerb »	4%	» 4%

Az utolsó évtized alatt tehát a magyarság a városokban nem kevesebb mint 5%-al növekedett az összlakossághoz képest és 23·80% szaporodást tüntet fel a városi lakosságot illetőleg. A vidéken 12·73%-ot. A magyarul tudók is leginkább a városokban szaporodtak a lefolyt deczenniumban. Ezek %-a 35·27; a vidéken 11·44.

Ezzel szemben a románság szaporodása elenyésző a városokban. A 25 törvényhatósági joggal biró városban a románság száma 1880-ban 19.906 volt; e szám 1890-ben, tehát egy évtized alatt, csak 20.641-re emelkedett, vagyis a szaporodás 1·54%.

Mind e számok mutatják, hogy a magyar faj nemcsak mindinkább megszállja a városokat, hanem egyszersmind legnagyobb méretekben a városokban szaporodik. Már egy évtized perspectivája mutatja, hogy aránylag rövid idő alatt városaink, elenyésző kisebbségtől eltekintve, magyar nyelvüekké alkulnak át. Nem erőszakos politika következtében, hanem tisztán kulturai hatások alatt.

Ha nagyobb perspektivát nyitunk meg, még inkább ki fog tünni, hogy a magyar faj mily következetességgel és erélylyel szállja meg a kulturai pontokat. *Kétségtelen tehát, hogy a magyar faj azon nagy küzdelemben, mely Európa keletén szinte csak most indult meg a fajok közt, birni fog azon előnynyel, hogy a városok, vagyis a kulturai pontok majd kivétel nélkül az ő kezében lesznek.*

Napjainkig csak arról lehetett szó, hogy e haza fajai közül melyik foglalja el a kultura erősségét. A magyarság diadalmas foglalásokat tett. Innét túl a városok, mert Magyarországon is most már nagy kulturai exponenseket képeznek, hatalmas eszközök lesznek a fajküzdelemben. A nagyobb perspektivában, hogy mikép foglalta el a magyar faj a kulturai czentrumokat a jelen század elejétől fogva, a következő alakulás jelenik meg.

A számok világosan beszélnek:

I. Budapest főváros lakossága: Budának volt az 1821-iki összeirás szerint 25.228 lakosa, ebből magyar csak pár száz volt, 1100 rácz, a többi német.

Pestnek az 1829-iki összeirás szerint 62.471, ebből magyar 1200, tót ugyanannyi, rácz 650, görög 259, oláh 100, a többi német.

Az egyesült fővárosnak tehát a harminczas évek elején összesen csak 87.699 lakosa volt, mely számból alig pár ezer volt magyar. S 1890-ben Budapestnek 491.938 lakosa volt; ebből 326.395 magyar, 117.902 német, 27.449 tót, 752 oláh, 1102 horvát, 1891 szerb.

E számok feltüntetik, hogy Budapest valamivel több mint félszázad alatt amerikai módon növekedett. Ily növekvés, a természetes propagáczió mellett, túlnyomólag a tömeges bevándorlás által jöhet csak létre, s nem egyedül az amerikai, hanem az európai nagyvárosok is így szaporodnak. De a legtömegesebb bevándorlás a magyarság javára esik. A németség még meg sem kétszereződött, a magyarság több mint százszo-

rosan szaporodott meg. A szerbek, horvátok száma lényegesen nem változott. A tótok szintén jelentékeny szaporodást tüntetnek fel, a mit az építkezések magyaráznak meg. A tótok azonban csak napszámosok. Budapestnek ma főjellege a magyarság, mely után csak a német elem képez tekintélyes számarányt, a többi nemzetiség ezek mellett elenyészik.

II. A vidéki városok lakossága:

Szeged beolvasztotta német, szerb és oláh lakosságát. Másfélezer németje pedig mind tud magyarul. A tótság egészen elmagyarosodott. a legutóbbi népszámlálás alkalmával már csak 175 tót lakott benne. Oláh 219. Horvát-szerb nem egészen 400. Szegednél még csak Debreczen magyarabb város, hol a nemzetiségek csak néhány egyénük által vannak képviselve. A városok magyarosodása leginkább szemlélhető a Dunántúl. A harminczas években 8 szabad királyi város közt nem volt egyetlen egy tisztán magyar sem. Kettő volt tiszta német, 3 magyar-német, 2 német-magyar, 1 magyar-német-bosnyák. Két püspöki város, mindkettő magyar-német. A 214 mezőváros közül csak 100 volt magyar, 43 volt német, 12 horvát, 7 vindus-tót, 14 magyar-német, 3 magyar-horvát stb.

Ma már egyetlen egy tiszta német város, vagy mezőváros nincs Dunántúl. *Sopron* tiszta német város volt, 12.000 lakosa közt alig volt néhány száz magyar. Jelenleg 27.000 lakosa közt nyolczezer a magyar.

Győr a harminczas években még túlnyomólag német volt. Erre nézve elég erős bizonyítékot képez a mesteremberek nemzetisége. Győrben volt 113 német, 23 magyar varga, 115 német csizmadia. Csak a szabóknál képezett többséget a magyar elem: 80 szabó közül 44 volt a magyar, 36 a német. Ma Győr tiszta magyar városnak mondható; 22.000 lakosa közül közel 21.000 a magyar: a németség nem sokkal több ezernél. Ép így magyarrá lett *Szombathely*, melynek 16.133 lakosa közt 14.568 a magyar, valamivel több ezernél a német. *Pécs* régi nemzetiségi viszonyairól nincs egyéb adatunk, mint

hogy a magyarság viszonylagos többséget képezett ugyan, de a németség és bosnyákság együtt majdnem felérte számát. A szigeti külváros tiszta magyar, de a belváros, tehát a valódi város túlnyomólag német s a budai külváros túlnyomólag bosnyák volt. Ma Pécsnek 34.067 lakosa közt (a harminczas években 12.500) van 25.268 magyar, 6608 német, 434 horvát-szerb és 316 tót.

A többi dunántúli városok túlnyomó része nem is vegyes, hanem tiszta magyar, mint Kaposvár, Nagy-Kanizsa, Veszprém, Pápa, Zala-Egerszeg stb.

Dunáninneni kerületekben: Pozsonym. 5 szabad királyi városa közt volt 1 német, 4 tót-német. Magyar, vagy csak jelentékeny részben is magyar városa Pozsonymegyének nem volt egy sem. És most nincs egyetlen német vagy tót-német város sem Pozsonymegyében.

Pozsonynak 1830-ban volt 29.674 lakosa (1873-ban volt 24.485) s csak a nemesek, honorácziorok, szűcsök, gombkötők, kovácsok és szabók közt volt magyar. A színházban németül játszottak, a magyar színészek még országgyűlés idején sem élhettek ott meg. Az iskolák tannyelve a német volt. A lyceumban tanították a német, tót, franczia és angol nyelvet, de a magyar nyelvnek még külön tanítója sem volt. A magyar ifjúk ép e miatt magán úton képezték magukat, nehogy a magyar koronázó városban elfeledjenek magyarul. És ma Pozsonyban jórészt magyarul tudó 31.000 németsége mellett van több mint 10.000 tősgyökeres magyar, 1300-al több mint a pozsonyi tótság.

Nagyszombatban magyarság épen nem lakott: tiszta tót-német város volt, s ma 1625 magyar lakosa van.

Bács-Bodrog vármegyének 3 szabad királyi városa közül mind a három tulnyomólag szerb volt. *Szabadka* 32.984 lakásának $^2/_3$ része szerbekből állt.[1] s a magyarokra és németekre

[1] A grammatikát értve, mely szerint a felvétel történt, de e számban a kath. szerbek, vagyis a bunyeváczok is ben voltak.

$^1/_3$ rész esett. Ma az arány a következő: Szabadka 72.737 lakosa közt 38.327 a magyar (tehát az összes lakosságnak több mint fele). 1898 a német. 476 a tót. 31.824 a szerb anyanyelvü. A magyarság jelentékenyen tulhaladja a szerbséget mely 50 év előtt roppant tulsulyban volt. Magában *Ujvidéken* jelentékeny haladást tüntet fel a magyar ügy. 17.000 lakója közt alig volt magyar. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint Ujvidék 24.717 lakosa közt 7804 a magyar. 9300 szerb és 6000 német mellett. Ötven év előtt ez utóbbiaknak is nagy többségük volt a magyarság felett. *Zombor* szintén magyarosodott. A harminczas években volt 21.000 tulnyomólag szerb. kevés német, legkevesebb magyar lakosa. S ma Zombor 26.435 lakosa közt van 6176 magyar. 2676 német. 17.000 szerb. A magyarság tehát a németség fölé kerekedett. *Baja* leginkább megmagyarosodott. Ötven év előtt rácz. magyar. német város volt. ma magyar városnak mondható. 19.000 lakosa közt csak 2000 német és 2800 szerb van, a többi magyar.

Temesvár 14.652 lakosa ötven előtt majd kizárólag német. szerb és oláh volt; a magyarság csekély töredéket képezett. s ma a magyarság ott, a németen kivül, valamennyi nemzetiséget legyőzi; 39.884 lakosa közt 10.651 a magyar. 3613 az oláh. 1545 a szerb 22.310 a német.

Aradon fél század előtt többségben voltak az oláhok. a németek is nagyobb hányadát képezték a lakosságnak mint a magyar. S az 1890-iki népszámlálás adatai szerint Arad 42.090 lakosa közül 25.901 magyar, 5626 német. 7873 oláh. 1704 szerb. A magyar elem tehát nagy. absolut többséget képez.

Nagyvárad 18.000 lakosa közt a harminczas években körülbelül 50% magyar volt. Biztos adatok azonban nincsenek a magyar és német elem arányáról. Az egyházi anyakönyvekből azonban kitünik, hogy 50 év előtt 3600 oláh lakott ott. E városnak ma 38.000 lakosa van, s a magyar elem roppant tulsulylyal. 34.239 lélekszámmal bir, mig a német csak

valamivel haladja meg az ezeret, s a 3600 oláh nemcsak nem terjedt, hanem összezsugorodott 2527 lélekszámra.

Ez adatok bizonyítják, hogy a magyar városi elem mindenütt győzött, a hol a németséggel, a szerb és oláh fajjal érintkezett. Kevésbé magyarosodtak városaink a tót vidékeken. De magyarosodás itt is észlelhető.

Ez adatokból nem meríthet-e bizalmat és önérzetet a magyar nemzet? Bizonyára igen és pedig méltán, mert a történet összes tanuságai szerint a fajok küzdelmében nem szenvedhet rövidséget az, mely megszállva tartja a kulturai gócpontokat.

BEFEJEZÉS.

A román kérdés nem magyar, hanem európai kérdés. Nem a magyarok okai e kérdés felvetésének, hanem a románok. Ők akarják a román egységet, mely ellentétben áll Európa felének érdekeivel.

A magyarok nem erőszakolják a harczot a románokkal, sőt ép ellenkezőleg szivesen keresnék azon pontokat, hol a találkozás, sőt a kiegyenlítés lehetséges volna.

Az ellentétek azonban ez idő szerint kiegyenlíthetetleneknek látszanak. Minden programm, a melyet a románok akár a külföldön, akár itthon, akár Bukarestben, akár Nagyszebenben vagy Szerdahelyen felállitottak, akár a memorandumban, akár a Replikában kifejtettek: a magyar politikusokra nézve nemcsak elfogadhatatlan, hanem e követelések alapján még a tárgyalás is lehetetlenség.

Nem, így nem alkudhatunk. Így nem juthatunk egy értelemre. Valamennyi román követelésre a magyar nemzetnek csak egy válasza lehet, hogy nem.

Nem lehet megbékülni, sőt még csak érintkezni sem azon alapon:

1. Hogy az osztrák-magyar monarchia átmenjen a fajok foederativ rendszerére s hogy a régi birodalom foederativ alapon uj életre keljen. Az 1863-iki birodalmi alkotmány összeegyeztethetetlen a dualismussal: közjogi és politikai képtelenség nemcsak Magyarországra, hanem egyszersmind Ausztriára nézve.

2. Hogy Magyarország a különböző fajok és nyelvek vidékei szerint, bár a dualismus alapján, feldaraboltassék.

3. Hogy Erdély külön román autonomiát kapjon, melyben a magyarság és a szász nép elnyomott helyzetbe jutna.

4. Hogy az úgynevezett oláh nyelvvidéken a román nyelv hivatalos nyelvvé legyen.

Nem lehetséges a kiegyezés a román király által ismételten, de mindig homályosan emlegetett *helyi engedmények* alapján sem: mert ez engedményeknek vagy nincs értelmük, vagy külön román nyelv- és önkormányzati területet jelentenek.

Mindez lehetetlenség s nem a magyarság zsarnoksága miatt, hanem úgy politikailag, mint grammatikailag képtelenség akár a monarchiát, akár Magyarországot a román követelések szerint berendezni. Lehetetlenséget kiván tehát még a nagyszebeni programm is, a midőn Erdély számára román autonomiát követel, vagy az úgynevezett oláh jellegü törvényhatóságokban a románt akarja az igazságszolgáltatás és közigazgatás nyelvévé tenni.

Nem, mindez lehetetlenség. És ujra lehet ismételni, nem a magyarok zsarnoksága, hanem maguk a grammatikai viszonyok miatt is.

Nem, és százszor nem egyezhetünk bele a magyar állam egységének megbontásába. A román követelések szellemében nem revideálhatjuk még a nemzetiségi törvényt sem. A revizió csak akép volna lehetséges, ha e törvény végre nem hajtható részei kiküszöböltetnének. Igy legalább a román vádaskodás pontozata eggyel megfogyna. A nemzetiségi törvény tényleg többet akart nyujtani, mint mennyi a gyakorlatban megvalósítható volt. Az élet és az élő viszonyok képeztek gátat Deák Ferencz és a magyar nemzet nagylelkűsége és kibékítési törekvése előtt.

A nemzetiségi törvényt azonban még végre nem hajtható pontjaiban is keveselték és visszautasították a románok. És most, midőn a nagyszebeni programm értelmében követelik annak revisióját, a mely revisióból származó törvény még

kevésbé volna végrehajtható, e követeléssel szemben a magyar nemzetnek csak egy válasza lehet, hogy nem.

Eddig a román követelések határozottan csakis visszautasításban részesülhetnek.

De igenis vannak pontok, a melyekre nézve a románokkal egyetérthetünk.

Az Erdélyben hatályban levő osztrák törvényeket meg kell szüntetni. Választórendszerünket igenis át kell alakítani. Igenis véget kell vetni azon állapotnak, hogy kétféle czenzus legyen Magyarországon és Erdélyben. Képtelenség fentartani azon konzervativ vaskalaposságot, hogy közel ötven év óta nem osztottuk újra be a választó-kerületeket; pedig Magyarország az utolsó fél század alatt szintén gyökeresen átalakult.

De ha mindez megtörténik, lehetséges volna a kibékülés? Mi óhajtanók; de aligha sikerrel. Mindebből csak a magyarságnak lenne haszna. Az osztrák törvények helyett a magyar állameszmét hordozó magyar törvényhozási alkotások fognak uralkodni a Királyhágón túl is. Az egyenlő czenzus és a választó-kerületek új beosztása által pedig a magyar faj fog nyerni és nem a román.

A midőn tehát a románok területi, vagy nyelvi különállást követelnek, akkor tudják mit cselekesznek. Tudják, hogy megtámadják Szent István birodalmának integritását. A mikor ellenben az osztrák törvény kiküszöbölését és parlamenti reformot követelnek, akkor nem tudják mit cselekszenek. Nem tudják, hogy a magyar nemzet érdekeit mozdítják elő.

A mi kulturai szabadságaikat illeti, ezekkel teljes mértékben birnak; de joggal megkövetelhetik még azt is, hogy a magyar állam megfelelő támogatásban részesítse kulturai törekvéseiket. A midőn jó és igazságos közigazgatást követelnek, akkor is egyetértünk velük. Csakhogy a jó és igazságos közigazgatás nemcsak a románok, hanem egyszersmind a magyarok érdekében szükséges. Nem pusztán faji, hanem egyszersmind állami magas szempontokból kiindulva, már egy évtized óta

tervezzük és elokészítjük is közigazgatási állapotaink gyökeres reformját.

A mi végül a társadalmi ellentéteket illeti, ezeket nemcsak a magyarok faji és osztálygőgje, hanem egyszersmind a román társadalom visszavonása idézte föl. És mi magyarok leszünk az elsők, a kik az ellentétek megszüntetésének örvendeni fogunk.

A magyarosítás munkája, mint a magyar nyelvnek fölkényszerítése, nem lesz gátja az ellentétek elsimításának, mert kényszer-magyarosítást nem csinál sem államunk, sem társadalmunk.

A mit úgy egyik, mint a másik elkövet, csakis annyi, hogy alkalmat akarnak adni az állam nyelvének elsajátítására. E törekvés is csak minimális mértékben valósul meg épp a románok között.

Elenyésző csekély a magyarul tudó románok száma a Királyhágón innen és túl. És a magyar nyelv megtanulása, ha még ez nagy mértékben történnék is, egyáltalán nem forgatná ki a románokat sem nemzetiségükből, sem nyelvükből. A magyar intelligenciát sem fosztja meg nemzeti egyéniségétől, hogy a Királyhágón innen és túl tud franczián és németül.

A mi részünkről semmi provokáczió sem fog gátat állítani a kibékülés elé.

De mi nem állíthatunk föl programmot. A kiegyezésre nem nyújthatunk új alapot. *Ez csak a románoktól volna várható. Csak ők ejthetik el követeléseiknek ama pontjait, a melyek közvetlenül, vagy közvetve sérelmesek a magyar állam egységére és területi épségére.* A míg akár a Replika, akár a nagyszebeni programm alapján állanak, addig részünkről más választ nem nyerhetnek, mint hogy: nem és százszor nem.

Való vagy képzelt sérelmeiket tessék nekik az alkotmány keretében orvosolni igyekezni. Amíg azonban tagadják a magyar államot, nem ismerik el sem az alkotmányt, sem a dualizmust, amíg a magyar államon és alkotmányon legalább az

izgatók kivül állnak, addig nem csak kiegyenlítés, de még tárgyalás sem lehet köztünk.

A magyarok őszintén óhajtják a kibékülést, ennek azonban előző feltételei a következők:

1. A bukuresti liga oszoljék fel; mert amig a bukuresti liga fennáll és működik, a román társadalom aggressziv politikát követ Magyarország ellen.

2. A román hivatalos politika sem erkölcsi, sem anyagi támogatásban ne részesítse a dákoromán törekvéseket; sőt minden alkalmat használjon fel annak desavouálására.

3. A külföldi sajtóban a Magyarország elleni támadások abbanhagyandók.

4. Az erdélyi és magyarországi román izgatók lépjenek rá az alkotmány alapjára és sérelmeiket, ha vannak, orvosoljják alkotmányos úton.

Ha ez előleges feltételek létesülnek, akkor semmi gátja sem lesz a kibékülésnek. Területi, nyelvi engedményeket s egyáltalán külön jogokat akkor sem kaphatnak ugyan a románok, s pedig, mint annyiszor kimutattam, nem a magyarok zsarnoksága, hanem a tényleges viszonyok miatt. Nem nyerhetnek új jogokat, de erkölcsileg létező jogaiknak, melyek egyenlők minden magyar állampolgár jogaival, tényleges gyakorlatába lépnek. Egészen tőlük függ, hogy a magyar állam úgy bánjék velök mint a született magyarokkal, akiktől őket semmi jogi választófal el nem különzi.

És mert alig remélhető, hogy a közel jövőben ez megtörténjék, az ellentét egyhamar nem fog kiegyenlítést nyerni. Egy, bármely szép, de nagyon távol jövendőig folyni fog e küzdelem a románság és magyarság közt. De oly harcz, a mely a magyarok részéről nem folyik zsarnok és elnyomó eszközök kel, hanem legbékésebb és legáldásosabb fegyverekkel: a kultura fegyvereivel. És e békés és nemes harcz csak ránk, magyarokra nézve lehet kedvező kimenetelü.

*

Hogy ezt mintegy góczpontba összefoglalva láthassuk, röviden rekapitulálom a jelen munka főbb adatait:

1. A románok által a maguk számára *autonom területnek* vindikált országrészben, mely magában foglalja az erdélyi, a Tisza-balparti és a Tisza-Maros szögi vármegyéket, a nem-oláhok száma kerek egy millióval múlja felül az oláhokét; a nem-oláhok száma ugyanis 3,667.000 (köztük 2.251.804 magyar), az oláhoké 2,585.960. A románság tehát kisebbségben van e területen.

2. Erdély román autonomiája grammatikai akadályokba ütközik. Annál inkább az a *román nyelvterület*, mely nemcsak Erdély jelentékeny részét foglalja magában, hanem számos magyarországi vármegyét is: 4.116.876 lélek lakik ott s ebből 2.369.208, vagyis nem sokkal több felénél (57·55 %) oláh s még azon két vármegyében is, a hol az oláhok számaránya meghaladja a 80 %-ot (Fogaras és Hunyad), a kulturpontokon, a városokban, erős magyarság és németség áll szemben az oláhsággal.

3. Az erdélyi és magyarországi oláhok *kulturai hátramaradottságról sem panaszkodhatnak* a romániaiakkal szemben, sőt kulturailag jelentékenyen fölülmulják ezeket. Mert mig Magyarországon (Erdélyt beleértve) az oláh férfilakosságnak ma már 20 %-a tud irni és olvasni, addig Romániában az irni és olvasni tudók csak 13 %-át képezik a lakosságnak, Továbbá Magyarországon 1890-ben tisztán román tannyelvű iskola volt 3289 s Romániában 1880-ban volt 2505. 1880-ban a román tannyelvű iskolák száma Magyarországon 2781 volt tehát akkor is jelentékenyen több mint egész Romániában. Ellenben az országos átlaghoz képest Magyarországon és Erdélyben az oláh faj a kulturai lépcsőzeten a legalacsonyabb fokozatot foglalja el. Magyarországon Erdélylyel együtt ugyanis az irni és olvasni tudók országos átlaga 1890-ben 60·20 % férfi és 46·49 % nő: ennek ellenében az oláhoké 19·89 % férfi és 8·19 % nő. A nyelvrablás vádja is igazságtalan és koholt, mert Magyarországon 3289 kizárólag román tannyelvű iskolá-

val szemben csak 364 oly iskola áll, melyben a tanítás oláhul és magyarul történik.

4. Igazságtalanok és hamisak az oláh vádaskodások az ő állítólagosan megcsorbított politikai jogaikat, nevezetesen a *képviselőválasztó kerületek számát* illetőleg. Az erős (33%-on felül) oláh lakosságú 18 vármegyében a választó kerületek száma jelenleg 99; ha 10 frtos egyenlő adóczenzus alapján történnék a beosztás, akkor e kerületek száma 73-ra apadna és ha az irni és olvasni tudók alapján számítva történnék a beosztás, akkor a 99 kerület 66-ra redukáltatnék. Ellenben a magyar lakossággal biró vidékek választókerületeinek száma mindkét esetben magas arányban felszöknék. Ekkép teljesen indoktalanná, sőt nevetségessé válik az oláhok passzivitása.

5. Nem indokolt a román túlzóknak az *erdélyi kivételes törvényekre* vonatkozó vádja sem, mert az Erdélyben érvényes osztrák törvények nemcsak az oláhokra, hanem a magyarokra és szászokra is vonatkoznak. Továbbá a magyar és erdélyországi oláhságnak csak kisebbik fele (1,100.000) lakik Erdélyben, nagyobbik fele (1,400.000) pedig a tulajdonképeni Magyarországon és itt a közös magyar törvény alatt állnak egyenlően a magyarokkal, s a többi nemzetiségekkel, amiből világosan kitűnik, hogy az erdélyi »kivételes« törvények épen nem a román fajra vonatkoznak. Végül maguk az oláhok voltak azok, a kik a magyar alkotmány helyreállításakor követelték, hogy az osztrák törvény Erdélyben továbbra is érvényben maradjon.

6. Az *erőszakos magyarosítás* vádját egy nemzetiség sem emelheti, de legkevésbé az oláh, a mi kitűnik már abból is, hogy 1890-ben a magyarországi nemzetiségek közül magyarul is beszél 25·16% német, 12% tót, és csak 6·95% oláh. E tekintetben a szaporodás 1880. tehát a legutóbbi 10 év óta a németeknél 5%-ot, a tótoknál 2·47%-ot, az oláhoknál ellenben csak 1·24%-ot tett ki. Az oláh nemzetiségű tanítók közül nem kevesebb, sőt több mint 500 még most sem tud magyarul. Kulturailag az összes eredmény az, hogy a magyarországi

oláhok kulturája és intelligenciája sokkal erősebb a romániai román kulturánál és intelligenciánál. A magyarhoz hasonlítva azonban mindkettő az elenyészés száztólijára redukálódik.

7. A *vagyonosság* és az *állami teherviselés* terén ugyanazok a viszonyok állanak fenn. Az oláh vagyonosság a legutóbbi 28 év alatt jelentékenyen szaporodott, de elenyésző a magyarhoz képest. A nagyiparban az oláhok egyáltalán képviselve nincsenek. A teherviselést illetőleg az 1894-re Magyarországra és Erdélyre előirányzott 100,000.000 frt egyenes állami adóból egész Erdély mindössze csak 8.243.711 frtot fizetett, mig Budapest főváros egymaga 21.548.705 frt egyenes állami adót fizet. A tót jelegü vármegyék összes adója 7,548.495 frt, egész Horvátországé 8.664.219 frt: az összes nemzetiségi vidékek együttes közteherviselése tehát elenyészően csekély, alig haladja meg magáét az ország fővárosáét.

A mi pedig végül a városokat, a kulturai pontokat illeti, bámulatosak a magyar faj által elért eredmények.

Igaz ugyan, hogy városrendszerünk fejlődése még csak azon stádiumban van, hogy a magyarok megszállják a kulturai góczpontokat. De már az is óriási eredmény, hogy a városlakók $68^0/_0$-a a speczifikus magyar fajhoz tartozik, s a magyarul tudókkal együtt a városok magyar eleme $79^0/_0$. És néhány városunk már a második nagy feladatot is megkezdte, a fajok összeolvasztását s a nagy kulturai erők alkalmazását a fajok küzdelmében.

*

Ezek után áttérhetek a végső következtetések levonására.

A látóhatár leereszkedésénél, ott a hol fajunk és nemzetünk jövőjébe lehetne tekinteni, ködök ülnek. E ködökön azonban a nap fénye ragyog. Ismerve a mult adatait és a jelenkor tényezőit, szemünk szinte áthatol a ködfátyolon és messze belát a jövőbe. És örvendetes az amit ott megpillanthatunk.

A fajok nagy harczában, mely a kultura és faji erők eszközei által fog eldőlni, a magyar faj nem áll fegyvertelenül,

sőt egyike a legfelfegyverzettebb fajoknak. Nemzetünk szerencsésen átélte ama végzetes korszakokat, a midőn valóban létkérdése forgott koczkán. És nem a véletlenség segítségével, hanem a benne rejlő erők hatalmánál fogva állta ki nagy megpróbáltatásait. Mohács előtt a magyar nemzet volt egyike a vezérszerepre hivatott nemzeteknek. Róbert Károly, Nagy Lajos és Mátyás idejében tényleg kezében volt az európai hegemonia.

És nemcsak fegyveres erejénél fogva birta a magyar államot, hanem ethnikailag is nagy fölénye volt a többi hazai fajok fölött. Az úgynevezett részeket (partes adnexae) fajilag és társadalmilag is birta. Majdnem a kék Quarnerótól a sötét Fekete s a szürke Keleti tengerig hatolt el nemcsak nemzetünk, hanem egyszersmind fajunk uralma.

A mohácsi vész előtt is szédületes ellentétekben hánykolódott fajunk sorsa. A magyar állam hol világhatalom volt, hol a bukás örvényének szélén állott. Ennek azonban nem faji erőnk gyengesége képezte okát, hanem a nemzeti és a vegyes házból származó királyok idején a királyság intézményének gyengesége, az oligarchia hatalma, s állami intézményeink hiányos volta. De fajunk nem mutatta akkor sem jelét az ethnikai hanyatlásnak; sőt az alföldi és dunántúli czentrumból hatalmasan terjeszkedett. A török hódítás azonban nemcsak századokra visszaszorította a terjeszkedést, hanem fajunkat a kiirtás veszélyébe lökte. A magyarok a mohácsi vész után nem voltak kissebb veszélynek kitéve mint a hunok és avarok. Fajunkat szintén a végenyészet fenyegette.

A hatalmi állás és szerep századról századra változott a Nyugaton is.

A nyugati népeket azonban még legnagyobb szerencsétlenségeik sem lökték az enyészet örvényébe. A spanyol nemzet mélyen lehanyatlott abból a világhatalmi állásból, mely V-ik Károly és II. Fülöp idejében birt, de mint faj túlélte szerencsétlenségeit és, a tengeren túli rokonaival együtt, az angol után a legnagyobb faj a nyugati népek között.

A magyart azonban nemcsak hatalmi állásában, hanem faji létében támadta meg a mohácsi síkon diadalmaskodó ozmán invázió. És a magyarság centrumait: az Alföldet és a Dunántúlt sújtotta a katasztrófa. Történeti adatok bizonyítják, hogy a magyarság e székhelyeit a folyton megújuló háborúk egészen tönkretették. Alig maradt város és falú megkímélve a vad ellenség pusztító dühétől. Különben is a magyar volt a haza védelmezője, s katonai szervezetünknél fogva századokon által a specifikus magyar faj harczolt és pusztult, míg a nemzetiségek alig vettek részt a hadi szolgálatban.

Ha fajunknak nincsenek meg azok a hatalmas erői, a melyekkel serenesége rendelkezik, a magyarról már szintén csak a történelem beszélne, mint e hunnokról és avarokról. Nincs a történelemben ahhoz fogható jelenség, minőt a magyar faj új életre kelése mutat. Nem telt bele két század s a magyar faj visszaszerezte elvesztett pozicziónak legnagyobb részét. Megnépesült a széles Alföld és a halmos Dunántúl. A török pusztítás okozta sivatagok ismét kulturai területekké alakultak át, s a kulturát e helyeken a magyar faj teremtette. Nehéz küzdelmek, elnyomatások daczára a magyar faj, mire a dualismus megszületett, széles alapját képezte a reaktivált, alkotmányos magyar államnak. Nagyon természetes, hogy az új alkotmányos korszak 28 éve nem telhetett el a magyar faj hódító előrenyomulása nélkül: hiszen e faj hódított akkor is, midőn el volt nyomva, midőn a bécsi reactió csak ennek kiirtására törekedett, s a többi fajokat a magyarság rovására istápolta. A magyarság ethnikai erejét semmi sem mutathatja annyira, mint az, hogy nincs szüksége állami protekczióra. Saját faji erői elégségesek kifejlésére és hódító fellépésére. Ebben van jövőjének garancziája.

Nemzetünk nyugodtan nézhet a jövő elé, mert fel van fegyverezve mindazokkal az eszközökkel, melyek a győzelmet biztosítják.

A magyar faj jövőjét még a kulturai és gazdasági hatá-

soknál is sokkal jobban biztosítják faji erői. E faji erők, melyek a magyarság hatalmas ethnikai egyéniségét alkotják meg, szinte a legelső rangba sorozzák fajunkat összes európai fajok között. Az Alföld nagy halandósági aránya nem képes ellensúlyozni a magyar faj óriási szaporaságát, a mely mellett a többi hazai faj szaporasága eltörpül, s a mely a magyar fajt Európa legszaporább fajai közé emeli. Ide járul még a magyar faj hatalmas munkaképessége, férfias erélye és ereje, valamint egyéni sajátossága, melynek jellegét képes rányomni más fajokra.

Ha mindezt összevesszük s midőn kétségbevonhatatlan adatok bizonyítják, hogy a magyarság faji erőinek túlnyomósága mellett még a kulturai és vagyoni fölényt is beviszi a küzdelmébe, a harcz eredménye, legalább e hazában, nem lehet kétséges. Az egységes nemzeteket teremtő örök törvény nagy változásokat fog felidézni Európa keletén is. A nyelvhatárok századok multán lényeges átalakulásokon fognak keresztül menni.

Nem akarok jósolni, sem a jövő fátyolát erősebben megbolygatni; de a közölt adatok, melyek mintegy a magyar faj erőmérői gyanánt jelennek meg, negativ jóslatra minden esetre feljogosítanak. A magyarság a fajok küzdelmében semmi esetre sem fog tért veszíteni.

És nem fog tért veszíteni az esetben sem, habár nagy világrázkódások fajunkat megfosztanák a politikai vezérszereptől.

A faji erők és a kulturai potentiák természetszerűen létrehozták a magyarság fejlődését akkor is, midőn zsarnok politikai erők gátolták e fejlődést. Ugyanez történnék jövőre, ha valamely katasztrófa sújtaná nemzetünket.

A fajküzdelemben azonban mennyivel biztosabb jövőnk, ha új katasztrófák nem következnek, s ha nemzetünk politikai ellenhatások nélkül folytathatja útját czéljai felé.

Ez az oka, hogy a magyar nemzet Európa legkonzervativebb népei közé tartozik a külpolitikában. A magyarság czélja és élethivatása miatt a legvégsőig visszautasítja a béke

megzavarásának minden gondolatát s mint a monarchia egyik hatalmas s talán hatalmasabb állama, képes is akaratának érvényt szerezni. A dualizmusban pedig a magyar nemzet megtalálta azt az alkotmányos formát, melyben a monarkia közös ügyei megoldást nyernek, s így véget ért a korona és nemzet közti háromszázados küzdelem. Sem külügyi, sem belválságok nem zavarják tehát nemzeti munkánkat.

Nem jogosulatlan ekkép a pozitiv jóslat sem, hogy, habár a fajok harczában nemzetünk nem fosztja meg nemzetiségüktől a többi hazai fajokat, mint óriási erdő, hatalmas szálfáival föléjük növekszik a mellette elmaradt nemzetiségi cserjéknek.

Így aggodalom nélkül törekedhetünk átpillantani azon a félig átlátszó fátyolon, mely a jövőt takarja. *A látóhatár ködén újra átcsillan a Mohácsnál lenyugodott, de most fölkelőben levő nap világító és melegítő sugara.*

FÜGGELÉK.

Nagyobb városaink nemzetiségi statisztikája

az 1890-iki népszámlálás adatai szerint.

A város neve (t. = törvényhatósági jogu r. = rendezett tanácsu sz. = szabad kir. város		Összes lakosság	magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	vend	egyéb nyelvű
Kassa	sz.	28,884	14,421	3,891	9,713	24	33	17	11	6	768
Ábrudbánya	r.	2,993	1,149	48	1	1,684	—	—	2	—	109
Gyulafehérvár	r.	8,167	3,482	897	6	3,426	—	1	4	5	346
Nagy-Enyed	r.	5,932	4,208	181	16	1,344	2	—	14	—	167
Arad	sz.	42,052	25,901	5,626	358	7,873	4	25	1,704	—	561
Baja	t.	19,485	14,463	2,001	21	—	2	31	2,888	—	79
Szabadka	sz.	72,737	38,327	1,898	476	16	2	19	31,824	64	111
Újvidék	sz.	24,717	7,801	5,996	1,010	9	154	308	9,300	—	136
Zombor	sz.	26,435	6,176	2,676	47	4	8	34	17,397	1	92
Pécs	sz.	34,067	25,268	6,508	316	—	2	397	37	215	1,324
Körmöczbánya	r.	9,179	527	6,485	2,118	4	—	—	—	—	45
Léva	r.	7,400	6,282	307	784	1	- -	2	—	—	24
Békés-Gyula	r.	19,991	14,582	2,015	561	2,769	3	2	10	—	49
Beregszász	r.	8,078	7,735	88	25	4	199	-	—	-	27
Munkács	r.	10,531	5,737	3,009	51	2	1,632	3	—	1	96
Besztercze	r.	9,109	1,126	5,517	16	2,274	1	2	3	—	170
Nagyvárad	t.	38,557	34,239	1,014	297	2,527	40	16	18	1	405
Miskolcz	r.	30,408	27,700	1,223	1,105	22	7	25	2	—	324
Makó	r.	32,663	32,233	228	73	53	1	2	13	—	60
Hódmezővásárh.	t.	55,475	54,871	178	158	15	3	2	20	—	228
Szeged	sz.	85,569	82,260	2,281	175	219	10	21	373	4	226
Szentes	r.	30,791	30,501	65	77	2	—	—	10	—	136

A város neve		Összes lakos sz.	magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	vend	egyébnyelvű
Esztergom	r.	9,349	8,736	355	166	—	—	18	7		67
Székesfehérvár		27,548	26,627	707	62	3	—	11	13	1	121
Rimaszombat	r.	5,562	4,865	130	528	3	1	1		1	33
Rozsnyó	r.	4,812	4,143	305	340	—	—	—	—		24
Gyor	sz.	22,795	21,083	1,253	129	6	2	89	11		222
Debreczen	sz.	56,940	55,805	786	145	24	9	2	7	2	160
Kezdivásárhely	r.	4,700	4,617	43	3	22	—	—	—		15
Sepsi-Sz.-György	r.	5,665	5,480	90	4	38	—	—	—		53
Eger	r.	22,427	21,911	272	130	6	2	4	7	6	89
Gyöngyös	r.	16,124	15,838	138	108	—	1	—	1		38
Korpona	r.	3,658	202	51	3,404	—	—	—	1		
Szarvas és Bélabánya	sz.	15,280	2,534	1,186	11,483	10	—	1	—	—	63
Deva	r.	4,657	2,187	415	18	1,996		2	1	—	38
Szászváros	r.	5,650	1,437	1,371	29	2,570		3	2	—	238
Jászberény	r.	24,331	24,155	71	48	32		4	1	—	20
Karczag	r.	18,197	18,050	86	52	2			—	—	7
Kisujszállás	r.	12,527	12,443	66	10	3	—		1	—	4
Kunszentmárton	r.	12,554	12,529	6	13	1	—		1		4
Mezötur	r.	23,757	23,306	57	353	5	1		2		33
Szolnok	r.	20,748	20,398	205	46	23	2	3	12		59
Turkeve	r.	13,092	12,997	30	40			6			19
Kolozsvár	sz.	32,756	27,514	1,336	110	3,226	8	12	21		529
Komárom	sz.	13,076	12,170	515	233	1	2	3	1		151
Karánsebes	r.	5,464	379	1,915	53	2,981	2	1	45		85
Lugos	r.	12,489	1,807	5,152	34	5,277		3	67	19	130
Máramarossziget	r.	14,758	9,988	2,533	26	1,455	643	2	4	—	107
Szászrégen	r.	6,057	2,187	2,910	6	882	—		1		71
Marosvásárhely	sz.	14,212	12,785	442	19	669	—	—	5		292
Medgyes	r.	6,766	982	3,508	4	2,041	—	—			231
Segesvár	r.	9,618	1,630	5,202	5	2,429	1	9	1		341
Losoncz	r.	7,460	6,360	202	844	—		1	1	—	52

A város neve (t. = törvényhatósági jogu (r. = rendezett tanácsu) (sz. = szabad kir. város)		Összes lakosság	magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	vend	egyéb nyelvü
Érsekujvár	r.	11,299	9,875	465	900	2	—	6	—	—	51
Nyitra	r.	13,538	5,002	3,234	5,205	2	2	16	3	1	73
Czegléd	r.	27,549	27,275	145	81	1	—	1	1	—	63
Kiskun-Félegyh.	r.	30,326	30,156	111	32	2	—	1	1	—	23
Kiskun-Halas	r.	17,138	16,942	91	24	1	—	1	22	—	57
Nagy-Kőrös	r.	24,584	24,443	55	53	2	—	1	3	—	27
Vácz	r.	14,450	12,599	817	431	157	4	13	125	5	302
Budapest főváros		491,938	326,395	117,902	27,449	752	116	1,102	1,891	305	16,026
Kecskemét	t.	48,493	48,085	259	70	20	1	3	7	—	48
Nagyszombat	r.	11,500	1,425	3,154	6,564	2	—	2	2	—	151
Pozsony	sz.	52,411	10,433	31,404	8,709	18	16	205	27	7	1,592
Bártfa	r.	5,069	358	1,188	3,294	—	27	—	—	—	202
Eperjes	r.	10,371	2,670	1,786	5,573	4	106	—	5	—	227
Kis-Szeben	r.	2,817	499	250	2,007	—	20	—	—	—	41
Kaposvár	r.	12,544	12,041	319	32	19	1	55	1	1	75
Sopron	sz.	27,213	8,104	17,390	171	7	—	804	13	20	704
Nyiregyháza	r.	27,014	22,576	196	4,184	7	16	—	2	—	33
Felsőbánya	r.	4,816	4,412	14	9	379	—	—	—	—	2
Nagybánya	r.	9,838	7,596	109	52	1,949	49	—	—	2	89
Nagykároly	r.	13,475	12,709	133	15	569	23	—	—	—	26
Szatmár-Németi	sz.	20,736	19,587	267	44	717	44	1	1	—	75
Gyulafehérvár		8,167	3,482	897	6	3,426	—	1	4	5	346
Brassó		30,739	10,441	9,578	207	9,758	2	6	11	—	736
Nagy-Szeben	r.	21,465	3,199	13,148	50	4,581	5	10	11	—	461
Szász-Sebes	r.	6,692	289	2,049	3	4,178	—	—	—	6	167
Igló	r.	7,345	786	2,300	4,214	—	1	—	—	—	44
Késmárk	r.	4,897	574	3,225	1,005	—	—	—	—	—	95
Lőcse	r.	6,318	1,056	1,939	3,175	1	—	4	—	—	143
Szilágy-Somlyó	r.	4,548	3,661	14	4	857	—	—	—	—	12
Zilah	r.	6,474	5,992	35	17	329	7	—	—	—	94
Dées	r.	7,728	5,661	203	2	1,791	—	2	6	—	63

A város neve t. törvényhatósági jogu r. r. rendezett tanácsu sz. szabad kir. város		Összes lakosság	magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	vend	egyéb nyelvű
Szamosujvár	r.	5,793	2,440	137	8	1,979	2	1	33	—	1,193
Fehértemplom	r.	9,041	571	6,040	21	670	1	10	1,497	5	217
Temesvár	sz.	39,884	10,651	22,301	315	3,613	27	49	1,545	2	1,375
Versecz	t.	21,859	1,254	12,151	62	169	22	7	7,712	2	177
Torda	r.	11,079	8,541	148	21	2,297	—	—	—	—	72
Nagybecskerek	r.	21,934	5,116	7,874	417	382	2	51	7,969	2	121
Nagykikinda	r.	22,768	3,519	5,719	65	434	9	15	12,855	—	152
Pancsova	r.	17,948	2,055	7,284	242	319	4	159	7,713	5	167
Trencsén	r.	5,100	1,698	926	2,417	—	—	—	—	—	59
Székely-Udvarh.	r.	5,438	5,105	219	11	65	—	—	3	—	35
Ungvár	r.	11,793	7,575	1,651	1,965	7	450	2	2	—	141
Kőszeg	r.	7,076	3,197	3,679	2	—	1	149	1	5	51
Szombathely	r.	16,133	14,568	1,299	25	—	—	112	1	25	103
Pápa	r.	14,261	13,917	274	26	—	—	6	—	1	37
Veszprém	r.	12,655	11,744	830	36	3	—	7	—	3	32
Nagy-Kanizsa	r.	20,619	19,118	954	35	8	—	315	9	17	163
Zalaegerszeg	r.	7,811	7,449	263	10	8	—	12	—	8	61
Beszterczebánya	r.	7,485	1,799	1,389	4,229	3	2	1	2	—	60
Zólyom	r.	5,125	1,057	418	3,590	2	1	3	—	—	54

Hibaigazitások.

A 147. oldalon a czimben VI. Fejezet helyett *IV.* Fejezet olvasandó.

A 182. oldalon az utolsó sorban 69.855 helyett *69,355* olvasandó.

ANONYMUS

AZ

ERDÉLYI OLÁHOKRÓL.

IRTA

Dr. RÉTHY LÁSZLÓ.

BUDAPEST, 1880.

KNOLL KÁROLY AKAD. KÖNYVÁRUS.

Arad, 1880. Réthy L. és fia könyvnyomdája.

Előszó.

Néhány hó előtt „Magyar pénzverő izmaeliták és Bessarábia“ czimű tanulmányomat tettem közzé. Azon érdeklődésnél fogva, melyet Roesler Róbert és Hunfalvy Pál költöttek fel a rumun történetek iránt: tanulmányom is szives figyelemre lett méltatva. Nevezett tanulmányom ugyanis jó részben szintén rumun történetekkel foglalkozik s pedig, az oláhországi régi Bazaráth-dynastiával, melynek ural-altáji eredetét a Bazaráth-böszörmény nevek azonos jelentése, a jeles mesztegnyei Szerecseny család és Bessarábia czimereinek rokonsága stb. alapján: volt szerencsém felismerni s bemutatni.

Müvem megjelenésével egyidejüleg „Bolgár-rumun tanulmányaim“ kiadását jeleztem, melyeknek a — „moldvai Jászország,“ „a bolgár-szláv nyelvben található mordva csuvas elemek,“ „Anonymus vitás értesitése erdélyi oláhokról“ „a bolgár bogomilismus“ s egyéb rokon kérdések fogják képezni tárgyát.

Mielőtt tanulmányaimat közzé tenném, mi hosszabb időt veend igénybe, mint azt előre láthattam: ez alkalommal bolgár-rumun tanulmányaim egy részét terjesztem a magyar melléktartományok történetei iránt érdeklődők elé, mely Anonymus és Kézay oláhjaival foglalkozik.

E kérdés legközvetlenebbül érdekelvén a magyar

történetirást, azt hiszem, nem követek el hibát, ha tanulmányaim e részét oly alakban bocsátom közzé, melyben az, sok részlet elhagyásával, jóformán csak kivonata annak a tárgyalásnak, mely jelzett munkámban terjedelmesebb alakot fog ölteni, sűrűbben terjeszkedvén ki a részletekre s kapcsolatokra.

De ily alakban is egész menetét láthatja a t. olvasó a kérdés körében nyert eredményeimnek, ugy hogy azok használhatóságát vagy ellenkezőjét megitélheti.

Anonymus emlékezésének erdélyi oláhokról (a honfoglalás idején) különös jelentősége van. Ez az a pont, melyet sem Roesler, sem Hunfalvy nem tudnak elhelyezni nyelvészeti s történeti bizonyitékaik közt a rumunság korát illetőleg, a rumun irodalom pedig védő falúl használ azok ellenében, kik a trajáni eredet tarthatlanságát vitatják.

Ez igen érdekes feljegyzés okának és értelmének megfejtését igyekszik adni e tanulmány; midőn azt ezennel előadnám, kérem a t. olvasót, hogy tanulmányom vázlatszerüségét nevezett okra vezetni sziveskedjék.

Arad, 1880. október havában.

Dr. Réthy László.

ANONYMUS

AZ

ERDÉLYI OLÁHOKRÓL.

I.

Az egész rumun irodalom annak a hiedelemnek szolgál, hogy a rumun nép, úgy a mint azt ma Erdélyben s a Kárpátokon túl a Fekete-tengerig találjuk: Trajánus dáciai hóditása óta szakadatlanul lakja földjeit: örököse lévén a meghódolt s a császári uralom alá került Dáciának, melynek gyarmatosaitól származik.

Az a történet, melyet Eutropius ir meg (VIII. 3.), hogy t. i. „Trajanus victa Dacia ex toto orbe romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas“ : volna tehát kiinduló pontja a rumun nép történeteinek.

A rumunok közt általános érvénye van e felfogásnak; Dicső-szent-mártoni Major Péter óta Petriceiciu Hasdeuig minden rumun iró arra törekszik, hogy a rumun nép ujabb történeteit a Dáciában lefolyt eseményekkel kapcsolatba hozva: Moldva, Havaselfölde s Bessarábia viselt dolgait a római történet egyenes folytatásának tüntesse fel.

De már a dolog kezdetén egy nagy kérdőjellel találkoznak a rumun irók. „Dunán innen a IV-ik század elejétől fogva a XII-ik század közepéig az ismeretes történelem — Hunfalvy szavaival élve — nem tud semmit rumunokról.“ Több mint nyolcz század telik el anélkül, hogy az erdélyi s az aldunai rumunság meg a római gyarmatok közt csak a legvékonyabb összefüggést is lehessen találni.

Adatok helyett olyan állitások merülnek fel a rumun irodalomban, hogy a rumun nyelv vegyületlen római nyelv, hogy a Bassarabák — Kogalnitchan szerint — Aurelianus caesar koráig vihetők fel, hogy a moldvai és havaselföldi hadak, mint az ős Rómában, *centuriákra* voltak osztva (Balcescu),

hogy Oltean'a, Crisian'a, Timisian'a román tartományok voltak a magyar honfoglalás előtt s egyéb hasonlók.

Megvannak tehát a kapcsolatok! Valóban mindaz, a mit a rumun irók az ismeretlen nyolcz századról irnak, nem ér többet ilyen általános mondásoknál.

Roesler Róbert a „Romänische Studien“ s Hunfalvy Pál a „Rumun nyelv“ szerzői, a tudomány mai igényei szerint tárgyalták a rumun kérdést s a két buvár, bár munkásságuk egymástól független volt, s fejtegetésük menete is sok tekintetben különbözött: a lényegesebb kérdésekre nézve megegyeznek egymással, s pedig, hogy a mai oláhság s trajáni colonusok közt összefüggés nincs; hogy a rumun nyelv később alakult a balkáni félszigeten, hogy Dunán innen a XII—XIII-ik századokban tünedeznek fel először Bolgárország felől érkezve. stb.

Midőn a Roesler s Hunfalvy által felvetett rumun-kérdés némely pontjához saját tanulmányaim alapján kivánok szólani, legyen megengedve, hogy e kérdésekben beigazolt eredményeket röviden összefoglaljam s egyetmást előlegesen is elmondhassak.

Hogy a magyar honfoglalás idején, a beköltöző nemzet a Királyhágón innen s azon túl rumunokat nem talált, első sorban a magyarnyelv bizonyitja, mely mindenütt ugyanazon szláv kölcsönvételekkel bővölködik, de rumun hatást nem ismer. „Minden uj megszálló nép, — mondja Hunfalvy — mely vallásával nem szigetelődik el s vallásában felsőbb míveltséget nem bir, óhatatlanul összekeverődik azon néppel vagy népekkel, a melyekre mintegy reá száll s a melyeken uralkodni kezd.“ „Hogyan lehetne csak képzelni is, hogy a pogány magyar nem keverődött volna össze a rumunnal, ha előtalálja! Hihető-e, hogy a magyar a X., XI. és XII-ik századok folytában, az előtalálkozó szláv népektől legnagyobb készséggel fogadván el a szláv szókat, csak a rumuntól, mely állitólag nemcsak művelt, hanem országot is képez vala, nem akart volna hasonlóképen szókat és kifejezéseket fogadni el, minélfogva a a tiszántúli és erdélyi magyarnyelv azon arányban vált volna oláhossá, a mi arányban a Tiszán innen s a Duna mellékein szlávos lett? . . . azt a nevezetes tüneményt — hogy t. i. a ma-

gyarnyelv az idegen szókra nézve mindenütt azonos — abból kell, mert csak abból lehet kimagyarázni, hogy a magyar nép az első három század alatt mind a Duna mellékén és Tiszán innen, mind Tiszán túl és Erdélyben szláv népekre talált s azért csak ezek nyelvéből vehetett fel szavakat."

„A magyarnyelv eme döntő bizonyságával a folyó- és helynevek szlávsága egyez meg a Tiszántúl és Erdélyben. Ezen folyó- és helynevek azért is tanuságosak, mert világosan hirdetik, hogy a rumun lakosságot a szláv előzte meg."

De bizonyos, hogy a magyar nyelvnek volt a hatása a rumunra. Hunfalvy összefoglalva a felismerhető magyaros rumun szavakat, úgy nyilatkozik, hogy „a rumun nyelv érintkezése a magyarral akkor kezdődött, mikor magyarság államilag és egyházilag már megvolt alakulva," — a magyarból kölcsönvett szavak ugyanis: az állam és egyház nyilvános életéből s a társadalom fejlettebb, tehát magasabb köreiből valók. E két tanuság kiegészíti egymást, arra vallva külön-külön, — hogy a magyarok a rumunokkal jóval Magyarország megalakulása után érintkeztek először, a honfoglaláskor semmiféle érintkezésnek helye még nem lévén.

A rumun nép és nyelv megalakulásának szinhelye a hiteltérdemlő tanuságok összege szerint, a Balkán-félsziget tartományai: Moesia, Makedonia, Thrákia, Epirus. Mindkét rumun nyelvjáráson a dunáninnenin, vagy éjszakin, a makedoniain, vagy délin lenyomatai vannak e megalakulás történetének. Mindkét nyelvjárás ugyanazon görög és arnót, különösen pedig bolgár befolyás alatt nevekedett. Régen felismerték azt, hogy a rumun népnyelv mindkét ága szerfelett sok bolgár-szlávsággal vegyült, még pedig úgy, hogy a bolgár-szláv juttatja a rumunba a cultur-szavak nagy tömegét. Diez, a román nyelvek kitűnő ismerője igy nyilatkozik egy helyen: „Der Buchstabe B. des ofner Lexicon (a budai oláh szótár) zählt nicht mehr als 42 lateinische und etwa 105 fremde Wörter.[1] A szomszédos nyelvek e hatása azonban külső; Hunfalvy az artikulusnak hátulvetését — (s hangbeli alkalmazkodását a szóhoz)

[1] Diez: Grammatik d. romanischen Sprachen. I. 139.

— mely a szláv nyelvek közt egyedül a bolgárnak tulajdona, de az arnót nyelvben is él, (bolgárban: slava-*ta* a dicsőség, baštа-*ta* az atya, volja-*ta* az akarat, kraljestvu-*tu* a királyság, rumunban: tata-*lu* az atya, capu-*lu* a fej, putere'-*a* a hatalom); továbbá a 11—19-ig való számnevek „spre“ szóval képzését, mihez hasonló eljárás az albánban van, (11 = vje mbe djete = un spre dîece, 14 = kater mbje djete = patru spre dîece stb.) a jövő időnek a „volo“-val való képzését, mi ismét az uj görögben s az albánban található meg: tekinti egyebek közt olyan jelenségeknek, melyek a rumun nyelvnek a bolgár-uj-görög és arnót nyelvek közt való kezdeteire mutatnak, a mi nem azt bizonyitja, hogy a rumun nyelv ősi fészke az Olt mellett vagy Erdélyben a mint a rumun irók képzelik — de a Haemus hegység vidékein keresendő.

A fent közölt nyelvjelenségeken kivül a rumun nyelvnek az a hajlandósága, hogy idegen, *szláv képzőket* vesz föl, (a nefosztó képző: ne-tagaduita, ne-auzitu; igy a *raz, iz* = képzők), arra vezet: hogy a rumun nyelv igen korán, fejlődése régibb állomásán, ugyszólván gyermekkorában került az uj-görög és bolgár hatások alá, melyeknek mintegy pólyáiban nőtt fel.

A mi a rumun nép nemzetség-nevét illeti: nem bizonyit többet a byzanti alattvalóság viszonyánál. A „*Βασιλεύς τῶν Ρωμαιῶν*“ a Rumili, Rumelia tartománynevek vehetők elő magyarázatkép. Rumunoknak nevezik magukat a makedo-oláhok is, az istriai oláhok pedig „rumir“ névvel élnek, holott az istriai rumirok Bolgár-országból s nem Dáciából szakadtak az adriai tengermellékre.[1] Ne feledjük, hogy az uj-görög is „roméos“ s nyelve: „i glossa roméka.“ Balkánról jött czigányaink is jogot formálnak a „rom“ névre s hogy ez náluk az ember fogalmára is átment: többször megbeszélt dolog.

A rumun néven nem kell fennakadni; mitsem bizonyit a trajáni eredet mellett. Nevezetes, hogy a trajáni-legiók népe csak kissebb részben volt itáliai; legtöbbjeik a birodalom egyéb tartományaiból, különösen Ázsiából valók voltak. Csodák-csodája, ha a több nyelvü colónusok nyelveiből csak a latin ele-

[1] Miklosich: Die Wanderungen d. Rum. Wien 1880.

mekkel képes beszámolni az az utód, mely annyi hajlandóságot árul el szláv, görög, arnót és magyar elemek, de sok törökség felvételére is.

De azon ténynél fogva is, hogy a rumun nyelv a IV-ik századtól a XII-ikig Dáciában tanyázott barbarok (avarok, gótok, gepidák) nyelvéből sem örökölt semmit s egyedül a balkáni hatásokra nézve oly *igen bőbeszédű*, hogy továbbá a régi Dácia két darabját a későbbi Transsylvaniát magyarosan Erdélynek (Ardealu) a tulnan eső részt pedig csak a szláv Moldova néven ismeri: — a nyelvészetnek semmi oka sincs a rumun nép régiségét nyolcz századdal öregbíteni s növekvését ott keresni, hol annak gyökerei hiányzanak.

A nyelvtörténet hasonlit a föld történetéhez. A geolog a rétegek és képletekből olvassa ki bolygónk multját, a paleontolog a fossil maradványokból a szerves élet történeteit s ahol a nyomok elvesznek, az élet hiányát kell tanitania.

A nyelvtudomány is igy jár el; az időknek mintegy lerakodmányaiból olvassa ki a nyelv s a nemzet multját, mely azt beszéli. Minden nyelvnek megvan ez a története. Csak épen a rumun tenne kivételt, de mint ilyen is, épen csak a a vitatott századok határain belül? — mert azontul, mint látjuk, maga is egyéb halandó nyelvek szokása szerint, hiven beszámol az idővel, melyet átélt.

A nyelvek tanuságai első sorban s a legbiztosabban tájékoznak a nemzet őskorára nézve, mert a nyelvek tanuságai nem emberi kézből erednek.

Ujabban a rumun irodalmi férfiak, a nyelvükön lenyomódott szláv és magyar hatásokat, mesterségesen kezdik takargatni a latin s az olaszszal; nem gondolva meg, hogy a nyelv régi szerzeményei történeti kincsek s azok megcsorbitása nemkevésbé bünös üzelem: mint egy régi egyház kopott frescóinak elpusztitása ujabb kontár müvek javára. Ez eljárással külömben nem sokra mennek; bár az orasiu (város) a „müveltek“ nyelvében urbea lett is (mert hát a rumunok a városi életet a római idők óta ismerik)! s a régi patriarchalis prietešug helyén előkelően az amiciát és amicetiát dicsérik: a történeti hatásokat láthatlanná tenni, sohasem fog sikerülni. Nyilatkozni fog-

nak azok lépten-nyomon, ugy a szókincs, ugy az alakok mint az észjárásban, anélkül, hogy a rumun nép haladását bármi tekintetben is akadályoznák.

Baritiu (Baricz) Györgynél látjuk:[1] hogy a rumunba átment szláv és magyar szavakra, ez a műkifejezés lett forgalomba hozva: „barbarizmu ungurescu“ és „barbarizmu slavescu.“

Micsoda zavaros észjárás ez?

A rumun nyelv történeti szerzeményei barbarizmusok!

Tehát a rumun nyelv fejlődésében épen azon kor, mely cultur-kor, a rumun irók szerint barbár.

A rumun nyelv, mert a román nyelvtörzs egyik hajtása, ezért: classicus, mint a Cicero nyelve classicus!

A rumun irók annyira elvannak telve latinságukkal, hogy kiskorú kérkedésükben oláh és latin közt már külümbséget sem tudnak tenni; ezt a két dolgot ugy összezavarják, hogy ma már arról az álláspontról nézik a világot, mint a classicus ó-kor hellenei-latinjai nézték.

S ez tudományos álláspont.

Ugy járnak el, mintha rumun nyelvről szólva, nem is kevesebb mint Cicero nyelvéről volna szó.

Hogy mennyire illik a classicismusra hivatkozás a rumunok történeti multjához, annak jellemzéséül tudnunk kell, hogy a rumun tudós, olyan alkalomból használja a magas mértéket, mikor a Rákóczy György-féle 1656-iki oláh katekizmust, a rumun irodalom *első zsengéinek egyikét* elemezi s mutatja be közönségének.

Ez első irodalmi kisérletekről tudjuk, hogy azok egyedül az erdélyi protestantizmus sikereihez vannak kötve, mely a rumun nyelvet is felszabaditotta a szlávval szemben, az egyház nyelvévé tevén azt. E nélkül bizony jóval késhetik a rumun literatura, a mire az oláhországi hivatalos és egyházi nyelv —az ó-szláv — hosszabb kelete is (1622-ig) mutat.

Tudnunk kell, hogy a Rákóczy-féle káté, cyrill-szláv be-

---

[1] Catechismulu Calvinescu inpusu clerului si poporului romanescu sub domni'a principiloru Georgiu Rákóczy I. si II. Sibiiu 1879. (Glossariu de cuvente romanesci vechi si barbare. 120—132)

tükkel van nyomtatva, nyelve pedig ugy átjárva szláv- és magyarságokkal, hogy a fejezeteket „konec“ zárja be s a könyvecske czime: „katekizmuš-ul.“ Mindakét jel arra vall, hogy a fordító előtt magyar és szláv előképek lebegtek; ezeknek nyomán indultak meg az első rumun irodalmi kisérletek.

De ez mind rendjén van. Mi ebben semmi megalázót nem találunk a rumunságra nézve. Egy népnél, mely annyi szláv s ural-altáisággal vegyült: mondhatnók, egy szláv s ural-altáji elemekbe oltott román nép fejlődésében a legtermészetesebbnek találjuk, ha a magába felvett elemek nyelveiből bőven örököl.

Az angol nyelv is igy alakult meg, de Angliában senkinek se jut eszébe restelleni a történetet.

A magyar nyelv is bővelkedik törökségek s szlávságokban; de micsoda észnélküli törekvésnek tartanók, ha valaki ezek kiküszöbölését venné munkába? Nyelvünk időnkénti növekvéséhez tartoznak azok; testté és vérré váltak abban s individualitásának épen olyan tényezői, mint a legrégibb ugorságok.

A rumun nyelvnek is egyéniségéhez tartoznak koronkinti szerzeményei, legyenek azok szlávságok, görögségek vagy magyarságok. Hogy mennyi *észjárati sajátságnak okai* épen a kölcsönvételek? s a *megjavitott* (!) nyelv hányszor jön azokkal ellenkezésbe? ezzel mind nem gondolnak a rumun tudósok. Egy szerencsétlen elvből indulva ki, azt képzelik, hogy a latin nyelvek törzséből kisarjadzott, aztán a legkülönfélébb hatások alatt emberkort értt nyelvet a latin kaptafájára huzva: kilehet javitani!

Ki bizony; ki lehet forgatni egyénisége, eredeti minőségéből, melynek szépségeit, semmiféle affectált cziczoma sem képes pótolni.

Mesterséges nyelv keletkezik igy s lebeg a népnyelv felett, de abból a tiszta, örökké működő, alkotó erejű forrásból, nem táplálkozik, mint más irodalmi nyelv, melynek legsürgősebb dolga, épen a nép nyelvére támaszkodni.

Hogy ez a szerencsétlen nyelvészkedés, mily eredményeket fog maga után vonni: az nem a mi dolgunk. Elég azt tud-

nunk, hogy a rumun nyelv buzgó purifikálói, amennyire csak tellett tőlük, eltünedeztették a külső, a legszemetszúróbb idegenségeket s lassankint maguk is elhiszik s másokkal is elhitetni akarják, a kik a dolgokat csak messzirül szemlélik, hogy a latin s leánynyelvei, az olasz és franczia szókészletéből olcsón felgazdagitott nyelv, a Bukaresti-Akademia, a Romanulu, a Columna lui Traian, Heliade és Hasdeu nyelve felel meg legjobban a történeti fejlődésnek. Ha aztán e réven is sikerül hiveket szerezni mendemondáiknak: vajjon más lesz-e azzal a történet?

Micsoda szinben fognak feltünni a mai rumun irodalom s törekvései, egy szerencsésebb generáczió szemében, mely történeti és ethnografiai helyzetét megbecsülve, szerényen el fog abban helyezkedni?

II.

A mennyire ismereteink terjednek, a mai oláh földön a magyarok atelközi tartózkodása óta a tatárjárásig ural-altáji s meghódolt szláv népeket ismerünk. Ez a terület, melyet a Kárpátok, a Duna és a Fekete-tenger szorit össze, s melynek egy részét (az egészre is illenék) Budzsáknak (zugnak) nevezik a török-népek, *ὄγγλος*-nak ugol-nak a görögök és szlávok: folytatása s vége a nagy orosz alföldnek; mint ilyen százados országutja volt az ural-altáji népköltözködésnek.

Hogy a magyarok jövetele előtt, a mösiai Bolgárország a mai oláh-földre is kiterjedt: ismeretes dolog. A hatalmas Krum bolgár khán, 813-ban görög foglyokat szállittatott a dunántuli-bolgár földre: — *εἰς Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ*. Alkalmasint a magyarok jöttéig voltak e tartományok a bolgárok fönnhatósága alatt.

A IX-ik században a *magyarok* uradalmait találjuk az ugynevezett Atelközben a Pruth és Szereth mellékein. Innen indul ki a Simon bolgár czár elleni hadjárat. A hatalmas *bessenyők* érkeztével — a byzantiak sürün emlegetett *πατζινάκ*-jai — a magyar nép odahagyja atelközi szállásait s nyugatnak a hon-

foglalásra indul. A bessenyők e területet a XI-ik századik tartják hatalmukban. Ekkor a *kúnok* az orosz krónikák половцъ-aitól megzavarva: nagyobb részben — Magyarországra költöznek s itt az országban szerte-széjjel telepednek meg, a mit a Bessenyő-helynevek s a Bessenyei családnevek elszórtságából is tudunk; a visszamaradottak a kún-népben enyésznek el.

Végül a tatárjárás a kunokat zavarja fel, kik Kuthén nevű khánjuk vezérlete alatt 1239-ben negyvenezeren követték a bessenyőket s a jászokkal együtt a Duna-Tisza közt telepittettek meg, hol a kiváltságos *Jász-kun kerületeket* alkotják *Jász-Berény* központtal.[1]

A jász-kunok érkeztével a lakosságban megfogyatkozott területek a magyar királyra szállanak. Igy történik, hogy IV. Béla már 1233-ban felveszi a „*Rex Cumaniae*“ czimet s rendelkezik a területek birtoka iránt.

Oláh vagy rumun uradalmakról a Dunán innen mit sem tud a történet a XIII-ik század elejéig; semmi nyom, semmi említés ilyenekről. Pedig a görögök és oroszok, a kik annyit foglalkoznak a Dunán inneni bessenyők s kunokkal, csak észre vették volna, ha ott rumunok is vannak? Első értesitéseket az 1222. és 1247-ik évekről találjuk oláhokról II. Endre és IV. Béla királyok adományleveleiben, de ez első adatok is más természetüek, semhogy azok a rumun történetirás állitásait támogatnák.

II. Endrének 1222-ben kiadott adománylevele Erdélyben a kunok felé néző lakatlan Burza földet (Bárczaság) a német keresztes lovagoknak adományozza. Ez oklevélben fordul elő, hogy sem a keresztesek sem azok emberei nem fizetnek vámot, akár a *székelyek* akár az *oláhok* földjén mennek keresztül.[2] — „A német kereszturak mind tovább terjeszkedvén — mondja Hunfalvy — Kunországban, jelesen a Boza vize mentén egy uj *kun-püspökséget* enged felállitani a pápa. A kun püspökség nevét — episcopus Cumanorum — nem szeretik vala a székelyek, azért Theodorik püspök oktatja őket (1228), hogy ne akadjanak

---

[1] A jászokról többet a „bolgár-rumun tanulmányok“-ban.

[2] Rumun ny. 29. lap.

fenn a néven, ... miért ne lehetnének együtt a püspök alatt *székelyek, kunok, oláhok?* .... IX-ik Gergelynek 1234-ben kelt oklevele szerint: A kunok püspökségében vannak lakosok, kik magukat *oláhok*-nak nevezik s ámbár névszerint keresztények, mégis külön szertartásokat követnek .... a szentségeket nem kun püspökünktől fogadják el, hanem görög szertartásu álpüspökökhöz fordulnak."

A IV-ik Béla-féle (1247) oklevélből a következőket adom Hunfalvy után: „Minthogy az ország a tatárok becsapása által mind vagyonban, mind lakosaiban nagy veszteséget szenvedett, a Johanniták nagymestere Rembald pedig kész az országért fegyvert fogni; azért a király, báróival hosszas tanácskozás után elhatározta, hogy az ispotályos vitézeknek odaadományozza az egész Szörényföldet minden havasaival s egyéb hozzátartozóságával, a *Joan* és *Farkas kenézségeivel* együtt is az Olt folyóig, kivévén mégis *Lythen vajda kenezátusát,* a melyet az *oláhok*-nak hagy meg, úgy mint azt eddig birták. .... Ezenkivül a rendnek adományozza a király az egész *Kunországot* az Olttól és az erdélyi havasoktól kezdve — kivéve *Szeneszlausz oláh vajda* földét."[1]

Ez oklevelek világosan mutatják Kúnország viszonyait, hovatartozását s azt, hogy az oláhság a Dunáninnen kisebb csapatokban kezd feltünedezni, anélkül, hogy e kisebb *kenézségek* között a közös magyar hódoltságon kivül egyéb kapcsolat léteznék.

A kunországi lakosságnak gyorsan kelle szaporodnia, mert már a magyar Anjouk kora, alakulni kezdő országokat talál az Aldunán.

A Mármarosból Moldvába leereszkedő Drágos és Bogdán vajdák nevéhez kötött események, úgy a *Basarabák*-ról feljegyzett emlékezések, a kik Kis-Oláhországban vetik meg egy uj ország alapját: már olyanok, hogy azokkal a későbbi oláh történetek szervesen függnek össze.

Roesler érdeme, hogy a Bogdán és Bassarád-féle történetek kezdeteire vonatkozó okleveles tanuságok összegezve

---

[1] Rumun ny. 23—24.

vannak. Roesler megegyez Hunfalvyval abban, hogy e történetek nem vihetők feljebb a XIII-ik századnál, vagyis hogy a független Moldva- és Oláhország kezdetei legfölebb Róbert Károly magyar király korára tehetők.

Róbert Károly havaselföldi hadjárata Bazaráth ellen, Zsigmond magyar és Uászló lengyel király lublyói egyezsége Moldvára nézve (1412 márc. 10.) képezik körülbelől az időt, mikor a belföldi fejedelmek a régi függés alul menekednek.

A mi a Bazaráthokat vagy Bassarabákat illeti, a rumun történetirók, mint arra fönnebb is utaltunk, Aurelianus caesar egyik vezérétől hiszi leszármazottnak Oláhország első dynastiáját. E sorok irója *„Magyar pénzverő izmaeliták és Bessarábia“* cz. értekezésében (Arad, 1880.) tárgyalva e kérdést, más eredményekre jutott; miután azok jelen fejtegetésünk folyamán is tanuságokul fognak szolgálni: ide igtatjuk nagyjában, a mit Bazaráthokrul elmondtunk.

„Az árpádházi királyok korában Magyarországon az *izmaelitáknak* vagy *saracenoknak* (szerecsen) nevezett mohamedán kereskedők foglalkoztak az üzlettel, iparral; kezelték a vámokat, bérlették a királyi jövedelmeket. Mint ilyenek, a legönzőbb módon használták ki a helyzetet, ugyannyira, hogy első László, Kálmán, második Endre királyoknak törvényczikkeket kelle alkotniok, azon parancscsal, hogy az izmaeliták vallásuk gyakorlatától s az államjavak kezeléséől eltiltassanak.[1]

A váradi regestrom 1217 és 1237-ből *„nyirségi izmaeliták“*-

---

[1] I. László 1092. I. 9. törv. Ha az izmaelitáknak nevezett kereskedők a régi törvények szerint a keresztelés után is a circumcizióhoz térnének, helyeikről elmozdittassanak s más helységekbe helyeztessenek.

Kálmán 1100. I. 49.: „Ha valaki az Izmaelitát böjtkor vagy evés alkalmával disznóhús evéstől való tartózkodáson vagy mosakodáson, vagy más felekezeti szokás gyakorlásán érné, az izmaelita a királyhoz rendeltessék, a vádló pedig javaiból jutalmaztassék.“

Kálmán 1100. I. 48. Senki se merje az izmaeliták közül lányát a maga nemzetbeliéhez férjhez adni, hanem a mi nemzetünkbelihez.

Aranybulla 1222. 24. cz. „A pénzügyi só és harminczadi kamaragrófok a mi országunk nemesei legyenek; izmaeliták és zsidók nem lehetnek azok.“

III. Endre: 1231. orsz. gy. végzése: „Az izmaeliták és zsidók a királyi javak kezelésétől eltiltassanak.“

ról tesz említést, de az ország egyéb részein is találunk izmaelita, szerecseny telepeket. Valószinű, hogy *Hajdu-Böszörmény* s a biharmegyei *Bereg-Böszörmény* helységek első lakosai, a nevezett nyirségi izmaeliták voltak.

Jakut keleti iró 1220. táján Aleppóban magyarországi izmaelitákkal találkozott, kik Abu-Hanifa vallásfelekezetéhez tartoztak, s keletre egyháztörténeteket mentek tanulni. Jakut Hungar-ország izmaelitáit a volgai-magyarok nevén *báskir*-oknak nevezi s azt mondja, hogy Magyarország szélén 30 községben laknak s a magyar nyelvvel élnek.

Az iparos és kereskedést üző izmaeliták, a magyar pénzverés ügyére is hathatósan befolytak; nekik tulajdonithatók azon rézpénzek is, melyek IV-ik Béla idejéből oly nagy számmal maradtak ránk.

Ez érmek egyikén, mely byzanti modorban a szent szüzet és a két királyt tünteti fel: „*Sancta Maria*“ „*Rex Bela Rex Sts*“ feliraton kivül három függőleges vonalat találunk: ||| a bécsi numizmata, a jeles Karabacek szerint: lillahi. = az Istenért! értelemben.[1]

A kisebb rézpénz mindkét felén olyan felirat látható, mely keleti mintákat árul el, a jegyek azonban kibetüzhetlenek; mi arra mutat, hogy a pénzverők már nem értvén a feliratokat a kufikus irást jellemző vizirányos vonalhoz önkényesen ék- és karika-jegyeket irtak. Figyelembe veendő az is, hogy ezen ugynevezett tartárpénzeken karima-jegyek gyanánt, némely *görög* és *mongol* betü magánosan jö elő, mint azt a szemes Karabacek vette észre.

Miután keleti pénzverőknek a bolgárországi érmelésben is meg van a nyoma, kik Simonnak, Johannes Asennek tulajdonitott pénzeken *mongolikus* irással élnek s 866-ból I. Miklós pápának a bolgárokhoz irott levelében *saracenokról* is van szó:[2] e sorok irója azt hiszi, hogy a magyar és aldunai szerecsenyek közt összefüggésnek kell lenni.

---

[1] Karabacek: Numismatische Zeitschrift Wien 1876. VI—VII. 49—50.

[2] Respensa ad consulta Bulgarorum; ed. Harduin: Acta Conciliorum V. 353—386. Hilferding. Gesch. der Serben u. Bulg. I. 55.

Ilyen pénzverő ügyességben tüntek ki a volgai-bolgárok, a kik 921-ben Álmuš fejedelmükkel az izlamra tértek. Frähn szerint[1] a volgai-Bolgárországban számos Samanida-utánveret kerül napfényre, a mi mind arra mutat, hogy Anonymus, a ki *Bulárföldéről* (de terra Bular) hozza ki izmaelitáinkat, azokat a volgai bolgárok maradékainak ismeri, kiket Európában aztán felekezetüknél fogva neveztek izmaelitáknak, saracénoknak, szerecsenyeknek.

Beköltözködésük pedig ugyanazon uton folyhatott, mint a bessenyők, jász-kunok költözködése folyt: a régi Kunországon keresztül.

Iparüző izmaelitáink még az Anjouk királyok korában is feltüntek, s nagyobb fényben, mint az Árpádok alatt. A hires mesztegnyei *Szerecseny* családból I. Lajos alatt több kamarai grófságok igazgatói, az egész magyarországi és erdélyi sókamrák és harminczadok bérlői kerültek ki.[2]

S a mi szerfelett nevezetes: I. Lajos aranyán s több más pénzén a Szerecsen-család czimere, egy *„szerecsen-fej“* siglakép van alkalmazva.

Az oláhföld harmadik tartományának Bessarabiának czimerében, hasonlót találunk; ott *„három szerecsenfej“* fordul elő.

Mi a két czimert ugynevezett beszélő czimernek tartjuk, melyek a czimer tulajdonosát nevén szólitják meg; egyike azt mondja: Szerecseny; a másik: Szerecsenyek.

E szerint Bessarabiát, annak czimere mint szerecsenyek lakta tartományt nevezi meg. S hogy ez igy is van: a következőkben fejtettük ki:

„Anonymi Archidiaconi Gnesnensis brevior chronica Cracoviae“ irja: „Thathari subjugatis *Bessarebenis* Lithvanis, Ruthenis et aliis gentibus: Sandomirz castrum capiunt.“[3]

A lengyel Anonymus szavai szerint: *bessareben* népet vernek szét a mongolok. A bessereben semmivel sem több a ma-

---

[1] Frähn: Memoires de l'academie Imp. des Sc. de St. Ptsbg. VI. Sér. T. I. p. 181.

[2] Rupp. Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. Buda 1846. II. 36.

[3] Sommerberg: Silesiarum rerum scriptores. Lipsiae 1730. II. 82.

gyar *böszörmény* vagy *böszörbénynél*. Az m és b mint rokon, ajakhangok, az ugor-török nyelvekben sokszor változnak. Ott a moksa és boksa, Moldva és Boldva, Mochamet és Bochmit. Bessareben sem lehet egyéb, mint a magyar böszörmény.

A bessarebén kétségtelen a *muzulman*-nak, valamelyik tatár nyelvhez idomitott alakja, s jelentésére nézve sem egyéb izmaelita vagy szerecsenynél, mi szintén Mohamed hitén lévő embert jelent, a mint azt a bessarábiai czimer meg is erősiti.

A szaraczén nevezet a középkorban az afrikai ember fogalmára is átment. A magyar nyelvben ma is négert jelent. Ilyenek a mór, maurus nevek is; jelentenek spanyol arabot és afrikai embert. A szaraczén és mór nevekhez kötött európai felfogás magyarázza meg Bessarábia czimerének keletkezését. Mindenesetre nyugaton s pedig Róbert Károly udvarának valamelyik heroldjától ered az, azon viszonyból, melyre a királynak az engedetlen Bazaráth elleni hadjárata utal.

Mi igy magyarázván a három szerecsenyfejes czimert, Bessarábiát *Böszörmény-országnak* neveztük.

Ennek igazolására egy XIV-ik századbeli szerb oklevélre is hivatkoztunk, (Miklosich: Monum. Serbica 146—160.) hol e sorok állanak: „*u Basarabinu zemlju*“ — Böszörbény földre. — A szó teste itt *basarabin*, mint a lengyel Anonymusnál *bessareben*, vagyis böszörbény. E név mint látjuk, sokféle kopásnak volt kitéve. Mig a krakói névtelen bessarebeni-t ir le, már a Bessarabia névben — a minek eredetileg *Bessarebenia*-nak kellett lennie: — a szó vége elesik; a Bassaraba és Bazaráth, Bozorath és Pazara, mindmegannyi elváltozott alakja a nevezetes bessarabén nemzetség-névnek.

Ha tehát a Bazaráthok vagy Bassarabák és Bessarábia alapitói ugyanazok, s ebben a rumun irók egyetértenek velünk, (Roesler: Rom. Stud. 297. irja, hogy egy 1372-ki oklevélben Bazarát mint országnév van emlitve: Bosnia, Rascia et *Basarat*“. — Thuróczynál a krajovai hegyek: *Alpes Bazaráth*. Dlugosz (I. 623.) egy ardzsisi Vládot *Bessarabia vajdájának* és szörényi comesnek nevez), más eredményre nem juthatunk, mint arra, hogy a Róbert Károly hadjárata által nevezetessé s függetlenné lett Bazaráthok dynastiája egy szaracén törzsből sarjad-

zott ki, s mint ilyennek van nevéhez kötve a független Oláhország első története.

A dolog tehát úgy áll az Al-Dunán, hogy Kunország bukása után ural-altáji népek még mindig áradnak kelet-felől, mignem a XIV-ik században teljesen kimerülnek. A böszörmény az utolsónak látszik, mely még él hatalmával, s a magyar királylyal szemben érvényesiteni is tudja erejét s aztán az oláh népben olvad föl, melynek ura volt.

Az a rumun rege, hogy *Fekete-Radu* Fogarasból ereszkedik alá Kis-Oláhországba, a hol a tartományt alapitja: nem-e az általunk felismert böszörmények vagy *szerecsenyek* emlékét rejtegeti?

Hogy a böszörmények izlamita-volgai bolgárok, arra nézve több bizonyitékot soroltunk fel, annak helyén. Megemlitendő itt is, hogy a Kámán-túl 1443 före menő „*beszermján*“ lakosságról tud Petermann,[1] kik a vottyákokkal együtt élnek s ezektől csak az *izlam* különbözteti meg.

Karamzin szerint a XIII-ik században a *beszermények*, ép úgy mint Magyarországon az izmaeliták, kezelték az orosz fejedelemségek jövedelmeit s bérbe vették azokat a tatár khánoktól. A voszkreszenszki krónika Özbeg khánról azt irja, hogy az, az istentelen *szaraczén* hitre tért; a troiczki krónika ugyanazon Özbegről azt jegyzi föl, hogy „Özbeg *böszörmény* volt.“[2]

A mi az első Bazarábok nyelvét illeti: Plancarpini János minorita, a római szent-széknek 1246-ban a tatárokhoz küldött követe irja: „Porro de terra Kangittarum intravimus terram *Biserminorum*, qui loquuntur *lingua Comanica*, sed legem tenent *Sarracenorum*.[3]

---

[1] Peterman: Geogr. Mittheilungen 1877. „Die Völker Russlands“ 147.

[2] Karamzin: Russische Geschichte. Riga 1823. IV. 72.

[3] Hakluyt's Collection of the Early Voyages, Travels and Discoveries of the Englisch Nation. London 1809. I. 54.

A b és m hangok rokonságának feltüntetésére, négy török nyelven közöljük e mondatot: Mi atyánk . . add meg nekünk mindennapi kenyerünket ma. Ez is tájékozhat talán a böszörmény név keletkezésének helyére.

Ozmanli: Bizüm baba*m*üz, her günki bizüm ekmek*m*üzi ver bize bu gün.

Kun: Bizim ata*m*iz, bizim ekme*m*izni ber bizge . . küngön.

A felhozott adatok kapcsolatai világosak. Látjuk, hogy Kun-ország lehanyatlása után nem *rumun* még az oláh alföld. Az első Bassarabák oly kevéssé voltak rumunok, mint a *Jászok fejedelemsége*, melyről még 1330-ban is tudnak Szerbországban. Jirečeknél[1] találunk egy hivatkozást, mely azt az eseményt adja elő, hogy Viddini Mihály bolgár czár (1323-1330) szövetségébe, mint dunántuli hatalmak: a fekete tatárok, Bassaraba Ivanko vajda és a „Gospodstvo Jašsko" (Jászvásár, Gyászvásárhely, a mai Romania egyik ékessége) állanak a szerbek ellen, mely szövetség az 1330-iki velbuždi szerencsétlen csatába megyen bele. A velbuždi győzelem veti meg alapját Szerbia nagyhatalmi állásának, Stefan Dušan alatt.

Ime tehát, még 1330-ban egy szövetségre képes Jászország áll fenn Moldvában, pedig a rege szerint Bogdan lejött már Marmarosból s népével megvetette volt lábát a Moldva partjain.

A jász-korszak jól benyulik még az Anjouk idejébe.

S ha számba vesszük azt, hogy a „jászok kerületéről" (tinutulu Jasilor) 1674 és 1690. évi oklevelekben is van még emlékezés: feltehetjük, hogy a jász nyelvű lakosság, csak a fanarióta hospodárok idejében enyészett el Moldvában.[2]

Hogy a Kuthen-féle beköltözés után is maradtak kunok a régi földön, vagy ujabb kun-törzsek érkeztek kelet felől: bizonyitja az, hogy még a mult században is volt a moldvai udvarnál egy „kun kapitányság" nevezetü előkelő tisztség.[3]

Ilyen ethnografiai tarkaság tárul szemeink elé a moldvai s havaselföldi történetek elfogulatlan vizsgálása közben. Mindebből egy sokszor hangsulyozott jelenség lép előtérbe s a rumun nép megalakulásának rejtélyéhez kulcsot kinál s pe-

---

Kazáni-tatár: Küktäge ata*b*îz, bögön könnek ikmäge*b*ezne bir bezgä.

Csuvaš: Sjülti atte*m*er, pajan purânmalâχ sjâkâr par pire.

A mi a böszörmény-müzülmán szavak r és l hangjait illeti: ez is közönséges hangtani jelenség. A magyar három, vogulban churum, más ugor nyelvekben: kolm, kolim, küju stb.

[1] Jirecek: Geschichte der Bulgaren. Prag 1876. 293.

[2] Jerney: keleti utazása. Pest. 1845. 223. l.

[3] Sulzer: Gesch. des Transalpinischen Daciens. Wien 1781. II. 85, III. 251.

dig: az *assimiláló képesség* szerfelett nagy mértéke, a min az oláh nép sorsa fordul meg.

Röviden előadva a magunkét a Bazaráthokra vonatkozólag: álljon itt a halhatatlan Heliade költeménye, mely a római Bassarabákat ily szépen énekli meg:

„Toti Bassarabi d'a-rondulu, în susu din fiiu în tata
Pêne la capitanulu legiuniloru romane,
Carii se stabilira în tiéra Macedona
D'Aurelianu-Augustuln, sî loculu, ce s'adapa
De Istru si Morava, d'atunci illu numira
Bassarabitia Romei, ca sa se scie'n secoli
Ca Bassarabu fu capulu acestei colonie;
Acestu Bassarabu fost'a unulu din Printii Romei
Sî capitanulu celebru, ce pentru mari succese,
Victorii laudate ce'n arme repurtase
In Bassa-Arabia, astu nume i se dede!

Szószerinti fordításban körülbelül igy hangzik a versezet:

Minden Bassarabák rendben, fiakról az apára
Egészen a római légiók kapitányáig (érnek,)
Melyek Aurelianus Makedóniájában feküdtek
s azon a helyen, a mely
Az Iszter és Morava folyamait issza; akkor
Római-Bessarábiának neveztetett, tudnillik mivelhogy
Bassarab volt feje ennek a gyarmatnak.
Ezen Bessarab Róma előkelőinek egyike volt
S jeles vezér, a ki nagy származása miatt
S győzelmeinek dicséretére, melyekkel fegyverét viselte
Bassa-Arábiában: ezen nevet vette fel maga is.

A rumun diáknak, a ki itáliai történeteket is tanul, efféléknek hallatára mindjárt eszibe jut — Scipió Africanus, ha ugyan a professor már előre le nem köti a figyelmet a — pompás hasonlatra.

Igy táplálkozik a rumun költészet a rumun történetirásbul s viszont. Olyan előzők után pedig, mint Cogalniceanu és Heliade, napról napra képtelenebb lesz a rumun literatura a criticai történetirásra.

III.

Sok van még hátra, mig a dunáninneni rumunok kezdeteinek minden körülménye, csak annyira is meghatározható legyen, mint a magyar nemzeté, az ujabb nyelvtudomány felvirágzása óta. De ez most már csak az idő kérdése. A helyes ut megvan találva, melyen haladva napról-napra jobban belelátunk az oláh-föld összekuszált történetei közé.

Van azonban valami, a mivel véglegesen nem számolt le az a történetirás, melyet Roesler s Hunfalvy óta számitunk; egy felette nyomós dolog, mely mig a fennt előadottakkal ellentétben áll, a rumun történetirók álláspontját derekasan támogatni látszik. Az őslakossági pörben vitázó rumun irók ugyanis, két magyar kutfőre, *Anonymus* és *Kézay*-ra hivatkoznak kik *erdélyi oláhok*-ról, mint a magyar honfoglás előtti régi lakosokról tudnak.

„És midőn ott továbbad időztek — mondja a Névtelen — akkor Töhötöm, Horka atyja, amint hogy fortélyos ember vala, midőn kezdette hallani a lakosoktól az erdőelvi föld jóságát, hol *Gyéló oláh (Blacus)* uralkodik vala, arra kezde áhitani hogyha lehető volna, az erdőelvi földet magának és maradékainak megszerezné, mi ugy is történt azután.“[1]

Kézay ezeket irja erdélyi oláhokról:

„Ezen székelyek ugyanis a hunnok maradványai, kik midőn megtudták, hogy a magyarok Pannóniába másodszor visszajöttek, a visszatérőknek Ruthénia szélén eléjük menének s Pannóniát eggyütt meghóditván, abban részt nyertek, de nem a pannóniai sikon, hanem az *oláhokkal* eggyütt a határszéli hegyek közt kaptak osztályrészt. A hol az oláhokkal összeelegyedve, mint mondják, azok betüit használják. (Unde Blackis commixti, literis ipsorum uti perhibentur.)[2]

Ez a két feljegyzés, mire a rumun irók különös sulyt fektetnek. Mellőzve azt, hogy a magyar történetirók mit tartanak

---

[1] Szabó K. Béla király névtelen jegyzőjének könyve. Pest 1860. 35.

[2] Szabó Károly: Kézay Simon mester krónikája. Pest 1862. 38—39.

különösen Anonymus hitelességéről: csak az idézett ponttal foglalkozunk.

A két tudósitás „blák"-jai, ha azokat „rumun" értelemben vesszük, ellentmondanak az ismeretes történelemnek, a középkor egyéb hitelt érdemlő kutfőinek, ellentmondanak a leghitelesebb kutfőnek a nyelvészetnek, s azért, mig a két tudósitás nincs elhelyezve a beigazolt történetek körén belül: az „oláh" név mellé előlegesen is egy kérdőjelt kell tennünk.

Roesler elveti Anonymus tudósitását s a kutfőt általában igy jellemzi:

„In dieser Zeit grosser Aenderungen der politischen Karte, treten die Romänen oder Walachen nirgends in beglaubigter Weise hervor. Denn die Erzählung des sogenannten anonymen Notars des Königs Béla, bei dem sie allerdings unter dem Namen Blacci Siebenbürgen und den gesammten Osten Ungarns bewohnen, kann hier nicht im entferntesten berücksichtigt werden. Besonnene und kritische Forscher, lassen ihn überhaupt als Quelle für die Eroberungsepoche nicht zu. Jede vorurtheilslose Untersuchung führt immer wieder nur dazu die verwerfenden Urtheile zu bestätigen. Ohnehin ist er ein Schriftsteller aus dem Ende des XIII Jahrhunderts, seine Wahrheitsliebe sehr gering, seine Tendenz unverkennbar."[1]

Hogy mennyiben állhat meg Roesler itélete? a későbbiekből fog kitünni, legalább a kérdéses pontra nézve bizonyosan. Lássuk most, hogy vélekedik Hunfalvy Pál?

„Ha a rumun irók eggyező véleménye állana: Magyar és Erdélyország ethnografiai képe okvetlenül ez lett volna: Tiszán innen a legnyugatibb határáig szláv lakosság, Tiszán tul pedig Erdélynek legkeletibb határáig rumun lakosság. A szlávokon uralkodik vala Szvatopluk, a rumunokon „terrae Ultrasilvanae Gelou, quidam Blacus, dominium tenebat" olvassuk Anonymusunknál. De Szvatoplukot ismerik az egykori nyugoti irók, ismerik a magyar krónikák, ismeri a mindegyiknél tudósabb Constantinus Porphyrogenitus; Gelout ellenben nem

[1] Romänische Studien. 79. l.

ismerik, sem az egykoru latin irók, sem a magyar krónikák, (az egy Anonymust kivéve) sem Const. Porphyrogenitus."[1]

A rumunok a dolog természete szerint lelkesebben üdvözlik Anonymust, széles keretű történeteket rakva rá. Izelitőül álljanak itt Treb. Laurianu szavai, ki mint a nagy Sincanu (!) György „dupa documente autentice" irja meg a rumun történeteket:

„Pre timpulu cându trecura Ungurii la Tis'a si la Dunari'a de mijlocu, in Dacia centrale, care de pre atunci incepuse a se numì Transilvani'a, domnià Gelliu *Ducele Romaniloru,* éra in tinutulu Crisului între riurile Samesiului inferióre, Tis'a de mijlocu si Muresiului inferióre domnià *altu duce allu Romaniloru,* anume Mariotu, care ereditasse acea tiéra d'in timpurile celle mai vechie (ősidők óta), pre allu caruia strabunu lu uccisesse Attila, dupe spunerea Unguriloru; in tinutulu Temisiului între riurile Muresiului si Tis'a inferióre si între Dunari'a pino la Tierna domnià allu *treile duce romanu* Claudiu."[2]

Derekas képzelő tehetség kell hozzá, hogy valaki ilyet leirjon. Megindtó ez a meggyőződésszerű részletezés. Duna, Tisza, Szamos, Körös, Maros, Cserna! (Tierna). Milyen pontosan beszámol Laurianu azzal, kogy a „*három román fejedelem*" — „Gelliu, Mariotu si Claudiu" — honnan meddig birta a *latin* földet! Az a különös, hogy a „duce" szó nincs is meg a rumun nyelvben. A hány rumun „ducét" a későbbi történelem ismert, mindannyi *hospodárnak, vajdának* (vod'a) hivta s hivatta magát. Ennél a szónál is azt tapasztaljuk, hogy a rumun irók azt a nyelvet, melyet ujabban szerkesztenek össze, rá akarják fogni a régi történetekre, a minthogy Gyula-Fehérvár szláv-rumun nevét a Belgrádot is Alba-Juliának kezdik irni, a mit pedig tapasztalásunk szerint Erdélyben az oláh köznép meg sem ért, mert Gyulafehérvárát világéletükben mindig Belgrádnak nevezték a rumunok.

Az is fel fog tünni egy modern tanultságú historicus előtt, hogy Laurianu Marót helyett Mariotu-t, s Glád helyett

---

[1] Rumun nyelv. 37. l.

[2] Laurianu: Istoria romaniloru. Bukarest. 1867. III. Ed. 178. l.

Claudiu-t ir. A rumun történetirók különb privilegiumokkal is rendelkeznek. Mondhatnók, mindent le szabad irniok, csak aztán római szaga legyen.

De Laurianut feljogositja Anonymus is ilyenfélék megirására. Ott van Anonymusban igaz, — hogy erdélyi oláhok találkoztak a honfoglaló magyarokkal.

Miért ir Anonymus oláhokról?

Amit Roesler mond bizonyos tendenciáról, ami Anonymust vezette volna: azt semmikép sem lehet megérteni. Nem tudjuk mire gondolt Roesler? Hogy sokat hallomás után, játszi könnyedséggel irt meg, mint azt Hunfalvy fejezi ki. az jobban megfelel ugyan a kutfő jellemének s a kornak is, melyből ered, de ezzel sincs a kérdés megmagyarázva. Látjuk jól az ellenmondást, s Anonymus hitelességének kárára confrontálni is tudjuk a feljegyzést egyebekkel, a nélkül, hogy a Névtelen tévedésének okához a legtávolabbról is férhetnénk, s a rumun irók hivatkozásai elől, (a két magyar kutfőre,) az utat elzárhatnánk.

A mi álláspontunk ez ügyben a következő:

Két módot adunk elő, melyek a feljegyzés okára nézve tájékozhatnak.

S pedig:

Talán úgy jár el Anonymus, mint azt a Niebelungoknál is látjuk[1], hogy t. i. az egyik szerkezet irója a XIII-ik században a maga korának viszonyait képzeli bele az Attila korába s igy esik meg, hogy a Krimhild elébe menő Attila seregében oroszok, lengyelek, bessenyő-kunok és oláhok is vannak, kik voltaképen Kun László hadait képezik az Ottokár elleni háboruban. A régibb szerkezet, mely Piligrim passaui püspök (971—991.) Géza fejedelem kortársa idejéből ered, ugyan igy indul meg; ott Attila Géza fejedelem képe után van ábrázolva.

Ilyenformán Anonymus is, kora status-quojából indulva ki: Erdély lakosairól irtában a rumunok korát megtoldja; azokat, mint autochton lakosokat helyezi a Királyhágón tulra. E szerint nem a lényeg, de az *időben* tévedne, mint a Niebelungok.

---

[1] Hunfalvy: A székelyek. Budapest. 1880. 69. és köv. l.

Ilyen lehetőség foroghat fönn; de akkor azt nem értjük, mért jellemzi Anonymus Erdély oláh lakosságát olyannak, a mely helyhez kötött, tartományi rendszerrel, fejedelmekkel biró népség?

S hogy lehetséges az, hogy ez esetben is a rumunokról, mint oly régi lakosságról ir, melynek kezdeteiről az ő korában már tudomást sem lehet vala venni?

Az a kép, melyet Erdély lakosságáról ad, sem felel meg annak a képnek, melyet a rumunokról a későbbi idők is mutatnak. A pásztorkodás viszonyaiban tünvén fel először a rumunok, e viszonyok nem olyan természetüek, hogy Anonymus idején, ha már számot tevő lakosságát is képezték Erdélynek: azt a benyomást gyakorolhatták volna a nézőre, hogy a vitás értesitést arra lehetne vezetni.

Ebben a jellemzésben már több önkényt s képzelőtehetséget árulna el a Névtelen, de még ekkor sem értenénk, mi volna az a tendencia, mire Roesler hivatkozik.

Ha tehát legjobb esetben is Anonymus korának ethnografiai viszonyait vesszük magyarázatul (III. Béla uralkodó éveit — 1173-1196 — véve): a rumunság erdélyi lakhelyeit régibbnek kellene tartanunk, mint Hunfalvy tartja, ki III. Endre és IV. Béla leveleit veszi első emlékezéseknek rumunokról.

Ha ismételjük, a Nibelungok eljárását vesszük is hasonlatul, mindenképen ellenmondásba keveredünk. Zsákutczába jutunk, melyből csak egy kijárás van s pedig: hogy a nyelvészeti s egyéb bizonyitékok nem teljesek, vagy nincsenek kellőleg megvitatva, a rumunok állitásainak pedig helyes alapja van, legalább annyiban, hogy a rumunság már Anonymus korában régi lakosság.

Mert hogy Anonymus nemlétezőkről irjon, kigondoljon egy népet s Erdélybe helyezze, hol az később csakugyan megjelenik: ez olyan rejtély volna, aminek hiába keresnénk kulcsát.

Ezzel tehát semmire sem megyünk. Hogy azonban Roeslernek és Hunfalvynak mégis igaza van, az iránt semmi kétséget sem formálunk.

A rejtély megfejtését ott találjuk, hogy a Névtelen ismer-

hetett erdélyi oláhokat, s már az, hogy ir róluk azt bizonyitja, hogy ismert is; de azok az erdélyi oláhok *nem voltak rumunok.*

A rumunság ez időtájt még alig tünhetett fel Erdélyben, s ha fel is tünt, Anonymus alig tudott róluk valamit. Szlávok azok, a kikről ir; csak szlávokról irhat Anonymus. Ezektől maradt reánk sok erdélyi s magyarországi helynév; szlávok élhettek nagyobb tömegekben Erdélyben a kérdéses időben is s hogy mily régiek voltak ott, nemhogy Anonymus tudhatta volna, még a mai tudományosság is alig tudja.

Ha igy áll a dolog, Anonymus értesitése nem mond ellent sem a történeti, sem a nyelvészeti bizonyitékoknak, de a legszebben elhelyezhető azok között.

Semmi kétségünk, hogy ez be is bizonyitható.

A Niebelungokkal való összevetést is csak azért hoztuk föl, hogy az ellenmondásokat élénkebben jellemezzük s a megfejtésnek egyetlen lehetőségét annál inkább előtérbe helyezzük.

Az *oláh* név az, igen, a mi a félreértés okát képezi; s ezt nem úgy értjük, mintha Anonymus alkalmazná e nevet helytelenül, de a mi hitelességét e pontra nézve igazolni fogja: a mai irodalom értette félre a nevet, mert mai közönséges értelmében vette azt s ebből akarta az oláh névhez kötött történeteket magyarázni.

Az oláh név történeti szerepe oly érdekes és széles terjedelmü magyarázatokat tartalmaz egyéb történetekre nézve is, hogy nem fogjuk beérni azzal, hogy a névnek Anonymus-korabeli értelmére szoritkozzunk, de a mennyire helyünk megengedi, mindazon történeteket, bár sietve is, áttekintsük, melyek körében e név felmerül.

IV.

A rumun népnek fennt adott s csak néhány sorba foglalt történeteinél szándékosan mellőztük azt a rumun történetet, mely Dunántul, a Balkánon folyt le Kunország bukása előtt, arra különösen szükségünk levén most a vlach név értelmezésénél s e névhez kötött történetek összehasonlitásánál.

A vlach névvel képzett tartománynevek a régi Byzanczban többször előfordulnak. Thessalia neve a XII—XIII századokban: Nagy-Oláhország — *Μεγάλη Βλαχία*; — ugyanez időtájban Kis-Oláhországot — *Μικρα Βλαχία* — Aetoliában emlegetik a görögök; a latinok Fehér-Oláhországot — blanche Blaquie — Moesiában. Az Ibar és a szerb Morava folyók mentén pedig valami Stari Vlah-nak — Ó-Oláhország — van nyoma.[1]

Kétséget sem szenved, hogy e tartománynevek alakulására nagy befolyással volt a rumunságnak széles elterjedtsége a régi Byzanczban, mi az ős-római korig érhet. E nevek divatjának korából, Bun, Bukor, Vladul, Dragul, Nêgul oláh tulajdonneveket jegyez fel a prizreni oklevél, jóllehet e rumunos nevek szláv nevű községekben is előjönnek.[2]

Tény, hogy a rumunokat, mióta a feljegyzések foglalkoznak velük, mindig vlach-nak, *βλάχος*-nak, blacus-nak hivják. A rumunok azonban sohasem nevezik magukat oláhoknak, de mindig rumîn vagy rumun-nak, nyelvüket nem oláh, hanem rumun nyelvnek, — limba rumînésca.

A két külön elnevezésnek más más oka van.

A rumunt, mint a rum-ot vagy czigányt a görög *ρωμαίος*-sal venni egy eredetünek: a legközelebbeső s a legokszerübb. A név azon viszonyból lévén merithető, melyben az oláhság a byzanti hatalomhoz állt.

A másik elnevezés oka sokkal tanulságosabb, de sokkal terjedelmesebb is.

Anna Comnena (1083-1148) a következőkben adja annak értelmét:

„Statim igitur Nicephorum Melissenum caesarem missis legatis dicto citius Aenum patere jussit; nam per litteras iam antea ei mandaverat, ut quam plurimos posset milites conscriberet, non veteranos, quippe quos in praecipuis Occidentis urbibus disposuisset, sed partim tirones colligeret cum ex Bulgaris, tum ex *nomadibus, quos Vlachos vulgari lingua vocare solent.*[3]

---

[1] Schafarik. Slavische Alterthümer. Leipzig 1843. I. 237.

[2] Jirecek. Gesch. d. Bulg. 218.

[3] Anna Comnena: Lib. VIII. 3. Bonni kiadás 395. lap.

Anna Comnena nem beszél ugyan egy bizonyos nyelvet beszélő népről, csak annyit mond, hogy *nomádokat* neveznek közönségesen oláhoknak; de az elnevezést egyebekkel összevetve: oláhok alatt első sorban is rumunokat *lehet* értenünk.

A vlach-nak egy bizonyos életmód jelentésében való alkalmazása nem áll izoláltan Comnenánál; Görögországban jól ismerik azt, anélkül, hogy egyszersmind rumunokra is gondolnának.

Roesler tanulmányaiban egy helyen ez áll:

„*Βλαχός* und Bauer ist in Griechenland gleichbedeutend, Fraas, Klima und Pflanzenwelt p. XVIII. bestätigt durch persönlichen Mittheilung von Haans, der in Euböa die Phrase: „*δέν εἶναι Βλαχὸς, εἶναι τσομπάνος*“ — Er ist kein Bauer, er ist ein Hirt — oftmals hörte.“[1]

Az euböai görögök eszerint a parasztot v. földmüvelőt a vlachos névvel különböztetik meg a pásztor vagy čobántól, a kik lehetnek görögök, arnauták, bolgárok és rumunok is.

Hasdeu ezt egy sofismával akarja elütni, ezt mondván:

„De aceia-sî natura este assertiunea lui Fraas . . cumu-ca grecesce *βλάχος* insémna pe tierranu. Tierranii *romani* din Grecia sunt *βλάχοι*, da; inse numai tierranii romani. (!)[2]

Az efféle magyarázat semmit sem ér. Meglátszik azon, hogy szándékosan magyarázza el Hasdeu s hamis okoskodással akarja élét venni a név értékének, mert vagy restelli azt, vagy fél tőle.

Lássuk az oláh nevet egyebütt is, a hol annak keletére találunk.

Salvert névtárában olvasható[3]: (a mire épen Hasdeu könyve hivta fel a figyelmünket, s mi készségesen be is számolunk a közvetitő kutforrással, Hasdeuval) — „Vlach ou vlachi en Albanais signifie *pasteurs*.“

E sorozatot Schafarikkal folytatjuk, ki szláv régiségei-

---

[1] Romänische Stud. 119. l. 2 jegyzet.

[2] Hasdeu: Istoria Critica a Romaniloru. Bucuresci 1874. I. 39.

[3] Essai sur les noms d'hommes de peuples et de lieux. Paris. 1824. II. 107.

ben[1] arrul is megemlékezik, hogy: „In dem Typikos des heiligen Sawa (um 1208) und in den Gesetzbüchern des Stefan Dušan (1349) lieszt man einigemal: *vlache = pastores.*“

Nehogy azt mondhassa valaki, hogy a forrásokat kiválogatjuk, szóljon Hilfelding Szerbia történetének másik ismerője is: „Die slavischen Stämme kamen aus Macedonien in die reichen Umgebungen des Sees von Ochrid und setzten sich hier für immer fest. Die daselbst wohnenden Überreste römischer Kolonisten unterwarfen sich ihnen. Sie trieben, wie dies auch jetzt noch der Fall ist, Viehzucht. Warscheinlich seit dieser Zeit wurde d. Name Vlach, bei ihnen als synonym mit *Hirt* und *Leibeigener* (!) gebraucht. In solchem Sinne war dieser Name im Gesetzbuch Duschan's und in den Urkunden der serbischen Könige gebraucht, wo er warscheinlich schon nicht mehr eine besondere, von den Slaven unterworfene Nation, sondern einen *aus solcher Unterwerfung hervorgegangenen Stand* bezeichnet. Noch im 16. Jahrhundert war es dem „Serben“ verboten, bei den „Vlachen“ zu heirathen; die *Vlachen* bilden im Gesetzbuche Duschan's mit den *Arbonassen* (Albanesen) eine andere, fremde und damals den Serben unterworfene Nationalität.“[2]

Jireček irja bolgár történeteiben: „Jetzt bedeutet Wlach in Donau-Bulgarien und in Serbien einen Dako-Rumunen, in Thrakien und Makedonien einen Makedo-Rumunen, in Kroatien einen *griechisch nicht unirten Christen*, in Bosnien einen *christlichen Slaven.*“

Végül egy hazai iró magyarázatát csatoljuk a fentebbiekhez, a Lehoczkyét, ki Stammatografiájában ennyit mond az oláh névről: — „Valachi, blachi (slav. ulehu) id est *vagabundi.*“[3]

* * *

Az idézettekből kiviláglik, hogy a rumunokat életmódjuk folytán nevezik a középkorban oláhoknak. A név alkalmazásában a rumun nép cultur-történetének egy darabja van letéve.

---

[1] Schafarik: Slav. Alterth. I. 377.

[2] Hilferding: Geschichte der Serben und Bulgaren. Bautzen 1864. II. 6.

[3] Stammatogr. Posonii 1798. II. 422.

Mert mik voltak a rumunok a Balkánon? pásztorkodó vándornép. Mint ilyenek vándoroltak a Dalmát-partokra, az istriai tengermellékre, így áradtak szét Kunországban, így nomadizáltak Lembergen túl, a hol Miklosich a kis-orosz nyelvben találja nyomukat.[1]

Ilyen nomád élet magyarázza meg a rumun nyelv szegénységét a műveltségi szavakban, — azt a körülményt, hogy a magasabb társadalmi élet fogalmainak kifejezésére kevés szóval rendelkezvén, a merre csak népekkel érintkezett — a görögségtől kezdve fel a magyarságig — mindenütt bőven kölcsönzött ilyeneket.

Elképzelhetjük e hogy a Traján gyarmatosainak nyelve annyira elszegényedjék, hogy abban efféle szavak találjanak helyet, melyet *ki kell tölteniök?*

Szlávok: Bogata (gazdag), targu (vásár), slava (dicsőség), porunca (parancs), pričina (ok), čas (óra), vreme (idő, nap), vrač (orvos), bola, bolnavia (betegség), taina (titok), sluga (szolga), duh (lélek), sfntu (szent), ispita, napast (kisértés), rod (nemzetség), narod (nemzet), nadežde (remény), činste (tisztelet), zlot (arany), oglinde (tükör), služba (szolgálat), naravu (szokás), tovaraš (társ), dumbrava (erdő), scump (olcsó), vrat (ajtó), sticla (üveg), virsta (kor, növekvés), pešt (tűzhely), župune (úr), vek (kor), in veči (örökké), gata (kész), draga (kedves), vesel (vig), plug (eke), plugar (szántóvető), slabu (gyenge), sila (erő), siluitor (hóditó).

Görögök: Beserica (egyház), dascal (tanitó), dracu (ördög), drumu (ut), lipsa (hiány), ikoana (kép), livada (rét), pedepsa (büntetés), meru (alma), ermu (puszta, kietlen), martoru (tanu), caramida (égetett tégla).

Magyarok: Nému (nem, nemzetség), aldui, aldasiu (áldás), fagadasiu (fogadás), surzuita (szerzés), birau (bíró), biru (bér), kezesiu (kezes), oca, uca (ok), orasiu (város), orasianu (polgár), feredeu (fürdő), hiklenia (hitlen), valciegu (váltság), hasna (haszon), keskeneu (keszkenő), mestesiugu (mesterség), uricasiu (örökös), bulciu (bucsu) gandu (gondolat, eszme), haleu (háló),

[1] Miklosich: Über die Wanderungen der Rumunen. Wien 1879. 2. l.

hotar (határ), holda (hold, szántóföld), ileu (üllő), valmasiu (vallomás), gazdaku (gazdag), vama (vám), chipu (kép), chipzui (képzelni), ravasiu (rovás), ravasiu de drumu (uti rovás, utlevél), sáma (szám), dare de sáma (szám-adás), catana (katona), fagadau (fogadó), lacui, lacasiu (lakni, lakás), mintui (menteni), mintuitor (mentő, magváltó), vileag (világ, nyilvánosság), siru (sor), urlui (őrleni), uiag (üveg), fel, felu (-féle), giulusiu (gyülés), alénu (ellen, ellenség), bintatuire (büntetni), ultuire (oltani), ingaduire (engedni).

S ha e szegénységnek másképen tudnók is okát adni, visszamarad az a kérdés, hogy egy kifejlődött nyelv, — mint a dáciai gyarmatosoké volt — képes e gyermekkorába ugy visszaesni, hogy igen közönséges *képzőket* kölcsönözzön, hogy számrendszerét ujra alkossa meg, hogy egy alapszámnevet a büszke centumot (pedig állitólag a régi oláh hadak is centuriákra voltak osztva), az ujabban „lenézett“ szláv *sutá*val helyettesitse?[1]

Bármit mondjanak is a rumunok, bárhogy képzeljék is ők a történetet: az, hogy a rumun-faj mint pásztorkodó nomád nép, szegényesen kezdte meg pályafutását, még pedig a moesiai, thessaliai, epirusi livádiákon: minden számbavehető körülmény igazolja.

* * *

A vlachok és bolgárok közt földségi viszonyaiknál fogva korán élénk kölcsönösség fejlett ki a görög krónikák sűrű emlékezései szerint. Mint szerte ülő lakosságot a bolgár földön, Vazul görög császár az ochridai érsekség alá helyezi 1020-ban. Vazul ugyanis meghóditván Bolgárországot, annak egyházát rendezi s a bolgár patriarcha helyére érseket rendel Ochridába.

---

[1] A rumun lumea (világ) és lumina (világosság) sem „classicismus“ ám. A latin mundussal, orbis terrarummal fejezi ki a világot, lux-sal, lumennel a világosságot; igy az olasz meg a többi román nyelvek. Csak a rumun tesz kivételt, mely mint a szlávok (s a magyarok) a svet és svetlost fogalmát, egy szemléletből meriti. Az észjárás e találkozása a rumun nép világnéztének primitiv voltára mutat, midőn a balkáni szlávok hatása alá jutott.

Ahoz, hogy a daco-rumun nyelvet legutóbbi időkig a bolgár-czirill irással, az ugynevezett patkókkal (cu patkove) irták s hogy a rumunok egyházi nyelve a bolgár-szláv lőn: e helyzet adja az első magyarázatot.

A vlach név Péter és Asên felkelése folytán (1186) II. Angelos Izsák idejében nyer először világtörténeti jelentőséget. II. Izsák a magyar király III. Béla leányát Margitot vevén nőül: a menyegzői költséget kivetett adó alakjában akarta behajtani. Az adószedők a bolgár földet is nagy zaklatva járták meg, úgyhogy az elégedetlenség a byzanti gazdálkodás iránt nőttön nőtt és gyorsan terjedt, mig csakhamar a Peter és Asên-féle felkelésben tört ki.

A felkelés lefolyásának részletei nem tartozván ide, egyszerüen arra térünk, hogy Bolgárország elszakadt Byzancztól s az Asênidák, különösen II. Johannes Asên (1218-1241) alatt másodvirágzása korát teljes diszében érte el.

Az uj Bolgárország központja Trnovo, szinhelye lőn a legmozgalmasabb életnek. Még ma is nyoma van a fényes czári fellegvárnak, melyet a trnovai bolgárok Carjuvic-nak, törökök hissárnak neveznek.

Különös, hogy a görög iró Niceforos Choniates βλάχος névvel emlegeti Péter s Asênt.[1] Pedig a két testvér bojár családból születik Trnovóban, mint a régi bolgár czárok ivadékai. A magyar királyhoz 1204-ben irott pápai levél igy adja azt elő:[2]

„Praevalentibus Grecis Bulgari perdiderunt regiam dignitatem, quinimo compulsi sunt gravi sub jugo Constantinopolitano servire, donec novissime duo fratres Petrus videlicet et Johannitius, *de priorum regum prosapia descendentes*, terram patrum suorum non tam occupare, quam recuperare coeperunt.“

A rumunok a görög βλάχος-on kapva: sürgősen lefoglalják maguknak az asêni történeteket s azokról mint rumun történetekről nem győznek eleget irni. Épen ugy vannak ezzel is, mint a trajáni történettel.

---

[1] Niceforos Choniates iratai: De rebus gestis imper. Constantinopolitanorum. (1118-1203.) Főforrás az aseni forradalom történeteire.

[2] Jirecek: Gesch. d. Bulg. 225. Theiner Mon. Slav. mer. I. Nr. LVII.

Az Asênidák rómaiságának dicséretében Laurianu jár jó példával elől, ilyeneket irva arról:

„*Romanii* batu pre Isaciu Angelu. (A románok megverik Angelus Izsákot.) Johannitiu, Michaele IV. — mindkettő —: imperatoriulu *Romaniloru* sî allu Bulgariloru. Unirea *Romaniloru* sî a Bulgariloru cu biserica Romei nu tînu multu. (A románok és bolgárok egyesülése a római egyházban nem tart soká.)"

Mindenütt első sorban: „*románok.*"

Hogy a rumun irók a régi oláhság viszonyáról a bolgárokhoz miket nem gondolnak ki? Balcescu Miklósból is idézem, a mit az Asêni-Bolgárországról mond:

„Pe la annul 865, Bulgarii, poporu finnézu, prin Românii d'in Dacia noua priimescu religia crestîna sî înfratiti impreuna, întemeiara unu statu puternicu, allegêndu' sî regi dintre romani. Pe la începutul secolului alu XI[le], acestu regatu, cadiênd în turburari civile, se subjuga de Vasilie II[le] împeratul Orientelui sî remâne sub puterea Grecilor pêne la alu XII[le] secolu, când elu reinvie mai puternicu sub fratîi români, Petru, Asanu sî Joanu sî dupe o existentia gloriósa de duoi secoli, cade la 1392 sub Turci."[1]

Balcescu szerint a finn bolgárok 865 körül *az uj dáciai románoktól* vették a keresztséget.[2] Hatalmas államot alapitva társulván velük, királyokat is választottak a románok közül .... Függetlenségüket visszanyerendő, három román testvér vezérlete alatt felkeltek, a kik dicsőségben uralkodnak aztán az országon.

Az az asêni Bolgárország pedig igazi szláv, bolgár-szláv állam volt.

Az uj bolgár czár görögösen „carsvto mi" (ἡ βασιλεια μου)

---

[1] Balcescu : Istoria Romanilor sub Michaiu Voda Vitézul. Bucur. 1878. (Odobescu kiad.) 7 l.

[2] A bolgárokat a thessalonikai szláv testvérek Cyrill és Method, Boris fejedelem korában (852-888) téritették a kereszténységre. Az uj-dáciai rumunok, miután ilyenek sohasem voltak: nem téritették meg a bolgárokat. Cyrilltől valók az első szláv egyházi könyvek s a szláv irás; ezekkel nemcsak a görög hitű szlávok, de a rumunok is éltek, sokhelyütt még a mult században is. Különös ellentétben állanak mindezek a Balcescu tudományával.

nevezte személyét. Czime: *V Christa Boga blagověrnyj car i samodъržec vsem Blъgarom i Grъkom*: — ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ. — Egyéb megtisztelő jelzői: blagočьstivyj, blagorodnyj, christoljubivyj, prékrasnyj, samodržavnyj a byzanti udvar styljában.

A czárné megtisztelő czime: blagočьstiva czaricza.

Az elsőszülött czárfi: porfyrorodnyj; — (πορφυρογέννητος).

A czári trón: stol és prêstol: a bibor köntös: bagrênica.

A nemesség: a *bojár*-ság, — bolêrin, boljarin, boljar.

A nemzeti egyház: *Sventa i božьstvьna crъkov carstva blъgarskago.* Hatósági kerület: oblast. Az országgyülés: sъbor.

Az adózás egy neme: desentъk; a hidvámok: mostnina-k az Asêni-Bolgárországban. E nevek és czimek, mint az állam nyelve: bolgárok.

Nem tudjuk felfogni, mit értenek a rumunok *hatás* alatt s mi jogositja fel Balcescut, hogy a rumunokat a bolgárokkal szemben oly magasan kiemelje? A bolgárságra gyakorolt rumun hatásokat senki sem ismeri, de annál több bolgár hatást látunk évényesülni a rumunság minden viszonyában. A rumun nyelv slavismusai, a szláv nyelv hosszú kelete a rumun egyházakban, a cyrill-irás, melyen az első rumun okleveleket irták a fejedelemségekben, a kereszténység fogalmainak szláv nevei: Balcescuval homlokegyenest, mind szláv eredetűnek mutatja a rumunság első müvelődését.

Honnat veszi Balcescu adatait?

Az Asenidák oláh nevén kivül: sehonnat, hanem kigondolja mindazt, a mit „történet" ranggal ruház föl.

De oláhok a történelmi tanuságok szerint, csakugyan nagy számmal voltak bolgár földön, s ennek nehány latin oklevél czári czimében is van nyoma. Jireček emliti,[1] hogy e czim: „imperator Bulgarorum et Blachorum" Kalojannak a pápához intézett nehány latin levelében (1202-1204) fordul elő.

A rumun irók ilyen tények láttára is, kényelmesen tapossák a megszokott utat, ismét a vlach névre alapitva állitásaikat. Mi, kik a vlach névre nézve már fent kifejeztük gya-

[1] Jirecek. Gesch. d. Bulg. 382.

nunkat, nem elégszünk meg annak mai közönséges értelmével s okát keressük annak, hogy a byzantiak a bolgár Azenidákat is oláhoknak nevezik.

Emlékezzünk vissza Comnena szavaira: — (*καὶ ὁπόσοι τὸν νομάδα βίον εἵλοντο Βλάχους τούτους ἡ κοινὴ καλεῖν οἶδε διάλεκτος.*) Ismételjük, nem mondja Comnena, hogy a vlachok rumunok; csak annyit, hogy a lakosság egy részét, mely nomád életet él, életmódjáért nevezik oláhnak.[1]

Ha tehát az oláh név nincs fajhoz, nemzetiséghez kötve, amint Albániában albán, Görögországban görög, Ó-Szerbiában arnót is lehet, ha a nevezett életmódot folytatja: igy mehetett át e név a byzanti századokban Bolgárország *szlávjaira*, a kik a rumunokkal közös életmódot folytatnak vala. Ugy tetszik nekünk, mintha Niceforos Choniates Bolgárország felkelőit meg akarná külömböztetni azoktól a bolgároktól, kik a Volga mellől jövén, alapitják a bolgár statust s kétségtelenül, soká egymaguk képezik a *nemesek*, — *bojárok* — az *iparosok, kereskedők, tisztviselők*, egyátalán a *felső osztályokat*.

Tudnunk kell, hogy az asênida felkelést másfél százados byzanti szolgaság előzte meg. II. Vazul már 1186-ban hóditá meg Bolgárországot, melynek nemessége okvetlenül elhanyatlik, az ugor-török, (mordva-čuvaš),[2] vagyis a tulajdonképeni *bolgárság* a meghóditott szlávságban teljesen elzüllik. Még a nagy Simon czárnak (893-927) *Alogo Botur* nevű vezére volt.

---

[1] C. Jirecsek a bolgár történetek jeles irója észrevette, hogy a görögök vlachjai nem mindig rumunok s ugy hiszi, hogy tévedésből hivják a szlávokat is e néven. Es ist kein Zweifel, — ngymond Jir. — dass man unter Wlachen, welche meist in *slavisch benannten Dörfern* wohnten (Suschitschani, Dobrodoljani, Goritschevci u. s. w.), damals oft auch slavische Hirten verstand, aber zum grössten Theil waren es wirkliche (kérdés!) Rumunen. Gesch. d. Bulg. 218.

[2] A régi bolgárok nyelvét illetőleg, megállapodás még nem jött létre. Az, hogy a honfoglaló bolgárok főrésze ural-altai volt: bizonyos a legrégibb személy- és hivatal nevek után. Pontosan azonban nincs meghatározva a nyelv, melyet Asparuk népe beszélt. „Az izmaeliták és Bessarábia“ cz. értekezésben a „hurta“ (beszéd) szót vetettem össze a mordva „kortan“-nal (beszélni.) Azóta volt szerencsém más mordvaságot és némi csuvasságot találni a bolgárban; ezek alapján a volgai bolgárokat ugor-török népeknek tarthatom. Erről részletesebben a „bolgár-rumun tanulmányokban“ lesz szó.

Most azonban az Asên-féle felkelés kora, már csak szláv bolgárokat ismer, de a byzantiak emlékezhetnek még a viszonyok ilyen átmenetére. A bolgár név ingadozó jelentése könnyen rávihette a görögöket, hogy az oláh nevet, mely a régi bolgár uralom idején is jelenthetett szlávokat: átvigyék azok vezéreire, Péter és Asênre is, kik bár bojár családból származnak, s a pápa levele szerint Simon dynastiájából valók: nyelvük s szokásaikra nézve, egyéb bolgároktól nem különböznek.

Bármennyire támogassák is e feltevést az ismert körülmények: feltevés marad az, s a szemlélő tetszésére marad bizva: vajjon az „oláh"-Bolgárország vezérlő elemeit Roeslerrel „rumunnak" vagy velünk bolgár-szlávnak nézze-e?

Szóljanak tehát a középkor azon irói, kik a byzantinusokon kivül is foglalkoztak a bolgárokkal; lássuk eligazithatnak e bennünket a kérdés nyitjához?

Rubriquis vagy Ruisbroek Vilmos minorita barát, kit szent Lajos franczia király a tatár nagy-khánhoz külde s 1253-ban a Neszteren tuli Kunországban, a baškirok közt s a volgai Bolgárországban fordult meg: ezeket a szerfelett nevezetes dolgokat irja a Volga népeiről: [1]

„Aiant cheminé environ douze journées depuis le fleuve Etilia, nous trouvâmes une autre grande Riviére, nommé Jagag (Jajk) qui vient du Septentrion & du Pais de Pascatir & s'embouche en cétte Mer. La language de ceux de Pascatir (báškir) & des Hongrois est le même; ils sont tous pastres, sans aucunes villes, ni bourgades: du côté d'Occident ils touchent à la grande Bulgarie. Depuis ce Païs-là vers l'Orient, en ce côté Septentrional, on ne trouve plus aucune Ville. De sorte que la petite Bulgarie est le dernier Païs où il y en ait. C'est de ce Pais de Pascatir que sortirent autrefois les Huns, qui depuis furent apellez Hongrois & cela est proprement la grande Bulgarie .... A eux s'opposerent les *Blaches, Bulgares & Vandales*; [2]

---

[1] Pierre Bergeron: Voyages en Asie. — Voyage de Guillaume de Rubriquis en Tartarie. Hága 1735. XXIII. 47.

[2] Rubriquis vandáljai alatt szlávokat (vendeket) kell értenünk. A mecklenburgi herczegek, dán, svéd, lengyel, királyok is régibb okleveleiben magukat van-

car ces Bulgares sortirent aussi de la grande Bulgarie: de même que ceux qui sont au delà du Danube près de Constantinople, & Pascatir, qu'on apelle *Ilac*, qui est le même que *Blac.*"

A mult század végén jeleskedő irók Engel, Schlözer, Thunmann: észrevették Rubriquis emlékezését az ilákok vagy blákokról, de koruk ismereteinek állásán nem tudtak azzal a dolog érdeme szerint bánni; azóta pedig Rubriquis oláh-jaival nem foglalkozott senki.

Schlözer „északi történeteiben" olvassuk: „Auch die walachische Geschichte stehet so, wie die Ungarische, mit der Nordischen in enger Verbindung: sie giebt dieser Licht und Aufklärung bei vielen wichtigen und dunklen Fragen, und erhält von ihr ein gleiches wechselsweise zurück.

Die Walachei begreift in weiterer Bedeutung auch die Moldau, von der sie durch grosse Gebirge und den Fluss Seret geschieden wird. Beide werden von einerlei Volke bewohnt, das eine Sprache, nämlich die Walachische redet. Diese Sprache gehet von allen übrigen Europäischen wesentlich ab: sie hat sehr viel lateinische Wörter, die man noch von den alten römischen Kolonien ableitet, welche Kaiser Trajan hieher geschickt hat, und weswegen die Walachen auch sich selbst Rumunius nennen; allein die bei weitem grössere Hälfte ihrer Wörter, nebst der ganzen Grammatik, *ist aus einer zur Zeit noch unbekannten Sprache, die aber vermutlich die alte Bulgarische ist.*

Den Namen *Walach* hat man bisher durchgängig aus dem Slavonischen erklärt, worinnen *Wlach* einen Italiener oder Wälschen bedeutet. Allein warum denkt man nicht lieber an die alten Wlachen, die zu Ausgang des 5-ten Jahrhundertes zugleich *mit den Bulgaren* ins Land kamen, nach Nestors Aussage die Slaven von der Donau verdrengten, und noch in einer

---

dalok (vendek) fejedelmének hivatják; e vendek a már eltünt elbei szlávok = obotridák. Schafarik irja: Slav. Alterth. I. 420—421: Wacerad (1102) a Wandali név mellé magyarázatul függesztette: zlovenin. Csaplovics János (Tudom. Gyüjt. 1828. V. 3—56) a magyarországi vendus tótokról értekezve, középkori vandalus névükre hivatkozik.

Rubriquis e szerint kora nomenclaturájából vette a vandal nevet.

Menge späterer Denkmäler als ein eigenes ausländisches und berühmtes Volk vorkommen?[1]

Hogy Schlözer igy irt 1771-ben könnyen megfogható, Schlözer a bolgár s a rumun nyelveket kellőleg nem ismerte. Vélekedésében semmi tanulságot nem találunk s szavait is csak azért ismételjük, hogy bemutassuk e kérdés körüli törekvéseit.

Rubriquis szavai érdekesen s meggyőzően igazolják azt a feltevésünket, hogy az oláh, vlach — itt ilák — név moesiai Bolgárországban az aséni felkelés előtt értelmében bővebb volt.

Az oláh névnek sinonym értelemben való vétele bolgárral, nem áll izoláltan Rubriquisnál. Rogerius Baco (1214—1292.) a volgai Bolgárországot: „la grande Blacie" — névvel emliti. Thunmannál látom[2] Baco e szavait:

„Et près de la terre nommée Paskatur (Báskirország) sont les *Blaciens*, ainsi nommés de la grande *Blacie*."

Vámbéry Armin úr szivességéből tudom, hogy Henry Jule: „Cathay and the way thither" (London 1866. I—II.) cz. művében a Volgai-Bolgárországot alkalmasint Baco után: Nagy-Oláhországgal — „*Greath Walachia*" — veszi egynek.

Hogy e nevezetes név mennyire ingadozó volt, kitetszik abból is, hogy az ozmánok, elfoglalva a keleti császárságot: „*iflak*" (oláh) név alatt nemcsak rumun, hanem bolgár *rája'kat* is értettek.[3]

Ennél sokkal meglepőbb az, hogy Abulghazi turkistani iró a XVII-ik században, a volgai bolgárokat *olak*- v. *ulak*-oknak nevezi mongol történeteiben:[4]

„Le jeune Quiptschâq fut élevé auprès de la personne d' Oghuz-Khan. A l' epoque où il atteignit sa majorité, les

---

[1] Schlözer: Nordische Geschichte. Halle 1771. 151-153.

[2] Thunmann: Untersuchungen über die Geschichte der östl. europ. Völker. Leipzig 1774. I.-349.

[3] Unter dem türkischen Joche ist der Name Vlach von den romänischen, den Slawen unterworfenen Einwohnern auf die Slaven übergegangen, nachdem sie von den Türken unterjocht worden waren, und wird von ihnen mit „Raja" sinonym gebraucht. Hilferding: Gesch. d. Serb. u. Bulg. II. 6.

[4] Histoire des Mogols et des Tartares. Par Aboul-Ghazi Behadur-Khan. St.-Ptsbg. 1874. 19 l.

Ourous, *les Auláq*, les Madjâr et les Bachquord n'étaient pas encore soumis."

Hogy az urusz, madžar és baškirokkal együtt nevezett oláh nép, a volgai bolgár: szükségtelen vitatni.

Az idézett irókkal nem meritettük ki tanuságainkat.

Az orosz Nestor (1056-1116) krónikáinak két helye, melyekre Schlözer is utal: részben még több felvilágositást nyujt, részben pedig maga is megvilágositást nyer, ha Rubriquissal, Bacoval és Abulghazival összevetjük.

Nestornál olvassuk:

„(8-ik fejezet.) Славѣньскоу же язікоу, іакоже рекохомъ, живоущю на Доунаи, придоша отъ Скоуѳъ, рекъше отъ Козаръ, рекомии Болгаре, и сѣдоша по Доунаіеви, и насильници Словѣномъ бъіша. а по семъ придоша Оугре Бѣлии и наслѣдиша землю словенскоу."

Vagyis: Skythaországból jövén a bolgárok a dunai szlávokat hatalmuk alá vetették.

Elébb, Nestor 3-ik fejezete, ezt mondja:

„По многѣхъ же врѣменехъ слѣли соуть Словѣне по Доунаіеви, къде іесть нъінѣ оугорска земля и болгарьска... Влахом бо нашьдъшемъ на Словѣнъі на доунайскъія, и сѣдъшемъ въ нихъ и насиляющемъ имъ."[1]

Itt már a wlachok jönnek mint hóditók s foglalják el a dunai szlávok földeit.

Schafarik annak a nézetnek hódol, hogy Nestor vlachjai gall vagy kelta népek:

Nach Erforschung der Quellen, deren Nestor seine Nachrichten entnahm, bleibt noch die Ausfindigmachung des von Nestor Wlachen genannten Volkes übrig. Die Ansicht, dass die Wlachen je die Slawen aus den Donauländern vertrieben hätten, widerspricht sogar der Geschichte, die in so später Zeit genugsam aufgehellt ist und klar nachweist, dass die Slawen unmöglich von einem so schwachen Völkchen, wie die Walachen aus den Donauländern mit Gewalt vertrieben sein könnten. Das uralte Wort Wlach ist ursprünglich weiter nichts,

[1] Chronica Nestoris. Text. russ.-slav. Edidit Miklosich. Vindob. 1860.

als der den Deutschen bekannte Volksname Welsch, der einen Name von gallischer oder keltischer Abkunft bedeutet.[1]

Schlözer 1802-ben, jóval az „Északi történetek“ megjelenése után, maga is hajlik e felfogáshoz „НЕСТОРЪ“-ában (Göttinga 1802—1805., I. 82.) Dlugosz szavaira: „Longobardis Slavos ex Pannonia pellentibus“ — gondolva.

Nyilvánvaló, hogy a két idézett hely ugyanazon történeti feljegyzés (a bolgár honfoglalás) két külön szerkezete.

Ismerünk görög szöveget (Leo Grammat. Bonn. 233—234.) hol a magyarok egy történet leirásánál majd mint *hun*-ok, majd mint *ungur*-ok, majd mind *turk*-ok fordulnak elő. Nem közeleső-e azt kérdenünk: Nesztor vlachjai nem-e azok az ilákok vagy blakok, a kiknek rajait ismerte Rubriquis és Baco a Volga mentén? A vlach nevet pedig (bolgár jelentéssel) nem-e az európai közszokásból vette, a feljegyzés szerzője vagy leirója?

Aki Roesler könyvét figyelmesen olvasta, észrevehette, hogy ő a vlachokban következetesen mindig rumunokat lát. Igy fogja föl az asêni felkelés eseményeit is, hol a főszerepet a rumunoknak (vlachoknak) itéli. Roesler, mint az egész ujabb irodalom, nem ismeri az oláhság fogalmának terjedelmességét; igy történik, hogy az oláh történetekben egyik félreértés a másikat éri, nemcsak a rumun irodalomban, hanem azon kivül is.

Már eddig több jelentésben mutattam be az oláh nevet s pedig: mint pásztort, nomádot, parasztot, jobbágyot, keresztény szlávot, bolgárt, volgai-tatárt és rumunt.

Nagyon természetes ennélfogva, hogy igy nem elég a byzantiak lépten-nyomon emlegetett *βλαχῶς*-át egyszerüen leirni; ki kell tudni minden egyes alkalommal, hogy a sokféle oláhok közül miféle oláht ért egyik másik iró.

Fényesen igazolja ezt a byzanti Pachymeres.

E sorok irása közben nem férhetek Pachymereshez, be kell érnem ez alkalommal azzal, amit belőle Roesler felhasznál. (Pachym. II. 106.)

„Im genannten Jahre (1284) trug sich der Tatarenchan

[1] Schafarik: Slav. Alterth. Lpzg. 1848. I. 235—236.

Nogaj mit einem Verheerungszuge gegen den griechischen Kaiser Andronicus Paleologus, dessen Trägheit ihn dreist machte. Er brach in Bulgarien ein, dessen Fürst Georg Tertes sich ihm unterwarf. Da ergriff den Kaiser die Furcht, die grosse Zahl der in Thracien in der Nähe der Hauptstadt wohnenden Walachen würde sich wegen Aenlichkeit der Sitten und Lebensweise, und wie man *fälschlich* annahm, auch des *Ursprungs* zu den *Tataren* schlagen und die Gefahr einer feindlichen Invasion erhöhen. Er beschloss darum die Walachen zwischen Constantinopel und Byzia (Viza) aus Europa nach Asien zu verpflanzen."

Ime Pachymeres oláhokat ismer, kik életmódjuk, szokásaikra nézve a Nester mellől jövő tatárokhoz hasonlitanak s eredetükre is rokonok azokkal, ugyhogy ebben veszélyt lát a byzanti udvar a tatárok becsapása idején.

Roesler a maga álláspontján Pachymeres leirását hibásnak találhatja, de már azok után, amiket Rubriquis és Abulghainál láttunk, semmi okunk sincsen Roesler nézetét aláirni.

Nagyon különös volna, ha egy Byzanczban tanyázó román népet, mely magát az uralkodó roméos-ok nevén hivja s nyelve latinossága oly könnyen felismerhető: oly kevéssé ismerjenek, hogy a félszigeten idegenszerű tatársággal vessenek össze. Az is különös, hogy ezek Konstantinápoly s Viza közt oly igen félelmesek a görögök szemében; hisz a rumunok szerte tanyáztak a félszigeten, a Dunától Albániáig. A mai kutzo-oláhok földrajzi elterjedtsége is ellentmond Roesler vélekedésének. De Pachymerest a fenntebbiek után alig kell bővebben magyarázgatni.

Ha egy tekintetet vetünk Bolgárország XIII-ik századbeli viszonyaira, látni fogjuk, hogy Pachymeres szemében hogyan tünhetett föl egy tatáros nép Konstantinápoly alatt, mely rokonságánál fogva a tatárokhoz (mint a kunok Magyarországon IV-ik Béla alatt) félelmes is lehetett a Paleologok házára.

Nogaj khán beütésekor Bolgárország *kun* felsőség alatt áll. A Terteridák dynastiájának megalapitója Terterj György (1280—1292) Johannes Asên örököse.

Tertes ellenében Ivaljo küzd, mint trónkövetelő, főhad-

vezére *Kásim-bég* által támogatva. A bolgár nép azonban Terteshez áll, ki 1280-ban koronáztatik bolgár-czárrá.

A politikai bolgár nemzet fogalmában mint a szláv, ugy feloszlott a kun nép-elem is; igy történik, hogy a Terteridák nem kun, hanem bolgár-czárok.

Ismeretes történeti esemény, hogy a kunok dunántúli Kunországból nemcsak Magyarországba menekültek a mongolok elől, hanem nagy számban Bolgárországba is, s ez időtájt ott terjedelmes telepeiknek kelletett lenni.[1] Életmódjukra nézve pedig bizonyosan *oláhok* vagyis *nomádok* voltak, nyelvük a török nyelvcsaládba tartozó, mint a (krimi) nógai tatároké a kiket Nogaj khán vezetett át a Dunán.

Ha tehát Rubriquis nevezhet törökfajú népet oláhoknak, nevezhet Pachymeres is, ebben nincs semmi különös s érthetetlen.

Pachymeres oláhjai akár tatárok, akár kunok, de rumunok semmi esetre sem.

Nem hagyhatjuk említés nélkül Pethő Gergely magyar krónikáját sem, hol egy hely arról tanuskodik, hogy a bolgár és oláh nevek egyenértéke közönséges és általános volt a mai tudományosságot megelőzött korban, midőn a világ, (a népek s nyelvek rokonságai nem lévén még felismerve,) csak általános jelek után indult. — Még a nagytudományú Schlözer sem tudta, mi külömbség van bolgár és oláh közt?

Pethő Gergely ezt irja:

„(Anno Chr. 1198.) András herczeg Dalmáczában uralkodván ... sok helyeken győzedelmes, sok helyeket megveszen,

---

[1] Jir. Gesch. d. Bulg. 379. „Merkwürdig ist der Einfluss, den in XIII. Jahrhundert die Kumanen ein türkisches Volk, sowohl auf die Ungarn, als auf die Bulgaren nahmen. Als sie von den Tataren aus den Ebenen der Moldau und der Walachei vertrieben wurden, wanderte ein Theil nach Ungarn . . . der andere Theil siedelte sich in Bulgarien an. Der kumanische Adel gewann dort durch Familienbande mit den mächtigsten Boljarengeschlechtern solch' eine Macht, dass der kumanische Adelige Georg Terterij sogar den Thron besteigen und eine Dynastie gründen konnte. Sein Bruder Eltimir herrschte am Balkan als ein halb unabhängigér Dynast. . . In Makedonien steht noch jetzt eine Stadt Kumanovo, ein Dorf Kumani-te bei Trevna im Balkan; den Eigennamen Kuman treffen wir noch heute unter dem Volk in Bulgarien."

sok jószágokat nyer Chulmiában és Ráczországban s így pompásan Zádor városába megyen be. — Maga Imre király a *bolgárokat* avagy *oláhokat* zabolázza meg.“[1]

Mindezekből azt olvassuk ki, hogy ha a byzantiak az Asênida-dynastiát oláhnak hivják: ez azon változásokból folyt, miknek az eredetileg szükebb értelmű „bolgár“ s az életmódot jelentő „oláh“ név, egymással szemben s egymás mellett kitéve volt.

V.

A mi a rumun-oláhoknak néprajzi viszonyait illeti a Dunántúl — egyebekről szó sem lehet ott: — a valóságnak legjobban megfelelőleg igyekeztük bemutatni.

Láttuk ott a rumunnak a bolgártól függő helyzetét, láttuk a bolgár műveltségi tulsulyt, láttuk a bolgár nemzeti egyházba tért szerte lakó oláhokat, egyszóval láttuk azokat a viszonyokat, melyek közt a rumunság a történelemben föllépett.

Térjünk most vissza a dunántúli eseményekre, a melyek Jász-Kúnországok bukása után folytak le a rumunok mai lakhelyein.

A böszörmény uradalmaknak a Bassarabákra való átszármazásával igazoltuk, hogy az ural-altáji törzsek és az oláhok uralma közt határvonalat huznunk nem lehet. Észrevétlenül, lassú beolvasztás után kellett kiegyenlődni a fajkülömbségnek, mely majd a rumun lakosok javára üt ki.

Ilyen átmenetet kell keresnünk a kunok és jászok, meg az uj megszállók között is. A kúnokra nézve „izmaelitáinknál“ emlitettük, hogy még a múlt században is ismeretes volt egy moldvai tisztség: a „kun kapitányság“; a jászok lassu feloszlásának emléke pedig „Jászvásár“ fönmaradásában van meg, melyet soká Jaski-targnak neveztek az oláhok.

A moldva-oláhországi népeknek egy homogen néppé való alakulására heterogen elemekből immár három bizonyi-

[1] Pethő Gergely: Magyar Krónika. Kassa 1738. I. 157.

tékunk van. S ha a moldva-oláhországi, meg az erdélyi rumun dolgokat közelebbről vizsgáljuk, bőven kínálkoznak erre ujabb s ujabb, igen nyomós bizonyitékok.

Vegyük ezeket egyenként.

Előbb azonban lássuk Románia és Erdély ethnografiai képét.

Az egyesült Moldva-Oláhországnak lakossága ma túlnyomó részben a rumun, Erdélyben pedig a magyarok, székelyek és szászokon, meg egy kevés örménységen kivül: csak rumunokat ismerünk. Számuk Picot szerint: [1]

Romániában	4.300,000,
Bessarábiában	600,000,
Erdélyben	1.250,000,
Bukovinában	215,000,
Magyarországon	1.460,000,
Bolgária és Dobrudzsában . .	200,000,
Makedoniában	500,000,
Istriában	5,000,
Összesen	8.530,000.

Hogy e számok mennyire hitelesek? az nem tartozik reánk; lássuk a következőkben, hogy a rumunságnak ez a compact néprajzi összefüggése meddig nyulik fel?

Mint IV. Béla 1247-iki leveléből tudjuk, a magyar király hatalma alá került Cumániában oláhok tünedeznek fel kenézek alatt. Lytira vagy Lithen és Szeneszlausz oláh kenézeket névszerint ismerjük. A tartomány pedig soká Ungro-Vlachia nevet viselt, még a királyságtól való elszakadás után is. (A bukaresti érsek czime ma is: Ungro-Vlachia érseke.)

Miféle oláhok voltak Szeneszlausz, Lytira?

A rumunok hamar készen volnának a felelettel: Szeneszlausz, Lytira oláhjai rumunok.

---

[1] Hunf. Rum. ny. 46. Picot: Les Roumains de la Macedoine. Paris 1875.

Meglehet, de lássuk mit tapasztalunk az oláh tartományokban:

Sokszor megbeszélt dolog, hogy Moldvában és Oláhországban egészen 1622-ig nem a rumun nyelv az állam és egyház nyelve, hanem a szláv? Még pedig ennek két dialectusa: *a ruthén a legrégibb moldvai oklevelekben; Ungrovlachiában* pedig az *ó-szlávnak bolgáros változata.* (Abart).[1] Ezen fogalmazták a fejedelmi chrisofokat, törvényeket, egyházi és évkönyveket.

A szláv nyelvet találjuk a fejedelmi udvarok hivatal-neveiben mindenütt. A fejedelem *hospodárnak* vagy *vojvoda*-nak nevezi magát, a nemesség *bojár* névvel él s a főhivatalnokok a *župánok: a Velikíj Dvornik,* velikíj Logofet, velikíj Vestiár, vel. Spatar, vel. *Postelnik,* vel. *Pehrnik,* vel. *Stolnik,* vel. *Klučar;* az oláh püspök neve *vladika*; a moldvai kerületek fejei: az *isprávnik*-ok, a bojárok gyülése *sobor,* s a hadügyek főintézője a — *hetman.*

Az ungrovlachiai udvarnál ez a vajda szokott czime: „*V Christa Boga blagovjerny vajevoda* (Vladislav) *milostij Božiej gospodin vsej Vingrovlachii.*" E czim ép úgy van szerkesztve, mint a bolgár Asenidák czári czime.

Jurg (György) moldvai vajda, a kiről különben jól tudjuk, hogy Koriatovič volt s rutén: 1374. jun. 3-án Berladban irott oklevelében ezzel a czimmel él: „Milostiju Božieju my Knjaz litovskyj Jurg Koriatovič vojevoda, *hospodar Zemli Moldavskoj.*"

Kogalnitchan a szláv nyelv keletéről szólva[2], sajnálkozik annak hatása felett: „La messe ne fut plus dite en latin (!) ou en român mais en slavon; la *plupart* (?) *des livres* furent aussi écrits dans cette dernière langue, que, ni le peuple, ni les prêtres ne comprenaient."

Kogalnitchan szerint a szláv nyelvet nem értette sem a nép, sem papjai. Ez felfogható. De nem fogható fel az, hogy

---

[1] Az ó-szláv nyelv lévén a görög vallást követő szlávok egyházi nyelve a legujabb korig, mint ilyenre a népnyelve mindenütt hatással volt. A szlavisták orosz, bolgár, szerb és glagolita-horvát változatokat különböztetnek meg.

[2] Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens. Berlin 1837. p. 111.

miért éltek vele mégis a fejedelemségek? Ki érti azt meg, hogy egy nép a *szomszéd* (az idegen) nyelvét *fogadja be*, melynek használata aztán százados nyüg a nyakán, a mellett tudatlanságban tengődik, s saját édes anyja nyelve úgy a háttérbe szorul, hogy századokig nyoma sincs?

A szláv liturgiának keletjét a rumun egyházakban, nem magyarázza meg maga a görög-keleti felekezetűség. A görög egyháznak nincs közös nyelve, mint a rómainak. A görögországi egyházak nyelve a görög; az orosz, bolgár, szerb, dalmát egyházak, amennyiben az ó-szláv mellett a nép nyelve is érvényesülhet: saját nyelveikkel élnek; igy a rumun pópák a Rákóczyak óta a rumun nyelvet használják, s napjainkban arról van szó, hogy az elmagyarosodott hajdúmegyei görög-keletiek magyar egyházi könyveket kapjanak. A vallással járó kényszerűségről a rumunoknál sem lehet szó; mégis szláv nyelvű négy századon át a moldva-oláhország és erdélyi rumun egyházi élet.

E jelenség teljesen félre van értve.

Eddigelé ugy fogták fel a dolgot, hogy a szláv nyelv az oláhföldi egyházakban, olyan holt nyelv volt, mint a latin a római, a héber a zsidó egyházakban, t. i. hogy a papok-hivők, gépiesen mondják el a szövegeket azon a nyelven, mely egyszersmind nem az élet nyelve is.

Ha azonban az oláhországi nyelvi viszonyokat jobban szemügyre vesszük, látjuk ám, hogy ott más értéke van a szláv nyelvnek, mint nyugaton a latinnak. A szláv ott inkább az élet nyelve is, amire *a hivatalnevek* is mutatnak, melyeknek *rumun megfelelői nincsenek* s csak az ujabb irodalom kezd ilyeneket meghonositani. Már pedig arra nincs példa, hogy nyugaton a latin hivatalos nyelv ily mértékben nyomhatná el az élő nyelvszokást. A „letopísec“ irodalom is arról győz meg bennünket, hogy a rumun nyelv keletének hiányát épen nem az egész társadalom sinylette. Az, a mely a szláv nyelvvel élt, jól felismerte magát s a szláv nyelvnek hosszú divatja is arról győz meg, hogy ama osztály nem is érezte meg azt, — a mi felett Kogalnitchan sajnálkozik.

A szláv nyelvek használatának egyházi, és államnyelvül

a dolog természete szerint más okának kell lenni s e fontos kérdésben, nem érve be találgatásokkal: arra megfelelni akarunk.

Hogy a dolgot jobban megértsük, szedjük elő a Moldva-Oláhországban vert pénzeket is.

A *moldvai pénzek* előlapján (a legrégibb Róbert Károly korából) az *ökörfő* látható, szarvai között csillaggal, kétfelől félholdakkal. E mellékjelvényeket a kun és székely czimerekben is látjuk. A pénz hátlapján vagy a *kettős kereszt*, vagy pedig függőlegesen ketté osztott vért látható, jobbról a *magyar nemzet* jelvényeivel a váltakozó sávokkal, balról az *Anjou liliomokkal*.

A havaselföldi denárok főjellege: Előlapon a koronás sisakon álló balra néző sas; a hátlapon: ketté osztott czimervért, jobbról a *magyar pólyákkal*; — a bal-mező vagy üres, vagy pedig liliomokkal, félhold, csillaggal van ékesitve.

Több moldvai denár, igy a Lapusnean Sándoré 1558-ból, a magyar denárok közönséges másolata, azzal a különbséggel, hogy a kisded Jézust tartó szüz-Mária képét: PATRONA MOLDAWI: legenda veszi körül; a Heraklid-féle denárok czimerében a magyar jelvények mellett a Corvin holló is látható; aminek egyszerü oka az, hogy a pénzverő: Moldvában is forgó Mátyás-féle denárt vett mintául.

Sturdza Demeter herceg, ezekből csak azt olvassa ki, vagy akarja kiolvasni, hogy: „Arta monetarà ungurésca ma ales a avut o *influinti'a netagaduita* asupra banelieloru nóstre . . . "[1]

A mi a köriratokat illeti; a régibb vereteket *szláv* nyelvű köriratok ékitik. (Rumun köriratot Sturdza hg. sem ismer.)

Bogdán pénze: (1454-55) — † Iω Богдан Воевода Господр Земли Молдавской"

Stefan Lepujet: (1538-1540) — † Iω Стефана * Воевода * Господар * Земли Молдавскои.

Ivonia: (1573) — Отеч Молдовеи. (Moldva atyja.)

Félreismerhetlen e pénzeken a *ruthén* legenda s ez összevág azzal, amit a kis-orosz nyelv keletére nézve mondtunk s amit a Koriatovič-féle fejedelmi czimmel is akartunk illust-

---

[1] Sturdza: Memoriu asupra numism. roman. Bucuresci 1878. p. 3.

rálni. A dolog tehát ugy áll, hogy Koriatovičon kivül a Bogdánok, Lepujet István (a kit a rumun irók Locusta-nak szeretnek nevezni,) Ivonia is a ruthén hivatalos nyelvvel élnek.

Hogy a szláv nyelvek divata az oláh fejedelemségekben, olyan természetű, mint Magyarországban a latiné: az nem magyarázat. Ez a két dolog nem analog. Magyarországon a latin nyelv mellett *él és virágzik* a nép nyelve. Azóta, hogy a „Látjátok feleim"-et először mondta el egy ismeretlen barát: napjainkig soha sem szünt meg a magyar nyelv müvelése (szóban s irásban); nyelvemlékeink százakra növekedtek a latinos világban is.

De a rumun nyelvemlékek csak az ujabb időkre terjednek; ezeket is Erdélyben találjuk a magyar reformáczió korából. Brassóban nyomódnak a „Zsoltárok" 1580-ban; Szászvároson 1583-ban az „Apostolok cselekedetei." Gyula-Fehérvárott 1648-ban a Rákóczy-féle egész oláh „Uj Testamentom"; s a mint Baritiunál látjuk: 1656-ban az u. n. „Catechismulu Calvinescu."

S hogy haragszanak rumun testvéreink, hogy e könyvek nyelvében annyi sok a magyar s szláv barbarismus.

Hol s mikor irták azt ezek nélkül?

Sehol. Senkinek sincs arrul tudomása, vajjon a rumun nyelvet az erdélyi reformáczió előtt egyáltalán irták-e?[1]

Az *1622-ik év* aztán, nagy fordulópont a rumun nép életében: Leon vajda korában *megszületvén a rumun hivatalos nyelv is.*

Mi folyik mindezekből?

Az, hogy a rumunok, kik Bulgariában tünnek fel, már a kora századokban kezdenek a náluknál müveltebb bolgárokkal keveredni, akiktől a kereszténységet, a cyrill-irást s számos szavat vesznek át. Az artikulus hátulvetése, több szláv képző,

[1] Hasdeu a ki „kritikai" történetet akar irni, a szláv nyelv hatásáról azt állitja (306. l.), hogy az a cirillismussal kezdődött a IX. században: korábbi szlávságok azonban nincsenek a rumun nyelvben. „Nici unu singuru slavismu ante-cirillicu . . . nuessista in limba romana." Honnan tudja azt Hasdeu? Hisz rumun szöveget a XVI. század előtti korból, nem ismer senki, a kritikus Hasdeu sem ismer. Ez is csak olyan „gondolom"-féle beszéd, amivel Hasdeu többször irótársai nyomdokaiba lép.

s olyan észjárati találkozások, mint pl. a lumea és lumina, arra vallnak mind, hogy a rumun földnép szervesen vegyült a bolgár földnéppel, minek folytán az oláh név, már az asêni századok előtt, általában bolgárországi köznépet jelentett.

Mikor pedig e név a XII—XIII. századokban a Dunánnen is feltünik, olyan népeket kezdenek ismerni a szomszéd lengyel-magyar népek, melyek sem egészen *szlávok*, sem egészen *rumunok* nem voltak, hanem e kettőnek vegyüléke. Az azomban kirí, hogy az uj honfoglalók között, a *vezérkedő* szerep a szláv elemek kezében van.

IV-ik Béla ismert oklevelében emlitett *Szeneszlausz* sem rumun, hanem szláv nevű s Lythen uradalma is szláv névvel *kenezátus*-nak van nevezve; (kenéz, knjaz = ur, vezető, biró).

E szlávok nyelve leend aztán, az állam és egyház nyelve is négy századon keresztül.

Azt is tudjuk, hogy az első monostorokat Ungro-Vlachiában, Bolgária felől jövő papok rendezik s az oláhföldi egyházak kezdetben az ochridai érsekség alá tartoznak.[1] Szent Nikodémról, a ki az Ochridához közel eső Prilepből jövén: nyomdokain támadnak a vodiczai monostor (1360-72), a Tisména-monostor, melynek Zsigmond magyar király szláv nyelvű oklevelekben adományoz is: ki tudná rumunságát bebizonyitani?

Mármaros felől is ereszkednek alá honfoglalók, de ott se lesz kelete a rumun nyelvnek a hoszpodárok udvarában.

Ruthénul irnak a fejedelem iródeákjai, a hivatalnokok is szláv nevüek s a hoszpodárok, a ruthén „Отец-Молдовей“ megtisztelő névvel ruháztatnak föl. (Mit szólna mindehez a nagy Trajanus, ha felébredne?)

Az a rumun nyelv, mely a latinnak leánya, nem tud érvényesülni a leglatinosabb századokban, holott amint az ujabb román irodalom erőnek erejével elhitetni igyekszik: a rumun nép igen müvelt s hatalmas volt!

Ha ez állana, néha néha csak fel kellene bukkannia a rumun nyelvnek, bárhogy képzeljük is a szláv nyelvek divatjá-

---

[1] Az oláhországi egyházak a XV. század végéig, a moldvaiak a XV—XVII. században voltak az ochridai bolgár érsekség kerületébe osztva.

nak okát. Egy egy kéziratnak, egy imádságnak, egy legendának csak felkellene merülnie, ha Moldva-Oláhország irányadó néposztályai, a rumunok, oly jártasak, két *idegen* (rutén, bolgár) nyelv kezelésében. Mért hanyagolták volna el épen a magukét, melyet még Trajanus hagyott reájuk?[1]

De ilyen rumun szövegeket nem ismerünk. Sem a rumun nyelv, sem a rumun *név* nem tud érvényesülni 1622-ig; mikor pedig az első oleveleket irják, át és át vannak azok járva szlavismusokkal.

Ezekre támaszkodva, Moldva alapitóit, — értve a kenézeket, a módosabb s müveltebb elemeket, pópákat stb. — ruthénoknak kell tartanuk s összeköttetésbe hoznunk azzal a ruthén népköltözködéssel, mely a XIV-ik században Magyarországba is eresztette rajait.

Csak igy érthető, hogy a mármarosi honfoglalók, a megszállt földet *Moldovának* nevezzék, a hospodárok székhelye pedig *Sučáva* legyen.

A rumunok a Tiéra Românésca-t, mint országnevet szokták emlegetni s következetesen, ha latin vagy szláv oklevélről van szó: Ungro-Vlachiát: Tiéra Românéscaval adják vissza. Ez pedig soha sem is volt politicai név; olyan természetű az, mint a nyitrai tót poéta énekelte: „Zem Slovenska.“ Ez is, az is, ethnografiai, de nem politicai fogalom, s egy historicustól ellehet várni, hogy jobban meg is különböztesse a kettőt, mint a népdal s példaszó.

A rumunok, a megromanizált Ungro-Vlachia mögé bujva: az hiszik, a mit a strucz, hogy t. i. mivel fejét a homokba dugja s nem lát, mármost őt sem látja senki.

Ismételjük, mindabból, a mit fenn előadtunk: arra kell jutnunk, hogy Moldva-Oláhország vlachjainak nagyobb tömege lehetett rumun, de vezetőik, első hospodáraik mindenesetre szlávok voltak s pedig Moldovában kis-oroszok, Havaselföldén pedig bolgárok.

Idők jártával azonban, a *beolvasztás folyama* mindjobban

---

[1] A moldva-oláhországi oklevelek legnagyobb gyüjteménye: Hasdeu. Archiva istorica a Romanici. I—III. Bucuresci 1765—1867.

terjedvén, a két tartomány rumun lakossága öregbedik számban s müveltségben, mignem a XVII-ik században *teljesen áttörve magát a felsőbb rétegeken, melyet elenyésztetvén: Moldva-Oláhország rumunná, a rumun nép politicai nemzetté lesz.*

Lehet, hogy egyik-másik olvasónk nem fogja beérni a felsorolt adatokkal s az azokból levont eredményeket koraiaknak tarthatja. Mielőtt tehát tanulmányunkat befejeznők, néhány igen jelentős dologra kell felhivnunk olvasóink figyelmét, kik bennünket idáig kisérni szivesek voltak.

Két moldvai érem került elő az ujabb időben, melyek veretük technicájára nézve a Bogdán-féle moldvai pénzek közé tartoznak, de azoktól egy védszent képe által különböznek. — Egyik példánya a szerfelett ritka pénznemnek tudomásom szerint Sturdza Demeter herczeg birtokában van, a másik példányt Budapesten láttam egy hirneves numismatánk gyüjteményében. Különös érdekességük abban rejlik, hogy rajtuk a *„sárkányt leszúró Szent György“* az *orosz védszent* lovas képe van kiverve.

Hogy mire vall a moldvai akcsának e különössége, a következő feljegyzés is támogatja, — a mit ismét Hasdeunál látunk a 85-ik lapon. — Dositeu metropolita egy kéziratot talált a XVII-ik századból, a mely kincs azonban már elveszett — s ebben I-sső Bogdán moldvai vajda utódának genealogiája van leirva. Dositeu ezt versbe foglalva igy adja elő:

„. . . . . Bogdan voda,
Cu domna-sea Maria lassandu buna roda:
Pre *Fedoru Bogdanoviciu*, Laczku se numesce,
Cu dómna-sea cu Anna de se pomenesce“.

Azaz:

„. . . . . Bogdán vajda,
Uri nejével jó ivadékot hagyott:
Bogdánovics Fedort, kit Laczkónak hivtak,
Ki feleségével Annával emlékezetes.“

A fiu és apa neveinek oroszosan a vič képzővel eszközölt összevonása: = Bogdán-fi, Bogdanovics = arra mutat,

hogy az eredeti kézirat rutén volt; azt is mutatja, hogy a -vič családnév-képzés ruthén révén mehetett át az oláhokhoz. Ma szerte élnek az oláhok a vič-es képzésü családnevekkel.

* * *

Sokkal jelentősebb, mert terjedelmesebb az a másik bizonyiték a minek fejtegetésünk végén adunk helyet.

Hunfalvy Pál ugyanis azt mondja: („Rumun nyelv" 40. l.) Ezen folyó és helynevek azért is tanuságosak, mert világosan hirdetik, hogy a rumun lakosságot a szláv előzte meg. Ugyan is a később érkező rumunok az ott lévő szlávság közé vegyülvén — a kiket aztán mind jobban-jobban elszaporodván magukba is olvasztottak — természetesen a szláv elnevezéseket tartották meg."

Hunfalvy Pál szavai teljesen megfelelnek a történeti bizonyosságnak, hogy a szlávok előzik meg a rumunságot. De az oláhok lakta földek szláv helyneveiből a Hunfalvytól hallottakon kivül, még *egyeb is folyik.*

Itt közlünk körülbelül százra menő szláv helynevet Erdély, Moldva és Havaselföldről vegyesen.

„Belgrád (Gyulafehérvár), Gredište (Ulpia Trajana), Tirnova, Ternova, Ternovicza, Cserna, Csernavoda, Madrízesd, Dumbráva, Ribicza, Tomnatek, Baláta, Korojesd, Briznik, Baczalár, Dobra, Banicza, Bukova, *Dumbrovicza*, Klopotiva, Krivádia, Osztro, Prihogyešt, Toplicza, Bisztra, Brád, Kladova, Milova, Vinešt, Bučáva, Pojána, Lunka, Govošdia, Maćova, Szokol, Illova, Sadova, Golubokrajova, Sztrel, Szirbova, Szováta, Krušovecz, Plugova, Teregova, Voislova, Pojenica-Vojni, Stretye, Kostešd, Staniža, Radulešt, Iskrên, Ompolicza, Miriszló, Krakó, Doboka, Garbonacz, Holbák, Prislop, Zagra, Selište, Krizba, Mokra. *Bukarest*, Vladimirešt, Trgovište, Bogdanešti, *Krajova, Prachova, Slatina, Sučáva, Moldova*, Dorohoi, Bakov, Okna, Bogata, Csernocz, Janova, Romanov-targ, Jaski-targ, Volčok, *Oltecz*, Oltenicza, *Jalomnicza*, Zupunešt, *Bistrica*, Tatomirešt, Milkova, Putna, Rymik, Vodicza, Krásna, Krivelnik, Gura-Dobra, Vulčešd, Brazova, Glod, Szohodol, Branička, Strigy, Dobrotešt,

Dostanica, Jelanec, Moldavica, Rakova, Stibnik, Studenec, Lipova, Mladina, Pris'lop, Bogdán, Dobromira, Ogora, Brasda, Osztrov, Rakovica, Zagor, Tatarest, Gjurgjevo.

Felhozott helynevek csak kis részét teszik ki az oláh vidékek szláv hely- és folyó neveinek. Elképzelhetjük-e, hogy e számos szláv nevet az oláhok már mind Erdélyben és azontúl találták a beköltözéskor?

A magyarok által lakott földeken is vannak szláv hely- és folyónevek, de mindenütt csak szórványosan, a mi igen természetes is, mert a magyar honfoglalás előtt, a szláv népek se nem voltak oly szerfelett számosak, se nem voltak oly sűrűn helyhez kötve, hogy a magyarok oly bőven találtak volna kész helyneveket. Az oláh vidékeken azonban töménytelen a szláv név, még lenn Kunországban is, melyről az 1247. évi királyi adománylevél is azt mondja: *deserta et inhabitata.*

De már Gyulafehérvár oláh neve is a Belgrád azt mondja, hogy Magyarország megalakulása után keletkeztek uj szláv helynevek Erdélyben s szaporitották a régi szlávok hely- és folyó neveit.

Ez, mint fejtegetésünk előző pontjaiból kiveheti a t. olvasó, csak ugy történhetett, hogy szlávok a rumunsággal vegyest jöttek az uj területekre, midőn pedig községeiket alapitották, szerte érvényesitették nyelvüket.

A -šti -šte végzetű nevekről, melyek Erdélyben, de különösen Ungrovlachiában oly szerfelett számosak: nemcsak azt tudjuk, hogy szlávok, de azt is, hogy *bolgár-szlávok.* Ugyanoly alakulások azok, mint a cseh-lengyel -ice -ici, a szerb-horv. -iči, szlovén-orosz -iči végzetűek. De a mai bolgárban az -evci -ovci kapott lábra, az -išti végzetűek pedig már a XIV. században tünedeznek; 1348-ból találunk egy községet Voještit Bolgárországban. Az erdélyi és havaselföldi Bukurešti, Trgovište, Bogdanešti stb. helynevek tehát még az időt is jelzik, melyben alakultak, — és pedig a XIV. század előtt.[1]

---

[1] A -ste -sti végzetű bolgáros nevcken kivül, igen érdekes a *Zagor* erdélyi helynév, a mennyiben a dunántul is jeleskedett. Ott Zagorje név alatt az egész Balkán és a Duna közt elterülő földet értjük. A Zagorje név az olaszoknál Bol-

A moldvai szláv helynevek közt pedig nem egyet találunk, melynek *rutén* typusa félreismerhetlen; a Moldová-t, Sučavá-t, Dorohoi-t, Okná-t, Volčok-ot hozzuk fel. De az erdélyi Oroszi (Alsó-Fehér m.), Alsó- és Felső-Oroszi (Torda), Oroszmező (Belső-Szolnok), Oroszfalu (Belső-Szolnok), Oroszhegy (Udvarhely), Oroszfája (Kolozs), Oroszfalu (Háromszék), Orosz-Idecs (Torda), sem ős szláv lakosságra, hanem inkább a Koriatovič-féle rutén beköltözésre emlékeztetnek.

Hol vannak az erdélyi, moldvai, havaselföldi ruténok, bolgárok? — a rumunságban. Brassónak egyik külvárosát *Bolgárszeget* is emberemlékezet óta csak oláhok lakják.

S hogy ez igy van, még egyet.

E század elejéről fennmaradt a hires csergedi kézirat (Erdély; Alsó-Fehérmegye) *bolgár nyelven*. Miklosich: „Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen“ czim alatt (Bécs 1858.) részletesen foglalkozik az érdekes nyelvemlékkel. Miklosich művével nem volt alkalmunk megismerkedni, de magát az eredeti kéziratot ismerjük a magyar nemzeti muzeum kéziratából, s volt is módunkban azt figyelemmel forgatni.

A kézirat czime: „*Cantilenae Bulgaricae*“ quas ad me adtulit Dnus. Nicolaus Mathias Parochus Evangelicus in Kiss-Cserged, den 14. Sept. 1803.“

A kézirat nyelve félreismertetlenül bolgár, de az articulus hátulvetésével nem tud ugy bánni, mint a mösia bolgár, ittott azonban ezt is találjuk, a mi arra mutat, hogy a csergedi tájszólás a mösiai bolgárból fejlett s a Balkánról érkezett, a hol e sajátság keletkezett volt. A *nasális hangok* pedig, melyeket a csergedi tájszólás megőrzött: a beköltözés idejére is emlékeztetnek, mert Moesiában az en, in, on orrhangok a XIII-ik században enyésztek el.

---

ország megnevezésére is szolgált. Nápolyi, genuai, velenczei oklevelekben az imperator Zagoriaej annyi mint imperator Bulgariae.

A Tirnova, Ternova, Ternavicának pedig megfelel a hires bolgár Trnovo. Hogy a szláv-oláh incolatus, mellyel a feltünően számos szláv helynév keletkezését akarjuk magyarázni: mily nagy mértékü lehetett, az is mutatja, hogy Erdélyben a Magura szláv helynév, önállóan s más nevekkel kapcsolatban 97, szóval kilenczvenhétszer fordul elő.

Mutatványul egyetmást közlünk a kéziratból:

„Szasz tvoj *szvent* áldamas (a te szent tiszteleteddel).
Poszv*en*ti t'oj szv*en*tu Jume (szenteltessék meg neved).
Da b*on*de t'oj volje (legyen meg akaratod).
Faf tvui-te (*articulus*) szventi r*an*cze (szent kezeidben)."

A csergedi bolgár nyelv ma már nincs többé; a rumun amalgamában tünt el.

Mennyivel nagyobb szabása lehetett e processusnak az 1622-ik év előtt, a tulajdonképeni rumun földön?

* * *

Röviden, jóformán sietve mondtuk el mindezt, fönntartva magunknak, hogy e kérdésekkel a közel jövőben huzamosabban foglalkozunk.

Most visszatérhetünk kiindulásunkra: Anonymus és Kézay Simon mesterre.

A t. olvasó előadásunk folyamán látta, hogy mind közelebb jutunk annak megfejtéséhez, hogy a jeles krónikák, mért irnak oláhokról oly időben, mikor dunáninnen a rumunoknak még nyoma se lehetett?

Nem Anonymuson s Kézayn mulik a hiba, a mit Roesler oly markansan fejez ki, de azon, hogy a történetirók az oláh név *mai* értékét vevén alapúl: ebből akarták kimagyarázni a rumunság multját.

Azt hisszük, e tévedést eléggé megvilágositottuk s igazoltuk két kutfőnk eljárását, minek folytán Roesler vádja tárgytalanná válik, de tárgytalanná válik a rumunok hivatkozása is a két feljegyzésre.

Nemhogy Anonymus oláhjai volnának rumunok, de más oláhok sem rumunok. Még az első aldunai oláh beköltözést se tekinthetjük rumun beköltözésnek oly értelemben, mint azt Roesler és Hunfalvy is vették, kik a vlach névvel mint a rumun sinonymájával bántak.

A rumunok tiltakoznak az oláh nevezet ellen s kivánják,

hogy rumunoknak vagy románoknak neveztessenek. Valóban, teljesen igazuk van; rumunok ők s nem oláhok. Az „oláhság“ olyan ethnografiai fogalom, melynek Oláhország megalakulásakor különös értelme volt, de ma, a viszonyok megváltoztával az csak a papiron van meg.

Ezek azok, a miket tanulmányunkban elakartunk mondani.

A történelmi kritika más eredményre vezetett bennünket, mint a rumun irókat vezeti a káprázat, amely miatt mindenütt csak Rómát s rómait látnak s nem veszik észre a kézzelfoghatót, mibe csaknem lépten-nyomon botlanak.

Nem Trajanus légióira kell vezetniök a rumunoknak történeteiket, hanem arra a természetes folyamatra, az élő történet hatalmas tényezőjére: a fajkeveredésre.

A volgai bolgárok, 679-ben a dunai szlávokra szállván: állami kapcsolatot hoznak létre a meghódolt szláv földeken s nevüket is azokra hagyjak örökségűl. Századok alatt elenyészik a mordva-čuvaš bolgárság s a kánokat czárok váltják fel az uralkodásban. Ugyan-e viszonyt találjuk Moldva-Oláhországokban; *böszörmény, ruthén, jász, bolgár-szláv* országalapitók tünnek ott föl a régmult homályában; idők jártával feloszlanak a rumunságban, mely dicséretesen törekszik felvirágoztatni a későbbi *Romániát.*

Hátra van még valami, a mivel nem számoltunk be elébb, nehogy a t. olvasó figyelmét, mielőtt tanulmányunkat egészében látná, egy mellékes körülménnyel a dolgok kapcsolataitól eltereljük. Most azomban, midőn *izmaelita* s *oláh* történeteinket előadtuk, helyén lesz arra is térni.

Rubriquis, Rogerius Baco és Abulghazinak a Volga-Bolgárországra vonatkozó feljegyzéseiből látjuk, hogy ők a v l á k, i l á k, o l á k nemzetségeket a Volga vidékein találják s azokat vlákoknak azért nevezik, mert igy nevezik azokat állitólag a tatárok is.

Rubriquis igy fejezi be idézett tudósitását: ... „qu'on apelle Ilac, qui est le même que Blac, les Tartares ne pouvant prononcer la lettre B.“

Abulghazi nem magyarázza, mért irja e nevet: „olak.“ Ugy jár el azzal, mint más nevekkel, miket mindenki ismer.

Ha ilyenformán az oláh név a Volgánál csakugyan otthonos: akkor nem Görögországból jutott Ázsiába az ottomán hatalom révén, hanem épen megforditva, a bolgárság hozhatta magával, a hetedik században.

Ha — tegyük fel — ez igy van, akkor az oláh név már nagy régiségben a bolgároknak meghódolt szláv-rumun népeket jelent. Szlávokat is kell jelentenie, s igy, ha a név a régi bolgár nyelvből való, jobban megis értjük a görögöket, kik a név értékét körül irják, de annak elterjedésére a félszigeten, világosságot nem vetnek.

Könnyü azt mondani: wlach, wälsch, vallon s oláh par excellence latin népet jelez. Az oláh fogalma Anna Comnenánál nem nyelvi vagy faji, hanem ethnografiai. Mit tegyünk aztán a Wales, West-*fal*, Ost-*fal* s a kunok falon, falw, walawa neveivel a németeknél?

Mesebeszéd az, hogy a rumunságot wlachnak s a walesieket hasonló néven, *a nyelvrokonság* folytán nevezik! Hogy lehet azt csak képzelni is, hogy a középkor kelta és latin-rumun rokonságról valami homályosat is tudjon? Ilyen mendemondáknak semmi értékük sincs, midőn a bolgáriai oláhokat vizsgálva, már annyi körülmény tájékozott a helyes felfogásra nézve.

Oda megy ki nézetünk, hogy amint a „bojár“ szó Albániában, Oroszországban, Moldva-Oláhországban „nemes“ értelemben terjedt el a bolgárok utján, ép ugy terjedt el az „oláh“ a balkáni tartományokban: nomád, pásztor, jobbágy értelemben, alkalmasint az ural-altai bolgárok nevezvén még igy alattvalóikat nyelvkülömbség nélkül.

Azt még gondolni sem lehet, hogy a moesiai szlávok a bolgár nevet Asparuk honfoglalásával egyidejüleg vették fel. Mig a külömbség ural-altáji hóditók s meghódolt szlávok közt, vagyis urak és köznép közt fenállt; mig ez utóbbiak nyelvre, szokásokra, jogaikra nézve amazoktól elütöttek: a bolgár név az uralkodó fajé volt, s csak akkor mehetett át a bolgár szlávokra, vagyis az ural-altáji hatalom örököseire, midőn a keveredés a külömbségeket teljesen eloszlatta.

Gondoljunk itt mégegyszer vissza az Asen korát megelőzött görög alattvalóság idejére, mely lényeges változásokat

hozott létre a bolgárföldi népek egymás közötti jogi viszonyaiban is, megszüntetvén a bojárság kiváltságait.

Akárhogy legyen is azomban, ez a mi dolgainkon mit sem változtat; de a mennyiben még hozzászólhatunk, vizsgáljuk tovább a kérdést, mert a rumun íróknak adósok vagyunk még egy felelettel.

Tudvalevő, hogy a byzantiak az Isteren tuli tartományokról (Atelköz stb.) mint Fekete-Bolgárországról is emlékeznek. Constant. Porphyrogenitus irja: (De adm. imp. 42.)

„. . . ὁ Δνάπρις ποταμὸς ἐξ οὗ καὶ οἱ Ῥῶς διέχονται πρός τε τὴν μαύρην Βουλγαρίαν."

Ez később ugy módosul, hogy Fekete-Bolgárország helyén: Fekete-Oláhországot — *Μαύρο-Βλαχία* — emlegetnek a görögök.

A szerbek a mai Oláhországot, Fekete-Vlachországnak nevezik s a mi szerfelett nevezetes, régibb okleveleikben egy havaselföldi népről, mint „*czrni arapi*"-ról emlékeznek.

A rumun történetiró, a sokszor emlitett Hasdeu, megvan győződve, hogy a fekete-oláh annyi mint fekete rumun, s igy gondolkozva akarja megfejteni a czrni arapi név jelentését, de a bessarábiai szerecsenyfejes czimert is s egyebeket, miket mi tanulmányunk elején a Bazaráthoknál megmagyaráztunk.

Mi, kik az oláh név fogalmával szemben a bemutatott álláspontot foglaljuk el: nem értjük, mért volna a fekete-oláh, fekete-rumunnal egy?

Az a körülmény, hogy a mauro-bulgar, mauro-vlach és a czrni-arapi, nem egymásmellett, hanem időszerint egymásután vannak emlitve: (fekete-bolgár — 950, fekete-vlach — 1400.) eszünkbe juttatja, hogy a bolgár s oláh neveknél hasonlót találtunk az aseni Bolgárországban.

Ha ott bolgár s oláh nevek egy fogalmat fedeznek, fedezhetnek dunántul is, ahol, már a fekete-bolgárságról Porfürogenetus is beszél. De fekete-*rumunokról*, mint rumunokról egyáltalán, mit sem tud a középkori történetirás.

A fehér s fekete jelzőkről tudjuk, hogy az ural-altai népek észjárása, az erősebb, nagyobb, kitünőbb népet, helyet, fo-

lyót, a fehér jelzővel különböztetni meg a kisebb, gyengébb vagy függő viszonyban állótól, mely mindig: fekete.

Erdély, Fekete-Magyarország volt, Nigra-Hungaria; az oláhföldi Kunország, Nigra-Cumania; Fekete Til, a Káma, az Atil (Volga) mellékfolyója. Fehérek az ural-altai népek székhelyei: Székes-Fehérvár Pannóniában; Gyula-Fehérvár Erdélyben; Akjerman, Neszter-Fehérvár; Astrakán, Kozár-Fehérvár. Az orosz cár megtisztelő neve: a fehér-cár is ilyen természetű.

Legérdekesebb, hogy az oláhokat 1300-ban, Fazel-ullah Rašid persa történetiró is ismerte s e szerfelett sokat érő feljegyzésben ad hirt felőlük:

„A mongolok 1240-ben a magyarok és bolgárok földei közt vonulva el, az Olt mellett *Bazarambam* tartományát dúlják fel s Bugek vezérök a „*kara-ulagh*“ népet szórja szét.“ [1]

Abulghazi szerint *oláh*-ok a volgai bolgárok, Rašid pedig havaselföldi *kara-ulagh*-okat oly időben emlit, mikor az Olt mentén még Szeneszlausz Lytira oláhjai sem tüntek föl, mindössze is ural-altáji törzsekről van ott tudomásunk.

Izmaelitáinknál kifejtettük, hogy bessarabok, nem mások mint a magyar izmaeliták vagy szerecsenek *vallásuk* szerint, bolgárok *nemzetiségük* szerint. A szerb czrni arapi bizonyosan a bassarabból rontott név, czrni arapi tehát = böszörmény. De *czrni arapi* egy a *fekete-oláhval*, ez pedig egy a *fekete-bolgárral*.

Összefüggő lánczolata ez a neveknek s akárhogy hányjukvessük, az eredmény: bolgár = oláh.

Rašid fekete-ulaghjai nem mások, mint a bassarabének, a kiket már a tatárjárás Havaselföldén talál; erre mutat a Bassarambam tartomány-név is, mely alig lehet más mint Bessarábia; de ha korábbi horda is, mint az, mely a Bazaráthokban élt tovább, Abulghazi volgai oláhjaival s Pachymeres tatár-oláhjaival rokon nép, ural-altáji nép, s ezért is viseli a fekete-jelzőt, melylyel talán Nagy-Bolgárország lakosaitól különbözik.

Tegyük fel, hogy Abulgházi az oláh nevet Törökország felől kapta; honnan vette Rašid a XIII-ik században? Ezt csak úgy értjük meg, ha a fentebbiekkel egészitjük ki e tudósitást

---

[1] D'Ochson. Histoire des Mongols. La Haye 1834. II. 627—28.

s pedig, hogy az oláh nevet a bolgárok régi hazájukban is ismerték s igy terjedt az el Moesiában, Albániában s a régi Byzantban egyáltalán, ezért cserélik össze a görögök a bolgárt, tatárt, az oláht, fekete-bolgárt, fekete-oláht.

Amint mondjuk, nem fektetünk nagy sulyt arra, vajjon az oláh ural-altáji név-e vagy Byzantban keletkezett? Az előbbi valószinübb; de nekünk most elég annyi, hogy igazoltuk, hogy e nevet a XII—XIII-ik században bolgár jelentésben is vették az európai irók, hogy Anonymus és Kézay is igy alkalmazták, egyáltalán: hogy a vlach név szélesebb értelmü, mint azt eddig a történetirás tudta.

Jelent pedig:

1. *Pásztort, nomádot, földmivelőt:* Albániában, Görögországban, a régi Szerbiában.

2. *Jobbágyot, rája't* az ozmán uralom idején.

3. *Volga-bolgárországi lakost* Rubriquisnál, Baco, és Abulghazinál.

4. Alkalmasint *böszörményt* Fazel-ullah-Rašidnál.

5. *Bolgár-szlávot* az asêni felkelés idején.

6. *Török-fajú nomádot* Pachymeresnél.

7. *Görög-keleti felekezetbelit* Horvátországban.

8. *Keresztény szlávot* Bosnyákországban.

9. *Bolgár-ruthén-rumun* népet Moldva- s Oláhországok alakulásakor.

10. *Dako- és makedo-rumunt* mai köznyelven.

Mindezekből az világlik ki, hogy az „oláhság" fogalma olyan természetü, mint a „scythaságé" mi egymáshoz életmódra és harczi szokásokra hasonló népek közös jelzője; ilyen a „barbar" a helleneknél, ilyen a Levantén a „frenk." Mindezeknél valami olyan typus a háttér, melyben a „nyelv" eltünik.

* * *

Ezek lévén eredményeim az oláh kérdésben: áttekintésül következő korszakokba foglalom az oláhok lakta területek történeteit, nyelvészeti s ethnografiai álláspontomról.

I. Ural-altáji korszak. IX—XII. század.	*a*) Isteren-túli Bolgárország, vagy Fekete-Bolgárország. *b*) Magyarok Atelközben. *c*) Bessenyők uradalmai. *d*) Jász-Kun-országok. Cumania, Gospodtvo Jasko. *e*) Böszörmények; fekete-oláhok, fekete-bolgárok. Bessarábia.
II. Magyar-királyi főnhatóság kora. XII—XIII. század.	*a*) „Rex Cumaniae.“ *b*) Oláh-kenézségek. *c*) Bazaráthok.
III. Oláh-korszak XIII—XVII. sz.	*a*) Ruthén-rumun népek Moldvában. *b*) Bolgár-rumun népek Havaselföldén. *c*) Szörényi bánság 1526-ig.
IV. Rumun-korszak. XVII—XIX sz.	*a*) Erdélyi rumun irodalom kezdete: 1560. *b*) Rumun hivatalos nyelv a vajdaságokban: 1622.

* * *

A rumun irók azzal vádolják Hunfalvy Pált, hogy politikai czélzattal irta könyvét a rumun nyelvről. Alig lehet ennél félszegebb állitás. Hogy Hunfalvy a rumun nyelv keletkezésének helyéül a Balkánt jelölte meg: ez a tudomány s nem a politika dolga. Hogy ez az eredmény sokaknak nem tetszett, az igen érthető azok után, amiket a rumun irók irnak össze rómaiságukról, magyar invasióról román földre s egyéb hasonlóról.

De Hunfalvy idehaza ép oly kérlelhetlenül bánik az előitéletekkel, mint a rumun előitélettel bánt. (Vajjon micsoda politikát űzhet ezzel a magyar nyelvtudós?)

A finn nyelvrokonság kérdésének, mely Magyarországon bizonyára nem mondható valami népszerűnek: Hunfalvy egyik képviselője; de több, Hunfalvy az ugor-magyar nyelvészet tudományos megalapitója Magyarországon.

A székelyek hunn-scytha leszármazásának absurd voltát is épen Hunfalvy mutatta ki, a „székelyek“-ről irott művében, pedig ez nálunk épen oly kedves hiedelem volt, mint a római

eredetű a rumunoknál s sokaknak ép oly kevéssé tetszettek a scytha-székely leleplezések, mint a rumunoknak eredetük bolygatása.

Midőn e sorok irója az oláh kérdésben tovább haladva, Hunfalvy Pál teljesen beigazolt állításait a rumunok balkáni származását és beköltözését illetőleg, azzal toldja meg, hogy a rumunok viszonyai Dunáninnen ural-altáji és szláv történetek s ethnografiai viszonyokból nőnek ki, vagyis, hogy az oláhság a XIII. és XIV. századokban még nem volt annyira megalakulva, hogy mint ilyet nemzeti egységnek lehetne tartani: hasonlóan csak azon vágy volt vezére, hogy a felette tanulságos moldvai s oláhországi történeteket a tudomány javára munkálja.

Azt állitottuk, igen, hogy a rumunság egyfelől jász-kun és böszörmény, másfelől ruthén-bolgár népek befolyása alatt nevekedett mai hazájában s homogen nemzetté csak ezek assimilálása után lőn az uj-kor elején.

Amennyiben pedig a teljesen bevégződött assimilátióra nézve a szláv nyelv kelete szolgál kalauzunkúl, miután fennt kimutattuk, hogy a moldva-oláhországi szláv nyelv-használatnak nem egyedül culturális, de ethnografiai jelentősége is van: körülbelől a XVII-ik századdal határolhatjuk meg a rumunság ó- és uj-korát.

A dolgoknak elfogulatlan vizsgálata vezetett bennünket is; látni akartuk a láthatókat s csürés-csavarás nélkül előadni, amint elénk tárulnak.

Be kell látniok a rumun iróknak is, hogy azon a nyomon, melyet helyes irányzó nélkül kezdtek ki e század elején Major, Sinkai: nem fognak semmire sem menni. Kiindulásuk, mihez ugyszólván babonás félelemmel ragaszkodnak: csak zavarra, féltudásra vezet, sofismákra, hamis utakon való járásra szoktat, végre is útvesztőbe visz, a honnat nincs kijárás.

Hogy fejlődhetik ott egészséges nyelvészet, ahol a nyelvet nem akarják olyannak látni, aminő az valóban: de egy távoli előképpel akarják azonositani, mellyel csak hasonlitani szabad? Micsoda nyelvészet az, mely a nyelv vallomásainak szemet huny s ezek értékén mesterségesen igyekszik változtatni, ahol pedig nem változtathat, ott hallgat és bujkál?

Micsoda történetirás az, melynek előre megállapitott eredményei vannak, a minek szellemében a kutatás csak addig érvényes, mig a programm pontjait nem turbálja?

Micsoda történetirás az, mely minden nyomot, ha nem a kedves czél felé (Rómába) visz: mint értéktelen limlomot félre lök az utból?

Sajnálattal látjuk a legtudósabb rumun irónál Hasdeunál is, hogy ő is előre megszabott programmal dolgozik, mint társai. Nagy könyvén (Istoria critica a romaniloru) végig leng a kimondott jelszó: Rómaiak vagyunk, ha törik szakad is!

Nem csoda aztán, ha Hasdeu könyve voltaképen nem egyéb, néha nagyon is naiv fejtegetéseknél, világos adatok kiforgatásánál, végnélküli erőlködésnél, hamis okoskodások s más olyan eszközökkel. minőket kritikai történész nem szokott igénybe venni.

Nem tagadjuk mi le a rumunok történeteit, de nem hiszszük el ami elnem hihető.

A rumunságnak szép és tanulságos története van, de e történet nem az, melyet például Laurianu irt meg.

Az a történet, melyet mi ismerünk, sokkal szélesebb és serkentőbb, mint a Laurianu-Hasdeu féle.

Ők azt tanitják, hogy a rumunok egy nagy caesar, a hatalmas Trajanus légióiból erednek, de sajnálkoznak, hogy azt a dicsőséget, mely a római fegyvereket Dáciában koszoruzta: egy ezredéves süllyedés követte az utódokban. Ez a süllyedés annyira ment, hogy a római cultura minden tradiciója megszakadt; az utódok, a légiók maradványai kóborló csobánok és pribégekként folytatják létüket Uj-Dáciában s midőn a rumun pásztor Ulpia Trajana omladékainak mohos kövei alatt legeltetné nyáját, már fogalma sincs arról, hogy hol jár, mert a helyet csak idegen népek nyelvén Gredistyének tudja nevezni.

A római colónusok müveltsége idők jártával ugy kivész az egyenes utódban, hogy midőn az, idegen, szláv népekkel kezd érintkezni, a római nyelv már oly tehetetlen, hogy magasabb életviszonyok fogalmaira bőven kell kölcsönözni a szláv népek nyelvéből. Trajanus Dáciájának két nagy részét is Ardealnak, Moldvának kell neveznie.

Aztán a szláv müveltség annyira kimagaslik (hogyan? s mikor? erre is megkellene felelni,) a római mellett, hogy a legrégibb iratok sem latinul, sem románul nincsenek irva, hanem egy olyan nyelven, melyet görög vallású szláv papok müveltek s e nyelv oly hathatósan befolyt a rumunság életébe, hogy (egy latin nép!) fejedelmeit, papjait, tisztviselőit, szláv czimekkel ruházza fel, százakra menő szláv helynevet alkot (Hasdeu hiszi ezt igy,) s nyelvét még a XIX-ik században is cyrillicus betükkel irja le.

Egy másik barbár nép is előbukkan Dácia szomszédságában, a magyar, de a colonusok ezek által is kénytelenek visszamüvelődni. Ez érintkezésekkel a classicus muntyánok nyelvére magyar barbarizmusok nyomódnak le s ezek különösen a „magasabb“ társadalmi élet viszonyainak felelnek meg. Az oláh *centuriákat*, melyeket Moldovában a *hetman* kormányoz, *tisztek* tistu)[1], mint: a *sutaš*-ok (száz: szlávul suta, az š a magyar -as -es képző, és *hodnož*-ok (hadnagyok) vezetik táborba; a légiók egy része: *talpasiu* (talpas) és *puscasiu* (puskás); bizonyos dij a centuriáknál a csizmapénz: *plata čišmelor*.

Az államalkotó rómaiak maradékai jutnak annyira, hogy az államrendezés egyik lényegesebb fogalmát a limest. már csak hotár-nak tudják nevezni, s ha őseikről akarnak beszélni: azokat félig szlávul mint siluitor-okat (sila: erő) kell emlegetniök. (Lásd: Lex. Bud.) S amivel a római minden barbartól különbözött: az a polgári osztály! Ezek az uj-rómaiaknál: purgarok s *orasianok*, (városi lakos).

Bizony kevés értéke volna annak a trajániságnak ilyen alakban, még ha be lenne is bizonyitható.

De a rumun nép szerencséjére, nem bizonyithatja azt be senki.

A rumun népnek különb története van ennél:

A rumun nép, — melynek nyelve a román nyelvtörzsből sarjadzott ki — szerencsés tényezők folytán korán, idegen ele-

---

[1] Balcescu: Ist. Rom. sub Michait. Voda Vitézul. Bucur. 1878. Függelék: Puterea armata si arta militare etc. — „Asupra deosebantilor de pe lunga cornuiri se oranduesce unu *tistu* . . “

mek felvétele által kezd szaporodni s pedig a Balkánon, hol először feltűnik, bolgár-szláv (görög-arnót) népekkel való keveredés folytán.

A nyelv könnyü elsajátithatósága, asszonyainak szépsége s fajának szaporasága lehetnek a tényezők, melyek a rumunság növekvésének utját megnyitják.

Ilyen keveredés, mely a rumunság javára üt ki, annak művelődését is biztositja, a műveltebb elemek felvétele által; igy nagy régiségben erősen érezhető szlávos román nyelv alakul, mely különös hajlandóságánál fogva, mindig kész, ujabb és ujabb kölcsönzésekkel gazdagitani eredetileg szegényes nyelvét, s e tekintetben nagyon hasonlit az angol nyelvhez s az ozmanli-törökhöz.

A rumunság, melyet legnagyobb számban a dunántúli bolgárok társaságában találunk, a XIII-ik században költözködni kezd a Dunántúlra, hol ural-altáji népmaradványokkal kerül össze, melyeknek vagy aláveti magát, vagy egyesül, de mindenesetre érdekközösségbe lép azokkal. Eleinte idegen hatalom alatt foglal s terjeszkedik — Jász-fejedelemség, Bazaráth — idővel azonban felveszi magába az ural-altáji népromokat s amennyiben a vizekben, termékeny földekben gazdag s kevéssé lakott területek, igényeit bőven kielégitik: szaporodásának sincsenek könnyen le nem győzhető akadályai.

A szláv-rumun uj lakosok mindjobban gyarapodva számban, vagyonban, az állami életnek eszközeit is mindjobban megszerzik. Jász-, Kun- és Böszörmény-országok romjain Moldva és Ungrovlachia alakúlnak szlávos kormányokkal és egyházzal, mely az anyaegyházzal (az ochridai bolgárral) eleinte szorosabb, idők múltával azonban csak névleges összeköttetésben áll, mig végre teljesen függetleniti magát annak felsősége alól.

A szlávok — kiket a rumunokkal együtt oláhnak nevezneek a szomszéd népek — eleinte különösen vezérkedő szerepet visznek az uj országokban. A kenézek, fejedelmek és birák szláv eredetüek s a pópák is szlávok, kik szláv okleveleket iratnak, illetőleg szláv nyelvvel élnek egyházaikban; a városokat alapitók vezetői is nagy számmal szláv nyelvet beszélők. A ne-

mesek pedig bojároknak nevezik magukat, mint a bolgárországi, akkor már teljesen elszlávosodott nemesség.

Az uj tartományok az első időszakban a magyar király főnnhatósága alá tartoztak, a mit az is bizonyit, hogy a belföldi pénzekre a magyar király s a magyar nemzet jelvényei: a kettős kereszt s a váltakozó sávok vannak verve, a magyar királyi souverainitás jeléül.

A dunántúli szláv-rumun népek nagyobb tömege alkalmasint a török hatalom elől menekült át a Dunán, hol uj hazát talált; igy a szerbek is Csernovics patriarcha vezérlete alatt a török elől magyar földön találtak menedéket. De az oláhországi telepek ujabb rajokat is bocsátottak ki, igy a XVIII. század közepén a magyarországi Temesmegyébe bolgárok költözködtek a krajovai bánságból (1526-ig szörényi-bánság) s itt a virágzó Vinga községét alapitották.

A rumun nyelvnek oldó-ereje alkalmasint a rumun földnép nagy száma által is támogatva mindjobban fogyasztván a szláv elemeket, azok lassankint teljesen azonosultak a nagyobb tömeggel, mely rumunul beszélt.

Az assimilácziával együtt járt, hogy a szláv nyelv is elvesztette talaját Moldva-Oláhországban. A szláv egyházi és álladalmi nyelv a XVII-ik században már csak mint hagyomány élt a liturgiában: később azonban a lakosság minden rétege rumunná lévén, az állam és egyház is teljesen átalakult s a sokféle nép-elemből összealkotott oláhföld mai képét nyerte.

Ilyeténképen egy uj faj keletkezett a Pruth, Duna s a Kárpátok vidékein, mely részben ural-altáji, részben szláv, részben rumun népek véréből áll; sem ural-altáji tehát, sem szláv, sem latin, de e háromnak találkozása.

Olyan alakulás mint a magyar, mely ugor törzsből szakad ki, de volga-menti hazájában törökségekkel, uj hazájában pedig szlávságokkal gyarapodik s folyton uj elemekkel (németek, törökök, kunok) növekedve tovább és tovább alakul: nem ugorsággá, sem törökséggé, sem szlávsággá — de magyarsággá, vagyis egy olyan uj ethnografiai egységgé, mely a nevezett találkozásokon alapul.

Az a felfogás, hogy a magyar nép ugor: nem teljes.

Arra a kérdésre, mely népekkel rokon a magyar? azzal hogy az ugor népekkel: nem felelünk meg teljesen.

Nyelve alapjában ugor; abból a törzsből származik, honnan a vogul-osztyák, zürjén-votyák, lapp, cseremisz, mordva és finn nyelvek. A magyar nyelvet nem is lehet más alapon, mint az ugorság alapján vizsgálni.

De a magyar nyelv, azzal, hogy ugor törzsbül sarjadzott ki, csak alapszerkezetét s anyagának egy részét vette.

Későbbi történetek, melyek a nyelven lenyomódtak, olynemű növekvéseket hoztak benne létre, miket ugorsága csak részben, vagy egyáltalán nem magyarázhat meg. A magyar nyelv individualitása tehát tovább formálódott idegen hatások alatt is, melyek nem mindig külsők (szókölcsönzés), de belső tényezők uj változások keletkezésére.

Az ugor nyelvtörzsbül a magyar nyelv a hetes számrendszert hozta, amit tizessé alkalmasint a persa nyelv hatása alatt változtatott. (Tíz, száz, ezer: deh, sata, hezar.) Itt már a persa nyelv lép közbe s ad irányt a nyelv tovább növésének.

A tízes számrendszeren kivül: az isten (?), kard, dandár, kincs, csárda, orgovan (orgonafa), vásár, vasárnap, néhány magyaritott kifejezés stb. persaságai a magyar nyelvnek. Jóval több a mi törökség van a magyarban. Tenger, oroszlán, alma, bölcs, betű, hajó, sarló, gyürű, alku, röf, tengely, tükör s egyéb különösen müveltségi szó, olyan járulékok, melyek az ugor magyar nyelvet a szókészletre nézve törökössé teszik, mi által más rokon nyelvektől, melyek más viszonyok közé kerültek s más irányban is nőttek: különbözik.

A török on, vonna (tiz), a magyarban a -van -ven képzőnek felel meg; ha a töröktől fogadta el a magyar, az nem külső ragadvány többé, de a nyelv rendszerére ható befolyás; ha pedig nem kölcsönzés, ugy a magyar s török nyelvek növésében találkozó pont, mi az altájiság két ága közt ujabb kapcsolatot hoz létre.

Később szlávságokkal gyarapodik a magyar nyelv, a király, szomszéd, barát, szerda, csütörtök, péntek, szombat, molnár, kulcs stb. stb. kölcsönzésével; ezzel a törökös ugor nyelv uj szinezetet nyer.

A kereszteződések, szomszédossági viszonyok, észjárati találkozásokat, közös fogalom alkotást is hoznak létre egymástól idegen nyelvek között is, mi mind együttvéve képezi a nyelv külső-belső mivoltát. Így alakult a magyar nyelv uj individuummá, uj combinációvá, amit azzal hogy ugor: csak a kiindulás stádiumáról lehet megnevezni.

A rumun nyelv is, kiszakadva a román nyelvcsaládból: a legkülömbfélébb viszonyok közé jutva, olyan combinációvá lett, melyet minden ízében nem magyaráz meg a román eredet, hanem az arnót, görög, bolgár (ezzel a thrák) s a magyar nyelvek mind számba veendők, ha a rumunságról teljes fogalmat akarunk szerezni.

Nem latin nyelv a rumun nyelv s nem latin a rumun nép, hanem egy uj Trajan latinjaitól nagyon külömböző alakulás, melynek egyéni jellegét, holmi correctiókkal megváltoztatni akarni: egyértelmu a *nemzet* megtagadásával.

Mennyivel inkább a rumunságnál, ahol a nyelv megalakulásának történeti hátteréül ott látjuk világosan, félreismerhetlenül a nemzet *vérbeli* megalakulásának factorait: a bolgárokat, ruthéneket, böszörményeket és kunokat?

Ha tehát a magyar nemzet mivoltának meghatározásához az eredet csak kiindulásúl szolgálhat: ugy nem elég az, ha a rumunokról csak annyit akarnánk tudni, hogy nyelvük első stádiumában: román.

Ez bizony nem teszi még ki a nemzetet.

Amennyiben pedig a születés viszonyai nem lehetnek szégyenletesek, de dicsekvés tárgyát sem képezhetik a *férfiu* előtt: ugy semmi szégyenletes nincs abban, ha a magyar legközelebbi rokona a vogul, és semmi kiváltság abban, ha a rumun egyik *rokona* nagy és *classicus* volt.

Igy értelmezve a nemzet fogalmát, nem fogjuk elvitatni a rumunoktól sem Bazarátjokat, sem Jászvásárt, sem Szeneszlauszt, sem a bojárokat. Mindazon történetek, melyek ezek nevéhez van kötve, azok történetei, kik véreikből származnak, vagyis a rumunoké. Hanem ezek aztán nem latin történetek.

Nem tagadjuk mi le a rumunok történeteit, ellenkezőleg kiszélesitjük azok határait.

Nem sérelmesek ezek a rumunokra nézve; nem vetettünk mi a fennt elmondottakkal olyan magvakat el, melyekből a meghasonlás terem s a magyar-rumun nemzetet eltávolitják egymástól; ellenkezőleg, összekötő kapcsolatokat mutatva föl a vérrokonságban, kapcsolatokat a történelemben: a közeledésnek, *testvériségnek* munkáljuk utját, melynek egymásra utaltságunkban érvényesülnie kell tudományos és politikai törekvéseinkben egyaránt.

El fog az idő érkezni, hamarább is mint gondolnók, midőn a rumun irodalom, eddig követett meddő irányával szakitva, természetes utjára fog térni, s amit ez uton teremt, jobban fogja táplálni nemzeti önérzetét, mint a római nagyságra való untalan hivatkozás.

A regényességgel be nem érve többé, a kézzelfoghatóhoz fognak fordulni rumun testvéreink; nyelvüket nem latin, de rumun szempontból fogják vizsgálni; keresni fogják az okokat, melyek sikereiket hozták létre; végre pedig nem fogják restelleni sem altájiságaikat, sem slavismusaikat, sőt tartani fognak arra is valamit, hogy a „rumunság“ mely annyi mindenféle „barbarismusból“ van összegyúrva: a XIX-ik században mégis az európai művelt népcsaládnak hasznos tagjává tudott lenni.

Az

OLÁH NYELV ÉS NEMZET

MEGALAKULÁSA.

TÖRTÉNETI-
NÉP- ÉS FÖLDRAJZI
KÖNYVTÁR

KIADJA

SZABÓ FERENCZ
N.-ELEMÉRI PLÉBÁNOS

XX. KÖTET

NAGY-BECSKEREKEN
FLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA
1890.

AZ
OLÁH NYELV ÉS NEMZET
MEGALAKULÁSA.

IRTA

DR. RÉTHY LÁSZLÓ,

SEGÉDŐR A M. N. MUZEUM RÉGISÉGOSZTÁLYÁNÁL.

MÁSODIK KIADÁS.

NAGY-BECSKEREKEN

PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA

1890.

TARTALOM.

Lap

Előszó 1

I. **Fejezet az oláh vagy rumën nyelv ismertetése.** A rumën nyelv három dialectusa: 1. a dunai, 2. a maczedoniai, 3. az istriai; közös fonetika, szerkezet és fogalomképzés. A rumën dialectusok azonos eredetüek. A rumën nyelvágak szerkezetükkel a román nyelvcsaládon belül külön csoportot képeznek. A rumën nyelvágak latin anyaga 7

II. **Fejezet. Dácziai eredetü-e a rumën nyelv?** A római hóditások áttekintése. A római birodalom népei. A latin nyelv szerepe. Az oláhság dácziai eredetének theoriája. Irodalmi latinság s a lingua rustica. A rumën nyelv nem lehet dácziai: a) Dáczia gyarmatosai ázsiaiak. b) A rumën nyelvnek nincsenek dácziai traditiói. c) A rumën nyelv csak Dáczia megdölése után a VI. században keletkezhetett 23

III. **Fejezet. A rumën nyelv keletkezésének helye.** Itáliai köznyelv az adriai tengermelléken. Illyricum (Dalmátia, Liburnia). Olaszok és illyrek. Dalmaták = pásztorok. A rumën nyelv szerkezete albán (illyr) eredetü. Rumën és rumër nyelvág, Rumének és friauliak összefüggése 63

IV. **Fejezet. A rumën nyelv keletkezésének kora.** Kereszténység Dalmátiában. Az első szlávok a Balkánon. A római birodalom kétfelé oszlása. Latin és görög nyelv. Szlávok a byzanti császári trónon. A latin elem elzüllése 95

V. **Fejezet Szlávok és rumënek.** A szlávok oláhoknak nevezik a rumëneket. Szláv és rumën pásztorok. Oláhosodó szlávok. Az oláh név pásztor jelentésü lesz. Szláv kereszténység. Rumënek a szláv és görög egyházban; oláhok a bolgár történetben. Oláhok Szerbiában. Az oláh név a római katholikus szlávoknál s pápai bullákban görögöt jelent. Oláhok horvát-szlavon területen. Törökök és oláhok; a török az oláh név alatt kereszténytyt és ráják-t ért 111

Lap

VI. Fejezet. **Oláhok vándorlása Erdély felé.** Magyarok és szlávok. A magyar nyelv szláv kölcsönszavai. Erdély a XI—XII. században. Az első oláh nyomok a XIII. században. Oláhok egyházi viszonyai. A rumën mint a liturgia nyelve. Az első rumën könyv. Rumënek és szerbek elválása a görög-keleti egyházban. Oláhok, magyarok és szászok 131

VII. Fejezet. **A két oláh vajdaság alakulása.** Szláv földnép a Kárpátok alatt. Bessenyők és jász-kúnok. Mohamedán jász-kúnok és magyarok. Rex Cumaniae. Mongol hadjárat. Jász-kúnok beköltözése Magyarországba. A Bazaráthok dynastiája mohamedán eredetű. Ungrovlachia alakulása. Egyházi és állami nyelve a bolgár. — Lithvánok és ruthének Moldvában. Orosz, délszláv, albán és rumën bojárok. Első rumën oklevél 1600 ból. A rumën név „jobbágy" jelentéssel . . 161

VIII. Fejezet. **Oláh emigrátió.** Oláh vándorlások Erdély felől Magyarországba. Erdély és Moldva felől lengyel, morva, orosz területekre 207

IX. Fejezet **Magyar hatások.** Magyar nyelvi hatások a rumënben: észjárati sajátságok. Az oláh nemzeti színek és Románia czimere 219

X. Fejezet. **Az oláh historia-írás és nyelvujitás.** Az irók és a Bonfin-féle hagyomány. Az oláh őslakosság kérdése. Nyelvujítás. Politikai igények 231

XI. Fejezet **az oláh nemzet képe** Nomád és városi élet Erdélyben. Romániai út. Bukaresti élet . . . 253

ELŐSZÓ.

A Kárpátok vidékein, Erdélyben és Bukovinában, a magyar keleti határmegyékben, Romániában, s az orosz Bessarábiában egy érdekes népfaj él, melynek nyelvében első tekintetre fölismerjük, hogy a latin nyelvcsaládba tartozik. A nemzet, mely oláh, vlach, valachus név alatt jelenik meg a középkori feljegyzésekben, magát nemzeti néven rumën-nek (romanus) nevezi, a mi a nyelv tanusága mellett kétségtelen bizonyitéka, hogy a faj történeteinek messze, a római korba kell érnie.[1])

A renaissance idején, midőn az európai müveltség a világi ismeretek felé fordult: Hunyady Mátyás budai udvarában élt Bonfinius volt az első, a ki Erdély rumën ajkú népének rómaiságát fölismerte, abban Trajánus dácziai kolónusainak maradékát látta.

A rumënség e században, mint nomád elem lakta hegyvidékeit s erdőségeit; a magyar és szász városi életen kivül s a földmüvelés gyakorlatától is távol: juh- és marhatenyésztésből élt.

Életviszonyain kivül vallásában is különbözött a három: magyar, székely és szász nemzettől; mig ezek a nyugati egyház kebelében éltek, addig az oláhság a bizanti (görög) egyházhoz tartozott.

A rumën nyelvet ekkor még nem irták (a legrégibb oláh nyelvemlékek csak a XVI. században tünedeztek elő), mert az egyház, mely az oláhság szellemi életének

[1]) Magyarországban a rumën nép historiai neve az oláh volt (valachus, valachi). Mi e név mellett a nemzeti rumënt is fogjuk használni (ném. rumänisch, der Rumäne; francz. le roumain, les roumains, Roumanie) különösen ott, hol a nyelvről van szó = rumën nyelv, limba ruměňaskă. A rumën szavak leirásában általában Alexi György fonetikai helyesirását követjük, a ki ezt „Magyar elemek az oláh nyelvben“ czimü munkájában alkalmazta.

határa volt: a XVII. század végeig az ó-szláv vagy bolgár nyelvet használta.

A Kárpátokon túl ekkor az oláhok két vajdasága, a moldvai és havaselvi már megalakult, hol az egyház mint Erdélyben szintén ó-szláv liturgiával élt; ugyane nyelven vannak e korszak hivatalos és magán okiratai, évkönyvek s egyébb iratok is szerkesztve, ugy hogy a rumën nyelv használata, a vajdaságokban is csak a népélet alsóbb viszonyaira szoritkozott.

Ilyen képe volt annak a népfajnak, melyet Bonfinius Traján császár dácziai hóditásával s Erdély rómaikori történeteivel kötött össze.

Bonfinius hagyománya iróról iróra szállt, s az ismeretek terjedésével európai keletet nyert, mielőtt rumënség maga csak gondolt volna is arra: minő vérből veszi eredetét, minő népekkel áll faji kapcsolatban, minő történetek állanak mögötte?

Midőn a XIX. század elején a rumën történetírás megszületik, s az európai tudományosság a rómaiság viszonyaival nagyobb készlettel foglalkozik: már régi nézetet talál, mely a kárpáti rumën elem s Traján császár hóditásának összekötő fonalát kézbe adja.

E fonalon indul meg a rumën történetírás, melynek két első képviselője, vagy inkább megalapitója *Major* Péter és *Sinkay* György több lelkesedéssel mint tudománynyal bizonyitani igyekeznek a tételt, midőn összegyüjtik az adatokat, melyek szerintök az oláh nyelv, faj és intézmények dácziai rómaiságát bizonyitják. Az oláh történetírás azóta folyton a mesterek nyomán jár, de az elvet, hogy t. i. az erdélyi és a kárpátokontúli oláhság Traján legióinak maradványa, a nyugateurópai tudomány is elfogadta s azt nagy nevek: *Thierry, Gibbon, Ranke, Mommsen* is támogatják. [1])

Jó ideje, hogy e tanokkal szemben egy uj fölfogás igyekszik érvényesülni, mely a rumënség kontinuitásának bizonyitékait hézagosaknak, az egész eredményt *elnagyolt-*

[1]) Thierry: A római birodalom képe 351. Mommsen: Die römischen Ackerbrüder (Grenzboten, 1870. II. 174). „Traján császár elutazása előtt, a táborban áldozatokat hoztak azon hadjárat szerencsés kimeneteléért, melynek következtében Erdély rómaivá lett, s a mai oláhok nemzetiségének alapja lőn megvetve".

nak látja, s úgy vélekedik, hogy az oláhság s a dácziai rómaiság összefüggése egészben véve nem egyéb *látszatnál*, mely a kérdés részleteinek *közelebbi vizsgálata* mellett menten szétfoszlik. Ez iskolának Sulzer, Kopitar, Miklosich, Goos, Roesler, Hunfalvy Pál és Tomaschek nevezetesebb képviselői, kik első sorban nyelvészeti tényekre támaszkodva, az oláhság eredetének bölcsőjéül a Balkánfélszigetet jelölik meg, honnan a középkor vége felé kerül a dunáninneni területekre, *számban is itt erősödve* meg, a mi területi viszonyokra vezethető.

A rumënség balkáni eredetének föltevésére az a körülmény vezetett, hogy Thunmann: „Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker“ (Leipzig, 1774) című könyvének nyomán ismertté lőn, hogy a dácziai területen lakó rumëneken kivül, ugyane nyelvet *Maczedoniában* (albán-görög-bolgár területen) is beszélik, s már kezdetben feltünt az a szoros egyezés, mely az északi és déli (dácziai és maczedoniai) rumën nyelvek közt fennforog.

A kelet-európai ethnografiai viszonyok tanulmányozása e tényhez később egy ujat is kapcsolt, azt ugyanis, hogy a rumënség egy harmadik ága *Istria* félszigeten is található, mely a XVI. században *Veglia* szigetére is kiterjedt.

A rumënség ez elszórtsága mellett, a nyelvnek közös balkáni traditiói már *Kopitart* arra vezették, hogy az oláhság balkáni eredetének hipothézisét tudományos alapra fektesse; tanait *Roesler* Róbert, *Miklosich* és *Tomascheken* kivül különösen *Hunfalvy* Pál fejtette tovább, ki számos idevágó tanulmányával e kérdésnek aktuális jelentőséget adott.

A Kopitar óta fölhozott bizonyítékok bármily súllyal támogassák is e balkáni elméletet, még sokat kell e téren tenni, hogy az a tudománynak s a közvéleménynek mintegy vérébe menjen át. Gröber Gusztávnak Strassburgban megjelenő „Grundriss der romanischen Philologie“ című nagy vállalata, mely a román nyelvészetnek uj alakot igér adni, sem tud még álláspontot foglalni a két elmélettel szemben; történetírók (Pič, Jung) idevágó szakmunkái meg épen azt a tájékozatlanságot jellemzik, mely még a kérdés eszközeivel való bánásban is nyilatkozik.

A kérdés bonyolult természete, a fölfogások kontroversziái s általános befejezetlensége még sok kutatót fognak e probléma tanulmányozására serkenteni; e munka szerzője is egyike azoknak, kik a kérdést, egy — a tudomány érdekében régen óhajtott — végleges *megállapodás felé igyekeznek terelni.*

Midőn e tanulmányt t. olvasóim elé terjesztem egy s más körülménynyel kell beszámolnom, melyek annak létrejöttére befolytak.

1880-ban s a következő években több előmunkálatot tettem közzé, melyek: „A magyar pénzverő izmaeliták és Bessarábia“, „Anonymus az erdélyi oláhokról“, „A Hunyadiak eredete“, „A román királyság czimere és színei“ czimekkel (utóbbiak a „Turul“-ban, a magy. herald. és geneal. társulat közlönyében) jelentek meg. Az elsőben az eredmények súlypontja a havaselvi Bazarádok-dynastiájának eredete s a havaselvi vajdaság alakulásának kérdésére esik, a másikban az Anonymusnál található oláh vonatkozások értékét igyekeztem meghatározni, utóbb nevezett tanulmányaimban a Hunyadiak állítólagos oláhságával s a román királysági s az oláh nemzeti színekkel foglalkozom.

E tanulmányokat annak idején, mint olyanokat fogadta a szakirodalom, melyek az oláh kérdés széles mezejének egy-egy homályos részletét az objektiv tudományosság álláspontjáról igyekeztek megvilágosítani s a Roesler Hunfalvy-féle theoriához uj álláspontokkal járulni.

Még e tanulmányok idején, az oláhság közvetlen ismerete s helyszini tapasztalatok gyüjtése czéljából Erdélyben s Romániában hosszabb tanulmányutat tettem, 1885. nyarán pedig abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy a *Széchenyi Pál gróf* ipar- és kereskedelemügyi miniszter támogatása mellett létesült magyar *keleti expeditióban* részt vehettem, mely a Balkán félsziget tanulmányozását tüzte ki feladatául. [1])

Az expeditió nemzetgazdasági és tudományos érde-

[1]) György Endre orsz. képviselő s nemzetgazdasági szaktudósunk állt az expeditió élén, melynek szerzőn kivül Inkey Béla geológ, Novák Bertalan m. államv. főmérnök, Strausz Adolf ismert irónk („A bosnyák föld és nép“ szerzője) és Weisz Berthold fővárosi nagykereskedő és gyáros voltak tagjai.

keink szempontjából *Dalmáczia* és *Montenegró* nevezetesebb pontjait látogatta meg (Zára, Sebenico, Spalato, Trau, Raguza, Cattaro, Njeguš, Cettinje), majd *Eszak-Albánia* főhelyén: Skutariban időzött s a Bojana-Drin mentén Meduába utazott s Durazzóban és Korfuszigetén kötött ki, honnan *Görögország* felé vette utját s Corinthus és Athenében tartott állomásokat, majd Piréusból Salonikibe hajózott, honnan huzamosabb tartózkodás után, az *albán-maczedon* belföldön Bitolia (Monastir), Köprüli, Üsküb, Kumanovo városokat kereste fel s a szerb-bolgár *Morava vidékeit* járta be.

A Balkán népeinek, tartományainak s országainak közvetlen megismerésében mindenikünk új adatok és szempontok bő forrására talált; magának e munkának *legfőbb eredményei*, a kérdés *alaptényezőinek* felfogása is azon *eleven benyomásoknak* köszönik létüket, melyeket a balkáni világ szemlélődéseinkre gyakorolt s melyek kérdésem theoretikus értelmezéséhez *természetes magyarázó okokkal* járultak. Munkám ilyenformán ezen expeditió *egyik eredménye*, küldetésemnek mintegy *beszámolója*.

Munkámban első sorban általánosságra törekedtem, vagyis a nyelvészeti, ethnografiai és historiai anyagot olyan alakban igyekeztem feldolgozni, hogy olvasóm ne részleteket és töredékeket, de nagy vonásokban a kérdés *egész* mibenlétét, a dolgok *lényegét* és összefüggését lássa.

Mint minden vitás kérdésnek, úgy az oláhság keletkezése s megalakulása problémájának nyitjára is csak a főszempontok érvényre emelésével fogunk jutni.

E kiadás, melyet a t. olvasó kezébe vesz, immár a *második*. Irodalmi viszonyaink közt sikernek mondható, midőn egy tudományos tárgyú munka két évvel első megjelenése után, második kiadást ér. Tudom, hogy e siker forrását a feldolgozott kérdés iránt való érdeklődésben s ama objektivitásban kell keresnem, mely művemnek fővezéreszméje; bizalommal bocsátom azért ez uj, a részletekben módositott és bővitett kiadást is, közre azzal a megnyugvással, hogy tanulmányaimban az elfogulatlan tudnivágyás vezetett.

Budapest, 1889. oktober hó 21-én.

R. L.

I. FEJEZET.

A RUMËN NYELV ISMERTETÉSE.

Ethnologiai kérdéseknél első s legfontosabb szerepe van a nyelvnek; ez mint a bizonyítékok közvetlen s a legmesszebb régiségbe nyúló forrása, egyszersmind a leghitelesebb s a legrészletesebb körülményekkel beszámoló tanú.

Midőn az oláh kérdés tárgyalásához fogunk, mindenekelőtt a rumën nyelvvel kell megismerkednünk, olyan álláspontokat nyerendők, melyek a problemát már a kiindulásnál kötik meg s a további kutatásnak szabnak irányt. A kutatás ilyen nyomokon vezetett menete, a mellett, hogy természetes egymásutánnak felel meg, a kérdés egységes felfogására s az általánosról, a részletek megértésére vezet.

***

A rumën nyelvet, mint fennebb emlitettük, három egymástól távol eső területen beszélik: 1. Erdélyben, Bukovinában, Magyarországnak Erdély s az Al-Duna felé eső megyéiben, Romániában s az orosz Bessarábiában; 2. Albániában, Maczedoniában és a Pindus környékén — szórványosan — bolgár-albán görög területen; 3. Istria nehány falujában Pola körül.

Ha e három terület rumën nyelvét egymással s a nyugati román nyelvekkel összehasonlitjuk, első tekintetre több olyan jelllemző vonást ismerünk fel bennök, melyek hovatartozásuk, eredetük és fejlődésük kérdésében elsőrendü szerepet játszanak:

a) Ha a duna-kárpáti, maczedoniai és istriai rumën nyelveket akár fonetikailag, akár szerkezeti, akár a nyelvanyag tekintetében összevetjük, fel fog tünni az a *közvetlen rokonság,* mely az egymástól nagy távolságokban beszélt rumën nyelvágakat összeköti. Első tájékozódásra tisztában vagyunk arra nézve, hogy itt nem külön-külön nyelvekkel, csak *nyelvjárásokkal* van dolgunk; a három nyelvindividuum egymáshoz való viszonya nem több, mint a mennyit a *dialectus* fogalma kifejez, olyan viszony

tehát, mint pl. a toszkánai, nápolyi, lombardiai stb. dialectusoké egymás között az olasz nyelv keretein belől. A rumën nyelvjárások e szerint együtt képeznek egy *nyelvkört,* azokat mint ilyet, egybefoglalva kell vizsgálni;

b) a három rumën dialectus összefüggése mellett könnyen feltünik továbbá, hogy azok, anyaguk és hangtani viszonyaikat illetőleg legközelebb állanak az *olasz* nyelvhez. Mint ilyeneket e szerint nem a *latinnal* közvetlenül, de a későbbi keletü *olasz nyelv közvetitésével* kell magyarázni; [1])

c) az összehasonlitásnál kitünik végre, hogy mig e nyelvjárások külső anyagukat illetőleg az olasz mellett állanak: *szerkezetök* nem analog fejlemény, sem az olasz sem a többi (spanyol, portugall, franczia, provencei, rhätorumonsch) rokon új-román nyelvekkel.

A rumën dialectusok külső és belső állapotára vonatkozólag a főbb ismertető jeleket alább állitom össze:

1. §.

A rumën dialectusok hangtani sajátságai.

A rumën dialectusok közvetlen rokonságát s a nyugati román nyelvekkel szemben való különállását mindenekelőtt hangtani karakteristikonok bizonyítják. [2])

Egyik jellemző vonása a rumën dialektusoknak, hogy a latin-olasz „*qu*“ helyett bizonyos esetben „*p*“ hangot ejtenek: quatuor, quatro = patru; hasonló alakuláson mennek át a rokon *c, qu (k, gv)* torokhangok, ezek rumënben hol „*p*“, hol „*b*“ hanggá változtak: lingua =

---

[1]) Olasz: dolce = rumën: dulče, dulce; fanciulla = fečôrä, fecora; fanciullo = fečor, ficor; cinque = činč, cinc; vecchio = vekj; formosa = frumoasä; felice = feriče, ferice; vicino = večin, vicin; giuoco = žok; pace = pače; orecchia = urekje; margine = maržine; brazzo = brac; faccia = facä stb.

[2]) A rumën szavak leirásánál alkalmazott Alexi-féle irásmódunk:

	l' = ly	t' = ty
c = cz	ň = ny	z = z
č = cs	s = sz	ž = zs
ď = gy	š = s	ë, ä } torokhangok.

limbä, nox, noctem = noapte, lac = lapte, directe = derept, lucta = luptä.

Egy másik hangsajátság, mely mindhárom dialectusban közös, hogy a latin-olasz „*d*“, *i* és *e* előtt „*z*“-vé lesz: decem, dieci = zeče, zace, zétzi; deus, dio = zäu, Dominus deus = dumne-zäu, dice = zëce, dies = zoauä, plur. zile, hodie = az, radius = razä, tardivus = tärzëu, vide = vez, sede = šez.

Ilyen közös tulajdon az „*l*“-nek megfelelő „*r*“: sal = sare, singulus, singulo = sëngur, felix, felice = feriče, padul = pädure, mola = moarä, coelum, cielo = čer, tzer, qualis = kare, sol = soare, masculus = maskur, mel = mjere, miare, populus, popolo = popor, volo = vreu.

Egyéb hangtani sajátságok:

Latin-olasz „*v*“ rumënben = „*b*“: servus = šerb, vervex = berbeče, corvus = korb, cervus = čerb, cerb, fervens = ferbinte, ferveo = ferb, herb.

Latin *e, i, o, u* a rumënben kettős magánhangzóvá szélesedik s pedig az *i, e* = *ea, ja,* az *o, u* = *oa*-vá: virga = vjargä, videt = vjede, hospes = oaspe, mors, -te = moarte, ol. formosa = frumoasä, orba = oarbä, sol = soare, lucrum = (lukru) lukrjazä.

A latin-olasz *t* a rumënben *i* előtt *c*-vé *(tz)* assimilálódik, ez történik a szóvégi *t*-vel is a főnevek többese s az igeragozásnál a második személy többesének képzésénél: tenet = cëne, intelligo = ëncäleg, frater, -tres = frate, frac, pars, -tes = parte, pärc, habetis = avec, videtis = vedec.

A latin „*gn*“, rumënben „*mn*“ vagy „*n*“: lignum = lemn, signum = sämn, igniarium = amnar, cognatus = kumnat, cognosco = kunosk.

A rumën dialectusok fonetikai rendszerében általános szerepet játszik végre két különös magánhangzó, melyek a nyugati román nyelvterületen ismeretlenek, vagy másképp jelentkeznek. E sajátságos hangzókat, melyek a latin-olasz *a, e, i, o, u*-ból fejlettek, *ë, ä* jegyekkel fejezzük ki; kiejtésök az *e, ö, ü* közt mozgó határozatlan hangoknak felel meg: = rumën, limbä, käträ, sënt, kuvënt, ënträ, ëntrebare, ëmpärat.

Ezek a kiemelendő fonetikai jellemvonások, melyek

a rumën nyelv három dialectusának *közös egyéni typust* adnak.

A mi a három dialectus keretén belől felmerülő különbségeket illeti, csak másodrendü fontosságuak: localis jellemvonásuk, melyeket a *nyelv körén belül* müködő tényezők magyaráznak.

Ilyen különbségek:

a) a dunai rumën „*f*"-nek megfelelő maczedoniai „*h*": fiu = hiu, fikat = hikat, ferb = herb, fire = hire;

b) a dunai *v* és *b*-vel szemben álló maczedoniai „ž": bine = žine, vicäl = žical; megjegyzendő azonban, hogy egy a maczedonia ž-nek megfelelő rokonhangot szórványosan Erdélyben is hallunk, pl. vine = d'ine, vinerj = d'inerj, vinarz = d'inarz; a maczedoniai ž tehát egy erdélyi d' hanggal áll kapcsolatban;

c) a dunai rumën č-nek maczedoniai *c (tz)* kiejtése: čer = cer, činč = cinc, večin = vicin; az istriai rumën e pontban megegyezik a makedoniaival: cer, cine stb.

d) A maczedoniai *kj* = *p* helyett: kjerdut = d. rum. perdut, kjept = pept, kjatra = piaträ. E hangszinezettel ismét találkozunk a kárpáti nyelvterület egyes vidékein: a „*kj*" a Maros-Olt vidékein lakó oláhság nyelvében is „*p*"-be megy át;

e) az istriai „*r*" (rotacismus) a mi a dunai és maczedoniai „*n*"-nek felel meg: rumir = rumën, bire = bine, ur = un. Érdekes és fontos momentum, hogy e fonetikai sajátság az erdélyi móczok nyelvében is honos s Moldvában is felmerül;

f) végre a maczedoniai *cl* a dunai *kj* helyett: cliaje = kjeje (clavis) ocliu = okju (oculus). A maczedoniai az eredeti latin hangot tisztábban tartotta meg mint az istriai vagy a dunai rumën. Tudnunk kell azonban, hogy a XVII. századbeli nyelvemlékekben a „*cl*" hang a dunai rumënben is nyilatkozott még (urekle = urekje); a *kj* hangkopást ennélfogva csak a mai állapotra szorítkozó szójárási különbségnek tekinthetjük.

Ez a kevés az, a mit a rumën dialectusok fonetikai különbségeiről felhoznunk lehet s ez a kevés is a három dialectus körén belől annyiféleképen *kereszteződik,* hogy az egyes dialectusok határát úgyszólván megvonni is alig lehet. A fonetikai különbségek érvénye, mint látjuk,

csak esetről esetre áll, úgy hogy végeredménykép a három dialectus szerves *összefüggésére* jutunk, a minek képe körülbelül ez lehet:

1. maczedoniai + dunai rumën;
2. maczedoniai + istro-rumën;
3. dunai rumën + maczedoniai;
4. dunai rumén + istro-rumën.

A három dialectus ilyenformán fonetikailag egymásba záródó köröket képez.

2. §.

A nyelv szerkezete.

A három rumën dialectus szerkezetének összehasonlítása ugyanarra az eredményre vezet, a mire a fonetikai jellemvonások segélyével jutunk. Szerkezeti eltérések, melyek a nyelvjárás (dialectus) határain túl érnének, egyikben sincsenek.

a) A rumën dialectusok közös tulajdona, hogy az articulussal máskép járnak el mint az olasz, spanyol stb.; ezek a szó elejére, a rumën nyelvjárások a *szó végére függesztik* azt; péld. himnenii szavaknál; d. rum. = omu-l, domnu-l, loku-l, lupu-l, kalu l. frate le; mac.-rum. = om lu, domnu-l, lok-ul parinte-le stb.— nőnemű szavaknál: d.-rum. mac.-rum. = ap'a, mum'a, car'a.

A harmadik dialectus, az istriai, az articulus kiejtésében némi különbséget mutat, a mennyiben nála az *-ul* vég „*l*“ hangja elkopott s domnul, pămëntul, duhul helyett domnu-t, pemintu t, duhu-t ejt. De a mint a fonetikai összehasonlításnál a rumën dialectusok áthidalódását láttuk, ez az articulus istriai formájára nézve is áll. Picot figyelte meg először, [1]) hogy e sajátság a magyar bánsági rumënségben is jelentkezik: domnul = domnu stb.

A hátulvetett articulus alkalmazása főnevek ragozásánál:

	D. rum. ac. rum	
Egyes szám:	omu-l, om-lu	= az ember,
	a omu-luj, a om lui	= az emberé,
	omu-luj, om lui	= az embernek,
	omu-l, om lu	= az embert;

[1]) Documents pour servir à l'étude des dialects roumains: 19. l.

Többes szám: oamëň-i, om-lji = az emberek,
a oameňi-lor = az embereké,
oameňi-lor = az embereknek,
oameň-i, om-lji = az embereket.

b) Az articulussal való bánás a melléknévben is így érvényesül; — ha a melléknév főnév előtt áll, úgy egyesben ez kapja az articulust s a főnév változatlan; többesben pedig úgy a mellék- mint a főnév a hátulvetett articulussal egészül ki; utóbbi azonban nem ragoztatik:

Egyes szám: Mare-le om = a nagy ember,
a mare-luj om = a nagy emberé,
mare-luj om = a nagy embernek,
pre mare-le om = a nagy embert;
Többes szám: Marj oameň = a nagy emberek,
a mare-lor oameň = a nagy embereké,
mare-lor oameň = a nagy embereknek,
pre marj oameň = a nagy embereket.

c) Közös törvény nyilatkozik a rumën nyelvjárásokban, a melléknév comparatiójánál. A rumën nyelvjárások nem ismerik a latin-olasz organicus formát (bonus, melior, optimus stb.), hanem minden melléknevet maj vagy ma (magis) és čel maj vagy ca ma (tza ma) segítő szóval fokoznak:

D. rum. bun, maj bun, čel maj bun,
M. rum. bun, ma bun, ca'ma bun,
Istr. rum. bur, maj bur, tzel maj bur.

d) Közös rendszer nyilatkozik a számnevek képzésénél:

	Latin-olasz.		Dunai-rum.	Maced. rum	Istro-rum.
1	uno	= uno	un	= un	= ur
2	duo	= duo	doj	= doi	= doi
3	tres	= tre	tri	= trei	= tréi
4	quatuor	= quattro	patru	= patru	= patru
5	quinque	= cinque	činč	= cinc	= tzintz
6	sex	= sei	šasă	= šase	= sáse
7	septem	= sette	šapte	= šapte	= sápte
8	octo	= otto	opt	= opt	= ósên[1])
9	novem	= nove	noauă	= nau	= dévet[2])
10	decem	= dieci	zeče	= zace	= zétzi.

A sorszámok anyaga (1—10), tehát megfelel a latin-olasz stb. nyelvek anyagának, mig továbbképzésük mindhárom dialectusban eltér a latin s a nyugati román

[1]) Osên, [2]) dêvet szláv kölcsönszavak.

nyelvektől s pedig abban, hogy a rumënség a 11, 12, 13 = undecim, duodecim, tredecim stb. kifejezésére „*sprä*“ (supra, sopra) szócskát alkalmaz, a mely eljárás nyugati román nyelvterületen ismeretlen:

	D. rum.		M. rum.		Istr. rum.
11	un - sprä - zeče	=	un - spre - záce	=	ur - 'pre - zétzi
12	doj „ „	=	doi „ „	=	doi „ „
13	tri „ „	=	trei „ „	=	trei „ „
14	patru „ „	=	patru „ „	=	patru „ „
15	činč „ „	=	cinc „ „	=	tzintz „ „
16	šasä „ „	=	šase „ „	=	sáse „ „
17	šapte „ „	=	šapte „ „	=	sápte „ „
18	opt „ „	=	opt „ „	=	ósên „ „
19	noauä „ „	=	nau „ „	=	dévet „ „

e) A tizesek képzését a rumën nyelv minden ága ismét olyan szellemben eszközli, a minek analogiáját sem a latinban, sem az új-román nyelvekben nem találjuk:

10 zeče (vagy mac. zace, istr. zétzi),
20 doauä-zäč,
30 tri-zäč,
40 patru-zäč,
50 čin'-zäč,
60 šase-zäč,
70 šapte-zäč,
80 op'-zäč,
90 noauä-zäč.

f) A latin és olasztól eltérő, de a rumën nyelvjárásokban közös törvény érvényesül a sorszámok képzésében is. Minden román nyelv ismeri a primus, secundus, tertius alakot; olasz = primo- secondo, tertio stb. csak a rumënben hiányzik ez. A rumën az articulusnak sajátszerű alkalmazásával fejezi ki a sorszámot:

1-sö	(himnemü)	al ëntiel'a	(nönemü)	a ëntëja,
2-dik	„	al doil'a	„	a doaua,
3 dik	„	al triel'a	„	a trija,
4-dik	„	al patrul'a	„	a patra,
5-dik	„	al činčel'a	„	a činča,
6 dik	„	al šasäl'a	„	a šasa,
7-dik	„	al šaptel'a	„	a šapt'a,
8-dik	„	al optäl'a	„	a opta,
9-dik	„	al noauäl'a	„	a noaua,
10-dik	„	al zečel'a	„	a zeča.

g) Hasonló közös törvény nyilatkozik a rumën névmások birtokviszonyainak kifejezésében. Itt a rumënség azt az elvet alkalmazza, melylyel a sorszámokat képezi:

Egyes sz. himnemű:	enyém	=	d. rum.:	al meu	mac. rum.:	a'meu
	tied	=	„	al teu	„	a'teu
	miénk	=	„	al nostru	„	a'nostru
	tiétek	=	„	al vostru	„	a'vostru.
Egyes sz. himnemű:	enyém	=	d. rum.:	a mja	mac. rum.:	a mea
	tied	=	„	a ta	„	a ta
	miénk	=	„	a noastră	„	a nostra
	tiétek	=	„	a voastră	„	a vostra
Több. sz. himnemű:	enyéim	=	d. rum.:	a mjej	mac. rum.:	a mei
	tieid	=	„	a tej	„	a tei
	miéink	=	„	aj nostri	„	a' nostri
	tiéitek	=	„	aj vostri	„	a' vostri.
Több. sz. himnemű:	enyéim	=	d. rum.:	ale mele	mac. rum.:	a'mele
	tiéid	=	„	ale tele	„	a'tale
	miéink	=	„	ale noastre	„	a'nostre
	tiéitek	=	„	ale voastre	„	a'vostre.

h) Typicus sajátsága végre a rumën dialectusoknak, hogy nem ismerik az *infinitivus* zárt formáját (*-are, -ire* stb.) s hogy azt kifejezzék, körüliráshoz kell folyamodniok; ha a rumën azt akarja kifejezni: irni fogok, irnom kell, menni akarok, szabad megtennem, miután a *-re* infinitiv képzővel nem rendelkezik, ilyen módot alkalmaz; fogok hogy irok, kell hogy irjak, akarok hogy megyek, szabad hogy teszem. A másik jelenség, hogy a *futurumot* mindhárom nyelvjárás a „voj“ (volo) segédigével képezi:

Latin-olasz.		D. rum.
laudavero, loderò	=	voj läuda
laudeveris loderai	=	vej „
laudaverit loderà	=	va „
laudaverimus, loderemo	=	vom „
laudaveritis loderete	=	vec „
laudaverint loderanno	=	vor[1]) „

3. §.

Fogalomalkotás.

A nyelvet alkotó tényezők között egyik sem oly mozgékony s a változásoknak kitett, mint a szóanyag. A fogalmak nevei localis s egyéb okoknál fogva gyakran

1) Bojadži macedo-rumën nyelvtanában hire, avere stb. infinitivusi alakot találunk, a mi nem egyéb, mint B. csinálmánya, mert a macedoniai népnyelv ilyen alakot nem ismer.

megváltoznak jelentésökben; egy-egy ilyen szó jelentésváltozásából a nemzetek gondolkozását, a népek történeteire befolyt hatásokat ismerjük fel. Minél speciálisabbak a jelentésváltozások, annál szűkebbkörű okokra vezethetők s a népek érintkezésének, együttes fejlődésének stb. annál jellemzőbb tanuságai.

A rumën dialectusokban egész sorát találjuk olyan szavaknak, melyek egymáshoz való közvetlen viszonyukra vetnek fényt, s illustrálják, hogy a rumën nyelvjárások, bármily távol egymástól beszéljék is azokat ma, csak *egy helyen, egy időben s ugyanazon körülmények között* alakulhattak meg.

Erre nézve álljanak itt a latintól s a nyugati román nyelvektől eltérő, de a ruménség összes nyelvterületein egyező jelentésbeli sajátságok és szóképzések:

lat. vir (férfi)	=	rum. bärbat (férfi),
verbum (ige)	=	vorbä (szó), vorbesk (beszélek),
anima (lélek)	=	inimä, (irimä (sziv),
conventus (gyülekezet)	=	kuvënt (szó, beszéd, kifejezés),
lucrum (nyereség)	=	lukru, (dolog, munka), lukrez (dol-
dolor (fájdalom)	=	dor (kivánság), [gozom),
sine (nélkül)	=	färä (nélkül: foras),
mundus (világ)	=	lume (világ),
gratias agere (köszönni)	=	mulcämesk (köszönök; a „mult“
pavimentum (alap)	=	pämënt (föld). [gyökből),

A rumën nyelvjárásoknak az eredeti latin jelentések megváltoztatásában s a fogalmaknak más szóval való kifejezésében nyilatkozó egyezését, természetesen csak közös okok hatása magyarázhatja.

A rumënség közös eredetére és alakulására vezetnek ilyen nyomokon kivül azok az idegen elemek, melyek a rumën nyelvbe külső érintkezés útján jutottak: mušat (szép), graj (szó, beszéd), gräjesk (szólok), stëngä (bal), pucën, (kevés), mare (nagy), gurä (száj), burete (gomba), fatä, kopilä (leány), adun (gyüjtők), kaut, kaft (keresek), folosesk, felisesk (segítek), urmare (folytatás), bukurijä (öröm), a sä bukura (örülni), aripä (szárny) stb. E szavak se nem latinok, se nem olaszok s megtaláljuk mindenfelé, hol a rumën nyelv él.

A fennebbiek értelmében nyilvánvaló, hogy a rumën nyelvjárások egy, közös okokra visszavezetendő fejlődés

árnyalatait képezik, csak egy helyen alakulhattak, csak *egy históriai folyamatot* feltételezhetnek.

Ez a históriai közösség az a *sarkpont, melyen az egész oláh kérdés megfordul.*

***

A rumën dialectusok összehasonlítása közben szemlélhetővé tettük, hogy míg a szóanyag latin és olasz eredetre vezethető: a *nyelv szerkezetében* (grammatikájában) más elvek érvényesülnek, mint a melyek a latin vagy annak leánynyelveit (újromán nyelvek) alkotják; láttuk ezt az *articulus* alkalmazásában, *fő-* és *melléknevek* ragozásában, *számnév* és *névmás* képzésben, az *igében,* tehát a nyelv *egész rendszerében.*

A szervezet különbsége arra a kérdésre vezet: hogyan, mily különös okok hozták létre a rumënség sajátságos rendszerét? hogy értendő az, hogy a latin nyelvtörzsből két, szervezetére nézve különböző nyelvkör alakuljon: 1. az olasz, spanyol, portugall, provencei, franczia és rhäto-rumonsch; 2. a dunai, maczedoniai s az istriai oláh nyelvjárások?

Mert valójában úgy van. Az olasz, spanyol stb. nyugati román nyelvek egymást magyarázzák, míg a rumën nyelv typusában külön individualitás rejlik, a mit sem a latin, sem a nyugati román nyelvek meg nem fejtenek.

Könyvünk e kérdésre is meg akarja adni a feleletet.

Mielőtt mind e kérdések tárgyalásához fognánk, bevezető ismertetésünket a rumën nyelvjárások anyagának részletesebb ismeretével kell kiegészitenünk.

A felhozott példákból láttuk már, hogy a rumën nyelv törzsanyaga az olaszszal rokon (latin eredetű) szávakból áll. Ha az anyagot közelebbről vizsgáljuk, arra az eredményre jutunk, hogy az a ma beszélt rumën nyelvnek alig teszi ki *egy ötöd* részét, vagyis, hogy a rumën nyelvet *négy ötödrészben* nem román anyag alkotja. Az eredeti román s az idegen anyag arányának e különbsége a romanismuson belül egyedül áll.

A rumënség az összes új-román nyelvek közt legkevesebbet örökölt román forrásból s jóval mögötte áll a svájczi rhäto-rumonsch vagy az olasz friauli tájszólá-

sának is, melyek a latin nyelvterület legszélső határait képezik a Nyugaton.

A nélkül, hogy e helyen e jelenség értelmezését érinteni akarnók, csoportosan, a fogalmak rokonsága szerint állítjuk össze a rumën nyelv román anyagának egy részét, nem törekedve a teljességre, inkább a szavak *tartalmi színvonalának* mértékét véve irányadónak.

Természetes, hogy a rumën nyelv megitélésével a *népnyelvből*, illetőleg a *történeti* rumën nyelvek azon állapotából kell kiindulnunk, mely a *modern* irodalmi kort megelőzte.

A mai rumën népnyelv s a rumën irodalmi nyelv a XVIII. századig az oláhság nyelvi fejlődésének természetes állapotát tünteti fel, míg a XIX. század elején megindult új irodalom egész tömegeit vette fel olyan latin-olasz elemeknek, melyek a rumën nyelv anyagához *sohasem* tartoztak s azokat a rumën kiejtéshez idomítva, az *eredeti* román anyaggal vegyitette össze.

Az irodalmi rumën nyelv mesterséges latinizmusát, mint a nyelv belső életével organikus összefüggésben nem lévő anyagot mellőzve: az oláh nyelv történeti szókincsének legkritikaibb forrásából, Cihac „Dictionnaire d'etimologie daco rumain" című nagy művéből állítjuk össze az alábbi szócsoportokat:

Az ember és testi élete: Om (homo; uomo, omo) = ember: maskur (masculus) = him; kap (caput; capo) = fej; korp (corpus; corpo) = test; okju (oculus; occhio) = szem; limbä (lingua) = nyelv; gurä (gula; gola) = száj; ureke (orecchia) = fül; barbä (barba) = szakáll; facä (facies; faccia) = arcz; frunte (frons; fronte) = homlok; brac (bracchiuum; brazzo) = kar; mënä (manus; mana) = kéz; ženunke (genuculum; genocchio) = térd; picor (petiolus; pecciuolo) = láb; dinte (dens; dente) = fog; dežet (digitus) = ujj; ungijä (ungula; unghia) = köröm; inimä (anima) = szív; sënže (sanguis; sangue) = vér; pele (pellis; pelle) = bőr; vënä (vena) = ér; sën (sinus) = kebel; plämëne (plumen) = tüdő; mäduä (medulla) = velő; karne (caro; carne) = hús; os (ossis; osso) = csont; viacä (vita) = élet; moarte (mors; morte) = halál; našćere (nasc-) = születés; sänätate (sanitas; sanitate) = egészség; somn (somnus) = álom; sudoare (sudor; sudore) = izzadság; lakrimä (lacrima) = könny; paš (passus; passo) = lépés; foame (fames; fame) = éhség; sete (sitis) = szomjuság.

Természet: látható világ: lume (lumen) = világ; pämënt (pavimentum; pavimento) = föld; cër (coelum; cielo) = ég; kukurbäu (concurveus) = szivárvány; soare (sol) = nap; lunä (luna) = hold; stjauä (stella) = csillag; razä (radius; razzo) = sugár; umbrä (umbra) = árnyék; fok (focus; foco) = tűz; apä (aqua) = viz; fulžer (fulgur) = villám; furtunä (fortuna) = forgószél; fum (fumus; fumo) = füst; ploje (pluvia) = eső; roauä (ros) = harmat; vënt (ventus) = szél; brumä (bruma) = köd; ňauä (nix; neve) = hó; munte (mons; monte) = hegy; pädure (padule) = erdő; këmp (campus; campo) = mező; prat (pratum) = rét; riëu (rivus) = patak; undä (unda) = hullám; maržine (margo; margine) = szél, határ; lok (locus; loco) = hely; vale (vallis) = völgy.

Állatok és állattenyésztés: vitä (vita; vitula) = állat; vicäl (vitulus) = borjú; päkure (pecus; pecure) = szarvasmarha; vakä (vacca) = tehén; berbeče (vervex; berbice) = ürü; bou (bos; bue) = ökör: korn (cornu) = szarv; kal (caballus; cavallo) = ló; japä (equa) = kancza; kaprä (capra) = kecske; pork (porcus; porco) = sertés; oaje (ovis) = juh; këne (canis; cane) = kutya; lënä (lana) = gyapjú; lapte (lac te) = tej; kaš (caseus; cascio) = sajt; gäjinä (gallina) = tyúk; lup (lupus; lupo) = farkas; urs (ursus; orso) = medve; vulpe (volpe) = róka; čerb (cervus; cervo) = szarvas; korb (corvus; corbo) = holló; porumb (palumbus) = galamb: ou (ovum; ovo) = tojás; pešče (piscis; pesce) = hal; šoareče (sorex) = egér; šerpe (serpens) = kigyó; furnikä (formica) = hangya; verme (verme) = bogár; mjere (mel) méz.

Növények: arbure, arbore (arbor; arbero) = fa; frašin (fraxinus) = kőrisfa; floare (flos; flor) = virág; foaje (folium; foglia) = levél; frunzä (frons) = lomb; frupt (fructus) = gyümölcs; fën (fenum; fieno) = széna; gräu (granum) = búza; orz (hordeum; orzo) = árpa; lemn (lignum; legno) = szárazfa; jarbä (herba; erba) = fű; plantä (planta) = ültetvény; mär (malum; mala) = alma; prun (prunus) = szilva; burete (boletus; boleto) = gomba; rädäčinä (radix; radice) = gyökér; vjargä (virga) = vessző; kärbune (carbone) = faszén; venin (venenum; veneno) = méreg; oleu (oleum; olio) = olaj; urzëkä (urtica) = csalány.

Ásványok: pjaträ (petra; pietra) = kő; sare (sal) = só; aur (aurum) = arany; aržint (argentum) = ezüst; aramä (aeramen; rame) = réz; fer (ferrum; ferro) = vas; plumb (plumbum) = ólom.

Család, rokonság: bärbat (barbatus) = férfi; mujere (mulier) = asszony; fämejä (femina) = nő; pärinte (parens; parente) = szülő; fečor, fečoarä (fanciullo, fanciulla) = fiú, leány; fiu, fijä (filius, filia) u. a.; frate (frater; frate) = testvér; sorä (soror; sorore) = nővér; nuntä (nupta) = házasság; nume (nomen; nome) = név; vergurä (virgo; vergine) = szüz; tënär (tener)

= ifjú; unkj (avunculus) = unoka; väduv (viduus; vedovo) = özvegy.

Állam-, társadalmi élet: ëmpärat (imperator) = császár; carä (terra) = ország (föld); cetate (civitas, -tate) = vár, község; vecin (vicinus; vicino) = szomszéd; soc (socius) = társ; domn (dominus; domino) = úr; doamnä (domina) = urnő; serb (servus; servo) = szolga; popor (populus; popolo) = u. a.; drept (directus) = jog; judeče (judex; giudice) = biró; faur (faber) = kézmüves; negucätor (negotium) = kereskedő; maćelar (macellarius; macellaro) = mészáros; dätor (debitorius; debitore) = adós; pače (pax; pace) = béke; armä (arma) = fegyver; säžetä (sagitta) = nyil; luptä (lucta) = harcz; oaspe (hospes; ospe) = vendég; žok (jocus; giuoco) = játék.

Anyagi müveltség: kasä (casa) = ház; kurte (corte) = udvar; lukru (lucrum) = munka; poartä (porta) = kapu; ušä (ostium; uscio) = ajtó; ferastä (fenestra) = ablak; činä (coena; cena) = estebéd; pëne (panis; pane) = kenyér; fäinä (farina) = liszt; skaun (scamnum) = szék; fëntënä (fontana) = kút; moarä (mola) = malom; punte (pons; ponte) = hid; kejä (clavis; chiave) = kulcs; secërä (secare) = sarló; čimpoajä (symphoneus; sinfonia, sampogna) = csimpolya; pjaptën (pecten) = fésü; žug (jugum; giogo) = iga; amnar (igniarium) = tüzkő; inel (anulus) = gyürü; ak (acus) = tü.

Idő, időbeosztás: tëmp (tempus; tempo) = idő; an (annus; anno) = év; lunä (mensis) = hónap; zëuä (dies) = nap; astäz (hodie) = ma; mëne (mane) = holnap; jer (heri; jeri) = tegnap; dimiñacä (di mattina = reggel; sarä (sera) = est; noapte (nox; noctem) = éj; primävarä (primavera) = tavasz; varä (vera) = nyár; toamnä (auctumnum; autunno) = ősz; jarnä (hibernum; inverno) = tél.

Elvont fogalmak: minte (mens; mente) = ész, értelem; vërtute (virtus) = erő, bátorság; dor (dolor) = kivánság; feričire (felix; felice) = boldogság; parte (pars; parte) = rész; räbdare (re-obducare) = türelem; vorbä (verbum) = beszéd; žurämënt (jus, juramentum) = eskü; ënväca (vitium) = tanit; (ënväcätor = tanitó).

Igék: väd, väz (video) = lát; vorbesk (verbum) = beszél; zëk (dico) = mond; adog (adaugio) = növekszik; aflu (afflare) = talál; aleg (eligo) = választ; ard (ardeo) = ég; askult (ascultare) = hall; arunk (abruncare) = vet, dob; aštept (adspectare) = vár; aud (audio) = hall; bat (batuo) = üt; beu (bibo) = iszik; mënk (manducare; mangiare) = eszik; kresk (cresco) = nő; kužet (cogito) = ért; kunosk (cognosco) = ismer; kurg (e urro) = folyik; dau (do, dare) = ad; dorm (dormio) = alszik; duk (duco) = megy; fak (facio) = tesz; fug (fugio) = fut; jert (liberare, libertare) = megbocsájt; ëncep (incipio) = kezd; merg (mergo) = megy, jár; mestek (masticare) = kever; mulg

(mulgeo) = fej; nask (nasco) = születik; perd (pierdo) = veszt; rog (rogo) = kér; asamën (assimilare) = hasonlit; učid (occido) = öl; skimb (excambiare) = vált: šez (sedeo) = ül; štiu (scio) = tud; tak (taceo) = hallgat; ujt (oblitare) = felejt; kumpär (comparare) = vesz, vásárol.

Melléknevek: nou (novus; nuovo) = új; vekj (vecchio) = régi; bätrën (veteranus) = öreg; adevärat (verum; vero) = igaz; amar (amarus; amaro) = keserü; dulče (dulcis; dolce) = édes; kurat (curatus; curato) = tiszta; fârte (fortis; forte) = erős; frumos (frumosa) = szép; gros (grossus; grosso) = vastag; subcire (subtilis) = vékony; ëngust (angustus) = szük; lung (longus; longo) = hosszú; mik (mica) = kicsi; mjez (medius) = középső; mult (multus; molto) = sok; plin (plenus) = tele; reče (recens; recente) = friss; bun (bonus) = jó; räu (reus; rio) = rossz; skurt (curtus; corto) = rövid; tärzëu (tardivus) = késő; tot (totus) = egész; trist (tristis) = szomorú; alb (albus; alba) = fehér; negru (niger; negro) = fekete; verde (viridis; verde) = zöld; galbän (gilvus) = sárga; kald (calidus; caldo) = meleg; frig (frigidus) = hideg; uskat (exsucare) = száraz.

Számnevek: unu, doj, tri, patru, ćinč, šasä, šapte, opt, noauä, zeče. (1—10.)

Névmások: jeu, tu, jel; noj, voj, jej (én, te, ő; mi, ti, ők); mije, cije, luj; noauä, voaä, lor (nekem, -ed, -i; -ünk, -tek, -ik); meu, täu, säu; nostru, vostru, alor (enyim, tied, övé; miénk, tiétek, övék.

Segédszók: akum (most), aič (ecce hic) = itt; apoj (ad post; poi) = majd; kënd (quando) = mikor; kare (qualis; quale) = ki; käträ (contra) = felé; kët (quantus, quanto) = mennyi; čine (qui; chi, sardin. dial. chini) = ki, kicsoda; färä (foras, foris = extra) = nélkül; ën (in) = -ban, -ben; ënnainte (előtt); ënkä (anche) = is; ënträ (intra) = között; ënnuntru (inter; entre) = bennt; žos (deorsum; giuso) = fennt, fel; lëngä (longum) = mellett; aproape (prope) = közel.

***

A rumën nyelvet vizsgálva, négy sarkalatos tétel birtokába jutottunk:

1. hogy a rumën nyelv három ága csak egy helyen keletkezett;

2. hogy a rumën nyelv az olaszszal magyarázandó;

3. hogy a rumën nyelv szerkezete nem felel meg a nyugati román nyelveknek;

4. hogy a rumën nyelv eredeti anyaga az összes román nyelvek közt a legszükebb terjedelmű.

II. FEJEZET.

DÁCZIAI EREDETŰ-E A RUMËN NYELV?

Megismerkedve a rumën nyelvágakkal, azok közös fejlődésének szükségére jutottunk. Ez eredmény a problémának egységes jellemet ad, s a figyelmet egy központ felé irányozza, arra t. i. *hol kell a rumën nyelvek közös fejlődését s elágazások kiinduló helyét* keresni?

Az elmondottak e kérdésre nézve bizonyítékokat még nem tartalmaznak. Előző tájékozódásunk szerint a rumën nyelv épen úgy keletkezhetett Dácziában, mint a Balkánon; annyit azonban tudunk már, hogy bárhol keletkezett is, az elágazó hajtásokat közös gyökerekre kell visszavezetnünk.

Tartsuk meg a historiai rendet s induljunk ki Bonfinius tudományából s lássuk a rumënség dácziai eredetének theoriáját.

****

Időszámitásunk I-ső századában a Földközi-tengert környező összes területek Rómát ismerték uruknak. Britanniától a Duna hosszán a Fekete-tengerig, az örmény felföldtől az Eufrát és Tigrisig, a Nilustól az Atlas hegységig mindennek *római* volt a neve.

A rómaiság sok százados történetének, a birodalom szakadatlan növekedésében nyilatkozik legkiválóbb egyéni vonása. Első hódítmányai voltak az olasz szigetek: Siczilia, Sardinia, Corsica, melyek 241—231. Kr. e. években hódoltak meg; aztán Hispánia lett római birtok (197. Kr. e.), majd Gallia Narbonnensisbe (120. Kr. e.), s belső Galliába hatolt a római (50. Kr. e.) s felvitte a birodalom határait Belgiumba s a Rajna vonalát biztosította magának, aztán Rhetia és Noricum (15. Kr. e.) hegyvidékei lettek rómaiak, végre Britannia hódolt meg (43. Kr. u.)

Míg a légiók nyugat s északon bővítették a birodalom határait, a *hajóhad* Karthágóval mérkőzött meg. A hatalmas pún telep 146-ban Kr. e. adta meg magát a rómainak, ki most Afrika kulcsát szerezte meg, s a

Földközi tenger urává lett. Még a Karthágóval folytatott küzdelmek közben lép a római görög területre, s 167—59. (Kr. e.) évek között küzd az illyrek földjeiért (Dalmátia, Liburnia), 146-ban pedig Makedoniát, Acháját fogja be a birodalom keretébe. Csakhamar behatol Kis-Ázsiába, Syriába, s gyorsan hódít össze minden területet Mesopotámiáig.

Görögország eleste után fokozatosan a Dunáig halad a római hódítás, nyomán a mösiai provinciák (29. Kr. e.), Pannónia (10. Kr. után) akulnak meg.

***

Róma területén sok nyelvet beszéltek s a társadalmi, műveltségi állapotok a legváltozatosabb képet mutatták.

Hispániában az *iber* népeket, a mai quipuscoa-k vagy báskok őseit találta a római, kik ma a Pirénnékben alkotnak kis nyelvszigetet. Mögöttük a *kelta* vagy *gall* népek laktak, kik Észak-Spanyolországtól Frankhonon át Skóciáig s a Duna hosszán be Lombardiába, fel a cseh hegységek s Thüringiáig, továbbá Pannonia felől le a Száváig, sőt azon túl a mai Szerbiába értek le. Ez időben a gall-kelta nyelvek voltak Európának legelterjedtebb nyelvágai. E nagy népcsaládnak ma már csak töredékei vannak meg: Bretagne, Irrland, Walesben s a skót hegyek között.

Velenczétől az adriai tenger partjainak hosszán le Maczedoniáig *illyr* népek éltek (venéták, istrok, dalmaták, antariótok, dessaretek, pirusták, epiróták) többnyire pásztorkodó, s a partokon kalózkodó népek. Egyenes utóduk a mai albán nép.

Az illyrek mögött *thrák* népfajok éltek görög civilizáczió hatáskörében, rokonaik a dákok Dunántúl laktak, s még tátovirozták magukat. A görög czivilizáczió közéjük is eljutott. Erdélyben találjuk nagy számban az úgynevezett barbár pénzeket, melyek makedoniai Fülöp és Nagy Sándor tetradrachmái után vannak öntve. Gazdag aranyékszereik kihívják a figyelmet.

A Balkán-félsziget déli részein görög világ volt, ez kihatott Kis-Ázsiába a *frig-lid* népek közé. Ezektől délre a *sémita* népek nagy családja lakott s leért az arab-félszigetre. A Földközi-tenger ázsiai partvidékein a *syriaiak*,

púnok müveltsége ismeretes; a púnok az első hajókozó népe Európának. Ők alapítják Karthágót Afrikában. Syriában Tadmor nagy karaván állomás, mely a Földközi-tenger kereskedelmét Indiával kötötte össze.

Aegyptomot, a piramisok országát *hamíták* lakták, a partokon pedig görög városok virágoztak. Innen a parthosszán, a karthágói púnokon kivül, *numidák* és *mauretánok* (Marokko) laktak, kik a hamita népek közé tartoznak.

***

A II. század elején tehát a római birodalom határát északkeletfelé a Duna képezte. A Dunán túl a Tiszáig jazygok, a mai Erdélyben s Oláhország síkjain dákok, Moldvában s azontúl az orosz alföldön a germán bastarnok és sarmat törzsek tanyáztak, így a roxalánok, kik olyan lovas nép voltak, mint a mai déloroszországi kozákok.

A birodalom védelmét az Aldunán két légió tartotta kezében, mely a dunántúli barbarokkal szemben alig volt elégséges, hogy a határok nyugalmát biztosítsa. Alkalmas erősségek hiánya. s a Nero halála után kitört zavarok, melyek miatt a mösiai legiók kétszer is elvonúltak Itáliába, alkalmat nyujtott a roxalánok, dákok, majd a jazygoknak, hogy átlépve a Dunán Moesiában pusztítsanak. Vespasianus császár látva a dunai vonalon növekvő veszedelmet, a Moesiában állomásozó két legióhoz, még kettőt rendelt Dalmátiából, melyek most a part mentén foglaltak állást.

Dácziában ekkor egy hadra termett kiváló férfiú, a Dekebalnak nevezett dák király uralkodott, ki nem kevesebbet tervezett mint azt, bogy birodalmának határait *átvigye a Dunán,* hogy Moesiát, Thrákiát kárpáti országával egyesítse. Haderejét római mintára szervezve a fajrokon jazygekkel s parthusokkal is szövetkezett, kiknek támogatása mellett Moesiába tört. Oppius Sabinus, a tartomány helytartója fogadta el a támadást, mely a rómaiak hátrányára dőlt el; maga a vezér is a csatatéren maradt, s a római táborhelyek egész sora esett a dákok kezébe.

A rómaiak veresége ismétlődött, midőn Cornelius Fuscus a legiókat átvezetve a Dunán, a dákokat az oláh alföldön megtámadta; mint Oppius Sabinus, ő is elesett

az ütközetben. Utóda Julianus Tapaenál nagyobb győzelmet vett ugyan a dákokon, ez azonban nem volt elég arra, hogy a birodalmi határok nyugalma helyreálljon. Mindinkább érezhető volt annak szüksége, hogy Dekebal uralma teljesen szétszórassék, s hogy Róma a dák területeket a birodalomba keblezze.

Midőn a császári trónt, az egész lényében katona Trajanus foglalta el, a viszonyok oda fejlődtek, hogy a támadás Róma részéről kikerülhetlen volt.

Trajanus a 101-ik év tavaszán kezdette meg hadi műveleteit. A Dunát Viminatium alatt átlépve, a dák főváros Sarmizegetusae ellen vezette hadait. Dekebal és Trajanus közt heves küzdelem feljlett ki, melyben a szerencse lépésről lépésre Trajanusnak kedvezett; a dák erődők egymásután estek el, a dák csapatok egymásután verettek szét, úgy hogy a dák királynak nem maradt egyéb hátra, mint a meghódolás, lemondás a független hatatalomról s Róma souverenitásának elismerése.

Dekebal színleg elfogadta a föltételeket s Sarmizegetusaeban római helyőrség helyezkedett el. Kitünt azonban nemsokára, hogy Dekebal meghódolásával a viszonyok nincsenek rendezve.

Tovább is fenntartotta összeköttetését barbar szövetségeseivel, s azon kötelezettségének sem felelt meg. hogy erődeit a rómaiak előtt megnyitja.

Traján császár nem türhetve Dekebal magatartását, ujra haddal indult ellene, háromfelől támadva meg saját területein. A hadak egyik része a Dunán nehány év előbb épített hídon vonult át, s az Olt folyó mentén, a vörös-toronyi szoroson át sietett Sarmizegetusae ellen.

Dekebal látva, hogy bukásának órája ütött, önkezével vetett véget életének.

Dácia 107-ben római tartománnyá lett. A császár azzal kezdte meg intézkedéseit, hogy a dákok jó részét, melyekben a provinczióra nézve veszedelmes, és a civilizáczióra képtelen elemeket látott, kiűzte a tartományból s csak azokat tűrte meg, kik mint letelepedett városi lakók, törekvéseinek útjában nem állottak.

***

Trajan meghódítva a dák földet, a birodalom határait a Kárpátok hegylánczáig terjesztette ki, az orosz alföld felé pedig a Pruthtól a tengerig, majd a Pruth és a Dnjeszter között huzatott vallumokat.

A légiók az aldunai vonalról most már Erdély, s a mai Bessarábiába húzódtak fel a határok védelmére.

A nemes érczek és sóban gazdag provinczíában gyarmat gyarmat után alakúlt, többnyire régibb autochthon telepekre feküdve. De alakúltak uj coloniák is, bányásztelepek töretlen talajon, a provinczia teljesen néptelen vidékein.

Coloniák Erdélyben: [1]) Napoca (Kolozsvár), Potaissa (Thorda), Sarmizegetusa (Várhely), Apulum (Gyula-Fehérvár), Germizara (Algyógy), Alburnus Maior (Abrudbánya, Verespatak), Ampelum (Zalathna), Salinae, Brucla (Maros-Ujvár, Nagy-Enyed), Porolissum (Mojgrád), Largiana (Zutor), Resculum (Sebes-Városalja), Optatiana (Magyar-Gorbó), Cedoniae (Nagy-Szeben).

A magyar alvidéken: Ad Mediam (Mehadia), Tzierna (Orsova), Berzovia. [2])

Ez a római birodalom fokozatos növekvésének és a

[1]) A colonia szót nem római államjogi, de ethnografiai értelemben használjuk (= telep): Erdély római helyei állásukat s hatáskörüket tekintve: vicus, pagus, municipium és colonia voltak, a minek részletezése nem tartozik ide. Coloniák csak Sarmizegetusa, Apulum, Napoca, Potaissa, Porolissum, Malva, Drobetae Tibiscum.

[2]) A két utóbbi helynév nevezetes tájékozódást nyujt Dáczia római kori ethnografiai viszonyaiban. Az irók az erdélyi régi lakosságot gétának vagy dáknak nevezik, a kik minden bizonynyal az iráni nyelvcsaládba tartoztak, tehát a persák, örményekkel, a Kaukázusban élő ironokkal (osset) a déloroszországi skythák egy részével voltak rokonok, s külön csoportot képeztek a balkáni illyrséggel szemben, mely a régi pelasg és itáliai őslakosság csoportjába tartozik. A dácziai két helynév: Tzierna, Berzovia biztos jele egy nagy ethnografiai változásnak: a szlávok e nyomok értelmében e korban már ellepték Erdély hegyvidékeit s az Aldunáig értek le. A két helynév kétségtelen szláv eredetü: feltehetjük, hogy a római colonisatio idejében az egész Dáczia területén szláv rétegek hálózták be a régi dák földet, melynek eredeti iránisága valószinüleg már a római korban elfoszlott a szláv elemekben.

legkeletibb európai tartomány — Dáczia — megalakulásának röviden egybefoglalt képe.

A római történetirás művelői nagy és kis nevek, ó és új iskolák általában a birodalom növekvésének s a latin nyelvnek s a római intézményeknek terjedésével magyarázzák a *latin fajnak kibővítését,* az új-latin v. *román nyelvek alakulását* s meggyökerezését a hódolt területeken.

Százszor és százszor leirt jelszó, mely Claudius császártól származik; hogy: „Non Romanum jure esse, qui sermonem eum nesciret;“ — a latin hivatalos nyelvnek világszereplése, a „római“ fogalom általános jogi és kulturális értelme, a mit Claudius császár szavai kifejeznek: a történetirók szemében azzal a processussal látszik azonosnak lenni, a mit a nyelvészek „romanismus“ névvel neveznek.

Ilyen értelemben az ethnografiai rómaiság, a hódítások menete szerint, folyton és szakadatlan bővült tovább a barbar nyelvek assimilálása útján, melyek a latinság hatása alatt idomulva, újabb és újabb nyelv-árnyalakokká fejlődtek s az anyaország latinságával folytak össze.

E felfogás szerint a birodalom összes területei belejutottak a romanismus bűvkörébe; minden római terület alkalmas volt új-latin nyelvek megalakulására s tovább fejlődésére.

Az oláhság dácziai eredetének theoriája is e bázisra van fektetve.

A rómaiság a Kárpátok vidékével egészülve ki, Erdély területén is római élet fogamzott meg; a legiókban s a tartományi hivatalokban a latin nyelv lett általános, a jogi intézmények Dácia régi és új lakosságát füzték össze egy egységbe; katonai és kereskedelmi útak nyiltak, a folyóvizek felhasználásával a közlekedés és üzleti forgalom széles területet nyert, só és aranybányák, aranymosók fogtak a természet kincseinek kiaknázásához, városok, fürdők épültek, amfiteatrumok mutatták látványosságaikat, latin iskolák nyiltak a városokban, Róma cultusai találtak új otthonokat, új hivőket.

Egyszóval, Dáczia egész rendszerében, olyan római tartomány lett, a minő Rhetia, Achaja, Syria vagy bármely más tartomány.

A latin nyelv, mely Dácziában is főeszköze volt a

tartomány kormányzatának, a municipiumok és coloniák intézményeinek, a védelmi erő rendszerének: e felfogás szerint barbarok tömegeibe hatolva, behálózta a bennszülöttek nyelvterületeit s nivellálva a vegyes elemeket, egy provinczialis latin nyelv alakult, megszineződve úgy, a mint a közélet latin nyelve (lingua rustica) a bennszülött idiomákkal találkozott s összeszövődött.

Ez a provinczialis új latinismus volna *a rumën vagy oláh nyelv.*

A romanismusnak eszerint Dácziában gyorsan kellett végbemennie! A dácziai tartomány nem volt hosszú életű. Alig hogy a Maros vidéke s a Szamosmente benépesült, s Róma műveltsége tűzhelyeket talált, rövid másfélszázados fejlődés után a tartomány életében válságos fordulat állt be.

A III. század végén ugyanis a *góthok* jelentkeznek Dáczia mögött. A germánság ez ága a Balttenger felől indul meg s Lithvánián és Lengyelországon át leér a Krimig s körülfogja Dácziát. A góthok mögött a *hunnok* nyomulnak előre, űzve maguk előtt a germánt, melynek mielőbb be kell törnie Dácziába.

Az állapotok csakhamar tarthatatlanok; a beütések egymást érik, a legiók nem képesek az árnak ellene szegülni, mígnem Aurelianus császár látva a provinczia bekövetkező sorsát, kivonja hadi és polgári elemét, kitelepíti Moesiába, mely azontúl Dacia Aureliana nevet visel.

A góthok szétáradásával, Dáczia elveszti ugyan politikai állását, de az ethnografiai állapot tovább fönnáll gondolják és tanitják azok, kik az oláh nemzet keletkezését a római Dácziával kapcsolják össze. Szerintük a városok lakossága kivonul ugyan a Dunán-túli tartományokba, de a köznép, *a románisált ős lakosság,* mely helyhez volt kötve, öröklött telepein marad, s a barbár germánság elől *hegyekre s erdők mélyébe* menekül, s hozzáférhetlen rejtekeiben marhatartást űzve él tovább.

Góthok után hunnok, gepidák, avarok nyomulnak a Kárpátok vidékeire, újabb és újabb keletű barbársággal árasztva el a dácziai római tartományt; az elzárkózott rómaiság nem vesz részt többé a mozgalmakban; nem közlekedve, még kevésbbé vegyülve a hódító elemekkel, zárt társadalmat képez a hegyvidékeken, itt tartja össze-

jöveteleit, üli meg ünnepeit, gazdaságának élve, melyet a népvándorlások zajában elrejt s megóv havasi falvai s legelőin.

Ez a magyarázata annak, hogy míg az Európán végig özönlött germánság az olasz, franczia, spanyol nyelvekre hatásait nyomta le (germán kölcsönszók): addig a dácziai rumën nyelvben ilyenek ismeretlenek.

A germán-hunn korszakot uj barbárság követte. A IX. század végén a *magyarok* jelennek meg, s a kárpáti országrészek urai lesznek. Leverve az itt-ott már előtünedezett római őslakókat (Gelu, Glád), s kiirtva a rumënség régi jogi intézményeit, szolgaságra vetették a római müveltség hordozóit. De később a XIV. század végén Moldvában és Havaselvén nagyobb erővel jelentkeznek Dácia románizált népei, vajdaságokat alapítanak s a rumën fajnak politikai jelentőséget biztosítanak ismét a Trajanus meghódította földön.

Igy védi meg s tartja fönn a rumën elem nemzetiségét másfélezer év viszontagságai között.

***

A fennebiekben nagy vonásokkal vázoltuk a continuitás elméletének egyik legújabb variátióját — a Xenopolét, itt-ott a logikai rend s az összefüggés érdekében kiegeszítve azt a nélkül, hogy azzal a dolog lényegén változtattunk volna.[1])

[1]) Xenopol ez elmélete egy régibb, a Thierrynél is található felfogást módositja. A római birodalom képe 351: „. . . Aurelianus . . . nem remélvén, hogy megtarthassa a góthoktól kelet felől a svévektől nyugat felől szorongatott Dácziát, melyet csak nagy haderök ráforditásával lehetett volna megvédelmezni: elhatározta annak odahagyását. Igy a birodalom határa, melyet Trajánus a Kárpátoknál tüzött ki, a Dunához helyeztetett vissza. E nagy esemény, mely a dunántúli tartományt a barbárságnak engedte át, 275-ben történt. Azok a gyarmatosok, kik óhajtották, átszállittattak Moesia egyik részébe, melynek büszkeségből az odahagyott tartomány nevét adták. Sokan azonban, ragaszkodva a földhöz, melyen születtek, inkább akartak ott maradni és élni a barbarok közt: s ezeknek utódai a fajoknak annyi váltakozásai és annyi forrongásai után, mely ama területeken végbe ment, egész a mi napjainkig fönntartották nyelvöket, mely a latinból eredt, sőt fönntartották még a római nevet is".

A rumënség continuitásának e felfogása, a találó magyarázat benyomását teszi az olvasóra.

A rumënségnek a góthok elől való elrejtőzése s a pásztori életviszonyok határai közt folyó zajtalan fejlődése stb. egészében véve a területi viszonyoknak s az oláhság egyéni typusának megfelelő magyarázat volna.

Erdély hegyvidékei, mint a hegyvidékek általában, alkalmasak arra, hogy egy-egy nemzettöredék a különböző népmozgalmak zajában egyéniségét meg tudja őrizni. Olyan mint egy bástyák alkotta vár, melyet az áradat körülfoly, árkain át-átcsap, de falain megtörnek hullámai, — elsiklanak, más irányt vesznek. Ilyen módon maradtak fönn a Kaukáz-hegység nemzetiségei: a cserkeszek, grúzok, abcházok, ironok; így ér le napjainkig a guipuscoák népe a Pirennékben, így Highlandban és Walesben a gélek egy-egy töredéke, mely manapság is küzd az angollal nemzetiségeért: — míg más fajokat s nemzeteket, melyek az özön útjába estek, elsodorták a népvándorlások. Így enyésztek el a déloroszországi skythák, így az északnémetországi, elbei szlávok a régi poroszok, s annyi más nép, melynek csak neve s hire maradt reánk.

E felfogás azonban csak a szemet elégíti ki, de minden ízében ellenkezik a történeti s nyelvészeti kritikával. [1])

Gibbon, Thierry, Mommsen, úgy mint az oláh írók, két fontos momentumot hagynak számításon kivül:

1. Dáczián nem volt romanismus, mert colonusai nem beszélték az itáliai lingua rusticát, s ha beszélték azt, csak mint *tanult nyelvet* vitték Erdélybe.

2. Ha Dácziá területén uj-román nyelv fogamzott volna meg, ennek a latinság III. századbeli alakjából kellett volna kiválnia.

A két fő ellenvetést külön-külön tárgyalom:

---

[1]) Már az a mesterkéltség, a mivel Xenopol (Les Roumains au moyen age 167 -199) a makedoniai és erdélyi oláh nyelv viszonyából háramló conzequentiák értékét leszállitani igyekszik, jelzi e felfogás kigondoltságát. Xenopol érezve a nyelvvallomások súlyát, a rumën dialectusokban külön-külön fejleményt akar láttatni.

I.

Az oláh nyelv nem keletkezhetett Dáciában azért, mert épen úgy, mint a nyugati román nyelvek (olasz, spanyol, franczia stb.), nem az irodalmi latin nyelvből, de egy átmeneti alakból (köznyelvből) fejlett, mely itáliai, illetőleg román fajú népeket feltételez. Hogy egy nyelv a növésre (belső fejlődésre) képes legyen, természetes feltétele, hogy egy népcomplexum egyéniségével, faji hovatartozásával függjön össze, más szóval, hogy élő nemzeti nyelv legyen, mely a fajjal születik, s a faj terjedésével bővíti határait.

Tanult nyelv, idegenek ajkán soha sem lesz nemzeti, mint a franzia a Levantén, hol az olasz mellett kulturtényező; míg flammand falvak a belga nyelvterülettel olvadnak össze az élet nyelve által, mely az asszimiliáczió segélyével hálóz be idegen elemeket.

A római birodalom területén is csak ott hajtott a lingua rustica új hajtásokat, hol *itáliai elemek,* vagy itáliai vérrel átjárt rómaiság telepedett meg, a lingua rusticát mint olyat beszélve, mely neki már *itáliai karaktert* adott.

Ott, hol a latin nyelv (akár az irodalmi, akár a népies) *tanult nyelv* volt, nem lehetett több a műveltség s a hivatalos közlekedés eszközénél. Mint ilyen csak lebegett a népek élete felett, de nemzetképző tényezővé nem vált. A római birodalom jó része, *csak annyiban* volt római, a mennyiben az állami intézmények keretében élt, a római czivilizáczió hatásait fogadta el, a nemzetközi forgalom főeszközének hódolt. A bennszülött népek nagy tömegei (mint a mai India hódolt népei az angollal szemben) nemzetiségi viszonyaikban sehol nem lettek megbolygatva, hol az itáliai népnyelv természetes asszimilácziójának nem voltak kitéve.

Az itáliai népnyelv határa pedig aránylag csak szűkebb körre szorult.

S ez nem is lehetett máskép.

Róma hódításai olyan gyorsan növesztették az államot, hogy az olasz elem azzal lépést nem tartott, de nem is tarthatott. A kis félszigetet nem lakta annyi nép soha, hogy feleslegéből az egész világnak juttathatott volna. Az olasz földről kiindult colonisatio csak a *szom-*

szédos szigetek és continensekre szoríkozott, s épen csak az első hódítások idején (Hispánia, Gallia, Dalmátia); a későbbi hódításokkal, midőn az állam roppant nagyra növekedve, annyi idegen népelemmel gyarapodott: a gyarmatosítás természetszerüleg meg is szünt itáliai kiváltság lenni, sőt ellenkezőleg több s több csatornából indúlt az ki, a szerencsekeresők özönét bocsátva, uj, gazdag tartományok felé.

Spanyolországba, melynek részei Baetica, Hispania Tarraconensis Kr. e. 197-ben lettek római tartományok, (mikor Itália még bőven rendelkezhetett belföldi elemekkel) a colonisatio rapid módon folyt. Gallia Narbonnensis is, mely 120-ban Kr. e. lett római tartomány, sűrűn fogadta magába az Italia felől áradó gyarmatosokat. Igy haladt a gyarmatosítás Aquitania, Gallia Lugdunensis tartományok s észak felé Helvétiába.

A *nyugaton* mindenütt itáliai elemek hálózták be a meghódolt földeket; colonia colonia után keletkezett, második Itáliát teremtve az ibérek, gallok földjén.

A latin elem térfoglalásával *nyugaton* a római faj ethnografiai területe kiszélesedett, az itáliai czivilizáczió új otthonokat talált.

Ismerjük Spanyolország nagy műveltségét: Cordova, Italica, Cadix iskoláit; Senecát, Lucanust, Martialist, Quintilianust.

Galliában is új latin kultura növekedett. A druidák földjén nagy latin írók születtek: Junius Posthumius, Numerianus, a Mamertiusok, Sidonius Apollinaris.

A mily nagy mértékű volt az olasz colonisatio nyugaton, oly gyenge volt az északi határokon, a Duna vonalán, a Balkán félszigeten, az egész Keleten s Afrika partvidékein.

Az Adrián túl csak *Dalmátia* vékony vonalán telepedett le sűrűbb olasz elem, birtokába véve a legszebb partvonalat, mely szinte kínálkozik, hogy Itália népesítse be.

Pannoniáig alig ért el az olasz, ott az irodalmi latint, de nem a lingua rusticát beszélték. Aquincum, Bregetium, Sabaria, Carnuntum utczáin a hivatalos latin mellett kelta szó hangzott, csak itt-ott találkozott egy-egy maroknyi olasz elem (kereskedő, iparos); a hadsereg és a

flotta a világ sokféle népéből állt, melyet csak a latin „commando“ tartott össze.

Ha a római birodalom tovább fönnáll: a romanizmus kétségtelenül szélesebb határokat ért volna. Noricum felől felhuzódott volna Vindobonáig és Carnuntumig, Gallia felől a britanniai kelta-skót területekre: irtva mindenfelé a germán-kelta barbarok nyelveit, melyet az Itáliában fejlett, s a római élet összes erejével rendelkező, anyagában gazdag, s az assimilátióra oly nagy mértékben képes lingua rusticának sehol sem tudtak volna ellenállani.

De bármily soká állt volna fenn a római birodalom, az itáliai nyelv soha sem töltötte volna be a határokat.

Mint a növényeknek elterjedési zónáik vannak, úgy a népeknek és nyelveknek is. A létezés miatti harcz a leghatalmasabbnak is korlátokat emel.

Az itáliai faj kiterjedésének határa az a vonal, melyet Dyrrhachiumtól huzunk a Száva torkolatáig, ezenfelül pedig a Duna vonala Sisciától Aquincumig. Ezt a területet előbb utóbb meghódította volna a lingua rustica. Dél-Tirolban az olasz nyelv ma is terjed, német területeket romanizálva.

Dalmátián túl azonban, hol a *görögség* területei kezdődnek: az olasz életnek véghatára van. A római birodalom idején Dyrrhachiumtól délre és kelet felé már csak szórványosan találjuk az olaszt, még a *latin irodalmi nyelvnek* sincs itt általános kelete s culturszerepét a göröggel kell megosztania.

Itt, nemhogy a lingua rustica enyésztette volna az autochthonokat, ellenkezőleg a megtelepedett itáliaiak is görögök lettek (Achaja, Thrakia, Moesia).

Illyricumon (Dalmátián, Liburnián) kivül az egész Balkán városi élete görög volt; a thrákok, epiroták, moesiaiak görög műveltség körében éltek; ilyen görög világ volt *Kis Ázsiában, Syriában* s *Afrika* keleti partvidékein is. A görög elem s a görög cultura oly erős keleten, hogy Aegyptom hivatalos nyelve a császárok korában is mindvégig a görög maradt. Afrika sémi területein pedig a latin és görög mellett a *pún nyelv* volt a műveltség nyelve.

Róma keleti provinczíái közt legkésőbbi alapítás

volt *Dáczia*. A jazygeken túl, a görög élet rayonjába eső Moesia, Thrákia mögött alakúlt az új provinczia, mely a Kárpátok helységeit, az Al-Duna völgyét foglalta el, s a Fekete-tengerig ért.

Itáliától messze s egy olyan században alakúlt az új tartomány, mikor a „római" már rég nem volt nemzetiség, mikor a nápolyi, kölni és damascusi polgár egyenlő joggal mondta el magáról, hogy: „romanus sum", mikor Itália már régen kimerült, semhogy új tartományokat népesíthessen, mikor a hadsereg, a hivatalok telisded teli voltak a provincziákon született emberekkel, maga a császár is hispániai, a ki idegen accent-al beszélt latinul; egyszóval, mikor az állam tetőpontját érte el annak az állapotnak, a mit cosmopolita jelzővel nevezhetünk meg.

Dáczián, bár hivatalos nyelve a latin volt, „rómaisága" oly kevéssé volt képes romanizálni, mint Achájáť vagy Aegyptomot; gyarmatosai sem itáliaiak, sem itálokkal keveredett nyugati elemek, hanem *ázsiai* eredetűek, a kik a latinsággal szemben ugyanazon állásban voltak, mint a középkori államok (angol, német, svéd, magyar, lengyel) művelt elemei, kik a czivilizáczió eszközével a latin nyelvvel élve, koruk olaszai, spanyoljai és franczia-val népségi tekintetben semmi közösségben nem állottak.

Közel kell járnom az igazsághoz, ha azt állítom, hogy a latin világ fogalma a római császárság idején lényegében nem volt más, mint a középkor latinsága. Egyiknek egységét az „állam", a másikét a „kereszténység" képezte. Mint ilyenek a népek életének csak külső alakot adtak.

Ilyen latin világ volt Dáczián.

Irókból és epigrafiai emlékekből tudjuk, hogy Dáczia lakossága a birodalom keleti feléből, különösen pedig Ázsiából sereglett össze, s ha itáliai eleme volt is (tisztviselők, iparosok, kereskedők), alig tett számot, a túlnyomó számú keleti városi lakosok között.

Eutropius írja (VIII. 3.), hogy: „Traianus Dácia victa ex toto orbe romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas".

A mit Eutropius általánosságban beszél, azt a dácziai kőfeliratok részletezik, kiszínezik. A dácziai epigrafiai

emlékekből azt tanuljuk, hogy Dáczia római colonusai leginkább *semita* népek voltak s pedig: syriaiak, palmyraiak, asianusok, commagéneiek, dolicheiek, — aztán a *frig* családból való mysiaiak, bythiniaiak, sőt kis-ázsiai *galaták* is (kik állitólag még a XIV. században is beszélték gall nyelvüket a kis-ázsiai Galatiában;) voltak azután nyugati kelták, görögök, afrikaiak s mint bányászok elgörögösödött pyrusták Dél-Dalmátiából.

Ez a soknyelvű nép pedig dák és szláv területen van elszórva. Legtöbbje a latin hivatalos nyelvet érti, otthonában pedig beszéli mindenki a maga szülőföldének nyelvét s szülőföldének cultusaiban él.

Mint Damascus, Aleppo, Palmyra, Pergamum utczáin: a dácziai városokban is különféle ázsiai idiómákat s az Ázsiában divatos görög nyelvet beszélték; a népek szokása s gondolkozásán ázsiai traditiók nyilatkoztak, melyek sajátos színt adtak annak az általános rómaiságnak, a mit az állam ruházott polgáraira.

E sajátos szellemi élet Dáczia területén az ázsiai vallásokban nyilatkozik legszembeszökőbben, melyek központja a *parsi dualismus:* Ormuzd és Ariman cultusa s az ebből származott cultus árnyalatok voltak, melyek a rómaiság idején a földközi tengertől Indiáig a keleti ârjaság területét behálózták; e cultus mellett a sémi cultusok virágoztak Dácziában, fajilag kétfelé osztva a lakosságot, a szerint a mint az Ázsiából az északnyugati ârja, vagy a délibb semita területekről huzódott az új provinczіába.

Lássuk különben a dák provinczia ethnografiai képét részletesen a *feliratos emlékek* világánál.

Maga a tartomány fővárosa *Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusae* vegyes népnyomokat mutat. A lakosság törzsét alkalmasint *dákok* képezték, kik a hódoltság idején is beszélték régi nyelvüket. Ilyen dák lakosoknak kell tekintenünk a feliratos emlékeken megnevezett C. Bovipal Symphorus, Aelius Andena s másokat, kik latinos-görögös neveikben is emlékeztetnek barbar eredetükre. A Bovipal név dák eredetre utal s a Dekebal-lal hasonlítható. Hasonló végzetű nevek különben szarmát-jazygthrák területen gyakoriak; a *pal* vagy *bal* szó Müllenhof szerint az iráni nyelvekből magyarázható s „urat" jelent.

Sarmizegetusae sűrű autochton elemére emlékeztet

a belföldi cultusok sokféle emléke is: I·O·M·TERRAE DACIE (C. J. L. 1351) DII·DEAE DACIARVM (C. J. L. 1063) GENIVS DACIARVM (C. J. L. 993) stb. Sajnos, hogy a neveken kivül egyéb tudomásunk nincsen az autochthon lakosok vallásos fogalmairól.

Dákokhoz *görögök* járultak Sarmizegetusaeban, a mit görög személynevek (Theophilus, Eücharistus, Afrodisia), görög feliratok s görög területen divott cultus-emlékekből tudunk. Egy kőemlék (C. J. L. 1422) *ΑΓΑΘΗΙΙΙω· ΚΑΙ ΥΓΙΕΙΑ· ΘΕΟΙΣ· ΦΙΛΑΝΘΡΟΠΟΙΣ* feliratot visel, egy másik kőemlék a görögök által *Ανικητὸς* (Invictus) név alatt tisztelt Mythrasnak van szentelve: SOLI INVICTO· MITRAE· ANICETO, mely alatt a görög Hermadius nevet olvassuk. Görög lakosokra emlékeztetnek Sarmizegetusae romjai közt talált mozaikképek feliratai mint: *ΠΡΙΑΜΟΣ, ΑΧΙΛΛΕΥΣ, ΑΥΤΟΜΕΔΩΝ* (Ackner 192), továbbá a *pergamumi* Aesculap és Higiea tiszteletére emelt szentély (C. J. L. 1417a).

Sarmizegetusae új colonusainak legnagyobb része azonban *iráni* és *syriai* eredetű volt, kiknek a Mythras-tisztelet s más ázsiai cultusok nagymértékü szerepe tulajdonítható.

Egy kőemléken a Cautus Pates vagy Cautus Pater névvel (Mythras melléknevével) találkozunk, [1]) egy más kőemléken a sarmizegetusaei Mythraeumból, a napisten ázsiai synonymáját találjuk a NABARZA nevet, [2]) melyet gróf Kuun Géza a persa nabard = harcz, nabarza = erős, vitéz szavakkal egyeztet.

A persa eredetű mithriatikus emlékekkel a sémi cultusok elterjedése versenyez a dák fővárosban. Egy Várhelyen (Gredistyén) talált kövön (dévai muzeum) DEO SOLI MALAGBEL istenség nevét olvassuk, egy másik kőemlék (szintén a dévai muzeum birtokában) a syriai istenneveknek egész sorát tartalmazza: DIIS· PATRIIS· MALAGBEL· ET BEBELLAHAMON· ET BENEFAL· Es MANAVAT.

---

[1]) Torma. Inschriften aus Dacia. Benndorf Mittheilungen. 1882. 41. sz.

[2]) U. o. 42.

E feliratos emlék istennevei sémi eredetűek;[1]) Malagbel = מלך בל (malag-bel) Bebellahamon (Bellahamon helyett hibásan) (Ba'al és Chammôn), = בל és המון Benefal = fönicziai Penebal, פני בעל (Ba'al arcza), Manavat pedig a Manât (szerencse asszonya) plurális formája.

E kőemlék szövegében, a syriai isteneknek áldozó P·AEL·THEIMES II vir nevéből is kiviláglik, minő elem lakja Sarmizegetusaet? Theimes latinosított alakú sémi személynév: תימא, mely ázsiai sémi feliratokon gyakori.[2])

Egy más, Sarmizegetusae romjai közt talált feliratos kőemléken *Elius Theimes* és leánya *Boibol* neve fordul elő.[3])

A provinczia székhelyétől északra jelentékeny colonia volt *Germizara* (Algyógy). Maga a név iráni eredetű s gróf Kuun Géza szerint gyógyfürdőt jelent: germa-zera. Nem lehet megállapítani, vajjon Germizarát a római colonisatio már Dácziában találta-e, vagy ázsiai colonusok alapították? Első esetben becses adat a dák nyelv közelebbi meghatározásához, másik esetben újabb bizonyíték arra, hogy az ázsiai gyarmatosok Dácziában is éltek honi nyelveikkel. Germizara lakosai közt különben feliratos emlékek szerint is találunk ázsiaiakat *Galatiából*, kiknek itt egy úgynevezett collegiumuk (C. J. L. 860. COL. GALATARVM), iparos-szövetkezetük volt.

Germizara szomszédságában virágzott a gazdag *Apulum* (Gyulafehérvár). Apulum neve Apuliára emlékeztet, a mi azonban csak hivatalos elnevezés, a nélkül, hogy abban apuliai olaszok telepedését kellene látnunk. V. ö. az amerikai Egyesült-Államokban: New-York, New-Orleans stb.

Annyi bizonyos, hogy Apulum is olyan keleti szinezetű mint a főváros vagy az elébb említett Germizara. Lakosai authochthonokon kivül *görögök*, *palmyraiak*, *syriaiak*, *paphlagoniaiak*, *Emesa* városbeliek (Syria); lakták aztán *kelták* s az *Alpesek* vidékéről való gyarmatosok is.

Authochthon lakosokra enged következtetni SVLA (Thrákiában Sola) istennév, mely, úgy látszik, a dák-

[1]) Torma. Benndorf. Arch. Epigr. Mittheilungen. Wien, 1882. 109–110. Goldzieher értelmezésével.

[2]) Journal asiatique. VIII. 5. 1. 146.

[3]) Téglás és király közl. Erd. Muz. Egyl. kiadv. 1889. 360.

thrák-skytha területen mindenütt ismeretes volt; Pantikapaeumban Rhoemetalkes bosporusi király állított emléket hasonnevü istenségnek: τῷ θεῷ Σώλ.

Az ázsiai eredetü colonusokat itt is cultus-emlékekben ismerjük fel. Egy felirat a palmyraiak napistenét — ירבעל = Jerúbál — nevezi meg latin szövegében: DEO·SOLI HIEROBOLO (C. J. L. 1108). Az Emesavárosbeliek cultusa pedig a „Puer Bonus Phosphorus" a napisten kisérője (a hajnalcsillag személyesítése), ki Aziznak is neveztetik — syr nyelven עזיז — hatalmas, erős — kilencz feliratos emléken fordul elő (C. J. L. 1130—1138).

Egy apulumi kőemléken a *Mevius Surus* nevet olvasssuk. [1])

Paphlagoniaiakra két feliratos emlék utal, az Abonutichos városában tisztelt bálvány GLYCON tiszteletével (C. J. L. 1021—22.); egy felirat pedig ASIA tartománybeli görögségről szól (C. J. L. 1222.).

Görögség nyomait látjuk aztán bilinguis (latin-görög) s tiszta görög paleographiai emlékeken. A bilinguis felirat (C. J. L. 107) a napistennek van szentelve, görög feliratú emlékünk pedig — a mi érdekes s a görögség tulsúlyára mutat — latin nevü embertől származik: *MAP* (*κος*) *MEMM*(*ιος*) *ΛΟΝΓΟ*G-tól (Ackner 407).

Ezeken kivül Anicetus, Dioscorus, Stefanus, Athenodorus, Apolodorus, Adrastilla, Theodotus görög személyneveket találjuk apulumi latin szövegü emlékeken.

Az egytomi Serapis nevét görögösen *Sarapis* alakban találták egy itteni feliratos emléken. [2])

Keltákat két emléken ismerünk fel. Egyiken az Ibliomarus személynév olvasható (C. J. L. 1033); másik a BVSSVMARVS kelta istenség tiszteletéről szól (C. J. L. 1033).

Ilyen kelta vagy rhätiai eredetü colonisták Apulumban, kik a Cautis és a Suleviae (hegyi nemtők) emlékét hagyták (C. J. L. 994—1601) Erdélyben.

Apulum környékén, a mai Alvincz, Maros-Németi, Déva, Nagy-Enyed táján elszórva, szintén a legtarkább ethnografiai nyomokat találjuk:

[1]) Téglás és király közl. Erd. Muz. Egyl. kiadv. 1889. 363.
[2]) U. o. 362.

Alvinczen egy *ΑΥΡΗΛΙΟϹ ϹΤΕΦΑΝΟϹ* nevű görög Mythrasnak szentel emléktáblát (Efemeris 412), Maros-Némethi és Déva közt pedig a I·O·M·HELIOPOLITANO feliratokban (C. J. L, 1353—54) ismét *syriaiakkal* találkozunk, mig Nagy-Enyed és Gyulafehérvár között egy más sémita nép, a *dolicheiek* hagyták ránk cultusok emlékét: I·O·M·DOLICHENO (Efemeris 400). A dolichei Jupiter, nemzeti néven alkalmasint בעל = Ba'al, a Mythra-cultus körébe tartozik, s emlékeken római hadi öltözetben futó bikán állva ábrázoltatik, egyik kezében a menydörgés, másikban a villámlás jelképével.

Dolicheiek emlékét Maros-Portus község helyén is találták (Efemeris 401). A feliratban előjövő SVRI névben is az ázsiai eredetet ismerjük fel.

Apulumtól keletre a Küküllő mentén egy pagonyban SARMANDVS istenről emlékező feliratot találtak (C. J. L. 964), a miben alkalmasint a dák cultus egyik maradványát kell látnunk.

Apulumtól délre, *Cedonia* vidékén ismét a dolichei Jupiter tiszteletére bukkanunk: I·O·M·D. Ez érdekes népfaj, mint kereskedő és iparos elem kétségkivül nagy szerepet játszott a tartomány városaiban s syriai rokonaival honi nyelvén közlekedett.

Apulumon túl az érczhegységben *Ampelum, Salinae, Alburnus maior* (Cavieretium, Deusara, Immenosum maius, Cartum, Cernenum) bányavárosok voltak Dáczia nevezetes cultur-telepei. Egy tabula cerata (C. J. L. III. Tab. ceratae) Alburnus maior vicus Pirustarumról szól (illyr eredetű bányászok), egy más emlék pedig (C. J. L. 1323) *dalmatákat* nevez meg. Ez emlékezéseket a Diocles, Verzonis személynevek egészítik ki, melyek elseje az illyriai Diocleara emlékeztet, a másik több illyriai feliratos emléken fordul elő.

Az érczhegységben talált tabula ceraták a latin hivatalos nyelven vannak írva, egy azonban egészen görög nyelvű, a mi arra mutat, hogy a balkáni bányász lakosság a latin mellett érvényesíteni tudja a Keleten divó görög hivatalos nyelvet. Görögségre személynevekben is találunk itt, ilyenek Aesclepius, Zmaragdus stb.

Az illyr-görög bányavárosokat többféle ázsiai elem is lakta. Ott vannak a *dolichei* és *commagenei* sémiták (C.

J. L. 1300—1301.) Egyik feliratos emléken Aurelius Marinus, Addebar Semei, Oceanus Socratis, a dolichei és commagenei Jupiter papjainak vannak nevezve. Találkozunk itt egy más ázsiai fajjal is, a frig családba tartozó bythiniaiakkal (C. J. L. 1324), kik, ha görögön kivül honi idiómát is beszéltek, úgy az az irániságnak egyik ága volt.

Ennyi sokféle nép lakta Dáczia szivét, a Maros mentén alakult coloniákon.

Igy volt ez északfelé is.

Potaissát (Thorda) ismét *görög, syriai, palmyrai* colonusok népesiték. A Zosimus, Zosimianus nevekben, az ISIS MURIONYMA cultusában (C. J. L. 882) görög élet nyilatkozik; emesabeli syriaiakra pedig sok feliratos emlék utal (C. J. L. 875. 1130—1138), melyeken a „bonus puer" syr nemzeti neve AZIZ = עזיז többször van használva. Egy palmyraiaktól származó feliratban [1]) ismét sémi személyneveket találunk, az egyik AEL·TIIADMES, melyben a már ismert תימא változatát vélem rejleni; egy másik AEL · BOLHAS palmyrai feliraton בילהא alakban ismeretes. [2])

Potaissai feliratos emlékeken a barbar nevek mindenféle változatát találjuk: Aia Nandonis, Andrada Bituvantis, Bedarus, Brigena, Epicatius; utóbbi Epicadus névre emlékeztet, melyet naronai (Dalmátia) feliratokon többször olvasunk.

Ilyen vegyes, vagy még vegyesebb volt *Napoca* (Kolozsvár), Észak-Dáczia fővárosának lakossága.

Találunk itt kisázsiai *galataiakat* Tavia városából (C. J. L. 860), *syriaiakat* (Aelius, Sirus, Aelia Sura); az ázsia-provinciabeli gyarmatosoknak pedig névsorát is ismerjük (C. J. L. 870), kiknek Napocában 235-ben „spirarchá"-juk alatt külön collegiumok volt. A NOMINA ASIANORVM feliratú tábla (Zoilianus scripsit) többek közt ilyen rómaiatlan neveket tüntet fel; Tattario, Dizo, Hyius, Zoilus, Zoilianus, Eptala, Suri, Tzinta, Tzinto, Greca, Ermes, Asclepiodate stb.

Két más kőemlék (Efem. 373. C. J. L. 859) az

---

[1]) Torma. Rev. u. neue Inschriften. Wien, 1881. 4.

[2]) Antiquités et inscriptions inédits de Palmyre. Revue Arch. Paris, 1886. jul. – aug. 26.

ismert *dolicheiek* s *Eriza* cariai városbeliekről — I·O·M· ERVSENO — adnak hírt Napocában.

Nugatra, Sebesváralja helyén épült *Resculum*, melynek polgári lakossága egy felirat szerint [1]) az afrikai *afigenusok* voltak. Gyaníthatjuk különben, hogy a colonia törzsét illyr elemek alkották, a mennyiben a Resculum nevet illyr területről származtathatjuk. Diocleától északra Raska folyócska szakad az Ibarba, mely aztán a Moravával egyesül. Innen való a későbbi idők Rascia országneve is.

Resculumtól északra a mai *Besztercze* táján is vannak római nyomok, bár városok létezéséről nem tudunk. Elszórt emlékekben a sémiek legelterjedtebb felekezete, a dolicheiek, itt is jelentkeznek nemzeti istenük I·O·M· DOLCENO megnevezésével; ugyanazokat találjuk Besztercétől délre *Rikalakán* is egy I·O·M·DVLCENO feliratot viselő emléken. [2])

A Kárpátok határhegysége felé mindig gyérebb a település, de *Marosvásárhely* táján *Mikeháza* és *Deményháza* közt a hajózást bérlő collegium nyomát találjuk. Ez alkalmasint egész Dáczia vizi utainak forgalmát tartotta kezében. [3]) E collegium is kis-ázsiai. Cultusa, az Adrastea-tisztelet, *Frigiára* és *Mysiára* utal (C. J. L. 944).

Az Al-Duna felé eső coloniák *Colonia Zernensium* vagy *Tsernensium* és *Berzovia*, mint mondók, szláv lakosoktól vették nevüket, kik az új viszonyok közt is megmaradtak régi telepeiken; a Jupiter Cernenus cultusa szláv élet zavartalan továbbvirágzásának tanujele.

Karánsebes táján ismét dolichei (Efem. 443) és palmyrai sémiták bukkannak elő. A palmyraiak nyoma itt egy kőfelirat, melynél érdekesebb még nem került napvilágra Dáczia területén. Egy bilinguis felirat ez latin és palmyrai nyelven, római és sémita caracterekkel. Szembeszőkően jelzi e feliratos emlék, minő czivilizáczióban éltek a Kárpátok vidékein Ázsia kiszakadott népelemei; mennyi volt rajtuk az általános „római“ s mennyiben

[1]) Torma. A limes dacicus felső része. Budapest, 1880. 46.

[2]) Téglás Gábor által gyüjtött feliratos emlékek. Kézirat után.

[3]) Goos. Die Inneverhältnisse des Trajanischen Daciens. Archiv d. V. für siebenb. Landesk. XII. 111.

maradtak meg ázsiaiaknak? A kőfelirat, mely a temesvári muzeumban van, ez: [1]

D M M
FL · GVRAS · IIDDEI ·
opTIO · EX N PALMVR ·
viXIT · ANN · XXXII · MIL
anNXXI · AEL · HABIBIS
ponTIFETHB · M · P
גורא ידי הפטיון

Az emlék Flavius Gurasnak van ajánlva, örököse Aelius Habibis = הבבו palmyraiak papja által. Az utolsó sor értelme: Gûrâ Jaddai fia, optio. Nevezetes, hogy az optio szó is palmyrai betükkel van leirva.

Az Al-Duna táján, itt-ott találunk még római nyomokat, de az emlékeken sehol itáliainak hire sincs. Cserna mellett Slatinánál egy feliratban, az Ariorthus név (C. J. L. 1559) Kis-Ázsiára emlékeztet; *Cappadociának* volt egyik királya Ariosthus. Ugyane nevet találjuk másodszor Drobetae-ban Digna, Udarus, Ucadius, Baedari s az illyr Epicadus nevekkel.

A milyen kevert volt a városi, polgári elem, olyan volt a hadsereg is. A legiók és cohorsok Traján korában s az ő kora után a világ mindenféle népéből voltak összeállítva; a Dáczia védelmére rendelt katonaság is a birodalom legkülönbözőbb részéből való volt, nemzetiségre nézve: illyrek, görögök, pannonok, alpesiek, spanyolok és tribokok, batávok, brittek, gallok, frigek, palmyraiak, numidák, mórok, egyptomiak.

***

Ilyen színe volt Dáczia rómaiságának.

Az itáliai kereskedőnek, ha Nápoly vagy Rómából Dácziába kellett utaznia, a tisztviselőnek, a kit állomásra rendeltek Napoca vagy Sarmizegetusaeba: olyan kép tárult szemei elé, mint nyugat-európai utasnak ma, ha Keleten egy nagyobb városban tartózkodik. A ki járt Konstantinápolyban s megállt az aranyszarv hídján, mely Pérából Stambulba vezet át s elnézte azt a sokféle népet, mely azon keresztül hullámzik: törököket és arabokat, perzsákat és örményeket, hindukat és négereket, görö-

[1] Torma. Arch. Epigr. Mittheilungen. Wien, 1882. 120—121.

göket, bolgárokat, spanyol zsidókat és frenkeket s hallotta a nyelvek és jargonok zagyvalékát, a mit az összetódult mindenféle nép beszélni kénytelen: az egy darab Dáciát látott.

***

Ilyen ethnografiai alapon új-román nyelv nem keletkezhetett Dácziában. Ha ott egyátalán keletkezett volna új nyelv, az inkább *syriai* vagy *görög* jargon lehetett volna de *nem román.* [1])

Azt azonban, hogy Dácziában új nyelv, új nemzet alakult legyen, *végkép el kell ejtennünk;* az ethnologiában ez a kérdés számot nem tehet, már azért sem, mert Dáczia római élete csakhamar megszakad, népei elszélednek a birodalom balkáni tartományaiban, vagy visszatérnek hazájukba Ázsiába.

Aurelianus korán túl Dáczia összes rómaiságát elveszíti. Flavius Vopiskus, Sextus Rufus, Eutropius egyhangu tudósítása szerint Dáczia összes rómaisága kivonult. Eutropius (IX. 15.): „Provinciam Daciam – intermisit vastato omni Illyrico et Moesia desperans eam posse retineri, abduetosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit et est in dextra Danubio im mare fluenti, cum antea fuerit in laeva".

Aurelianus korával a dák provinczia másfélszázados (107—260 Kr. u.) történetének teljesen vége szakad. A legutóbbi feliratok 257—260-ig érnek s még a római éremleletek sem terjednek Aurelianus korán túl.

Róma alkotásait elpusztítják a barbarok. Még a

[1]) A római történetirás nagymestere Mommsen, mint fennebb emlitők, egyike a római-oláh continuitás hiveinek. Mommsen a jogtudós a római intézményekben látja a romanismust, azokból vezeti le az oláh nyelvet. Ezt egy analogiával fejezi ki (Römische Geschichte V. 490), midőn a-makedóniai városokban virágzott zsidó községek görög nyelvüségéről szólva irja, hogy ott „a görög nyelv kelete nemcsak a közlekedés eredménye volt, hanem az állam által elöirt kényszer. Ilyen kényszerszabályok nélkül, úgymond, a városi élet külső egyöntetüségét nem lehetett volna keresztülvinni . . . ilyen módon romanizálta Traján kisázsiai colonistákkal Dáciát." — Hogy Mommsen magyarázata mennyire ellenkezik a nyelvtudomány elvei s eredményeivel, alább egész teljességében fogjuk látni.

városok nevei is elenyésznek mind, nem lévén senki Dáciában, ki azok emlékét fönntartsa. [1]) A bányák magukra hagyattak, midőn a pyrusták elmenekültek, nem volt senki, a ki tovább vágja az aknát. Csak a mult században kerültek napfényre azok a tabula ceráták, melyeket dalmát és görög bányászok Alburnus maior helyén, bányászeszközeikkel együtt elrejtettek, azon reményben, hogy jobb időkben visszatérnek elhagyott telepeikre. De ilyen állapotok nem következtek be.

A latin irók, leletek s *összes tudásunk* szerint Dácziа végkép megszünt római lenni. Most ismét a Duna a birodalom határa; Viminatium (Kosztolácz), Egeta (Palánka), Bononia (Viddin), Ratiaria (Arčar), Durostorum (Silistria) stb. lettek újból a légiók állomáshelyei, innen nézve farkasszemet az északi barbarokkal.

Ha mint az oláh continuitás hivei hiszik, Dáczia románsága vagy romanizált őslakossága Aurelianus korát is tuléli a Kárpátok között, csodálatos, hogy erről semmi tudomása sincs a szomszéd római (majd konstantinápolyi) császárságnak.

Dáczia megdőlése óta XII—XIII. századig Kr. u. se Nyugat-Európa, se a keleti császárság, mit se tud dácziai rómaiságról, pedig a konstantinápolyi császárok folyton éber figyelemmel kisérik a dunántuli viszonyokat, sokszor beleavatkoznak az ott folyt mozgalmakba. A Duna vonalán századokig tartó surlódás folyik a császárság s az északi barbár népek között. Midőn Constantinus 358-ban Kr. u. az Olt vidékén lakó thaifolakkal és „szabad jazygekkel“ megtámadja Erdélyt: ott Ammianus Marcellinus (XVII. 13.) sarmatákról tud, kik az amicenses törzsekkel együtt élnek. Ugyane császár a régi Dáciában a karpokkal harczol s még a hunn korban is emlegeti Zozimus a karpodacus népet (IV. 34). A IX. században élt ravennai névtelen is tud Dácziáról, tudja, hogy azt Gepidiának is hivták s korában ott hunnok és avarok laknak. A római korból ismeri Drubetist,

[1]) Római területen, a hol az ethnografiai continuitás meg nem szakadt, a régi városnevek máig fönmaradtak: Moguntianum (Mainz), Confluentes (Coblenz), Augustodunum (Autun), Lugdunum (Lyon), Jadera (Zara), Dioclea, Scodra (Skuttari), Siscia (Sziszek), Ratiaria (Arčar) stb. stb.

Tibist, Tiviscumot, Berzoviát, de Dácziában maradt rómaiságról nincs tudomása. Még Constantinus Porphiirogenitos (X. század) *se tud semmit a kárpáti rómaiságról,* pedig a dunántuli országok minden népét ismeri; ismeri a morvákat, bessenyőket, turkokat, (magyarokat), Oroszország népeit a Volgáig s az Uralig.

A római uralom megdölése után, a föld népe — igen — továbbra is lakta területeit, hegyeket és *folyók mentét* vagyis *nyilt helyeket* is, megszokva az új viszonyokat, melyek új hóditó népek uralmával jártak a római kultura romjain s azt azon érdekes körülményben ismerjük fel, hogy míg a római városnevek teljesen kivesztek minden emlékezetből, addig a *folyónevek* továbbra is megmaradtak Dácziában. Még ma is Maros, Körös, Szamos, Temes, Cserna, Berzova, Olt és Ompolynak nevezik a római korban ismert folyókat, melyek közül a Cserna Berzovában már ismerjük a *szláv eredetet.* Már e két folyónév continuitása is arra mutat, hogy a dácziai földnép, mely Traján hóditása idején, már jelentkezik Erdély hegyei közt: folytonos beszállingózás utján már a rómaiság idején meghonosodott az Aldunáig s a Fekete tengerig s a képzelt romanizmus által *nem is érintetve* (értve a városok kötelékein kivül élő néptömegeket) szláv alapszint adott Dácziának, melyen mint kisebb-nagyobb foltok voltak elszóródva az ázsiai és görög népelemek.

Később, mikor a városi elem kivonul Dácziából, *szlávok* azok, kik a góth, hunn, gepid stb. korszakot végig élik s római kori emlékezéseket őriznek meg. Igy a Pruth vidékén, hol a trajáni vallumok huzódnak: a ruthén népregék emlékeznek Trajánra, mint mesés alakra. Traján emléke a szlávok migratiójával Bolgárországba is eljutott: egy a XII. századból származó szláv apokriph (Choždenie Bogorodici po mukam) elmondja, hogy a pogány szlávok *Troján,* Chrs, Veles és Perun-t istenekként imádták. Egy későbbi apokriph (a szent apostolok apokalypsise) is tud arról, hogy Perun, Chors, Dyj (*Ζεύς*) Troján szláv pogány-istenek voltak; a XVI. századi kézirat szerzője megjegyzi, hogy Troján: Róma egyik czárja volt, [1])

[1]) Const. Jos. Jireček. Geschichte der Bulgaren. Prag, 1876. 74–75.

Jireček emliti, hogy bolgár népköltemények gyakran emlegetik „Cár Troján"-t, kinek mesés gazdagságát mythicus mezbe öltöztetik.

Ilyen emlékezéseken kivül, helynevek is jelzik, hogy a szláv népek emlékében mily mély nyomokat hagyott a trajanusi kor. A Balkán hegység egy ága Trojanska Planina, egy hegyi út Trojanskata p'teka ugyanott egy Troján nevű község és monostor; Tatar-Pazardžik közelében a Topolnica folyón átvezető hidat Trojanov most (Traján hidja) néven ismerik a bolgárok, odább Trojánov grad (Traján vára) romjait mutogatják a bolgár parasztok, Kapudžik szoros bolgár neve is: Trojanova Vrata (Traján kapuja); Sofia mellett a régi római út neve: Gorni és Dolni Trajan; a törökök is így nevezik: Trajan jol = Trajan útja.

II.

De vizsgáljuk a kérdést tovább.

Mommsen s vele a történetirók jó része dáciai romanizmust feltételez, e romanizmussal kapcsolva össze a dunáninneni oláhságot.

Ha Dáczia románizált elemei Trajan kora óta laknák a Kárpátok vidékeit, a rumën nyelvnek ezzel *mindenesetre* be kellene számolnia.

Kisérlet okáért képzeljünk Erdély hegyvidékén egy meghuzódott népfajt, mely egy latin eredetű nyelvet beszél s nézzük, minő körülmények közé kerül az a góthok érkeztével s a góthokat követő eseményekkel:

A góthok, elfoglalván Dáciát, hatalmukat a Dunáig terjesztették ki. Ez időtől fogva e vonal *szakadatlan* germán s más keletről tóduló néptörzs kezében marad, Dáczia barbár hódítói elözönlik s pusztítják az Al Duna vidékeit, elfoglalják Pannoniát s mindinkább kiszélesítik azt a határt, mely a *Dáczíában rejtőző rómaiságot* (!) a nyugati világtól elválasztja.

Ilyen ethnografiai viszonyok között, midőn a dáciai rómaiság a Kárpátok felett uralkodó germánok befolyása elől magát teljesen el tudja zárni [1]) s létezéséről a szomszéd Byzancznak sem ad hirt, mely pedig sokszor fel-

[1]) Ó-germán elemek hiánya az oláh nyelvben.

használhatta volna a maga czéljaira: — természetes, hogy a birodalom latin tartományainak népeivel sem állhat többé összeköttetésben. Magára hagyatva, rejtekhelyein önmagából kell tovább fejteni nyelvét, arra utalva egyedül, hogy a menekülése közben megmentett anyagot conzerválja, illetőleg azt a maga ösztöne szerint fejlessze. Ennek az volna consequentiája, hogy a dácziai római nyelvet olyan fejlődés korlátai között kellene találnunk, melyek elzárkozásából és különállásából folynak.

A nyugati világtól elszakadt dácziai római (rumën) nyelvben mindenekelőtt olyan fejleményt kellene találnunk, melyet a *latin nyelv II—III. századbeli alakjával lehetne összekapcsolni.* Az archaicus forma mellett meg kellene látnunk a rumën nyelvben azokat a népségi viszonyokat, melyek közt a dácziai latin nyelv megalakult; dák és ázsiai (iráni, sémi) szavakat kellene találnunk benne, emlékezéseket a dácziai római életre, népmondák és mythologiai emlékezésekben egy-egy nyomát annak a világnézetnek és vallásos fogalomkörnek, melyben Dáczia római colonusai éltek. Sarmizegetusaera, a hatalmas császárra, a Dekebal ellen vezetett hadjáratokra, azokra az állapotokra egyáltalán, melyek a Kárpátok magasain való elvonulás korát megelőzték: a traditiok egy-egy nyomát kellene találnunk!

Az egész latin nyelvterületen *épen a rumën nyelvben* kellene ilyenformán az ős-római élet legtöbb hagyományát megtalálnunk, mint olyan petrefactumokat, melyeket egy nagy catastrófa *a Kárpátok közé zárt!*

***

Keresve kereshetjük mindezeket; a rumën nyelv *mit se tud dácziai római életről!*

A rumën nyelv fel sem ér a II—III. századokig.

Egész lénye más történetekről beszél.

A rumën nyelv csak olyan korban keletkezhetett, mikor Dáczia már réges-régen nem volt a birodalom része. Keletkezésének idejét legfeljebb *a VI—VII. századra tehetjük Kr. u.*

***

A modern nyelvtudomány, melynek eszközével a népek régiségébe mélyebben belátunk ma, mint arra

historiai adatok s a feljegyzések legnagyobb bősége képesíthetnének, már régen összehordta azt az anyagot, melynek segítségével arra az eredményre jutunk, hogy a *rumën nyelv a Kr. utáni VI. századnál nem is lehet régibb!* [1])

A római császárság utolsó századaiban, abban a korban, mikor az irodalmi latin nyelv már holt nyelvvé vált s a lingua rusticából az olasz, spanyol, portugall és a galliai (franczia) nyelvek már kiváltak, s mai alakjukat nyerték: *alakult délen a Balkán-félsziget Adria felé eső partvidékein* egy kezdetleges népnyelv — az oláh vagy rumën — mely mit se tudva a régi latinságról, az *olasz köznyelv hatása* alatt idomúlt s azzal a VIII. *századig folytonos* összeköttetésben állt.

Olyan tények ezek, melyek a kérdésnek *új hátteret* adnak s új világításban tüntetik fel a rumënség kezdeteinek egész problémáját.

Lássuk tehát, mit tanít a nyelvészet, mely az *új román nyelvek alakulásával* foglalkozik s vessük össze az eredményeket a kérdésben forgó thésissel.

***

Az összehasonlító román nyelvtudomány, melyet Diez, Schuchard stb. müvelnek, azt tanítja, hogy a II—III. században mikor Dáczia még római tartomány volt, de még Dáczia bukása után is egy-két századig, a latin nyelvterületen még nem ment végbe az a processus, mely az új-román nyelveket, az *olaszt, spanyolt* és portugallt, *a provençeit* és *francziát,* a svájczi *rumonscht* s az *oláh* vagy *rumën* nyelveket létre hozta.

Az irodalmi latinság és a lingua rustica között a IV. század végén sem volt meg az a különbség, mely a

[1]) Tomaschek Vilmos (Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Sitzungsberichte. Wien, 1881. 486.) volt az első, ki a kérdés müvelőit e körülményre figyelmeztette: „Von einer Continuität der Wohnsitze der Walachen in dem Karpatengebiete seit der römischen Periode kann unseres Erachtens gar nicht die Rede sein . . . Die Sprache repräsentirt in dem weitaus überwiegenden romanischen Grundstock nicht den Zustand des sermo latinus der früheren Kaiserzeit, sondern eine viel spätere Entwickelungsepoche, den Zustand des sermo rusticus von 400 bis 600 nach Christi."

mai olasz vagy a latin leánynyelvek bármelyikét a latintól megkülönbözteti. A II—IV. századok lingua rusticája a hanyagabb kiejtés, vulgaris szavak és kifejezésekben különbözött ugyan az irodalmi latintól, *formai* tekintetben azonban azzal szorosan összefügött. A viszony olyan volt, mint akármely ujabb irodalmi nyelv s a vele együtt élő és fejlődő népnyelv között van. Mint ilyen nyelvet beszélte a lingua rusticát az itáliai köznép s a provinciákon elszéledt latinság.

Ezt a nyelvet beszélték Dáczia népei, ha ott a lingua rusticát egyáltalán beszélték.

Csak az V—VI. században jut a latin nyelv, illetőleg a lingua rustica oda, hogy belőle az új-latin, vagy újromán nyelvek ágazzanak ki.

Ekkor foszladozik a lingua rustica, grammatikai alkotása bomlásnak indul, új formák kerekednek felül, anyaga decomponálódik s hangviszonyai módosulnak: ugy hogy az V—VI. század lingua rusticája már többé nem latin nyelv, hanem egy *új szerkezet,* s a mai olasz s a többi uj-román nyelvek *mind* ebből az új szerkezetből bontakoznak ki.

Ha az új-román nyelveket összevetjük — eltekintve egyelőre a rumëntől — egy más eredményre is jutunk, arra tudniilik, hogy midőn azok a lingua rustica V—VI. századbeli alakjából kiválnak: ugyanazon fejlődés irányában s törvényei szerint haladtak, hogy *szervezetük közös elvek szerint* idomúl.

Ez egyöntetü fejlődés caracteristiconjait sorolom elő.[1])

E caracteristiconokat három csoportba kell foglalni: 1. fonetikai (hangtan); 2. nyelvanyag; 3. nyelvformák (grammatikai alkotás).

A) Fonetikai jellemvonások:

A lingua rusticának új-román nyelvekké való szakadása közben magán- és mássalhangzói kopásnak indulnak, idomulnak és assimilálódnak.

A rövid *e* kiszélesedik; olaszban, spanyol-portugallban, provençeiben és franciában *ie*-vé, a churwelsch vagy rumonschban *ie*-vé vagy *ia*-vá.

[1]) V. ö. Diez. Grammatik der romanischen Sprachen. Bonn, 1871–1872. I—III.

Ol. brieve, dieci, lieve (brevis, decem, levis); sp. bien, fiebre (bene, febris); port. hier, mieu (heri, meus); fr. bien, mieuse (bene, melius); churw. fier, tiara, viarm (ferrum, terra, vermis).

A rövid *o* olaszban *uo*, spanyolban és portugallban *ue, uo*, francziában *eu, oeu, oe*, churwälschben *ie*-vé diftongizálódik:

Ol. buono, duomo, fuoco (bonus, domus, focus); sp. bueno, fuego, pueblo (bonus, focus, populus); fr. oeil, neuf, coeur (oculus, nove, cor); churw. niev, pievel, iever (novus, populus, opera).

Nevezetesebb mássalhangzó változások:

d = *z*.

Ol.: orzo (hordeum), mezzo (medius), pranzo (prandium), velenczei dialectus: zago (diaconus), zorno (diurnum); sp.: mezana (mediana), orzuelo (hordeum), verguenza (verecundia); prov. azorar (adorare), auzir (audire), vezer (videre).

cl, gl, tl, = *chi, gli, ll (j).*

Ol.: chiaro (clarus), orecchia (auricula), vecchio (vetulus); sp.: 'llave (clavis), unlla (ungula), ojo (oculus).

x = *s, h, (j).*

Ol.: esemplo (exemplum), frassino (fraxinus); sp.: ejemplo (exemplum), dije (dixi); fr. aicella (axilla), bois (buxus).

f = *h,*

Sp.: hablar (fabulari), haz (facies), hiero (ferrum) hijo (filius).

„*b*" = *v* és *u* vagy feloszlik (absorbeálódik).

Ol.: cavallo (caballus), fola, faula (fabula), parola (parabola); sp.: neula (nebula), faular (fabulari); port.: cevo (cibus), haver (habere); prov.: laorar (laborare), traut (tributum), freul (flebilis), beure (bibere); fr.: cheval (caballus), viorne (viburnum), forger, faurcar (fabricare).

Az eredeti *v* szóközben gyakran elmosódik:

Ol.: bue (bovem), citta (civitas), rio (rivus); sp.: estragar (extravagare), hoya (fovea); fr.: jeune (juvenis), peur (pavor),

v = *b*.

Ol.: berbice (vervex), corbo (corvus), serbare (servire); sp.: barrer (verrere); port.: bexiga (vesica); prov,: berbena (verbena). berbitze (vervex); fr.: Besançon (Vesontio).

l = *r*.

Ol.: rosignuolo (luscinia), dattero (dactylus), veruno (vel unus); sp.: caramillo (calamus), lirio (lilium), mespero (mespilus); ó-fr.: concire (concilium); új-fr.: chapitre (capitulum), apotre (apostol), épitr (epistola).

j, d, dj, g = *dzs, zs.*

Ol.: giovane (juvenis), giudice (judex), giuoco (jocus), giorno (diurnum), argento (argentum); fr.: jour (diur-), jeune (juven-), genie (genius).

c, qu, (k) e, i, oe, előtt = *z, s, tz c.*

Ol.: croce (crucem), cento (centum), citta (civitas), cinque (quinque); prov.: crotz (crucem) detz (decem), votz (vocem), sp.: diez (decem), cruz (crucem); noz (nucem), paz (pacem); fr: dix (decem), fois (vicem), voix (vocem).

t hangsulynélküli *i, e* előtt, *tz, sz.*

Ol.: grazia (gratia), nazione (natio), avarizia (avaritia), palazzo (palatia); fr.: grace (gratia), nation (natio).

Ezek a nevezetesebb hangtani sajátságok. Korukat is meglehet határozni.

Igy a *v* nek *b*-vé idomulása a IV. században jelentkezik Itáliában, különösen nápolyi feliratokon: benditit, berna, berum bixit, jubenis, serbus, vibus, boces, atabisque; okmányokban pedig a VI—VII. században: Berona = Verona.

Kormeghatározó a *c*-nek az *e, i, oe* előtt *s, tz,* č-vé változása is. A *c* a VII. századig minden magánhangzó előtt *k*-nak ejtetett. [1])

a) a német Keller, Kerker, Kerbel, szókölcsönözésekben, melyek a VI. századnál nem lehetnek korábbiak, a latin *c* még *k*-nak felel meg; ezek szerint a VI. századig a cellarium kellariumnak, a carcer karkernek, a cerefolium kerefoliumnak hangzott;

b) Ravennai és egyéb okmányokban a VI—VII. században latin formulák görög betükkel is iratnak s ekkor a *c, e, i* előtt *k*-val fejeztetik ki: φεκιτ = fecit, δεκεμ = decem, παχειφικος = pacificus, νενδετρίκαι = vendetrice, κρουκες = crucis, βικεδομενον = vicedomium, κιβιτατε = civitate;

c) latin papok Britanniában a VI. század végén az angol-szász *k* hangot mindig *c* vel irták: cêne (kühn), cild (Kind), cyning (König);

---

[1]) A szardiniai lagudoroi dialectusban máig igy: chelu (coelum), chena (coena), chentu (centum), chera (cera), chevija (cervia), pischina (piscina).

d) A német betük közt csak a VIII. században jelentkezik az *e* és *i* előtt álló *c*, *(z = tz)* hanggal = *cit (Zeit)*.

Kormeghatározók továbbá a következő hangalakulások:

a *d* = *z*, mely olasz nyelvjárásokban az V., VI., VII. században tünik fel (Jadera = Diadora = Zara);

a *j*-nek ž, dž-vé idomulása sem régibb a VII. századnál. Midőn a VI. század végén az angolszász betüket a latinnal cserélték fel a *j*-t az *e, i, oe* magánhangzók előtt is tiszta *j*-nek ejtették;

a *t* betüt *e, i* előtt a IV. század végeig *t*-nek, az V. század folyamán már *c*-nek ejtették: etiam = eciam. Ravennai góth oklevélben: kautjôn = kautionem. Ravennai latin-görög okmányokban a VI—VII. századból már: δοναζιονεμ, δοναζιονες, ακζιο = donationem, donationes, actio.

A román nyelvterület fonetikai fejlődésére tehát megvannak a kormeghatározó dátumok. Schuchard ezt igy fejezi ki:

„A VI—VII. században a római köznyelv érverése még jelentkezik. Az egész szervezetet bizonyos hangváltozások járják át. A *c*-nek *i* és *e* előtt való assimilátiója bizonyosan csak ez időben megy végbe, a rövid *e* és *o* is ekkor alakul át diphthongussá. A lingua rusticának terminus ad quem-jét e szerint a 700-dik évvel határozhatjuk meg". [1])

B) Szóanyag.

Mint a fonetikában megvannak a közös fejlődés jelenségei, úgy megvannak azok a szóanyagban is. Az itt felmerülő caracteristiconokat csoportosan mutatjuk be.

a) A latin nyelv anyagának egy része nem megy át az új-latin nyelvekbe. Ilyenek a világ, idő, müveltség, a természet fogalmainak sokféle megnevezései, test részei, melléknevek, igék, egyszóval a szóanyag minden köréből valók: péld. orbis, sidus; ignis; aevum, hiems, hebdomas; lapis, aes; caupo, sutor, liber, vir, puer, puella: os oris, hepar; hircus, sus, mannus, hinnus; bellum, galea, ensis, castra, aedes, aula, janua, urbs, oppidum; res, spes,

[1]) Schuchardt. Vocalismus d. Vulgärlatein. I. 101.

voluptas, metus, cupido, vis, robur, fas, nefas; aequus, celer, magnus, pulcher, senex, parvus; placare, cavere, docere, edere, loqui, ludere stb. stb.

b) Az az anyag pedig, mely a latinból az új-román nyelvekbe megy át, azok mindegyikében kopott alakban van meg; hogy csak egyes jelenségekre utaljunk: a latin *s* és *m* szóvégeket az új román nyelvek elejtették. A latin tempus, dominus, fructus az új-román nyelvekben: tempo, tiempo, temp*(s)*; domino, domno, don, dom, frutto, fruto, fructa, fruit, frudt; a latin septem, novem, aurum, plumbum = uj rom. sette, siete, set, sept; nove, nueve, neuf; auro (oro), aur, or; piombo, plomo, chumbo, plom, plomb stb.

c) Minden új román nyelvben olyan szavak kerekedtek felül, melyeket a latin irodalmi nyelv használ ugyan, de az első császárok kora idiotismusoknak vagy vulgarismusoknak tekint.

Igy a *grossus* = ol. grosso, sp. grueso, fr. gros; *lacte* (lac helyett) = ol. latte, fr. lait; *mamma* (mater helyett) = ol. mame, sp. mama, fr. maman; *manducare* (edere) = ol. mangiare, prov. maijar, fr. manger; *masticare* = ol. masticare, sp. mastegar, fr. machêr; *orbus* (coecus) = ol. orbo, prov. *ó*-fr. orb; *petiolus* (lábacska) = ol. picciuolo, *striga* (éji madár, kisértet) = ol. strega, port. estria, *ó* fr. estrie; *aeramen* (réz) = ol. rame, sp. arambre v. alambre, fr. airain stb.

d) Az új-román nyelvek mindenikében egyes eredeti latin szavak új jelentést vesznek fel. Igy a domus és aedes helyett a *casa* szó jő forgalomba = ol. sp. port. casa; a jus helyett a *directum* = ol. diritto, sp. derecho, fr. droit; az ignis helyett a *focus* = ol. fuoco, sp. fuego, port. fogo, prov. fuec. fr. feu; a *fons* helyett a fontana (aqua fontana) = ol. sp. port. prov. fontana, fr. fontaine; exercitus helyett a *hostis* = ol. oste, sp. hueste, prov. ost; a *torrare* megfordúlni értelmet vesz fel = ol. tornare, sp. tornare, sp. prov. tornar, fr. tourner; a *ficatum* (a fügével hizlalt állat mája) a hepar (máj) szót szorítja ki = ol. figato, sp. higado, prov. fetge, fr. foie.

e) Végre az új-román nyelvekben több latin synonyma homonym fogalmak helyébe lép. Igy a *lapis* helyét a *petra* foglalja el = ol. pietra, sp. piedra, prov. petra,

fr. pierre; *equus = caballus;* ol. sp. caballo, port. cavallo, prov. caval, fr. cheval; *anguis = serpens:* ol. serpe, sp. sierpe, fr. serpent *gramen = herba:* ol. erba, sp. yerba, port. herva; *janua = porta:* ol. porta, sp. puerta, fr. porte; *tellus = terra:* ol. terra, sp. tierra, fr. terre; *mus = sorex:* ol. sorcio, sp. sorce, prov.: sorretz, fr.: souris; *urbs, oppidum = civitas:* ol.: città, sp. ciudad, port. cidade, prov. ciutat, fr. cité.

Ilyen közös találkozás, hogy míg a himnemü equus az új-román nyelvekben hiányzik, a nőnemü equa mindenfelé megvan: ol. ebba, sp. yegua, port equa, fr. aigue.

A szóanyagban mutatkozó egyöntetüségnek természetszerüleg az az egyetlen oka, hogy az összes új-latin nyelvek a lingua rusticából akkor váltak ki, mikor a szóanyag nevezett változásai már abban létrejöttek. Ennek pedig *korát is meg lehet határozni.*

Ilyenek többek közt a *casa* s a *vesper* szavak. A ház fogalmát a classicus latin és az első századok lingua rusticája a domus és aedes szavakkal fejezte ki. A domus szó azonban a *kereszténységgel* átment az Isten háza fogalmára, ezzel a lakház megnevezésére új szó jött fogalomba a *casa* (mezei lak).

Ol., sp., port., prov.: casa.

A kereszténységgel a vesper szó is elvesztette eredeti jelentését, a mennyiben az liturgicus jelentést vett fel, s helyébe az este fogalmára, a *serus* és *tardus* szók léptek; ol. sera, prov. ser., fr. soir; sp., port. tarde.

C) Alaktan.

Közös fejlődés eredménye végre a grammatikai alkotás a nyugati román nyelvek mindenikében:

1. Az új-román nyelvek fő- és mellékneveknél a harmadik (semleges) nemet elejtették.

2. A főnevet articulussal egészítik ki, a mi megváltoztatja a főnév ragozását.

3. Mellékneveknél a comparatio ior, imus, issimus formája elenyészik, helyette körülirt formák keletkeznek a magis és plus szókkal:

Spanyol, portugall: mas dulce, mais doce; olasz, provencei, franczia: più dolce, plus dous, plus doux:

4. Lényeges különbségek keletkeztek az igében is. Egész formák kivesztek s alakultak újak, s ezeket minden új-román nyelvben fölleljük.

A mi az articulust illeti, alig lehet az V. századnál magasabb korba vinni fel. Az első irodalmi nyomok meg épen a VI. századból származnak.

Az igénél csak egyre leszünk itt tekintettel, a perfectum képzésére. Az új-román nyelvek a latin perfectumot elejtették s helyére egy új körülirt formát alkottak, mely a habeo segédige s a participium praeteritumból áll elő:

Olasz: ho, hai, ha avuto, abbiamo, avete, hanno, avuto; spanyol: he, has, ha habido, hemos, habeis, han, habido; portugall: hei, has, ha havido, havennos, haveis, hão, havido; provencei: ai, as, a agut (vagy avut) avem, avetz, au agut (avut); franczia: ai, as, a eu, avons, avez, ont eu.

Látjuk tehát ezekből, hogy a nyugati román nyelvek egy *nyomon* haladnak; ennek az volt a föltétele, hogy nem külön-külön, de területi *összefüggésben* alakuljanak meg, csak ez magyarázhatja a fejlődés minden irányának azonosságát, melyet Siciliától Belgiumig s a helvétiai tavaktól Portugallia széleig megtalálunk.

Az olasz s a Svájczban beszélt rumonsch, a provencei és franczia s a hispániai ágak közt *ma is megvan a területi összefüggés*, a közbeeső dialectusok pedig az egyes nyelveket hidalják át, úgy hogy a nyugati román nyelvterület egy megszakítás nélküli lánczolatot képez.

***

S mit látunk a rumën nyelvnél?

A rumën nyelv, a helyett, hogy mint a Kárpátok közé menekült néptörzs nyelve, barbár népekkel körülözönlött rejtekeiben ősi fonetikáját s archaikus formáit megőrizte volna s fejlődésében olyan jelenségeket tudna felmutatni, melyek régiségét s *különállását igazolnák:* mindazon sajátságokkal rendelkezik, melyeknek kora a IV—VIII. századba tartozik, vagyis *egy nyomon fejlődik a nyugati nyelvterülettel!*

A mi a fonetikai jelleget illeti, megfelel a nyugati román nyelvéknek, első sorban pedig az *olasznak.*

A latin rövid *e* és *o* ott is kiszélesedik *(ja, oa)*, a minek a kora a VI—VII. század:

mei = mjere, miare, equa = japă, medius = mjez, petra pjatră, hibernum = jarnă, septem = šapte, dolet = doare, homines = oameñ, mola = moară, nocte = noapte, ora = âre.

A latin *d* rumënben is *z*-vé lesz (IV. század):

decem = zeče, deus = zău, dice = zëče, aude = auz, hodie = az.

A latin *cl, gl* mint olaszban, rumënben is = *chi, ghi:*

clarus = kjar, clamo = kjamă, clavis = kjejă, auricula = urekje.

Latin *x* = rumën *s*:

fraxinus = frašin, textura = cäsätură,

Latin *f*, mint spanyolban, rumënben is *h:*

foedus = d.-rum. häd, fanum = d.-rum. hän, ferrum = m.-rum. her, febris = m.-rum. hiavre, ficatum = m.-rum. hicatu, filius = m.-rum. hiliu, filia = m.-rum. hilia, ferveo = m.-rum. herbu.

b = *v, u* (vagy feloszlik):

habeo = am, hibernum = jarnă, sebum = său, faber = faur, beu, bibere = bäutură, caballus = kal.

Az eredeti *v* szóközben elmosódik:

clavis = d.-rum. kjejă, m.-rum. cliaie, rivus = rëu, novem noauă, pavimentum = pämënt.

Latin *v, b*-vé válik:

veteran = bätrën, cervus = čerb, vervex = berbeče, servus = šerb.

l = *r:*

boletus = burete, dolere = dor, felix = feriče, mola = mâră, pilus = pär, sal = soare.

Latin *x, j, d, dj, g* a rumënben is = *dzs, zs* (VII. század):

jocus = žok, judex = žudeče, juvenis = žune, adjutare = ažuta, argentum = aržint, ardžin, angelus = ënzer, sanguis = sänže.

A latin *c, e* és *i* előtt rumënben is c, č (VII—VIII. század):

crux m.-rum. cruce, d.-rum. cruče; qui m.-rum. ce, d.-rum. če; coelum m.-rum. cer, d.-rum. čer; cervus m.-rum. cerb, d.-rum. čerb; quinque m.-rum. cinci, d.-rum. činči; vicinus m.-rum. vicin, d.-rum. večin.

A *t* hangsúly nélküli *e, i* előtt rumënben is *c:*

tiera, olv. carä = terra; tie, olv. cie = tibi; intieles, olv. ënceles = intellectus.

A mit fenn a szóanyagról mondtunk, az a rumën dialectusokra nézve is áll:

a) a latinnak ugyanazon anyagát nélkülözi, a mit a többi román nyelvek;

b) a szóvégi kopottság rumënben is megvan: tämp, domn, frupt, šapte, nou, aur, plumb;

c) vulgarismusok: gros, lapte, mumä, mënka, amestek, orb mindenik dialectusban;

d) régi jelentések helyett új jelentések: kasä, sarä, dirept, fok, fëntënä, oaste, torn-, fikat (hikat);

e) synonymák, homonym fogalmak helyén: pjaträ, kal, šerpe, jarbä, poartä, carä, šâreče, četate.

A mi az oláh nyelvformákat illeti, — az, *a mi benne román(!)*, az olasz, spanyol, provencei stb. nyelveknek felel meg.

A főnevek semlegese a rumënben is hiányzik. A nominativus eredeti értéke a rumënben is elenyészett, az is articulussal pótolja az elkopott névszót, melyet azonban a nyugati nyelvektől eltérőleg a szó végére függeszt:

Sing.	lu, le	Plur.	i
	a-luj		a-lor
	luj		lor
	lu, le		i

A melléknevek comparatiójánál ő is új módot követ s ebben a spanyol és portugall mellett áll:

Mac.-rum. dulce, ma dulce, ca ma dulce; d.-rum. dulče, maj dulče, ča maj dulče.

A habeo segédigével képzett rumën perfectum is megfelel a nyugati nyelvek követte eljárásnak: am, ai a *avut,* avem avec, au *avut.*

***

Az a feltevés tehát, hogy a rumën nyelv Dáciában alakult vagy alakulhatott: *végkép elveszti érvényét,* ha a kérdésbe az új-román nyelvek alakulásának *idejét* s azt a szükségszerüséget vonjuk be, hogy a rumën nyelvnek a VIII. századig az olasz s a többi román nyelvekkel *közvetlen összefüggésben* kellett lennie, hogy több század *fokozatos* és *sokirányú* fejlődésében részesüljön.

Ennek helye pedig egyedül *délen a Balkán félszigeten, az Adria partjai körül* lehetett, hol a latin nyelvterület összefüggése a VII - VIII. századig megvolt, hol Nyugat s Kelet romanismusát közös vérkeringés járhatta át, ugyanazon fejlődés keretében tartva az Itália körül fogamzott nyelvindividiumokat, — végre, hol a rumën nyelvnek egyik ága — a dunainak mindenben megfelelő *maczedoniai tájszólás* különben is megvan, *kijelölve azt a helyet,* a hol a kutatónak a kérdés fonalát *fel kell vennie.*

Azt hiszem, világos képben mutattam ki azt, hogy az oláhság continuitása Erdélyben s a dunai tartományokban nem egyéb olyan előítéletnél, mely régiségénél s megszokottságánál fogva nagy elmékre is befolyást gyakorolhatott, kik a kérdés apró részleteivel nem számolhatva, annak a római történet széles keretében *megfelelő helyet* nem tudtak adni.

Az oláh kérdés régi stadiumában az út közepére hengerített kőhöz hasonlít, mely csak a járást akadályozza.

A tudomány kikerülte ez a követ s mellékösvényt vágva magának, haladt el az akadály mellett (Gibbon, Thierry, Mommsen).

Félre kell állítani az útból azt a követ. [1])

---

[1]) E fejezetemnek, az új-román nyelvnek alakulására vonatkozó részében, úgyszólván nyomról-nyomra Diez munkáját követtem. A fonetikai jellemzéseknél példáit is felhasználtam s adatait a kormeghatározásoknál csaknem szószerint reprodukáltam. Maga Diez, ki a kérdés magyarázatához a legjobb adatokat adja, a dolog velejébe nem hatolt, ő az oláh nyelvet, a Kárpátok vidékein, a római Dácziában alakult nyelvnek nézi s nem veszi észre az ellenmondásokat, melyek a nyelvfejlődés időhöz kötöttségében s a dunai és maczedoniai oláh nyelv egymáshoz való viszonyában nyilatkoznak.

III. FEJEZET.

A RUMËN NYELV KELETKEZÉSÉNEK HELYE.

Itáliai élet, mint mondók, keletfelé csak az Adriai tenger partjain fogamzott meg a római korban.

Dalmáczia és Liburnia (Illyricum) Rómának legszebb tartományai voltak az Adrián túl. Igazi itáliái élet az, a mi itt folyt. Nem oly nagy szabású mint a nyugati, de mozgalmas olasz élet, itáliai eredetü lakossággal, latin köznyelvvel, mely a *VIII. századig szakadatlan összefüggésben van a nyugati nyelvterülettel.*

A dalmát partvidékek már 146-ban Kr. e. Mummius consul idején jutottak római kézre. A római köztársaság, midőn a puni háboruk folyamán ura lett a Földközi-tengernek: Brundusiumot nagy forgalmú kikötővé alakította. Ekkor gondol a Balkán-félsziget partjaira, hol görög coloniák: Apollónia, Dyrrhachium képviselik a cziviliz ácziót, a partvidékek illyr kalózai pedig folytonos izgalomban tartják az Adriai-tenger mellékeit, könnyü gályáikon kalandozva be a vizeket.

Hosszú harczok előzték meg Róma uralmát Illyriában. Vérnyomok a partoktól fel a Száváig jelezték a római hatalom fegyvereinek útját. Appius Claudius a Rhodopében esett el, C. Scribonius Curio a Dunáig hatolt előre, M. Lucullus a besseket verte le hegyeik közt.

Mint Amerika őserdeiben a későbbi európai, úgy vág útat a római is Illyria rengetegeiben, lépésről-lépésre küzdve a benszülött barbarokkal, kik hegyeikről mint a sasok csapnak le az ellenre, mely a szűz talajra tette lábát: mig tömérdek vér árán megszerzi az alkalmas pontokat, a hol az itáliai élet tűzhelyeit rakhatja meg.

Százados küzdelem után hódol meg az illyr s Liburnia, Dalmáczia pártvidékein megfészkelik magukat az első itáliai koloniák. Sok idő eltelt, mig a colonisatió nagyobb mérveket öltött. Csak a *császárok korában* vett nagyobb lendületet, mikor aztán „Dalmáczia frondosa“ (mert a római korban még erdős hegyek néztek a ten-

gerre): több s több itáliait látott partjain, városokat, utakat épitve, hajókat ácsolva a kikötőkben, hegyi forrásvizeket vezetve a városokba, az itáliai élet minden kényelmét honositva meg.

Időszámitásunk I-ső századában az istriai félszigettől, le a jóniai szigetekig minden alkalmas föld itáliai kézben volt; az egész vonalon gyarmatok virágzottak.

Hogy megértsük a római életet a dalmát partvidékeken, tegyünk egy utat az Adria keleti szélein, nézzük a mai Dalmáczia képét, s lássuk ott a múlt emlékeit is.

A területek megjárása, melyeknek történetét akarjuk megismerni, megeleveniti a historiai emlékezéseket, minden kő valami újat beszél, a mit könyvekben nem találunk.

Triestből elindúlva, az istriai félsziget nyugati szélén haladunk hajónkkal, hogy az első nagyobb állomást Piranót érjük. A szép Miramare a habokba bukik, a triesti kikötő árboczerdeje eltünik a láthatárról, s a zöld partszegély mögött a Karst hegység sivár körvonalai jellemzik a tájképet. Pirano után Cittanuova, Parenzo, Rovigno nagyobb parti helyek, hol a hajók megállanak. Majd Pólát érjük a legérdekesebb pontok egyikét az Adriai-tenger partvidékein.

Pietas Julia (Pola) a római coloniák egyik legszebbike volt az adriai vonalon. Itáliai kereskedelem s az itáliai élet egész gazdagságával ruházta fel Pietas Juliát, melynek amphitheatruma, diadalkapúi s tömérdek rómaikori emléke ma is mozgalmas itáliai életről beszélnek.

Polából Cherzo, Lussin és Pago szigetek között vezet a tengeri út Zára felé. Zára, a régi Jadera nyitja meg azt a partvonalat, mely bennünket különösen érdekel. A szép kikötő, a római korban is nagy szerepet játszott, s az észak-dalmáczíai olasz életnek nevezetesebb pontja volt. A római kor óta, mindig mozgalmas élet jellemzi Jaderát, mely ma a tartomány fővárosa.

A város falakkal van körülvéve, kapúi felett Szent Márk oroszlánjaival, a mi emlékeztet arra, hogy Zára Itáliának coloniája volt a középkorban is. A város olaszosan van épitve; középkori domja, magas kőházai, az ernyős útczák, szűk sikátorok sajátságos szint adnak az ócska városnak.

Érdekes képet nyújt itt a város főpiacza, a Piazza dell'Erbe, két-három emeletű szintelen régi házaival, melyek a tért szegélyezik, alúl kicsi boltfülkékkel, műhelyekkel, a tér széles kövezetén a vidéki vásáros nép tarka csoportjaival, midőn festői öltözeteikben hullámzanak a zöldséges kosarak, tyúkkasok, a felhalmozott élelmi szerek között, mig a háttérben fakó szinű hatalmas római oszlop emelkedik, a régi Jadera nagyságának szomorú de büszke tanúja.

Az utczákon olasz nyelv hangzik — a velenczei tájszólás — úton útfelen itáliai élet nyomja mindenre a maga bélyegét. Mintha csak a túlparton járnánk, az anyaországban, olyan olasz itt minden. Valóban, Dalmácziának partszegélye s zöld szigetcsoportjai *geografiailag* Itália kiegészitő részét képezik.

E vonalat a természet Itáliának szolgáltatja ki. A partvidékek Itália felől közelithetők meg a legkönnyebben, onnan áradt ki ide a városi elem, a czivilizáczió, s Velencze képes volt a magyar királyokkal versenyezni Dalmáczia birtokáért. Mert mig a partvidékek öbleikkel, mintha sziveiket tárnák ki Itália előtt: addig a vékony partvonalat óriási járhatatlan hegytömegek, melyek Bosnyákország és Herczegovinán át fel a Dunáig érnek, s a Balkán hegyláncczaival összekapcsolódnak: zárják el a continens felől való közlekedéstől. Az a helyzet, a mit Záránál látunk, nőttön nő a dalmát partok hosszán Albániáig, Korfu szigetéig. Mindenütt azt az olasz világot látjuk, a mely oly *idegen* a dalmát belföld nép- és életviszonyai mellett. Mintha a partok vékony szalagja nem is tartoznék a félsziget nagy continenséhez.

Zárából Sebenicóba hajózunk, útunkon velenczei vitorlás halászbárkákkal találkozva, melyek megrakadva Cherzo szigete felől indulnak délfelé a dalmát városok piaczaira. A velenczei halászoknak Cherzo szigete környékén s más dalmát partrészeken halászati joguk van, kiket a halászati évad idején seregesen látni dereglyéikkel.

Sebenico hegynek épült régi város, szűk utczákkal, régi egyházakkal, a tereken és utczákon olasz élettel. A vár bástyái alatt, honnan felséges kilátás nyilik az

Adriára: látjuk az első agávét, a dalmát-flóra egyik ékességét.

Sebenicoból Spalatróba vesszük útunkat, a hol huzamosabban kell tartózkodnunk, hogy a régi Illyricum gyöngyét megismerjük. A mai Spalato, vagy Spalatrótól egy óra járásnyira a hegyek alján épült *Salonae*, a római kor legnevezetesebb helye Dalmácziában. Felkeressük a romokat, a nagy amphitheatrum, a szinház, keresztény bazilika, baptisterium maradványait, tömérdek sarkofaggal, melyeknek feliratából az itt keletkezett keresztény élet egész történetét össze lehet állitani.

Megragadó látvány, a szürke, élettelen hegyek alján elterülő romváros, melyet az eső által a hegyekről lehordott humus fedett be, s a romokon a sötét zöld olajfák hozzák gyümölcsüket, s az aloë tör ki a kövek közül.

Salonae városát avarok és szlávok dúlták fel; a lakosság a tenger felé menekült, hol Diocletianus nagyszerű palotája falain épült fel a mai Spalatro városa. Keletkezésének körülményei, a mennyiben a menekülők a császári palotának minden részét felhasználták: számunkra a régi Róma egy egész darabját megőrizték. A tengerpartra a palota egész frontja néz, aljába épitett alacsony egyemeletes házsorral, melyekben szatócsboltok, borbély műhelyek, matrózok és naplopók korcsmái sorakoznak; a magas római épitmény classicus oszlopai és ivei közt kis ablakok szerénykednek, tarka függönyeik mellől piros muskátli kandikál elő; felettük az omló párkányok réseiben hangos fecskecsaládok élik világukat. A palota udvarán álló mauzoleum (Diocletianus nyughelye), ma katholikus egyház; bejáratánál egyiptomi sfinx szürkéllik, komolyan nézve le a lépcsőkre, melyek kétezer év történetét látták.

A campanile (harangtorony) felső erkélyéről lenézve, csodálatos látványt nyújt a város. Diocletian egész palotáját látjuk innen, óriás udvara magas falai s kapuzataival, Aesculap templomával, s az egész téren a később alakúlt várost, melynek sikátorai keresztül-kasúl járják a római épitmény belsejét, majd a portalék felhasználásával annak falain túlterjeszkedve, fantaszticus egységbe olvadnak össze.

Spalatróból Trau városát, a római Traguriumot keressük fel, mely végtelen szép, hegyek s szigetek által elzárt öböl csendes zugolyában, mint a vizi madár fészke a nádas mélyében épült, hova alig hallatszik el a világ zaja. Bűbájos pontja Dalmácziának, a minőhöz hasonlót az egész partvonalon sehol sem találunk.

Spalatói tartózkodásunk után Raguzába visz a „Najád“ Lloyd-hajó. Itt már egészen tropicus égalj alatt vagyunk. Szép város, az egész part hosszán a legszebb, a legkiválóbb, Velenczére emlékeztető épületekkel, melyek a raguzai köztársaság egykori gazdagságát hirdetik. A kövezetre hófehér napsugár oly hővel süt le, hogy vérünk szinte forr, s a levegő mégis oly édes, oly illatos, az ég oly kék, oly szelid, a növények: pálma, aloë, cziprus, olajfa, a vérvörös virágú oleanderek oly üdén, búján tenyésznek úton-útfelen.

A tengerpartra ülve: Lacroma szigete zöldel a csendes viztükrön, fölöttünk pálmafa terjeszti ki legyező alakú leveleit, mögöttünk a hófehér kövű városfalak, messze távolban vitorlás hajókat hord a szél, s egy gőzös hosszan elnyúló füstje látszik. Megértjük itt is, miért szerette a római Dalmácziát, miért folyt annyi vér a gyönyörű partok birtokáért?

A délutáni órákban csendesek, néptelenek a város utczái. Az úgynevezett doge-palota loggiája alatt lazzarónik hevernek, a főtér közkútja előtt tarka ruhás leányok meritenek vizet, itt-ott egy-egy herczegovinai hajtja megterhelt öszvérét, monoton kiáltásokkal kínálva zöldségeit.

Raguzából Cattaróba utazunk, mely a vierwaldstädti tavakhoz hasonló bocchéban, hatalmas hegyek alján épült, melyek egy része már Montenegróhoz tartozik.

Innen Crnagora fővárosát Cettinjét keressük fel, mely mint egy sasfészek roppant hegyek vívhatlan bástyái közt épült, s Cattaro felől ötvennégy kilométernyi serpentin úton közelithető meg.

Kora hajnalban indulunk el Cattaróból, hogy délre Cettinjét érjük. Nagyszerű tájképek tárulnak szemeink elé, a mint magasabbra s magasabbra emelkedve a százszor kanyaradó hegyi úton: Cattaró a mélységben

vész el, a hegyvidékek látképe megnagyobbodik, s a tenger végtelennek látszó síkja tünik elő a bocchét bezáró hegytömegeken túl. Kicsi cserjések, tenyérnyi zöld legelők tarkitják a hegyhátakat, sovány élelmet nyújtva annak az egy-egy maroknyi juhnyájnak, mely a hegyek meredékein tanyázik. Útunkban sertéshajcsárokkal találkozunk, kik hosszú fegyverrel vállukon, hajtják süldőiket Cattaro felé. Majd elzáródik előlünk a nyugati kilátás, egy kanyarulatnál lefelé vezet az út, melynek végén fogjuk érni, a hegység belsejében az ország fővárosát. Njeguš falún hajtunk keresztül, s a falú végén egy hán alatt friss hegyi forrásból itatjuk meg lovainkat. Hosszas bolyongás után, messze tünik elő Cettinje városa apró házikóival, egy-két útczájával. Megérkezve a fejedelmi székhelyre, azt képzeljük: sok száz mérföldnyire jutottunk Európától.

Szerfelett érdekes tanúlmányt nyújt az ethnologusnak Cettinje, Montenegró fő- és székvárosa. Maga a faj, mely népesiti, a szerb nyelvet beszéli, a typusa, külső megjelenése az albánfajú népekkel való vérkereszteződést árúlja el. Daliás alakok, érdekes nemzeti öltözeteikben, fegyverrel övükben lépdelnek a csendes utczákon, s a konak körül, hol a „legfüggetlenebb“ nemzet fejedelme Nikita lakik. A kis emeletes épület előtt, hosszú árboczon fehér lobogó leng, a kétfejü sassal, a régi szerb czárság traditiójaként, melynek eszméje a török elől a megvivhatlan Montenegróban talált menedéket.

Látjuk a fejedelmet az egyház felé indulni kiséretével, hogy a pópák énekében („mnogaja ljeta“) népe hódolatát vegye. Más alkalommal egy százados tölgy alatt látjuk ülve, a mint a körülálló alattvalóknak törvényt mond, s igazat lát.

Ősz vitézek s daliás ifjú sasok állják körül, bátor tekintettel csüggve fejedelmük, igazi atyjok arczán, ki a montenegrói legédesebb javának, a nemzeti szabadságnak legfőbb őre. — A sokadalom után megnézzük a muzeumnak nevezett helyiséget, melynek fakó falain a töröktől elszedett hadi trofeumokon kivül hiába keresünk egyebet. De minek ide más; a crnagorc szivét csak a győzelmes harczok emléke lelkesiti.

Nézve, látva ezt a szép fajt, ezt az életet, lehetetlen,

hogy gondolataink a régmúlt idők eseményei közt ne kalandozzanak. Lehetetlen, hogy ne lássuk a római kor illyrjeit, kik egykor e hegyvidékeket lakták, lehetetlen, hogy a crnagorcok harczaiban a törökkel, ne lássuk a régi Illyricum hegyi népeinek véres csatáit a rómaival, mely a partok felől, patakok mentén, vad hegyi útak szakadékain rontott területeikre. Hisz a talaj természete mindenütt, örök időkig ugyanazt az életet hozza létre. Növény, állat, ember úgy alakúl meg, a milyen a föld, mely szüli, növeszti.

Crnagorai tartózkodásunk után a skutarii tavon bárkán jutunk Albániába, melynek északi fővárosában Skutariban vagy Skodrában érjük a mohamedán világ legszélső határát. Itt már albán nyelvterületen vagyunk, hallva egy különös idiómát, mely a régi illyrnek egyenes utóda. Miriditákkal találkozunk itt, kik hegyeikről leereszkedve keresik fel a várost, melynek bazárján adják el terményeiket, juhaik gyapját, szárított kecskehúst, sajtkészitményeiket. Skutarin túl le Görögországig, a legnagyobb területet albán lakja, törzsszervezetben élve, melynek központját a prenk-ek képezik, olyan hatáskörrel, mit az ozmán hatalom nem képes szabályozni. Csak látszólagos hódoltság Albánia s marad örök időkig. A római is csak névleg birtokolta e hegyvidékeket, s inkább *a tengerpartra néző autochthonok* területein volt képes érvényesiteni hatalmát és befolyását. A prenkeket és törzseket, melyeket ma Albániában találunk, ismerték a római geografusok is, s a mint Strabo a dalmát-liburniai viszonyokat leirja, lehetetlen, hogy leirásában a mai képnek kétezer év előtti mását ne lássuk.

***

A dalmácziai olasz colonisatió, mint mondók, a császárok korában öltött nagyobb mérveket, s az I—II. századokban már az egész vonalon gyarmatok virágoztak:

Tarsatica (Fiume mellett), Senia (Zengg), Jader (Zára), Blandona (Vrana), Scordona (Sebenicón túl) Riditarum (u. o.), Tragurium (Trau), Salonae (Spalatro), Epetium (Strobrez), Deljminium (Trilj), Narona (Metko-

vić), Epidaurum (Raguza-Vecchia), Risinium (Risano), Acruvium (Cattaro), Lissus (Lješ), Dyrrhachium (Durazzo) stb.

A szigeteken: (Issa, Solentia, Brattia, Pharia, Corcyra Nigra) is olyan olasz élet születik meg, mint a partokon.

Ugyanaz a kép, a mit a középkorban, Velencze virágzása idején, s a mit ma is látunk Dalmácziában.

Ez a terület volt az egész Balkán félszigeten a leglatinosabb. Salonaeból és Naronából a hegyeken át két katonai és kereskedelmi út vezetett a Szávánál fekvő Sirmium és Servitium városokig, az útvonalon egy-egy kisebb római teleppel: Indenea, Castra, ad Matrices, Staneclummal, hol bizonyosan kisebb-nagyobb számmal olasz lakosság foglalt helyet. Ilyen elszórt pontok még Dioclea és Skodra Montenegró lábánál. Azon túl már mindinkább idegen terület. Már Thrákiáig s Maczedoniáig nem ért el a római, ott a vidéki lakosság thrák-illyr nyelveket beszélt, a városokban pedig görög volt az élet, s görög műveltség hatott ki a barbarokra. A feliratos emlékek között itt kevés a latin, többnyire már görög nyelvüek; ilyenek a mértföld-mutatók is az útak szélein, sőt latin nevű polgároknak is görög emlékeket állitanak örököseik.

Thrákiában Eski Zagrától egy órajárásnyira Tekké ruméliai török falú alatt egy római sarkofag áll, melyet a törökök kúttá alakitottak. A görög feliratú sarkofagon Sabina és Aemilius latin nevek jelzik, hogy erre már nem volt kelete a latin nyelvnek: *Ἀμφοτέρων τόδε σῆμα, Σαβεινῆς Αἰμιλίου τε ανδρός κυδαλιμοῦ καὶ πιυτῆς ἀλόχου.* [1])

Thessalonikában (Saloniki) a konak udvarán is sok görög feliratú kőemléket látunk sorba rakva: Aelia Fausta, Aelios Nepos, Flavia római nevekkel.

A latin nyelv viszonya a göröggel szemben legjobban kitünik, ha a latin feliratos emlékek elterjedését veszszük figyelembe.

Mig Achajából a Corpus Inscriptionum Latinarum 89 feliratos emléket ismer (ezek közt 23 bilinguis: latin-görög) Epirusból 10-et, Maczedoniából 126-ot, Thrákiá-

[1]) Jireček. Monatsberichte der berl. Akad. 1882. 436.

ból 35-öt (többnyire bilinguisek), felső Mösiából 111-et, alsó Mösiából 159-et: addig Dalmáczziában 1608 latin feliratos kő beszél Róma múltjáról. Magából Salonaeból 773, Naronából 126, Jaderából 67, a szigetekről 133, latin feliratos emléket gyüjtöttek össze.

A számok e nagy különbségéből kiolvashatjuk, mily élénk római élet folyt a partvidékeken, s a continens felé hogyan tér ki a római élet a görög elől, melylyel mérkőzni nem tud.

Csak a nyugati széleken, hol az élet annyira itáliai volt, hol a sűrű latin coloniákon a lingua rusticát beszélték: kereshetjük a *romanizmus* nyomait is.

***

A balkáni *romanizmus* Illyricumban irta fel nevét, a hegységek belsejében, zúgó patakok s clisurákra néző sziklafalakra.

Igaz, hogy e szó: ROMANISMVS itt szabálytalan, úgyszólván barbaricus betűkkel van a kőbe vésve, de romanizmus az mégis, egyik fejezete a római birodalom idejéből származó nemzetalakulások történetének.

Az Ochrida, Prespa és Kastoria-tavak környékén Kruševo, Bitolia (Monastir) maczedoniai, Berat, Gjorča albán városok körül, s a Pindus bükkösei alatt Janina és Trikala városok közti területen: elszórva kis falvak vannak, hol az úgynevezett czinczár vagy kutzo-vlach nyelvet beszélik. Ez a czinczár, kutzo vlach vagy maczedorumën nyelv: élő tanuja az Illyricumban megfogamzott romanizmusnak.

A maczedoniai, a dunántúli s az istriai rumën dialectusok, mint már láttuk, úgy hangtani mint lexicalis, mint pedig *belső szerkezetök* tekintetében (mint a trifolium három levele) együtt képeznek egy egészet, s mint ilyennek eredetét is csak egy helyen kell keresnünk, mely nem lehet másutt mint Illyricumban. Itt képződött a római időkben, itt nyerte individualitását, innen ágazott szét későbbi események következtében, víve mindenüvé *a közös eredet emlékeit.*

A rumën nyelv, a Róma területén lefolyt népalakulások legérdekesebb emléke. A *maga nemében egyetlen*

a romanizmus körén belől. Egészen más természetü, mint az a romanizmus, melyet Nyugaton, Hispániában, Galliában, s az Alpesek között találunk; olyan alakulás, a minek a nyelvészet *igazi nevét* még nem adta meg.

A rumën nyelv elmondja eredete s történetének körülményeit, ha lelkébe hatolunk, s megértjük vallomásait.

Már a művem elején adott jellemzés mutatja, hogy a rumën nyelv, bár román anyagból áll, *szerkezetében* nagyon sok van, a mi elüt a nyugati román nyelvek szerkezetétől; e körülmény arra utal, hogy eredetének is más a természete.

A nyugati román nyelvek eredetét megneveztük a maguk nevén. Azokat a római colonusok s a barbárok vérszerinti s szellemi egyesülése hozta létre a *kereszténység* terjedésével előállt nagyobb mérvű assimilátio útján, s mint ilyenek az Itáliában, a lingua rusticából formálódott ó-olasz nyelvnek elágazásai, melyek a tartományok ethnografiai különbségei szerint egyéni typust öltöttek. Igy keletkezett az ünnepélyes spanyol, a könnyü, kecses, formákban és árnyalatokban gazdag franczia nyelv stb. Mint ilyenek a latin nyelvcsaládban az olasz mellett egyenjogú állást foglalnak el; a latinnak úgynevezett *leány nyelvei.*

A rumën nyelv nem tartozik a fejlődés e körébe.

Dalmácziában római és autochthon közt vérkeveredés soha sem jött létre. A fajok — római és illyr — oly távol állottak egymástól társadalmi és műveltségi tekintetben, hogy vérkeveredésre nem is gondolhatunk.

Illyricum egyrésze: *Dalmáczia* neve megmondja nekünk, micsoda népe volt? Dalmáczia vagy Deljminium pásztorországot jelent az *illyrek maradékainak, az albánoknak nyelvén:* deljme = juh, deljmuar = pásztor. Ilyen népek lakták akkor a Balkán-félsziget legnagyobb részét. A Balkán-félszigeten nem mint kerti növény, de mint vadvirág a hegyormokon fogamzott meg a romanizmus. Ez a vadvirág *csodálatos alkotásával* a rumën nyelv.

***

A római uralom kiterjedésével Illyricumban, a keze ügyébe eső autochthon népeket vasmarokkal fogta össze

a római. Törzsrendszerükben meghagyva a fajokat, azokat civitasok körül csoportosítá, melyek ismét conventusoknak voltak alárendelve; segélycsapatait is illyrekből toborzotta.

A szabályozott életviszonyok a különbséget római és illyr közt nem szüntették ugyan meg, de belevonták az illyrt is a római élet forgalmába.

Mint ma a dalmát szláv, a herczegovinai s a montenegrói hegyeiről leszállva a dalmát városokba (Spalatóba, Raguzába, Cattaróba) jár, lábas jószágát hajtva a vásárra, vagy kis hegyi lovakra kötözött tűzifát, nyers bőröket, gyapjút, tömlőkbe rakott juhzsirt, sajtot szállít a parti lakosoknak: olyan életet folytattak a meghódolt illyrek is Dalmáczia és Liburniában.

Salonae, Narona, Epidaurum parti városok s a belföldön a folyók mellett elszórt ad Matrices, Staneclum, Dioclea piaczain ilyen hegyi elemeket látott az illyricumbeli olasz városlakó.

Az élet, mely soknemű érintkezést hozott létre római és barbár közt, a barbarok beszélte nyelvekbe is belehímezte az új viszonyok emlékeit. Egy-egy fogalom neve szállingózott az illyr tájszólásokba, melyek vagy kiegészítették azok hiányos anyagát, vagy új nevekkel helyettesítették a régieket.

Az albán nyelv (škipetár olv. styip'tór), a mint azt ma ismerjük, elárulja, hogy a parti rómaiság felől az itáliai czivilizáczió egy-egy szellőfuvalma érte a hegyek magaslatait. Itáliai szavak vannak abban elszóródva, s pedig olyan szavak, melyek mindenesetre a római korból valók.

Ilyen itáliai szavak az albánban: êmbrét (császár), prenk (fejedelem), t'kin (szomszéd), print (szülő), mik' (barát), anêmik (ellenség), šentét (egészség), k'arku (kör), êrghénd (ezüst), fak'e (arcz), vêrê (tavasz), órê (óra), pák'e (béke), pórtê (kapu), šokêría (társaság), fêrínê (liszt), ármê (fegyver), e marte (szerda), e mêrkúrê (csütörtök) [1]) stb. stb.

Az élet azonban csak szavakat juttatott az albán nyelvbe, az illyrnek maradt továbbra is. A hatás nem

[1]) Albán szavakban a k' betü: kj. ty, č-féle hangot ir le.

volt intensiv, csak olyanféle mint az arabé volt a törökre, a normanné az angolra. Mintegy a felülete van aranyporral behintve.

Az illyrségnek más rétegei, akár mert a focusokhoz közelebb laktak, akár mert érintkezéseik sűrűbbek voltak: több hatást fogadtak el. Át és átjárta nyelvüket a colonusok beszélte olasz nyelv, úgyszólván egész anyagát *megbontva* annak.

Narona, Salonae, Dioclea, Staneclum vidékein a Dinárialpesek között éltek azok a törzsek, melyek a romanizmus bűvkörébe kerülve, annak hatásait nagyobb mértékben elfogadták.

Deljmuárok, *hegyi pásztornépek* voltak azok; ilyen pásztornépek a rumënek ősei.

Ezek a pásztorelemek alkottak s fejlesztettek egy nyelvet hegyeik közt, mely fülünkben mint római nyelv cseng. De csak külsőleg római nyelv az; *belső szerkezete* teljesen elüt úgy a római irodalmi nyelvtől, mint a lingua rusticától, s az új-román nyelvektől általában. Másféle alakulás, mint a nyugati román nyelvek. Szervezetében ugyanaz a nyelv, melyet Illyricum barbár népei beszéltek.

Hogyan? kérdi olvasóm, hogy kell ezt érteni?

Lássuk a dolgot közelebbről, lássuk ez alakulás természettanát. Egyszerű példával fogom ezt megértetni. Ha idegen nyelv hatáskörébe jutunk, tanulnunk kell azt, a nélkül, hogy egy nép kebelében élnénk: figyeljük meg minő úton-módon jutunk az idegen nyelv birtokába, minő akadályokkal küzdünk, minő stádiumokon lépünk át, hogy hatolunk a nyelv titkaiba, mig annak birtokába jutottunk? Ha e jelenségeket megfigyeltük, megértjük a fenn mondottakat is.

Ismétlem tehát, ha idegen nyelv hatáskörében élünk, eleinte egyes szavak szállingóznak tudásunkba, olyan szavak, melyek életviszonyainkkal legközelebbi összefüggésben vannak. Ezért a földműves, az iparos, a kereskedő más-más fogalmak kifejezéseit fogja elsajátítani, a mennyiben más-más anyagra szorul, hogy magát megértesse.

Ha egyes szavak emlékünkben maradnak, több s több járul azokhoz, úgy hogy fogalomkörünk nőttön nő, bővül. A szavakkal egyszersmind *formák* is férkőznek tu-

dásunkba, olyan formák, melyek közvetlenül a szavakkal együtt járnak. Laza összefüggés van még ekkor a szó s a nyelv szelleme közt. Ezt még nem értjük. Használunk már idegen anyagot, de mondatokba fűzve, a magunk nyelvének grammatikáját, syntaxisát visszük abba bele. Jóformán még a *magunk nyelvét* beszéljük, melyet idegen anyagba burkolunk.

Csak lassan szivárog át tudásunkba az idegen *nyelv szelleme,* folytonosan viaskodva anyanyelvünk szabásával, törvényeivel, mely lépten-nyomon érvényesülni akar. Az idő hozza meg, hogy az idegen nyelv géniusza öntudatossá válik bennünk, hogy a magunk nyelvének befolyása gyöngül, végül elhallgat, elenyészik.

De még ekkor is marad valami hátra: a *hangszínezet,* a kiejtés. Ez, bármennyire benne is élünk már a tanult nyelv szellemében, azt megszínezi, annak idegenszerű typust ád és pedig annyira, hogy legtöbbször megtudják mondani, minő nemzetiségű valaki, ki bizonyos tanult nyelvet beszél, még akkor is, ha jól beszéli azt.

Stadiumokat kell tehát megkülömböztetnünk, melyek e processus sorát jelzik, ezek: *1. a szóanyag; 2. a nyelv géniusza; 3. a kiejtés.*

Legtöbb idegen úgy van a tanult nyelvvel, hogy e három stádium egyikét sem tudja megjárni. Beszéli az idegen nyelvet, de anyanyelve anyagával vegyíti azt, annak szabását alkalmazza rá, s a szavakat anyanyelve hangtörvényeihez hasonlitja.

Minél távolabb áll az anyanyelv és a tanult nyelv szabása, szelleme egymástól s minél nagyobb a külömbség a népek műveltségében, annál nehezebb a külömbségeket kiegyenlíteni, az anyanyelv érvényre jutásának mértéke is annál nagyobb.

Igy voltak a rumënek ősei is. Olasz anyagot beszéltek, de a nyelv szellemébe nem hatoltak be, hanem a faji és műveltségi külömbség korlátai között, abba az *illyr nyelv egész rendszerét* vitték bele.

Az *albán nyelv* adja kezünkbe a kulcsot; benne megtaláljuk a rumën nyelv belső képét.

***

A bevezetésben csoportokba foglalva közlöttem a rumën nyelv római anyagát. A felületes szemlélet is rögtön felismeri, hogy nem *latin* anyag az, hanem (a mit ismételten felesleges bizonyitani) a V. század utáni idők *olasz* anyagának kölcsönzése, mely legközelebb áll a nápolyi s a szardiniai tájszólásokhoz. [1])

Olasz anyag; de itt-ott ezen keresztül átcsillámlik még a régi illyr nyelv, melyen az új épült. Mert a rumën nyelvnek (a maczedoninak, az erdélyrészi s romániainak, úgy az istriainak egyaránt) a román anyagba vegyűlve, ilyen ősrégi szavai vannak:

Bukurie (öröm), mare (nagy), fatä, kopilä (leány), buzä (ajak), grumaz (torok), kodru (rengeteg erdő), bukate (gabona), frikä (félelem): tősgyökeres *albán szavak,* sőt az adjectivum képzése, péld. rumënešte (rumënül) is albán képzés; ott skipetarište, klementište.

Hogy a rumën nyelvet dalmát pásztorok kezdték beszélni, azt a rumën nyelv maga mondja el. Nézzük azt az anyagot közelebbről, a mit fennt (lásd: I. fejezet) csoportokban, értékük szerint összeállítottam. Azt látjuk ez anyagban, hogy a rumën nyelv itáliai anyaga oly csekély, szinte csak egy maroknyi, s olyan életviszonyoknak felel meg, melyben csak Illyricum római pásztor lakossága élhetett.

Az ipar, kereskedés s városi életre vonatkozó fogalmakat csak annyiban ismeri, a mennyiben azokról mint hegyi nomád nép tudomást vehet. A bányaművelésre sem emlékezik, a mi Albániában a pirusta illyreknél ki volt fejlődve, a földművelést is csak annyiban ismeri, a mennyiben az a nomád élet szükségleteivel függ össze. De mint hegyi lakosnak a szőllőművelésről már van fogalma. [2])

---

[1]) A nápolyi dialectusra emlékeztet a rumën nyelvnek kiváló előszeretete a „b“ iránt „v“ helyett, a mit Itáliában különösen nápolyi epigrafiai emlékeken találtak. A qu-nak megfelelő „p“ pedig (a mi az őskori osk nyelvet is jellemzi: qui = pi, quod = pod, quattuor = petora, quinque = pomtis gör. *πέντε, πέμπε,* hircus = hirpus) a rumën nyelvet a sardiniai Lagudoro dialectussal hozza össze: quattuor = battor, aqua = abba, equa = ebba, quinque = quimbe, lingua = limba, sanguis = sámbene, rumënben: patru, apä, japä, limbä.

[2]) Hogy a földműveléssel csak mint nomád nép jő érintke-

Az államról csak annyi képzete van, a mennyit e szó „ëmperatu“ fejez ki, ismeri a birót (žudeće), ismeri a törvényt (leže). Tudja mi a večin (szomszéd), inimik (ellenség), tudja mik a civitasok (az autochthonok civitasok köré voltak csoportosítva törzseik szerint), e szó rumën četate. Tudja mi a veteranus (bäträn), ő is élvezvén azokat a jogokat, melyeket a római a veteránoknak biztosított.

De ilyen szavak mint: természet, állam, haza, nemzet, hivatal, vélemény, ok, szokás, nyilvánosság, alkalom, társadalom, hiányzanak a rumën nyelv román anyagából.

Annál jobban ismeri a *nomád életet.* Szinte látjuk, hogy bolyongott Dalmáczia hegyei, szorosai közt, az erdőkön (munte, klisurä, pädure) hajtva nyáját, lovait, üszőit, sertéseit (kal, berbeče, vakä, vitä, pork, oajä) hű kutyája kiséretében (këne) patakok mentén s kutaknál (rëu, fëntënä) itatva kis gazdaságát.

Egész világnézete a hegyi életre vall. Kedves neki minden künn az erdőn, legelőn: az ég, az esti csillag, a mezők virágai, az erdő lombjai (čer, stjauä, floare, frunzä). Dalai ma is tele vannak az erdők dicséretével („frunzä verde“) s a kodru-k (rengetegek) poézisével.

Lakása a katun (canton) a hegyoldalokon, ide gyűjti nyáját, melynek húsából, tejéből él (karne, lapte), melynek gyapját (lënä) a vásáron adja el vagy cseréli be buza és árpáért (gräu, orz); s a malomban (moare) szerzi be lisztjét (färinä) s a parti halászoknál szárított halát (pešte).

Félelme a farkas (lup) s a forgószél (furtunä) = bóra, scirocco.

A maga körül látott világ az, a miről tud, a mi őt érdekli. S ez a világ ott van künn a hegyeken, erdőkön.

***

Ilyen eredetű a rumënség. Illyr mint az albánság, a különbség annyi köztük, hogy míg az albán csak

zésbe, azt a säčera (sarló), gräu (buza) orz (árpa) szók mutatják. Az agru (szántóföld), ara (szántani), arare (szántás), oláh szavak mint alább látni fogjuk későbbi görög (byzanczi) eredetüek. A szőlőmüvelés nyomai rumënben: vin (szőllőhegy), uä (szőllőfürt).

egyes hatásokat fogadott el (szókölcsönzések) a római colonistáktól: addig a „rumën“ nevével együtt, nyelvének csaknem *egész anyagát* olasz forrásból merité. Tehát már benne van a romanizmus hálózatában, a mi átalakítani készül nemzeti egyéniségét.

De hogy mégis egy testvér az albánnal, több figyelemreméltó jelenséggel illustrálhatjuk.

Az illyrség: a rumënek és albánok elei, mint vidéki lakosság, mely bizonyos autonomiát élvezett, mint mondók, civitasok körül élt (civitas = rum. četate, alb. k'utete) a civitasok pedig *conventus*-oknak voltak alárendelve, minő Dalmáczíában kettő volt: Conventus Naronitanus és Conventus Salonitanus. [1]) Itt ültek össze a törvényszékek, itt intézték a római hivatalnokok az ügyes-bajosok dolgát.

A conventus szó is megvan a három rumën tájszólásban s az albánban, de mindenütt *átvitt* értelemben. Rumënben *kuvënt* szót, beszédet jelent (kuvintez, prekuvintez, ënkuvintez = beszélni, megbeszélni), albánban pedig *kuvénd* = beszéd, kifejezés, kuventóiγ = beszélni, kifejezni.

Közös észjárás eredménye ez! A conventusokban ugyanis a törvénykezés *szóbeli* volt; a rumën s az albán az intézményben nem annak lényegét, de a functiót s a functió módját látta, s az eredeti fogalomnak a maga esze szerint való értelmet adott.

Több más szó is beszél nekünk illyr észjárásról. Ilyen a *„veteranus“* szó is. Megvan ez úgy a rumën, mint az albánban. Egyikben (rum.) öreget jelent (bätrën), a másikban (alb.): vjetró$\iota\gamma$ = öregedni. Itt ismét azt látjuk, hogy a rumën s az albán a római intézményben csak az állapotot látta, melybe őt ez intézmény helyezte.

A mint az élet *külső megjelenésével* hat, olyan ütonmódon alakúlnak a fogalmak a rumën nyelvben.

Egy-egy ilyen szó, mint a tükör veti vissza annak az életnek a képét, mely az őskor Illyricumában folyt.

A *barbatus* szót a rumën *vir* értelemben használja:

---

[1]) A Conventus Naronitanus Herczegovina, Montenegró s Észak-Albániára, a Conv. Salonitanus pedig a mai Dalmáczia s nyugati Bosnyákországra terjedt ki.

bärbat (barba = szakáll), a *lucrumnak* (lukru), munka, dolog jelentést ád, a *fortuna* a tempestas fogalmát fejezi ki, a *vorbä* (verbum) nála szó (vorbesk = beszélek), a *clamo* (kiáltok) ott kjamä (hivni, nevezni valakit), *salutare* (säruta) alatt pedig csókolást ért.

E szavak mind arra mutatnak, a mire a conventus és veteran szavak, hogy t. i. a rumének ősei a latin szavakat a fogalmak *külső megjelenése* útján tanúlják el. Valakinek a hivása (megnevezése) hangos beszéddel történik, az üdvözlés külső alakja pedig a csókolás volt a rómaiaknál.

A *bärbat* szó is ilyen külsőséggel függ össze; a mint Hunfalvy jegyzi meg, a fogalom akkor képződhetett a Balkánon, mikor a rómaiságnál a szakállosság volt divatban (IV—V. század utáni időkben.)

Ilyen külső okokra visszavezethető a *furtunä* (lat. fortuna), mely szó rumënben a *szélvészt* fejezi ki. Az illyr-pásztor gondolatvilága magyarázza meg, hogy a bora, scirocco veszedelmét, melynek őt a természet hegyi lakóhelyein kiszolgáltatja: a fortunával fejezze ki, a minek elvont fogalmáig nem képes emelkedni.

Ilyen eredetű és jellemű a rumén *pämënt* (föld) szó, mely a latin pavimentum, s az olasz pavimentó-val függ össze. Ahhoz, hogy a pavimentum (padozat, valaminek az alja, alapja) a „föld" fogalmát fejezze ki, *hegyi lakók szemlélődése* szükséges, kik a földszint tanyáik magaslatából látják, s hegyeikhez viszonyitják.[1])

Nem csoda, ha ilyen faj, melynek egész lénye a hegyekhez van kötve az általános nemzeti név mellett (škipetár, albán, rumän) a síkokra került véreitől magát „hegylakó" névvel különbözteti meg, a mi nála nemzeti névvé válik. Igy Skutari mellett Albániában egy törzs magát „maljšor"-nak nevezi, ilyen nemzeti név a ruménségben a „muntyán", a mire később visszatérünk. – De menjünk tovább fejtegetéseinkben.

Azt mondtuk fönnebb, hogy ha idegen nyelv szavait el is fogadtuk már, a szavakkal még nem beszéljük

[1]) Munkám bevezetésében „Fogalomalkotás" czim alatt hivatkoztam a három rumën tájszólás egyező szóképzéseire, melyekben a kuvënt, lukru, bärbat, bätrën, vorbä, furtunä, pämënt, kjamä szóknak ugyanazon értelme van.

az idegen nyelvet, ha alatta régi nyelvünk szerkezete lappang s érvényesül a nyelvanyaggal való bánás közben.

A rumën nyelv, anyagára (némi illyrismust leszámitva) láttuk román, de géniusza nem az.

Szerkezete az albán nyelvvel közös. Latin, *illetőleg olasz* csak ott, hol a forma a *szavakhoz van kötve* (igeragozás), s a hol az olasz nyelvhatás az illyr felé tudott kerekedni.

Igy a három rumën dialectusnak van *artikulusa* mint a nyugati román nyelveknek, de azok a szó elejére függesztik vagy helyezik azt, mig a rumën a szó végére. Igy van ez az albánban is.

A rumën, a *melléknevek comparatiójánál* is máskép jár el, mint az olasz, s az albánnal jár egy nyomon. Ugyanezt találjuk a *számnevek* képzésénél, a rendszámoknál tizen felül, ugyanezt a sorszámoknál (primus, secundus).

Igy vagyunk az *igével* is. A rumën nyelvnek nincs *infinitivusa,* mert az albánnak sincs, a *futurumot* is úgy képzi mint az albán.

Egyszóval a mi a nyelv lelkét képezi, a belső szerkezet, idegen eredetű a rumën nyelvben.

Lássuk ezt részletesebben is, összevetve a rumën és albán nyelv rendszerét.

Az az olasz nyelv, melyet Dalmáczián az itáliai colonisták beszéltek (az V. században), megtoldotta az uomo-t, az aqua-t az ille, illa (le, la) articulussal: il uomo, la aqua. (Igy van ez a spanyol, portugall, provençei, franczia s a rumonsch nyelvekben is.)

A rumën igy jár el articulusával: omu-l, prunku-l, (masc.) ap'a, mum'a (fem.).

Mig tehát az olasz s a többi testvérnyelvekben a főnevek ragozásánál a szó elé tett articulus képezi az esetet, az oláh a romanizmus területén egyedül álló eljárást követ.

Az artikulus az olasz és rumën névragozásban:

Olasz:	Sing. Il uomo	Plur.	i uomi
	del uomo		dei uomi
	al uomo		ai uomi
	il uomo		i uomi

Rumën: Sing.	Omu-l	Plur. oameň-i
	a omu luj	a oameňilor
	omu-luj	oameňi-lor
	pre omu-l	pre oameň.

Tősgyökeres illyr nyelvszellem szól e formában. Az albán nyelv jár igy el articulusával: babá = atya; babá-i = az atya, vêlá = testvér; vêlá-i = a testvér, ghrúa = asszony; ghrúa-ja = az asszony, jeni = nemzet; jení-a = a nemzet.

Többesben: mík-te = a barátok, ghrá-te = az asszonyok, úgy mint a rumënben: domni'i = az urak, fi'i = a fiúk.

A rumën tehát az articulus *anyagát* is (lu, le) itáliai forrásból merité, de alkalmazásánál már az illyr nyelvszellem érvényesül.[1])

A rumun számnevek: un, doj, tri, patru, činč, šapte, šasă, opt, noauă, zeče. Ezek az olasz számnevekhez sorakoznak.

Az anyaggal való bánásnál már ismét idegen szellem érvényesül. Mig a latin a számneveket tizen túl igy alkalmazza: undecim, duodecim, tridecim stb., az olasz: undieci, duodieci, tredieci, —a rumën sprä (supra) segitő szót alkalmaz:

Un-sprä-zeče, doj-sprä zeče, träi-sprä-zeče, patru-sprä-zeče s igy tovább tizenkilenczig.

Azt az ösztönt, mely a sorszámokat (11—19) ilyenformán alkotja meg, az albán nyelvben találjuk meg. Az albán a „mbe" vagy „m'" (utóbbi skutarii dial.) szócskát használja, a mi megfelel a rumën spre-nek.

Albán és rumën sorszámok 1—19-ig.

Albán:	1 njê	Rumën: un
	2 dhí	doj
	3 trí	tri
	4 kátêr	patru
	5 pesê	činč
	6 gjáštê	šase
	7 štátê	šapte
	8 tétê	opt

[1]) Megjegyzendő, hogy a rumën csak a hímnemü articulust vette az olasztól, nönemü articulusa (-a) az albánnal közös.

Albán:	9 nêntê	Rum.:	noauă
	10 djête		zeče
	11 njê-mbe-djêtê		un-spră zeče
	12 dhi „ „		doi „ „
	13 trí „ „		trei „ „
	14 kátêr-mbe-djêtê		patru-spre-zeče
	15 pesê „ „		činč „ „
	16 gjášte „ „		šas' „ „
	17 štátê „ „		šapte „ „
	18 tétê „ „		op' „ „
	19 nêntê „ „		noauă „ „ [1]

Mint a sorszámoknál, úgy a rendszámoknál (lásd: I. fejezet 2. §.) is illyr szellem érvényesült a rumën nyelvben. Ennek előképét is albán területen találjuk meg. Skutari vidékén s a miriditák területén beszélt albán nyelv is ilyen módon (kettős artikulussal) képzi a sorszámokat:

1-sö (masc.)	i pari (fem.)	e para
2-ik	i diiti	e diita
3-ik	i treti	e treta
4-ik	i ketterti	e ketterta
5-ik	i pêsti	e pêsta
6-ik	i giašti	e giašta
7-ik	i štati	e štata
8 ik	i teti	e teta
9-ik	i nnâni	e nnâna
10-ik	i eti	e eta.

Érdekes és jellemző, hogy a prima sorszám mint *képzés* rumën szóban is előfordúl. Ez a primävarä (tavasz) szó. (Orz de primävarä, grău de primävarä, tavaszi árpa, tavaszi buza; sä desprimävarăzä: tavaszodik.) Ez is arra mutat, hogy a rumën már a *kész szavakat* kölcsönözte, a *képzés öntudata nélkül,* a mi más fejlődési körbe tartozik. Az albán is igy készen vette át e szót prêndêverê alakban az olasz nyelvből, mely a latin ver helyett a primavera szót alkotta a IV—V. században.[2])

Az articulussal való bánás a rumënben a névmások birtokviszonyának kifejezésénél is sajátosan nyilatkozik (lásd: I. fejezet 2. §.).

---

[1]) A makedoniai és istriai számneveket l. I. fej. 9. lap.

[2]) Diez. Gram. d. Rom. Spr. I. 53.

Itt is az albánt követi, mint az alábbiakból látjuk:

alb. (sing. masc.)	i emi	(sing. fem.)	e emia
	i iiti		i oteia
	i iini		e iona
	i ui		e uia
(plur. masc.)	t'miit	(plur. fem)	t'miat
	t'uut		t'uat
	t'onat		t'onat
	t'uut		t'uat.

A rumën melléknevek comparatiójánál már említők, hogy mig az olasz a piu (plus) szóval él, addig a rumën a maj (magis) szót alkalmazza, s e tekintetben a spanyol és portugallhoz hasonlit.

De ugyanez eljárást találjuk az albánban is. Közel eső tehát a feltevés, hogy itt e forma eredetét nem azon okra kell visszavezetnünk, mely a spanyol és portugallnál érvényesült, hanem illyricumbeli localis körülményre. De legyen igy vagy úgy, a rumën az albánnal e pontban is megegyezik.

Az illyr geniuszt, a mit az articulusnál, a comparatiónál, a számnevek és névmások alkalmazásánál látunk, megtaláljuk az *igében* is. A latin, olasz s a többi új román nyelvek az *infinitivust* az are, ere, ire képzővel formálják: laudare, legere, audire, tehát *szerves* infinitivussal rendelkeznek. A rumën nyelv, mely igeszavait is olasz forrásból meritette, az infinitivus képzését nem vette át, sőt infinitivusának grammatikai formája sincs. Hogy az infinitivust megközelitse, *körüliráshoz* kell folyamodnia: hogy látok = látni; hogy megyek = menni (a ved'a, à merže).

E jellemző vonása a rumën nyelvnek ismét illyr nyelvszellemben találja magyarázatát, mely az infinitivus zárt formáját nem ismeri, s a fenn jelzett móddal él. Albánban: émê tê píj = (adj hogy iszom) azaz: adj *inni*. (Jó magyarsággal: adj innom.)

Ilyen illyr eredetű a *futurum* képzése is a rumënben. Az albán „akarok" szóval alkotja meg a jövő időt, s ez az albánok útján az új görög nyelvbe is bejutot (θέλω). A rumën is a volo (voj = akarok) szót használja, hogy a jövő időt kifejezze.

Kopitar, Miklosich, Hunfalvy már sejtették a rumën

nyelv állását, de körülírni még nem tudták. [1]) Nem illyr nyelvhatással van itt dolgunk, mely a latinok (olaszok) nyelvére folyt be, s azt módosította volna, hanem külön fajjal, mely minden itáliai traditió nélkül alkotja az új nyelvet, melybe nemzeti typusát, otthonának individualitását egész erővel viszi be.

Olyan romanizmus ez, mint a középkori (különösen az Anjoukori) magyarság latinsága, mely latinra fordított magyar nyelv volt, a mit Cicero nem értene meg. Nihil commune ad ipsum habuisset = semmi köze nem volt hozzá, írja a magyar iródeák a XIV—XV. században. Nec sub quovis quesito colore = semmi keresett szín alatt. Bos triherbis, quadriherbis: = harmad, negyedfű tinó. Quinto-decimo se debet jurare = tizenötöd magával kell esküdnie. Igy vitte bele az olasz anyagba a rumën is a maga gondolkozásának képeit.

***

Láttuk, hogy a rumën nyelv anyagán még illyr elemek csillannak át, láttuk aztán, hogy anyagának, melynek csaknem egészét itáliai forrásból merítette: keresztül kasúl illyr szellem ad életet: lássuk most a *hangtant,* azt a harmadik stádiumot, a miről fennebb szóltunk.

Mint más helyütt már felhoztam, a három rumën tájszólásnak közös hangtani sajátságai vannak, melyek többnyire a nyugati román nyelvekben is jelentkeznek.

Van azonban egy olyan hangtani sajátsága, mely egyetlen a romanizmus területén. Az a tompa, határozatlan magánhangzó, mely a latin *a, e, i, o, u*-t pótolja és melyet mi *ë, ă* jegyekkel irunk le.

Pld.: virtut(e) = vërtute
excaldare = a să skălda
farina = fărînă
margarita = mărgăritä
sanitat(e) = sănătate
tardus = tărzëu
imbracare = a să ëmbräka
imperator = ëmpărat
romanus = rumën.

[1]) Kopitar: Albanische, walachische und bulgarische Sprache, Jahrbücher der Literatur. Wien, XLV. 1829. Kleinere Schriften.

A rumën nyelv e fonetikai sajátságát is illyrismusából örökölte. Az albán nyelvek anyagán is keresztül huzódik az „ë, ä“ hang úgy *eredeti* mint *kölcsönzött* szavakban.

Miklosich ennek törvényeit a következőkben állapította meg:

1. α) az a mint kezdőhang = ä: augustus = ängušte
   β) „ „ „ belhang = ä: campana = kämbonä
   γ) „ „ hangsúlyozott szótag után = a: fortuna = färtúnä
2. α) az e mint kezdőhang elesik : ecclesia = 'kišä-a
   β) „ „ „ belhang = ë: veritas = vërtét
   γ) „ „ hangsúlyozott szótag után = ë: camera = kámrë
3. α) az i mint kezdőhang = ë: inter = ëndär
   β) „ „ „ belhang = ë: circare = kërkúem
   γ) „ „ hangsúlyozott szótag után = ë: femina = femënä
4. α) az u mint belhang = ä: luctari = läftúem
5. α) az o mint kezdőhang = u: orare = urúem
   β) „ „ „ belhang = u vagy ä: cognatus = kunati.

Mint a magánhangzóknál, úgy a mássalhangzóknál is rokon törvények érvényesülnek az albán és rumën nyelvben.

Itáliai *lv* és *rv* = *lb* és *rb*:

Albán:	salvare	= šelbuem
	servire	= šerbuem
	corvus	= korbi.
Rumën:	vervex	= berbëče
	pulvis	= pulbere
	silvaticus	= sälbatek
	servus	= šerb.

Itáliai *d, z*-vé lesz albán és rumënben:

Albán:	gaudere	= gäzúem
	radius	= räzé
	spodium	= špuzä
Rumën:	audio	= auz-
	medius	= mjez
	deus	= zäu
	decem	= zeče.

E hangtörvények itáliai eredetüek ugyan, s csak annyit magyaráznak, hogy az albán és rumën nyelvek a

---

Wien, 1857. Miklosich: Vergleichende Wortbildungslehre der slav. Sprachen. Wien, 1876. Hunfalvy: A rumun nyelv s más e szakba vágó müveiben.

római befolyás idején ugyanazon területen s ugyanazon hatások alatt fejlődtek.

***

A rumën nyelv, melynek bölcsőjét *a dalmát és albán hegyvidékeken* találjuk: már eredetileg tájszólásokra oszlott, mint maguk az illyr nyelvek, melyeket vidékek szerint dialectusokban beszélnek a mai albánok is.

A rumën nyelv tájszólásait fennebb már megneveztük. Egyik a makedoniai s az ehhez szorosabban csatlakozó dunántúli (iker dialectus). A másik az isztriai vagy rumër, mely a Balkán felől a török korban szakadt ki északra, hol szláv területen már enyészőfélben van.

E két nyelvágnak a makedoniai és dunainak egyfelől, az isztriainak vagy rumërnak másfelől, eltünő csekélynek látszó, de a tudomány mérlegén olyan jelentőségü különbsége van, miből a rumën dialectusok geneologiáját állapíthatjuk meg.

Mig az első t. i. szavainak egész során *n* hangot használ, addig a másik ugyanott *r*-rel él. Péld.:

d. rum. m. rum.		isztr.	
Rumën	=	rumër	(román)
bun	=	bur	(jó)
bine	=	bire	(jól)
dumineká	=	dumireka	(vasárnap)
un	=	ur	(egy)
vin	=	vir	(bor)
vine	=	vire	(jön)
pënä	=	pire	(ig)
fëntënä	=	fontara	(kút)
galbën	=	gabir	(sárga)
gainä	=	gaira	(tyúk)
dinainte	=	dirente	(előre)
dumiňacä	=	dimireatza	(reggel)
čine, cine	=	tzire	(ki, a ki)
albinä	=	albira	(méh)
oameňi	=	omiri	(az emberek)
inimä	=	irima	(szív)
inel	=	arel	(gyürű).

E sajátsága a rumén és rumër dialectusoknak feltárja előttünk azt a viszonyt, mely az egyes *oláh és albán tájszólások* közt fennforog.

Az albán nyelvnek ugyanis két nagyobb tájszólása

van: a *gheg* és a *tosk*, vagy északi és déli albán, melyeket a Škumbi folyó választ el egymástól; a két dialectus főcaracteristikonja az, hogy az egyik (gheg) *n* et, a másik (tosk) *r*-et használ úgy *eredeti* mint *kölcsönzött* szavakban:

Gheg:	Toskenia	= Tosk:	Toskeria	(Albánia egy vidéke)
	toskeništ	=	toskerišt	(tosk nyelven)
	emeni	=	emeri	(név)
	anemik	=	armik	(ellenség)
	'ndittune	=	'nditture	(világos)
	mbretenia	=	mbretería	(királyság)
	šeintenia	=	šeintería	(egészség)
	vener	=	verer	(epe, méreg)
	Mertin	=	Mertír	(Márton).

Ime tehát még azt is ki tudjuk mutatni, hogy rumënség a ghegek, a rumërség pedig a tosk-albánokkal összefüggésben volt illyr törzsek területein romanizálódott.

E hangtani jelenséghez különben még egy megjegyzést kell tennünk. Az az elv, mit az *n* és *r* hangok alkalmazásánál a ghegek és rumënek egyfelől, a toskok és rumërek másfelől követnek: nem huzódik következetesen végig a rumën nyelven. Mig az albánságot e hangsajátság két területre osztja, ez a rumënségnél csak nagyjából áll, mert az *n* helyett álló *r* itt-ott a rumën nyelvágba is belevegyül; így például Erdély hegyei közt az u. n. móczok nyelvében a bine (jól) = bire, s Moldovában a pënä (-ig) = pire; a XVI. században Erdélyben irott voronetzi kodex is sok példát nyujt az u. n. rotificatióra:

arinä	=	arirä
genune	=	gerure
manunt	=	marunt
pune	=	përä
čine	=	čire;

igy továbbá a mac. rum. fenestra, dunai rumënben ferasträ, mig e szó virgo-virginem mindahárom rumën tájszólásban: vergurä, virguru, (ez ghegben virgene és toskban vergere).

Ez ingadozásban is ráismerünk a vándornépre, mely járva-kelve tartja hullámzásban az alakuló nyelvet s hozza létre azt a folytonos kapcsolódást, mely a három dialectus eltérő sajátságait is áthidalja. Ilyen kapcsolódások egyik érdekes példája a venenum szó:

d. rum. : venin
m. rum. : verin
istr. és mócz: verir

A rumënségnek genealogiai összefüggése az albánokkal, magyarázza meg, hogy a maczedo-rumének egy része nem nevezi magát rnmënnek, de az albánok egy törzsének nemzeti nevét viseli az: *armën-t*, a mi nem más, mint az *arban* névnek változata. Ezen a törzs néven nevezik a görögök az egész albánságot: αρβάνιτης vagy αρνάβιτης, a miből a török *arnaut* név származik.

Van még valami, a mi a rumënség dalmát eredetére vet világot s kiegésziti azt, mit arról elmondtunk. A friauli olasz tájszólás, melyet Velencze és Istria közti területen beszélnek, legszélső kiágazása az olasz nyelvnek, s ebben több olyan nyomot találunk, melyek azt bizonyitják, hogy a római korban Venetiától Istrián át, le Dalmácziába nyelvi összefüggés volt, melyet csak későbbi események szakgattak meg. Ez összefüggést a *friauli* és *rumën nyelvek* közt lévő, úgy hangtani mint lexicalis egyezések demonstrálják.

A rumën bätrën (öreg) friauli területen is megvan „vedran“ alakban, úgy e szavak: az = azze, tatä = tate, razä = razze.[1]) Majd hangtani kapcsolatokat találunk: *a)* kettős magánhangzók:

Rumën: jarbä	=	friauli: jarbe
carä (tiéra)	=	tiara
pjele	=	piel
foaje	=	fuec
moarte	=	muarte
poartä	=	puarte

b) mint a rumënben, úgy lesz vocalis előtt a *li*-ből *i* vagy *j* a friauliban s más észak-olasz dialectusban; pl. rum. mujere = friauli: muïr (mulier).

c) a rumën *t*-nek ragozás közben való *c*-vé változása is megfelel a friauli hangtörvényeinek. Rum. mârtemorc (morti) kumnat-kumnac (-ti) = friauli: muarte-mu-

[1]) Schuchardt: Der Vocalismus des Vulgärlateins. Leipzig 1868. II. 46.

arzi, talent-talenz, cugnat-cugnaz. Ide tartozik ez is: rum. leopard-leoparz, friauli: leopard-leopars. [1])

***

Művem bevezetésében utaltam olyan hangtani különbségekre, melyek maczedoniai, dunai és istriai rumën nyelveket egyben-másban megkülömböztetik.

Ilyen hangtani különbségek:

a) hogy a maczedoniai a latin *cl* hangot nem koptatta *kj*-vé mint a dunai rumën: mac. cliama, cliaie = d. rum. kjamä, kjejä;

b) hogy a latin *c*, mely a VI. századig *e, i, oe* előtt is *k*-nak ejtetett, maczedo- s istro-rumunban *tz* nek, dunai rumunban č nek hangzik.

E különbségek a két dialectus régiségére vetnek világot, kitűnik ezekből, hogy a maczedoniai (és istriai) képviseli a hangváltozások régibb, a dunai pedig annak újabb stadiumát.[2])

Az elmondottak után nem szenved kétséget, hogy a rumën nyelv a rómaiság körén *kivül* eső alakulás s mint ilyen nem sorozható az új román nyelvek *mellé*.

Mi tehát a helyzete?

A rumën nyelv sajátságos állása a többi új-román nyelvekkel szemben, nem egyetlen.

A mint kétezer év előtt az itáliai colonista a dalmát partokra szállt, hova anyaföldének civilisatióját vitte magával s a mint a római korban a bennszülött illyrség alkotott nyelvet, mely csak anyagában vált rómaivá, úgy történik ez *ma is* angol, portugall, franczia coloniákon.

[1]) Schuchardt: Der Vocalismus des Vulgärlateins. Leipzig, 1868. II. 45.

[2]) Az e és i előtt álló c ugyanis előbb tz-vé lett s később alakult č-vé. Diez. Rom. Gr. I. 251—252: Anfangs scheint dies c die Geltung eines scharfen z gehabt zu haben, wie noch in italienischen und portugiesischen Mundarten und im Südwalachischen. Im Italienischen und Nordwalachischen vergröberte sich dieses tz in č. — Érdekes, hogy az albán nyelv az eredeti „k"-hangot kölcsönzött latin szavakban módosította ugyan, de caracterét érezteti, a mit az írás is kifejez: (piscis = pišk, placere = pël'k'úem, princeps = prink, circus = k'ark, circa = kjark, socius = šok'i, vicinus = fkiñ, civitas = k'utete), a miből kiviláglik, hogy az első római hatások idején a c még k volt; ilyen kiejtése volt a rumënben is, mely az olaszsággal való folytonos összefüggésben változtatta azt tz és č-vé.

A portugalloknak az afrikai, guineai partokon és szigeteken számos koloniájuk van: St.-Tomé, Ilho do Principe, Annobueno, Capverdi szigetek, Hebridák, úgy Hátso-Indiában: Cochim, Ceylon, Makao. E coloniákon ugyanazt a jelenséget látjuk, a mit Dalmácziában láttunk. A parti négerek és malayok, kik a kikötőkben hajók ki- s berakodásánál vagy a portugall földbirtokosok ültetvényein dolgoznak, ép úgy mint a régi illyrek, nyelveket formálnak meg a mindennapi érintkezés folytán, mely csak külsőleg portugall, psychologiája a malay és négerek beszélte nyelveké. E nyelveket néger-portugall, indo-portugall vagy Néger-Welsch néven ismerjük. Surinamban ilyenféle néger-angol nyelv is keletkezett, Ile de France vagy Mauritius szigetén pedig (Afrika) ilyen néger-franczia jargont beszélnek a bennszülöttek. [1])

E nyelveket idővel talán nagyobb területen fogják beszélni, sajátságos szófűzés- és kiejtéssel. Itt-ott már irodalmi nyelvvé is váltak. Igy a surinami néger-angol, melyen a londoni bibliatársulat a szentirás egy részét ki is nyomatta. Vajjon e nyelvek a portugall, angol és franczia dialectusok közé sorozhatók-e, vagy oda tartoznak a néger és malay nyelvekhez?

A rumën állása ugyanez.

Nevezzük-e nyelvnek s pedig új-román (leány) nyelvnek? vagy jargonnak? kérdésünk szempontjából másodrendű jelentőségű. Tény az, hogy olyan természetű fejlődés, mint a néger-welschnek nevezett afrikai jargonok.

Magyarázatom értelmében az eddig divatozott leszármaztatás helyett a román nyelvcsaládnak genealogiai fáját így állítom össze:

a) Latin

b) Lingua-rustica

Olasz Spanyol Portugall Provencei Franczia Rhäto-román

Rumën (Illyr-welsch) Indo-portugall Néger-portugall Ile-de-francei néger-welsch

[1]) Schuchardt: Kreolische Studien. Sitzungsberichte. Wien, 1882. Étude sur le patois créole mauricien par M C. Baissac, de l'île Maurice. Nancy, 1880.

Ez az igazi s teljes képe a román nyelvcsaládnak.

Igen, de ez csak *egyoldalú*, a román nyelvcsalád szempontjából való szemlélet eredménye.

Az a belső közösség, melyet az albán és rumën nyelvek egész rendszerében (a hangtanban, a grammatikai alkotásban, a fogalomképzésben, részben még a szóanyagban is) találunk: gondolkodóba ejt bennünket s azt a kérdést veti fel: vajjon az illyr (albán) nyelvcsalád *nem tarthat-e épugy számot* a rumën nyelvre, mint a latin (román) nyelvcsalád?

A rumën nyelv állása, valóban, egy a nyelvtudományban lappangó új eszmét vet felszínre. A mint a modern anthropologia *elkülönzött fajokat* nem ismer többé, hanem minden egyes nemzeti individualitásban új, esetleg több faj összefolyásából származott combinációt lát, melyet, mint ilyet, csak a *kapcsolatok összege* szerint nevezhetünk meg: úgy a nyelveknek egyoldalú, merev osztályozása sem felel meg a nyelvtörténet egészének, a nyelv igazi állásának.

Mert mi teszi a nyelvet? Szavak e, vagy a belső lényeg, a szavakban rejlő erő a hang és fogalom s a nyelvszerkezet?

Ha az oláh nyelv anyagát tekintjük románnak kell neveznünk, de a másik szempont értelmében, annak az illyrismus keretén belől is helyet kell jelölnünk. Az oláh nyelvet nem lehet az olaszszal, spanyollal stb. egy sorba helyezni, hanem külön fejlődésnek tekinteni, melynek törzse illyr (albán) s csak ágai s levelei románok. Csak e kép fejezheti ki teljesen az oláh nyelv állását, melyet nevezhetünk bárhogy is, de a latin leánynyelvének semmi esetre sem.

Az illyrismusnak a Balkánon más ilyen fejleménye is van.

Ez az új-bolgár nyelv, mely szókincsét tekintve, a szláv nyelvek közé tartozik, de grammatikai alkotása mint Kopitar konstatálta, szintén illyr talajon fejlett, azaz illyrből lett szlávvá.

Ilyen szempontból tekintve e nyelvindividuumokat, illyr nyelvkörről szólnunk is jogosúlt, a minek fomája ez:

Illyr (albán) nyelvtörzs.

Szlavizált illyr = bolgár. Romanizált illyr = oláh.

IV. FEJEZET.

A RUMËN NYELV KELETKEZÉSÉNEK KORA.

Mikor fogamzott meg a romanizmus Illyricumban? mikor alakúlt a rumën nyelv? E kérdésre a „romanizmus kora“ nagyjában már megadta a feleletet; vissza kell arra mégis térnünk, hogy a részleteket annál nagyobb arányokban kiemelhessük.

A hozzáférhetlen hegyek, melyek a Balkán egyik ős népét az albánt máig megvédelmezték az enyészettől, olyan falakat képeztek a rómaisággal szemben, melyek századokon át ellenálltak a római befolyásnak.

A rumën nyelv viszonya a nyugati, illetőleg a legközvetlenebbűl rokon olasz nyelvhez, már jelzi, hogy a rumën nyelv alakulása csak a császárság utolsó századaiba tehető. Az I - V. századokban a hegyeken elszórt illyr-lakosság, már némi részt vett ugyan a római élet forgalmában, nyelvébe sok római elemet vett fel (mint az albán), de a romanizmus még nem vert gyökeret. Az illyrség félvad állapotban, függetlenül barangolt a hegyeken nyájaival; az élet még nem csatolta erősebb kötelékekkel a nyugati világhoz.

Az illyricumi romanizmus csak a VI—VII. században indúlhatott meg, mikor t. i. az olasz nyelv teljesen megalakúlt, mikor már az articulust alkalmazta, a *j* és *g*-t már *dzs*-nek ejté, a *c* pedig *e* és *i* előtt már nem hangzott többé *k* nak.

A rumën nyelv primitiv alkotása egyfelől, s a romanizmus késő fonetikai és grammatikai elemei másfelől jelzik, hogy a romanizmus úgyszólván még csak kikezdte Illyricumot. Ez a késő kor, mikor a birodalom már romlófélben van, ereje a kimerültség szélén, bukása előestéjén.

Ez a késő kor, melyben az új vallás, a *kereszténység* hatol be a Balkán hegyei közé is: a rumën nyelv keletkezésének ideje.

A keresztény vallás hozta az illyrt közelebb a rómaihoz. A dalmát városokba járó illyrek Narona, Salonae egyházaiban ismerték meg az új hitet, mely kiemelte őket rabságukból. Missionáriusok pedig behatoltak a belföld hegységeibe, hirdetve a testvériség vallását illyr és olasz nyelven.

A ledöntött tölgyekből keresztet ácsolt az illyr, köré gyűlve hallgatta a keresztény pap szent igéit. S felhangzott a zsoltár: O Zot perëndia ünë, sa i mërekuluešim ašt' ĕmeni üt mbë gιδë δĕnë (Oh Istenünk urunk, mily csodálatos a te neved az egész földön!)

A testvériség vallása volt az, a mi a romanizmust életre keltette Illyricumban, mert a kereszténységgel társadalmi kapcsok keletkeztek olasz és illyr között, a romanizmust tehát, melynek első hatásait *a vásárok, a katonai élet s a conventusokkal* való érintkezésben kell keresnünk: *megkötötte,* szabályos mederbe terelte.

A rumën nyelv mondja el ezt. Mint fentebb emlitők, a rumën nyelv latin anyaga, hegyekhez kötött primitiv életviszonyokat fest; mintha nem is tudna itáliai czivilizáczióról, olyan kevés van benne, a mi a nyugatra emlékeztet.

De a kereszténység terminologiája a rumënben *latin (olasz) eredetü.* Ez az a focus, mely köré összes czivilizácziója helyezkedett el; ennek kellett lenni rómaisága tulajdonképi okának is.[1])

Mig a rumën, a római pogányvilágról semmit sem tud, addig a kereszténység fogalmait a latin anyaggal bőven ki tudja fejezni. Dumnezëu (uristen) = dominus deus; šerbez (ünnepelni), särbätoare (ünnep); kredincä (hit) = credentia, kred (krezuj, krezut, krede, = credo) spirit (lélek); pägën (pogány) = paganus; kreštin (keresztény) = christianus; kruče (kereszt) = crux; biserikä (templom) = basilika;[2]) ënžer (angyal) = angelus; leže (törvény) = lex divina; botez, botezätor (keresztel-) = baptizo; čina domnuluj (urvacsorája) = coena domini; preot (egyházi előljáró) = presbyter; florij (virágvasár-

[1]) V. ö. Tomaschek: Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Sitzungsberichte. Wien, 1881. 486–489.

[2]) A basilika (mint egyház) fogalma nem itáliai, de byzanczi s a IV. századnál nem régibb.

nap) = florealia, kununä (korona, koszorú), kununie (esküvő), blästämat (átkozott) = blestemator; mormënt (emlék) = monumentum.

A kereszténység fogalmait ilyen szavak egészitik ki: skrisâre (irás), învăcător (tanitó), karte, hârtie (könyv, papir), skoalä (iskola). A napok nevei is keresztény forrásból vannak meritve; säptämënä (hét), duminekä (vasárnap), luń (hétfő), marc (kedd), merkurj (szerda), žoj (csötörtök), vinerj (péntek), sëmbätä (szombat).[1])

A római hatás az albánoknál is a *kereszténységben* culminál. A kereszténység fogalmai ott is latin-olasz eredetüek, s a többi kölcsön szó, mintha ezek köré csoportosúlna, mint járulék, a mit az élet a kereszténység kapcsán Albánia hegyvidékén elszórt.

Albán kölcsönszók a kereszténységre:

Szentség = šêintêría v. šêintêni'a; veritas = vêrtét; virtus = vêrtút; angelus = êngêl; ecclessia = 'kíšê; miraculum = mrekule; crux = kruk'; adoro = adêrúem; peccatum = mêkát; benedico = bekúem; evangelium = unghil; spiritus = špîrt; trinitas = êndrijtat; sancta trinitas = šent'ndrijtat; laudo = l'êvdúem; elemosyna = lêmóšênê; diabolus = djal; consilium = kêšil; salvo = šelbúem; spero = šperúem.

Kétségtelen, hogy a romanizmus ott indúlt meg nagyobb erővel, hol keresztény illyrek és olaszok egy egyházban éltek, melynek liturgiája latin, s a vallásmagyarázat olasz volt.

Ez a két tényező együtt működésre vonta bele az illyrség egy részét a romanizmusba. A rumën nyelven az is meglátszik; maga a szó és beszéd rumën neve a „vorbä“ és „vorbesk“ is azt mondja el, hogy a rumën nyelvet a keresztény egyházi élet hozta létre.

„In principio erat verbum, et verbum apud Deum erat, et Deus erat verbum!“ idézte a keresztény pap Szent János evangeliumából.

A rumënség, mint fennebb többször láttuk, a latin-olasz szavak belső értékét nem fogta fel, s a fogalmakat sokszor külső jelekhez kötötte.

Ez áll a verbum szóval is. Itáliában a verbum helyét,

[1]) Ide tartozik a sarä (este) szó is. Lásd 55. l.

mert liturgiai fogalommá lett: az olaszok a parolával pótolták, igy a franczia is, a spanyol-portugall pedig a fabulával. A rumën éppen megforditva, az egyház „verbum“-ját, vonta bele a közélet nyelvébe s megalkotta a „vorbesk“ fogalmat. A provencei, mely a rumënnel sok hasonlóságot mutat, ugyanigy jár el.

De legyen akárhogy, e fogalmak alakulása is jelzi, hogy a kereszténység és a romanizmus ikertestvérek Illyricumban.

A kereszténység azonban a dalmát partokon csak a IV. században tünedezik fel. Innen vonúl fel a Száváig, s azontúl Pannoniába, hol a legrégibb római keresztény emlékek a IV—V. századokból valók.

Az a számos keresztény emlék, melyet Krisztus monogrammja (P vagy $\frac{P}{\alpha\omega}$) szentel meg, melyek salonaei, traguriumi, tisciai egyházak s az egyház szolgáinak emlékét hagyták ránk[1]) Mommsen szerint mind a 358—535. évekből valók.

Ez időben (IV. század) él és apostolkodik Niketas remesianai püspök (Niš) a bessek földjén, ki mint latin iró is ismeretes. Ez időben hálózta be a latinismus a kereszténység révén a Balkánt.

A rumën nyelv keletkezésének korát, e nyomokon kivül, egyebekkel is meghatározhatjuk.

Mint fentebb láttuk, abban az időben, mikor Traján császár Dácziát birodalmához csatolta, a mai Erdélyben már *szláv* népek nyomaira találunk. Ezek a Dunáig értek le akkor, a Černa vize mellett áldozva Perúnnak (Jupiter Cernenus) s imádva szent fáikat, melyek tiszteletét északról hozták magukkal.

A III. század végén nagy népáradatok tódultak Dácziára, gót-gepida népek, a Duna vonaláig terjesztve ki uralmukat. A szlávok a germán korszakot is átélték Erdélyben (a mit a folyónevek continuitásából olvasunk

[1]) Corpus Inscriptionum Latinarum. 2654: „Ecclesia Salonitana“. 2704: „Sancta Aeclesia“ (Tragurium, Trau.) 3996: „Famula XPI“ (Siscia) 2661: „Diac(onus) sce Eclesiae“ (Salonae). 2674: + IHS. XPE. Rex Regum $\overline{\text{DNE}}$ (dominautium) sint oculi tui aperti die a(c nocte super do) mum istam clementer. (Salonae) stb.

ki), de a dunántúli népmozgalmak hullámai már a III.—IV. században egy-egy szláv törzset hajtanak át a Dunán. Nyomukban lassú, de folytonos migratio folv a balkáni tartományok (Moesia, Thracia, Maczedonia, Illyria) felé s elszállingózik egészen Hellász szivéig.

A szlávok a Balkánon mindenfelé thrák-illyr köznépet találnak s azokat assimilálva fogyasztják. A Moesiától Epirusig szétáradt szlávság thrák-illyr rétegekkel vegyül, a mi egy új szláv nyelv alakulását (a bolgárt) hozza létre. Ez az új szláv nyelv *hátulvetett articulussal* rendelkezik, mint az albán és rumën, ugyanaz a határozatlan *ă* = *u* hangja van, mint azoknak, az infinitivust is úgy fejezi ki.

E nyelvnyomok s a mai bolgár területen élő pijanci. šopi nemzetnevek (päonok, sapäek) hirdetik az itt lefolyt népalakulások viszontagságait.

A mai Szerbia és Horvátország területén is enyészett az illyr-thrák. A meropch nemzetnév Szerbiában „jobbágy" értelmüvé lett s a Száva-Dráva közt lakó horvátok egy vidéken brajak-(brajaci-)féle horvátokat nevezneк meg: ezek alkalmasint a régi breukok elszlávosodott utódai. [1]) A horvát-szerb nyelven is lerakodott egy-egy nyoma a keveredésnek: a futurumot illyresen képezik: „hoću da vidim" (akarok látni) = látni fogok.

A dunántúli események fokozzák a szlávok beáradását a balkáni tartományokba, úgy hogy lenn Görögországban is „Slavoxorionok" keletkeznek. Tömérdek szláv helynév szóródik szét Hellászban: *Σκλαβίτζα* = Sklavitza, *Καμενιτζα* = Kamenitza, *Μπουκοβινα* = Bukovina, *Γκορίτζα* = Goritza, *Τέρνοβα* = Tirnova, *Ορσόβα* = Orsova, *Χνοβατετζ* = Chyrvatetz, *Βαρβοῦτζενα* = Varvutzena. *Σερβίτζα* = Servitza, *Μακρινίτζα* = Makrinitza.

Még a szent Helikon neve is *Ζαγόρια* = Zagoria lesz, máig így nevezi az új-görög; Marathon mezején is egy szláv nevü falu *Βράνα* (Vrana), a Termopylä mögötti hegyek közt pedig egy *Βοδονιτζα* = Vodonitza keletkezett. A szlávok Kréta szigetére is eljutottak; nyomaik a

[1]) Fligier: Mittheilungen der anthr. Gesellsch. in Wien. 1880. X. 203.

Τοπόλια = Topolia, *Σκλαβοπούλα* = Sklavopula és *Σκλαβοδοχώρι* = Sklabodochóri helységnevek.

A szlávság átjárva a görögség ethnikumát, teljesen átalakítja a hellén fajt, mely gyorsan vesztve egyéni vonásait, rohamosan sülyed a byzantinismusba.

A szlávok szereplése mindinkább kirivóbb lesz a IV—VI. századokban.

A Thrákiában állomásozó görög hadak vezérei 469-ben Onogost és Ostruj voltak. Az V. században Justinián vezérei szláv neveket viselnek: Dobrogost, Vsegrd, Svarun. A szláv elem a császári trónig jut fel. I. Justin (518—527) neje Ljubkini, szláv asszony volt. I. Justinian (527—565) anyja Viljenica, atyja Iztok. Justinian népies neve *Οὐπραούδα* (Upravda) = iustitia. [1])

Ez a szlávság, mely a III—V. századok folyamán nő meg a Balkánon: korán megismerkedett a dalmát partok olasz colonusaival s az alakuló rumën elemekkel. Mindannyit *vlach*-nak nevezte, a mi az ő nyelvén *latint, románt, olaszt* jelent. [2])

A szlávok, mint nomád, pásztorkodó népelem rumënek vagy vlachok közelébe kerülnek. Életviszonyaik összetalálkoztak erdőn, berken, a pásztortüzek körül. S a szláv, mely körülfolyja a rumënséget, belevegyül a nyelvamalgamába, s az édes hangú rumën nyelv, mely oly olvadékony, oly bűvös erejű, át és átfogja a szlávot, vonja, ragadja magával, mig aztán mint a lavina nőttön nő a rumën elem, a szlávok nagy tömegeit ragadva magával.

Nincs öntudata még ekkor a rumën nyelvnek. Még nem római, de nem is illyr már. Gyökerei illyr és román talajból szívják életnedveiket. Az illyr és római szellem küzd benne egymással, egyik az *otthon* ezernyi előnyével, másik a *hatalom* s a magasabb műveltség erejével.

Most a szlávság közbejötte, mintha megzavarná a

---

[1]) Drinov: Zaselenie balkanskago poluostra slavjanami. Moszkva, 1873. 49. stb. l.

[2]) A valch, wealh szó germán eredetű s idegent jelent. Igy nevezték a germánok a keltákat és gallokat (Welsch, Wales), később átment e nevezet a román fajokra. A vlach szót a szlávok a germánoktól vették át.

fejlődés megindult menetét. A két tényezőhöz egy harmadik járul: a *szlavizmus*.

A szláv nyelv, a szláv elemek nagyszámú beolvadásával az oláhságba, az öntudatlan rumën nyelvet hatásának egész özönével árasztja el s olyan fejlődés mesgyéjére tereli, a mi traditióinak fonalait meg-megszakgatja.

Szláv szavak egész tömege kezdi bőviteni a rumën nyelvet, kiegészitve mindazt a hiányt, a mit római forrásból *még nem* pótolhatott.

Külső anyagon kivül szláv észjárás és sok grammatikai elem is átszivárog abba, mely a mily kezdetleges alakulás, oly fogékony is minden hatás iránt, mely körülfolyja.

A rumën már megalakitotta ekkor számneveit, itáliai forrásból véve az 1—10 számok megnevezéseit, de azok elrendezését (1—19) mint láttuk, még illyresen eszközölte.

A szláv áram közbeözönlése oly laza állapotban találja a rumën nyelvet, hogy még itt is érvényesülhet. Olyan fejetlen szövevény még, hogy új motivumok fonódhatnak bele.

A 10-es számsorok (20, 30 stb.) minden román nyelvben syntheticus alakúak. Minden román nyelv ismeri a viginti, triginta, quadraginta stb. synthetikus alakokat. A rumën is oda fejlődhetett volna; a makedoniai rumënben 20-ra žinžitzi synthetikus alakja van, a mi alkalmasint a vigintinek felel meg. De ez izolált eset. Az oláh igy formálja a tizeseket:

10 zeče,
20 doauä-zäč,
30 tri-zäč,
40 patru-zäč,
50 čin'-zäč,
60 šasä-zäč,
70 šapte-zäč,
80 op'-zäč,
90 noauä-zäč.

vagyis: két tiz, három tiz, négy tiz, öt tiz stb.

Ha a rumën illyr észjárással alkotja vala tizeseit, azok nem öltik ezt a formát.

Albán tizesek:

10 djétê
20 nje-zêt = 1 × 20

30 tri-djetê
40 dhi-zêt = 2 × 20
50 pésê-djétê
60 gjáste djétê
70 štáte-djétê
80 tétê-djétê
90 nêntê-djétê.

Az albán tehát részben 10-es, részben 20-as számrendszert követ. Ez nem felel meg a rumën formának.

A rumën tizes számsor alakitásánál a szlávok közbejöttére ismerünk. A szláv nyelvekben alakúlnak ilyen módon a tizesek:

Ó-szláv: 10 desent'
20 dva desenti
30 trije desenti
40 četyrije desenti
50 pent' desenti
60 šest' desenti
70 sedm' desenti
80 osm' desenti
90 devent' desenti.

Megerősiti ezt az is, hogy a 100-nak rumën neve is (sutä) szláv eredetű = sto (ó-szláv suto = s'to). Ezerre ismét itáliai szava van: a *mijä,* mely a latin mille s az albán mije-vel azonos.[1])

Ilyen ingadozás jellemzi a rumënt, mikor a szlávok tódulnak át a Balkán-félszigetre.

Természetes, hogy a szláv nyelvhatások sokféleképpen érvényesülnek benne. Az *-ar, -nik, -av, -ka, -ec, -ica, -iste* ragok és képzők; az *iz. ne, za* praefixumok is szláv eredetűek. A tagadás képzése a *ne, nu* praefixummal (kunoskut = ismeretes, nekunoskut = ismeretlen; träbä = kell, nuträbä = nem kell) s a mä rog, mä dâre

[1]) Hogy a szláv nyelvek minő laza állapotban találják a rumén nyelvet, kitünik az istriai tájszólásból is, melynek a törzsszámok között a százon kivül (suta) még két szláv számneve van: nyolcz = ósên, kilencz = dévet; ennek képzései: 18 = ósên-'pre zétzi, 19 = dévet-'pre-zétzi, 80 = ósên-voto-zétzi, 90 = dévet-voto-zétzi (voto = olasz volta). Az ósên és dévet akár régi, akár újabb kölcsönzés az istro-rumënben, érdekesen jellemzi a rumën nyelv alakulásának természetét, mely úgys-zól ván, minden kaput kitár a szláv hatások előtt.

(kérek, könyörgöm, sajnálom)-féle formák is egyedül a szláv nyelvhatásból magyarázhatók ki:

Molim se = mä rog (kérek, könyörgöm),
moliš se = te rož,
moli se = sä roagä,
molimo se = ne rugäm,
molite se = vä rugac,
mole se = sä roagä.

Žalim se = mä doare (sajnálom nekem fáj),
žališ se = te doare,
žali se = ël doare,
žalimo se = ne doare
žalite se = vä doare,
žale se = ëj doare.

S a szóanyag! Ez egy egész özön.

Szegény, korlátolt népelem volt a rumën, melylyel szlávok vegyültek. Fogalomköre szűk, földhöz kötött. Pretin (barát), närav (szokás), rod (nemzetség), jubesk = ljubim, szeretek, ëm träbä = trebam, szükségem van valamire, ëntreb = kérdezek, traji = träjesk, élek (leben és dauern) mind olyan szláv eredetű szavak, melyek egyszerű fogalmakat fejeznek ki, mégis behatottak a rumën nyelv anyagába.

Találunk továbbá észjárati találkozásokat a szláv és rumën nyelvek között: lumja = világ és luminä = világosság ez megfelel a szláv svet és svetlost-nak, az oláh tënär (ifju) = szláv mlád-nak (gyenge, ifju). Ide tartoznak az égtájak: räsärit = kelet, apus = nyugat, mjazä-nâpte = éjszak, mjázäzë = dél, melyek szláv képzésekkel magyarázhatók. Ide tartozik a mulcämesk = köszönni („mult" gyökből), a miben Miklosich a szláv „mnogaja ljeta" köszöntésformának utánzását ismerte fel.

A latin kereszténység s az olasz nyelv hatásai egyfelől, a szlávság befolyása másfelől, eldöntik most azt a kérdést: *mikor alakult a rumën nyelv?*

Az adatok összefüggő tanusága szerint a VI—VII. századoknál *nem előbb.* Csak ez időtájt alakúlt egy gyönge hajtás, mely még bimbózik, de leveleket nem hajt.

***

Ha ideje lett volna rá, ha nagy, világtörténeti események nem tódúlnak a régi Rómára, a rumën nyelv is növekedett volna tovább a romanizmus édes emlőjén.

A népvándorlások, melyek a III. században indulnak meg, feltartóztathatlanul haladtak előre.

A hunnok a góthokat, gepidákat verik ki a dunai tartományokból s a menekülő germán néparadatok Nyugat-Európa felé veszik útjokat.

A Duna-Tisza táján Hunnia alakul, a germánok (góthok, frankok, longobardok, burgundok, vandalok) pedig Nyugaton alkotnak új birodalmakat s Spanyolországon át Afrikáig pusztitják mindazt, a mit római kéz alkotott; más águk az Északitenger felől Britanniába tör (angolszászok), kiüzve onnan is a római sasokat.

Nagyszerű szinjáték játszódik le Európában, a minőhöz hasonlót a világ nem látott.

A birodalom nyugati fele, mely már 395-ben II. Theodosius halálával vált el a keletitől, a VIII. században megdől, a keleti góthoknak esvén martalékúl.

A keleti rész, hanyatló műveltséggel, erőtlenül magára marad a barbár néptengerben, mely minden oldalról csapkodja partjait.

A keleti birodalomba is északi hordák törnek szakadatlan, pusztítva a császárság területeit.

Szláv és avar pusztitások a dalmát partvidékek képét is mindjobban megváltoztatják. A városok romba hullanak, *olasz elemei* a szigetekre s Itáliába menekülnek s a leégetett, lerombolt városok utczáin barbár hordák váltják fel egymást; a vizvezetékek, hadi és kereskedelmi útak begyepesednek, vad harczosok paripái isznak a Narenta szép vizéből.

Csakhamar egy időpont áll be a balkáni világ történetében, *midőn ott a latin (olasz) elem teljesen elzüllik,* mi a keleti császárság nyelvi viszonyait változtatja meg.

A keresztény egyház nyelve Dalmácziában és a balkáni nyugati tartományokban — hová az oláhság eredetét és kereszténységét helyezzük — kezdettől fogva latin volt (lásd 100. lapon a dalmácziai keresztény epigr. emlékeket) de a keleti püspökségek (görögök) is élnek a latin nyelvvel a VI. századig. A marcianopolisi püspökök pld. a chalcedoni (Kisázsia) zsinattal (451) és a

konstantinápolyi császárokkal latin nyelven közlekedtek. Az állam nyelve is a latin volt s a VI. századig a hadivezérletben is a latin nyelvet alkalmazták.

Maurikios (582—602) Constantinos V. Copronimus (741—755) uralkodásának köze a nyelvi átalakulás kora.

Maurikios pénzei még latinok:

Av. DIV·MAURIC·TIb·PP·AVG·

Rev. VIRTVS·ROMANORVM·

már V. Constantinuséi bilinguisek:

Av. CONST·LEO·P.P.AVGTO vagy

Av. COb-STAbTI bES·LEON·ECOby·bASILIS·

Rev. IbSUS XRISTUS NICA·

Az egyházi életben is változás áll be. A görög keresztények a pápával (III. Gergely) viszályba keverednek, ki 731-ben anathémát mond az ikonoklastokra. Feleletül III. Leo császár 732-ben az illyricumi provinciát (Dalmáczia, Maczedonia, Epirus, Thessália, Achaja) tehát a thessalonikai metropoliát kiszakitja a római egyház kötelékéből s azt a konstantinápolyi patriarcha alá rendeli.

A görög elem gyorsan kezd felülkerekedni. Egy új elem az most, szlávokkal szaturálva, mely elbarbárosodva kezdi meg a görög történet új korszakát, a *byzanti* korszakot.

A VIII. század közepén a rómaiság (latinság) teljesen feloszlott a keleti birodalomban, csak a név maradt meg. A görög is „rhomaikos" nevet használja aztán a maga megnevezésére; nyelvét *ἡ γλῶσσα ῥωμαϊκα*-nak hivja; a császár: *Βασιλεὺς τῶν Ῥωμαίων*. A hellén név elveszti varázsát, mert az a keresztény görög szemében a pogányság fogalmával függ össze.

***

A rumën nyelvet pedig, most már letörve fájáról, mint fejetlen gallyat hordja a szél a hegyeken. *A romanizmus rá nézve csak volt.* Mielőtt megalakulhatott volna, telisded teli illyrismusaival és szlavismusaival: a féluton megállt, jargon maradt.

A rumën nép beszélve egy primitiv idiómát, a régi Róma örökségét, bolyongott a hegyeken, völgyeken, keresve a legelőt nyájainak.

Mint keresztény, nagy ünnepeken eljárt a városokba, elvégzendő egyszerű fohászkodását. Az egyház, mely immár *görög* volt Byzantban, az ő nyelvére is lenyomódott, mely fogékony és szegény, mindenféle hatás elfér benne.

Ebben a görög világban rakódnak le azok a görög elemek a rumën nyelvbe, melyeket a mai *dunántuli és istriai rumën nyelvben* is megtalálunk. Drum (δρόμος) = út; drak (δράκων) = sárkány, ördög; farmek (φαρμάκι) = babonaszer, varázsital; folosesk (ὤφελος) = használok; horä (χορός) = táncz; temej (θεμέλιον) = alap; fanar (φαναρι) = lámpa; (ὀρφανός) = árva; lipsä (λείψις) = hiány; aflu (ἄλφειν) = találok; ëndojalä (ἐνδιάζειν) = kétség; kärämidä (κεραμίδα) = tégla; haräzesk (χαρίζομαι) = ajándékozni; jeftin (φθηνός) = olcsó; ikoanä (εἰκόνα) = kép; ikonostas (εἰκονοστάσιον) = képfal; daskäl (διδάσκαλος) = tanitó; härtie (χαρτία) = papir, könyv; marturë (μάρτυρας) = tanu: märgäritä (μαργαρίτα) = gyöngy; zugraf (ζωγράφος) = szentkép festő; lavrä (λάβρα) = zárda; kälugär (καλὸς γέρος) = szép öreg, szerzetes.

A görögséggel való érintkezés idejéből származnak a rumën nyelvnek a földművelésre vonatkozó némely szavai, mint: agru és aratru = ἀγρος, ἀροτρόν.

De mint a föld népe, mindjobban ki volt téve a szláv népeknek, kikhez mindig több s több *vérszerinti* kötelék is fűzi a rumënt. Úgyszólván összefoly most már a két népelem, a rumënség javára, mely számban gyarapodik, nyelvét pedig a szláv elem fokozatos műveltségével, mi később szláv kereszténységet s szláv államalakulásokat hoz létre: a szlavizmus jobban és jobban átjárja. A rumën nyelv új fejlődés mesgyéjére lép e viszonyokkal. Román forrásai teljesen kiapadva: *szláv czivilizáczióra van utalva,* a minek végeredménye az, hogy a ma beszélt rumën köznyelv $^1/_5$ latinság mellett $^3/_5$ szláv anyagból áll.

Ez a rumën nyelv eredetének s első alakulásának története. Csodálatos kép! A historia meg nem irta: egyetlen forrásunk e történetek megértéséhez maga a nyelv; mert a nyelvek megőrzik a népek történeteit, mint a geologiai képletek az ősállatok lábnyomait s kiveszett növényfajok roncsait őrzik meg, miből messze

korszakok történeteit olvassa ki a tudomány. A rumën nyelv is elmondja azokat a törvényeket, melyek fölötte századok hosszú során végig vonúltak.

***

A rumënség történeteiben egy ethnikai momentumra kell még egyszer visszatérnünk, hogy a kérdést tovább magyarázhassuk.

A balkáni topografia, igy Dalmáczia régi nevéből tudjuk, hogy a római colonusok a hódolt Illyricumban pásztornépeket találtak; a rumën nyelv keletkezésében is felismertük, hogy azt a hegyeken romanizáló marhatenyésztő őslakósok alkották.

A rumënség a mióta s a mint ma is ismerjük, par excellencze *pásztornép*. A maczedoniai rumënt vagy czinczárt az albánok „čobán"-nak hivják, azokat a czinczárokat is, kik városokban laknak.[1]) A Pindus hegység s az Olymp táján élő rumënséget, főtipusok szerint a görögök is nomádoknak nevezik; ez az értelme a kutzovlach névnek, mely alatt a görögség a czinczárokat érti. Kutzo-vlach = köčü-vlach, vagyis vándorló oláh; köčü török szó, ebből a görög κούτζο; köčürmek = vándorolni, költözködni.

Az oláhság nomádélete, megérteti most már azt, hogy a *rumën nyelvvagak:* hogy kerültek Istriába, s a Kárpátok vidékeire?

A középkor századaiban, hegységről hegységre huzódva jutott a rumënség fel a Dunáig s azon át széledt el *Erdély* hegyei közt a *havaselvi* alföldön. *Moldva* területein. Innen rajokat bocsát *Lengyelország* felé, sőt a Kárpátok irányában eljut Slézia szomszédságáig *Teschenig;* más irányban csaknem a *Krimig* folyt szét a rumënség s a mi a nomád-élet nagy mertékét jellemzi, elnomádozált a *Kaukázusig,* hol ma a Feketetenger partján van egy rumën telep.

Ezt előre bocsátva, lássuk a rumënség további történeteit keletkezése helyén, a Balkán-félszigeten, hogy feladatunk második részéhez: *vándorlásainak leirásához* foghassunk.

[1]) Haan, Albanesische Studien: III. 136.

V. FEJEZET.

SZLÁVOK ÉS RUMÉNEK A BALKÁNON.

A szlávok folytonos özönlése a Balkánra, sok gondot ád a byzanczi császároknak. Župokban, bizonyos kezdetleges szervezet kötelékében éltek, s törzsek szerint csoportosulva keresztül kasúl járták a Balkánt mindenfelé megfészkelve magukat, s a hol erőre tettek szert, önálló gazdálkodást folytatva. Az első szlávokat csak σκλαβινοknak nevezték, s a szerint a mint vidékek szerint el voltak szóródva; timočanoknak (Timok mellékiek) narentánok-nak (Narenta mellett), zachlumiaknak (Raguza vidékén), travnikok-nak (Trau környékén), dukljanoknak (Dioclea táján). Mindezek Dalmáczia területén.

A szlávok nem államalkotó nép. Első államukat is idegen hatalom alkotja meg a Balkánon. A VII. században törtek elő a hunnok mögött a volgai bolgárok (mordvin čuvaš nép) s Asparuch vezérlete alatt Mösia és Thrákia egyrészét kiszakítják a byzanczi állam testéből, s megalkotják *Bolgárországot*. A hódító elem nemsokára elenyészett a szlavságban, mely ez időtől bolgárnak nevezi magát, odább *Szerbia* bontakozott ki, s alakúlt meg állammá.

Bolgárország és Szerbia váltakozó szerencsével birtokolták a balkáni belföldeket a Fekete tengertől az ochridai tavakig, illetve a Dunától le a görög területekig, azokkal a földekkel, melyeken a *nomád ruménség* élt albánokkal és szlávokkal vegyest.

Megalakúlva a két állam, erőteljes szláv társadalom fejlett ki úgy Bolgárországban, mint Szerbiában, hol később a kereszténység is meghonosodott. Bolgárországból indult az ki, a IX. században Cyrill és Method apostolok útján, kik a szent könyveket ó-szlávra fordították.

A IX—X. században a szláv kereszténység a bolgár és szerb országokat az albán hegyekig behálózta, s hatáskörébe vonta a rumënséget is, mely e területeket lakta.

Igy történik az, hogy a rumënség, mely eredetileg

a latin kereszténységből nő ki, majd a görög kereszténységgel jő érintkezésbe: a szláv kereszténység idején a *szláv egyház körében* él tovább; így lett a rumënség *egyházi nyelve az ó-szláv* s így került nyelvébe a szláv kereszténység terminologiája, mely annak latin és görög elemeit kiegészítette

Szláv papok tartják össze ez időtől fogva a rumënséget, kik szláv és albán népekkel vegyest, hallgatják az ó-szláv liturgiát a falvakban, városokban, s a hegyeken elszórt egyházakban.[1])

A rumën elem tulajdonképeni *művelődése csak most kezdődik,* szlávokkal való folytonos kapcsok által. Most növekszik nyelve, szláv cultur-elemekkel bővülve, melyek társadalom, állam, ipar, földmivelés, mesterségek, egy szóval a szláv czivilizáczió sokféle fogalmát viszik a rumën pásztor-nyelvbe.[2])

---

[1]) A maczedoniai rumënség, a görögséghez közelebb a görög egyházban maradt máig. Egyházi és műveltségi nyelvük az újgörög, nyelvükbe is több görögség került, mint a szláv országokban beszélt rumën nyelvbe. A makedo-rumënek nyelvüket is görög betükkel irják.

[2]) Kereszténység: Vlădikă (püspök), popă (pap), mučenik (masc. vértanu), mučenicä (fem. u. a.), praznik (nagy ünnep), raj (éden), prečesta (Szüz Mária, boldogasszony), sfënt (szent), sfëntu duh (szent lélek), moašte (ereklye), gropnik (temető), krečun (karácsony), molitvă (imádság), tajnă (titok), blagoslovenie (áldás), vorkresenie (feltámadás), preobraženie (Krisztus átváltozása), glas (szózat), glavă (fejezet), časlov (breviarium), bobotez (bogobotez = Krisztus megkeresztelése), prinos (áldozat), duhovnik (lelkész).

Állam, társadalmi élet: Preten (barát), porunkă (parancs), vrač (orvos), slugă (szolga), službă (szolgálat), rod (születés, nemzedék), närod (nemzet), rudenie (rokonság), tovăraš (társ), župën (ur), vodă (vajda), hospodar (fejedelem), kňaz (főnök, biró), obšte (nyilvánosság), izpravnik (hivatalnok), nevastă (menyasszony), pravilă (törvény), sobor (gyülés), oblaštie (tartomány), bogat (gazdag), bojnik (harczos), zălog (zálog), tërg (vásár), vražbă (ellenségeskedés), dobitok (birtok), opis (irat), buki (betü, irás), bukvar (könyv), zëd (fal), zëdesk (épiteni), zëditor (épitő), zlătar (aranyműves), zlătărie (aranyműveség).

Szellemi müveltség; elvont fogalmak: Norok (szerencse), glumă (tréfa), grije (figyelem), graj (szó), grâză (télelem), pričină (ok), predmet (tárgy), klipită (pillanat), običaj (divat, szokás), činste (tisztelet), bogat (gazdag), bogăcie (gazdag-

A szlávokkal együtt élő rumënség, mint már fenntebb láttuk, korán assimilálni kezdte a szláv köznépet, mely a hol azokkal találkozik, anyanyelvét a rumënnel cseréli fel; ez assimiláczió következtében a *vlach* név, mely a szlávoknál rómait, *rumënt* jelentett, lassanként elvesztette eredeti jelentését a szláv országokban, hol rumënt, hol pedig a hozzájuk életmódban hasonló szláv *pásztor népeket* is kezdett jelenteni, annyival is inkább, mert a szláv pásztor népek rumunizálodása (oláhosodása) úgyszólván generáczióról generáczióra növesztette a rumën elemet, a minek következtében köztük a külömbség érzete is folyton enyészett.

Ez a szerves özszefüggés szláv és rumën közt magyarázza meg, hogy a vlach név *pásztor* jelentése, mindinkább terjed a Balkánon s a byzanti krónikákban már ingadozó jelentése van. Mikor a byzanczi írók Aetolia és Thessáliában, Nagy- és Kis-Oláhországról (*ἡ μεγάλη* és *ἡ μικρὰ Βλαχία*) írnak, hol a makedo-rumënség ma is compactabb tömegekben él, kétségtelen, hogy ott vlach alatt rumënt kell értenünk.

De a szláv országok vlachjaiban már a görögök sem láttak nemzetet, hanem ez országok nomád lakosságát, hegyi pásztor népeket.

Lássuk ezt közelebbről.

Bolgárország, mely Mösia, Thrákia és Makedonia területein állammá alakúlt, a VIII és IX. században kereszténynyé is lett. Byzancz-czal szemben folytonos ellenségeskedésben állt. Nagy fejedelme Simon, czári czimet is viselt, s nagy tekintélynek örvendett Konstantinápolyban is. Ez a bolgár állam a XI—XII. századok folyamán újra Byzancz hatalma alá kerül. A byzanczi császárok rendelkeznek itt a szláv egyházzal is, s az ochri-

ság), čas (óra), vreme (idő), daždä (adás, ár), slobod (szabad), sloboženie (szabadság), trëbuincä (szükség), trudä (fáradság), pomanä (emlékezet), pagubä (kár), poftä (kívánság), povod (alkalom), vjak (örök), ču već (örökké), vladnik (hatalmas), vrednik (tekintélyes, méltó), destul (elég), gata (kész), veselie (öröm), obraz (arcz), dragä (kedves), sdravën (erőteljes), sëlä, sëluitor (erő, erős), tëlk (magyarázat), dela (tény, cselekvés), odihnä, hodinä (pihenés), vidmä, videnie (látomány, álomkép), deosäbesk (megkülönböztetni).

dai érsekség alá rendelik az összes bolgár egyházakat, s az *oláhságot,* mely Bolgária területeit népesíti. Ilyen összefüggésben a byzanciak minél többet foglalkoznak Bolgáriával s oláhságával.

Anna Comnena (1087—1148) krónikájában találjuk meg először körülírva az oláhság fogalmát. Szerinte nem más az oláhság, mint nomád életet élő nép, melyet a köznyelv nevez vlachnak ... *καὶ ὁπόσοι τὸν νομάδα βίον ἕλκοντο Βλαχους τούτους ἡ κοινὴ καλεῖν οἶδε διαλεκτος.*

A bolgár hódoltság idején történik, hogy II. Izsák byzanczi császár, III. Béla magyar király leányát Margitot vevén nőül: a menyegző költségeit kivetett adó alakjában akarta behajtani. Az adószedők mint éhes varjak járták be Bolgárországot is, melynek népe a byzanczi gazdálkodással úgyis torkig volt. Az elégedetlenség nőttön nőtt, mig végre nagy lázadásban tört ki.

A byzanczi krónikák szerint[1]) a *vlachok* kelnek fel a hegyek közt, s vívják ki az ország függetlenségét, Péter és Asên testvérek vezérlete alatt. A mit a krónikás ír, kiérezzük belőle azt, a mi a Balkánon századokon keresztül folyik, hogy t. i. a hegyek, menedék helyei s várai az elégületleneknek, innen rontanak a hatalomra. A török korszak *„hajduk"*-jainak, a czrnagorai hegyi harczosoknak csatái, meg annyi más forradalom száz analogiát nyujt: mit értsünk e lázadásban az oláhság alatt.

A hegyeken élő fegyveres pásztorok, menekülők, bujdosók sokasága az, mely a rengetegben fegyverkezik, guerilla csatákat folytat a hatalommal, mely az országútakon, városokon uralkodik, innen intézi hadi operátiót.

Asên és Péter népe is mindenféle hegyi lakos volt, maguk pedig születésükre nézve bolgár dynastiából valók, kik bujdosva tünnek fel a felkelők élén. A pápa ezt irja róluk a magyar királyhoz intézett levelében 1204-ben: „Praevalentibus Grecis Bulgari perdiderunt regiam dignitatem, quinimo compulsi sunt gravi sub jugo Constantinopolitano servire, donec novissime duo fratres Petrus videlicet et Johannitius, de priorum regum prosapia descendentes, terram patrum suorum non tam occupare, quam recuperare coeperunt."

[1]) Nikeforos Choniates, de rebus gestis imp. Constantinopolitarum (1118—1203).

A szabadságharcz győzedelmével az Uj-Bolgárország alakúlt meg Trnovo székhelylyel s legfényesebb II. Johannes Asên (1218—1224) alatt lőn.

Valóságos szláv állam volt ez a Bolgária most is. A czár magát „V Christa Boga blagovjernyj car i samod'ržec vsem Bl'garom i Gr'kom" nevezte. Egyéb megtisztelő czimei: blagočestivyj, blagorodnyj, christoljubivyj, prekrasnyj, a byzanczi udvar styljében. A czárnő: blagočestiva carica (c=cz); az elsőszülött: porfyrorodnyj.

Udvarában bojárok veszik körül; trónja stol és prestol, a bibor köntös: bagrenica.

Az állami egyház: Sventa i božestv'na cr'kov cartsva bl'garskago; az országgűlés: s'bor; a kerületek: oblast-ok; az adók: desent'k (tized), a hidvám: mostnina stb.

A hogy a rumënséget ismerjük, tudjuk, hogy az, az állam ügyeiben nem tett számot; — a köznép appendixe volt.

Az oláh név a szerb törvénybe is pásztor, nomád, jobbágy értelemben jutott be.

Stjepan Dečanski szerb királynak (1321—1331) évek között irott chrisovulja[1]) bőven foglalkozik a szerbiai nemzetgazdasági viszonyokkal. Itt látjuk, hogy az *oláh* szembe van állitva a *szabad emberrel* (srbin) vagy *földművelővel* s a király a szabad ember és oláh közt való házasságot is szabályozza: „hogy szerb ne házasodjék oláhok közül; ha pedig házasodik: meropch vagyis jobbágygyá legyen; a papfiak közűl, az a ki irást tanúl, atyja mellett maradjon, a ki pedig nem tanúl irást, jobbágygyá legyen..."

Nem nemzetiségi különbség, de nemzetgazdasági felfogás nyilatkozik e rendeletekből, melyek a földművességet akarták Szerbiában előmozdítani. A szerb még ma is inkább marhatartó, mint a bolgár."[2])

A chrisovul minden sorából kiérzik ezt. Ló-, juh-, sertéspásztorok a szerbiai oláhok, olyan társadalmi elem,

---

[1]) Dečanske chrisovulje. Glasnik XII. Belgrad, 1880.

[2]) Bradaška. Die Slaven in der Türkei. Geogr. Mittheilungen. 1869. 442. „Es bebaut wie ehemals auch noch heut zu Tage der fleissige Bulgare das Land, während sich der Serbe mehr der Viehzucht zuwendet.

mint a meropch, de életmódja a hegyvidékekhez van kötve.

„A tudoričevaci és gojlovaci oláhok irja a chrisovul — legeltették a *kanczákat*, a ratiševaciak és svetokračanok, pogorušanok és sušičanok *juhokat* legeltessenek, a vardiščanok pedig *szarvasmarhákat;* azok az oláhok, kik kanczákat legeltetnek, ne vegyenek azokból maguknak részt, hanem tartsák ki magukat havi fizetésükből s azok kik juhokat legeltetnek, minden Szent György napon 100 juh után egyet vegyenek maguknak báránynyal."

A rendelet e szavai tájékoztatnak már bennünket az oláh országlakosok viszonyaira nézve. Más oklevelek meg éppen körül is irják azt, mit értsünk oláhság alatt Szerbiában. Ilyen II. Uroš István szerb király adománylevele a chilanderi kolostornak 1293—1302 évekről:

... S ismét látta királyságom, hogy a szentegyház esztendőnként mindegy 12 csikót ad *pásztoroknak* (пастыромь) fizetés fejében, ennélfogva *vlachokat* (влахе) rendeltem oda s más vlachokat választottam az egyházi vlachok közül, hogy legeltessék az egyház lovait (kobila) s hogy ne vegyenek az egyháztól fizetés fejében semmit, sőt ha valamit elvesztenének, fizessenek ők az egyháznak egy ló fejében 30 perpert s egy kancza fejében 20 perpert. Azért ezeket királyságom felmentette minden robot alul, úgy hogy semmiféle adózással se legyenek terhelve, sem buzában, sem borban, sem kiséretbeni szolgálat, sem ló vagy ebek őrzése által, sem a szent hegyre semmi küldetésre ne legyenek kötelezve, kivéve, hogy a szent egyház lovait legeltessék... és só adassék nekik... a remetelakban tartózkodó kalugereknek pedig ne legyen gondjuk a pásztorok élelmezéséről, sem ruházatáról, s ne lássák ők el a pásztort élelemmel, hanem az egyház. S Goračevben találta királyságom három emberemet: Györgyöt, Radoslavot és Prodant s oda adtam ezeket a remetelakhoz méhtenyésztőkül, hogy a Megváltó tiszteletére legyen meg a szükséges gyertya és felszabadítottam azokat minden királyi és egyházi robot alul, szintúgy *mint a fenn oláhoknak irt pásztorokat* (како и влахе выше писанныхь пастырь.) S bántalmak és igazságtalanságok ellen védelmezze és őrizze őket az egyház urasága (tekintélye).[1])

[1]) Magyar történeti emlékek X. 180.

Ha a chrisovulban százszámra megnevezett oláhok neveit olvassuk, látni fogjuk, hogy ezek csak részben voltak *rumënek*, legtöbbjük *rácz* nevü, de vannak ott *bolgárok, horvátok* is oláh számba véve.[1])

Ebből több tényt olvasunk ki világosan. Először a mit fennebb mondtunk, hogy a szerbiai oláhság eredetére nézve mindenféle balkáni hegyi gyülevész nép volt, másodszor épen a szláv személynevek bőségéből olvassuk ki azt: mily nagy mértékü volt a Balkánon *a szlávok rumunizálódása*. A szláv nevü oláhok ugyanis minden bizonnyal gyorsan vegyültek össze a rumëniséggel, azok nyelvét fogadták el, s keverték abba a magukét. Innen a rumën nyelvnek az a hasonlíthatlan bősége idegen kölcsönzött anyagban, a mi csak úgy magyarázható, hogy a rumunismus mint a vizbe dobott kő, mindig nagyobb s nagyobb köröket irt le szláv területeken, hol egész vidékek lakosságának régi nyelve vezett el a rumunismusban s e processussal fogékonnyá tette azt, a szláv szavak és kifejezéseknek a *végletekig* való kölcsönzésére.

A szlávok tömeges rumunizálódása magyarázza meg azt is, miért érvényesülhet századról századra a szláv egyházi nyelv s a szláv papok hatósága a *rumënségen belül*, a nélkül, hogy az egyházban, a rumën liturgiának ekkor csak szükségét is érezné valaki.

A dečanski-féle chrisovulban az oláhok mellett, egy más népelemről is van említés, melyet *brodlik*-nak neveznek. Ezek halász-, révész-féle nép voltak (brod=rév) nemzetiségre nézve szerbek és rumënek vegyest.[2])

A szerb királyi chrisovul az oláh és brodlik nomád népeken kivül, földhöz kötött, falukban lakó országlakók viszonyait is rendezi. Ezek tehát már nem oláhok a törvény értelmében, de srbin-ek, földmüvelők s *ime* ezek

[1]) Rumën nevü oláhok: Bun, Šerban, Bukur, Buczkat, Ruščor, Barb, Barbat, Dusul, Radul; szerb nevü oláhok: Bogoslav, Ljubeslav, Radoslav, Dragoš, Milos, Pribislav, Dabižev, Njegoslav, Miroslav, Zorislav, Novak, Branko, Mirkov, Smoljan, Pribil, Dobromir, Svetoslav, Jaroslav, Bjeloslav, Strjezimir; bolgár, horvát nevü oláhok: Dragoslav Bugarin. Šišman, Hrvatin.

[2]) Rumën nevü brodlikok: Barb, Radoslav Vlach(!); szerb nevü brodlikok: Radoslav, Prodan, Milota, Dragoš, Branko, Miloš, Bogoslav, Ukopan, Dragin, Prodan.

közt is találunk *rumën* neveket,[1]) a mi világosan illusztrálja, hogy a törvény előtt az oláh s a földműves állapot nem volt nemzetiségi.

Az oláh név fogalma, a mint azt a törvény értelmezte: megvan a délszláv népek költészetében is. Azok a szerb balladák, melyek a guzlicza hangjai mellett hőseiket éneklik, *vlach* név alatt mindig *pásztorokat* értenek s *vlachinják* s *vlachinjiczáknak* nevezik a pásztornőket.

Sok ilyen balladát hozhatnék fel például, de csak egyet emlitek itt: *Kobilics Milos,* a szerb népköltészet egyik legkedveltebb alakjának születését tárgyazó balladát, melyben az van mondva, hogy Lázár király leányai, jegyeseikről Brankovics Vuk és Kobilics Milošról beszélnek, összehasonlítva azok rangját, származását. Brankovics Vuk — ugymond az egyik leány — szép fejedelmi várban született, mig Kobilics Milošnak *pásztorleány* (vlachinjica) volt az anyja, ki Milošt, lovakat legeltetve szülte meg, s egy ló alá rejtve nevelte fel; ezért nevezik Milošt Kobilicsnak: (kobila = kancza).

. . . . „Istina je, sestrice, što govoriš svekoliko,
Da je Vuka rodila l'jepa od grada vladika,
A mojega vjerenika jedna mlada v l a c h i n j i c a
Vlachinjica rodila, pod kobilom odhranila,
A za to se on zove Milošu Kobiloviću.“ . . . .[2])

Ez a „vlach“ név jelentése a görög egyházhoz tartozó délszláv tartományokban. A dalmaták, horvátok és szlavonok az időben, mikor a bolgárok és szerbek a byzanczi egyházba tértek (IX. század) a frank korban, már a római katholikus egyház hívei voltak. Mint ilyeneket találják a magyarok a honfoglaláskor.

Középkorban a politikai hovatartozás s a *vallás* tette a nemzetiséget; nyelvkérdést s erre alapított nemzetiségi kérdést nem ismertek. A horvátot a szerbtől vallása kü-

---

[1]) R u m ë n nevü földmüvesek: Bun, Kopil, Vlach(!) Bukur, Dragul, Radulin, Dragulin; s z e r b nevüek: Bratovlav, Miroslav, Bogdan, Tvrdoje, Mildrag, Dobrčin stb.; b o l g á r, a l b á n, t a t á r nevüek: Kalogjurgj, Kurikukja (albán: kukj = vörös v. ö. Kesulkukj), Kalojan, Ivan Tatarin.

[2]) Miklosich: Beiträge zur Kenntniss der slavischen Volkspoesie, Denkschriften d. kais. Akad. d. Wissensch. Wien, 1870. XIX. 71.

lönböztette meg, egyik a görög, mások a latin egyházhoz tartozván s ez a különbség érzetét szülte meg, a mi a két testvér nemzet közt *maig* tart, jóllehet nyelveik közt nincs annyi különbség, mint két német tájszólás között.

A katholikus szlávok koruk felfogásából kifolyólag, minden schizmatikusban (szerb, bolgár, görög, rumën) ugyanazt az elemet látták, s mindannyira ruházták a *vlach* nevet.

Hogy történt ez?

Mint láttuk, a Balkánra vándorló szlávok vlachnak nevezték a rómaiakat, latinokat, s igy a rumëneket is. De mikor Byzancz görög állammá lesz, tovább fönntartja a „római" nevet, e név összeesik a *görög*, legközelebb pedig a *görög vallás* fogalmával.

Katholikus délszlávoknál ilyen úton a „római" szláv synonymája a „vlach" átmegy a „rhomaikos" (görög) fogalmára.

A vlach név, a milyen messze tudunk menni, a dalmát-horvát szlávoknál mindig schizmatikust, görögnemegyesültet jelentett. Oláh egyháznak nevezték a görög egyházat, oláh papnak a görög pópákat; a horvát köznép ma is igy használja e szót. Zágrábban egy utcza is van: vlaška ulica = oláh, vagyis görög felekezetbeli ráczok utczája.

Ez elnevezés átment a dalmát partvidéki olaszok nyelvébe s a középkori *latin egyházi nyelvszokás* is magáévá tette azt, e szó alatt mindig schizmatikusokat értvén.

E névnek első ilyen értelemben való alkalmazását *latin szövegben* a római pápának Kaloján bolgár czárhoz (1202—1204) intézett leveleiben találjuk, midőn őt a római egyháznak akarván megnyerni, vele levelezést folytatott. E levelekben a bolgár czár „Imperator *Bulgarorum et Vlachorum*" czimmel van megszólitva. E czimet Jireček a bolgár történetek irója is félreérti, azt hivén, hogy az imperator vlachorum czim, a bolgáriai *rumënségre* vonatkozik;[1]) rumën tudósok pedig e czimre támaszkodva a régi Bolgárországot *bolgár-rumën szövetséges államnak* szeretik nézni.

[1]) Geschichte des Bulgaren 382.

Pedig a pápa a „valachus“ megnevezés alatt a czári czimben, a *görögök* által lakott tartományokat érti, melyek Bolgárországhoz tartoztak. Hogy ez így van, azt a bolgár czárok szláv nyelven fogalmazott czime világosan magyarázza, mely mindig így hangzik: „Car vsem Bl'garom i Gr'kom“, (minden bolgárok és görögök czárja) a mi a katholikus felfogás Imperator Bulgarorum et Vlachorum-jának teljesen megfelel.[1])

A latin *vlach* név tehát egyenértékü a *görög*-gel, a mit jól meg kell figyelnünk, hogy fejtegetésünk fonalát kezünkben tarthassuk.

A XIV. század elején gyorsan terjed a vésztjósló hir Európában, hogy egy ázsiai faj, a mohamedán törökség a Bosporus partját érte s Konstantinápolyt veszélyezteti. A régi Byzancz, erejében megvénhedve, jóformán tehetetlenül nézi közelgő bukását.

Az események gyorsan fejlődnek. A török betör Európába, tüzzel-vassal pusztítja a Balkán országait. Elsöpri a szláv országokat is: Bulgáriát, Szerbiát, Bosnyákországot s fel a Száváig török lakosság honosodik meg, a szlávok egy részét a mohamedanismusba vonva be (így Bosnyákországban) s megalkotva mindenütt a kiváltságos osztályt, mi az *Izlam* fogalmához van kötve.

A török hatalom görög és szláv népekre találva a Balkánon, mindannyit mint *görög* kereszténytet találta s *rumi*, *urumenli* (Rumelia) névvel különböztette meg a maga népétől.

Bosnyákországban, hol *szláv nevü* mohamedán nemesség fejlődött ki: a mohamedán elem vallásánál fogva magát olyan töröknek tekinti és tekinteti, mint a konstantinápolyi és anatoliai törökség, így a *bosnyák* nemzeti név mellett, az általános *turk* van használatban a boszniai mohamedánok között. De Bosnyákország lakosságainak nagyobb része megmaradt a *görög egyházban.* Igy a turk-bosnyák elem, a vallás különbségnél fogva magát mindig megkülönbözteti a keresztény bosnyáktól, s azt *vallása szerint* olyan rumi és urumenlinek nézi, mint a stambuli

---

[1]) IX. Gergelypápa (1237) levelében: Dilecto filio viro Assano, domino Blachorum et Bulgarorum salutem. (Theiner. Monum. I. 155.)

török a déli tartományok görögjeit, s szláv nyelven a *rumi* synonymájával azt *vlach*-nak (oláhnak) nevezi.

A szerajevoi mohamedánok, a Mehemed Kapetanovicsok, Hadzsi Markovicsok, Ibrahim Sokolovicsok, Omar Stankovicsok *oláh* név alatt ma is keresztény bosnyák testvéreiket értik, a kik viszont őket turkoknak nevezik, ha nem nemzeti, de valláskülönbségről van szó. „Nismo ni mi vlasi, i mi smo Turci kao on" — olvasom egy bosnyák könyvben.[1])

A délszláv nyelvszokás mindenfelé tudja e név jelentését: közéletben, népköltészetben, irók műveiben szerte használják.

Vuk Stefanović Karadžić 1804-ben kiadott népdalgyüjteményben egy mohamedán-bosnyák vitézi éneket közöl,[2]) mely Konstantinápoly elestéről s a rigómezei ütközetről emlékezik, hol a törökök két *„oláh czárt"* öltek meg, a *görögöt* Konstantinápolyban (Czarigrád) és a *szerbet* a Rigómezőn (Kosovopolje):

„Ime ötszáz év telt el azóta,
Hogy a szerbek czárságának vége,
Hogy az ország minékünk meghódolt,
Hogy két oláh császárt öltünk mi meg,
Konstantint Czarigrád városában,
Lázárt pedig a Kosovopoljén."

Ez idézet után álljon itt még egy másik, mely érdekesen illustrálja, hogy a mohamedán-szláv szemében, minő fogalmak kapcsolódnak az oláh nevezethez?

Petar Petrović Njeguš crnagorai vladika (püspök) „Lažni car Stjepan Mali" czimű történeti drámájában[3]) két török kádit beszéltet, kik az Izlam nagy alakjait dicsőitik. Az egyik Omár hadvezérről szólva, dicséri azt, hogy az *oláhok* (keresztények) alexandriai könyvtárát felgyujtotta: „kad zapali vlašku dangubicu".[4])

---

[1]) „Mi sem vagyunk oláhok (keresztények) mi is törökök (mohamedánok) vagyunk mint ő." Pogled u Bosnu ili kratak put u onu krajinu, učinjen 1839—40, po Jednom Domorodcu. Zágráb. 1842.

[2]) Barthol. Kopitar's Kleinere Schriften. I. Wien, 1857. 341.

[3]) Narodna bibliotheka. Pančova, Jovanović. 5. füzet 47—48. l.

[4]) Dangubica = időveszt ő. Az iró a török észjárásnak akart kifejezést adni, midőn az „időveszt ő" t a „keresztény könyvtár" fogalmára viszi át.

S az iró tovább megy. Megszólaltatja a másik kádit, a ki a nagy Szulejmanról s a *mohácsi csatáról* emlékezik s ezt mondja:

„Oh Kanuni! najviše sultáne!
Divno li te bješe pogledati,
Kad se turki madžarskom šetaše,
Kad otkide lavu mačju glavu,
I uvrsta v l a c h e pod Mohačem!“

Azaz:

„Törvényhozó! legmagasabb szultán!
Bámulatot keltő látvány volt az:
Hogy küzdött a török a m a g y a r r a l,
Hogy vágta le az oroszlán macska fejét,
Hogy tiporta le az o l á h t Mohácsnál!“

A mohamedán észjárás az oláh fogalmát itt, már a *magyarra*, mint *keresztényre* is kiterjeszti, a mi előtte e szerint annyit jelent, mint: *gyaur, hitetlen.*

***

A török elől a XVII. századig Magyarországba, a horvát-szlavon dalmát tartományokba, Istriába, Krajnába sok balkáni menekülő vette útját.

Istriában az *albánokat* s a *rumëreket,* mint efféle menekülő néptöredékeket ismerjük. Utóbbiakat čičeknek (ciccio, ciribiri) nevezik ott szlávok.[1]) Ezek azok a rumënek, kiknek nyelve tosk-albán rokonságot mutat. Családnévben is van erre emlék: Toško = tosk. Az istriai albánok 1657-ben telepedtek le, s azóta teljesen elszlávosodtak.

A rumërek Balkán felől való kiszakadásukat sok forrás bizonyítja. Egyik[2]) azt mondja: „... die Tschizen aus Krabatten (Török-Horvátország) von den Türkhen lauffen, aber sobald frid mit den Türkhen wird, lauffen sie wider anheimbs.“

Balkáni eredetükre vallanak neveik is; žejanei rumër

[1]) Rumér falvak Istriában: Grediňe, Lettaj, Susňevica, Villanova, Berdo, Grobniko (mind Pola körül).

[2]) Beschreibung der Gschlos Marenfels sambt allen güldt und herlichait 2. Juni 1523. Laibachi tart. levéltár. Vicedom. Acták. L. M. 3 (Biedermann).

családnevek: Bogutić, Doričić, Marmalić, 24 családnak a neve Stambulić és Turković.[1]

Más menekülők *uskok* (menekülő) *oláh* vagy *maurovlach* (morlák) nevek alatt voltak ismeretesek.

Ilyenféle vándor és menekülő hegyi lakosok a „morlákok“ s az „epicurali“ vagy pakurárok[2]) Dalmáciában Ragusa, Spalato városok körül. A hegyvidékekről való leszállingózásukat a XV. századra teszik, még ma is pásztorkodó elemek, a görög felekezethez tartoznak. Eredetileg rumën és szláv vegyes nyelvü nép voltak s részben Bosnyákországból menekültek nyájaikkal a tengerpartok felé. Morlák dalok gyakran emlegetik Bosnyákországot és Szerajevót:

„O Serajevo što si mi neveselo!
Je li mi te je kuga pomorila,
Ali mi te je Turčin porobio?“ [3])

A török területről menekülő keresztény „uskokok“ nevezetes szerepet játszottak a horvát-szlavon területen; itt a Dráva-Száva közt. Pozsegamegye egy része a XVII. században Kraljeva-Velika főhelylyel Kis-Oláhországnak — parva Vlachia, die Kleine Walachei nevet is viselt. Lakói majd a „Ritus Illyrica“ (görög nem egyesült), majd „natio valachorum“-hoz tartozóknak irattak számos oklevélben.

I. Leopold rendelete (1659—92. cz.) az ó-széki birtokon tartózkodó oláhok megzabolázásáról intézkedvén „felekezetnek“ nézi az oláhokat, így a zágrábi püspökség okleveleiben a vlach szó pravoslavni értelemben használtatik.

Petretić zágrábi püspök a XVII. század végén meg is irta a nevezett oláhság történetét (Historia de Valachorum in Confiniis Regni Slavoniae degentium Episcopatus origine, progressu et effectibus), melyben meg is nevezi

[1]) Miklosich: Die Slavischen Elemente im Rumunischen. Denkschriften stb. XII. 57.

[2]) Annales Ragusini Anonymy item Nicolai de Ragnina. Kiadja Speratus Nodilo. Zágráb 1883. 152. l. „De Epicurali (Picurari) di Chelmo di Murlachia, venuti con gran moltitudine de gente et de bestiame“.

[3]) Oh Serajevo, mért vagy oly szomorú! a pestis pusztított-e el, vagy a török rabolt-e ki? Kopitar Kleinere Schriften 132 l.

oláhjainkat: „*Valachi* sive *Rasciani* vel ut verius dicam Serviani, nam ex Regno Serviae prodierunt.[1])

Vinković zágrábi püspök pedig ezt irja róluk 1640-ben; „Gens autem ipsa Valachica sive Raschia cum nullas disciplinas nullas artes, nullas scholas, nullos Doctores aut instructores habeat, in sylvis perpetuo extirpandis, et pecoribus alendis sit occupata, militiae magis sylvestri quam campestri addicta; adhuc superstitionibus sortilegiis et maleficiis sit dedita, unde magis barbara et aggretis quam culta et civilis in dies cadit.“

A horvát-szlavon királyságon át Krajnába is elszállingóztak ilyenféle oláhok, s az ott, Sichelburg (Žumberk) környékén letelepedettekről közli egy krajnai szlovén nyelven irott közlemény:

„Az 1533. és 1550. években sok oláh vagyis szerb család (mnoge vlaške ali serbske rodovine) menekült a török elől osztrák területre, melyeket I. Ferdinánd azon föltétel alatt volt hajlandó letelepiteni, ha férfiaik készek a török ellen hadba menni.

Igy történt e menekülőkkel, kik uskokoknak is neveztettek, hogy számukra Sichelburg és környéke jelöltetett ki letelepedési helyül.“[2])

Ez az úgynevezett uskok vagy oláh (szerb, rumën) fegyelmezetlen nomád-elem a Dráván át a magyar megyékbe is átjött. Zalamegyében, a zalaegerszegi járásban van egy „Oláh“ nevü falú.[3]) Elbolyongtak ilyen oláhféle népek a Duna-Tisza közére is. 1593-ban Kőrös városa panaszkodik (adatom a kamarai levéltárból), hogy a török beütéseken kivül, szolga és *pásztoroláhok,* más néven „martalóczok“ rabolnak és fosztogatnak. (Pest-Pilis és Solt-Kis Kun megyében lakó 688 rumën e korból való-e?)

Szerbia, Bosznia, Török-Horvátország menekülő hegyi lakosainak rendetlen átcsapásai mellett, a szerbség rendszeres áttelepülését kell most látnunk. Szerbia eleste után

[1]) Arkiv za povjestnicu jugoslavensku. Zágráb, 1868. IX. 320.
[2]) Arkiv za povjestnicu jugoslavinsku. Zágráb, 1859. V. 221.
[3]) Ez időből valók a Száva-Dráva vidékein elszórt kis rumën telepek: Kőrös megyében 196, Belovár m. 194, Pozsega 33, Verőcze 235, Szerém 232, Magyarország dunántuli megyékben: Baranyamegyében 496, Somogyban 301, Tolnában 115, Vasban 73, Zalában 170 rumën lakos. (1880-ki népszáml.)

a földművelő iparűző, kereskedő, városi és egyházi elemei — a nem többé *oláh*, de földhöz kötött lakosok. *szerb és rácz* névvel telepednek át Magyarországba. Sok ilyen települést ismerünk, mely a rigómezei (Kosovopolje) 1389. évi vesztett ütközet óta folyt. Az elsőt Csepel szigetén találjuk, a hol Rácz-Kevi alakúl, innen Tekelyre, Szent-Mártonba s Budára szállingóztak át a szerbek.

Egy második települést Brankovics György eszközöl. A despota Salankement, Kölpényt, Becsét, Világosvárát, Tokajt, Munkácsot, Tályát, Regéczet (várat) kapja, aztán Szatmár, Debreczen, Varsány községeket.

Harmadik település Albert korára esik 1439-ben. Boros Jenőn gyülemlik össze rácz lakosság.

Később Kinizsi Pál 50,000 családot telepit le Szerémbe és a bánsági megyékbe. Majd Maximin szerb püspök 1509-ben és Jurisich Miklós 1538-ban hoz szerb népet magyar földre.

Végre egy nyolczadik nagy település I. Leopold alatt megy végbe, most már *világi és egyházi jogokkal.* Černović Arzén patriarcha 40,000 szerb családdal keresve új hazát Magyarországon, királyi szabadalmakat szerez, (Požega, Szerém, Bács, Boros-Jenő, Komárom, Szent-Endre, Buda).[1])

Ekkor alakúl meg a *szerb metropolia* Karlovicz székhelylyel.

***

Mikor a szerbség Magyarországba telepedik, Buda még egy maroknyi város. Itt a Tabán volt a szerbek városrésze. Tanácsuk: „Budimski srpski tanáč" intézte a szerb község ügyeit.

A budai szerbeknek a XVII. századból származó számos oklevelét gyűjtötte össze a belgrádi akadémia, melyek a Glasnik 1873—75. évi köteteiben megjelentek. Érdekes kép tárúl elénk ez okmányok lapozgatása közben; látjuk ez okmányokból, hogy a srpski tanács hatósága alatt szerbeken kivül bolgárok, oláhok, albánok[2])

[1]) E bevándorlással albánok is meghonosodnak Szerémben. Ma Karlócza táján két faluban beszélik a „klementi" albán nyelvet.

[2]) Egy 1725 iki okmány két moskopolisi eredeti albán kereskedő, egy másik Stamo és Michail albán (arnautin) lakosok ügyé-

és katholikus délszlávok is éltek (šokáczok). Mennyiféle *nép* megfér a *nemzet* fogalmában.

A budai albánok elenyésztek, a szerbek is fogynak Budán, de a szerb egyház még áll a Duna-parton s a katholikus *sokácz* ott se tartja magát egynek a *rácz*zal. Oláhnak nevezi azt, vlaška crkvának a szerb egyházat, vlaški pop nak a szerb papot. Minden budapesti szerb tudja, hogy felekezetét illeti e név.

***

Az elmondottakban azt hiszem világossá tettem azt: hogy az „oláh" névben olyan nemzetnévvel van dolgunk, mely korok és helyek szerint az események és népmozgalmak hullámzásaiban a legváltozatosabb jelentést öltötte, s e jelentésváltozások okait, minden egyes esetben sikerült meghatároznom. Az *oláh* névben tehát csak *rumëneket* látni, egyenlő a balkáni történetek nemértésével, illetőleg azok összezavarásával.

A név történetének áttekintéséül, annak jelentésváltozásait összegezve sorolom elő:

1. Oláh névvel a Balkán félszigetre vándorló szlávok, a római lakosokat (olaszokat) s a romanizált illyreket (rumëneket) nevezték.

2 Szlávok és rumënek összevegyülésével az oláh név a „pásztorélet" fogalmára megy át, melynek typicus képviselői a Balkán romanizált illyrjei.

Vlach alatt pásztorokat (nomádokat) értenek a középkori szerb okmányok is; ugyanez értelemben használják többször e nevet a byzanczi krónikák.

3. A katholikus délszávok a „római" szláv nevét a „vlachot" átviszik a görögség (rhomaikos) s a schismatikus egyház megnevezésére. Igy jut a pápai bullák latin nyelvébe is görög értelemben.

4. A török, rum és urumenli alatt byzancziakat értve, a szláv-nyelvü (bosnyák) törökök ugyanazokat vlach-nak nevezték s a szót átvitték az *általános kereszténység* megnevezésére.

---

ben hozott végzest tartalmazza 1732-ből, felsorolva kilencz beidézett arnauta tanu nevét.

A szónak lényeges fogalmi változásait e négy pontban foglaljuk össze, mint olyan eredményt, melynek segélyével az oláh névhez kötött eseményekben eligazodhatunk.[1])

[1]) Hogy a nemzetnevek, a faj, nyelv, vallás és míveltség, jogi állapotok, geografiai viszonyok, államiság stb. mint nemzetképző tényezők sokféle csoportosulása szerint tartalmukban minő változásoknak vannak kitéve: mutatja a rûmi (római, byzanczi) név is, melyet az arab köznyelv a kelet-római birodalom örökösére, az ottomán császárságra vitt át.

VI. FEJEZET.

OLÁHOK VÁNDORLÁSA ERDÉLY FELÉ.

(OLÁHOK, MAGYAROK ÉS SZÁSZOK.)

Az előzményekből már kétségtelen olvasóm előtt, hogy a rumën nép csak a Balkán félsziget felől vándorolhatott észak felé mai lakóhelyeire. A török kornak Szlavóniába, Dalmáciába, Krajnába s Magyarország dunántúli megyéibe szakadt vlachjaiban, rumënjeiben s istriai rumënségében már látta e történetek folyamatát s az oláhságról már olyan képet nyert, melyből annak a Keleti-Kárpátok vidékein való elszéledését nagyobb vonásokban maga elé tudja rajzolni.

Ez, az előbbi fejezetben leirt vándorlásokat jóval, *több századdal* megelőzte!

Ha Kelet-Európa, illetőleg a Balkán s a dunai országok térképére nézünk, természetesnek fogjuk találni, hogy a Balkán hegyvidékein nomadizáló oláhságnak, mely a hegyi legelőket keresve, vidékről vidékre huzódik, s úgyszólván naponta változtatja tanyáját: előbb-utóbb a Kárpátok vidékeit kell érnie, melyeknek legelőkben gazdag területei a legnagyobb mértékben alkalmasak arra, hogy pásztornépeket fogadjanak be.

***

A népek vándorlásaiban következetesség van. A honkeresés s a megállapodás a népek egész lényéből folyik s kedvező viszonyok közt kivándorló és menekülő népek régi hazájuk természetének megfelelő új hazát fognak keresni.

Csak ilyen területeken fejtheti ki az érkező nép egyéniségét, s szerezheti meg azokat az eszközöket, melyek faja fönntartását és növesztését biztosítják.

A rumën elem fönnmaradásának föltétele volt, hogy a Dunát átlépje s Erdély hegyvidékeit lepje el. Valóban, míg a rumën elem a Balkánon a görögségben napról napra fogy, Dunán-túl milliókra menő nemzetté lett, a

mit annak az első csobánnak köszönhet, ki a Duna túlpartján teheneit legeltetve a Kárpátok *varázsfüvét* fedezte föl.

Hogy az oláhság megjelenését a Kárpátok vidékein ecsetelhessük, visszapillantást kell vetnünk a Dunán túli területekre, az egykori Dácziára és Góthiára, népvándorlásokra, melyek az oláhság történeteit ott megelőzték.

Láttuk a Dácziáról szóló fejezetben, hogy Aurelianus császár korával Dáczia mindenestül barbár népek zsákmányává lett.

Germán hatalmak ülnek abba; góth, gepid egymásután, majd a hunnok verik ki a germánt, maguk helyezkednek el a Dunáig; a hunok letünése után pedig avarok, majd a magyarok tódulnak elő a Pruth-Szereth felől. Semmi nyoma itt többé rómainak. De szláv népek folyton lakják Dácziát, a magyar alföldeket s kelet felé a tengerig nyulnak le, dél felé pedig összefüggésben vannak a Balkán szlávjaival. Nišnij Novgorodtól le Konstantinápolyig szláv ethnografiai alapszine van Kelet-Európának, melyen az uralkodó germán, hunn, avar, magyar államok formálódtak, anélkül, hogy területeiket a maguk népeivel betöltötték volna.

A magyarok jövetelével a Duna s a Kárpátok vidékein mindenfelé csak *szláv* nyomokat találunk. A régi római városok romjain szláv falvak keletkeztek; Sarmizegetusae helyén is szláv pásztorok legeltették nyájaikat, Tierna, Berzovia vidékein is szláv halászok vetették ki hálóikat, s a meg-megbontott bányákban szláv ember vágta a sót (Szolnok) s kereste az aranyat (Zalatna). [1])

Mikor Töhötöm Erdélyt meghóditja s azt a „fekete magyarok“ kezdik népesiteni a IX. században, ott is csak szlávokkal kerül össze a magyar elem, a Királyhágótól a tömösi szorosig, melynek szájánál Brašov szláv helység keletkezett, s melyen át a Prachova gyors hullámai jutnak a Kárpátokon túli alföld felé.

A szlávok ez időn már a czivilizáczió sokféle elemével birnak. Már földhöz kötöttek s ismerik a szomszédosságot, művelik a földet, szántóvetők; házaiknak udvara van, ispánok kormányozzák župjaikat. Vannak

---

[1]) Sol = só; Szolnok = sóhely. Zlato = arany; Zalatna, Zlatna = aranytermő.

vásárhelyeik, iparuk s a kereszténység szerte meghonosodott falvaik s telepeiken. A hegyvidékeken nagy pásztorságot űznek. A sok Magura, Pestye, s a vrch-ok (hegyormok) vallanak reájuk. Nagyobb községeik: Beszterce, Szolnok, Kraszna, Doboka, Szeben, Abrud, Kolozs, Dézs, Toroczkó, Naszód.

A magyarság, mint keletről érkező nép, új hazájában olyan viszonyokat talál, melyeket volgamenti és déloroszországi hazájában nem ismert. Nyelve itt gyarapodik, uj viszonyok, új fogalmak neveivel. Több százra megy a magyar nyelvnek honfoglaláskori kölcsönszava, s ezek *mind szlávok*. Ilyenek közt több olyan is van, mely régi magyar szavakat szorít ki a forgalomból.[1])

Ha a magyarság szlávokon kivül más népekkel is összekerül, azok nyelvéből is vesz kölcsönszavakat. Ilyeneket azonban e korból nem ismerünk.[2])

A magyarságot a kereszténységre olasz papok térítették; ezzel Magyarország európai állammá alakult. Bár a magyar kereszténység olasz eredetű, a kereszténység terminologiája a magyarban mégis szláv (kereszt, keresztény, szent, oltár, bálvány, karácsony, pap, barát, apácza, püspök, varázs, alamizsna, pogány, pokol), jeléül annak, hogy a magyarságba *beleolvadt* földnép mindenféle szláv volt, mely az ország minden táján belevitte a magyar nyelvbe kereszténységének emlékeit.

A XII. században a szász telepítvényesek jönnek Erdélybe, s annak legszebb részein foglalnak helyet. Mutatja e körülmény, mily gyér lakossága volt ekkor Erdélynek; de a szászok főhelyei Szeben, Brassó, Beszterce is szláv eredetű helynevek; világos, hogy a szá-

---

[1]) Szomszéd, család, udvar, akol, pitvar, katlan, cseléd; zálog, robot, barát, szabad, szolga, vajda, király, nádor, megye, határ, kormány; vitéz, bajnok, tábor, csata; rozs, iga, guzsaly, garád, borona, ugar, asztag, járom, patkó; bodnár, kulcsár, molnár, mészáros, gölöncsér, takács, csiszár, mester; szövétnek, vitorla, abroncs, motolla, pecsét, szekercze, oszlop, polcz, darócz, csuha; kovász, ebéd, vacsora; druszа, mátka, unoka, társ, dajka mostoha; szerda, csütörtök, péntek, szombat.

[2]) Hunfalvy Pál ez érve, melyet az oláh continuitás ellen felhoz, a legkézzelfoghatóbb módon igazolja, a magyar föld szláv ethnografiai színezetét.

szok is csak szláv lakosságot találtak Erdélyben az uralkodó magyaron kivül.

***

Mikor kezdett az oláhság Erdély felé vándorolni? ezzel a kérdéssel állunk most szemközt. Azután, a mit könyvemben a rumënség eredetéről elmondtam, e *kérdésnek nincs többé különös fontossága.*

Az, amit III. Béla király névtelen jegyzője ir a honfoglaláskori oláhságról, kik a székelyekkel együtt mennek Tohötöm elé; a rumën kérdésben vajmi keveset ér. Ha Anonymus az emlitett oláhokban rumëneket látott, a kiket esetleg őslakosoknak is nézett, vagy éppen római colonusok maradékainak tartott volna is, mit bizonyitana ez a rumënség mellett? De Anonymus nem rumënekről, nem római maradékokról ir. Az ő tudósitása fejtegetésünknek egyik lánczszeme. Anonymus tudósitásából az lesz világossá, hogy az „oláh" név, mely a byzanczi-bolgár történetek kapcsán éppen az ő korában nyer bizonyos históriai jelentőséget: Magyarországon is ismeretes lett, s Erdélynek, a balkáni hegyvidékek lakosaihoz hasonló nomád pásztor népeit nevezték igy. Pásztorféle nomád hegyi lakos mindig lakta Erdély hegyvidékeit s lakni fogja, mig a hegyvidékek zöld legelőikkel táplálékot nyujtanak juh-nyájnak, tehén csordáknak, s mig a szántóföldek szegénysége kényszeriteni fogja az embert arra, hogy baromtenyésztést űzzön.

Lehetséges, hogy a rumënség, *mint oláhság* már első királyaink idejében szállingózni kezdett Erdély felé, sőt meg lehet az is, hogy már a *vezérek korában* rumën nyelvű oláhság élt együtt szláv pásztornépekkel, a mit bizonyitani ugyan nem lehet, de ha lehetne is, ennek a kérdés meritumára nézve *semminemű jelentősége nem volna.*

Annyi bizonyos, hogy a *rumënség beköltözött balkáni pásztornép,* melynek zöme Erdélyt, már mint Magyarország kiegészitő részét találta, állami szervezettel, intézményekkel, magyar, székely, szász lakossággal.

A rumënség nyelve beszámol ezzel is, úgy tudniillik, hogy az *Erdélyt* a maga nyelvén *meg sem tudja nevezni(!),* hanem Ard'alnak hivja, ami nem más, mint a magyar

Erdély (Erdőelő = Transsilvania) oláhos formája. Beszámel egyebekkel is; azzal, hogy nem a magyar nyelv vett a rumënből műveltségi szavakat, de ellenkezőleg a rumën vett a magyarból. Ilyen kölcsönszók többnyire az állam, városi élet, mesterségekre vonatkoznak. [1])

Ezek a kölcsönszók világosan jelzik azt a viszonyt, mely a *régibb* magyarság, s az *ujabb* rumënség közt fennforog. De a rumënnek is volt hatása az erdélyi magyar nyelvre, különösen a székelyre, ezt sem szabad figyelmen kivül hagyni; ez is tovább szinezi a képet.

A székely nyelvben ilyen rumën eredetű kölcsönszókat találunk: berbecs (ürü), bolán (egy ökörfaj), cáp (kecskebak), csobán (juhász), hodály (juhakol), kaskavál (havason készült sajt), kirlán (egy éves bárány), pakulár (pásztor), tokány (juhhusból készült étel), meringya (uti eleség), mióra (egy juhfaj), zára (vert tej). [2])

Ilyen kölcsönszók pedig, csak nomád nép nyelvéből kerülhetnek földműves nép nyelvébe.

---

[1]) Hotar (határ), hotäraš (szomszéd, határos), oraš (város), oräšán (városlakó), mešter, meštešug, mešteršuguesk (mester, -ség, -séget űzők), mertik (mérték), vamä (vám), vameš (vámos, vámszedő), samä (szám), dare de samä (számadás), šir (sor), rënd (rend), vëlčag (váltság), ňám, (nem, faj, nemzetség), ňámul ominesk (emberi nem), biräu (bíró), pečet, (pecsét), pečetlui (pecsételni), gazdä, gazduesk, gäzdäluesk (gazda, gazdálkodni), gënd, gëndesk (gond, gondolni), radaš (ráadás), fägädäu (fogadó), fägäduesk (megfogadni), fägädujalä (fogadás), miruesk (nyerni), mirišug (nyereség), bir (bér), bičulesk (megbecsülni, értékét szabni vminek), bizuesk (bízni), bizujalä (bizalom), boltä (bolt), boltaš (boltos), rävaš (rovás), rävaš de drum (uti rovás, utlevél), aldämaš (áldomás), alkätuesk (alkotni), alduesk (áldani), ujagä (üveg), žiläu (gyalu), kováč (kovács), lokatä (lakat), häläu (háló), iläu (üllő), šurä (csür), šäugäu (sóvágó), ver, verä (vér, vérrokon), bëlč (búcsú), borkut (borkút, borvíz), kezeš, kizeš (kezes), kopërsäu (koporsó), korč (korcs), bikäu (béklyó), čelednica (cselédleány), suč (szűcs), säjtäu (sajtó), ňemeš, ňemešie, ňemešug (nemes, nemesség), kip (kép), kipzuesk (képzelni).

Az oláh kölcsönszavak közt, a l d u i, a l d a m a š, m e n t u i, m e n t u i t o r szavak arra mutatnak, hogy az első bevándorlók az erdélyi magyar püspökséghez tartoztak. Egyházi fogalmaik e szerint négyféle forrásból: latin, görög, szláv és magyarból vannak meritve. Minő csalhatlan bizonyitéka ez az oláh vándorlásoknak!

[2]) Edelspacher: Rumën elemek a magyar nyelvben. Budapest, 1875.

Akármikor érkeznek is az első oláh rajok Erdélybe: oklevelesen 1210–30 évek között emlittetnek először, *oláh és borotnik* (brodlik) nevek alatt (igy egymás mellett mindkét nevet láttuk Dečanski István szerb király bullájában), az is bizonyos, hogy az *délfelől* veszi irányát.

Magyarország ekkor az Oltig ér, tehát a mai Kis-Oláhország, az ország egy részét képezte *„Szörényi bánság"* név alatt.

Ritka lakosságu vagy épen puszta, lakatlan vidékek ezek Erdély jórészével együtt. Mint ilyen földekkel bőkezüleg bánik a király. II. Endre 1211-ben a német lovagrendnek (Cruciferis de Hospitali Sanctae Mariae) adományozza a Bárczaságot, mely lakatlan (deserta et inhabitata) 1222-ben megújitja a király az adományt s a *borotnikokig* adományozza a nevezett földet Hermann von Salza rend-nagymesternek.

Újra előbukkannak 1224-ben, midőn az Andreanum megengedi a szászoknak, hogy a blak és bisseni erdőket közösen használják oláhok és bessenyőkkel.

Majd dominikanus szerzetesek járnak kelet felé téríteni: Moldvába, mely ekkor Cumániának részét képezi. A térités szerencsésen folyt, s az esztergomi érsek, mint pápai legatus felhatalmaztatik, hogy egy „kún-püspökséget" létesitsen. Theodorik a domonkosrend magyarországi főnöke, az új kún püspök, kinek egyházkerületében kúnok, székelyek és *oláhok* vannak.

Egy 1247-iki oklevélben ismét előtünnek a szörénységi oláhok (kenézeikkel, kik biráik, hegygazdáik, vezetőik voltak). A király a jeruzsálemi lovagrend nagy-mesterének Rembaldnak adományozza az egész Szörénységet az Olt folyóig, kivévén Linioy kenézátusát, melyet az oláhoknak hagy meg.

Ugyanannak adományozza továbbá az Olton-túli részeket is a tulajdonképeni Cumániát, kivévén *Szeneszlausz* (Senesláv) oláh kenézátusát.

Ezek az első okleveles nyomok az oláhság bevándorlására s érdekes, hogy ez emlékezések mind az ország déli s aldunai vidékein találják őket.

Mint hegyi nép, amint az oláhságot a Balkánon ismerjük, vándorlásaiban a hegyek irányát követte. Erdélybe

vándorlása is a hegyek ágazatai szerint folyt s ez az Orsova és Viddin közti Duna-részen történt, a vaskapun túl, hol a Kárpátok s a szerb hegységek elsimulnak s lankás, a pásztorkodásra alkalmas vidékek kezdődnek, hol a Duna könnyen átléphető.

Ott, hol ezer év előtt Trajan császár hidat veretett, s a sziklaoldalba vágatta a hires via Traiana-t: ott lépték át a Dunát a Balkán *oláhjai*, *brodlikjai* teheneikkel, üszőikkel, juhaikkal, sertéseikkel, hozva magukkal Byzancz vallását, babonáit, szentjeit s a felkavart viszonyok sok nyomorúságát.

A hegyeken szaporodva, kis falvak alakultak az erdők alján, fatemplomokban byzanczi festésű Máriákat és szenteket imádtak, rácz és bolgár pópák *cyrill-betüs szláv liturgiát* olvastak híveiknek, a kik nemzetségre nézve *rumënek, czinczárok, bolgárok, albánok* vagy *orbonksok* voltak Vegyes népelem, melyet a szükség, a véletlen s a közös életmód összeelegyített.

Az erdélyi hegyeken elszéledt nomád oláhság tovább is baromtenyésztéssel foglalkozott, itt-ott a városokhoz közelebb, mint mész- vagy szénégetők képeztek kis telepeket. Nem egy római kőemlék jutott igy a mészégető kemenczébe. (Corp. Inscr. Latin. 1457.)

Pásztorelemeken kivül délfelől földmüves szláv nép is beszállingózott Szörénybe, Erdélybe. A Selistyék (Selo = falu), Plugova, Plugovicza (plug = eke) helynevekben találjuk meg nyomukat. Földmüvelőkkel együtt iparos és kereskedő *görögök, örmények* [1]) kerültek a dunánineni részekre, új keletü byzanczi életet hozva, a még kevéssé lakott, vagy itt-ott egészen néptelen területekre.

S ezt a soknyelvü balkáni bevándorlót, mert fő-typusuk az *oláh-élet* volt, s mindannyi a *keleti-egyházhoz* tartozott, oláhoknak nevezte a közélet s az oklevelek nyelve.

Ha az új bevándorló oláhság nemzetiségi viszonyait közelebbről kutatjuk, az új lakosság képe teljesen kiszineződik.

Mint mondók, az Erdélyben elhelyezkedett magyarság, szláv telepeket talál annak minden részében; azok egy része elmagyarosodik s helyneveik magyar község-

[1]) Örményes helynév Szörényben 1428-ban.

nevek maradnak továbbra is. De újabb szláv betelepülés felfrissíti a régi szláv elemet. Mikor Gyulafehérvár (I. László idején) alakúl, ott mindig, vagy talán ismét szlávok vannak, kik az új püspökség székhelyét *Belgrádnak* nevezik. Ha itt rumën nyelvű földnép gyülemlett volna meg, Gyulafehérvárát Cetate alba-nak nevezhette volna.

Nagy szláv rétegeteket találunk a XVI—XVII. századig Erdélyben, Szörényben, Krassóban le Szerbiáig. A Božović, Zagradya, Dovaracz, Prevalacz, Radotešt, Zborištye, Lovištye, Tergovištye, Szlatina, Starič, Zabalčina, Ogradena délszláv (szerb-bolgár) helynevek Szörényben (ma mind oláh község). A Vulkán hegy a vöröstornyi szorosnál is szláv nevű s egy a szerb hegyek Vulkánjával, a mi pásztorok nyelvén nem Vezuvot vagy Ethnát, hanem egyszerűen „farkas hegyet" jelent. A Žil folyót még ma is gorni (felső) és dolni (alsó) Žil-nek nevezik (szlávul) a szörénységi (kisoláhországi) rumënek, kiknek babonái a Vila, Samodiva, Vrkolak szláv nevekhez vannak kötve.

Az új települők soká beszélik szerb és bolgár nyelvüket Erdélyben. Csergeden Alsó-Fehérmegyében e század elejéig élt egy bolgár tájszólás, melynek hangtani sajátságaiból itélve, még a XIII. század előtt kellett Erdélybe jutnia [1]); Brassó régi lakossága (Bolgárszeg, Belgerei) is bolgár volt [2]); Bolgárszeg, oláhul Škej. Erdélyben szerteszéjjel vannak Škej nevű községek, a mi rumënül és albánul szlávot, különösen pedig bolgárt jelent. [3])

Bongárdon, Szász-Pián on, Tövisen laktak ráczok, s a magyar nemességbe jutott erdélyi családok közt 45 Rácz familiát ismerünk; Rácz de-Tövis, -Szeben,

---

[1]) Miklosich: Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen. Denkschr. d. kais. Akad. Wien, VII. Feldolgozva a m. n. muzeum tulajdonában levő: Cantilenae Bulgaricae stb. czimű kéziratot.

[2]) J. Beza: (Neue Beschreibung d. Königreichs Ungarn etc. Leipzig, 1664.) „Cronstadt hat drei grosse Vorstädte, deren eine die Bulgaren, die andere die Hungern und die dritte die Sachsen und Zeckler bewohnen".

[3]) Alvinczon, Vajda Hunyadon, Berekszón, Déván, Gotthátyán bolgárok és szerbek. Az alvinczi bolgár katholikus egyháznak (bulgariták) sok emléke maradt meg.

-Gyulafehérvár, -Prod, -Lugos; Rácz-Ljubics de Mihályfalva. [1])

A régi szörényi bánság területén Radul, Hanczul, Jankul, Nykul, Georgius Hosdat. Thomas Murg (1376—1547) nevek mellett Radoslav, Petrus Walkašyn, Petrus Zrna, Peya Zablyar, Matheus Radovan (1494) szerb nevű oláhokat ismer Pesty Frigyes. [2]) Karánsebesen rácz utcza is volt a XV. században. Ma e területeken ráczoknak hire sincs többé.

Ilyen népségekkel együtt él a rumën a XIII. század óta, de kevésbbé a völgyekben, megszállt helyeken, mint inkább hegyeken s legelőkön.

A rumën nyelvű helynevek vallanak erre legbiztosabban, melyek többnyire a pásztoréletre vonatkoznak. Lupu, Lupoja, Lupešt (Farkas, Farkasfalva), Këmp, Këmpul, Këmpulung (mező, hosszú mező), Fëntinä (kút), Purkareni, Porčešti (sertéses), Pojana Porkuluj (sertésmező), Vale Lupšej (nőstény farkas völgye), Vale Porkuluj (sertés völgye), Vale mare, Vale mikä, Vale verde, Vale lunga (nagy, kis, zöld, hosszú völgy), Vale Bouluj (ökörmező), Subpadure (erdőalja), Dupapiaträ (hegymöge) stb.

Helyneveik közt Czinczári-t (maczedo-rumënt) is találunk Erdély területén. (Cincari = Szunyogszék, Fogaras vidékén.) [3])

Rumënek, czinczárok, ráczok és bolgárok közé ve-

[1]) Bolgár nevű családok nemessége Erdélyben: 1590, 1607, 1633, 1656. évekből. Tagányi K.: Az országos levéltár nemesi stb. okleveles jegyzéke.

[2]) Szörény tört.

[3]) Hunfalvy (Kirándulás Erdélybe „Budapesti Szemle" 1887. jan.) említi, hogy Beszterecze vidékén Dürrbach szász eredetü falu oláh neve Dipsa (görögül δίψα = szomjuság.) A mennyiben az erdélyi oláhság a szomjuságra általában a sete (sitis) szót használja, azt hiszem, itt is czinczárokkal van dolgunk. A helység H. szerint e néven 1453-ban említtetik először. Különben a maczedo-oláh és az erdélyi móczok nyelvének rokonsága (specialis vonások) amit a bevezetésben a hangtani caracteristiconoknál hoztunk föl, jelzi, hogy Erdély rumënségének egyrésze maczedoniai eredetü, s ha ehez a móczoknál ismert rotificatiót vesszük, mely különösen az istriai rumënséget jellemzi, úgy tisztában leszünk arra nézve, hogy Erdélyben a Balkán-félszigetnek minden rumën nyelvárnyalata találkozott s összevegyült.

gyülve mindenféle *albánok* vagy szláv nyelven arbanasok (ebből a magyar orbonás) szántják Erdély földjét vagy legeltetik nyájaikat a közép korban. Nemessé lett családok, vagy oklevelekben fennmaradt családnevekben él még e néptörzs emléke. Krassómegyéből ered például a krassófői nemes Orbonás család. A gyulafehérvári káptalani levéltár okleveleiben sok ilyen családnévre bukkanunk: Georgius Arbonás (Alsó Fehérmegye, 1693), Arbonás János (Torda, 1585), Orbonás Katalin (Torda, 1615), Teodor Arbonás (Kászonszék, 1673), Georgius Angyelaki alias Arbonás, szász-budai birtokos (1677), Orbonás Péter (1659). Hunyadmegyében Orbonás néven magyar és rumën családokat ma is ismerünk. Ide kell sorolnunk az Epirotar de Gyulafehérvár nemes családot is. (Epirotar = epirusi.) [1])

***

Hogy az oláhságban *nem nemzetiséget* láttak nálunk, de *nomád*-typusú lakosságot, mely *a görög felekezethez* tartozott, kiolvashatjuk okmányaink gondolkozásából is. Kézay kronikája irja már, hogy vlachi = pastores.

Mint ilyeneket ismerik a hivatalos okmányok általában.

1407-ből a belső Szolnokmegyei Drági család egy oklevelében „Ladislaus dictus Bolgar *jobbagio wolachalis* de Zaz-Sombor" emlittetik. [2])

1445-ben Hunyady János Világos várát kapta Zarándmegyében, a várhoz tartozó *nemesek* és *oláhokkal (!)* s a patronatus jogát: cunctarum ecclesiarum et capellarum tum *christianorum* (római egyház) quam *wolachorum* (schismaticusok). [3])

II. Ulászló egy 1494. okt. 1-én datált okmányában, mely szörénységi oláhokról szól, ezt találjuk: „Universos

[1]) Más balkáni eredetüek: Macedoniai Péter (Alsó-Fehérm. 1552.) Görögh (Gregus) de Baróth, -Fogaras, -Gyulafehérvár, -Zilah alias Tornovai; Grecus (Görög), 43 Horváth, Nikápolyi, olasz de Ragúza, Susmán, Dalmata. Érdekes adat, (Torma károly közlése) hogy Belső-Szolnokban Lápos vidékét számos „Paleolog" nevü oláh lakja: Paleolog Juon, Mitru, Koszta stb.

[2]) Erd. Fisc. ltár XII. fasc. 13. B.

[3]) Teleki: Hunyadiak kora. X. 159—160.

Wolachus et alterius *status* seu *linguagii homines.*" Itt oláhság mellett szintén olyan néposztály (szerb, bolgár, albán) értendő, mely marhatartás után fizette adóját. [1]

Hogy pedig minő *nyelvű* népnek ismerték nálunk az oláhságot, egy igen késői okmányból, I. Leopold 1701 szept. 16-án a brassói oláhosodott bolgárokra vonatkozó privilegiálisából is kiviláglik: „...ab immemoriali tempore suburbium Bolgárszeg, *Valachi, Rascii aliquae* gentes inhabitant. ..." [2]

Az oláh állapotok jellemzésére álljon itt Veranchichból egy idézet, ki a XVI. században így ismeri Erdélyt: „Azt három nemzet lakja, székelyek, magyarok és szászok. Hozzájuk kell ugyan sorolnom az oláhokat is, kik számra nézve akármelyiket is a három közül utólérik, de nincsen szabadságuk, nincsen nemességük, nincsen tulajdonuk, keveseket kivéve, kik Hátszegen laknak, s kik Hunyady János idejében, mert annak hathatós segélyére voltak a törökök elleni hadakozásban, nemességre jutottak. A többiek mind közemberek, kik nem saját szállásaikon, hanem ide-oda szétszórva élnek az egész tartományban, kevesen ugyan nyilt helyeken laknak állandóan megtelepedve, legtöbben a *hegyeken és erdőkön bujkálva tanyáznak* marháikkal."

Ugyanezt mondja az erdélyi Reichendorff György 1550-ben: Valachi etiam hanc terram, sed sparsim *sine sede fixa* incolunt. (Chorografia Transilvaniae. Viennae 1550).

Az oláh élet nomád karaktere soká kirí az erdélyi országgyülések végzéseiből (Rákóczyak, Bethlen) hol az oláhok általában mint „vagabundi" vannak emlitve. Sokszor olvassuk azt az intést, hogy az oláhok *falvakban* éljenek, saját biráik alatt s ne barangoljanak. (Adózás idején egész vidék oláhsága a hegyekbe vonult az adószedők elől). A törvények az oláhokat papjaik fizetésére is kényszeritik. Az oláh papok jövedelme ma sincs rendezve. Moldován a móczokról irott tanulmányában irja,

[1] Linguagium, ut mox lingue boum. Consvetudines Tolosane MSS. e Bibl. De Abbatis de Crozat: „Nec solvunt albergam, nec Linguagium, nec tromatgium, nec ovagium". Du Cange. Tom. II. Pars II. 122.

[2] Hilibi Gál László: Vizsgálódás az erdélyi kenézségekről Nagy-Enyed, 1846. 69. l.

hogy oláh családok a papnak mit sem fizetnek, csak az örökösök fizetik a temetkezés költségeit, a mikor is a pópa az elhalálozottal szemben összes igényeit 50 – 100 frtban érvényesiti.

***

A XIV. és XV. században sokat hallunk oláh kenézek és oláh vajdákról. Az oláh kenézek, hegybiró, számadó gazda állásban voltak oláhos vidékeken. Ezek vállalták az erdők irtását, szolgáltatták be az adót, szerződtek a földesurral lakatlan vidékek betelepitése iránt. A szerb chrisovulokban gyakran meg vannak emlitve ilyen hatáskörrel. Az észak-magyarországi tót megyékben is vannak pásztorbirák, kik a legeltetést stb. intézik. — Temesmegye oláh községeiben ma a falusi biró neve knéz. [1])

A vajda pedig egy-egy bevándorló csapat, vagy törzs feje, kormányzója volt. Több ilyen törzsfőben a „bojar"-okat ismerjük fel, kik Erdélyben többnyire *nemesekké* és *magyarokká* lettek. Innen a sok erdélyi Boér családnév.

Ilyen kenéz, vajda vagy bojár családok mindenféle balkáni nemzetséghez tartoztak, legtöbbjük azonban, úgy *mint a papok:* nálunk *szerbek* és *bolgárok* voltak.

Ilyen délszláv eredetű vajda család volt a Hunyadiaké.

A legrégibb feljegyzések oláhoknak nevezik a Hunyadiakat. Ősük Šerb, ennek fia Buthi Vojk vagy Vuk és Radul. Vuk fia Hunyady János.

Az oláh név fogalma, a milyen bő volt a középkorban, oly nehéz annak keretén belül a nemzetiséget meghatározni. De nem lehetetlen ez, s a Hunyadiak eredetére is vethetünk némi világot. A család nevei közt a Šerb és Radul neveket találjuk, mint olyanokat, melyek kétségtelenül rumën személynevek. Ezzel azonban a rumën eredetet nem lehet megállapitani. Bolgáriában a Radul, Dragul rumën személyneveket mindenfelé viseli a bolgár nép, [2]) a moldva-

[1]) U. a. Hunyadmegyében (Torma károly közlése.)

[2]) Karavelov: Pamjatniki narodnago byta bolgár'. Moszkva, 186.. 288–289.

havaselői vajdaságokban pedig, Kantemirek, Kantakuzinok (fanariota görögök) viselték a Šerbán nevet, mint *oláhok vajdái*, rumën népekkel való együttélés folytán.

A Hunyadi család is az oláh nép köréből való, de nemzetiségre nézve aligha rumën, inkább délszláv volt. Ezt a Vojk vagy Vuk név mutatja, a mi Vk-nak is iratik. A Vuk ugyanis *szerb nemzeti* név s Farkast jelent. Olyan általános keresztnév ez, mely minden nyelvben megvan (magy. Farkas, német. Wolfgang stb.), megvan a rumënben is Lupu és Lupul alakban, mely néven több oláh kenézt és vajdát ismerünk.

Hogy Buthi *Vuk* magát szerb nemzeti neven nevezte, s nem rumënesen Lupu vagy Lupulnak, ebből sejthetjük a nemzetiségi viszonyt, ha ugyan a Vuk névben nem-e az erdélyi szerbség műveltségi hatását kell látnunk. Különben kétségtelen, hogy Hunyadmegyének e korban sok szerb lakossága volt, a hunyadi várhoz tartozó jobbágyok (földmivelők) jó része is szerb eredetű, a vár egyik őstornyát ma is szerb nyelven „Nje bojszá"-nak (ne félj!) hivja a nép. Nevezetes, hogy Hunyadmegyében két faluban Bukován és Zajkányon még ma is typikus szerb öltözetet visel az *elolához odott* lakosság. Családneveik közt pedig több Hunyadit ismerünk.

A szerb vitézi énekek is sokat emlegetik Hunyadi Jánost és Mátyás királyt. Egy ilyen, Lazarević czár s egy szebeni oláh nőtől származtatja Hunyadi, vagy Szibinyáni Jánkot: „Despot Stjepan Lazarević i Sibiňka djevojka roditejli Sibiňanin Jánka.[1])

Corvin Mátyás okleveleiben is vannak olyan hivatkozások, melyek a délszláv eredet mellett szavaznak: "... a Regibus vero Bulgariae atavis nostris... irja Mátyás, s rokonait is megnevezi. Ez oklevélből kitünik, hogy a Hunyadiak ősei a Balkán felől bevándorló néptöredékek vajdái voltak s *délszláv* és *albán* fejedelmi családokkal voltak rokonságban.

Egyik rokonának (consanguineus) nevezi Mátyás *Ivanovits* Györgyöt, Thessália herczegét, Albánia, Dibra, Zadrimia, Croja, Ochrida, Castoria, Dioclea urát, aztán

[1]) Glasnik: Belgrád X. 2. Bogusić: Narodne Pjesme 25.

Niši *Marnovits* Thomkát, Zvornik vára urát és Ráczország starostját, Braničevo stb. birtokosát.[1])

A mi a Hunyadiakra áll, áll az a hires Kristyóri oláh vajdákra is.[2]) Ezek ősét Boar-nak (bojár) nevezik az oklevelek, ettől származik Kristyóri Boalya (adománylevele 1404 és 1415-ből) a zarándmegyei oláhok vajdája (Vojvoda Vlacorum), ki, mint azt egy 1773-ban átirt okmányból olvasom, a *„gens rasciana"*-ból való.[3])

Ismerve immár az oláhság eredetét, ethnografiai complexumát, traditióit, bevándorlásainak körülményeit s életviszonyait, meg fogjuk érteni, mért volt olyan *szervezetlen* az oláhok egyházi élete még a XVI. században is, mikor az első erdélyi vladikák (püspökök) kezdenek feltünni; megértjük azt, miért tartoznak a mármarosi, erdélyi oláhok a *nándorfehérvári* (belgrádi)[4]) metropolia alá a XV. században (I. Mátyás levele 1479-ből) s meg-

---

[1]) Kerchelich: De Regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae not. praelim. Zágráb. 280—282.

[2]) A Kristyór név rumën s Hrsčór alakban a szerb chrisovulokban is olvasható.

[3]) „Concinnata est haec Tabella Genealogica anno 1773". „Báár a possessione Kristsor in donationalibus annor. 1404 et 1415 sub A · A · DE KRISTSOR ita scriptus et denominatus qui" stb.

Folytatólag . . . „Belam vajda in donationalibus A. 1404 simpliciter de Kristsor scriptum, mox autem in donationalibus A. 1415 BELAM VAJVODA DE KRISTSOR apellatum sub A. A. alias ut indicia produnt Gente Rascianum sub Nr. 37 et sub C. et a Serenissimo Sigismundo Rege olim Hungariae pro fidelibus suis servitiis ac meritis totales et integras possessiones Kristsor, Zdrapcz et Czereczel in Cottu de Zaránd existentes et districtui Fejér-Körös ingremiatas, erga privilegiales Anno 1404 et 1414 sub A. A. exhibitas" etc. etc.

Alább . . . „Filias: Zora et Vilka (Zora és Vilka szerb leánynevek: Zora = hajnal, Vilka, Vila = tündér) utrasque ad tum in capillis constitutas prout antiquissimae picturae inscriptionisque Rascianicae Ao. 1411 in praefato pervetusto templo Kriscsoriensi Valachis hodiedum inviolabiliter extantes manifeste perhibent sub lit. C. Nro 37." (Az oklevél Kristyóry János ügyvéd tulajdonában Aradon.)

[4]) A belgrádi érsekek, pl. Simonovics István 1651-ben e czimet használták: Archiepiscopus Belegradiensis, Vadiensis, Marmarosiensis, totiusque Transilvaniae.

értjük azt, miért volt az erdélyi oláh *egyházi élet mindenütt szláv*, miért voltak papjai szerbek és bolgárok, régi erdélyi oláh templomok falaiba mért vannak ó-szláv és szerb nyelvü kőemlékek építve,[1]) miért nincsenek a rumëneknek nemzeti szentjeik, - miért nincsenek *semmiféle nyelvemlékeik* e korból s a rumën nyelv, mit csak később kezdenek irni, miért van úgy túlrakva bolgár és szerb nyelvelemekkel; — megértjük azt a sokszor félremagyarázott tényt is, hogy mikor Černović Arszén szerb patriarcha korában I. Leopold pátensével a karloviczi metropolia megalakúl: miért tartoznak az alá úgy a magyarországi szerb, mint a kis-oláhországi (pozsegamegyei) uskok-egyházak s később miért terjed ki a karloviczi metropolia főnnhatósága az *összes erdélyi schizmatikus egyházakra* is? Miért fonódik össze ilyen szorosan a szerb-oláh egyházi élet s helyezkedik el Karlócza körül?

Azért, mert ekkor még megvannak a traditiók, a *nyelvi* kapcsok, melyek Erdély népét mig összekötik a bolgárral és a szerbiaival. Erdély szerb nemzetiségü oláh papjai tudják még, hogy az egyházaikban élő vegyes nép nem egyéb, mint a régi Szerbia s bolgár Maczedonia kiszakadott tagja.

[1]) Erdélyi régi görög egyházak szláv feliratában sok bolgár és szerb nyomra találunk. Szinte Gábor, dévai tanár, Hunyadmegyében több ilyen egyházat vizsgált s az összeirt feliratokat nekem átirás és lefordítás végett elküldötte. Egyikben (a berekszóiban) több szerbizmust találok. Az ó-szláv nyelv ugyanis más-más jellegü bolgár, szerb, orosz területen. Ezekben ilyen szerbizmusok vannak: Gospožda Mara Ovarovića Petra dašter' bivša pokojnoga gospodara Nikole Crpovića gospožda = Mária asszony Ovarović Péter leánya, boldogúlt Crpović Miklós úr volt felesége. E szövegben a pokojnoga pokojnago helyett félreismerhetlen illyrismus, a nevek végén alkalmazott h = ć betü is egyedül szerbeknél volt használatban. V. ö. Torma Károly: A berekszói régi templom Hunyadmegyében (Arch közlem. 1879. 53–61). A tudós szerző közölte latin feliratok egyike: Magnifi(cus) d[ominus] (Ni)colaus (Cherepo)uit Cap(itaneus) Alfeldien(sis) 156 .... Alfeldi vagy olfeldi zsupánság Bosnyákországban.(!) A szentgyörgyi egyházban pedig, mely 1409-ben épült Zsigmond király korában, a Vlajko nevet találjuk, a mi meg bolgár nemzeti név (= Vuk, Lupu) „Rab božis Vlajko sin Kendreš."

De a szerb és bolgár, mint tanulmányunk folyamán többször láttuk, nem tud ellenállani a rumën amalgamának. A hol szláv rumënnal összekerül, a két elem a rumënség javára egyesül. A szerbeknek van egy példabeszédjök is: Gdje vlachina dogje sve kuću povlaši (a hová egy oláh nő kerül, az egész ház elolához sodik.)

Réges régen, mikor szláv rumënnel került össze, *első találkozásuk* napjai óta folyik ez az amalgama. Nőttön nőtt az bolgár szerb területen s tovább dolgozott Erdélyben, megváltoztatva annak *tarka képét* s dolgozik az folyton ma is, a hol szlávot talál a rumën.

A mai Szerbia negotini kerületében terjed igy a rumën elem a szerb rovására, mely könnyen elsajátitja a rumën nyelvet, mig az, idegen nyelvet nagyon nehezen, vagy éppen nem tanúl meg.

Kanitz F. Szerbiáról irott nagy munkájában [1]) irja, hogy „a szláv elemek rumunizálódása szerb területen úgyszólván szemmel láthatólag folyik.“ Ugyanez történik Dél-Magyarországban is. „Már ötven év előtt kifejezte volt aggályát a temesvári gymnásium irodalom-tanára, Tirol (ki mint szerb iró is ismeretes) szerb területek elrumunizálódása iránt. Ez aggályokat — jegyzi meg Kanitz — igazolta az idő. Temesvár város és környéke Tirol korában úgyszólván még teljesen szerb volt, ma pedig az egész vidéket csaknem csupa rumën lakja. Egy része e szerbeknek, engedett a rumën nyomásnak s a kikindai kerületbe költözött. Más részök elrumënesedett. A Béga-csatorna jobb felén fekvő rumën községek máig viselik régi szerb neveiket s családnevek, mint Brankovits, Arandjelovits is jelzik, hogy lakosaik régen szerbek voltak. Az oláhok *nyugati irányban* való terjeszkedésre sok adatot hoz fel a „Južna pčela“ s a belgrádi „Svetovid“ (1850). A rumënek — folytatja Kanitz — kevéssel beérő nép, s azért mint pásztorokat s szőlőmunkásokat szivesen látja a szerb földesgazda.

Ennek azonban meg kell tanulnia szolgái nyelvét, mert ellenkezőleg alig történik“.

A belgrádi akadémia Glasnik-jában is találok erre

[1]) Serbien. Leipzig, 1868. 323—324.

vonatkozólag egy följegyzést, a mit, mert az elolálhosodásnak mai processzusát festi, ide iktatok:

„A požarevaczi kerületben a Mlava patakja, két falut választ el, az oláh Ždrelo s a szerb Šetonjét. Szerb pásztorok, a kik a Mlava melletti hegyeken oláhokkal együtt legeltetik nyájaikat: rövid idő folytán elfogadják az oláh szokásokat és viseletet s megtanulják az oláh nyelvet, úgy hogy lassanként inkább oláhul mint a maguk nyelvén beszélnek *egymás közt is*. De az oláh viszont nem tanúl meg szerbül. Mivel pedig a Mlava patakon nehéz az átjárás, mert ritkán akad ott dereglye: a szerbek e területen rövid idő alatt elolálhosodnak. A bolgárok, a kik a Timok mellett a viddini kerületben oláhság szomszédságában laknak mint a Mlava melletti szerbek, ők is inkább oláhul beszélnek; akár csak mindig így lett volna".[1])

Erdély szlávjai is elfogytak; Brassó, Cserged, Alvincz bolgárjai ma mind románok, a szerteszéjjel élt szerb földmivelő és pásztorkodó szlávok is elfelejtették anyanyelvüket, szaporitva mindenütt a román lakosságot. Még a mult században s e század elején sok erdélyi faluban beszéltek szerbül, még több helyen emlékeztek szerb őseikre. Tököly Sebők igy ir arról e század huszas éveiben:[2])

„Ich kenne noch über 100 Familien, wo die Aeltern kaum, oder gar kein walachische Wort wussten, die Kinder aber, und Enkel nichts als kara*wlachisch* reden".

A szlávok tömeges elrumunizálódása magyarázza meg az erdélyi oláh vidékek *szláv* topografiáját. A sok

---

[1]) Belgrádi Glasnik, 1883. 54. kötet. 197—198. Crna-reka című tanulmányból.

[2]) S. T. Erweis, dasz die Walachen nicht römischer Abkunft sind. Ofen, 1827. p. 94. — Erdélyi szerbek és bolgárokról e század elejéről sokan emlékeznek: Ballmann: Statist. Landeskunde Siebenbürgens. Hermannstadt. 1801. 32, 44. „Die Serben bewohnen die Dörfer Bongard und Reiszdörfel im Hermannstädter und Szász-Pián in Mühlbächer Stuhle, und dann Kis-Csergöd in Niederalbenser Comitat . . . Die Serben haben sie — d. h. die walachische Sprache — als Muttersprache angenommen, indem blos die ältesten Serben die slavische Sprache noch sprechen, die jüngeren aber nicht mehr".

bran (kapu, szoros), jezere (tó), izvor (forrás), laz, lazurj (irtvány), mägurä (orom), peştere (barlang), pojanä (mezőség), stënä (hegyfal), vërtop (mocsár, süppedék), vërv (hegycsúcs),[1]) d'al (hegyhát), mogilä (halom), lunkä (rét) baltä (mocsár), sat (falu), brád (rév), baje (bánya) s az a tömérdek község és folyónév mutatja a népiségi átalakulás nagy mértékét. Oláhok által lakott szláv nevü községek Erdélyben: Tërnova, Dumbrava, Briznik, Dobra,[2]) Bukova, Krivädia, Brad, Lipova, Kladova, Milova, Malina, Kruševäc, Kostešd, Selište, Mokra, Toplica, Slatina, Krasna, Sohodol, Rakova, Pred'al, aztán a Sërb (Hunyadmegyében) Valja Sërbilor (Kraszna, Zaránd), D'alu Sërbilor (Hunyadm.) s annyi száz és száz mind arra mutat, hogy a községi élet Erdély oláhságában szláv eredetű s csak később, mikor a rumanizmus a hegyek felől behatolt a falvakba: kezdődik a rumënség községi élete.

Könyvem III. fejezetének végén emlitettem, hogy a szlávok emlékében egy Trojän név él s hogy Bolgárországban több Trojän-féle helynév ismeretes. Erdélyben is van egy „Pratul lui Trajan" rumën hely. Mi az eredete? hogy került rumën vidékre: könnyen megérthetjük!

Körülbelül a XV. század vége az az idő, mikor az átalakulás már annyira fejlődött, hogy az oláhságot nagyjában már compact elemek képezték, midőn, hogy más szóval éljek, a „rumënség" mint nemzet megszületett, anélkül, hogy ezzel *nemzeti öntudat* is járt volna.

Ez időben lesz Magyarországon az *oláh név a rumënség hivatalos nevévé,* s ez időben kezd az irodalom is foglalkozni az oláhsággal. Hunyadi Mátyás udvarában meghonosodik a renaissance műveltség s Bonfinius, ki ismerte Erdély rumën ajku népét, korának tudása szerint a régi és új viszonyokat combinálva: *ő az első,* ki arra az eredményre jut, hogy az oláhok, kik szerinte Erdélyt ősidők óta lakják: római utódok, Trajän colonusainak maradékai.

Ez a bonfini-felfedezés hozta létre azt az európaszerte elterjedt s máig érvényben lévő nézetet, mely

[1]) Erdély területén 152 vîrvu (vrch).
[2]) E néven Erdélyben 30-nál több község.

szerint az oláhság Erdélyben keletkezett, nyelve ősrégi római nyelv, egyszóval, hogy a rumënség Trajan kora óta szakadatlan lakja Dácziát.

De lássuk a dolgokat tovább.

Az erdélyi földnép elrumënesedésével az egyház még *szláv marad* nagyon soká; a rumën nyelvet még *nem irják*, a papok fönntartják a kapcsokat a szláv világgal.

Az erdélyi oláh eljár biserikáiba, meghallgatja papját, a kinek nyelvét már nem érti, de vallása megtűr minden mysticismust, az idegen nyelv divatja sem nyűgözi szellemét.

Csak nagy sokára az erdélyi protestáns mozgalmak (XVI. század végén) hoznak új állapotokat a rumën egyházi életbe.

Idegenek: szászok, majd az erdélyi fejedelmek gondoskodnak rumën egyházi könyvekről, minek ha czélja az volt is, hogy a schizmaticusokat a protestantizmusra téritse: *a rumënség életében új korszakot nyitott.*

Az első rumën könyvet (Homiliák) tudtunkkal a brassói városbiró Hirschel Lukács forditotta szláv nyelvből 1580-ban. Hasonló művek Forró Miklós és Geszti Ferencz költségén jelentek meg: az egész bibliát pedig rumën nyelvre I. Rákóczy György erdélyi fejedelem forditotta és nyomatta ki 1648-ban, cyrill betükkel.

Ez — ugymond Baritiu — felnyitá a románok szemeit, hogy lássák, hogy az *ő nyelvükön is lehet irni* s lehet művelni azt, s hogy nincs többé szükség a szláv nyelvre, melynek brutális igája (?) alatt voltak sok század éji sötétségében.[1])

A rumën liturgia elterjedésének azonban még sok időre volt szüksége. A papok féltékenyen elzárkóztak az újitás elől, abban vallásuk romlását látva. Ismeretes tény, hogy Apaffy Mihály fejét üttette le egy oláh pópának, ki vonakodott a rumën liturgiát olvasni hiveinek.

Csak nagy lassan hóditott tért oláh területen a rumën egyházi nyelv, mely lépésről lépésre szoritotta ki

[1]) Baritiu: Catechismulu Calvinescu. Sibiiu, 1879. 48. l.

az ó-szlávot, melyet az erdélyi bolgárság és szerbség elolálhosodásával, a hivek nem értettek többé.

A rumën liturgiai nyelv meghonosodásával a keleti egyház két nyelvterületre szakadt Magyarországon s Erdélyben: a szerbre és rumënre. A hierarchiai egység azonban még nem lett megszakasztva e processussal. Mikor később I. Leopold király idején a szerb metropolia megalakult: láttuk, hogy az, az erdélyi összes oláh egyházakra is kiterjedt. Az oláhok papjai és püspökei is többnyire szerbek voltak még sok ideig; egyszóval a keleti egyházi életben a szerb befolyás érvényesült egészen a *legujabb korig.*[1])

Csak a XIX. század közepén, 1864-ben fordulnak meg s alakúlnak át teljesen a viszonyok.

Ez év augusztus havában történt, hogy a görög keleti egyház képviselői Karlóczán összeültek s egy *megérett ügyet* tárgyaltak le.

„Még emlékezünk a vitákra (irja Pesty Frigyes), melyek a szerb és rumën egyházak elválását s az egyházjavak megosztásának módozatait tárgyalták. A rumënek azt hozták föl, hogy a „natio illyrica“ s a „gens rasciana“-ba ők is bennfoglaltatnak s ezen alapon egyenlő felosztást sürgettek. A szerbek tiltakoztak e felfogás ellen, azt hozva fel: „hogy a rumëneknek semmi követelésük nincs, s ők csak vallásfelekezeti testvéreik iránti méltányosságból akarnak azoknak bizonyos részt juttatni“.[2])

Pedig a rumëneknek volt igazuk. Bele valók ők is a „gens rasciana“, „natio illyrica“-ba, de ennek tudata már ekkor teljesen szétkuszálódott, nem is tudta volna senki a gyülésen a rumënség jogos igényét körülirni.

---

[1]) A görög-keleti román egyház 1880. évi schematizmusában százszámra találjuk még a szerb nevü pópákat. E nevek ma már csak hagyományosak, de érdekesen illustrálják, hogy a szerbség minő társadalmi állást foglalt el az erdélyrészi oláhok között. A schematizmusban Popescu, Jacobescu, Macarescu stb. rumën nevek mellett a szerb képzésü Vasilievics, Mihailovics, Stoikovics, Markovics, Adamovics, Dimitrievics, Pavlovics, Popovics nevek egész tömegét találjuk: a Popovics név (= papfi) 98-szor fordul ott elő.

[2]) Pesty Frigyes (A szörényi bánság, 379. l.) azt hiszi, hogy a szerbeknek e kérdésben igazuk volt.

Ekkor alakult meg a *rumën metropolia* Szeben székhelylyel s a magyar-erdélyországi rumënek egyháza ez időtől nevezi magát: görög-keleti-román egyháznak.

Oláhok, magyarok és szászok.

A rumën elem, a mint elenyésztette szlávjait, görögjeit, albánjait, úgy fogyasztotta a magyarokat és a szászokat is Erdélyben. Hegyeikről leereszkedve: a szlávok assimilálása folytán egész vidékek falvai rumën falvakká lettek. A magyar és szász falvaknak is sokfelé olyan sorsuk volt a rumunismussal szemben, mint a mai negotin-vidékieknek Szerbiában. Magyar és szász könnyen megtanúl rumënül, mig az alig tanúl meg magyarul, szászul meg épen nem.[1]) Százados együttlét folyamán Erdély területén százakra menő magyar s jelentékeny számu szász község oláhosodott el. (Lásd a függeléket a fejezet végén.)

Schuller Károly János a negyvenes években a rumën continuitás kérdésében szólalva fel, e nevezetes sorokat irja a szászok és rumënek közt fenforgó viszonyokról:

„. . . Minden ilynemü álmadozások között azon képzelgés, miszerint a német telepedők bevándorlásuk idejében Szászföldön sürü oláh népességre akadtak volna, legelső helyt foglal. Nemcsak oklevelek hosszú sora, hanem élő hagyomány és országunk emlékirati történészete is képes azt semmivé tenni. Figyelmes vizsgáló azon szász faluknak alkotásából, melyekben jelenleg szászok oláhokkal együtt lakoznak, kitalálja népesitésök történetének egy részét; igen kevés kivétellel az oláhok lakásait a falu végén látja, miből hamar azon csalhatlan következtetést húzza, hogy ezeknek nem az eredeti lakók törzsökéhez kellett tartozni, hanem csak később járulni azokhoz. Sok helyen a német lakosok idegen elemekkel való összeelegyedése oly késői, hogy agg emberek még jól emlékeznek azon időre, midőn az létre nem jött és

[1]) A szászok, ha messzebb vidékekről összekerülnek s különös dialectusaikon nehezen közlekedhetnek, rumënül beszélnek egymás közt („Red' mer blochisch"). A szászok, ha magyarok és székelyekkel kerülnek össze vásárok alkalmával, szintén a rumën nyelvet használják közvetitőül.

kik annak minden történeteit a magyar vármegyék vagy Moldova s Oláhország szomszéd tartományaiból beszármazott egyes oláh családok kijeleléseig képesek elbeszélni. Ehez járul még az is, hogy a levéltárakban nemcsak számos oly okiratok vannak meg, melyek az oláhoknak a szabadság földjére való könnyen magyarázható tódulását eléggé bizonyítják, hanem azon feltételeket meghatározó szerződések is, melyek mellett az oláhoknak hajdan tiszta szász falvakban való megtelepedése vagy új községek szász földön való alkotása engedtetett meg (p. o egy szerződés 20 oláh családok megtelepedéséről Ujegyházszéki Bendorf nevü községben). Hasonló szerződések találtatnak többek közt a n. disznódi határon alakult Czod nevü falu jogairól és Besztercze s Brassó vidéki telepekről. (Id. efféle egyezödésekről Eder de initiis 162. l. és a Brassai oláh előváros keletkezéséről Schlözer t. k. 665. l.). Végtére a hol szászföldi tiszta oláh helységekben régibb állapotok minden más esmértető jelei kitörölvék vagy csak homályos népmondában élnek, ott annak emlékéül a helység német neve [1]) gyakran még él vagy pedig a házak épitésmódja és egy romladozó templom bizonyságául szolgál annak, hogy volt idő, mikor azon falukat németek lakták.“ [2])

A szászok különben, kik nagyobb tömegekben laknak, nem szenvedtek annyi kárt nemzetségükben, mint a szerteszélylyel fekvő magyarság. Szinte hihetetlen volna, ha a helynevek nem kalauzolnának, minő pusztulásnak volt a magyar elem kitéve a rumunismussal szemben.

A folytonos háborús idők is elősegítettek a rumënség terjedését. Megfogyott falvakat rumënek leptek el, hol mint egyöntetü rumënség, hol *szerbekkel* és *bolgárokkal* keverve, mint az alábbi oklevél tanusítja:

Joannes II. etc. vicecomitibus et judlium cottus Doboka: exponitur in persona egr. Joannis Chanády arendator decimarum nost. Trans. qualiter ipse vos speciali mandato nostro in eo requisitos habuisset, ut vos cum hominibus suis ad facies possessionum in eodem cottu existentium accedendo, tam nobiles ipsos patrones quam alios plebeae conditionis homines nomine nostro admoneretis; ut ipsi et omnibus possessionibus, quae olim a cristianis

---

[1]) Vulper (Burgberg), Nokrih (Neukirch), Kelvaser (Kaltwasser), Rotbak (Rothbach).

[2]) Schuller Károly János: Megvilágosítására azon vádiratnak, melyet a két oláh püspök urak a szász nemzet ellen az 1841—43-beli erdélyi esp. gyülésen a Rendeknek benyujtottak. Szeben, 1884. 8°. (Forditotta Hann Fridrik.) 53. lap.

cultae et inhabitatae fuissent, et per varia disturbia et incursiones hostium devastatae extitissent, nunc autem a valachis et aliis nationibus habitarentur, territorique ejusmodi possessionum colerentur, justas nobis decimas exsolvare debeant et teneantur. Mandamus denuo, ut universos et singulos tam nobiles quam alios plebae conditionis homines admoneretis, ut ipsi sub oneribus 200 fl. ex singulis possessionibus, quae olim christianis inhabitabantur, et per varia disturbia utcunque desolatae extiterunt, nunc autem a valachis, bulgaris, rascianis et aliis quibuscunque nationibus inhabitarentur, justas decimas nobis dare, et quartas in rationem plebanorum cedere, in illis possessionibus quibus pastores desiderentur, similiter sub onere 200 fl. debeant et teneantur. Contumaces vero pro eorum temeritate nostram in praesentiam citare et evocare deberetis. (Gyulafehérvár, 1570 augusztus 28-án.) Gróf Károlyi család levéltára: III. 387—389.

FÜGGELÉK.

I. Elolához sodott magyarok.

Hogy a rumënség a magyarságnak minő tömegeit assimilálta, részben pedig azok községeit foglalta el, az alábbiakban összeállított helynevek teszik szemlélhetővé. Mint a rumën nyelv minden idegenséget magába vesz, úgy vette át a magyar helyneveket is többnyire eredeti alakjukban, csak itt-ott toldja meg azokat vagy fordítja oláhra.

Oláhok (rumënek) lakta magyar nevű helységek:

1. *-os,- ös* képzéssel:

Egres = Igriš, Agriš, Kertes = Kerfiš, Vértes = Virfiš, Bagos = Božiš, Vetés = Vefiš, Harasztos = Hrastaš, Olyves = Ulʼeš, Fogaras = Făgăraš, Tyukos = Tʼekuš, Elekes = Alekuš, Kincses = Tʼinfiš, Árkos = Arkuš, Bürkös = Birkiš, Hidas = Hidiš, Rákos = Rafiš, Egeres = Adiriš, Kettősmező = Kefiž. Kökényes = Kufejuš, Kékes = Tʼifiš, Köblös = Kublʼeš, Szederjes = Sidriaš, Gyékényes = Žikiš, Füves = Fibiš.

2. *gy* = ž (zs):

Nagy-Ürögd = Nožorid, Gyéres = Žiriš, Somogy = Somuž, Gyöngy = Žunž, Kegye = Tʼeže, Gyürüs = Žăräuš, Megy-Kerék = Miżkrak, Györfalva = Žurfaläu, Gyulas = Žuluš, Száldobágy = Soldobaž, Gyógy = Žož, Egerhegy = Agribiž, Bágyon = Bažin, Szilágy = Sălaž, Nagyág = Nožag, Mogyorós, = Mažaruš, Argyas = Ardžiš.

3. *-vár, -vára:*

Hunyadvára = Ujedâra, Várhely = Orhej, Földvár = Feldîâra, Segesvár = Sidîšâra, Temesvár = Timišâra. Várad = Oradia, Vártelek = Orfelek, Váradja = Orda, Ujvár = Ujâra.

4. *-udvar:*

Udvarhely = Odorhej, Székudvar = Sokodor.

5. *-vásár:*

Vásárhely = Ošorhej, Ballavásár = Balaušerj.

6. *-hely:*

Szabadhely = Sobofel, Sebeshely = Sibišel, Udvarhely = Odorhej.

7. *ny = j:*

Örvényes = Urviš, Belényes = Bejuš, Tárkány = Trekaje, Aranyos = Arieš, Tomány = T'emaje, Bábony = Babij, Kölpény = Kulpij, Berkenyes = Bertieš, Bénye = Bijä, Enyed = Ajud, Szeben, = Sibij, Monyoró = Mujeräu, Sárkány = Serkajä, Hunyad = Ujed, Szunyogd = Sujug, Görgény = Guržin, Berény = Berij, Bún = Boj.

8. *-lak, -laka:*

Bánlaka = Belnaka, Bandarlak = Mëndrulok, Ispánlaka Spelnaka, Péterlaka = Petrilaka, Középlak = Kuziplak, Maróthlaka = Morlaka, Szemlak = Siml'ek, Baromlaka = Vorumlok.

9. *-falva:*

Ebesfalva = Ibišfaläu, Királyfalva = Krajfaläu, Gáltalva = Ganfaläu, Erdőfalva = Ardiova, Pócsfalva = Pauča, Hodosfalva = Hodiš, Kardosfalva = Kordoš, Balázsfalva = Blažfaläu, Sövényfalva = Šomfaläu, Györfalva = Žurfaläu, Barátfalva = Bratfaläu, Papfalva = Papfaläu, Bethlenfalva = Bekl'anfaläu.

10. *-kút, kutja:*

Szélkút = Salkud, Aranykút = Arankuta, Köbölkút = T'ibulkut, Vajda-kutja = Ojdakuta.

11. *-telke:*

Füle-Telke = Filitelnik, Székelytelek = Sifitelek, Vártelek = Ortelek, Csüdőtelke = Čuztelnik, Keménytelke = T'imitelnik, Tóttelek = Totelek.

12. *d = z:*

Nyarádtö = N'iraztäu, Csüdötelke = Čuztelnik, Áradvány = Rëzvan.

13. *-Szent* stb.

Maros-Szent-Anna = Sëntana de Muräš, Gyergyó-Szent-Miklós = D'urdäu Sën Mikläuš, Szent-Imre = Sëntimbru, Toroczkó-Szent-György = Traskäu Sën Žorž, Topa-Szent-Király =

Topa Sën Kraj, Gyéres-Szent-Király = Žiriš Sën Kraj, Diecső-Szent-Márton = Dičo Sën Marfin.

14. *Vegyes képzések:*

Komjátszeg = Komicig, Asszonynépe = Asinip, Apahida = Pagida, Farkasaszó = Ferkase, Radnótfája = Ernotfaje, Körtvélykapu = Kurtikapu, Harasztkerék = Hraskrak, Tisztabuza = Sitabuzäu, Hétbükk = Habik, Kerellő = Tiriläu, Völcs = Elč, Majtény = Moftin, Nyirmező = Mermezäu, Vadász = Odas, Hidvég = Hidig, Malomszeg = Molosig, Kajántó = Tintäu, Szalkó = Selkäu, Hadrév = Hadaräu, Köhér = Tiherj, Válaszút = Alasut, Veresmart = Vešmort, Pálülése = Pauliš, Össi = Usäu, Kővág = Tivag, = Vadverem = Odverem, Keszi = Tisäu, Mészkő = Misfiu, „Emberfő = Ambrifju, Nemes-keszi = Tisäu Nemešesk, Mező-Ör = Jurä, Új-ős = Juš.

Ezek a szőröstől-bőröstől átvett magyar helynevek. Ritkábbak közé tartoznak azok, melyek oláh formája a magyarnak fordítása vagy abból való képzés.

Felsővárosháza = Oräšfiára, Köboldogfalva = Šfänta Märia de la Pjatra, Mező-Kölpény = Kulpiul de Kempijä, Szamosfalva = Someš sat, Szilágy-Somlyó = Somlʼäu sälažuluj, Nagy-Eskükő = Aškulʼeul mare, Mező-Kapus = Kapušul de kempijä, Mező-Szabad = Sabadul de kempijä, Alsó-Boldogasszonyfalva = Bodogaja de žos, Mező-Aranyos = Arieš de kempijä.

Az elolához hosodott magyar községek neveiben egy jellemző körülményre utalok még, a minél kissé meg kell állapodni.

Ilyen helynevek:

Bihar = Biharja, Kocsárd = Kučerda, Bocsárd = Bučerda, Szász-Város, régen Város = Oräšfia, Birind = Berindia, Ormánd = Ormindia, Teremi = Tʼirimija.

Jellemző ezeknél a *ja, ia* kihangzás, a mi a szerb nyelvnek sajátsága, idegen kölcsönzött szavakban. Igy a szerb a török handzsi, deli, köprü, kürkcsi (korcsmáros, daliás, híd, szűcs) szavakból handzsija, delija, čupria, čurčija szavakat formált s így alakítja át a magyar szavakat is. A fenn közlött helyneveknél is ez áll, a miből azt látjuk: mint lett a magyar helynévből szerb s a szerbek elolához hosodásával, mint örökölték az oláhok *másodkézből* a régi magyar helyneveket.

2. Oláh adó, oláh jog, oláh nemesség.

A szerb és magyar törvény intézkedései, melyek „oláh adó“, „oláh szokások“ czim alatt az oláhságnak a

magánföldesurak s a koronához való viszonyát szabályozzák: az oláhsággal mindig mint *marhatenyésztő* elemmel foglalkoznak, adózásuk módját a marhatenyésztésre fektetve, mely decimának, quinquagesimának, linguagiumnak neveztetett.[1]) A 143. lapon II. Ulászló egy okmányára hivatkoztam volt, mely az utóbbi adózásról szól.

Az oláh kenézek, kik a királyi várak környékét népesítették be és a vár védelmére is kötelezték, bizonyos kiváltságokban éltek, melyek a nemesi jogoktól jóval különböztek. Ilyen kenézek, mint a letelepült oláhok fejei szedték s szolgáltatták be az adót, mely *juhok, kecskék, sertések, lovak* meghatározott százalékából, *sajt, méz* természetbeni fizetéséből vagy a megfelelő váltságdijból állt.

Ilyen állásban voltak az oláh kenézek a káptalani birtokokon, mint a váradi káptalan statutumaiban olvassuk 1506—1512. évekből:[2])

„. . . Subditos nostros Olachales, qui ritu adhuc gentilitatis viventes, differunt omnino ab Hungaris in dandis collectis. Ipsi enim pro censu annuo tenentur singuli singulariter annis singulis circa festum Pentecostes dare decimam partem ovium suarum, ratione quinquagesimae; circa festum vero nativitatis beatae Mariae virginis singulae mansiones oves singulas ratione descensus, et de mense Decembris vel circa similiter decimam porcorum suorum. Kenezii vero tam ad ovium, quam porcorum praestationem astringuntur iuxta conventionem factam inter nos et eosdem, ut ultra hoc iidem Kenezii singulariter de more consveto dant . . annis singulis medium lodicem, unum filtrum pro sella et unum caseum. Communiter vero Olahi nostri dant nobis in die Strennarum in signum dominii singulis equum unum.

A nemességi jogot, mely Magyarországon sohasem volt nemzetiséghez kötve, a királyok bőkezüleg osztották az oláhságon belül is. Erdély több helyén, igy Hátszegen tömeges oláh nemesség lakott s a gyulafehérvári káptalan levéltárában oláh nevü nemesek okleveleinek egész sorát ismerjük.

---

[1]) L. bővebben: Hunfalvy „Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtschreibung“ 128. stb l.

[2]) Bunyitay: A váradi káptalan legrégibb statutumai. Nagy-Várad, 1886. 45. l.

Ilyen kétségtelen oláh (rumën) eredetű nemes családok neveit alább állítom össze.[1] Ezek egyrésze magyar nemes családokkal együtt elzüllött, vagy kiveszett a török idő viszontagságai között, mások a magyarsággal vegyülnek össze, több ma is él Erdély oláhos vidékein.

Az összeállitásban csak a rumën nevüekre reflektálok, a szláv (bolgár, szerb) nevüeket e helyen mellőzöm, melyek különben szintén magas számot adnak.

Rumën nevü magyar nemes családok:

Baczilla, Barb, Barbuly, Barla, Berlya, Boczel, 3 Bode, 12 Boér, Bokor (Bukur), Borbáth (Barbat), Borhan, Triff, Botéza, Bozura, Bratán, Brazul, Bretán, Bruzor, Bugyul, Bulbuk, Bún, Csibán, Csobot, Csortán, 4 Dán, 5 Dancs, Dászkál, Despoth, Dobrilla, Dobrin, Dobrul, Dragán, Dragoj, Dragomér, Dragus, Drakulya, Flóre, Flóra, alias Virágh, Furka, Fugye, Gain, Graur, Grigor, Groza, Hangul, Havaseli, Ilya, Jankul, Juga, Karmassán, Kenéz, Kikidán, Kinczell, Kirilla, Kocsuba, Kókony, Kolumbán, Komsiczul, Kormosár, Kornya, Koszta, Kosztandin, 3 Kosztin, 17 Kozma, Krisztán, Lazur, Macsukath, Majlád, Mán v. Mány, Manczur, Markocsán, Mikula, Mircse, Mojanul, 8 Moldvai, Mondra, Monyojle, Muncsalán, Muntyán, 3 Nyág, Nexul, 19 Oláh, Opre, Paska, Pastul, Petru, 3 Petrucz, 7 Pintye, 7 Pópa, 3 Prodán, Rádul, Rastul, Recsiczár, 5 Komán, Rogozán, Soga, Sorbán, Streke alias Rácz, Strezán, Szávuly, Sztoján, 3 Sztojka, Todorán, 4 Triff, Trufán, Turkul, Urszul, Vancsa, Vlád, Vlajk, Zok.

[1]) Forrás: Tagányi, Az országos levéltárban található „Nemesi stb. oklevelek jegyzéke" czimü munkája. Budapest, 1886.

VII. FEJEZET.

A KÉT OLÁH VAJDASÁG ALAKULÁSA.

Az oláhság erdélyi viszonyainak megismerése után forditsuk figyelmünket a kárpátokontúli alföldekre.

Más történetek, okok, eredmények gombolyagja akad itt a kutató kezébe. Nem nemzetiség, de nemzet, nem lakóföld, de állam, mely a Kárpátokon túl a rumën nevet viseli.

Szent István koronája területén, a rumënség ethnografiai fogalom, mely a magyar státus keretében elhelyezkedve, a politikai magyar nemzet kiegészitő részét képezi. Mint ilyen politikai jogok és kötelességek tekintetében nem különbözik az állam bármily ajku polgáraitól, egyházában pedig, melylyel a latin (nyugateurópai) kultura területén, a byzanczi czivilizáczió egyik képviselője: a magyar állam *történeti egységébe* illesztett törvényadta autonomiát élvez.

A rumën fajnak a Kárpátokon túl szélesebb szerepkör jutott.

A Duna-Olt köze, az oláh alföld, Moldova, Dobrudža „Román királyság" czim alatt szerepel a legújabb kor geografiájában; uralkodó, politikai eleme a rumën (román), a kinek vallása államegyház, a kinek nyelve államnyelv.

Illyricum rómaisága óta, mikor a hegylakó illyr a conventusokban, a római törvénybiró előtt mondta el panaszát s a *beszéd, szó* fogalmát a kuvënte-vel szerkesztette meg, addig a korig, mikor Bukarestben a parlamentház üléstermében rumën nyelven szerkesztik az állam törvényeit s a debattok egy-egy szónok ajkára vonják a közfigyelmet, politikai hirlapok tárgyalják a vita menetét s a táviró hordja szét az eseményeket — immár másfélezer év mult el.

A deljmuárból törvényhozó, a pásztorból államalkotó lett.

Az érdeklődés egész erejével fog el bennünket az a vágy, megismerni azt az útat, melyen e nép, a fejlődés lépcsőin haladva, a modern állam szinvonaláig jutott el.

Munkám e fejezete, a „Romania“ államnevet megelőzött történetekkel fog foglalkozni, arra a kérdésre adni meg a feleletet: hogy alakult meg az oláhság a Kárpátokon túl, hogy alakult meg az oláh állam, az újkor Romániája?

***

A IX. században, mikor a magyar nemzet a Feketetenger északi partvidékein huzódva nyugatfelé: *Etelközben* (a Pruth és Szeret folyók köze; szlávul ugol, görögül ὀγγλος, törökül budžák = köz, zug) telepedett meg, nyomában *bessenyők,* azok mögött *jász-kúnok* tódultak, úgy hogy a Kárpátoktól a Volgáig, mint sok szinü szalagok húzódtak végig ural-altaji népek (ugorok és törökök) *szláv* nyelvterületeken s összekapcsolódtak a Volga és Kámánál nagyobb nemzettesteket képző ugor és török fajú népekkel.

Ez időtájt a Volga vidékein, Kazárországban s még feljebb a volgai Bolgárországban az Izlam nagy gyorsasággal terjedett s a mai Nišnij-Novgorodig, kazár, bolgár, jász-kún, magyar, báskir, mordva, cseremisz népek tértek Mohammed hitére.[1]) Egy volgai bolgár fejedelem a kalifához követeket is küldött, hogy országába tanitókat és papokat küldene, kik népeit az igaz hitben oktatnák.

A mohamedanizmus terjedésével a volgavidéki városokban keleti élet honosodott meg; Bolgáriában a keleti kereskedelemnek és iparnak nagy állomáshelye keletkezett; arab pénz volt forgalomban, melyet a kereskedők a Volga felől Svédországig hordtak el; a városokban mecsetek, fürdők épültek, a keleti czivilizáczió minden irányban gyökeret vert. A bessenyők és jász-kúnok, mint fajunk keletibb ágai, még összefüggésben lévén ekkor a volgamenti ugor-török népekkel, sőt azok ki-ki áradó

[1]) A Volgánál visszamaradt magyarok nyoma még a XV. században is előtünik Báskiriában, vagy Nagy-Magyarországban, a mint a területet egykorú feljegyzésekből ismerjük.

hullámaival gyarapodván is: a *mohamedanizmus* rájuk is kihatott. mely az ő közvetitésökkel a magyarok nyomában huzódik a Kárpátokig az Aldunáig.

Az etelközi alföldeken tehát, mely a IX XI. században *Bessenyőország:* az uralkodó elem ismeri az Izlamot. Mint ilyenek, a területeiken lakó szlávokat adóztatják, beütnek a magyar határokon s átkalandoznak a Dunán byzanczi területre, melynek két századon át valóságos félelmei voltak.

A XI. században új hóditó elemek, a *jász-kúnok* tódulnak nagyobb erővel nyugot-felé, a bessenyőket kiverik állásaikból, kik most bolgár földön s Magyarországban szállingóznak szét. Itt az ország különböző részein helyezkednek el, emléköket a sok *„Bessenyő"* helynév tartja fenn.

Beköltözésükkel tünnek fel Magyarországon az első mohamedán, izmaelita vagy szerecseny (saracén) nyomok.

Ilyenek részben *bessenyő* eredetűek, részben *volgai bolgárok* és *volgai magyarok* voltak, jelezve a keletfelől jövő folytonos migratió tarkaságát, mely a kárpátokontúli mozgalmakkal (mint a bessenyők kiüzetése Etelközből) egy-egy magyar nyelvű néptöredéket is dobott, a már megállapodott s európaivá lett magyar nemzet kötelékébe.

Ilyen izmaelita bessenyők Eszék táján laktak (Imre király oklevelében 1196-ból: Hysmaelitae vel Bisseni), Nyirséget pedig *magyar nyelvű* földmüvelő izmaeliták népesitették.[1]) Aradmegyében is volt egy Temerkény nevü izmaelita vagy szerecseny község. (1223—1266.)

Izmaelitáink, a hol számosabban telepedtek meg, vallásos szokásaikat folytatták s egyháztörvények tanulása végett keleti iskolákat is látogattak. Jakut arab iróból tudjuk, hogy Aleppóban magyar izmaeliták tartózkodtak, kiket báskiroknak nevez.[2]) kik *Hunkar* király alattvalói, ugyanazon nyelvet beszélik, melyet a többi magyarok, úgy öltözködnek mint azok; csak *vallásuk* teszi köztök a különbséget.

[1]) Váradi regestrum adatai 1217 és 1237. évekből.

[2]) A báskir név a magyar synonymája arab iróknál: Volgai-Báskirország = Nagy-Magyarország. A mai báskirok alkalmasint eltörökösödött magyarok.

A magyarországi kereskedelemben is ekkor tünnek fel az izmaeliták, kik a királyi jövedelmeket bérlik, kezelik a pénzverést s mint a mai zsidók, magukhoz ragadják az ingó vagyont. Efféle kereskedő izmaelitákat meg kell különböztetnünk a bessenyő és magyar izmaelitáktól, kik olyan földhöz kötött lakosok voltak, mint a többi országlakó, mig a kereskedő izmaeliták alkalmasint volgai bolgárok (cabulus bulgaricus) s a Levantéről beszállingózott syriaiak, arabok, olyan kereskedő és iparos nép volt, mely ekkor egész Kelet-Európában elszéledt s a piaczokon szerepet vitt.

A királyok (I. László, Kálmán, II. Endre) szigorú törvényei s a kereszténységgel való együttélés, idővel megbontja az izmaelita felekezeti összetartozást, úgy, hogy a XIV. században a magyarországi mohamedánoknak csak család- és községnevekben van meg emlékök.[1])

Igy I. Lajos király korában egy mesztegnyei *Szerecseny* a kincstartó, kinek családi czimere (szerecsenfej) siglaképen a Lajos-féle magyar aranyak, garasok és dénárokra s egyéb tőle származó érmekre van verve.

Európában a keresztes hadjáratok óta képeken és a heraldikai gyakorlatban a mohamedán (saracén) fogalmát szimbolikusan a *szerecseny-* (mór) *fővel* adták vissza. Ilyen úgynevezett beszélő czimer a fentnevezett Szerecseny-családé. Özdögi Bessenyő Pál (Paulus Bissenus de Izdege) horvát-tót-dalmát bán (Zsigmond korában) is szerecsenyfőt viselt czimerében, akár mert az ozmánok ellen viselt első hadjáratokban tűnt ki, akár pedig mert izlam vallású bessenyő családból veszi eredetét. Egy Augsburgban a XVI. században nyomtatott foliánsban[2]) is látjuk, hogy az európai felfogás a tatár nagy kánnak szerecsenyfejes czimert tulajdonitott.

---

[1]) Az izmaelitákra vonatkozó törvények: I. László: 1092. I. 9. törv. Kálmán: 1100 I. 46. Kálmán: 1100 I. 48. Aranybulla: 1222. 24. cz. III. Endre: 1231. orszgy. végzése.

[2]) Das Concilium zu Constanz des jars 1413. etc. Augspurg 1536. folio XCI. levél. U. o. egy Ascholott-nak (Uzi-kala, Ocsakov) nevezett tartomány is szerecseny-czimerrel van feltüntetve.

Helyneveink között a *Böszörmény* (Hajdu-Böszörmény, Bereg-Böszörmény, Böszörménytelek (Bezermenteluk: Szabolcsm. 1300-ban. Árpádk. új okmt. X. 378.) jelzi a XII-XIII. századbeli mohamedanusok telepeit. A böszörmény név ugyanis egyértékü a muzulmánnal s a kazáni tatár nyelvben hangzik igy, mely „m“ helyett több esetben „b“ hangot használ: musulman = busurman, مسلمان = بسرمان (čagataj musurman) s a tatárok útján honosodott meg a déloroszországi szlávok között is, kik azt ma is igy használják:

„Oj vizvoli Bože, nas svih, bidnih nevoljnikiv.
Z tažkoj nevoli,
Z viru busurmens'koj;
Na jasni zori,
Na tihi vodi
U Kraj veselij,
U mir hresčenij!“ [1])

A bessenyők tönkrejutásával Etelközben: kúnok és jászok nevéhez füződik a kárpátokon-túli történet.

Magyarország ekkor az Olt folyóig ér, (Szörényi bánság) azontúl a Krimig minden földet *Cumániának* neveznek Byzanczban és Magyarországon.

Ez a nagy terület azonban csak geografiai fogalom volt; csak a kik messziről látták az ott lefolyt eseményeket, nézték Cumániát egységes államnak, Cumánia népét egy nemzetnek.

Cumánia területén, három külön népelemet kell megkülönböztetnünk.

Az első és legszámosabb a régi autochthon szláv elem, mely Moldvában a ruthén, Havaselföldén a bolgár és szerb nyelveket beszélte. Szétszórt lakosság volt az,

---

[1]) Oh ments meg Isten, mindnyájunkat, szegény bünösöket, nehéz nyavalyáktól, böszörmény vallástól, segélj tiszta hajnalra, csöndes vizekre, az öröm országára, a keresztény vallásra! — Antonovics és Dragomanov: Istoričeskaja pjesni malorusskago naroda. Kiev 1874. I. 233.

inkább csak a folyók mentén s legelőkön lakó, halászattal vagy pásztorsággal foglalkozó nép, a mit abból olvasunk ki, havaselvi és moldvai folyónevek (Dimbrovicza, Jalomicza, Prachova, Ribnik stb.) úgyszólván mind szláv nevek.

De Moldvában már némi állami szervezetekben is találjuk őket. Egy 1134-ből származó oklevélből tudjuk, hogy Birladban Rostislavics Iván herczeg ült, ki magát a halicsi fejedelmi házból származtatja. Az oklevél, mely ó-szláv nyelven van irva Roesler közlése és fordítása szerint így hangzik:

„Ich Iwanko Rostislavič vom Halitscher Thron, Fürst von Berlad, genehmige für die Kaufleute von Misivri, in unserer Stadt Klein-Halitsch keinen Stapellzoll zu zahlen, nur in Tekuće und in unseren Städten. Und für die Ausfuhr verschidener einheimischer, ungarischer, russischer und čechischer Waren sollen sie nirgends zahlen als in Klein-Halitsch. Und der Wojwode soll strafen. Und darauf ein Eid. (Im Jahr) nach Christi Geburt 1134, im Monat Mai, am 11. Mai.[1])

Cumánia területeinek ethnografiai alapszíne szláv volt mindenfelé, a hol letelepedett lakosok nyomait találjuk e korban.

E felett látjuk kisebb-nagyobb tömegekben elszórva a Volga felől érkezett jász-kún népeket (jasi, jassones, sagittarii, cuni, cumani), melyek két nyelvcsaládhoz tartoztak; a jászok a magyarral közel rokon idiómát beszéltek, a kúnok pedig török nyelvüek voltak, sok perzsasággal vegyítve, a mi arra mutat, hogy a kún nemzet az Aral-tó vidékeiről áradt nyugat felé s mint török elem a Volgánál ugor népekkel (jászok) gyarapodott, kikkel szövetkezve, vagy törzseiket uralma alatt egyesítve: tódult a bessenyők nyomán az etelközi területekre.

A két nyelvágat területileg is meg kell különböztetnünk Cumániában. A török nyelvű kún-elem, mely úgy látszik a szövetséges törzszsel vezérelemét képezte; Krim. Ocsakov környékén tanyázott nagyobb tömegek-

[1]) Az oklevél eredetije. Antioch Kantemir Rolski birtokában Orosz-Podoliában. Megjelent először a „Journal Instructiunea publica“ czimü folyóiratban. (Nr. I, p. 8. Hasdeu.)

ben, hol annak zömét a Petrarca códex tanusága szerint (1303.) a XIV. században is ismerik a krimi kikötőkbe hajózó genuai kereskedők, már mint a tatár kánok alattvalóit. A kúnok nemzeti nevükön magukat *hun*oknak nevezték.) A kúnoktól nyugatra a mai Moldvában laktak a magyar nyelvű jászok: lakóhelyeik központját *Jászvásár* városával jelölhetjük meg.

A birladi fejedelemség pedig, melyről Rostislavics Iván közlött levelén kivül semmi egyebet nem tudunk: mint Cumánia vasallusa élte tovább napjait alkalmasint Moldva közepén, jász és kún telepek között.

Ez a három elem lakja ekkor a kárpátokon-túli vidékeket a Krimig, melyet ha az egykoru geografusok az általános Cumánia névvel ruháznak fel, ez a kún névhez kötött szerepből folyik, mely a vegyes lakosságú területnek a szomszéd államokkal szemben *politikai* keretet adott.

A kúnok és jászok, mind nomád népek, hol vegyesen, hol külön-külön elszélednek a tartomány minden részében, kisebb-nagyobb fészkeket képezve annak ritka lakosságú területein.

A jász-kúnok mint Cumánia uralkodó eleme, legnagyobbrészt *mohamedanizmusban* vagyis szaraczén-böszörmény vallásban él; mint mohamedánokat vagy böszörményeket ismerik jászaink és kúnjainkat Magyarországban, Bulgáriában, az orosz fejedelemségekben, hova lovas rajokat bocsátva fosztogatnak.

Otthon Cumániában sátortáborokban élnek, méneseikkel és nyájaikkal, mint a mai kirgiz-sivatag lakói. Öltözködésükben is a kirgizekhez hasonlók, hegyes hasított karimáju süvegeikkel, bő ruházatuk, görbe kardjaikkal.

Rubriquis szerint az elhunytak tetemei fölé nagy halmokat hánynak, melyekre lóbőröket borítanak, s felül csészetartó kőszobrokkal ékesítenek. Elszórt tudósításokból kiveszszük, hogy fejedelmeik fából ácsolt s perzsa szőnyegekkel diszített épületekben laktak, s vigalmaik alkalmával rabszolganők tánczában s énekében gyönyörködtek, legyőzött ellenségeik koponyáiból készített serlegből itták nemzeti italaikat, a bozát s a lótejből készült kúmiszt.

Nemzeti mulatságaik a lófuttatás, mint a kozákoké, kik állva is nyargalják paripáikat s az íjlövés, miben koruk minden népét fölülmulják.

Mint Mohamed hivei, fejöket simára borotválják s csak üstököt hagynak hátul, melyet a gazdagok gyöngyökkel átfonva ékesítenek. A vizek mentén végzik ritualis mosakodásaikat s szétszórt kunyhóik, sátraik küszöbén imájukat. Nagyobb telepeiken papjaik vannak s muezzinek hivják imára hiveiket:

„Allah'ü ekber
ešhed'ü enne'la illah'i il'Allah,
ešhed'ü enne'Mohamed reszül'ullah . . . .“

Életük a harcz, melyet lófarkas jelvények (buncsuk) alatt folytatnak. A szomszédos országok krónikái bővelkednek a „nyitott fejű“ vendégek emlegetésében.

A jász-kún beütések Magyarország keleti határait egy századon át nyugtalanitották; beütéseik emlékét Szent-László legendája tartja fönn s Erdély régi egyházainak falaira festett freskók, melyek a szent király s a leányrabló kún harczát tüntetik fel: beszélnek arról, mily félelmes volt a kún beütések hire. Egy ilyen falfestményen a sepsi-bessenyői régi református templomban, a magyar leányt elrabló kún *fekete* arczczal, vagyis jelképesen van festve,[1]) a miben a szaracén, vagy mohamedán kúnt ismerjük fel.

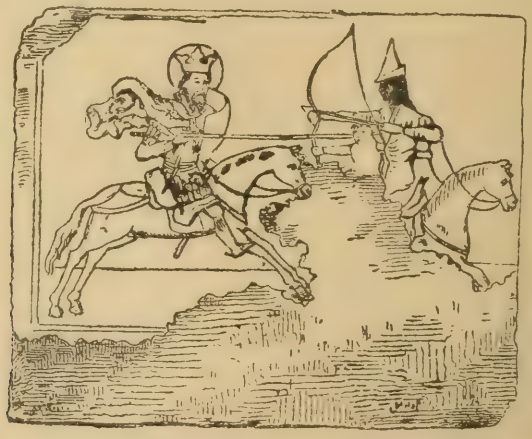

[1]) Huszka József. A sepsi-bessenyői ev. ref. templom. Székely-Muzeum-Egylet Évkönyve. 1885. 288. lap.

Összeállitottuk a fentebbiekben Cumánia ethnografiai képét azon időviszonyok közt, mikor az *oláhság* Erdély hegyein megjelenik (XII - XIII. század), szétáradt azokon, itt-ott nomád bessenyőkkel kerül össze, s a hegyek nyulványain, a folyók mentén kikiszállingózik Moldva és Havaselvére s nyájaival legelőről legelőre járva, kezdi magát Cumániában is otthon találni, *tarkitva annak nemzetiségi szinezetét.*

Igy történik az, hogy mikor IV. Béla korában, a magyar dominikánusok Moldvába mennek, a kúnok téritésére s a *kún püspökség* megalakúl: annak kerületében *székelyek, oláhok* és *kúnok* kerülnek össze.

Ez a képe annak a területnek, melyet IV. Béla királyi czimébe foglalt, magát a keresztény vallás terjedésének sikerei alapján „Rex Cumaniae" Kúnország királyának nevezve. Ritka lakosságú, nagy területek ezek, jász, kún, ruthén, efemer, ingadozó vagy jobban mondva képzelt határú s kezdetleges szervezetű állami élettel, vegyes nyelvű népekkel, melyek hol szerény szántóvetést űzve kicsi falvakat képeznek, hol nomadizálva járnak vidékről vidékre, hol lovas rajokat bocsátva ki, kalandoznak észak, nyugat, dél felé.

***

A magyar király s a buzgó Domonkos-szerzet czivilizáló törekvéseit csakhamar szomorú események szakasztják félbe.

Nőttön nő a rémhir Nyugaton, hogy a Volga felől egy vad áradat tódúl roppant sebességgel, elsöpörve útjában a keresztény világ minden alkotását, győzedelmesen halad Oroszország szivének, magával ragadva az előtalált népek hadviselő elemeit (mordvint, báskirt, kozákot, kúnt, oroszt) s már-már Etelközt éri.

Ekkor történik az, hogy a kún királynak nevezett Kuthén, Moldvából Magyarországnak veszi útját a 40.000 családdal s a magyar király védszárnyai alá menekül.

Mint a pusztai tűz a prairie-ken vad lovak, bölények, szárnyasok csoportjait egy tömegben hajtja maga előtt, úgy hajtotta a mongol hadak hire is Cumánia népeit nyugat felé. Kuthén király *ugynevezett kúnjai* is sok-

féle nemzetiségű menekülők voltak, legtöbbjük azonban a magyar nyelvű *jászok*, (közbe-közbe török nyelvü kún rétegekkel, oláhokkal vegyülve, kiket a király a Duna-Tisza közére telepit.[1]) Területeik Jászság, Kis- és Nagy-Kúnság nevet viselnek aztán; főhelyük Jász-Berény, és Kún-Szent-Miklós; ez Tatár-Szent-Miklósnak is hivatott.

A mongol hadjárat lezajlása után a nagy-kipcsaki arany horda kánsága formálódik Oroszország keleti részein, miből a Krimre nehézkedő girai kánság szakad ki később. A török nyelvű kúnok zömét itt találja a Petrarca-codex irója 1303-ban (tehát a Kuthén-féle beköltözés után egy félszázaddal) a kiknél a kereszténység is megfogamzott olasz ferenczrendi szerzetesek buzgalma folytán, kik a genuai kereskedők krimi kikötői felől hatoltak területeikre.

Cumánia kárpátalji részének képe nagy átalakuláson megy át a mongol hadjárat lezajlása után. Mint a hogy a zivatar után a tenyészet új erővel indúl meg, az elpusztult Cumánia területein is új élet fakadt. A lecsendesedett idők néprajokat gyüjtenek össze Galiczia, Podolia s a balkáni félsziget felől: ruthéneket, bolgárokat, szerbeket, rumëneket, czinczárokat, kik a rejtekeikből előkerült s a megbolygatott Cumániában tovább tartózkodó *keresztény és szaraczén jász-kún néptöredékekkel* vegyülnek össze új életet kezdve Cumániának vizek, szántóföldek s legelőkben gazdag területein.

Ez időtájt a régi Kúnország alföldein két külön irányú fejlődés nyomai jelentkeznek, két államalakulás bizonytalan körvonalai tűnedeznek elő a vegyes ethnografiai alapon, mely a népek szaporodásával mindinkább *szláv-oláh* szinezetet nyer.

Cumánia északnyugati területein Bukovinából a Pruth-Szereth folyók torkolatáig *Moldova* van keletkezőben, az Olt-Ardžiš-Dimbrovitza alföldjén pedig a *Havaselve* kezd kibontakozni s foglalkoztatni Magyarországot, melynek királyai a Szörényi-Bánság felől érvényesítik befolyásukat a területre s a Rex Cumaniae czímein intézik annak sorsát.

[1]) Az oklevelekből ismert kún nevek között ilyenek, mint Tub, Tubul, Umul, Buchor alkalmasint oláh nevek: Ilončuk, Ivančuk, Ivan, Boklov, Byk, Buthemer, Baynuk pedig ruthének.

E területek fejlődő viszonyait külön-külön kell látnunk.

I.

A havaselvi vajdaság.

Már fennt az oláhság első dunáninneni feltünedezése leirásánál láttuk azt az állást, melyben az első oláh kenézségek Szörényben s az Olt folyó vidékein a magyar királylyal szemben állottak. A magyar király mint Kúnország királya rendelkezik a terűlettel, a Johannita lovagrendnek adományokat tesz, s az oláh kenézségek területeire nézve intézkedik, azokat kiváltságokban is részesíti.

Az erre vonatkozó oklevél a maga nemében páratlan érdekü, mert az aldunai terűlet mibenlétéről, népségi viszonyairól, közjogi állásáról bő tájékozodást nyújt s a későbbi események megértéséhez széles hátteret ad.

Jellemezzük tehát az aldunai viszonyokat az oklevél alapján.

A tatárjárás után, mely az aldunai vidékeket hol feldulta, hol megbolygatta: IV. Béla a végvidékek állapotának rendezéséhez lát s 1247-ben a szörényi bánság egész terűletét a Jánosvitézeknek adományozta az Olt folyóig. Ez adományozásnak czélja vala a dunai s az olt-menti magyar országhatárnak védelmét biztosítani bolgár és kún terűlet felől való támadásokkal szemben.

Az oklevél megjegyzi, hogy a Johanniták a szörényi területet Joan és Farkas kenézátusával együtt fogják bírni, de Lyrtioy kenézsége kivételével, melyet az oláhoknak hagy meg, továbbá a Lytira földre nézve úgy intézkedik (Lotru patak környéke a vöröstoronyi szorostól délre; 1233-ban Aqua Lothur), hogy az ott lakó oláhoktól beszedett adó fele a Jánosvitézeket illeti.

A király továbbá kibővíti az adományozást s Rembald nagymesternek adományozza az egész Kúnországot az *Olt partján túl* az erdélyi havasokig, itt ismét Szeneszláv oláh vajda terűletét véve ki, azt az oláhoknak hagyva meg.

Az előforduló Joan, Farkas, Szeneszláv s más helyen említett Barbat (úgy a Lotru patak) nevekből látjuk,

hogy e területeket ekkor vegyes nevű lakosság kezdi népesíteni, a kenéz tisztségben ugyanis a magyar okmányok rendesen *telepítőt* értenek. Farkas kenézátusában magyar, Szeneszláv vajdaságában bolgár-szerb, Barbatéban rumën telepedő lakosok jelentkezését ismerjük fel.

Az adománylevél egyéb pontjaiban a malmok jövedelmére, a halászati jog élvezetére s az erdélyi sónak előállítása s Bolgária, Cumánia számára való szállításának módja és a jövedelmeknek a királyi kincstár és a Johannita-rend közt való megosztása iránti intézkedések. Kúnország területein építendő erősségek ügye, végre a lovagrendnek az a kötelessége foglaltatik, hogy e területek *benépesítésére* gondot fordítson azon tilalom fenntartásával, hogy a rend, szászokat vagy bárminő magyarországi földnépet telepítsen a hűbérűl nyert területekre.

Ez oklevél értelmében Havaselvén a XIII. század közepén, a magyar királyi hatalomtól *független* bármi állami alakulásnak nyoma sincs.

A király figyelmét a végvidék egyházi állapotai is foglalkoztatják s ott *püspökséget* létesit: 1246-ból ismerjük Gergelyt az első szörényi püspököt.

***

Csaknem egy század folyik le az első emlékezések után, mignem az aldunai viszonyok új alakot kezdenek nyerni. E területek eddig csak mint *függelékei* Magyarországnak s mint végvidékek bírnak jelentőséggel a magyar közjogban, míg Róbert Károly korában már olyan jelenségek merülnek fel, melyek a tartomány életét önálló fejlődés mesgyéjére terelik. A német lovagrendről szó sincs többé, az apró kenézségek is eltűnnek s az aldunai alföldön az egységre s önállóságra törekvés jelei mind sűrűbben mutatkoznak, ezek kapcsában a *schizmatikus egyház* foglal tért. Ez állapotok a XIV. század első felének végén kezdenek határozottabb alakot ölteni, mikor ott egy *Basaráth* vagy *Bassaraba* nevű vajda erőre kapva független uralomra tart igényt s megtagadva az évi tributumot, a magyar királylyal szemben makacs ellenállást fejt ki.

Róbert Károly souverenitása jogán megfenyíti a lázadó vajdát, majd 1330-ban haddal megy ellene, de a szerencse Bazaráth oldalára áll. A nagyravágyó és ravasz Bazaráth a magyar hadakkal szemben talpra áll, az erdős és ingoványos területeken tőrbe csalja a királyt, kinek hadai útat vesztve tönkre mennek, maga a király is, csak egy hű lovagja élete árán menekülhet Bazaráth körmei közűl.

Bazaráth győzelme forduló pontja az aldunai terület fejlődésének; az Olton túl a havaselvi vajdaság alakúl, individualis színezettel s meg-megújuló törekvésekkel, melyek a régi államjogon igyekeznek rést ütni. Bazaráthnak a magyar királyi hadakon vett győzelme csak félsiker maradt ugyan, mert az alvidék függő viszonya Magyarországhoz még két századig fönnáll, de a régi állapot megszűnt: Havaselve honi erőkre támaszkodva, mint önmagából növekvő szervezet lép ki a história színterére, új irányba terelve az egykori magyar végvidék történetét.

A leirt események okleveles hitelüek; maga az oláh nép regéket füz ez eseményekhez. Egy havaselvi néprege fekete Radu (Radu negru) nevéhez köti Havaselve kezdetének történetét, a ki a Kárpátokból ereszkedve le Ardžiš táján száll meg s alkotja a vajdaságot.

A történeti emlékezések kezdetleges alakja, midőn a XIV. század (!) eseményei még mondák és népies reminiscenciák leplében jelennek meg s mint hagyományok szürődnek le az oláh nép tudatában (ilyen alakban kerülnek a krónikákba is) a legkarakterisztikusabb jelenség az oláhság életében.

A nemzet és államalakulás regés feltogása, a történeti bizonytalanságnak mondával való pótlása csak arra vall, a mit könyvemben nyomról nyomra ecsetelek, hogy az oláhság, mely a XII—XIV. században foglal tért a Kárpátok vidékein, ekkor éli Havaselvén is *praehistoricus korát!*

A mit maga körül lát, még minden új s a mi e területek régi történeteit illeti, azokról *mit se tud*; csak emlékezéseinek egyes vonásai jelzik a talált állapotokat, melyekkel az övéi összeszövődnek.

A regés Radu Negru honalkotásában a historiai

Bassarabák feltünését kell-e látnunk?... nem keressük, de mit is keresnők?... Ragadjuk meg a helyett a Bazaráth névhez kötött események fonalát s kutassunk a nyomokon tovább, világosabb tudást szerezni a dolgokról, melyekre nézve az oklevelek oly kevéssé beszédesek.

Érdeklődésünket első sorban Bazaráth személye vonja magára s arra a kérdésre serkent: ki volt, mi volt ez az ember, a ki történelem egy szakában váratlanúl fellép, korszakot alkot s egy nemzet történetét kezdi meg?

Ki volt tehát Bazaráth (Bassaraba) a havaselvi történetek félig regés, félig történeti alakja?

Magyar királyi oklevelek s egykoru honi s byzanczi feljegyzések Sándornak nevezik Bazaráth vajdát, a ki a schizmatikus egyház hive s kit 1359-ben a konstantinápolyi zsinat mint „*βοεβόδας πάσης Οὐγγροβλαχίας*"-t ismer.

A két feljegyzésből olvassuk ki, hogy 1358—59-ben Havaselvén, mely II. Endre és IV. Béla korában még jórészben lakatlan terület volt: az *oláh elem* megszaporodott s a *byzanczi kereszténység* honosodott meg.

A mi az ungrovlachiai Sándor vajda előnevét illeti, abban egy egész történet képe tükrözik vissza.

A *Bazaráth* név, mely magyar oklevelekben *Mazarath*-nak is iratik,[1]) mint személynév a déli szlávok és oláhoknál *Basarab* és *Basaraba* alakban ismeretes, utóbbi néven nevezi magát a havaselvi vajdák egész sora, a most szóban forgó Bassaraba Sándor kora után.

A Bassaraba és Bazaráth név azonban a XIV—XV. századi okmányokban sokszor nem személyt, de *tartományt, vidéket* vagy *nemzetet* jelent.

Thuróczy krónikája „*terra Bazarad*"-ról tud („Transtulit se in terram Bazarad Waywodae Vlachorum"), Stefan Dušán szerb czárnak 1349-ben Ragusával kötött kereskedelmi egyességében pedig: Magyar-, Görög-, Bolgárországok kapcsában „*basarabin föld*"-ről van szó („u basarabinu zemlju).[2]) Több déli szláv és olasz okmány „Bosznia, Rascia et *Bazarat*"-jában is országnevet látunk;[3])

[1]) Mazarath wayuoda (1426.) Orsz. levéltár DL. 11,849.

[2]) Hasdeu: Istoria critica. 64. Karano-Tvrtković. Srbskij Spomenici. Belgrad, 1840. 52.

[3]) U. o. 65. 4-ik jegyzet.

Leunclavius (1580) „*Bessarabiae princeps*"-ről ir,[1]) a lengyelek pedig a „Bassarabus" személynév mellett „bessarabi" nemzetről tudnak. Ezt mint nemzetnevet a lengyelek a mongol hadjárat óta ismerik, a miről a krakói krónika így emlékszik meg: Thatari subjugatis *Bessarebenis*, Lithvanis, Ruthenis et aliis gentibus, Sandomirz castrum capiunt.[2])

A Bazaráth vagy Mazaráth, Bassarab és Bassaraba, bessarabin és Bessarábia nevekben, melyek hol személyt, hol népet, hol vidéket és tartományt jelentenek: mindenki látja az összefüggést, értelmüket pedig könnyen felismeri, a ki a régi Cumánia népviszonyaiba betekint. A név jelentése, melynek teljes formája a „*bessarabin*": nem egyéb, mint *böszörbény* vagy *böszörmény*, azaz mohamedán.

A mit az etymologia magyaráz, azt megerősiti a heraldika. Ismerünk egy czimert, mely egy aldunai tartományt jelképez s bizonyosan a Bazaráthok régi czimere, melyben három jobbranéző szerecsenyfő foglal helyet. E czimer mint a magyarországi Szerecseny családé, ugynevezett beszélő czimer, mely egy mohamedánok vagy saraczénok lakta tartományt nevez meg.

A három szerecsenfejes czímer (Bessarabia v. Bessarabenia) s a Bazaráthok közti összefüggést az oláh historicusok is elismerik. Ha ehhez a névmagyarázatot kapcsoljuk, konkrét eredményre jutunk ugyan, de a kérdések egész sorával állunk szemközt.

Ha a Bazaráthokban Bessarábia vajdáit, a szerecsenfejes czímerben pedig családi vagy tartományi czímerüket kell látnunk: hol keressük a kérdéses tartományt? Hogy egyeztethetjük ez adatokat Havaselve XIV. századi népviszonyaival s a területtel, melyen Bazaráth feltünik?

Ha az Al-Duna, illetőleg a régi Cumánia területének mai térképére tekintünk, figyelmünket a Pruth-Dnjeszter vidéke vonja magára, melyet századok óta Bessarábiának ismer a történelem. E terület kétségtelenül

[1]) U. o. 64. §. 12.

[2]) Anonymus Archidiaconi Gnesnensis brevior cronica Cracoviae, Sonderberg: Silesiarum rerum scriptores, Lipsiae 1730. II. 82.

bessarabin vagy muzulmán népektől veszi nevét, melyek a krimi tatár kánok uralma alatt a legújabb időkig lakták e vidéket, Bendery, Akjerman felől foglalkoztatva a szomszédos népek figyelmét, orosz, oláh udvarok politikáját.

Ha tehét a mai Bessarábiából indulunk ki, a Bazaráthok s a basarabinok történeteinek látható hátteret, a bassarab névnek *ethnografiai* alapot adunk. Igen, de ez teljesen ellenkezik a Bazaráthok történeteinek szinhelyével.

A XIV. században a Dnjeszter-menti vidék teljesen túl volt a magyar királyi hatalom látkörén s a Bazaráth Sándor nevéhez kötött események a Zsil és Olt vidékére utalnak bennünket.

A geografiai szükség ilyenformán arra utal, hogy azon tényezőknek, melyek e jelenségek felbukkanását az Olt vidékén magyarázzák: meg kellett lenni a helyszinén, vagyis, hogy a XIV. század előtt az izlamnak a szörényi bánság területéig kellett érnie s még a XIV. század folyamán is olyan mértékben érvényesülni, hogy az a *dynastia* nevében találjon kifejezést s a kor heraldikusai a tartományt az *izlamság jelvényével* ruházzák fel.

Az adatok e tekintetben is helyes nyomra vezetik a feltevést. A XIV. század Bessarábiájában (Böszörményország) szélesebb fogalmat kell keresnünk, mint a mai; a Róbert Károly és Nagy Lajos kori Bessarabia név nem is volt egyéb mint *Transalpina* (Havaselve) vagy *Ungrovlachia* synonymája.

Dogiel egy havaselvi oklevelet közöl, mely 1396-ban Vlad vajda ardšiži udvarában kelt (Ardžiš, Argyas 20 kilométernyire az Olt folyótól, hasonnevű folyócska mellett). Az oklevélben Vlad vajda e czímmel él:

„Vlad, Vayvoda Bessarabiae nec non Comes de Severino".

Az oklevél kétségtelenné teszi, hogy a bessarabiai vajdaság Szörénységgel volt tőszomszéd s arról tanuskodik, a mi elsőrendű, hogy eredetileg Bessarabia volt a tartomány *nemzeti neve,* a magyar eredetű Transalpina és Ungrovlachiával szemben, melyek a tartománynak Magyarországhoz való állandó hűbéri viszonyánál fogva lesznek általánosak s mennek át a belföldi gyakorlatba is.

E czímzés másképen is szerfelett fontos. Megvilágitja azt a viszonyt, melyben a vajda a magyar koro-

nával szemben állt. A vajda, ki magát szörényi grófnak is nevezi, tulajdonképen nem volt több mint *magyar főtisztviselő*; állása nem sokban különbözhetett az egykori macsói, jajczai stb. bánokétól. Az oklevélben a vajda maga mondja, hogy a magyar királytól nyert adományokat: „Woiwodatum Bessarabiae et Dominia, que in Regno Ungariae obtinemus". Ez a Fogarasföldére s Omlás kerületére vonatkozik, mikről, mint királyi adományokról, sok oklevél tesz említést; az adományozott területek birtoklása a havaselvi vajdák czímeibe is átmegy.

Nevezett forráson kivül, egy Zsigmond király korabeli, 1420 ban irott ó szláv nyelvű oklevélben szóról szóra irva van, hogy Bessarabia és Ungrovlachia egy fogalom: „v ungrovlachijskoj zemlji što jest Basarabska".[1] A XIV—XV. századi lengyel oklevelekben is többször egyik név a másikat magyarázza, pl. „Transalpina sive Bessarabia."[2]

Világos ezek után, hogy a Bazaráth névben s a szaraczén czímerben egy izlamvallásu faj emlékét kell látnunk, mely Ungrovlachiában az oláh kenézségek közül még Róbert Károly hadjáratának kora előtt kiválik, magához ragadja a vezérszerepet, a körülfogott népeket új államosodás útjára tereli, majd összeelegyedik vlach elemekkel s a schizmatikus egyház felülkerekedő hatalmában enyészik el.

Ha ez így van, ennek ethnografiai nyomaira kell találnunk.

Nem is csalódunk; Havaselve topografiájában több olyan nyomra bukkanunk, melyek az egykori izmaelita, szaraczén vagy böszörmény tartomány emlékét tartották meg számunkra.

Az Olt (!) és Ribnik mellett egy Saračinešti helynevet találunk, a mi *Szerecsenyfalvat* jelent; egyéb elszórt

[1]) Venelin: Vlacho-bolgarskija Gramaty. Szt. Ptsbg. 1840. 49. lap.

[2]) Bessarabiának Pesty Frigyes is az Olt vidékét nézi, Hasdeu meg éppen nagy apparatussal bizonyitja (adataink jó részét neki köszönhetjük); a név értelmét azonban egyikök sem ismeri. Hasdeu a magyarázatért a római kor besseihez fordúl, a szerecsenfejes czimer pedig, melyet magyarázni igyekszik, előtte heraldikai rejtélynek marad.

szerecseny nyomok Havaselvén; Serečinešt, Monastir Serečinešt, Serečineanka, Saracineaska, Serečineása stb. A Jalomicza mentén két község neve Saraceni = Saraceni de sus és Saraceni de žos (Felső- és Alsó-Szaraczén), ezektől nyugatra egy halom: Movila Saracianka.

Nevezetes és a kérdésben tovább segit elő, hogy *Bassarabák* még két századdal később is szerepelnek Szörényben, mint magyar köztisztviselők. Bassaraba Ferencz a karansebesi kerület castellánusa volt 1579 ben; ugyanazon állásban ismerjük Bassaraba Jánost 1577-ben, egy másik Bassaraba Ferencz pedig 1581-ben mint karansebesi ispán s 1583-ban mint karansebesi porkoláb (castellán) van többször megnevezve.

S ha tovább nyomozunk a magyar alvidéken, az izlamitaság lánczolatát tovább fűzhetjük; Temesmegyében Zsigmond király idejéből (1408) ismerünk oklevelesen egy Böszörmény (Bezermen) nevü községet, mely név később a XVII. századig a borosjenői reformatus egyházkerület nevében, mely *böszörményinek* is neveztetett, tartotta magát. Ma Temesben ilyen községről nem tudunk többé.

A Bassaraba és Saračin nevek az erdélyrészi vidékek oláhságában ma is ismeretesek. (Egy falu a régi Zarándban *Basarabasă;* képzését v. ö. Borľasă, Curuľasă, Vojňasă.) Oklevelesen pedig délfelől Hunyadmegyébe való betelepülésüket ismerjük. Sólyom Fekete Ferencz a hunyadmegyei történelmi és régészeti egylet évkönyveiben (közölve a „Hunyad" 1881. 1-ső számában is) egy okmányt ismertet 1360-ból, melyben Sztojan, Surs, Kozta, Prodan, Balk, Dragomir, Mik, Murg nevek közt *Sarachenus antiquus, Baszarab longus* havaselvei bevándorló oláhok vannak megnevezve. Ugyane neveket 1453—1457 évekből az országos levéltár több okleveléből ismerjük. DL. 29500, 29504, 29815.

De mindezeknél becsesebb két erdélyi oklevél 1350 és 1361-ből.[1]) melyek a Böszörmény (buzurmán) és Bassarab nevek hézagát, a mennyiben ezeket csak ethnologiai alapon s az adatok csoportosítása segélyével kapcsoltuk össze, de összefüggésüket *oklevelesen* nem tudtuk bizonyí-

[1]) Orsz. levéltár. DL. 29684. és 29128.

tani — kitöltik. A nevezett két oklevélből kiviláglik, hogy a XIV. században Bezermen és Bazarab egyenértékű nevek: Előbbi a névnek magyar, utóbbi pedig szláv és oláhos alakja.

1. 1350. okt 26. I. Lajos király meghagyja az erdélyi káptalannak, hogy „*Egidius filius Johannis de Bezermen-Zanchal* (serviens magnifici viri Stephani Woyvode Transsilvani“) nevű egyént (magy. Beszermény-szancsali János fia Egyed, István erdélyi vajda szolgája v. katonája) a ki neki négy éven át hű szolgálatokat tett, az utód nélkül elhalt „Jacobus et Nicolaus filii Pauli dicti Pyrus de eadem stb.“ birtokába Bezermen-Zanchalba (Kisküküllő-megye) igtassa be.

2. 1361. jan. 22. Dénes erdélyi vajda meghagyja az erdélyi káptalannak, hogy „*Egidius filius Bazarab de Zanchal*“ (azaz: szancsali Bazarab fia Egyed) nevü egyént, a neki megitélt Zoltán nevű birtokba igtassa be. (A birtok alkalmasint Fehérmegyében.)

***

Nyelvészeti, okleveles és czimertani adatok segélyével a Bazaráthok történeteinek ethnografiai alapot sikerült adnunk; keresgéljük még tovább is a futó homok kagylódarabjai közt, s összerakva a töredékeket igyekezzünk még bővebb tudomást szerezni arról a világról, mely a középkori népmozgalmak hullámai alá temetkezve, a népek emlékében oly kevés nyomot hagyott.

Kisértsük meg a feleletet arra a kérdésre is, hogy Havaselve, illetőleg az oltvidéki Bassarábia vezérelemei, az oláhság érkezése előtt mely nemzetséghez tartoztak?

E kérdésre a felelet a régi cumániai nemzetiségi viszonyokban van. A Bazaráthok csak kúnok vagy jászok lehettek; ez azonban tudásvágyunkat nem elégíti ki teljesen. Már fenn körülirtam a „cumani“ fogalmát, vissza kell arra mégis térnem a most szóban forgó speciális kérdés szempontjából. A „cumani“ és „Cumania“ nevek — ismétlem — politikai nevek voltak s nem ethnografiaiak. A kún névben a magyar nyelvű jászok is benn-foglaltatnak s bold. Gyárfás Istvánnak igaza volt, mikor a jász-kúnok (értve a Jászság Kis- és Nagy-Kunságban

megtelepedett Kuthen-féle népet) magyar nemzetiségét vitatta. S ez ellen éppen nem mond semmit, sőt a kérdés kulcsát adja kezünkbe a Petrarca-féle codexnek nevezett kún szótár és nyelvtan, melynek kún nyelve valóságos török nyelv. A Kuthen-féle beköltözésben senkinek sem sikerült török elemek *tömeges* betelepülését constatálni. Ugy a nyelv tősgyökeres magyarsága, mint a helynevek, magyar eredetű lakosságról beszélnek; a Kunságban felmerült török nyelvű kún miatyánk s hasonló emlékek csak arra mutatnak, hogy a magyar nyelvű jász-kúnok közé török nyelvüek is voltak vegyülve: mig a Krim körül tanyázott Petrarca-féle kúnok zöme perzsákkal vegyült török-tatár ajkú nép volt, melyek a kipcsaki kánok uralmát is végigélte s tatárok közé vegyülve, ma is a Krim-félszigetet és környékét lakja.

A török nyelvű kúnok visszamaradása Cumania keleti részein s a Kuthén-féle magyar nyelvű kúnok menekülése, azt hiszem éppen a nyelvkülönbségen alapult. A mongolság complexuma t. i. az európai hadjáratok idején már nem volt az, a mi Belső-Ázsiában Dzingisz-kán korában; a mennyire a Dzingisidákat Kipcsakban ismerjük, tudjuk, hogy maga a dynastia is török műveltségben élt, a mongol hadjáratban résztvett népek pedig — már a geografiai helyzetből folyólag — a Kaspitenger s a Volga török népeiből állottak; — közeleső ilyenformán, hogy a török áradat, a magyar nyelvű elemeket kizavarta állásaikból, mig a török nyelvű kún elem jó része régi telepein marad s a vele egy nyelvű új hódítók alá veti magát s azokkal egyesülve individuálitása elfoszlik.

Hogy a „cumani“ nevezetű népek jórésze magyar, vagy a magyarral közvetlen rokon ugor nyelvet beszélt, azt a *palóczság* nyelvi viszonyai is támogatják. A polovcz név alatt az oroszok és lengyelek Cumania uralkodó népeit nevezték általánosságban, törököket és ugorokat egyaránt. Ezt a magyarországi palócz-település teszi világossá. Kálmán és II. István korában jelennek meg palóczaink mai lakóhelyeiken, alkalmasint Lodomeria és Bukovina felől huzódva a Mátra vidékeire s az északibb kárpáti megyékbe, *polovcoknak* neveztetve itt is a körüllakó szláv lakosoktól. S ime, a palóczok nyelvében nincs nyoma a török eredetnek, a speciális kiejtés pedig, mely

a nagy magyar nyelvtől annyira elüt, arra mutatnak, hogy bennök nem elmagyarosodott, de eredetileg egy különös tájszólást beszélő rokon néppel van dolgunk, mely a Volga felől a kúnok vándorlásai idején érkezett a Kárpátokig s egyesült a magyar nemzettel.

Ilyen bizonyíték a havaselvi és moldvai csángók (jászok) magyar nyelvüségét illetőleg az *oláh nyelv*.

Az oláhság, a mint a Bazaráthok uralma idején az Alduna vidékeit ellepi, az útjába került népekkel vegyül össze, azok nyelvhatásait fogadja el. S feltünő, hogy mig az oláhban oly *kevés* a török elem (ennek jórésze is a későbbi ozmán-korba tartozik) annyival több a magyar, mely nemcsak Erdélyben, de Havaselvén, Moldvában s Dobrudzában is él a nép ajkán. A gënd, aldamaš, oraš, fogadui, belšug, (bőség) s annyi száz más magyar kölcsönszót az egész oláh nyelvterületen megtaláljuk. Havaselvén egy Belšug nevü községet is ismerünk. Természetes, hogy a magyar szavak széles forgalmát, az oláh elem szakadatlan vándorlásain kivül (a Kárpát-vidékeken) a magyar nyelvterület egykori nagyobb arányú kiterjedése magyarázza meg, melynek szélei a Pruthot és az Al-Duna vonalát érték.

Fennebb láttuk már Joan és Farkas kenézátusát; ezekben magyar töredékek összegyülemlését és telepedését kell látnunk s pedig *Kelet* felől a Szereth-Pruth vidékeiről, hol a XVII. századig a magyar nyelvnek olyan kelete volt, mint ma Erdély bármely vidékén. II. Rákóczy Ferencz követe, ki a tatár kán udvarában fordúlt meg, a bessarábiai Csöbörcsök községben beszélt még magyar lakosokkal.

A beszerménység feltünése Havaselvén kétségtelenül sűrű magyar elem létét bizonyítja s e magyar elem magát jásznak nevezte.[1])

Elszórt adatok e kérdésre is váratlan világot derítenek.

A XIV. század harmadik évtizedében Viddini Mi-

[1]) E helyen megjegyezhetjük, hogy a jász szó ugor nyelvekben „népet" jelent: komi-jász, jögra jász (vottyák, vogul). A középkori népetimologia a jász-ban íjászt gondolt, a mit latinosan sagittarius, németesen filisteus (Pfeil, fil = íj, nyíl) nevekkel fejezett ki.

hály bolgár czár (1323—1330) és III. Uroš István szerb király között családi viszályból fejlődött háború tör ki, mely alkalomból a bolgár Mihály, a szomszédos tartományok szövetségében keres hátvédet a szerbek ellen s ilyenekül a *Jász fejedelemséget* (Gospodstvo Jaško)[1]) Bassaraba Ivanko vajdát s a fekete tatárokat vonja szövetségébe.

Jászok, Bassaraba és tatárok egysorjában.

Hol keressük a nevezett jász fejedelemséget?

Kétségtelen, hogy itt ismét nem a távoli moldvai *Jászvásárra* és környékére kell gondolnunk, de olyan jászságra, mely lenn az Aldunához közel a Bassarabák szomszédságában vagy éppen azokkal együtt élt.

A havaselvi jászok fejedelemségét, kerületét vagy bárminek nevezzük is azt: egyelőre pontosan meg nem határozhatjuk, annyit azonban sejtünk, hogy az az Olt és a Jalomicza folyók között lehetett. E területen, helynevekben nem egy jász nyomra találunk; Romanacz kerületben van egy Gura Jašului, Ardžiš(!) kerületben két Valea-Jašului, Urzičeni város közelében egy Jaš vagy Ungureni. Sőt Karánsebes táján is találunk egy Jász nevű községet. E helynevekhez járulnak a havaselvi Komani, Komanka (Olt vidékén). Komanešti (Mehedinczi kerület), Kumanešti (Fogaras vidéke) községnevek.

A jászok elterjedésére vet világot az az adat is, hogy 1365-ben *Viddinben* Szörénységgel szemben a Duna tuloldalán jászok (philisteusok) laktak, kiket Lajos király Kont Miklós nádor és *kunok kapitányának* adományoz.[2])

E területeken mint látjuk a bassarab, szerecsen, jász és komán nevek úgyszólván egymásba fonódnak, ugyanezen elemre vonatkoznak, előbbiek (bassarab, szerecseny) annak *vallását,* utóbbiak (jász, komán) *nemzetiségét* nevezve meg.[3])

---

[1]) Novaković: Dušan törvényei (Zakonik Stefana Dušana. Belgrád 1870): Bevezetés XXIII. l.

[2]) Gyárfás István. Jászkunok története. III. 500.

[3]) Fönnebb említettik, hogy Aradmegyében egy Temerkény nevü izlamita község volt; ezzel ethnografiai rokonságban látszik lenni a szintén aradmegyei Jász Pély helység, s ezt annyival inkább föltehetjük, mert még az 1563. évi arad- és zarándmegyei adólajstromokban is sok Jhász. Ghazy = Jász és Gyászy, Kun söt egy Bozorath nevü családra is találunk.

Teschen
Bessarabia.
Magyar – ország.
(alb.
Kaukazus.
Bukurešt.
Fekete- tenger.
Bolgária.
Rumënek.
Bukurišt.
Ochrida.
AZ OLÁH VÁNDORLÁSOK
TÉRRAJZA.
▲ = Vulkan és Vulkán.

Mig a Viddini Mihály-féle szövetség jász és bassarab fejedelemségekről tud Havaselvén: addig a bécsi krónika egy emlékezésében (1368) szinte látjuk, mint folynak össze a jászbassarab nemzetiségi viszonyok; hogy foszlik fel a mohamedán jászság az *oláhosodó* államban, mely a Bassaraba dynastia uralmában bővül ki.

A képes krónika ez emlékezésében, mely Lajos király hadjáratáról szól a Bazaráthok ellen, a jászok (sagittariusok) már csak mint az *„oláh vajda"* hadseregének egy része vannak megnevezve. Különben így ir a krónika: „Végre megtörténvén ezen szerencsétlenség s jobbra fordúlván a szerencse, minek utána Gara Miklós macsói bán szorgalmas és hadra termett férfiu, a király seregét Layk[1]) vajda oláh katonáinak és a *sagittariusoknak* — kik eső módjára szórták a nyilat — erős ellenállásuk mellett a Dunán hajókon erős kézzel, mint valamely vívhatlan bástyán általszállította volna: az ellenség megfutamodott s mint a füst elenyészett.

A megvert vajda kegyelemért esd Lajos királynál s igéri, hogy a római egyházhoz csatlakozik. Lajos Szörényvárát erősíti meg Erdély szélén és várat építtet; Törcsvárát. A vajda hű marad a királyhoz, a miért Fogarast is kapja adományúl.

Az adatok összefüggő tanuságából kihozzuk a végeredményt, hogy az Olt melletti Bassarabia államalkotó elemeiben egy ural-altáji fajt, a jászokat kell felismernünk, kik a régi Cumania történeteinek fonalán jelennek meg az Aldunán és kerülnek az események felszinére. Havaselve alakulása e szerint *fajunk történetének* egy fejezetét képezi.[2])

---

[1]) Vlajko, Vlajk, Vlk: bolg. szerb. = farkas.

[2]) A jász és kún nemzet a Balkán történeteiben is nagy szerepet játszott a XIII—XIV. századokban. A XIII. század végén a kún családból származó Terterij Györgyöt (Pachymeres II 265. *Τερτερῆς ἐκ Κομάνων ἦν*) választják meg a bolgárok III Johannes Asen után; dynastiája 1323-ig intézi a bolgár nemzet sorsát. György öcsese Eltimir a Balkánban alkot fejedelemséget; a viddini Sišmant is kún családból származtatják a byzanczi krónikák. A kún uralomra emlékeztetnek a bolgár nyelv 'rusag (ország), robuš (rovás), ur (Belaur) szavai. E kor jászai és kunjai

E történetek folytatása már világos A Bessarabia tartománynév, az izlamvallásu elemek kihalásával mindinkább vesztette érvényét s mint traditió is elenyészett a felszaporodott byzanczi keresztény lakosok emlékéből; e processussal a Bassarabia fogalomnak messzebb vidékre, a Dnjeszter folyam mellé, kellett szorulnia, hol a mohamedanizmus tovább virágzásával mint tartománynév egészen napjainkig fönntartotta magát.

Ámde itt is nagy változások követik egymást. A kipcsaki aranyhorda széthullását, melylyel az orosz birodalom bővült ki, a krimi kánság követte. A Pruth-Dnjeszter melléki tatárság is elzülött s a Krim vidékeire szorult, hol Bakcsi-Seráj palotái és temetőiben már csak az emlék beszél a régi mohamedán fényről, nagyságról. Ma a Dnjeszter melletti Bessarábia csak hagyományos tartománynév; Etelközt ma már csak oláh és orosz lakosság népesíti.

Igy törte össze a byzanczi kereszténység az Izlam uralmát, melynek határait a XIII—XIV. században a Volgától a Kárpátokig, az Al Duna hosszán fel a Marosig és Tiszáig ural-altáji népek szélesítették ki.

A havaselvi történetek s ethnologiai alakulások szálait bontogatva, olyan kép tárul szemeink elé, melynek mását a VIII. században alakult Bolgárországban találjuk meg. Ott egy ugor-török nép, a Volga felől érkezett bolgár alkot államot a mösiai és maczedoniai szlávok egyesítésével s a maga nevét ruházza a népekre, melyeken uralkodik. Az első időkben még nemzeti neveket viselnek fejedelmei: Avitochol, Irnik, Kurt, Jermi (magy. Kürth-Gyarmath), Bezmer, Omortag, Baján, majd beleolvadnak a szláv elemekbe s csak az *ország* nevében (Bolgária) élnek tovább.

Itt Havaselvén is ural-altáji törzsből kerül elő az államalkotó elem, majd elenyészik a hódolt népekben, azok nyelvével, azok műveltségében él tovább s csak a *dynastia* neve (Bessaraba) örökíti meg emlékét.

Ez átalakulások idejét, melyben a muzulman traditiók elkuszálódtak: évszámmal nem tudjuk meghatározni, meg-

mint nomádok nagy területeket barangoltak be a Balkánon; Albániában Üsküb várostól északra a niši országút mellett is van egy Kumanovo nevü helység.

lehet, s valószínűnek tartom, hogy már Bazaráth Sándor idejében, a ki a schizmatikus egyház híve volt, a saraczén elem a hanyatlás lejtőjének legalsó fokát érte: az államalkotó jász mozlimség nagy része a fejedelemmel együtt a byzanczi egyházhoz csatlakozott.

De legyen akárhogyan nekünk elég e helyen, ha az *események egymásutánját* ismerjük, elég tudnunk, hogy az oláhság csak ez időben tódulhatott a Balkán-félszigetről nagyobb s nagyobb számmal Havaselvére s Erdély felől is gyarapodva folyt szét az ungrovlachiai alföldön.

Ekkor alakul meg Oláhország topografiája. Ez időből származik a sok -št és -šte végzetű helynév: Tirgovište, Radomirešt, Dîmbojeşti, Cornateşti, Albeşti, Stanislaveşti, Topoleşti, Dragoneşti, Barbeşti, Şerbaneşti. Az erdélyi -šte végzetű helynevek is ez időtől fogva tünnek elő. Előbbi időből ilyeneket a magyarországi (erdélyi) szláv eredetü helynevek közt nem találunk. Ekkor megy végbe az amalgama az új és a régi lakosság között s ekkor köti meg egy egy helynév a szaraczénok, kúnok emlékét: Saracineşti, Komaneşti s egyéb havaselvi helynevekkel, melyek korunkig jutnak le. Ez időből származnak továbbá Brajlevo (Braila), Gyurgyevo, Kraljevo (Krajova), Rimnik, Slobozenia stb., stb.

Ha szemügyre veszszük e helyneveket, ezek segélyével azt is kinyomozhatjuk, hogy a havaselvi új lakosság mely pontjáról indul ki a Balkán-félszigetnek? S ebben első sorba a -šte végzetű helynevek kalauzolnak bennünket.

A -šte helynévképző szláv eredetű s az ó-bolgár -išti, új-bolgár -ovci, -evci, cseh-lengyel-tót -ici, -ice, szerb-horvát -ići (középkorban -iki) és orosz -iči képzőknek felel meg. Bolgár és szerb nyelvterületen ma a -šti, -šte alakot nem találjuk, csak a régiségben van nyoma (Vojevišti 1348-ban),[1] annál általánosabb az *albán* és *maczedon* vidékeken. Skutaritól Ochridáig terjedő területeken, ott tett tanulmányutam alkalmával egész tömegét írtam össze ilyen helyneveknek, mint: Kalište, Padalište, Prapadište, Dragovište, Gradište, Taimište, Madrišt, Pepelište,

[1]) Jireček. Geschichte der Bulgaren 108.

Zubanište, Trebenište, Mišovište, Belčišt, Dobrište, Lenište, Sfinište, Izbište stb.

A havaselvi és albániai topografia összefüggését Oláhország későbbi fő- és székvárosának neve *Bukarest* (Bukurešti) is constatálja, ennek ősét is megtaláljuk Scutari d'Albania szomszédságában *Bukurišt* községben. Maga a név tője, a bukur, albán szó s mint más helyütt már láttuk, az albán nyelvből került a rumënbe, melyet a makedoniai, istriai és dunántúli nyelvterület egyaránt ismer.[1]) Ulpia Traiana Sarmizegetusae romjain is ochridavidéki pásztorok gyülemlettek össze a kis Gredište házikóit és aklait építve meg Mythras templomainak törmelékei fölött.

A Brailovo (Braila) helynevet is megtaláljuk az albán hegyek közt s a Bukovákat, melyek a rumën területen honosak. Erdélyben, Hunyadmegyében is találunk egy Bukova nevű falut.[2])

A régi Bessarabia, immár Vlachia területein növekvő lakosság teljesen átalakítja a tartományt. Egy új Byzancz alakúl a Kárpátok alatt. A Bassarabák (e nevet viseli a havaselvi vajdák legrégibb ága le a XVIII. századig) Tirgovištében tartják udvarukat, személyüket byzanczi fénynyel bojárok veszik körül; az udvari

---

[1]) E helynév a Kárpátok közé is eljutott; Zarándm. brádi járásban van egy Bukaresd.

[2]) Hogy az oláh történetirók, milyen könnyen bánnak a helynévmagyarázattal, Xenopol könyvének egy passusa jellemzi (Les roumains au moyen âge 135.): „Deux villes de la Valachie doivent leur nom aux empereurs romains qui les fondèrent: Caracal, ainsi nommé d'après l'empereur Caracalla et Turnu Severinului, d'après l'un des deux Sévére qui régnèrent à Rome". — Sem a Caracal, sem a Turnu Severinului nem római helynév, Caracal értelmét a török nyelvek oldják meg: kara = fekete, kal kel, kala, gala = vár, tehát Feketevár s bizonyosan a török hódoltság korába tartozik. (Különben Xenopolnak tudnia kellene, hogy a Caracalla név a császár gúnyneve volt, a kinek családi és hivatalos neve mindig: Marcus Aurelius Antoninus) Turnu Severinului pedig a magyar Szörénytornya fordítása. A Szörény (Zewrin) név eredetileg szláv, mint a Berény, Surány, Szeben és Szebény, Széchen és Széchény, Radvány. Somogymegyében a szigetvári járásban is van egy Szörény nevü község, a mit talán Xenopol sem fog Severus császároknak tulajdonitani „qui regnèrent à Rome"?

szokások és szertartásokban, a hivatali tisztségekben, egyházban, városi életben bálkáni népek czivilizácziója érvényesül.

De micsoda ország ekkor Havaselve?

A vajda magát vojvodának és hoszpodárnak nevezi (ó-szláv, bolgár) nyelven. A teljes fejedelmi czim: „V Christa Boga blagovjernij vojevoda, milostij Božiej gospodin vsej Ungrovlachii". Ugyanaz a szerkezetű czím ez, melyet a bolgár Asenidák történetéből ismerünk.

Havaselve a XIV. század végétől kezdve belföldi pénzeket veret.

E pénzekben, melyek hol latin, hol ó-szláv köriratúak a czimerek vonják magunkra figyelmünket. I. Vlád Bassaraba (1360—1372), I Mircse Bassaraba (1383—1418) és V. Vlad, Radul Drakul fiának (1479—1492) alább látható érmein egyik oldalon a czímerrészben Magyarország czímerének alkatrészeit a *csikokat*, más lapon pedig egy sisakon álló sast látunk, szárnyával tartott kereszttel, vagy pedig ugyanazon oldalon egyesitve a pajzsot a sassal.

Magyar czimervért havaselvi pénzeken.

Mit kell tartanunk e czímerről? a heraldikai szabályokból folyik. A havaselvi pénzek czímereiben a magyar király adományát kell látnunk. A bassarab czímer (három

szerecsenyfej) helyére az oláh vajdák *a magyar királytól nyerték az új czímet,* a magyar országos czímer alkatrészével. Igy nyerte Kassa, Bártfa, Besztercze is a csíkokat az anjou-korban.

E czímer adományozás legkézzelfoghatóbban érzékiti az első Bassarabák viszonyát a magyar királyhoz.

E czímereken kivül Mirče, Mihály, Péter vajdák pénzein Szent László király koronás alakját is találjuk, kelevézzel és királyi almával kezében.

A vajdaság külső jelvénye magyar eredetű, maga az udvar, mikről arról oklevelekben már tudhatunk, teljesen idegen a nyugati műveltséggel szemben.

Mint a hoszpodár czíme, a hivatali tisztségek is bolgár és byzanczi eredetűek. Maga a bojár név is a Balkánról került Havaselvére; Bulgáriában, Albániában ma is honos. Az udvari méltóságok czímei: logofet (λογοθέτης), veliki vestiar (βεστιάριος), veliki spatar (σπαθάριος), veliki dvornik, v. postelnik, v. stolnik, v. pehrnik, v. klučar, komis (κόμης).

A székvárost Tirgovištét[1]) „nastolni grad" (székváros) vagy szerbesen „stolni varoš"nak[2]) is irják az oláh oklevelek, melyek mind ó-szláv nyelven vannak szerkesztve, még népies bolgár kifejezésekkel is, pl. i *golema* vodica ot Dunav.[3])

Mint az állam, az egyház is szláv volt Havaselvén. Ezt is bolgár papok szervezik. Szent Nikodém, ki az Ochridához (ismét Albánia!) közel eső Prilep zárdából való, alapítja az első kolostorokat Ungrovlachiában, a vodiczait (1360—72) s a tisménait.[4]) (1372—80) Az egész havaselvi görög egyház a XV. század végeig az *ochridai bolgár érsekséghez* tartozik.

A bolgár és szerb eredetű felsőbb társadalmi osztályok mellett az oláh országlakosok közt a XVIII. századig egész vidékeken laktak bolgárok és szerbek. Innen a szláv topografiai nevek bősége. Tirnova, Slatina, Sadova, Topor, Rakovica, Milkov, Slanik, Komarnik, Ostrov stb.,

[1]) Trg, targ szlávul vásár, az egész név Vásárhelyet jelent.
[2]) Vladislav vajda adománylevele 1456. ápr. 15.
[3]) Dán vajda levele 1424. Arch. Ist. I. 20.
[4]) Hasdeu: Istoria critica a Romaniei I. 137—141.

stb. Brassóba is Havaselvéről jönnek azok a bolgárok, kik Zsigmond király korában kezdik lakni a nevükről nevezett Bolgárszeget; a vingai (Temesmegye) bolgárok is Oláhországból jönek a XVIII. században (kiknek nemzetiségét a rumënséggel szemben, római katholiczizmusok mentette meg). Oláhországi eredetűek azok a bolgárok és ráczok is, kik ma Krassómegyében laknak s magukat krassovánoknak nevezik (nagyobb részük már csak rumënül beszél). Bolgárok és ráczokon kivül a rumënségben szerteszét *maczedoniai oláhok* és *albánok* voltak, a mit helynevekből (Czinczár, Cinczareni) s okmányok szövegeiből tudunk.[1])

Kitünik mindezekből, hogy az első századok Havaselvéje nem volt rumën ország s az Ungrovlachia nevet „Tiéra romaneascá"-val adni vissza, nem egyéb későbbi állapotoknak korábbi századokra való erőszakolásánál. A vlach (oláh), mint Erdélyben, itt is azt a vegyes balkáni fajt jelenti, mely bolgár és szerb mértékadó elemek vezérlete alatt élő rumën, czinczár, szláv (bolgár és szerb), görög, albán nyelvű köznépből áll.

II.

A moldvai vajdaság.

A régi Cumánia romjain egy másik ország is alakulóban van a XIV. században: *Moldova.*[2])

A moldvai vajdaság alakulásáról oklevelesen keveset tudunk. Az oláhok ezt is *regével* magyarázzák. Drágos ugyanis Mármaros felől ereszkedék alá a hegyekről s bölényre vadászva fedezte fel Moldvát, melyet magának és népének megszerzett.

---

[1]) A havaselvi XVII. századbeli rumën oklevelek nyelvében találunk több maczedonizmust: hiul = fiul, dumilor = domnilor. Hasdeu Archiva. I. 62. — Az albánokat személynevekből Arbanaš, Arbanašul ismerjük. (Glodeniben, Valcea kerület, 1608-ban kelt két okmány. Cuvinte din Batrin. I. 67. 73.)

[2]) Moldova, Moldva szláv név s szláv területeken mindenfelé találjuk. Moldova (O-) Temesm., Moldova-bánya (Uj-Moldova) Krassóm. Moldva, Moldau (Vltava) folyó Prága alatt. Boldva (Bodva) = Moldva Magyarországban többfelé.

E regének ethnografiai alapja van s az oláhság egy részének a Kárpátok felől való beszármazását jelzi; így azonban nem magyaráz sokat. Moldva kezdeteinek megértéséhez historiai forrásokra szorulunk.

Már láttuk azt, hogy a jász-kún korszakban Moldva területén Birladban egy ruthén fejedelemség állt fönn, melynek egyik fejedelme misivrii kereskedőknek megengedi, hogy országán átjárjanak (Misivri Bolgárországban, a Feketetenger partján fekvő kereskedőváros). Láttuk azt is, hogy Moldva földnépe e korban ruthén volt, s közbeközbe jászok laktak.

A birladi ruthén fejedelemség hire — localis jelentőségénél fogva — nem ér át a Kárpátokon, hol a jász-kún beütések, a kúnok megtérítése foglalkoztatja a királyokat. Az egész birladi fejedelemségről is csak Rostislavics Iván egyetlen leveléből tudunk valamit.

De ez bőségesen elég arra nézve, hogy Moldova kezdeteinek képét reconstruáljuk.

Nézzünk körül a déloroszországi viszonyok ez idei állásán.

A tatárjárás után Lithvánia kezd nagyban fejlődni. A XIV. században Podólia, Ukraina lesznek lithván tartományok Moldva szomszédságában.

Gedimin lithván nagyherczeg 1341-ben meghal s két fiat hagy. Olgerdet és Koriatot.

Örököse, Olgerd, Podoliából 1331-ben kiverte a tatár (mongol) hordákat s Podoliába orosz kolonistákat telepít s a tartományt négy unokaöcscse (Koriat fiai) Koriatovics Sándor, Konstantin, Fedor és György között osztja meg.

Nemsokára *Koriatovics Györgyöt* a moldvaiak hívják meg a hospodári trónra. Koriatovics ott rövid ideig uralkodik, méreg által vesztve el.

Nevezetes, hogy Koriatovics György *az első moldvai fejedelem*, kit belföldi oklevélből ismerünk, nevezetes az is, hogy az oklevél *orosz nyelvű* s éppen *Birladban* van keltezve 1374. junius 3 án. Sejthetjük már ebből is, hogy a régi *birladi ruthén fejedelemség* volt az a focus, mely körül az újból alakuló tartomány ereje gyűlt össze, mely most a jászok elzüllésével nagyobb területet fog be s szlávul Moldvának hivatik. A moldvai fejedelem

így írja magát ez okmányban: „Milostiju Božieju my knjaz litovskyj Jurg Koriatovic vojevoda, hospodar zemli Moldavskoj".

Uralkodása alatt verik az első moldvai pénzt is, melyből sokat tanulunk. Az érem egyik felén az Anjou-magyar czímerpajzs látható, a mi a keletkező Moldvának Nagy Lajos koronájához való souzerain viszonyát jelképezi, másik oldalán a sárkányt leszúró Szent-György-nek, az *oroszok patronusának* lovas alakja látható.

Orosz védszent moldvai soládusom.

A podoliai Koriatovicsok egyike, Fedor, Novogradek ura, nagybátyjától Olgerdtől független tartományt igyekszik alkotni. Olgerd haddal megy Novogradek ellen. Fedor pedig nagybátyja haragja elől Magyarországba menekül s itt Munkács mögött telepszik meg népével.

A betelepült oroszság nyomán tovább szállingóznak szántóvető és nomád oroszok a Kárpátok magyarországi nyúlványain, s elszóródnak az erdélyi részeken is, hol helynevekben ismerjük fel őket: Orosz-Bük (Torda és Gyergyó közt), Oroszfája (Kolozsmegye), Orosz-Idecs (Torda), Oroszmező (Belső-Szolnok), Alsó- és Felső-Oroszfalu (u. o.), Oroszhegy (Udvarhelyszék), Oroszhegy-Kápolna, Oroszhegy-Patak (u. o.), Oroszi (Alsó-Fehérmegye), Maros-Oroszfalu (Naszód vidéke).

Itt oláhsággal vegyest nomadizálnak s áthuzódnak a moldvai alföldekre is. Ezekkel a népmozgalmakkal kell összefüggenie a Mármarosból való Drágos-féle kivándorlás regéjének a moldvaiaknál.[1])

Annyi bizonyos, hogy az Anjouk korában Moldova *lithván-ruthen* ország. A hospodárok, kik Birladban, majd Szucsávában laknak, okleveleiket nem az irodalmi és egyházi ó-szláv nyelven iratják, de azon a népnyelven, melyet Lodoméria, Podoliában, Ukrainában a köznép beszél:

[1]) Az oláh elem bevándorlása Moldvába, más úton Havaselve felől vette irányát. Moldva területén is szerte megtaláljuk az albán-oláh Bradesti, Bulduresti, Negresti, Kornesti helyneveket.

kis-orosz nyelven; ez volt Lithvánia hivatalos nyelve is a XIV. és XV. században.

A hoszpodárok legrégibb sorát a moldvaiak Dragosidáknak nevezik, Dragostól származtatva azt. A Dragosidáknak nevezett hoszpodárok közül többen veretnek

A moldvai vajdaság forgalmi pénzei.

forgalmi pénzeket Moldva számára, ezeken egyik oldalon ismét az anjou-magyar czímert, másik oldalon vagy a moldvai bölényfőt, vagy a kettős keresztet, *Lithvánia és a Koriatovicsok családi czimerét* találjuk.

Mindezek azt bizonyítják, hogy a Dragosidák és a Koriatovicsok közt összefüggés van.

A munkácsi orosz egyház és a moldvai hoszpodári udvar közt soká fönnállott patronatusi viszony is jelzi az összefüggést.

A munkácsi egyház történetéről Basilovits írt alapos művet.[1]) Ezeket olvassuk ott: Caput XVIII. Joannitius Zeikan Episcopus Munkácsiensis XI. (pag. 100—101). „Báthory Zsófia fejedelem-asszony, néhai Rákóczy György erdélyi fejedelem özvegye ezen Joannitiust nevezte ki munkácsi püspöknek, a kinek kegyéből fölszentelése is véghez ment *Moldovában*. Joannitius közbenjárásával a munkácsi zárda egyháza moldvai Konstantin havaselföldi (?) vajda által (per Constantinum Multyanszky Voivodam Transalpinum) 1661-ben felállíttatott, miből még nem lehet követ-

[1]) Brevis Notitia Fundationis Theodori Koriathovits olim Ducis de Munkács etc. Cassoviae 1799, 4°.

keztetni, hogy ő azon időben Munkácson lakott volna, sőt inkább az egyház jobboldalán fekvő kőtáblára vésett föl-irat világosan mutatja, hogy nevezett püspök állandó szék-helyét Miszticzében tartotta, a mi ruthén betükkel így van kifejezve:

Thedor Keriatović knyazem bil
Za otpuszczenie hrichov Monastir zrobil.
Drevnaja czerkov ot viku zosztavala,
A terazneisselio Roku 1661. kamennaja sztala
Prez Konstantina Vojevoda Multyanszkaho
Z Nedeleju na imja Hozpozeju Jeho.
Vladikoju na toi ćasz Joanniky zosztaval
Zo Mszticsova otomszja pilno sztaral.
I toi kamenj zrobiti dal Roku 1661. Maja 13.

Ez adatok azt bizonyítják, hogy a moldvai vajdaság alakulása idején *szláv ország* volt, s mint látni fogjuk ilyen színezetü az még néhány száz évig.

A fejedelem itt is hoszpodárnak nevezi magát; egyik hoszpodár (Ivonia 1573) pénzein WTЄЧ · MOЛЛOBЄI = Otec Moldovej (Moldva atyja) czímmel él; a nagy bojárok is szláv hivatalneveket viselnek: itt is ključárok, stolnikok, postelnikok, de a hadak miniszterének nem a görögös spatar a neve, mint Havaselföldön, de *hetman*-nak neveztetik, s a hadakban *kozák* lovasság szolgál.

Az adónemek is szlávul vannak megnevezve: Čvert = negyed, prvi sáma, ftori sáma, tríti sáma; desetina (tized); a biróság sudeczie, a birósági kerület = vlast, a hivatalnok = ispravnik, a községi biró = starost, mint ma Dél-Oroszországban. A „raskolnik" név is ismeretes Moldvában, minden nem görög vallásút így nevez a köznép.[1])

Az oklevelekből melyek eleinte mind ruthénul, majd ó-szlávul iratnak, a legtarkább népviszonyokat ismerjük fel, ugyanazt, a mit Strykowski Máté lengyel krónikájában (1540—1580 közt) így említ:

„Gdzie Multan, Serbin, Cygan, Grek, Wloh lud zmieszany."
(Hol moldvai, szerb, czigány, görög, oláh nép össze van keverve.)

[1]) Andreas Wolf: Beitrag zu einer stat.-hist. Beschr. des Fürstenthums Moldau. Hermannstadt, 1805. I. 238.

A vajdák Sučava, Jászvásár, Harleu, Vašlui, Huš ből kelt XV—XVI. századbeli okmányait, mint bojárok, ilyenek irják alá:[1])

Lithván, lengyel, ruthén névvel: Vitold (ftorij logofet), Zbiera, Cortorovskoj, Cornoj, Barbovski, Hodko Štibor, Bohuš, Stanislav Rotompan, Copej, Dumbrovič, Rusanovski, Petrik, Podkov, Durak, Vereščak, Stančuk, Chrinkov, Jaczkov, Semen, Petraško, Ivaško, Ivančuk, Močug, Spančug, Dažbog, Nebožatko, Borotko, Hačug, Humenik, Nebodajko, Kupčik, Hrabov, Toločko, Pepelj, Starostič.

A Koriatovicsok elolához sodott nevét is találjuk egy oklevélben (Sučáva 1592. jan. 19) Dumitru Korlateskul (Korlat = Koriat; Korlateskul = Koriatovič).

Szerb, horvát névvel: Vuk, Vlčin, Krk, Krković, Dragić, Marko, Brlević, Harvat,

Egyéb szláv, oláh néven: Miroslav, Dragomir, Mirčev, Stanislavov, Dragojev, Andrijašev, Borčev, Vladislav, Stojkev, Maňev, Sokol, Sušmanovič, Rusul, Kazakul, Sava, Stanimir.

Görög és *székely* neveken: Paraskiva Theodor, Kosta Andronikovič, Sturza, Manoil Šerbič, Grekul Manta, Mihalaki, Manoil Grčin, Sima (pecsétjén: *ΙΩΑΝΗΣ ΚΟΜΝΗΝΟΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ*); Sakujan (Székely), Dieniš, Domonkuš.

S e sokféle eredetű bojár név közé vannak keverve a *rumën* bojár nevek:

Bratul, Barbul, Négru, Dobrul, Šerban, Stančul, Starosteskul, Floreskul, Radul, Žurž Žumetatev vagy Žumetatevič, Urekle, Dulčeskul, Preženskul, Šandreskul, Preda sin Pervului, Lup Bulmaz, Miku Kralj, Žurž, Gjurič, Albul, Limbedulčič, Dumitrasko sin Kazakul, Draguš Vitázev.

A moldvai bojárok több oklevélben ruthénesen és lengyelesen *pan*-oknak vannak czímezve: Pan Petrik, Pan Negrila, Pan Dragojev, Pan Žuržev.

A hoszpodár udvarában római katholikus *albán*-nal is találkozunk. 1858-ban Bartholoméus Brutti albán nemzetiségü lapušnjai starost Péter vajda kedves embere volt,

[1]) Hasdeu: Archiva Istorica a Romaniei. I—II. kötet.

ki a vajda pártfogásával Lengyelországból jezsuitákat hivott Moldvába egy római katholikus seminarium alapítására, a mi azonban csakhamar elenyészett.[1])

A milyen az udvar, olyan a vajdaság lakossága az első századokban. Jászvásár (Philistinorum forum, szlávul Jaski targ) vagy Gyászvásárhely magyar város, s az erdélyi hegyektől a Dnjeszterig szerte beszélik a magyar (jász, székely) nyelvet. A székely ballada még ma is emlékszik „Fekete-Gyászországról". Az első magyar bibliai töredék is Hus városában iródik a XV. században (Müncheni codex). A XVII. századig *jászkerület* (cinutul jasilor) volt Moldvában, a fejedelem udvarában pedig a *„kún-kapitány"* nevezetű tisztség.[2])

Nagyobb városokban örmények űzték a kereskedést, kiket Moldvában 1395-ig kisérhetünk fel.[3]) A vidéki nép magyarokon kivül ruthén, lengyel, oláh, tatár, czigány, *albán*: utóbbiak egy töredéke Vulkanesti bessarabiai faluban ma is beszéli nyelvét.

Érdekes, s a rumënség vándorlásainak hű tükre, hogy a *rumêr* (lásd: istriai rumërek) név itt is felbukkan. Egy sučavai 1489. évi oklevélben olvassuk: Bodje Rumerula.[4])

Az ethnografiai viszonyok jellemzésére egy moldvai vajda, Movila Jeremiás, orosz nyelvü levelére is utalhatunk, mely Jászvásárhelytt (a vajdák későbbi székhelyén) 1603. márczius 27-ikén iratott.

Ez oklevél azért nevezetes, mert Moldva lakosait eredet s nemzetiség szerint sorolja elő (tehát hivatalos forrás); első sorban *oroszokat* (rus) említ, aztán *muntyánokat* (erdélyi eredetű hegyi oláhok), *magyarokat, szerbeket* végre *oláhokat* s egyéb nyelvű lakosokat = (ili buď što za jazika buďet).

---

[1]) Skrzynecki Rafael jezsuita: Provinciae Poloniae Societas Jesu ortus et progressu pars prima. Hasdeu: Arch. Istr. I. 174—175.

[2]) Sulzer: Geschichte des transalpinischen Daciens. Wien, 1781. II. 81., III. 251.

[3]) A jászvásári örmény egyház felirata. Inscriptiunile bisericeloru armenesci din Moldova. A román akadémia kiadványa. 1882. Seria II., Tom. V., Sect. II. 69.

[4]) Hasdeu: Archiva Istr. I. 155.

Kantemir Demeter (1710—11) moldvai hoszpodár könyvéből [1]) is sokat megtudunk a vajdaság népiségi viszonyairól; hogy az oláhság pásztorkodást űzött, hogy a földművelést oroszok és magyarok gyakorolták:

„Wahre moldauische Bauern — olvassuk a német szövegben — giebt es gar nicht, die man findet, sind Russischen oder Siebenbürgischen, oder wie man bei uns zu nennen pflegt Hungarischen Ursprungs . . . . Die welche *aus Polen* mitten in die Moldau sind versetzet worden, haben durch die Länge der Zeit ihre Muttersprache vergessen, und die moldauische angenommen.“ [2])

***

Mint a fennebbiekből kitűnik, Moldva ethnografiai képe más alkatrészekből állott, mint Havaselvéé; mint a politikai állás, a népiségi viszonyok is két különböző irányban fejlettek. Míg Havaselve a magyar királyi hatalom hatásköréből nőtt ki, addig Moldvában a lengyel befolyás elejétől fogva nagyobb volt a magyarnál. A Szereth-Pruth alföldje, mint a nagy származát síknak folytatása, Lengyelországnak úgyszólván országútja volt; ez magyarázza meg a tartomány eredeti ruthén-lengyel-lithván typusát, megnépesülésének részleteit, a hivatalos ruthén nyelv keletét. A lengyel befolyás a török korban

[1]) Beschreibung der Moldau. Frankfurt u. Leipzig 1771. 273. 275.

[2]) Bandin Márk martianopoli érsek és moldvai püspöki helyettes 1646-ban történt főpásztori látogatása után X. Incze pápához Bákóból jelentést tett, melyből a moldvai magyarság (római katholikusok) állapotai kivehetők. Magyarok laktak ekkor: Hus (682), Vaslui (Bandin ideje előtt 300 család, jelentése előtt 6 évvel 30, akkor már csak 4 ház 16 lélekkel), Birlad (30 ház, 150 lélek), Galacz (70), Tekuče (egykor 200 magyar ház), Tatros (régen magyar város, ekkor csak 30 magyar ház), Lukácsfalva (régente 100 magyar család, ekkor 80 lélek), Forrófalva (mind magyar), Bákó (Bandin itt 310 személyt bérmált), Karácsonykő (régen egészen magyar, ekkor csak 3 ház 16 lélekkel), Román (régen 800, ekkor már csak 36 magyar), Szucsáva (elolláhosodott magyarok), Herló (régen 500 magyar ház, ekkor 19 lélek), Jászváros (még 300—400 magyar lakos).

is érvényesült; a szeret-bákói róm. kath. püspökök, egynehány erdélyi magyar (Tapolczai István, Páter Csíki) kivételével többnyire lengyelek voltak (Jasložebince, Zajonczek, Lubienicki, Gojski, Fredro, Zamojski, Parysiewicz stb.) s a XVIII. századig fényes dynastiák veszik lengyel törzsből eredetüket.

Ilyen például a Moviláké, kik közül többen voltak moldvai és havaselvi hoszpodárok. Családfájukat, mert a népiségi viszonyokról elmondottakat kiegészíti, ide igtatjuk:

A Movila vagy Mohila család származási faja:[1])

Mohila János Vintilas.

Jeremiás, moldvai hoszpodár

Constantin moldvai hoszpodár.
Sándor „ „
Regina, férj. Korybut.
Wisznowiecki Mihály { Korybut W. Jeremiás.
neje Zamojska Griseldis,
fiok:
Korybut W. Mihály, lengyel király.
Mária, férj. Potocki István, podoliai kormányzó.
Katalin, férj. hg. Korecki Sámuel.
Anna, férj. 1. Przerembski lenczyci vajda,
2. Czarnkowski S. János lenczyci castellán,
3. Myszkowski Wladislaw, krakói vajda,
4. Potocki Stanislaw, táborn., krakói vajda.

György, szucsávai metropolita, volt radautzi püspök.
Simeon, oláhországi hoszpodár { Gábriel, Oláhország hoszpodárja,
Péter, kievi metropolita.
Moyses, Moldva hoszpodárja.

A népiségi viszonyok ecsetelése után térjünk vissza a vajdaságok külső történeteire. Itt bennünket első sorban a terület története érdekel.

Mint többször érintettük, az ungrovlachiai vajdaság a XVI. század elejéig az Olt folyótól körülbelül Galaczig, illetőleg a Szeret jobbpartjáig ért. Az Olton-inneni terület a mohácsi csatáig a magyar királyság kiegészítő részét képezte.

[1]) Wilh. Schmidt. Suczawa's historische Denkwürdigkeiten. Czernowitz, 1876. 234–235.

A XVI. század mozgalmai nagy területi változásokat hoztak létre Kelet-Európában. Az ozmán hatalom a XV. század folyamán a balkáni országokat dúlta föl, 1526-ban pedig Mohácsnál a magyar királyság sorsát döntötte el. A szerencsétlen ütközettel a török hódítás magyar területet ér, Buda elesik, a Duna-Tisza köze, a dunántúli kerület, a magyar alvidék a temesi bánsággal stb. épen a legmagyarabb területek lesznek a török hatalom zsákmányává.

Az alvidéken másfél századon át nincs többé *szó magyar határokról.*

A török hódoltság nyomoruságai, a szakadatlan háborús idők viszontagságai egész vidékeket néptelenítenek el; az alvidék magyar lakossága csaknem teljesen kivész s a régi *államjogi fogalmak zavarodnak össze s kuszálódnak szét.*

Ez állapotok természetes folyománya, hogy Havaselve török vazall-országgá lesz s a Szörénység a magyar királyok (Habsburgok) s az erdélyi fejedelmek hatáskörén túl, a helyzetadta érdekek határain kivűl, észrevétlenül kapcsolódik össze Havaselvével, melynek geografiailag (a XVI. században már ethnografiailag is) természetes folytatását képezi.

Ez időtől fogva a Szörénység krajovai bánságnak hivatik; Krajovában (Királyvára) az oláh hoszpodár helytartója ül már s a régi magyar bánság Karánsebes székhelylyel magyar határmegyévé zsugorodik; az elzüllött magyar lakosság helyét itt is oláhság foglalja el s a görög vallás nyomul elő, tovább s tovább szorítva a római egyház végállomásait.

Szörénység elbukott, az anyaország egy tartománynyal lett szegényebb.

A XVI—XVII. század Havaselve történetében, a mellett hogy mai alakját ekkor nyeri, egyébként is nevezetes, nagy jelentőségű fordulatok kiindulása. A mi a vajdaság politikai életét illeti, osztozott mindazon viszontagságban, melyek a török befolyással jártak. A tartományban egy ideig, a török protektorátus alatt választott fejedelmek ültek, majd a *fanarióták* kerültek a hoszpodári székbe, a kik többnyire görögök voltak, velük görög nemesség, görög nyelvü egyház dominált, sanyargatva

és fosztogatva a föld népét, melyet nehéz rabságban tartott.

S e szomoru korszak *új életnek kezdete* a vajdaságokban!

Mint Erdélyben, a Kárpátokon túl is véget ért az a processus, melynek folyamán a vegyes népelemekből a rumënség, vagy jobban mondva a *rumën nyelv* vált ki. Az assimiláczió a felsőbb rétegeket is érte ekkor, a városokban mint a vidéken rumën volt a nagy társadalom nyelve, az általános közlekedés eszköze; az udvar is alkalmazkodott a viszonyokhoz s 1600 körül iródott meg az első rumën állami oklevél (chrisovul).

Ettől fogva a szláv nyelv a tisztes régiségek közé kerül s az egyházban huzza meg magát, mint a liturgia nyelve, melyet a papokon kivül már csak kevesen értenek. A Kantakuzinok, Ghikák, Maurokordatók kezéből a nyilvánosság számára már csak rumën nyelven szerkesztett oklevelek kerülnek.

De micsoda szövegek ezek! Szegény, esetlen kisérletek még (mint az Erdélyben nyomtatott első vallásos tartalmú oláh könyvek), melyek elárulják, hogy mióta rumën nyelv létezik — *most irják először*. Most jelenik meg látható alakban — betükkel. Ezek pedig a régi bolgár-szláv betük. A rumën szöveg a tömérdek szláv szón kivül, szláv kifejezésekkel is bővelkedik. Az okleveleket rendesen a hoszpodárok traditionalis szláv czímzése kezdi; aztán jő a rumën szöveg, a záradék ismét ó-szláv vagy bolgár nyelvű.

Szárnypróbálgatás; de mindegy, rumën volt már s az idő meghozta a magáét.

Erdélyben ekkor már egyházi nyelvvé lett a rumën, mint ilyen lassan-lassan a vajdaságokba is behatolt, kiszorítva végleg az ó-szláv liturgiát s versenyezve a göröggel, mely nagyobb városokban, így Bukarestben még soká a befolyásos görög társaságok s a nagyobb egyházak nyelve maradt.

Az állam s egyház rumën nyelvének felülkerekedésével Havaselve rumën nemzeti állammá lőn.

S különös, hogy a *rumën* név, az elrumënesedett vajdaságokban, még a XVII. században sem jelenti azt, a mit az oláh historikusok (Hasdeu, Laurianu) ez alatt érteni akarnak; nem jelenti a *politikai nemzetet.*

„Tiéra romanésca"-ról[1]) még mit se tudnak a régibb *rumënül irott* okmányok sem, a minek az oláh historikusok a szláv szövegek Ungro-Vlachiáját fordítják. Rumën nyelvű oklevelekben mindig igy találjuk: „Moldova şi Vlachia" — „Mitropolitul Vlachiei" — „Divanuri Moldaviei şi Vlachiei" — „Domnul czerei Muntenešti".[2])

Hogy van az, hogy a nyelvileg átalakúlt két vajdaság nem vette fel czímeibe a rumën vagy román nevet?

E jelenségnek mélyebb oka van, a mit az alábbi (eredetileg rumën szövegű) oklevelek világosítanak meg:

1. Gherghiben (Havaselve) 1602-ben kelt itélet: „Kalota bán halála után a szalkuti lakosok felkerekedtek s mint *rumënek* pert indítottak Uraságom előtt (Movila vajda) a bán sógorai Hamza és Pervul ellen, mert az őket erőszakkal és akaratuk ellenére *vette meg;* — a miért is Uraságom törvényt látott s a *rumëneknek* 12 bojárt adtam, hogy esküvel bizonyítsák, mint vette meg őket Kalota bán akaratuk ellenére?... (folytatólag)... nézzétek, hogy elvegyétek ez embereknek rovásait (iratait) s adjátok Hamza kezébe, hogy tartsa meg őket, ők pedig legyenek *rumënek,* a mint eladták őket (şi să aibă a-i tiné ša fi ei rumâni cum séu vândût)[3])

2. Berileštiben (Ilfov kerület) 1608-ban irott adásvevési szerződésből: „Mirze veliki spatar az aknát 9000 oszporán Vlád leányától, Máriától, egy Šerb nevű *rumënnel* együtt megvásárolja."[4])

3. Adásvevési szerződés 1638-ból (Havaselve): „Én Sztojka irtam e levelemet, hogy tudja mindenki, hogy Hrize vorniknak eladtam egy *rumënt* Dzsemeneléből névszerint Nyágot parczellájával s fiát Vintilát és Pietrariulból Lepedatot parcellájával. És eladtam őket a magam szabad akaratából, jog szerint, 30 aranyért készpénzben; s ha nem volnának ezen *rumënek* állandók: vegyen a vornik mások közül tetszése szerint; és bizonyítom stb."

Ez okmányból kitűnik, hogy a XVII. században az oláh vajdaságokban a „rumën" fogalom nem volt nem-

[1]) Olv.: Czára rumunyászka.

[2]) Kogalnicéan: Archiva Romaneaskă. Jassi. 1841. I. 327, 267, 136, 106.

[3]) Hasdeu: Cuvinte din Batrîn. I. 123.

[4]) U. o. I. 170.

zeti, de szemben a „bojár"-sággal a „jobbágy"-nak felelt meg; ezt egy 1600—1630. évekből eredő kéziratos oláh szótár így fejezi ki: „rumën = cel biruit (hódolt, alattvaló; Hasdeunál = tributaire, corvéable)."[1])

Természetes, hogy az oláh vajdaságok, bár nyelvre (limbă rumunáskă) a XVII. század eleje óta rumënekké lettek, a jobbágyi állapotot kifejező nevet nem vihették az ország czímébe. Így maradtak fönn továbbra is a Vlachia, Ungrovlachia diplomácziai nevek; utóbbit a bukaresti érsek ma is viseli czímében: „Mitropolitul Ungrovlachiei".

A mi a rumën = jobbágy fogalom eredetét illeti, nem szorúl sok magyarázatra. Ismerve a rumënség középkori társadalmi helyzetét: rájövünk, hogy e fogalomalakulás messze vissza nyúlik az oláhság balkáni korszakába.

Mikor a XIII—XIV. századok szerb okmányaiban olvassuk, hogy Szerbia királyai az athosi, chilanderi kolostoroknak „vlachokat" adományoznak, hogy „szabadok" s a „vlach" állapotú alattvalók közti házasságot szabályozzák stb. a szláv szövegek ugyanazon állapotokat fejezik ki, miket a későbbi havaselvi rumën oklevelek a „rumën" szóval adnak vissza.

A rumën név értelme első jelentkezése idején Havaselvén, igazolja mindazt, a mit az oláhságnak a szláv társadalmak, szláv egyházak s szláv nyelvekhez való viszonyairól könyvemben elmondtam, másfelől azt az *öntudatlan* kiválást érzékíti, melylyel a rumënség a régi állapotok fölé kerül, magával vonszolva régi társadalmi életének traditióit.

Az idők változtak. A rumën nyelv mindjobban terjedett, magába temetve az idegen népelemek végső foszlányait is s elfeledtetve mindazok emlékét, kiknek életéből nyerte individualitását.

A rumën nyelv teljes győzelmével a „rumën" fogalomnak is megkellett változnia. A haladó kor, a nemzeti tudat megerősödése, a politikai állás nemzeti név rangjára emelte az állapotot kifejező rumën nevet. A job-

[1]) Cuvinte din Batrin. I. 299. Alexi György, ki könyvemet a „Budapesti Szemlében" (1880 juniusi füzet) ismertette, még több idevágó példát hoz föl.

bágyság is megszünt s az oláh bojár nem árulhatja pénzért rumënjeit, maga is büszkén rumënnek vagy románnak nevezi magát. Az ozmán hatalom rablánczait is széttörték a vajdaságok, önálló létviszonyokat teremtve a Kárpátok mögött.

A nyelvi (nemzetiségi) változásokkal a Vlachia és Ungrovlachia név is kezdett kiszorúlni, helyét a „Carä Rumuńáskä“ foglalta el; 1851-ben ez volt Havaselve hivatalos neve: V. ö. „Barb Dimitrie Štirbei ku mila luj Dumnezäu domn stäpënitor a tâtä carä Rumëńaskä.“

Végre a legujabb idők, Moldva és Havaselve egyesülésével vetették felszinre a *România* nevet, mely, mint az utolsó évtizedek alkotása, az oláh nemzet megalakulásának mintegy *zárókövét* képezi.

Igy alakúlt meg a rumën nemzet s a rumën állam a régi Cumania romjain.

Az ország időnként váltakozó nevei: Bessarábia, Ungrovlachia és Moldova, Carä Rumëńaskä és Románia, a végbement ethnografiai változások stádiumait jelzik.

VIII. FEJEZET.

OLÁH EMIGRÁTIÓ.

(MAGYAR, LENGYEL, MORVA STB. ORSZÁGOK FELÉ.)

Az oláhság mint hegyi lakosság Szörényben és Erdély déli részeiben tünt fel először s a hegyek nyulványai irányában terjedt szét, úgy hogy Mátyás király korában már a marmarosi hegyek közt is ismeretes volt.

A mezőségek és lapályokon csak akkor kezdett szétömleni, mikor szláv, magyar és szász elemek beolvasztásával földmüvelő rumënség képződött. Azért van az, hogy a rumën nyelvben a földmüvelés terminologiájának nagyobb része szláv és magyar eredetü; plug (eke), plugar = szántóvető, plugëresk = szántok, žitar = arató, žitnicä = szántóföld, grädinä = kert, delnicä = földrész, parcella, ogor = ugar, ogoresk = ugarolok, brazda = barázda, koasä = kasza, kosaš = kaszás, celinä = irtvány, snop = kéve, klaje, stog = boglya, lanc = láncz (láncz-föld).

Az alföldi magyar megyékben ma már sok oláh lakik s majdnem a Tiszáig vannak oláh falvak. Ez azonban csak az utóbbi két század ethnografiai mozgalmaihoz tartozik. Még a XVI. században a magyar megyék alföldi részeiben nyoma sem volt oláh lakosságnak.

Az országos levéltárban 1549—1564. évi adóösszeirásokból a következő ethnografiai mementumokat állapithatjuk meg:

Marmaros megye területeiről származó összeirások *rumën-orosz* névsorokat mutatnak; ugyanekkor *Bihar* hegyesebb vidékein is találunk *oláhságot szerbekkel* vegyest, *Aradmegye* hegyaljai részén azonban még oláhság a XVI. század végéig nem jelentkezik: A mai *Pankota, Eperjes, Galsa, Lökösháza, Bánvásáry* (Nadab), *Simánd* lakossága magyar s a mi idegen nevü köztük előfordul tót és szerb.[1])

[1]) Adóösszeirások névjegyzéke:

Marmarosból: Rumën nevek: Vancsija, Gliga, Lungul, Zohul, Magzin, Trif, Kozma, Dan, Iztra, Patrutz, Dragus, Radul, Fatul,

Csak lassankint, a mult század óta szállingózik oláh elem Magyarország felé, még *ráczokkal* elegy, a mit több forrásból tudunk. Igy Világoson (régi neve Siri, oláhul Širia) szerb-oláh lakosság telepedett meg, igy Ternován is, hol öregek ma is beszélik, hogy eleik Tövisről (Hunyadm.) származtak át Aradmegyébe. (Tövis, szlávul Tirnova, Trnovo; innen a Ternova oláh község-név.)

A mult század végén csak itt-ott vannak ilyen nyomok, szinte észre sem veszik még azokat.

Erre egy II. József korában irt forrás tanuságúl szolgál; Bajthay „Historia statistica Hungariae Regnorumque eidem adnexorum“ czimű kéziratos munkájában olvassuk: De populo Hungariae; „— *Valachi demum Rascianis intermixti* colunt potissimum Comitatus Zarandiensem, Bihariensem, Krasznensem ac Marmarosiensem“.

Aradmegyében tehát Bajthay még nem ismer oláh lakosságot.

Arad oláh lakossága a XVIII. század vége felé kezd szaporodni. Nehány jellemző adattal illustrálom ezt.

Barla, Suga. Ruthén nevek: Mikola, Maxin, Kozta, Vajvoda, Ruska, Malinka, Ignat.

Biharból: Szerb-oláh nevek: Kirilla, Branko, Vlad, Sava, Rad, Mladin, Dan Duma, Ivanutz, Puskar, Petran, Ureke, Kalina, Zima, Puskr, Kodran, Hachiagan (Hátszegi), Marko, Kukurbita, Stefanutza, Bredina, Bogata, Dobra, Bukor.

Aradmegyéből: Pankota: Borbély, Déssy, Kádár, Molnár, Seres, Kalmár, Szent-Mártonyi. Bor, Fodor, Bakó, Vásáry, Énekes, Chyzer, (Csiszér), Varsányi, Myrkó, Bessenyő, Zarándy, Varga, Gabi, Pély, Török, Tóth, Major, Pap, Biró. Szijgyártó, Gellérth, Tar, Dékán, Fejér, Syry, Boka, Osvát, Sebessy, Somogyi, Nagy, Szemere, Kajtor, Tury, Kerékgyártó, Szarvas, Tömösváry, Keresztes, Tegzes, Kereki, Ungvári, Göröngyög. Praha, Gyenge, Bejtes, Luka, Tarsolyos. Eperjes: Temérdek, Tar, Németh, Zékegyházy, Kis, Orbán, Váry, Kutassi, Méhes, Makrai, Sassy, Wok. Galsa: Fijstes, Csykos, Farkas, Maróthy, Baltazár. Simánd: Kutsjár, Varga, Szabó, Faragó, Pap, Hidy, Olajos, Asztalgyártó, Bodó, Ötvös, Bán. Szőllős: Kenéz, Szalay, Bárdy, Köböl, Zemeres, Székely, Kardos, Lökösháza: Ihász, Nadaby, Novák, Borzay, Dragan, Monostori, Biesmegyei, Darufogó, Bánvásáry, (Nadab), Kenéz, Kereki, Tegezes, Maróthi, Szegedy, Borsos, Kollár, Szeghi, Kún, Érsek, Tar. Lantos, Király, Sznody, Illyési, Török. Köböl, Thatáry, Pálffi, Topor. (A ritkitva szedett nevek tótok és szerbek).

A török pusztitások következtében lakosaiban megfogyatkozott megye területén a század elején a *szerb határőrség* képződött, maga Arad is határőrváros volt s a *Ráczváros* képezte annak szivét.

A szerbeknek ott diszes templomuk van, mely Tököly Sebők korában épült. Épitettek a szerbek 1804-ben is egy templomot a Maros partján, melyben mint más szerb egyházakban ó-szláv volt a liturgia nyelve.

A templom épitési korában már Aradon több oláh (rumën) család telepedett le, a város *külső részein* épitve házaikat, hol ma Pernyáva külváros terjeszkedik; 1774-ből névsorukat is ismerjük.[1])

„Argyelán (Erdélyi), Brassován (Brassai), Halmazsán (Halmágyi), Herczegán (Hátszegi), Hibasfalván (Ebesfalvi), Moldován (Moldvai), Muntyán (Hegylakó), Pekurár (Pásztor), Siklován (Siklói), Marosán (Marosi), Zarandán (Zarándi), Sibián (Szebeni).

E nevek tanusága újabb lánczszem fejtegetésünkhöz. Ezek is az Erdély felőli bevándorlást bizonyitják.

Az új oláh-lakosság, mint görögnemegyesült a marosparti szerb egyház isteni tiszteleteiben vett részt, ekkor Aradon oláh-egyháznak még hire sem lévén. E század első éveiben Putnik József pakráczi szerb püspök s az aradi görög keleti diöcésis administrátora, az oláhság gyarapodásával megengedte, hogy az egyház baloldali pevnicá-ját az új hitsorsosok használják; igy aztán felváltva a jobboldali pevnicán *szerbül,* a baloldalin *oláh* nyelven énekeltek. A templom körül temető volt, s rácz iskola Radák iskolamesterrel.

Ez állapot a 30-as évekig terjedt, mignem a marosparti szerb egyház az oláhok kezére került; a fogyó szerbség ma a ráczvárosi egyházzal is beéri.

Aradon is végbement az a processus, a mit már sokszor láttunk, hogy: gdje Vlahinja dogje sve kuću povlaši.

Hogy az átmenetet jobban megvilágitsuk, az egyházmegye életére vessünk egy tekintetet.

Az aradmegyei görög-keleti egyházmegye püspökei voltak:

[1]) Lakatos Otto: Arad története II. 221.

Diakovič Izaiás: 1695—1706.
Martinovič Joanitius: 1710 körül.
Ravačaňanin Sofonius: 1722.
Joanovič Vincze: 1728—31.
Antonovič Izaiás: 1731—1848.
Živanovič Sinesius:?
Kneževič Pachimius: 1770.
Petrovič Péter:?
Avakumovič Pál: 1786—1815.

Avakumovič püspök halála után a püspöki szék üres. Putnik József pakráczi püspök az administrátor; ő az, ki az első intézkedéseket tette az oláh hivek érdekében. Az ő idején történik az is, hogy az aradi oláhok kérelmezik a helytartótanácsnál, hogy az egyház *rumënné* legyen.

De, bár az oláh egyházakban Erdélyben 1648 óta meghonosodott a rumën liturgia, Aradon az oláhok kénytelenek még ó-szláv misét hallgatni, a szerbekkel, kik az egyházhoz való tulajdonjogukat nem akarják feladni.

Putnik után Joanovič Nestor, brassai születésü *oláh* a püspök, (1829—35) s az egyház még mindig *nem szakit* traditióival, jeléül annak, hogy a szerb elem még mindig preponderáns.

Csak Rácz Gerasim püspök kora (1835—50) hozta meg az egyház teljes átalakulását. Ekkor lett az oláhvá. Csak azóta van oláh egyház Aradon.

A szerbek napról-napra fogynak itt is. Gáj külváros szerb lakossága, azt az állapotot mutatja, a miről Erdélyben még Tököly Sebők emlékezik. Itt is terjed az oláh nyelv. Az öregek még szerbül beszélnek, bár tudnak oláhul is s a városi hatóság a gáji szerbekkel is oláhul közlekedik:[1]) a fiatalság azonban elolláhosodott. Nehány évtized mulva, Gájban hirmondója sem lesz többé a régi rácz lakosságnak.

A szerbek elrumánosodásával a családnevek is változnak s az oláh nemzeti tudat növekszik. Stanovics nevü szerb családból származik többek között az aradi oláhok

[1]) Érdekes tudnunk, hogy Vingán, a bolgár lakosság és a hatóság egymásközti közvetitőül szintén az oláh nyelvet használják. Czirbusz Géza. A délmagyarországi bolgárok. Temesvár, 1882. 72. l.

egyik vezér-egyénisége Stanescu Imre Vazul, a „Gura Satului“ czimü ujság szerkesztője. A szerb család (Szerb György oláh nemzetiségi képviselő) is ilyen rácz eredetü. Előde Kuvinban (Aradm.) telepedett le a század elején s az oláh nép Avramucz de Buda néven ismerte.

A megye területein elszaporodott oláhság az elpusztult magyar községekben foglalva tért, a régi helyneveket oláhos formában itt is megtartotta. A régi Bandarlakból Mondorlok vagy Mundrulok lett, Egresből Agriș, Keszend-ből Kisindia, Selyend-ből Silind'ia, Síriből, Siria; (az utóbbiak a tennemlített szerb végzetü helynevekhez tartoznak).

Aradmegyében is, mint Erdélyben sok magyar család oláhosodott el a rumënség helyfoglalásával. Boros-Jenő, Szuszány, Gurahonez, Al Csill, Gurba, Bogyesd, Silingyia, Butyin, Bohány, Bokszeg s más községekben, sok magyar nevü oláhot találunk: Árkosi, Balta, László, Balog, Bartos, Bogaros, Fejér, Gábor, Gyöngyös, Ballangó, Borbiró, Horváth, Kiss, Kőrös, Kondorosi, Miklós, Palkó, Szabó, Sütő, Szücs, Kerekes, Bocskai, Sándor, Bélteki, Lázár, Puszta, Szász, Bakos, Budai, Bosnyák, Hollaki, Karácsonyi, Kaba, Pallagi, Mezei, Papházi, Szilágyi, Szombati, Tudomány, Tokodi, Varga, Zászló.

Legtöbb magyar nevü oláh Boros-Jenőben lakik; itt a fiatalság a régi magyar viseletet is megtartotta. Nevezetes, hogy oláh nők még viseletben is mily conservativek, itt is (Boros-Jenőben) erdélyi szabású ruházatokat viselnek, mig a legényekben, egy-egy alföldi magyart vélünk látni.

***

Az oláhság vándorlásainak képe nem volna teljes, ha azoknak Erdélybe, a magyar megyékbe, Moldvába s Havaselvére történt bevándorlása mellett, nem utalnánk az Erdély és Moldva felől az északibb szláv terűletekre történt kiszállingózásokra[1]) s részben manapság is tartó folytonos terjeszkedésre.

[1]) Miklosich: Ueber die Wanderungen der Rumunen. Wien. 1879.

Galicziában a XIII. század óta több ilyen oláh letelepülés nyoma marad fönn, úgy helynevek, mint a lengyel és ruthén köznép nyelvére lenyomódott oláh hatásokban. Styrj, Sambor, Brody, Sanok, Kolomyja, Przemysl kerületekben hosszú sora van olyan helyneveknek, melyek arra mutattak, hogy Erdély s Moldva felől Galiczián végig huzódott nomád oláhság, mely később a nagyobb szláv elemben elzüllött. Ilyen helynevek Galiczia és Lodoméria: Kamionka wołoska, Kobyłnica wołoska, Akreszory, Królik, wołoski, Tyrawa wołoska, Właszowice, Wałachowka, Wołochy, Wołosianka, Wołoska wies, Wołoszcza, Wołoszynowa, Wołoszczyzna, Brustury, Fereskul Stryszora, Ruszpeboul, Pekura, Kyratura stb.

Ilyen nyoma az oláh vándorlásoknak a „Hucul" nevű ruthén lakosság Galiczia és Bukovinában, mely mint neve is mutatja, oláh eredetű.[1]) Nevezetes, hogy a huculság, máig megőrizte eredeti typusát, a marhatartás és pásztorélet iránti kiváló előszeretetét. „An walachische Abkunft der Huculen — irja Miklosich — erinnert nicht minder auch die Vorliebe derselben für Vieh und Schafzucht, dann die Art und Weise, wie sie ihren Käse zubereiten, und ganz speciell noch eine lange Reihe von Ausdrücken: ich erwähne bloss solche wie: berbenyća, byrki, bowhar, bowharka, buteja watach, wurda (auch hurda und urda) kl'aga, kl'agaty, sakl'agaty, hanca, harmasar, wakar, marga, batalem, ryndža, bryndža, žentyca und andere, mittelst deren die Huculen die auf Vieh und Schafzucht, sowie die auf Zubereitung der Käse bezüglichen Gegenstände zu bezeichnen pflegen."

Az a vándorösztön, mely az oláhság ősi sajátja, *Teschenig* (Morvaország) vitte egyes csapatait. Ott egy morva nyelvű vidéken a lakosság magát „Walach" névvel különbözteti meg, egyéb morva nyelvű lakosoktól. Az ott beszélt nép-nyelvben tényleg vannak rumën szavak, melyek különösen a báromtenyésztésre vonatkoznak: bača (juhász), merend'a (uti eledel), muňka (juh), salaš (szállás),[2]) urda (kecskesajt) vakesa (tehén),

[1]) U. o. Hucul, der Hucule, ganz gewiss vom rumun hocul, tüchtiger, kriegslustiger Mann, Räuber.

[2]) Magyar eredetü rumën szó.

vatra (tűzhely), valach, valaška (pásztor), žintica (zsendice), s mások.

Morvaország felől, vagy a Kárpátok hosszán északmagyarországi tót megyékbe is eljutottak ilyen oláh nomád népfajok, melyek többnyire összevegyültek a kárpáti tótsággal, itt-ott azonban még ma is vannak elszóródva.[1])

Igy jutott az „oláh" név tót területekre, hol ezzel a pásztorságot üző lakókat nevezik: valach = pásztor, valasi = pásztorok, valašski sír = juhsajt, valašska vlna = juh gyapju. Igy értelmezendők a tót megyékben előforduló „oláh" helynevek. Árvavármegyében van egy Oláh-Dubova (Dubova Valaška), egy másik Oláh-Patak (Vlahov) Gömörmegyében.

***

A XVI. századból származó sok okmány pásztorokat ért az oláh név alatt Észak-Magyarországban.

Révay Mihályné, Bakics Anna Holicsról és Szklabinyáról (Nyitra és Turócz m.) 1566—1580. években irott leveleiben többször is *oláhokról* . . . . „ezt az irást azon módon k'd mindjárt alá küldje egy *oláhtól* . . . ." — „az *oláh gazdát* cserélje meg Markó, Szent-Iván napban tölt ki esztendeje, mert semmi szaporodása nincsen *marháinknak*, tudom haszonvéthetlen vagy gondviseletlen, azért keressen valami jó gazdát, szólván az János uraimék gazdájával.[2])

Ilyenféle „oláhság" a Zólyom megye erdeiben tanyázott pásztorelem, melyet a megye 1565-ben nyájaival kiüz az erdők és hegyi legelőkről, mert adóját nem fizeti.[3]) Nyitramegyében egy táncz nevében is föltaláljuk e népnek vándorlását; a XVI. században Pásztó községben ünnepnapi sokadalom alkalmával járták az „oláhot".[4])

[1]) Trencsénmegyében 70, Nyitrában 67, Hontban 57 oláh ajkú lakos.

[2]) Deák Farkas. Magyar Hölgyek levelei, Budapest, 1882. 34—37.

[3]) Nemz. Muz. nem regestrált oklevelek.

[4]) Orsz. levéltár N. R. A. fasc. 711. Nr. 19.

Ilyenféle emlékezésekkel találkozunk az országos levéltár diccalis jegyzékeiben is Felső-Magyarországról (1553),

„Trstena (Árvamegye): iudex 1; combustae 2; desertae 4; inqlini 5; wolachi 2.“

„Likavka (Liptómegye): nov. ercte 2. desertae 2, inqlini 14 wolachus 1.“

„Dubova (Arvamegye): piscator 1; libertinus 1; wolachus 1.“

Ugyancsak *pásztor* értelemben használják az oláh nevet Bártfa város régi jegyzőkönyvei.[1])

A tót bethlehemes énekekben is megtaláljuk az oláh névnek e jelentését. Lehet azt hallani az alföldi tótok közt is, kik Turócz, Sáros megyékből telepedtek Szarvas, Csaba stb. békésmegyei városokba. — Kollár tót népköltemények közt (Buda, 1835) találunk ilyeneket.

Péld. a „Veselhrra s Betlehemem na Vánoce“ czimű̈t:

„Pásli ovce valasi
Pri Betlemskén salaši:
Anjel se jím ukázal
Do Betlema jít kázal:
Vstaňte hore a chod'te
Pána Krista najdete:
Najdete ho v jesličkách,
Ovitého v plenočkách.“

Magyar fordításban:

„Juhot legeltettek oláhok,
A bethlehemi tanya alatt:
Angyal jelent meg nekik
Jelenti, hogy Betlehembe menjenek:
Keljetek fel, menjetek,
Krisztus Urunkat találjátok ott;
Kis jászolban találjátok
Ruhácskába takargatva.“

A kárpáti tót nyelvű oláhságról szólva, nem mulaszt-

---

[1]) Fejérpataki László: Magyarországi városok régi számadás könyvei. Budapest, 1885. „— Olachos — Walachos — Walochos — Walochen.“

hatom el még *Sasinek* F. V. tót irótól idézni, a mit ő *tót és rumën oláhok*-ról ír:[1])

Az Aldunától, a Kárpátok vidékein fel Morvaországig ér az *oláhság*. Egyik része tót, a másik rumën nyelvű. (Jedni sú jazika slovanského, druhi rumunského) *A rumën nyelvű oláhok* Valachiát, Moldovát, Bukovinát és Erdélyt lakják s felérnek Marmaros megyéig; e megyén túl kezdődik *a tót oláhság* területe, mely Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes, Árva, Trencsén, megyéken át Morvaországig húzódik, hol a lakosság egy része Becva felső partvidékein, melyek Moráviát Magyarországtól és Sziléziától elválasztják:

Sasinek így folytatja:

„A vlach vagy valach név, mely a Kárpátokban „juh-pásztort" jelent, szláv eredetű. Különben e nevet csak a kárpáti és balkánvidéki szláv területeken találom ilyen értelemben. Nézetem szerint az oláh név a kárpati és balkáni havasokon, a juhászattal foglalkozó lakosoknak *népies neve*. (A dolog úgy van, mint fennebb láttuk, hogy az oláh nevét rumën pásztorok vitték az északi Kárpátok vidékeire).

Az oláhság Moldva felől, ma különösen orosz területen terjeszkedik, hol a Dnjeperig kisebb-nagyobb tömegben beszélik a rumën nyelvet. Sok orosz falu oláhosodik el ilyen módon. De legnevezetesebb, hogy még a *Kaukázusban* is találunk oláhokat, rumëneket; itt a Feketetenger partján Ducha, Mdsymta, Gagri orosz-abcház községek táján van egy oláh telep.[2]) Mikor s hogyan került az ide, nem tudom.

***

Megrajzolva az oláh vándorlások képét Maczedoniától Szerbián át Erdélybe, Havaselvére, Moldvába, s azon túl északi szláv területekre, nem lesz felesleges, ha azok irányát szemlélhető alakban is bemutatom.

A mellékelt térképen a rumën nyelv eredetének helyéül Spalatótól Durazzóig terjedő partrészt, illetőleg

[1]) Slovenský Letopis. Szerk. Sasinek. Szakolcza 1882. 3. sz.
[2]) Petermann: Geographische Mittheilungen 1880. 340. l.

belföldeket (Montenegro, Herczegovina, Bosnyákország s Albánia egy része) jelölöm meg. Innen huzott vonalak mutatják a *makedoniai rumënség* kiágazását Makedonia-Thessália-Chalkidike, a *rumërekét* Istria s a *dunáninneni* rumënségét Erdély, s a magyar megyék, Havaselve, Moldva, Lodoméria, Galiczia, Morvaország, Dél-Oroszország s a Kaukázus felé. Kiemelem a térképen a két Bukarestet, az erdélyi Vulkán s a szerb Vukan hegyet, az (r) jegygyel a rumërek s a rumër dialectus nyomait Istrián kivül: Moldvában, a (c) jegygyel a makedo-rumënek vagy czinczárok, (alb) jegygyel pedig az albánok nyomait a dunai oláhok között; végre *-gal Dunántúl azt a terűletet jelölöm meg, melyen az oláhság először feltünik a magyar oklevelek emlékezéseiben.

IX. FEJEZET.

MAGYAR HATÁSOK.

Azon összeköttetések folytán, melyben az oláhság a magyarsággal áll, s még inkább az erdélyi magyarságnak sok századon át folyt *rumánizálódása következtében*, az sok kulturhatást fogadott el, melylyel a rumën nyelv hiven beszámol. A kölcsönszókat Hunfalvy állította össze; Cihac is összeirta azokat, melyeknek magyar eredetét felismerte.[1])

E szavak nagyrészben a Kárpátokon túli oláh területeken is honosak; ismerik azt a Dnyeszteren túl is, a merre (orosz területen) az oláhság nyomúl az utjába kerülő földnépet rumunizálva. A magyar szavak és ez általános kelete a rumënben egyfelől Moldva-Oláhország egykori magyar nyelvű lakosságról tesznek bizonyságot, más felől jelzik azt, hogy a vajdaságok lakossága Erdélyfelől való kivándorlásokkal is gyarapodott.

Ilyen hatások szavakon kivül egyebekben is nyilatkoznak.

a) A magyar *-os, -ös, -ság, -ség* képzők a rumën nyelvnek szerves tulajdonává váltak, ugyhogy a magyar vameš, nemeš, kočiaš, rävaš, meštešug-on kivül, azokat rumën képzéseknél is alkalmazza: armaš, sutaš, urmaš (fegyveres, százados, örökös), pretešug = barátság (pretin = barát).

b) *fel* féle segédszó is beleilleszkedett a rumën nyelvbe: če fel (miféle); de ast-fel (ilyen-olyan-féle); de multe feliurj (sokféle); de ničun fel (semmiféle).

c) Észjárási sajátságok. A magyar emberelni, meg-

[1]) A „Nyelvőr" 1887. évi első füzeteiben indúlt meg egy nagy tanulmány Alexi Györgytől „Magyar elemek az oláh nyelvben" czimmel, a mely nemcsak a mai oláh nyelvben élő, de a régiségben is előforduló magyar eredetü szavakat, képzőket, észjárati találkozásokat fogja magába ölelni. A tanulmány mint önálló kötet is, még ez évben fogja elhagyni a sajtót.

emberelni (megtisztelni) rumënben ominesk = a omeni pre čineva (megtisztelni valakit); valakire v. valamire vetni a szemet = a arunka oki undeva; magát elhatározni: a sä hatärä; m'am hotärät (elhatároztam magam). Ilyen észjárási sajátságok a bolta ceruluj = égbolt, dare de samä = számadás, mänä drjaptä = jobb keze (segítsége) valakinek.[1]) Ilyen a vil'ag (világ) szó is, melyet az oláh a magyar észjárás szerint „nyilvánosság" értelemben is használ, pl. mit mond a világ? azt hiszi a világ stb.

d) Magyar eredetű a családnévnek a keresztnév elé való helyezése: Križan Petru, Argyalán Nikuláje, Popesk Vasilie. Egy Vitéz Mihályról szóló régi ének is igy tudja:

„Vitézul Mihaiu
Sáre pe siépte cai,
Si striga Banatul vai! . . . .[2])

e) A rumën népköltészet számos példát nyujt arra, hogy a magyar elemek beolvadása mily termékenyitőleg hatott a rumënre.

Az oláh mesemondó a magyarnak a volgamenti s finnországi rokonokkal közös elbeszélő modorában kezdi meséjét, a mit parallelismusnak nevezünk, a mi a Kalevalát s a vogul énekeket is jellemzi O fost odatä, čeo fost, kä de nar fi fost, nu s'ar pomeni, ao fost odatä doj âmeň stb. megfelel a magyar mesélő formának: „hol volt, hol nem volt, az operenciás tengeren is túl volt, volt egyszer egy ember..."

A magyar népköltéményeknek jellemző vonása, hogy a versszakot kezdő sorban kifejezett gondolatból a daloló egy uj gondolatba csap, melyeket mindig valami vonatkozás s jóhangzásu rím köt össze:

Kék eres a szőllőlevel,
A szép asszony szép lányt nevel . . . . .

Három alma, meg egy fél,
Kérettelek, nem jöttél . . . . .

---

[1]) Novacu hetmanul man'a drépta a lui Mihaiu (Novák hetman Mihály vajda jobb keze).

[2]) Vitéz Mihály hét paripán repül s a Bánság egy jajt kiált! Gazeta Transilvaniei 1881. 24. szám.

E verselési modor ép oly közönséges és általános a rumëneknél mint nálunk: ugyszólván minden rumën népdal így kezdődik. E sajátság eredeti ugor, illetőleg altaji s a zürjének, vottyákok és báskorok költészetének is tulajdona.

Rumën:

Frunzä verde sälčioarä,
Čaj ën gurä Märioarä?
— Busujok ši tämäjoarä.

Frunzä verde, lemn uskat,
Mä bätu al mjeu bärbat.

Frunzä verde de pä täu,
Numaj pot de dorul täu.

Báskir:

Kékszinű a szárnya széle
A légben szálló hattyúnak,
Mig veled találkozhatom
Hetek után hetek múlnak.

Ajtóm előtt almafa állt,
Kivágtam, nem volt gyümölcse;
Levelet irok tehozzád,
Mert a szivem telis tele.

Mióta a két oláh vajdaság megalakult, a magyar elem s a magyarsággal közvetlen érintkezésben lévő erdélyi oláhság játszotta azt a szerepet, mely az európai civilisatiót az Al-Duna felé közvetítette.

A moldvai és havaselvi vajdaságok, mint souzerain országok érmeit a XIV. században az Anjou-k czimerével verették; III. Lapušneán Sándor (1552—61. és 1564—65.) és Heraklides János (1553.) magyar mintára vertek belföldi dénárokat, melyeken Magyarország védasszonyának Szűz Máriának alakja látható „Patrona Moldaviae“ körirattal. Moldva és Havaselvén a nagyobb pénznemek közt első helyet foglalnak el a magyar aranyok (galbën unguresk); forgalomban voltak az erdélyi protestánsmozgalmakkal hazánkba vándorolt hollandi tallérok is, az ugynevezett „oroszlámosok“ (czimereik után nevezve igy), melyeket oláh földön „leu“-nak neveztek. E név

máig fenmaradt a vajdaságokban s a mai Románia leu, lei név alatt vereti frankjait.[1])

Maga a pénz „ban, bani“ is magyar eredetű. Magyarországban IV. Bélától Albert király koráig verték az ugynevezett báni pénzeket (banales).

Eredetileg Sclavonia számára vert pénzek (Moneta ducis vagy regis pro Sclavonia) később az országban szerte forgalomban voltak s Kolozsvárott is verettek eredeti alakjokban a szlavon czímerrel és körirattal.

A mi a rumën irodalmat illeti, már fennebb láttuk, hogy azt az erdélyi protestantismus hozta létre; az oláh historia-irás pedig az erdélyi unitus oláh papok utján fogamzott meg. Legujabb időkig az oláh cultur-mozgalmakban Erdély játszotta a főszerepet.

Románia nagyobb városaiban az ipart bolgárok és görögökön kivül erdélyi szászok, magyarok és székelyek üzik. Bukarest mühelyeiben ma is legkeresettebb munkás az erdélyi magyar és szász. (V. ö. lakat = lokat; lakatuš = lakatos; kovač = kovács; iläu = üllő; suč — szücs; méštešug = mesterség).

A magyarság hatásainak legjelentősebbje, mert sokat magyaráz s az oláhság életébe mélyen látnunk enged; az oláh nemzeti szinek és az uj romániai államczimer története.

A régi vajdaságok: Moldva és Havaselve között, mint látuk, a legujabb korig semmi politikai összefüggés nem volt. Külön keletkeztek azok, Cumánia területein vegyes népromokon; népiségi viszonyai is külön fejlődtek, mígnem összefolytak, a mi a két vajdaság egyesülését hozta létre.

Az uj román állami czímer is, mely, Moldvát és Havaselvét, mint egységes államot jelképezi *ujabb keletű;* részei: a moldvai és havaselvi vajdasági czimerek egyesitéséből származnak.

Hogyan? megmagyarázom a következőkben.

Az Anjouk korában, mikor, a rege szerint, Drágos Mármaros felől telepíteni kezdte Moldvát, ott a bölény még nagy számban élt a Pruth és Szereth nádasaiban

---

[1]) A pénzegység e neve Bolgárországba is eljutott, hol a frankot szintén „lev“-nek nevezték el.

ez a nevezetes állatfaj ma már csak Lithvánia erdeiben található. Moldva czímeréül a fekete bölényfejet fogadták el az új vajdaságban, a regével magyarázva azt, hogy Drágos Mármarosból elindulva, egy bölény (szlávul zombru) üldözése közben fedezte fel Moldva nyájas legelőit, dús erdeit, vizekben gazdag földjét s foglalta el magának és népének.

Moldva czímere, mióta ismerjük, mindig „aranymezőben fekete bölényfő" volt; ilyen alakban festették azt oklevelek széleire, régi templomok falaira. Az első moldvai vajdák, a kik pénzeket verettek: Mušat Péter (1374—1390), Sándor (1401—1433.) mindig a bölényfejet használják országos czímerül.

A bölényfő mint speciális moldvai czímer Bukovina czímerévé is lett s ha jól tudom, Jászvásár városa is a bölényfejet fogadta be czímerébe.

A második oláh vajdaságban a legrégibb czímer a Bassarabáké, Bessarábiáé: három szerecsenfő kék mezőben.

Ez is az Anjouk-korából ered s mint azt Havaselve alakulásánál elmondtam beszélő czímer, mely azt jelenti, hogy az állam a Bassarabák országa; muzulmánok vagy szerecsenek (saracénok) birta föld.

A Bassarabák czímere, a három szerecsenfő, a muzulmán vallású általi nyelvü dynastia s a vezérlő elemek beolvadásával a szláv oláh elembe, elvesztette jelentőségét; már a XIV. század második felében, mikor I. Vlád Bassaraba (1350—1373.) ezüst denárait verette: egy sisakon álló s keresztet tartó sas jelképezi a havaselföldi vajdaságot. Ettől fogva napjainkig, a keresztet tartó sas volt Oláhország czímere, melyet heraldice így írhatunk le: Keresztet tartó fekete sas ezüst mezőben, vagy: zöld halmon álló arany koronából lépő fekete sas, ezüst mezőben.

Moldva czímere tehát, hogy heraldikai színeire fektessem a súlyt: fekete bölényfő arany mezőben, Oláhországé: fekete sas ezüst mezőben. A czímerek összes színei: *arany, ezüst, fekete, zöld.*

Ezek azok a színek, melyek hitelességét minden emlék támogatja.

E színek szerepe a legújabb korig ér le, mígnem

„Románia“ névben egyesül a két vajdaság s Románia nagyfejedelemsége a régi czímereket: a bölényt és a sast egyesítette.

Csodák csodája, az uj államczímer, sehogy sem nőtt ki a régi gyakorlatból. Az alakok meg vannak tartva, de színei, már nem azok! A fekete bölényfő aranynyal van festve vörös mezőben, a fekete sas is eltünt s helyén arany sast találunk kék mezőben a román nagyfejedelemség és román királyság hivatalos s törvénybe igtatott czímerében.

Mi ennek az oka?

A román törvényczikk csak annyit felel a kérdésre, hogy az új czimer színei a *vörös, arany, kék,* ezek lévén a román nemzet színei!

Ezek tehát a román nemzet színei? Hogyan? mióta? Hiszen sem Havaselve, sem Moldva országok nem ismerik régibb czímereikben a vörös, sárga, kék színeket, melyek most az államczímerben szerepelnek!

E kérdésre a feleletet kerülő úton kaphatjuk meg.

***

Magyarország Erdélylyel együtt a mohácsi csatáig egy ország volt, közös czímerrel, a nyolcz vörös-fehér pólya s a kettős kereszttel. Erdély különválása Magyarországtól II. János Zsigmond alatt megy végbe. Innen kezdve az elszakadás mind teljesebb s az erdélyi fejedelemség külön országgá alakúl.

Az új ország, új czímert alkotott magának.

A három nemzet: t. i. a magyar, székely és szász nemzet czímereiből alakúlt a külön erdélyországi czímer, melyet először Báthory Zsigmond (1581—1601) pecsétjén találunk. A czímerrel, annak színei: a *vörös-sárga-kék* jelezték Transylvania különállását a Habsburg dynastia uralma alá került Magyarországgal szemben.

De a ki a történetet ismeri, fogja tudni, hogy az erdélyi fejedelmek Erdélylyel együtt Magyarország egy részét is birtokolták, s hogy az erdélyi fejedelemség soha sem szűnt meg a *nemzeti egység* és szabadság reménységének vára lenni; hogy nagy alakjai Bocskai István, Bethlen Gábor, a Rákóczyak, az egységes Magyarország

eszméjéért küzdöttek; viselték a „Rex Hungariae“ czímet is (Bethlen Gábor); pénzeiken, zászlóikon, függő pecséteiken: Erdély czímere és színei mellett, Magyarország czímerét és színeit, Szent László és a boldogságos szűz alakjait alkalmazták, annak jeléül, hogy Magyarország s Erdély elszakadása csak ideiglenes állapot s a két országrésznek a nagy magyar haza jelvényei alatt egyesülnie kell.

***

Mikor Mária Theresia idején a független Erdélyország megszűnt, azt a bécsi kormány mint Magyarországtól külön államrészt kormányozta. Czímerét és szineit a *vörös, sárga, kéket* törvénybe is igtatta.

A Szent István koronája alá jutott, de Bécsből külön tartományként kormányzott Erdély magyarsága azonban a bécsi politika nyomása alatt mindjobban érezte a tartományi állásban rejlő sérelmeket.

Ez időtől fogva egy közös óhaj füzte össze a Királyhágón innen s túl lakó magyarságot; Magyarság és Erdély egyesítésének óhaja, egy országgá, a milyen a mohácsi csatáig volt s a közös óhajt az erdélyi magyarság is Magyarország czímere s szineivel symbolizálta, a törvénybe igtatott, *erdélyi czímer és színekkel szemben,* melyekben nem látta többé a Bethlenek és Rákóczyak független Transylvaniáját, csupán a gyülölt *tartományi állást,* mely 1791 óta minden országgyűlés sérelmi pontjainak legfontosabbika.

Erdély régi színei ilyen körülmények közt nem lelkesíthették többé Erdély magyarságát s mikor 1848-ban az uniót törvénybe igtatta a nemzet: a két ország a *magyar tricolor* alatt egyesült.

Az erdélyi oláhság más állást foglalt el az unio-kérdésében. E század elején megindult irodalmi mozgalmak alapján, magát Erdély őslakosságának kezde hinni, a miből Erdély birása iránti jogvélemények fejlődtek ki; az oláhság Magyarország és Erdély uniójában, melylyel a magyar elem tulsúlya van biztosítva Szent István koronája területén: az oláh nemzetiség sérelmét, képzelt politikai hivatásának veszélyeztetését s jogtiprást látott: az unióval szemben a régi állapotok fentartását kivánta, melynek idealis conzequentiája lett volna Er-

délynek, mint *román statustestnek* megformálódása, akár Szent István koronája alatt, akár pedig (a mit maig nyiltan is hirdetnek) a kárpáton-túli román területekkel egyesülve.

Az 1848—49-iki események megérlelték az oláh aspiratiókat.

Jánk Ávrám és hívei egy új Dáczia alakításának fantasztikus vágyával, kibontották a *régi Erdély* zászlaját, melyet az oláhság a vörös-fehér-zöld színekkel szemben, e század eleje óta a magáénak vallott, s azt most az unióval szemben a balázsfalvi gyűlésen *oláh nemzeti szinekké is deklarálván:* vörös - sárga - kék lobogók alatt hirdette a havasokon az új román állam megszületését.

A régi Erdély színeit ilyeténképpen oláh színekké devalválja az idő. Az erdélyi színeket, különösen az 1848 óta, oláh szineknek tekintjük mi is s az erdélyi magyarság nem reclamálja azokat, lévén ezek egy többé vissza nem óhajtott korszak emlékei.

Annyival inkább ragaszkodnak azokhoz oláhjaink, kik *nemzetiségük symbolumának* tekintik e színeket, melyek az ő révükön már a 40 es években Moldvában és Oláhországban is meghonosodtak azon szellemi hatás folyamán, melyet az erdélyrészi oláhság, mint jelentékenyen előrehaladtabb elem, a vajdaságok területén érvényesített.

Igy történt, hogy az erdélyrészi oláhság által occupált erdélyi színek is általános tiszteletnek örvendtek a Kárpátokon túl s midőn az egyesült Románia tudós heraldicusai, az új államczímert alkották, vagyis a régieket egyesítették: azzal a különösséggel álltak szemben, hogy a régi vajdaságok czímereinek színei, (arany, ezüst, fekete, zöld) az állitólagos román nemzeti színekkel *semmi viszonyban sem állanak.*

A bukaresti kamara heraldicusai könnyen megalkudtak a helyzettel; nem magyarázva, de *nem is ismerve* az ellenmondás lényegét: egyszerűen megváltoztatták a régi moldvai és havaselvi czímereket, azokat újból vörös sárgakékre festve.

Igy született meg az új román állami czímer: az arany bölényfő vörös mezőben és az arany sas kék mező-

ben. Az összebonyolódott és sokféleképpen félremagyarázott erdélyi viszonyok így játszották a Bethlenek és Rákóczyak országos színeit oláh kézre.

Mikor néhány év előtt a török-orosz háborúba Románia hadereje is be lett vonva; nem gondolt arra senki sem Bukarestben, hogy az oláh dorobánczok az erdélyi fejedelemség (magyarok, székelyek és szászok) zászlaja alatt vívták meg a griviczai sánczokat!

***

Röviden egyes jelenségekre szoritkozva állítottuk össze a magyarnak az oláhságra gyakorolt hatásait.

Nem sovinizmus, de a tények elfogulatlan szemléletéből származó eredmény, hogy az oláhság kulturéletében a magyar befolyásnak első rendű szerep jutott.

Természetes folyománya ez a czivilisátió menetének, mely nyugatról veszi irányát kelet felé.

A magyar nemzet a vallási reformátiót nyugatról veszi s az ő közvetítésével ismerkedik meg azzal az oláhság, a minek *nemzeti nyelve* egyházi művelését köszönheti.

Az oláh protestantismus csak kis körre szorúlt, de annál nagyobb mértékben érvényesült a nyugati szellem az egyházi *unióban.*

1697 május 21-én történt, hogy Kollonich bibornok-primás által megindított egyházi egyesség a Jezsuita-rend buzgalmával létrejött s 2000 oláh pópa 200.000 hivővel a florenczi zsinat alaptételeit elfogadta. E tény az oláhságot szorosabb kötelékekkel fűzte a Nyugathoz.

E lépésnek köszönheti az oláhság *irodalmát.* Az oláh nyelvtudomány és történetirás utját — mint látni fogjuk — *unitus papok* egyengették.

X. FEJEZET.

AZ OLÁH HISTORIA-IRÁS ÉS NYELVUJITÁS

A mai Romániát (az orosz-török háború óta: Románkirályság) fiatal erejű, munkabiró, nagy ambiczióknak élő nemzet lakja, mely lázas sietséggel igyekszik az európai régibb nemzetek nyomába lépni. Testvéreik, kik magyar területeken laknak, osztoznak e törekvésekben, sőt sok tekintetben elül is járnak azoknak. S Európa *legfiatalabb* nemzete, melynek kezébe az első anyanyelven irott könyvet egy idegen, az erdélyi protestáns mozgalom adta volt a XVI. század végén; ma már nagyobb szabású, nemzeti jellegű irodalmat is felmutathat, melynek központja a *„bukaresti román akadémia"*, mely 1864-ben megalakulva, úgy a romániai, mint az erdélyi, bukovinai stb. oláhok irodalmi férfiait egyesítette. História és nyelvészet s az ismeretek minden ága buzgó művelőkre talál ma az oláh nemzet körében s egy Cogalniceanu és Hasdeu, egy Cipariu, Baritiu és Maiorescu, egy Hurmuzaki és Laurianu, egy Slavici, és Xenopol neveit ismerik Nyugat-Európában is.

Mint kezdő nemzet, tele lelkesedéssel, első sorban a *nemzeti históriát* műveli. Könyv könyv után jelenik meg, mely az oláhság eredetét, a rómaiság s az oláhság egymáshoz való viszonyát, a rumën nyelv állását a latinnal szemben, az oláhság középkori történeteit stb. tárgyalják.

S nincs semmi csodálni való benne, hogy mindannyi egy jelszót visel homlokán: *„Rómaiak vagyunk, Traján legióinak maradékai, Dáczia örökösei!"*

Fiatal korral illusiók járnak; fiatal irodalmak illusiókból élnek. Nem kutatnak még, de hisznek s költenek, nem birálnak, de lelkesülnek, s éles torokkal hirdetik a *jelszavakat,* mert a fiatal tüdőnek tágulnia kell . . . .

Az oláh irodalom első ifjúkorát éli ma.

Dicső-szentmártoni Major Péter, erdélyi unitus pap és iró volt az első e század elején, ki az oláhok történetét megirta.[1]) Bonfiniusból indulva ki, kora tudományosságának eszközeivel állította össze mindazt, a mit *akkor* az oláh történet körébe tartozónak hittek.

A könyv a dácziai római hodítással kezdődik, mely az oláh nyelvet Itáliából Erdélybe plántálta át s az oláh nemzet alapját vetette meg. Majd Dáczia elestét irja meg a mint a tartomány feloszlik, de rómaisága *tovább* virágzik. Góth-gepid, hunn-avar történetek ecsetelése után a magyarokra tér s itt a már akkor ismert Anonymus szolgáltat a római-oláh történetekhez kapcsolatokat. A nyelv continuitásán kivül az oláh egyház ősiségének theoriáját találjuk meg Major könyvében, ki Dácziában római keresztény társadalmat s egyházi szervezetet képzelt s a góthok kereszténységét is az oláhokéval kötötte össze. Szerinte a rumënség térítette a kereszténységre a bolgárokat, kikkel az egyházi életben oly szoros egység jő létre. A könyv a bessenyők, kúnok oláh nemzetiségének bizonyitásán kivül sok egyéb nyelvészeti fölfedezést tartalmaz; ilyen az oláhok ősrégi *latin betűs irodalmi nyelve* s ehez hasonlók (!).

Az oláhság, mely eddig vallásos tartalmú könyveken kivül egyebet alig olvasott: most nemzeti nyelvén egy Rómában tanult s kora tudományának színvonalán álló férfiú kezéből veszi nemzetének egész történetét!

Major történetirása mint a varázslat hatott az olvasóra. Kik, mik vagyunk? . . . Most hallja először . . . rómaiak . . . a nagy császár népe . . . s a rög, melyen járunk ősi tulajdon . . . A szép Erdély kéklő hegyei, az Olt-Maros kigyózó ezüst vonala, minden, minden a mi körülveszi, róla és őseiről beszél. Kis oláh egyházak oldalaiba épitett római sirkövek, a demsusi templom, a begyepesedett omladékok, az eke alól felbukó régiségek, római pénzek császárok és császárnék arczképeivel, melyek mintha beszélnének, oly életteljesek . . . mind, mind az ősök emlékét hirdetik neki . . .

---

[1]) Pentru ënčeputul rumënilor ën Dakia. Buda (Egyetemi nyomda) 1812.

Major tudománya nagy befolyást gyakorolt az oláh nemzetre.

Major kora összeesik a mi Horvát Istvánunk korával. Ez a nemzetiségi kérdés fellobbanásának kora volt Kelet-Európában.

A *nemzet*, a *faj* ideája foglalta el akkor a régi ideák helyét, e körül forgott a világ.

Költők, historikusok, politikai elmék vállvetve igyekeztek a *nemzetiségi* tudatot növeszteni s győzelemre segíteni. Az oláh nyelvterületen hasonló alakban nőtt az, mint másutt.

Major könyvét szerte olvasták Erdélyben s az oláh vajdaságokban. A nagy ősökre, a dácziai rómaiakra való hivatkozás, a dicsőség és viszontagságokban gazdag múlt ecsetelése megnövesztette a nemzetiségi tudatot, de el is káprázta tta az oláh szemét, mely a *múlt* nagyságának fénye mellett a *jelen* kicsinyes állapotait, elmaradottságát, baját, nyomorúságait látva: új korszakról álmodott, melynek hasonlónak kell lenni a régihez. A hajdani *regés Dáczia* lett az az ideál, melyről az oláhság irástudói beszéltek s titkon vagy nyiltan hirdették e kornak leendő megújulását. Ekkor jött forgalomba a daco-román nevezet is, melyet az oláh nyelv megnevezésére a nyelvészet ma is használ.

Megjegyzendő, hogy ekkor még fönnállt a jobbágyi intézmény Magyarországon (a mi ép ugy sújtotta a magyar, tót s más nyelvű paraszti népet, mint az oláhokat)[1]) s csak nemrég zajlott le az erdélyi oláh pórlázadás Hora, Kloska és Krizsán jobbágyok vezérlete alatt, kikben az oláh írók nemzeti martyrokat szeretnek látni. A két oláh vajdaság területén pedig az Ypsilanti-féle felkelés tartja ébren a kedélyeket, mely Oláhország modern fejlődésének tör útat. — E viszonyok összetalálkozása csak növesztette a Major-féle história hatását és hitelét.

Major történetirásának idején — alig kell mondanunk — nem volt még oknyomozó história, a római

[1]) Tudnunk kell azonban, hogy a magyarországi jobbágynak, az oláhnak is, hasonlíthatatlanúl előnyösebb állása volt, mint az oláh vajdaságokbeli jobbágyoknak.

világról is keveset tudtak s a mit tudtak, nem azokkal az eszközökkel, melyekkel *ma ismerjük* s műveljük a római történetet; a balkáni történeteket pedig éppen nem ismerték akkor Európában. A mi a nyelvészetet illeti, az akkor még nem is volt tudomány. Major még semmit sem tudott „árja nyelvészetről", még kevésbbé tudhatott az összehasonlító nyelvészet eszközeivel bánni.

A mit Major írt rómaiságról és oláhságról: az akkor éppen *nem ellenkezett* a kor tudományos készültségével. Major könyve kikerült a *budai* nyomdából, tanai ellen senkinek sem volt kifogása. Az oláhság eredete, a mint ő megírta, mindenütt elfogadott tétel volt; hiszen Nyugat-Európában ma is olyannak nézik azt. Újabban is felmerül nem egy tanulmány, mely ez alapon indul ki, olyan tudósok kezéből (Julius Jung: Römer u. Romanen in d. Donauländern; Pič: Ueber die Abstammung der Rumänen), kik messziről látják a kérdést, melynek részleteibe, úgy a keleteurópai ethnografiai viszonyok, mint az összekuszált nyelvi állapotok miatt látni nem tudnak.

Major korától jó félszázad választ el bennünket. A magyar irodalom Horvát István iskolájával rég leszámolt . . . az oláh történetirás nem mozdult ki helyéből.

Az oláh történetirás — hisz ma már egy gazdag akadémia áll mögötte — volna hivatva arra, hogy a rendelkezésére álló eszközökkel kutassa a nemzet s a nyelv történeteit, kritikai szemmel vizsgálja a Major-féle tanokat s utána járjon annak, mennyire egyeztethetők azok össze a haladó tudomány eredményeivel?

De az oláh tudományos irodalom nem jutott odáig. S ez ma még nem is lehet másképp.

A mai oláh irodalmat nem a tudomány, de a vallások, a hitek mértékével kell mérnünk. A Major-féle tanok *dogmákká* lettek; az ősiségi tan egy *álmodozó* irodalmat hozott létre, melynek szemei elé rózsás fátyolt vont a nemzetiségi érzés.

Költészet és tudomány él a szép álmokban; nem lát s nem is akar látni mást.

Minden oláh költő, történetudós, szónok Rómáról és Trajanusról énekel, ír és beszél nemzetének.

Erdély rómaisága, a nemzet ősisége azok a thémák, melyekbe a költő merül s a színek gazdagságával festi ki azt a világot, melynek fénye mint égő nap sugarai áldoznak le a láthatáron, míg azon innen az utód, csak elveszett nagyságának romjait siratlatja.

Irigylésre méltó gondolatvilág, melyben az oláh költészet él. Mily bősége a képeknek, milyen mámora az érzéseknek, mely egy Alessandri, Vulcan, Haralambu, Grandea lelkét eltölti, midőn kobzán mélabús, majd lelkesült, a fájdalomtól szakgatott s a megbántott önérzet rezgő hangján énekel régi dicsőségről, *mesebeli* harczokról, *képzelt* szenvedésekről!

Vulcan József, a magyarországi oláhok egyik költője, megénekli Trajánt, ki tizennyolcz századdal nemzetének mai földeit megszerezte:

„Optu-spre-diece vécuri grele
Dispare-vor ca si eri,
De când mosii gintei mele
Au cuprinsu aceste tieri;
Si dela Trajanu cel mare
Si pân' astadi, nencetatu,
Multe dile de 'ntristare
Si de glorii am gustat.“ [1])

Marginean a török orosz háború idején, midőn Románia hadereje a mozgalomba vonatott, a magyar területek oláhságát, mely a *nemzeti harczról* távol állt, Trajánra emlékezeti:

. . . . . Tu populu marmatianu!
Tu, când se 'ntêmpla aceste, flori vestede uscate
Voiesci dara a pune pe fruntea lui Traianu? [2])

Macedonschi éj idején, mikor a hold feljő, a völgyben jár, melyet Trajánus vallumai öveznek..... s mintegy

[1]) Tizennyolcz nehéz század elmúlik, mint a tegnapi nap mióta nemzetem ősei, e földet megszerezték: s a nagy Traján óta a mai napig sok szomorú és dicső napot értünk.

[2]) Te Marmatia (Mármaros) nemzete, te, mikor ezek történek: száraz és fonnyadt virágokkal akarod köriteni Trajánus homlokát?

varázsütésre az árnyak hosszú sora támad, sötét szemekkel, melyek lángtól telvék..... mindannyi ős-római typus! S hangnélküli nyelven szólnak a költővel, ki megérti az ősök síri beszédét: ..... Te vagy a mi utódunk, te? Te vagy a mi árnyunk árnya? Te a sötét éjben egy pont ..... Te vagy a mi utódunk, te?.....

Alessandri „A római előörs“ című költeményében a népvándorlások viszontagságait énekli meg, melyből a dácziai római utódok győzedelmesen válnak ki: „..... Dárdájára támaszkodva áll a római előörs; jő egy sas s menekülésre inti őt. Jön az ár -- hunnok, góthok, gepidák, longobárdok! Eredj menekülj, fuss vagy elveszel! ..... Én fussak? felel az előörs. Soha, soha! s megküzd mindannyival!..... Fut a hunn, góth, gepid, longobárd; fut, mint az özön árja. S ő áll s örökké áll, mert ő Róma előörse a Keleten.....“

Milyen szépen énekli meg *Heliade Radulescu* a Bassarabák eredetét:

„Toti Bassarabi d'a-rondulu, in susu din fiiu in tata
Pêne la capitanulu legioniloru romane,
Carii se stabilira în tiéra Macedona
D'Aurelianu-Augustulu, si loculu, ce s'adapa
De Istru sî Morava, d'atunci îllu numira
Bassarabitia Romei, ca sa se scie'n secoli
Ca Bassarabu fu capulu acestei colonie;
Acestu Bassarabu fost'a unul din Printii Romei
Sî capitanul celebru, ce pentru mari succese,
Victorii laudate ce'n arme repurtase
In Bassa-Arabia, astu nume i se dede!“

Azaz:

Minden Bassarabák rendben fiakról az apára
Egészen a római légiók kapitányáig (érnek föl),
Melyek Aurelianus császár Makedoniájában
S azon a helyen feküdtek, a mely
Az Ister és Morava hullámait issza; akkor
Római-Bessarabiának neveztetett, tudniillik, mivelhogy
Bassarab volt feje ennek a gyarmatnak.
Ezen Bassarab Róma előkelőinek egyike volt
S jeles vezér, ki nagy származása miatt,
S győzelmeinek dicséretére, melyekkel fegyverét viselte
Bassa-Arabiában: ezen nevet vette fel maga is.

Densusianu pedig egész hőskölteményt ír több énekben „Negriada“ czím alatt, melyet „epopeia nationala“-nak nevez, a minek tartalmát természetesen Dáczia meghódítása, az oláhok középkori történetei, az új vajdaságok megalakulása, tehát a szakadatlan continuitás eszméje képezi.

Az a lelkes hang, mely a költeményeken átvonúl, az érzések heve s az előadás naivsága meglep bennünket s érezzük hogy mindez az ifjú kor *hitének* őszinte kifejezése.

A históriaírás egy nyomon halad a poézissel.

Cogalniceanu, Laurianu, Xenopol, Maniu még mindig Bonfinius és Major álláspontjáról nézik az oláh történetet. Szerintök a rumën nyelv a dácziai colonusok nyelve, hogy Trajan légionistái és a pakurárok közt megvan az a szakadatlan continuitás (continuitate neintrerupta), hogy a dácziai colonusok kitelepítése Aurelianus császár idején: hypothesis, hogy a dácziai rómaiság végig élte a népvándorlásokat, mint hegyekre menekült lakosság, hogy Dáczíában Trajan kora óta él a kereszténységben, hol régi latin hierarchia virágzott; a *magyarok inváziója* pedig tönkre tette az oláhok ősi jogait, intézményeit, később (hogy mi végből? nem magyarázzák meg) az erdélyi s a többi oláhság a római katholicizmussal szemben (!) a görög egyházhoz csatlakozott s régi latin szertartásos könyveit megsemmisítette s ekkor fogadták el a régi latin irás helyett a cyrill betűket.

Ha az oláh nyelvnek szláv elemeiről van szó, az oláh tudósok ezt a szláv egyházi nyelv befolyásának tulajdonítják, ezzel magyarázzák az oláh vidékek szláv topografiáját is (!). Azt pedig, hogy az oláh egyházak a XVI. század végéig szláv liturgiával élnek, úgy értelmezik, hogy a szerbek betolakodtak a „román“ egyházakba s felsőbbségüket rájuk erőszakolták. (Mikor? hogyan? ezzel adósok maradnak.)

S ezt az egyveleget *kritikai* tudománynak nevezik. Ebben él minden oláh tudós, ebben nevelik a nemzetet. Az irodalmi törekvések mind oda sarkallanak, hogy a képzelet játékait tovább szinezzék. Koszorús tudós az, a ki valami új rómaiságot fedez fel a nemzetben, annak nyelvében, institutióiban. Könyv után táplálja a fantá-

ziát, mely homokon épülő oszlopot emel a nemzet multjának. Az oláhság legnagyobb tudósa *Hasdeu* könyvet is ír, melyet „*Istoria critica a Romaniei*“-nek nevez, a mi voltaképen nem más, mint a sofismák tárháza. *De mi is lehetne egyéb?*

A „kutatásnak“ minden irányára rányomta bélyegét ez a szellem. Major óta kezdték *purifikálni (!)* a nyelvet. Minden szlavizmust és magyarizmust kigyomlálni; ez lőn a jelszó.

Mert látták azt az oláh tudósok, hogy nyelvük tele van idegen elemekkel. Ezek foltok a nyelven — úgy vélték — azon a nyelven, mely a *latinnál is régibb (!)*. Ez nem maradhat így!... s mert a *latinnak* voltak barbarizmusai, Baritiu (Baricz) *az oláh nyelv* idegenségeit is ilyeneknek nézte s nézi ma is, s azokra a nyelvelemekre, melyek a kis latinsággal szemben, igazi *culturelemei:* ezeket a terminus technikusokat honosította meg: „barbarismu slavénu“ és „barbarismu ungurésu“. Ilyen fogalma van Baritiu-nak az oláh nyelv történeteiről!

Irtották és irtják is serényen a barbarizmusokat az irodalmi nyelvből, helyettesítve a régi szláv és más idegen szavakat latin szavakkal, melyeket oláh kiejtés szerint változtatnak meg. A Major kora óta megjelent könyvekből látjuk, mint nő *fokozatosan* ez az új csinált nyelv az irodalomban, mely időről időre mindig *classicusabb*, s időről időre mindig *idegenebb* az oláhok édes otthonában, hol a közélet természetesen a *történeti rumën nyelvet* beszéli s beszélni fogja mindig.

A mai irodalmi nyelv telisdedteli van rakva *latin elemekkel,* úgyannyira, hogyha nyugateurópai ember *román*[1]) könyvet vesz kezébe, alig lát abban egyebet, mint latin, olasz, franczia szavakat. Csodálatos benyomást tesz az emberre ez a csinált nyelv, melynek roppant gazdag latinizmusát az a primitiv *illyr szerkezet* tartja össze.

Ha meggondoljuk, hogy a rumën nyelv eredeti latinsága mily csekély, nem fogunk csodálkozni, hogy a szláv és magyar helyére rakott latin szavak a nyelvkészletnek több mint felét (!) teszik ki.

---

[1]) Az oláh nyelvészek a rumën nemzeti nevet is elvetették s a román t hozták forgalomba.

Mutatványúl egy csomó olyan új-latinságot sorolok itt elő, melyek szláv és magyar szavak helyére kerültek az irodalmi nyelvbe. Zárjel közt a kiküszöbölt idegenségek:[1])

Az a másfél ezeréves történeti rumën nyelv ilyenformán szét van rombolva; melynek helyére egy újat „gyártottak", a mit senki sem ért, ha külön meg nem tanulja. Új nyelv, mely nem a históriai fejlődésen épül, nem a nemzet szerzeményeiből táplálkozik, mely mint ilyen szín- és élettelen. Ennek a consequentiája az, hogy az oláh nyelvterületen *mesterségesen* két néposztály, vagy jobban mondva *kaszt* alakúl, a műveltek és a nem műveltek kasztja.

A nemzetek nagyobbik része mindenfelé a kerek világon a nem iskolázottakból áll, a mi nem is lehet máskép.

De úgy találjuk mindenfelé a civilizált világon, hogy a nemzetek iskolázott és nem iskolázott része közt meg van a folytonos szellemi kapocs, éppen a nemzeti nyelv

[1]) Amicu = barát (pretin), amicia, amicetia = barátság (pretešug), onóre = tisztelet (činstä), memoria = emlékezet (pomanä), liberu = szabad (slobod), libertate = szabadság (slobozenie), ama = szeret (jubi), amor = szeretet (jubire), servu = szolga (slugä, služitor), servitiu = szolgálat (služba), norma, regula, instructiune = szabály, törvény (pravilä), rege = király (kraj), garantu = kezes (kezeš), gloria = dicsőség (slavä), erou = hös, vitéz (vifaz), ocasiune = alkalom (prileż), fruntaria, confinia = határ (hotar), duce = fejedelem (vodä), litera = betü (slovä), morbos = beteg (bet'ag, bolnav), ora = óra (čas), nega = tagad (tägädui), delicia = élvezet, gyönyör (zabav), ripa = part (mal), usu = szokás (običaj), obiectu = tárgy (predmet), decada = évtized (vjak), opidu, urbe, capitale = város (oraš), maiestria, arta = mesterség, müvészet (meštešug), abundantia = böség (belšug, biušug), gintc, naciune = nemzet (ňam), patiintia = türelem (räbdare), sacrificiu = áldozat (žärtvä), fortuna = szerencse (norok), arcu = boltozat, bolt (bolta), speclu = tükör (oglindä), docente = tanító (daskäl), causa = ok (pričina, ukä), comanda, ordina, mandatu, edictu, decretu = parancs stb. (porunkä), sperantia = remény (nädeždc), costu, spese = költség (keltujalä), comercu = vásár (tërg), mundu, universu = világ (lumja, vil'ag), eternitate = örökkévalóság (ën več = örökké), plebe = pór, parazst (cäran, prost), cive, burgesu = polgár (pärgar) stb., stb.

által, a mi a művelődés csatornáit mindenkinek megnyitja, mert az irodalmi nyelvek mindenütt a *népnyelvből* nőnek ki, annak örökké buzgó, teremtő forrásaiból merítve erőt és ujulást, mig viszont az irodalmi nyelv, mint a nap, az egész nemzetre hinti szét sugarait s árasztja éltető melegét.

A rumën nyelvészet éppen megfordítva jár el. Nem a meglévő elemekből bővíti a nyelv fogalomkörét (szóképzés) sőt restelkedve fordul el attól s úgy szólván *lefoglalja magának az egész latin nyelvet,* s kénye kedve szerint rendelkezik vele. Major Péter óta, ki először mondta ki, hogy a rumën nyelv a latinnál régibb; ez tudniillik szerinte az oláhból fejlett és finomodott az irodalom által(!) — a rumën nyelvészet annyira beleélte magát képzelt ősiségébe, hogy ez a rendelkezés senkinek sem tűnik fel, sőt természetesnek tartja minden iró azt, hogy az ősiség czímén abból minél bővebben markoljon.

Major Péter az oláh nyelv ősiségét igy fejezi ki:

„... Végre figyelemre méltatni kivánom, hogy semmiesetre sem azt igyekszem kimutatni, hogy az oláh nyelv a latin vagy olasztól veszi eredetét.... mert az oláh nyelv, mint régi latin népnyelv *sokkal ősibb mint a művelt latin*“..... tehát, folytatja..... nem állhat meg az a vélemény, mintha az oláh nyelv „a latinból korcsosult volna el“ — ellenkezőleg — „a *művelt latin van az oláhból fejlesztve*, valamint minden művelt nyelv a népiesből szokott fejlődni.....“

Ezen elven épült fel a mai román irodalmi nyelv „mely ha a latinból kölcsönöz, csak a magáéból kölcsönöz“ (!).

De az oláh irók midőn nyelvüket latin elemekkel rakták meg, egy más hibába is estek. A latin szavak lefoglalásánál t. i. oly gondatlanul s nyelvük fonetikai törvényeknek *oly sekély ismeretével* jártak el, hogy megelégedtek azzal, ha a latin szót *látszólag* a rumën kiejtéshez idomítják, mellékesnek vagy éppen feleslegesnek itélve azt, hogy az új kölcsönzött anyagban a hangtani szabályok következetesen keresztül vitessenek.

Igy aztán a latin fonetikát összezavarták a rumën fonetikával, a mivel a nyelv egyénisége új oldalról van megtámadva.

Ha egy új-román szólajstromon végig megyünk, észrevesszük, hogy az éppen nincs beleillesztve a rumën nyelvbe. Csak szemkápráztatás az, olyan önámitás-féle, mely a külszinnel beéri. Ott vannak például a liberu, libertate szavak. Ezek mint rumën szavak indokolatlanok. A rumën nyelvnek régi balkáni latinismusában meg van a jert-tője. (jerta, jartare) a mi a libertare latin szóból fejlődött, specialis rumën hangtörvények szerint; igy lett a lepus leporisból: jepure; a filius, filiá-ból: fiju, fija, mulierből: mujere. Indokolatlanok a deceniu, dictiune, binedictiune, discursu, discusiune, diligente, dispusitiune-féle szókölcsönzések, mert a latin „d" hangnak „z"-vé idomulása figyelmen kivül van hagyva; indokolatlanok a clementia, clima, inclinatu szavak, mert a dunai rumën a latin olasz clavis, clamo szókat, kejä kjamä alakban ismeri; a lacte = lapte, octo = opt, nocte = nâpte hangváltozások pedig a doctor, actor, perfect, corect, obiectu, proiectu, pertractare, tractatu, fictiune, respectu, colectiune, instructiune, functiunariu szavakban vannak mellőzve.

Igy vagyunk a con-képzővel: contempla, complet, constitutiune, conscientia, conventiune, computu, consumatiune, converzatiune: a rumënben tudniillik a latin-olasz con = cu.

Nem a rumën fonetika szerint vannak átvéve a favorabilu, preferabilu, legalu, egalu, nobilu, seculu, discipulu. Ezeknél a qualis = kare, subtilis = subcire, singul = sëngur, avunculus, oculus = unkj, okj képzésekre kellett volna figyelemmel lenni.

Az oláh nyelvújitók a tagadó ne szócska helyett a latin in-t szeretik alkalmazni, ami a népnyelvben hiányzik: independinte, nedependinte helyett stb. stb.

Természetes, hogy a tömeges szóátvétellel olyan latin *képzők* és képzések egész sora került az oláh irodalmi nyelvbe, melynek semmi analogiája sincs a nép nyelvében.

Az oláh nyelvészet ilyen utakon valóságos korlátokat emel úr és paraszt közt; a szellemi jobbágyság intézményét állitja a régi jobbágyság helyére. Az iskolázás, a mi Romániában újabb időben nagy lendületnek indúlt, csakugyan oda fogja fejleszteni az állapotokat.

Az oláh nyelvujitók képtelenségeiket azzal is tetézik, hogy latin elemeken kivül, a rumën-franczia rokonság czímén specialis franczia ságokat is átcsempésznek, *régi jó* és szép oláh szavaik helyébe.

Az irodalmi román nyelvben ott látjuk a *„nord"* *„sud"* frank szavakat, mjazäz és mjazënoapte helyett (Európa de Nord, Európa de Sud). A nyelvújitók nem ismerik annyira a történetet, hogy észrevennék azt, hogy e szavaknak egyedül a franczia nyelvben van helyük, mint a galliai germán hóditás localis emlékeinek. Költőiket is előkelően *„bard"*-oknak nevezik, a királyt *„sir"* czímen szólitják meg.

Valami példátlan nyelvészkedés ez, a minek nevet adni sem lehet.

A nyelvújitás az egyházra is kiterjesztette figyelmét. Egész liszták készültek, melyekkel a „corrumpált" egyházi nyelv megjavitandó s régi (!) állásába visszahelyezendő. Természetes, hogy ismét latin szavakkal helyettesitik a mindenütt értett szláv és görög egyházi szavakat.[1])

S azt képzelik a nyelvújitók, hogy ezzel egy szent kötelességet róttak le nemzetük s őseik iránt, mert hisz: Rómaiak vagyunk, a légiók maradékai, Dáczia örökösei!

Arra az oláh nyelvészek nem gondolnak, hogy a nyelvet szavakon kívül más egyebek is alkotják: a nyelv szelleme, belső szerkezete. Valódi szerencse! Kétségtelen, hogy akkor a megindult nyelvújitás nem elégednék meg a „barbarismusokkal", hanem neki esne a nyelv szerkezetének s tudja Isten micsoda uton-módon purificálná azt is, visszahelyezendő régi állásába (!).[2])

Az oláh nyelvészek, a mint a nyelv anyagát a *latin nyelv* keretébe erőszakolták, úgy jártak el az ortografiával.

Mikor a XVI. század végén az oláh nyelvet először irni kezdték, az első irodalmi kisérletek az egyházi szláv nyelv betüit, a cyrill-féléket alkalmazták.

[1]) Az „Observatoriulu" czimű lapban. Szeben, 1881. 6. sz.

[2]) Meg kell itt jegyeznem, hogy ilyen törekvések a nyelvújitás első fellendülése idejében foglalkoztatták is az oláh nyelvészeket. Ilyen csinálmánynak tartjuk Bojadži maczedoniai infinitivusát.

A rumën nyelv kiválásának a bolgárság kötelékéből, a mit, hogy hasonlattal éljünk inkább *pólyának* nevezhetünk mintsem *rabiganak* (lásd Baritiu: Catechizm. Calvin.), természetes folytatása volt, hogy a rumën nyelv, melyet történeti fejlődésének tetőpontjára a szláv nyelvhatások emeltek: külső alakjában is a cyrillismus medrében haladjon.

A cyrill betük, eltekintve a rumën nyelv $^3/_4$ rész szláv anyagától: a c, z, ć, ž, š, ë, ä, hangoknak megfelelő jegyeivel alkalmas volt annak kifejezésére.

A rumën nyelvnek a cyrill-betükkel való élése a kezdett nyomokon harmadfél századig tart. Ez időn belül egyházi tartalmú könyveik (e század elejéig az oláh irodalom az egyházi élet határát alig lépte túl) a vajdaságok állami oklevelei s az első világias irodalmi termékek általában cyrill betükkel látnak napvilágot.

Ez állapotok természetszerűleg szakadozóban vannak azzal a korral, mikor a rumën történetirás és nyelvészkedés az első jelszavakat kiadja. Oláh grammatikák és szótárak már a mult század végén és e század elején a *latin irással* kisérlik meg a régi cyrillt helyettesíteni. Ezzel egy időben a cyrill-irás is módosulni kezd s a latin jegyekhez igyekszik alkalmazkodni (mintegy átmenetül), bár az egyházi czélokra szánt könyvek a legutolsó évtizedekig csak a régi nehézkesebb cyrill irással érnek újabb s újabb kiadást.

A törekvés a nyelvnek európai külsőt adni, a rumënség fejlődésének megfelelő követelmény volt. A horvátok, tótok, szlovének, bolgárok (Cankof) is ekkor formálják át régi irásmódjukat, többnyire a latin betüknek különféle jegyekkel való pótlásával: a szerbek is ekkor idomitatták át ortografiájukat (Vuk Stefanović Karadžić) a cyrill irásjegyeknek egyszerűsítése által.

A rumënségnél, a latiniznus *szerencsétlen ideája*, (mert valóban csak annak lehet azt nevezni) az ortografia kérdésében is bábeli zavarnak lett kiindulása.

A mint a rumën nyelvet ismerjük, annak állását a latinnal és olaszszal szemben a „welsch" fogalmaival jelölve meg: tisztában vagyunk arra nézve, hogy annak átirásánál a latin jegyekkel s a latin szóalakokkal lehető csinnyán kell bánni.

A nyelv hangtani viszonyai olyan eljárást tettek volna szükségessé, a mit a szlávok alkalmaztak.

A rumën tudósok azonban ilyenre csak nem is gondoltak. Az oláh szavak hasonlítgatása a latinhoz és olaszhoz (a rumën nyelvészet színvonala máig is alig emelkedett ezentúl) s a Major-féle ősiségi theoria *végzetszerűleg* nehezedett a nyelvújítókra, kik a purificálás elengedhetlen követelményének tekintették azt, hogy az oláh nyelv a latinhoz külső megjelenésében is minél inkább hasonlítson.

Egyik kisérlet a másikat követte (ismerünk vagy tizféle variátiót) mindannyi a latin etimologiát vette alapúl, a mit az is befolyásolt, végre pedig teljesen megkötött, hogy az irodalom növésével a százával kiküszöbölt nem latin eredetű szavak pótlására, a nyelvet, a latinból, olaszból, francziából átvett szavaknak úgyszólván végnélküli sora árasztotta el.

A külső és belső tényezők mesterséges egymásra tukmálása, az *oláhság* és *latinság* fogalmainak össze erőszakolása végre is oda juttatta a román irodalmi nyelvet, hogy annak ortografiája, fonetikája, szóképzése, anyaga: a félreértések, kétségek és ellenmondások útvesztőjénél, értelmetlen lomha zagyvaléknál nem egyéb!

De hát az eredmény megfelel a kiindulás eszméjének; a latin nyelv az oláhból fejlett hajdan, tanítja Major Péter . . . . miért ne járhatná meg az oláh nyelv azt az útat még egyszer? . . . gondolják a mester tanítványai?

S ennek a szellemnek maga a *bukaresti román akadémia* a tűzhelye. A bukaresti akadémia szentesíti ezt a nyelvet s ezeket a történeteket. Most iródik a nagy román etimologiai szótár, nehány év óta pedig, egy 4,000 frankos (Cuza-féle) pályadij szerepel a pályakérdések között, egy *húsz iven* megirandó műre, melynek „a románok dácziai történetét Aurelianus korától a két vajdaság alakulásáig“ vagyis egy *lehetetlen thémát* kell tárgyalnia.[1])

***

[1]) E pályatételre az 1887. évi nagygyülésig sem érkezvén pályamunka, a román akadémia mint (Gazeta Trans. 1887. 100. szám) olvasom, a pályadijat 10,000 frankra emelte fel.

Ez a képe a mai oláh irodalomnak. Csupa tájékozatlanság, csupa zavar.

Az oláh nemzeti tudománynyal szemben, már régen helyes úton jár egy tudományos áramlat, melyet Sulzer, Roesler, Miklosich, Hunfalvy, Tomaschek képviselnek, a kik régen elmondták a magukét az oláh kérdésben.

Hiába! Mit érnek ott az érvek, a hol azok előtt bedugják a füleket, hogy ne halljanak, behunyják a szemeket, hogy ne lássanak. Mert az oláh írók, a kiknek ma volna már alkalmuk többet tudni, mint Major és kortársainak: mesterségesen zárkóznak el a historiai igazság elől.

Elzárkóznak, mert kénytelenek vele!

Kénytelenek pedig . . . . . politikai okokból.

Vessünk erre is egy tekintetet.

***

Az olvasó művemből meggyőződött arról, hogy a trajánusi Dáczia s a mai kárpátvidéki oláhság között nincs *semminemü összefüggés*; hogy az oláhság Dunáninnen csak a középkorban jelentkezett s mint nomád nép helyezkedett el Erdély hegyvidékein, annak *magyar, székely, szász* lakossága közé ékelődve, melyek az országrész kizárólagos politikai elemei voltak.

Meggyőződött arról is, hogy román fejedelemségek Erdély területén *sohasem* léteztek s nem létezhettek, sőt a két vajdaság önálló politikai élete is idegen szinezetű czivilisátiókból nő ki, a mi csak később lesz rumënné, midőn tudniillik a nemzet megalakulása e területeken végbement.

Ez a históriai igazság.

Igen, de az oláh nemzet Major kora óta más ideákban élt! Az oláh történetirás a nemzeti gondolkozásnak medret ásott, ebben a mederben haladt az egész irodalom, ebben a mederben csinálódott meg a „román“ irodalmi nyelv; ebben a mederben folyt össze az oláhság összes törekvése. A politikai érzés és aspiratiók is a megásott meder irányában növekedtek. A Major-féle tanok hozták létre az oláhság egyesülésének ideáját, melynek eredménye

volna egy Havaselve, Moldva, Erdély, a magyar alföldi megyék, Bukovina, Bessarábia területén alakulandó *nagy román státus.*

Nem titok, hogy Románia nagyzó politikusai egy ilyen státus megalakulásában hisznek, s e hitben osztakoznak a Magyarország területén lakó oláhok túlzó elemei is.

Egy ilyen státus alakulását pedig csak *a trajánusi Dácziára való hivatkozás indokolhatja!*

Folyik is a tollharcz évtizedek óta, e státus létjogáért. A bukaresti és erdélyi oláh ujságok naponta hirdetik az oláhok ősi jogait Erdélyre s szítják a gyűlöletet a magyar állam s a magyar faj ellen. Gradisteanu képviselő Jassyban pohárköszöntőben mondta el, hogy a román koronának hiányzó gyöngyeit (Erdélyt, Bukovinát) fegyverrel is *vissza*(!) kell szerezni. Congressusok ülnek össze, (így Nagy-Szebenben 1881-ben), melyek az európai közvélemény elé terjesztett memorandum[1]) alakjában tüntetnek a fennálló, politikai státus ellen (Erdély uniója).

Romániában a népiskoláktól kezdve, fel az universitásig tanítják és magyarázzák ezt a történetet (a gyengébb sarjadékoknak versekben, az egyetemi hallgatóknak „istoria critica" alakjában; a geografiát is olyan térképekről tanítják — *Dáczia moderna* — melynek részei: Havaselve, Moldva, Bessarábia (Romania subjugata), Bukovina, Erdély, Marmatia(!), Timisiana(!), Crisiana(!)

Természetes, hogy az oláh nemzeti felfogás, melyet politikai tényezők tartanak fönn: *fogva tartja az oláh tudósokat,* a kik akarva, nem akarva, kénytelenek a kikezdett nyomokon haladni, különben ellentétbe jönnének önmagukkal s ellentétbe jönnének a nemzeti politikával, melynek alapeszméjét a Traján-féle tanok s a rumënség dácziai continuitása képezi.

Nem akarom én ezzel azt mondani, hogy egy Gredisteanu vagy az akadémiai titkár Maniu ismerné nemzete történetét s politikai czélzatokkal bujnék el az elől; éppen

[1]) Emlékirat. A román választók képviselőinek 1881. évi május hó 12-étől 14-éig tartott egyetemes értekezlete megbizásából. N.-Szeben 1882.

nem. Gredisteanu, Maniu és velük együtt az oláh olvasó közönség legnagyobb része hisz a Major-féle történetekben. Nem is lehet az másképen. Egy százados irodalom, ugyan azon tónusból hirdeti ezeket a tanokat, több generatio felnőtt azokban, a nemzet gondolkozó részének úgyszólván vérébe mentek át.

Hanem azokat az oláh historicusokat értem, a minő *Hasdeu* is az „Istoria Critica a Romaniei" kiváló tehetségű, tudós szerzője, a kinek könyvéből pontról-pontra ki tudjuk mutatni, hogy az oláh nemzeti tudomány gyengéit csak olyan jó ismeri mint mi, a mit a tárgyalás módjával árul el; azzal tudniillik, hogyan kerülgeti a kérdés *„ne nyulj hozzám virágait"*, hogy síklik el lényeges és fontos körülmények mellett, lényegtelen és *látszólagos* bizonyítékoknak mesterséges fogásokkal minő kiváló szerepet tulajdonít, hogy bonyolítja össze a kérdés szálait ott, a hol azok önként kibomlanának . . . . .

De az oláh tudományosság legkiválóbb elemei is első sorban politikusok s csak másodsorban tudósok . . . Usznak az árral maguk is, jól tudva azt, hogy abban a pillanatban, mikor az oláh historiai-irás felhágy a megkezdett iránynyal: menten szétdül a bástya, a mely mellől a politika jelszavait hirdeti s megszűnik az az alap, melyen *Románia Erdélyt magának reklamálja.*

Az *ősiség jogáról,* az oláh nemzet *politikai hivatásáról* mondani le theoretikus ismeretekért! . . . Micsoda kárpótlás volna ez? Halomra hányni egy egész irodalmat, melyben élő nagyságok vannak érdekelve . . . Micsoda felfordulás kerekednék ebből? . . . gondolják az oláh tudósok s fáznak mindentől s elzárkóznak minden elől, a mi ilyen fordulatra csak emlékeztet is.

Ekkor nem lehetne többé az erdélyi oláh ujságoknak sem (Tribuna, Gazeta Transilvaniei, Telegraful Roman) *magyar inváziórol* beszélni, mely az oláh területek régi *czivilizatióját* semmisítette meg; nem lehetne az oláhoknak a többi erdélyi nemzetekkel szemben való müveltségi és gazdasági hátramaradottságáért untalan a magyarságot s a magyar államot tenni felelőssé, hanem a *faj eredeti caracterében,* bevándorlásának körülményei-

ben, s a bevándorlást megelőzött történetekben kellene keresniök az okokat s kénytelenek volnának beérni azzal a helyzettel, a melyet a magyar haza *befogadott idegen ajkú* lakosainak oly *páratlan bőkezűséggel* biztosít (Nemzetiségi törvény). Az ifjú Romániában is új korszak kezdődnék: a szerény megférés kora, a hatalmasabb és öregebb szomszéddal a Kárpátok mögött.

De ki érné be ezzel ma a fiatal Románia politikai köreiben s az erdélyi oláh ujságok redactióiban?

Az oláh nyelvtudomány és historiairás ilyen körülmények közt a *legsiralmasabb tétlenségre* van kárhoztatva. Az oláh tudósok folyton hazug útakon kénytelenek haladni, hitegetni magukat s *áltatni a közönséget* s kénytelenek nézni, hogy a rumën nyelv és nemzet kritikai történetei, hogy *iródnak meg idegen irodalmakban,* melyeket a nemzet minden tiltakozás ellenére is elébb-utóbb *el fog fogadni!* s hogy vesztenek az ő jelszavaik az idegen munkásság eredményei mellett.

Mitevők legyenek ilyen kényszerhelyzetben? azt teszik az oláh irók, (tisztelet a kivételeknek) hogy mivel érveik nincsenek, *értéktelen műveik* tekintélyét erőszakolják, gyanúsítanak, vádaskodnak, szerte és folyton hirdetik, hogy egy Roesler Róbert, egy Miklosich, egy Tomaschek *ignoránsok* a rumën nyelv-kérdésben, hogy *história hamisitók* (miért, kinek a kedviért?), Hunfalvy Pál pedig a *magyar chauvinista politika eszköze* stb. stb.

Ha pedig köztük akad ember, a ki a tudományt, nem a nacionalitás hamis szempontjából és eszközeivel műveli, de olyan eszközökkel és czélokkal, minővel azt Nyugat-Európában művelik: az menten *bukott ember*. Az érdemes Cihac, a kiváló oláh nyelvtudós, a „Dictionnaire d'etymologie Daco-Romane" szerzője a példa rá, a kinek vétke az, hogy két kötetes művében a rumën nyelv latin eredetű és idegen anyagát külön választotta, a miből kitűnik, hogy a rumën nyelv összes anyagának *egy ötöde* latin eredetű, *három ötöde* szláv, egy (ötödik) ötöde albán, görög, magyar stb.

Cihac bukott emberré lett Romániában (úgy tudom Wiesbadenben élt és írt; műveit pedig majnai Frankfurtban nyomatta); róla jegyezte meg keserüen Maniu:

„s ez az ember a román nemzet kebelében nött fel!“[1]) Tavaly, mikor a lapok Cihacnak halálhírét közölték, a román sajtó, egy-két közönyös sorban emlékezett az oláh nyelvtudomány e derék s mindenesetre legeurópaibb képviselőjéről.

Ilyen körülmények között, a román történetirodalom emberei két kézzel kapnak egy-egy nyugat-európai iró munkája után a ki távol a kérdés forrásaitól s be sem láthatva a román nemzeti tudomány műhelyébe: jóhiszeműleg áll melléjük.

Az oláh tudománynak közvetítőkre van szükségük.

Ilyen közvetítők Picot, Jung, Pič, Kiepert.

Jung könyve ujabban jelent meg második kiadásban. A román sajtó melegen üdvözölte az új kiadást, amit a tudós iró meg is érdemel, mert a könyv őt a duna-melléki *római történetek* legszorgalmasabb búvárai egyikéül mutatja be; mi is haszonnal forgathatjuk a könyvet, méltán sajnálhatjuk azonban, hogy a derék történetiró nyelvi kérdésekben az oláh tudósok vékonyka tudományával beéri s ugyszólván semmi ügyet nem vet arra a nagy vitairodalomra, mely az oláh nyelvkérdés körül keletkezett.

Ilyen közvetitő Kiepert, a nagynevű geografus is, aki azt hiszi (Lehrb. d. alten Geogr. 337.), hogy a régi Dáczia s az oláhság mai lakó földeinek (esetleges) egyezésére theóriát lehet épiteni.

Jung, Kiepert tekintélyek, Miklosich, Tomaschek, Hunfalvy ignoránsok — az oláh *nyelvtudományban!*

---

[1]) Maniu. Romanii in literatura straina. Bukarest. Akadémiai kiadás. 1883 142.

XI. FEJEZET.

AZ OLÁH NEMZET KÉPE.

Az ethnologus, a ki népeket akar megismerni, keresse fel őket tűzhelyeik körül, lássa otthon, mindennapi köntösükben, foglalkozásuk, életviszonyaik között. S a kinek szeme van, hogy lásson: többet fog látni akkor, mintha könyvek kalauzolására bizza magát. Aki az oláh népet akarja megismerni, járja be Erdély hegyvidékeit, keresse fel az oláh alföldet egy Krajovával, Tirgovisttel, keresse fel a fővárost Bukurestet, a Dimbrovicza partján s vesse össze a látottakat. A vidékek, melyek szemei előtt vonulnak el, falvak, városok, melyeknek utczáin az élet hamisitatlan alakban jelenik meg előtte: olyan képzetet nyujt a szemlélőnek, melyből a jelennel együtt, a multat is megismeri.

Ha az erdélyi hegyvidékeken járunk, feltünik mindjárt, hogy a *városi élet* mindenfelé vagy magyar vagy szász. A városok közepén római katholikus, helvét vagy lutheránus egyházak tornyai emelkednek ki a házcsoportokból; legtöbbje régi, vagy éppen középkori épitmény, góth stylü fakó falakkal; a belvárosok lakosságának legnagyobb része is magyar és szász. S a hol oláh lakosság is helyt foglal, azt a külvárosokban találjuk, kisebb és szerényebb házsorokkal s a XV. és XVI. századnál sehol sem régibb egyházzal, byzánczi festésü képek a szláv feliratú siremlékekkel, a miből nyilván kitünik, hogy csak újabb járulékai a középkorba nyuló városi életnek Transilvániában. Kolozsvár, Gyulafehérvár Szeben, Brassó s annyi más, ma már oláh lakossággal biró város a példa rá.

Nincs Erdélyben *egy város se*, mely oláh alapitás volna. Nincs egyetlenegy pontja sem Erdélynek, melyről azt mondhatnók: ez azt oláhság központja. Összefüggés nélkül, szerte a hegyvidékeken s a hegyek alján találjuk az oláh községeket, kisebb nagyobb falvakat. Legtöbbje

egymástól elszórt apró lakokból álló telep, egy-egy messze eső templommal, hova egész hegyvidék gyülekezik ünnepek alkalmával. Brassótól Mármaros legtávolabbi széléig, ilyen szakgatottság jellemzi az oláh vidékeket, melyeknek typusa ma is a *pásztorélet*. Ez a legkedvesebb foglalkozása az erdélyi oláhnak. Érdekes és jellemző, hogy Magyar- és Erdélyország területén lakó 2.500,000-nyi oláh lakosságnak, csak aránytalanul kicsi százaléka: 77,000 ember lakik városokban.

Jellemző az is, hogy a görögkeleti román metropolia, mely 1864 ben alakult meg, a szászok főhelyén *Nagy-Szebenben*[1]) székel, ide gyülik az intelligentia, itt nyomódott soká a legrégibb s legelterjedtebb oláh hirlap is a „Gazeta Transilvaniei".

Hogy az oláhságot a városokban idegen lakosság előzte meg: az a görög keleti felekezeten belül is constatálható, vagyis hogy a legrégibb görög vallásu (oláh) városlakók nem rumënek, de szerbek, görögök és bolgárok voltak. Ezek, mint kereskedők és iparosok alapitják nagyobb helyeken, a régibb görög vallásu egyházakat.

Az aradi oláh egyház alakulásánál már láttuk ezt. Igy alakultak meg a brassai, alvinczi s az ország fővárosában Budapesten is a görög-keleti egyházak, melyekben ma rumën, (a budapestiben még görög és rumën) az egyházi nyelv. Nagy-Váradon a Szent-László téren is diszes nagy templomuk van az oláhoknak. Ezt sem ők alapitották. Az oltárfal előtt a templom talapzatába egy sirkő van épitve, Mihályi Kristóf egyházi felügyelő emlékére, kinek hamvai a templom sirboltjában vannak eltemetve. S e siremléken, mely 1780-ban készült, négy nyelvü (latin, magyar, görög és ó-szláv) felirat olvasható. Rumën felirata nincs, mert a biharmegyei vidéki oláhság, mely a megye hegyvidékeit már a XVI. században lakta (lásd VIII. fejezet) még nem nyomult a megye székhelyére; az egyház 1780-ban még görög-szerb schizmatikus egyház volt.

A pásztorélettel járó elszórtság hozza magával, hogy az erdélyi oláhnál a „patria" fogalma nincsen meg olyan

[1]) Az oláh könyvek Szebent hol Sibiiu-nak, hol Sabiniu-nak irják, összekötve e nevet a Sabin-okkal.

alakban, mint földmíves népek tudatában. Hegye, erdeje, legelője neki a haza, ilyenről tudnak dalai is, melyeknek mélabús melódiáiban a pásztorkürt visszhangját véljük hallani. Egész világnézete a nomád élet szinvonalán áll: „A rumën népköltészet, az eszmék egyszerűsége és természetességével, a lakott föld zöld hegyeinek, hímes réteinek, zugó patakjainak, sokszínű virágainak s általában a természet jelenségeinek szeretete által mindég a pásztorihoz szított — irja egy oláh iró.[1])

Regéi is hegyek ormaihoz, szakadékok és barlangokhoz vannak kötve, melyeket csetályéknak (četate) nevez, hova zivatarok alkalmával menekül nyájaival. Mesés hősei sem kalandos lovagok, de pásztorféle hősök, naiv gondolkozással s olyan tettekkel, melyeket a nomád élet viszontagságai magyaráznak.

***

Apró hegyi lovon ülve, tarka katrinczás bogár szemű oláh asszonyt látunk, (gyakran festői szép alakkal) a mint koczogva a hegyi uton a lenszálat fonja; ura egykét lovat hajt, melyekre dézsák vannak kötözve. Az ut szélén nyers kövekből összerótt keresztféle áll, mely előtt megáll, süvegét leveszi, görög ritus szerint vet keresztet. Vásárra menők. Majd gyapjut s juhsajtot szállító móczczal találkozunk, kitől megtudjuk, hogy falubelijei a közeli erdőben hatalmas medvét ejtettek el.

Bolyongásunk közben falut érünk, melyen keresztül kristály vizű patak folyik. Néhány utczasor képezi a falucskát, melynek közepén a fából épült biserika (egyház) áll, mellette egy ⊓ alakú állványról deszkatábla csüng, a mi a harangot pótolja.[2])

Egy ilyen erdélyi faluban sokszor a pap, dászkál vagy jegyzőn kivül (akik többfelé egész vidéknek szolgálnak) alig találunk más irástudó embert s aki érti a betűt, cyrill betűkkel (ku patkove) irjá alá nevét. Néhány évtized előtt pópák is voltak még, akik irni nem tudtak s tudományuk abból állt, hogy a cyrill-betűs liturgikus

[1]) A. Urechia Vazul: Buletin. instruc. publ. I. 126.
[2]) Tákä (albán tokë, olasz tocco).

könyveket olvasni tudták hiveiknek. Ma már sok gondot fordít a gör. kel. román metropolia a papok képzésére s szeminariumaiból olyan emberek kerülnek ki, mint más felekezetek intézeteiből.

Olyan erdélyi oláh pópát azonban láttam magam is, vásáros alkalommal, a ki tüszőt s parasztöltözetet viselt s papi állását hosszú szakálla s nagy selymes kalapja jelezte, minőt az oláh papok viselnek.

Ha oláh faluban ünnepnap időzünk, igazi gyönyörüséget nyujt az öltözetek szépsége. Különösen a nőké. Az oláh nő különben is szép, tarka öltözetében pedig festői jelenség. (Az oláh nők szépségében áll a rumunismus egyik tényezője. Erdélyben a magyar legény szivesen vesz oláh leányt feleségül, mig a magyar vagy szász leány oláhhoz ritkán megy férjhez.)

Vasárnap vagy ünnepnap délutánján a templom táján, vagy a kocsma udvarán összegyül a falubeli fiatalság s tánczczal üzi az időt. Legkedveltebb tánczuk a „hora“ körtáncz, melyet legények és leányok nagy körbe fogódzva lejtenek. A hora balkáni eredetü (a név maga görög: χόρος;) mint ilyen az egész Balkánon el van terjedve. Tánczolják ezt Hellásban, Albániában, (alb. hóra) Bulgáriában, Szerbiában. Szláv területeken kóló a neve.

Oláh vidékeken járva, feltünik a szemlélőnek a viseletek külömbsége is s a typus, mely az egyes oláh vidékek lakosságát megkülömbözteti.

A krassói oláh s a mócz, a mezőségi, s a hunyadmegyei, a szebenvidéki s a mármarosi, más-más benyomást fog tenni rá, s aki az oláhság alakulását csak nagyjából is ismeri s Kelet-Európa s a Balkán népei közt forgott: rá fog ismerni s nyomon követni azokat a tényezőket, melyekre e külömbségek visszavezethetők.

A krassói oláhság viseletét az Albán hegyvidékeken is megtaláljuk; Zajkány-Bukova hunyadmegyei oláh községek viseletében a szerb eredetet ismerjük fel, Boros-Jenőben (Aradmegye) magyarosan öltözködnek, az erdélyi mezőségen s a magyar megyékben dívó fehér posztó öltözet diszitményeit az üskübi bazárban (Észak-Albánia) maczedoniai bolgárok és oláhok ruházatán láttam.

Alig kell mondanunk, hogy a „rómaiság tudata“

amit könyvirók csináltak meg, az oláh nép körében teljesen idegen. Még a *rumën-faj* ethnografiai egysége is tul van a köznép látkörén. A rumën faj életviszonyai, az erdélyrészi, moldvai, oláhországi rumënség egymástól külön, össze nem függő körülmények közt való megalakulása magyarázza meg, hogy a nemzeti összetartozóságot az élet nem ismeri. Maga a rumën név sem általános. A rumën nép vidékek szerint nevezi fajbeli testvérét. Az erdélyi rumën *muntyán*-nak hivja az oláhországit, mig az *ungurén* alatt a magyar alvidékről Kis-Oláhországba átjáró rumëneket érti. Erdélyben a havasi oláh: mócz, az Abrud-, Toroczkó-, Bánffy-Hunyad vidéki: mokány, a határszéli: maržiñán. A moldvai magát moldován-nak, nyelvét „limba moldoveñáska"-nak hivja; igy az orosz területeken lakó rumënek is.

***

Erdélyi utunk után Romániába készülünk. Brassó alatt kanyarodik le a vasutvonal, mely a tömösi szorosan Bukarest felé vezet. A gyorsvonaton ülünk, mely Brassóból délre érkezik a román fővárosba.

Rendkivül szép, regényes úton vágtat a vonat. A tömösi szoros, melyen át a Prahova ezer akadály közt, bujkálva, eltünve meg előtörve, folyton emelkedő sziklatömegek, festői fenyvesek s áttört hegyfalak alatt lassan halad tovább, oly megragadó tájkép, minőhöz hasonlót csak Helvéciában találhatunk.

A legpittoreskebb pontok egyikén, a vasutvonalra néző emelkedésen honvéd emlék tünik szemünkbe! Itt állták utját a székely csapatok 1849-ben az oroszok hatalmas haderejének, mely a maroknyi székelység védelmével szemben, csak a legmegfeszítettebb erővel tudta az átjárást kierőszakolni. Tünödünk az emlékén, s az emlékhez kötött eseményeken. Gondolataink a régmultban is járnak, mikor a szoroson túl Havaselvén még más világ volt.

Cumánia sorsa jut eszünkbe. A magyar királyok csatákat vesztettek a Kárpátok alatt s nem tudták hatalmukat azon túl is meggyökereztetni.

A természet döntötte ezt igy el! A Kárpátok rengetegei *örök határvonalat vonnak Erdély s Havaselve közt.* Egy

gazda nem birhatja a két területet, sem az mely innen, sem az mely túlnan az úr....

Másfél óráig vágtat már a vonat, mikor Predeált érjük, a magyar-román határállomást. Az indóház mellett, emelkedettebb helyen őrálló dorobánczot látunk, szürke katona köpenyében, fehér szíjjal derekán és félrecsapott süveggel fején, melyen a nemzeti kokárda mellé magas toll van tűzve. Mellére szorított jobb karjával tartja fegyverét. Érdekes alak; félig katona, félig kárpáti vadász.

Rövid ideig a szoroson haladunk még, — majd szélesebbre nyilik a Prahova völgye s nagy sik tájak bontakoznak ki az elágazó lejtők mögött.

Dél van, vagy délutáni egy óra, mikor a távolban gyárkémények füstölgése jelzi, hogy a keleti Párishoz közel vagyunk.

Kiváncsian nézünk ki a coupé ablakából, de Bukarestből, mely lapályon épült, alig látunk valamit. Rövid idő mulva, az utitársak mozgásából vesszük ki, hogy a főváros már előttünk van.

Megérkezünk Bukarestbe. Az indóház előtt pompás bérkocsik hosszú sora áll, melyek nehány percz mulva a „Strada Grivitá"-n repülve viszik az útazókat a városba. A griviczai út (a hires csata emlékére) földszintes és egyemeletes házaival, itt-ott deszka-keritéseivel és csárdáival, melyek előtt paraszt szekerek állanak, kovács műhelyei és szatócsboltjaival nem teszi azt a benyomást ránk, mintha királyi székhelyen volnánk. Az utcza sűrű népe, festői öltözetű pórnép, egy-egy elvonuló dorobáncz csapat, a szőlőjét, brágáját nagy hangon kináló gyümölcsárus, a bérkocsisok meg nem szünő lármája, a sipoló Tramway azt a hatást teszik mégis ránk, hogy nagy városban vagyunk, élénk és törekvő élet központjában.

Szűk utczák tömkelegén, folyton nyüzsgő járókelők közt, kies kerti lakások rácsai előtt, majd alacsony vityilló s plakátokkal beragasztott kerítések, majd byzanczi stylu templomok mellett s díszes utczarészleteken a kirakatok végtelen sora előtt haladva, csakhamar megérkezünk a „Hôtel Dacia" elé, mely a nagy vásártéren áll.

Nagy város, tömérdek utcza s megszámlálhatlan templommal, melyek mind byzanczi kupolákkal ékeskednek. Az utczák szűkek, többnyire egy emeletes há-

zakkal szegélyezve, alul a boltok hosszú soraival, melyek elé minden kigondolható árúczikk van kirakva, mikre az utczáról lehet alkudni.

A város közepén a Dimbrovicza folyik, vagy jobban mondva a Dimbrovicza árka fut át egy kis zavaros vizzel. A hagyományos dal azt tartja róla, hogy:

Dimbrovica apa dulce
Cine- o be nu se maj duce . . .

Bukarest utczáin járva kelve *keleten* érezzük magunkat, bár az utczai élet orientális szinezetébe az európai hatások erősen belevegyülnek.

Egy-egy vonalán, a Calea Victoriein (az egykori Podu Mogošoj), az Akademia boulevardján határozottabb alakban látjuk a felülkerekedő európai szinezetet, bár itt sem értjük meg, hogy Bukarest miért volna Paris sur Dimbrovicza? Az ensemble hatása, a mit Bukarest tesz ránk az új Athénét juttatja eszünkbe, a hepehupás kövezetű régi városrészek agóráival, a Hermes és Aeolus-utczákkal s az új útvonalak és terekkel, hol úgy mint itt: keleti s nyugati áramlatok találkozását látjuk meg mindenben.

Míg a Calea Victoriein, hol a régi barokk s az új renaissance stylű királyi palota, színház s más nagyobb középület áll, a járókon elegáns közönség hullámzik, beszélve azt a nyelvet, mely prieten és frate helyett előkelően amice-t, povod helyett ocasiune t, čas helyett órá-t, sluga helyett servu-t mond: addig a mellék utczákban s a Dáczia-téren igazi balkáni világot találunk.

A pékműhelyek nagy ablakai az utczára nyilnak, sétaközben látjuk, hogy rakják a kemenczébe a lepényeket — nyitott boltokban, maguk alá szedve lábaikat, szorgalmas bolgár szűcsök dolgoznak, — a zugráv boltja előtt vidékiek alkudoznak valamelyik szent képére, — a pénzváltó csörgeti bányéit, — sajtkereskedés előtt parasztszekérről rakják le az apró bödönökbe rakott juhtúrót, — laczikonyhák előtt hamálok (teherhordók) és parasztok falatoznak, — az útczai árusok „strugur, strugur! braga braga! apa de Filaret!“ kiáltásokkal kinálják árúczikkeiket s a járó-kelő, lótó-futó mindenféle népet, sertéseket hajtó paraszt akasztja meg útjokban. Egy-egy

kaluger magas süvegével komolyan lépdel a boltok előtt, csinosan öltözött uri ember szőllőlevélben friss földiepret visz s a szőllőárus, uri hölgynek mér ki áruczikkéből, terhét, a mit két kosárban egy ív alakú rudon hord lerakva a járó szélére.

Egy sarkos ház lokandája előtt, melynek nyitott ablakán tódúl az útczára az ízes halászlé illata: görög és albán beszéd üti meg füleinket. Érdekkel hallgatjuk mindakettőt, különösen az albánt, melyről nem tudtuk, hogy Bukarestben ma is honos. (Később megtudjuk, hogy a román fővárosnak sok albán lakosa van, kik „Drita“ czím alatt egyletet is alakitottak (sőt lapjuk is van), melynek élén Urechia Vazul román iró áll, a ki maga is albán eredetű).

Egy mellékútczában alacsony házak közül kiemelkedő egyházba (Biserica St. Vineri) lépünk, melynek csillogó kupoláin a verőfény játszik. A pompás ikonostas, a szent képek gazdag aranyozásai, a nehéz függő lámpák s az örök világosság, a csillagos boltozat s a falak tarkasága meglep bennünket. de hidegen hagy a byzanczi ragyogvány. Az egyházfi a bejárat mellett egy szekrényen pénzt olvas s kötözget zacskókba, az egyház egyik oldalán beteg gyerekre olvasnak a papok . . . a sekrestyés az ikonostas előtt járkál s légycsapóval verdesi a szentek képeire szállt legyeket . . . a nap üvegablakokon át vakító fénynyel süt az egyházba, s törik meg a széles kőkoczkákon, melyeken az ablakok tarka szinei folynak szét.

Az Akadémiának s az Egyetemnek közös épülete van Bukarestben; itt van a Muzeum is elhelyezve. Előtte sétány közepén Vitéz Mihály lovas szobra áll, alul két ágyúval, melyeket a törököktől a román hadak szedtek el.

Délfelé jár az idő; az egyetem lépcsőiről jókedvű fiatalság siet le, közbe tudós professorokra vélünk ismerni, iratcsomóval hónuk alatt. A lépcső alján marczona dorobánczok ülnek (a muzeum őrségéből), egyikök a fal felé támasztva puskáját, az aszfaltra nyújtva ki lábait s a „pestyé“-ből nagy léleknyugalommal falatozik.

Este színházba megyünk, hol Bukarest elegáns tár-

saságait találjuk együtt. A földszinti zártszékek első sorait, mint más európai városban, a jeunesse d'orée foglalja el, mely a felvonásközökben a város szépségeit látcsövezi, kik a páholyokban ülve, kecsesen tartják szép fejeiket s kicsi kesztyüs kezeikkel játszanak a színlappal, melyre ez van nyomtatva nagy betükkel: „Balul slujilor. Itt-ott gyémánt ékszer villan meg egy-egy ifjú bojár hölgy nyakán, némely idősebb s kissé tarkán öltözött uri hölgy karján több karpereczet is látunk.

A sokféle és rikító színek jellemzik a színházat s a közönséget. A nyelv pedig mely zsong körülöttünk, az a finoman csiszolt, az a *magasabb* román nyelv, melyet a karzat közönsége meg nem ért.

Az előadás valami operette-féle, nemzeti stylban s nemzeti zenével. A komikus ajka szélén azt az édeskés ravaszságot s tettetett együgyüséget látjuk, melylyel falukon a mesemondó a köré gyült hallgatóknak mondja el tréfás adomáit; a hangszerelt s európai formába öltöztetett zenében is felismerjük azokat a pásztori melódiákat, melyek az erdélyi havasokon olyan regényesen hangzanak.

Az egész képen, a mit Bukarestban látunk, nem találunk *semmi rómait*. Byzancz az minden izében, annak fénye és árnyaival, mibe a balkáni hegyvidékek patriarchalis motivumai vegyülnek. Hiába kendőzi magát Bukarest, byzanczi város marad; hiába játszsza az új oláh nyelv a „rómait", nem lesz az latin soha s a Vergilek, Lucretiusok, Coriolanok és Trajánusok (kedvelt keresztnevek müvelt román családokban) sem hozzák őket közelebb a rómaihoz; a *„legionista"* képében, melyet a román nemzeti bank papirpénzeire nyomat, sem fog senki a *dorobánczok* ősére ismerni.

***

De miért is akar az oláhság minden áron más lenni, mint a mi? Hiszen úgy, a hogy látjuk, természetes, igazi mivoltában: oly szép, érdekes faj. Nyelve csodálatos alkotásával, illyr, római, görög, bolgár, kún, török és magyar elemeivel, olyan eredeti compositió, hangzásában pedig

annyi varázs van! Mily szép az a nyelv, melyet a nép beszél a falvakon, a hegyek között, mely a nemzeti génius igazi kifejezője, a miben poesise, humora, egész lelke szabadon nyilatkozik. Mennyi báj van abban a keresetlen egyszerüségben, a mely beéri azzal, a mije van.

Jő egy kor — hiszem — s pedig közel van már, mikor az oláh nemzet új korszakot fog kezdeni, mikor vissza fog térni *önmagához,* megfogja ismerni nemzeti individualitását s törekvéseit új mederbe fogja terelni, hogy egyénisége előnyeit minél jobban kifejthesse.

Be fogják látni a jövő oláh nyelvészei, hogy valóságos *sérelem* volt a nemzeti géniuszszal szemben, midőn avatatlan kezek, megvetve a nyelv traditióit, annak históriai szerzeményeit — gyöngyöket és ereklyéket — mint *limlomot* szórták szét s „javitás“ címe alatt vásári olcsóságokkal aggatták tele, a miknek a becse *éppen semmi!* Befogják látni, hogy a nyelvek, a hogy megalakúltak, a népek *történeteinek fonalán* alakultak meg. Az egyes szavak színes mozaik kövecskék s a nyelvformák a motivumok, melyekből a kép megalakúl. Az oláh nyelv képe sokszínű mozáikból alakúlt meg, s ha kissé bizarr is: így szép, mert igaz.

Az angol nyelv is ilyen mozaikból kirakott kép. Normann-franczia szavakkal van elárasztva, s ezek (mint a rumënben a szláv) legnagyobb része culturális fogalmakat fejezi ki. S az emberi szellem legnagyobb alkotásai mégis az (idegen műveltségben növekedett) angol nyelven vannak megirva. Angliában senki sem szégyenli a normann-hatást s a normann-korszakot, senki sem igyekszik kiküszöbölni a históriai emlékezetből, mert mindenki tudja, hogy a normann hódítás kora egyszersmind *az angol faj alakulásának egyik stádiuma;* a normann hódítók vére nem apadt ki, de a mai angol ereiben is folyik kelta és germán vérrel vegyűlve.

Minden nemzet így alakult meg, vérkereszteződés utján s így alakúlnak a nemzetek folyton, szakadatlanúl, míg csak emberiség lesz. A fajok összefolynak, újra meg újra alkotva, felfrissítve a nemzetet, mely egy *nyelv keretén* belűl növekszik olyan idegen elemeket szedve össze, melyek az összeolvadással járó versenyben felülkereked-

tek. Minden ilyen nyelvelem egy-egy emlék, mely a *nemzetet magyarázza.*

Be fogják ezt látni az oláhok előbb-utóbb s szakítani fognak mai hiú törekvéseikkel; akkor aztán a balkáni pásztor-oláhsággal együtt, a bolgárok, szerbek, kúnok és böszörmény-jászok, a moldvai ruthének és lithvánlengyelekben is *véreiket* fogják emlegetni, mint a kikből nemzetük megalakult, a kiknek története *az ő történetük,* s majd akkor azt a *historiai oláh nyelvet* fogják új erővel művelni, melynek fonalán alakúlt meg a nemzet, győzedelmesen bontakozva ki, az összetódult ethnografiai konfigurációk közűl.

Mig ma az iskolák csak a *nagyzás mételyét* oltják az ifjuságba s a *rómaiság* szertelen hirdetésével a serdülő elmét ferde gondolatvilágba erőszakolják s útját állják annak, hogy a nemzet magát igazi mivoltában lássa: a közel jövőben *ifjú elmék* fognak síkra szállni, a kik a nemzet sokoldalú tehetségeit *bilincseikből* fel fogják szabadítani.

S az olvasó csodálkozni fog azon, hogy volt idő (1885-ben), mikor a bukaresti *román akadémia egyik titkára, Manlu*, ilyen tanokkal lehetett népszerű és *tudós:*

„Traján kolonusainak ivadékai", a királyi vérből származó faj élő emlékei, tizenöt századon át *tolakodó rablókkal* küzdve elmondhatják az ó-kori spartaiakkal: borzasztó szenvedéseket viseltünk el, századokon keresztül óriás harczokat vívtunk, hanem a Duna völgyében, a Pindus és a Kárpátok hegységei között Róma *nevét, nyelvét* és *törvényeit* férfiasan megvédelmeztük!!"

„Dácia talaja *e nemzet kalváriája lett:* mert nem hagyta el. — Nyelve, neve, elnyomói előtt gúny, megvetés tárgya, mert nem vetkőzött ki belőlük. — Az ország törvényei (értsd Magyarországé) a heloták sorsára juttatták, a *rabszolgaság igáját* vetették nyakába, mert nem akart előle kitérni:.."

„A feledékenység bűne a fanatismussal születik, mely a *magyar tudósokat* a nevetségességgel határos önhittségre ragadja, midőn azok a rumënségben a magyar kultura nyomát keresik, jól tudva pedig, hogy nekik ugyan nincs mit adniok; a mijök van tulajdonuk; minden idegen kölcsönzés vagy *bitorlás* — első sorban éppen az *oláhok-*

tól, a latin-római kultura hordozóitól Dácia területén!!“ stb., stb.

Az ilyen *deklamációknak* nem lesz akkor többé hatásuk, s az iró, a faj természetes felfogásában fog termékenyebbnél termékenyebb eszméket találni, melyek mint a friss hajnali szellő üdítik fel a gondolkozó lelket.

A történetiró s nyelvésznek majd a maguk nevén *szabad* megnevezniök a dolgokat s szinte látjuk, hogy a *rumën nyelv tanára* a bukaresti egyetemen már ilyen alakban fogja tárgyalni az oláh nyelv történeteit:

I. *Illyr öskor.* (VI. századig Kr. u.) Albán-rumën rokonság. Albán szavak a rumënben. Grammatikai formák. Fonetikai kapcsolatok.

II. *Római hatás kora.* (VI—VIII. század.) Szókölcsönzés a lingua rusticából. Pásztorkodó életviszonyok kifejezései. Emlékezések a római hódoltság s a latin kereszténységre. Nemzeti név.

III. *Szlávokkal való első találkozás kora.* (VII—VIII. sz.) Szláv hatás a nyelv alakulásra. Tizes számrendszer; képzők.

IV. *Byzanti kor.* (VIII—IX. század.) Görög kereszténységgel való érintkezés; görög kölcsönszók.

V. *Szláv civilizátio kora.* (IX—XII. század.) Culturszavak tömeges kölcsönzése. Szláv államokban való élés.

VI. *Költözködés kora, dunántúli területekre.* (XIII—XIV. század.) Magyar-rumën kapcsolatok Erdélyben. Havaselve és Moldva alakulása. Szláv állami és egyházi nyelv.

VII. *Az oláhság nyelvi egysége.* (XVI. század.) Assimilált szlávok, albánok, jász-kúnok elolláhosodott magyarok. Rumën egyházi-nyelv; rumën államnyelv a vajdaságokban.

VIII. *Nyelvújítás kora.* (XIX. század.) Az irodalmi rumën (román) nyelv új-latinismusa.

S majd akkor — de csak akkor — ha a százados köd eloszlik: az oláh irodalom nem fog többé a magyar tudományosságban sötéten gondolkozó *ellenfelet* látni, — de *idősebb testvért,* a kinek módjában volt *többet élni, többet tapasztalni!*

Hogy e korszak mielőbb beköszöntsön: első sorban a *román nemzet érdeke!*

***

Néhány napot töltünk még Bukarestben, majd Krajovát, Turnu-Severint keressük fel, hogy a Dunán folytassuk utunkat haza felé.

Turnu-Severin alatt az innenső oláh s a tulsó szerb parton Traján hídjának maradványai romladoznak.

Elnézzük a táját, mely oly változatos históriát látott.

Tünődünk a romokon s képek vonulnak el lelki szemeink előtt.

Ott látjuk a légiók pionnirjait, kik a damaskusi Apollodoros terve szerint ácsolják és rakják a hid gerendáit, melynek fáját mősiai erdőségek tölgyeiből vágták; majd a kész hidat látjuk, hatalmas karzatokkal, midőn azokon római gyalogság vonúl keresztül, lovas cohorsokkal, társzekerekkel, segélycsapatokkal; a Dunán a flotilla hajói állanak, fedezve az átvonulást.

Látjuk aztán a mint később egy Trajánus hirnevére féltékenykedő császár felgyújtatja a hatalmas alkotást: hogy csapnak fel a lángok óriás füstfellegek között, hogy bomlik, roskad s hid, hogy hull az üszök a Duna hullámaiba.

Majd ismét mozgalmat látunk a partokon. Hajók és bárkák hadi és polgári népet szállítanak át a vizen. Római hadi jelszavakat, görög, syriai nyelveket vélünk hallani, melyeket a tulpartra igyekvő csoportok beszélnek. Kivándorlók, a kik a góthok elől kincseiket vive magukkal új hazát keresnek a tulparti tartományok városaiban.

Mögöttünk egy kökénybokorban rigó fütyöl. Mintha mély csend venne körül, melyet csak a magányos madár hangja szakaszt meg... Néptelen vidéken képzeljük magunkat... A merre látunk, berkek, erdők, buja füvű mezők zöldelnek. Sehol embernek hire sincs... A Duna szinén hal dobja fel magát s eltünik...

A romokon fü nő magasra s cserje ássa bele gyökereit a porló kövekbe. Századok vonulnak el az elfelejtett romok fölött... S íme! A parton halászkunyhó épült... a berkek mögött kis falucska látszik... Lovakat itatnak a Dunában... A szerb partok felől dereglyék nyájakat hoznak át. A falu alatt nádból font aklokból bégetés, a legelőn tehenek csengői hallatszanak. Egy halmon pásztor hever, csimpolya-szóval űzve a hosszú időt... Mikor a nap lemegy, hazatérő süldők nagy port verve rohannak végig a falu utczáján...

ik Viddin felől. Gondolatainkból
!..
önyörködünk a tájban, mely mind
a táján a sziklafalba vésve Trajan
be, kétoldalt szárnyas géniuszok és

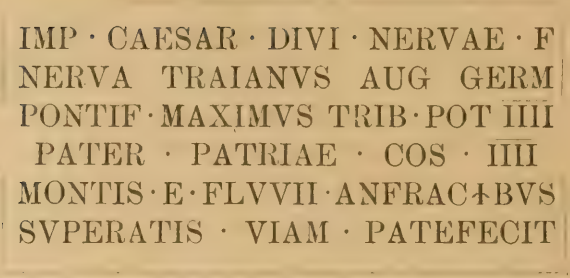
IMP · CAESAR · DIVI · NERVAE · F
NERVA TRAIANVS AUG GERM
PONTIF · MAXIMVS TRIB · POT IIII
PATER · PATRIAE · COS · IIII
MONTIS · E · FLVVII · ANFRACTIBVS
SVPERATIS · VIAM · PATEFECIT

Erre vezetett a „Via Traiana“... A vizparton nyárfacserjék fehér levelei rezgenek... seregélycsapat hangos zsivajjal tör elő közülök... a cserjés alatt nagy süvegű oláh halászok szárazhalat pirítva tüzelnek...

Könyvet veszünk elő, hogy olvassunk. Xenopol könyve: — „Les Roumains au moyen âge. — *Une énigme historique*“ — akad kezünkbe. Lapozgatunk benne.... Minden sora mintha furcsábban hangzanék mint máskor...

Azt hiszszük *nagyon fiatal* ember irta... *Rómaiak vagyunk, a légiók maradékai, Dáczia örökösei!*... Hosszú jelszó!... Nagyon *fiatal tüdő* kell hozzá, hogy egy felkiáltásra el lehessen mondani!

DB
919
B4

Beksics, Gusztáv
A román kérdés

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY